MATTHEW SMITH ANDERSON

DOĞU SORUNU

1774-1923

Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme

ÇEVİREN:
İDİL ESER

YKY

"Lozan Antlaşması ile Doğu Sorunu ortadan kalktı. Doğu Sorunu, bir zamanların büyük devleti Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyılda çökmeye başlamasından ve bu çöküşün büyük Avrupa devletleri arasında yarattığı rekabet ve Avrupalı devletlerin emelleri yüzünden ortaya çıkmıştı. 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başlarında, imparatorluk çökmeye ve Avrupa ülkeleri çekişmeye devam ettiler. Balkanlarda açgözlü ve yaygaracı ulus devletlerin ortaya çıkması ve Osmanlı yönetimi altındaki Arap topraklarında da ulus devletlerin ortaya çıkması olasılığı, durumu daha da karmaşık ve tehlikeli bir hâle sokuyordu."

M. S. Anderson

DOĞU SORUNU

1774-1923

Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme

Matthew Smith Anderson 20. yüzyılın önde gelen siyaset tarihçilerindendir 1949 yılında Edinburg Üniversitesi'ni bitirdi. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da ortaya çıkan yeni toplumsal değerlerin tarihî ve siyasî kökenlerini araştırmayı kendisine uzmanlık alanı olarak seçti. Bu amaçla, London School of Economics and Political Science bünyesinde yer alan "Uluslararası Tarih Bölümü"nde dersler verdi, seminerler düzenledi. Anderson'un tarihçilik anlayışı, Avrupa'nın şekillenmesinde önemli rol oynayan uluslararası ilişkilerin araştırılmasını ön planda tutar.

Başlıca yapıtları: *Eighteenth Century Europe 1713-1789*, (1966); *The Eastern Question 1774-1923*, (1966); *Great Powers and the Near East 1774-1923*, (1970); The *Ascendancy of Europe 1815-1914*, (1972); *Europe in the Eighteenth Century 1773-1783*, (1976); *Britain's Discovery of Russia 1553-1815*; *The Origins of the Modern European State System 1494-1618*, (1998).

İdil Eser 1963 yılında İstanbul'da doğdu. Ortaokul ve Lise eğitimini Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nde tamamladı. Lisans eğitimini İ.Ü. İşletme Fakültesi'nde, yüksek lisansını ise Columbia Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yaptı. Chicago Üniversitesi Rus Tarihi Bölümü'nde doktora derslerini bitirdikten sonra, eğitimine ara verdi. On altı yıldan beri serbest çevirmen olarak çalışıyor. Daha önce çevirdiği *Küresel Kalkınma ve Piyasa Güçleri* adlı eser Yapı Kredi Yayınları tarafından yayımlandı.

MATTHEW SMITH ANDERSON

DOĞU SORUNU

1774-1923

Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme

ÇEVİREN:
İDİL ESER

YKY
İSTANBUL

Yapı Kredi Yayınları - 1451
Tarih - 14

Doğu Sorunu / 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme
M. S. Anderson
Özgün Adı: The Eastern Question 1774-1923
Çeviren: İdil Eser

Dizi Editörü: Ekrem Işın
Redaksiyon: Özgür Türesay

Kapak ve Sayfa Tasarımı: Nahide Dikel
Baskı: Şefik Matbaası

1. Baskı: İstanbul, Mart 2001
ISBN 975-363-778-0

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2000
© Palgrave Publishers Ltd., 2000

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 285 Beyoğlu 80050 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.yapikrediyayinlari.com
http://www.shop.superonline.com/yky
e-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr

eşim'e

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ • 9

GİRİŞ • 11

I. Osmanlı İmparatorluğu ve Büyük Güçler (1774-1798) • 21

II. Napoleon Savaşları ve Balkanlar'da Milliyetçiliğin Yükselişi (1798-1821) • 47

III. Yunan Bağımsızlık Savaşı ve Birinci Mehmed Ali Paşa Krizi (1821-1833) • 73

IV. İkinci Mehmed Ali Paşa Krizi (1833-1841) • 107

V. İngiltere-Rusya İlişkileri ve Kırım Savaşı (1841-1856) • 129

VI. Paris Antlaşması'ndan Bosna Ayaklanması'na (1856-1875) • 167

VII. 1875-1878 Doğu Krizi • 195

VIII. Berlin Kongresi'nden Sonra Yakındoğu (1878-1896) • 235

IX. Bağdat Demiryolu- Makedonya Sorunu ve Bosna Krizi (1896-1909) • 273

X. Birinci Dünya Savaşı'ndan Önce Yakındoğu (1909-1914) • 299

XI. 1914-1918 Savaşı • 321

XII. Barış Antlaşması (1918-1923) • 363

Sonuç • 397

KAYNAKÇA • 407

DİZİN • 427

ÖNSÖZ

Bu kitap, bir araştırma sonucunda yazılmamıştır. Sunduğu bilgi ve görüşler açısından orijinal bir eser olma iddiasında da değildir. Sadece kullanışlı ve doğru bir eser olma çabasındadır. Kitap üniversite öğrencileri ve bir dereceye kadar orta öğretim talebeleri için hazırlanmıştır; kitabın varlık nedeni 1917 yılında Sir J. A. R. Marriott'un *The Eastern Question: An Historical Study in European Diplomacy (Doğu Sorunu: Avrupa Diplomasi Tarihi Üzerine Bir İnceleme)* kitabından sonra, bu konuda normal uzunlukta İngilizce bir kitap yazılmamış olmasıdır. Eserde lise ve üniversite düzeyinde modern tarih eğitimi için gerekli bilgiler yer almaktadır. Marriott'un kitabının yayınlanmasından sonra, Doğu Sorunu'nu değişik açılardan ele alan yüksek kalitede bir çok detaylı araştırma yapıldı. Kitabımda bu araştırmaları, çok karmaşık bir dizi olayın, güncel ama fazlasıyla ayrıntılı bir konunun temeline yerleştirmeyi amaçladım .

Kitapta Balkanlar, Kafkaslar ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan söz ederken, Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere'de kullanılmaya başlanıp günümüzde popülerliliğini yitirmekte olan "Ortadoğu" yerine daha eski bir terim olan "Yakındoğu" terimini kullanmayı tercih ettim. Arapça ve Türkçe isimleri kullanırken, akademik olarak doğru yazılışlar yerine daha çok bilinen versiyonları, diaktritik işaretleri kullanmadım. Gerekli veya yararlı olacağını düşündüğüm yerlerde dipnotlan kullandım, ancak dipnotların sayısını çok arttırmamak için de bilinçli bir çaba sarfettim.

London School of Economics'deki iki meslektaşıma yardımları için teşekkür etmek istiyorum. Dr. Kenneth Bourne ve Profesör W. N. Medlicott kitabın müsveddesini okuyup, çok yararlı önerilerde bulundular.

M. S. Anderson

Londra
Mayıs 1965

GİRİŞ

Osmanlı ve Rus İmparatorluğu'nun temsilcileri, 21 Temmuz 1774 tarihinde Bulgaristan'ın Küçük Kaynarca kasabasında Avrupa diplomasi tarihinin en önemli ve en ünlü antlaşmalarından birini imzalıyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu bu antlaşma ile himayesi altında bulunan Kırım Hanlığı aracılığıyla egemenliği altındaki Kuban ve Terek bölgelerini Rusya'ya bırakıyordu. Don Nehri ağzındaki Azov limanı ile birlikte, Azov Denizi ve Karadeniz'i birleştiren boğazları kontrol eden Kerç ve Yenikale kalelerini de Ruslara devrediyordu.

Daha önemlisi Rusya, Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Bug ve Dinyeper nehirlerinin aşağı havzaları arasındaki küçük araziyi ve Dinyeper Nehri'nin ağzının da kontrolünü ele geçiriyordu. Böylece Rusya ilk defa kısıtlı da olsa, Karadeniz kıyısında tutunacak küçük bir yer ele geçirmiş oluyordu. Bu topraklar, Rusya'nın Küçük Kaynarca Antlaşması'yla kazandıklarının sadece bir bölümüydü ve Rusya'nın sağladığı en önemli kazanç da toprak kazanımı değildi. 16. yüzyılın sonundan itibaren Karadeniz, Osmanlıların dışındaki gemilere kapalıydı. Rusya bu antlaşma ile Karadeniz'de Rus gemilerinin seyrüsefer özgürlüğünü kazanıyor, normal tip ve büyüklükte olma şartıyla Rus ticaret gemileri İstanbul ve Çanakkale boğazlarından serbest geçiş hakkına kavuşuyordu.

Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya, İstanbul'da bir Ortodoks kilisesi inşa etme, muğlak ve potansiyel olarak tehlikeli bir deyimle Ortodoks kilisesini ve "ona hizmet edenleri" temsil etme hakkını almıştı. Osmanlı devleti antlaşmanın gizli bir maddesiyle Rusya'ya dörtbuçuk milyon ruble savaş tazminatı ödemeyi üstleniyordu. Hepsinden önemlisi nüfusunun büyük bir çoğunluğu Müslüman olup üç yüzyıldan uzun bir süredir Osmanlı egemenliğindeki Kınm Hanlığı da bağımsız bir devlet hâline geliyordu. Sultan, Kınm Hanı'nı atama yetkisini koruyordu, ama bu sadece dinî anlam taşıyan bir törendi ve Sultan'ın siyasî denetim hakkı olduğu anlamına gelmiyordu.

Osmanlılar için antlaşma şartları aşağılayıcı ve korkunçtu. Ruslara toprak vermek, savaş tazminatı ve hatta İstanbul'da yeni bir kilise maddesi bile hazmedilebilirdi. Ancak Rus tüccarlarına Karadeniz ve Boğazlar'da seyrüsefer hakkı tanınmasının çok daha ciddi sonuçları vardı. Bu madde, Osmanlıların prestijine indirilmiş bir darbeydi ve Batı Avrupa'nın tüccar devletlerine benzer ödünler verilmesi yönünde taleplere yol açacağı kesindi. Bu taviz Karadeniz'deki Rus ticaret filosunun gelişmesine; dolayısıyla tecrübeli denizci sayısının artmasına yol açarak, Rusya'nın güçlü bir Karadeniz filosuna sahip olmasını kolaylaştırabilirdi. Hepsinin ötesinde, Kırım'ın bağımsızlığı kabul edilemezdi. Kırım Tatarları bağımsızlık istememişlerdi, büyük bir olasılıkla Rus baskısına ve entrikalarına maruz kalacaklarından bağımsızlıklarını korumayı başaramayacaklardı. Bağımsız olduğu iddia edilen devlet, doğrudan Rus İmparatorluğu'na katılmazsa, Rus denetimi altına girecekti. Bir sürü Müslümanın, Hıristiyanların yönetimi altında yaşadığını görmenin utancının yanısıra, Kırım'ın denetimini ele geçiren Rusya Karadeniz'deki durumunu daha da güçlendirecek ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kalbine karşı oluşturduğu tehdit de artacaktı.

Yine de Bâbıâli[1] bu maddeleri kabul etmeye ve istemese de antlaşmayı onaylamaya zorlanmıştı. Bunun nedeni, 1768 Ekim'inde alelacele Rusya'ya savaş açan Osmanlıların savaşta tam bir hezimete uğramasıydı. Savaşın ilk yılları, Bâbıâli için kesintisiz bir felaketler zinciriydi. 1769-1770 yıllarında Tuna boyu eyaletleri Boğdan ve Galiçya'nın büyük bir kısmı Rus orduları tarafından işgâl edilmişti. Baltık Denizi'ndeki Rus deniz üssü Kronstadt'tan Manş Denizi, Biscay Körfezi üzerinden Doğu'ya gönderilen üç Rus deniz filosu 1770 Temmuz'unda Çeşme'de Osmanlı filosunu yok etti. Bu zafer, Rusların en etkileyici başarılarından biriydi, ancak arkası gelmedi ve Ruslar açısından çok az sonuç doğurdu. 1771 yılında Rus orduları Kırım'ı korkutucu bir kolaylıkla işgâl etti. Rusya değişik nedenlerle, 1774 yazında savaşın bitmesine yol açan Tuna boyu zaferlerine kadar çok da başarılı olamamıştı; ama savaş boyunca Rusların, karada ve denizde askerî açıdan üstün olduğu da ortaya çıkmıştı.

Bâbıâli o kadar ağır bir yenilgiye uğramıştı ki, Rusya'nın 1774 yılında dayattığından çok daha ağır koşulları kabul ettirmesi mümkün gibi gözüküyordu. 1772 Ağustos-1773 Mart ayları arasında Budapeşte, daha sonra da küçük bir Boğdan kasabası olan Focşani kasabasında yapılan barış görüşmeleri sonuçsuz kaldı. Rus Çariçesi II. Katerina, deniz üssü olarak kullanılabilecek küçük bir Ege adasının Rusya'ya verilmesini talep etmişti. II. Katerina 1774 yılının Mart ayına kadar ticaret gemilerinin yanısıra, Rus savaş gemilerine de Boğazlar'dan serbest geçiş hakkı tanınması için ısrar etmişti. Katerina'nın bu konuda ısrar etmekten vazgeç-

1768'DE
OSMANLI
İMPARATORLUĞU
Osmanlı İmparatorluğu sınırları
0 100 200 300 400 500
Mil
RUSYA
İRAN
POLONYA
HABSBURG İMPARATORLUĞU
Azov
Yaş
Bükreş
Tuna
Sofya
Boğdan
KARADAĞ
KARADENİZ
Sinop
Trabzon
İstanbul
Ankara
İzmir
Selanik
To Venice
İTALYA
SİCİLYA
SARDUNYA
Cezayir
Tunus
Tripoli
1705'ten 1710 sonrasına doğru Osmanlı hükümranlığından bağımsızlaşan bölge
GİRİT
KIBRIS
Dicle
Bağdad
Fırat
Halep
Şam
Kudüs
İskenderiye
Kahire
NIL
MISIR

mesinin nedeni Osmanlıların gücü değil, Rusya'da yaşanan huzursuzluklardı. Rusya'nın daha fazla ısrar etmemesinin en önemli nedeni 1773-1775 yılları arasında ülkenin güneydoğusunda Pugaçev liderliğinde çıkan büyük köylü ve Kazak isyanıydı.

Savaş sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun tehlikeli bir zaafı daha ortaya çıkmıştı. Aslında bu zaaf, 1768 öncesinde de vardı. Uzun süreden beri, Osmanlı ordusu etkinliğini kaybediyordu. İmparatorluk ordusu ağırlıkla tımarlı sipahi sistemine dayanıyordu; böyle bir ordunun eğitilmiş, düzenli bir ordu karşısında etkili olması düşünülemezdi. Düzenli sipahilik de çöküşe geçmişti. 14. yüzyılda kurulan bir piyade sistemi olan Yeniçerilik, Osmanlılar tarafından esir veya satın alınan, devşirilen Hıristiyan çocuklara dayanıyordu. Yeniçeriler bir zamanlar Osmanlı ordusunun en ünlü ve etkili kesimiydi. Ancak bu dönemde Yeniçeri Ocağı çöküşe geçmiş, Yeniçeriler ayrıcalıklı bir kasta dönüşmüştü. 18. yüzyılın sonlarında Yeniçeri Ocağı üyelerinin çoğunu zanaatkâr ve tüccarlar oluşturuyordu; Yeniçeri Ocağı sadece adı asker olan ve sadece kendi vatandaşlarını korkutan bir güç hâline gelmişti. Disipline sokulamayan Yeniçeriler, özellikle başkent İstanbul'da kamu düzenini sürekli tehdit eden bir güce dönüşmüştü. Çok sayıda Osmanlı Sultanı Yeniçeriler tarafından tahttan indirilmiş ve hatta öldürülmüştü. Muhafazakârlıkları ve kendi ayncalıklarını korumada gösterdikleri kararlılık, Yeniçerileri gerçek bir askerî reformun önünde duran aşılmaz bir engele dönüştürmüştü. Osmanlı ordusu teknik açıdan olağanüstü geriydi, askerî topçuluk ve mühendislik standartları, Avrupa veya Rusya standartlarının çok gerisinde kalmıştı. Bütün bu nedenlerle Osmanlı İmparatorluğu 1768-1774 savaşına güçlü eyalet valilerinin sağladığı birlikler, yerel ağaların özel orduları ve eğitim görmemiş, disiplinsiz gönüllülerden oluşan bir orduyla girmişti.

Osmanlı donanması da, savaş gemilerinin tasarımının çok yavaş değiştiği bir dönemde, teknik açıdan geri kalmıştı. Donanmaya genellikle yetersiz ve gelişigüzel biçimde personel alınıyordu, gemilerin yönetimi de Türklerde değil, adalardan ve Ege kıyısından gelen Yunanlılardaydı. Avrupa ülkeleri donanmaları içinde Osmanlı donanmasının, 1768 savaşı öncesindeki elli yıl boyunca önemli bir savaşa katılmayan tek donanma olması da, donanmanın etkisizliğini artırıyordu. Bu nedenle savaş başladığında Osmanlı subayları bir çağdaşlarının ifadesiyle, "Rus savaş gemilerini görmekten nefret ediyor ve gemilerini sefere çıkarmamak için her türlü ıvır zıvır bahaneyi kullanıyorlardı."[2]

Osmanlıların yönetim sistemi inişe geçmişti (Her ne kadar "yönetim sistemi" terimi belli bir düzen ve etkinlik izlenimi veriyorsa da, bulgular bu izlenimini doğrulamıyor). İmparatorluk gerçek anlamda siyasî bir birim olmaktan çıkmıştı. İm-

paratorluk hâlâ İran Körfezi'nden Bosna'ya, Kafkaslar'dan Yemen'e kadar uzanıyor, Cezayir, Tunus ve Trablus'taki devletimsi yapılar üzerindeki egemenlik iddialarını sürdürüyordu. Ama Sultan ve bakanlarının, iklim, dil, din, etnik yapı açısından büyük farklılıklar gösteren bu devasa alanı etkin biçimde denetleme gücü yoktu. Kuzey Afrika eyaletleri uyguladıklan politikalarda, kuşaklardır bağımsızdı. Balkanlar'da İstanbul'un hiç bir zaman doğrudan yönetmediği büyük alanlar vardı. Tuna boyunda uzanan Eflak ve Boğdan, Sultan'a vergi ödemelerine karşın, önemli ölçüde özerkliklerini koruyordu. İstanbul'un doğrudan atadığı *Voyvoda* bu eyaletleri yönetiyordu. 18. yüzyılın başından itibaren bu görev, yerel toprak sahibi ailelere (boyarlar) değil, önemli Yunan ailelerinden gelen kişilere verilmeye başlamıştı. Gururlu, gerikalmış, ve hiçbir zaman tam olarak boyun eğdirilememiş olan Karadağlılar ise *vladika*'nın (kardinal prens) yönetimi altındaydı ve dağlarında hassas ve tartışmalı bağımsızlıklarına sıkı sıkı sarılmışlardı. Ege adalarında ve özellikle de Mora yarımadasının fakir ve zor ulaşılan bölgelerinde fiilî (*de facto)* veya hukukî (*de jure)* açısından bağımsız olan, kendi kendilerini büyük ölçüde yöneten Yunan topluluklan vardı. Nüfusun büyük ölçüde veya tümüyle Müslüman olduğu Bosna ve Arnavutluk'un bazı kısımlan gibi yerlerde bile merkezi hükümetin etkisi kimi zaman çok azdı.

İmparatorlukta etnik çoğunluğu Türklerin oluşturduğu tek bölge olan Anadolu'da da durum daha parlak değildi. Derebeyi ve ayanlar Sultan ve yöneticilerine tam olarak itaat etmekten kaçınıp, yerel hanedanlıklar bile kurabiliyordu. 18. yüzyılın ilk yansında, Batı Anadolu'nun büyük bir bölümünde etkili olan Karaosmanoğlu ailesi, bunun en iyi örneklerinden biridir. Mezopotamya'daki Bağdat ve Musul Paşalıkları 18. yüzyılın büyük bir bölümü ve 19. yüzyıl başında yerel hanedanlar tarafından yönetilen bağımsız eyaletlerdi. Bağdat'ta Hasan Paşa, Musul'da Calili ailesi hüküm sürüyordu. Az veya çok tek bir ailenin yönetiminde olan Suriye Şam Paşalığı'nda da 18. yüzyıl ortası ve sonunda değişik Yeniçeri grupları arasındaki kan davaları o kadar bezginlik yaratmıştı ki, düzen benzeri bir şeyi sağlamak için Paşalar, Kürtler ve Cezayirlilerden oluşan özel bir ordu beslemek zorunda kalıyorlardı.

Suriye ve Arap Yanmadası'nın batısında Osmanlı yönetiminin ne kadar zayıf olduğu 1757 yılındaki Hac seferinde ortaya çıkacaktı. Hac kafilesi bedevilerin saldırısına uğrayacaktı. Ölen 20.000 kişi arasında Sultan'ın kızkardeşlerinden biri de vardı. Bu felaket sıradan bir Osmanlıyı 1768-1774 yenilgilerinden çok daha fazla etkilemiş olmalıdır. Mısır kuşaklardır, Bâbıâli'nin atadığı sözde vali tarafından değil, Memluklar tarafından yönetiliyordu. Memluklar, müslüman olmuş Çerkez kölelerden oluşan ve düzenli köle ithalatıyla beslenen Mısır'ın yönetici sınıfıydı. Be-

cerikli Memluk beylerinden biri olan Ali el-Kebîr Bey 1770 yılında Hicaz ve Yemen'e işgâl güçleri yollayacak, ertesi yıl da Suriye'yi işgâl eden güçlere liderlik edecek durumdaydı. Onun malî taleplerinin, yüzyıl sonunda görünür hâle gelen Mısır'ın ekonomik çöküşü ve toplumsal sorunlanna büyük katkısı olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun en iyi günlerinde bile, eyalet valilerine büyük hareket özgürlüğü tanındığı doğrudur; ancak merkezî yönetim, ekonomik ve idarî reformlar açısından en iyi olasılık bu olduğunda bile yerel hanedanlıkların denetlediği rejimlere izin vermeye her zaman hevesli değildi. Aynca 18. yüzyılda Osmanlı idaresine karşı hiçbir doğrudan ayaklanma kalıcı başarı sağlayamamıştı. İmparatorluğun 1774 kadar geç bir tarihte bile birlikten yoksun oluşu, İstanbul'da gerçek bir tehlike olarak görülmemiş gibi gözükmektedir. Ancak 1760 yılından sonra imparatorluğun derme çatma yapısını bir arada tutmanın zorlaştığı da giderek daha belirginleşiyordu.

Tahta geçen sultanların büyük bir bölümünün kalitesiz olması da, varolan şekliyle birliği korumayı ve ülkeyi etkili bir biçimde yönetmeyi zorlaştırıyordu. 17. yüzyılın başından bu yana aşağı yukarı bütün Osmanlı padişahları, tahta çıkmadan önceki hayatlarını, baştaki Sultan'ın sarayının içindeki özel bölmelerde, birkaç hadım ağa, birkaç cariye ve hizmetkâr eşliğinde geçirmişlerdi. Kafes sisteminin dış dünya ile teması tümüyle yasaklaması, cahil, çekingen ve zevkine düşkün Sultanlar dizisine yol açtı. Güçlü ve becerikli Sultanlar bile imparatorluğu zayıflamak ve gerilemekten çok zor kurtarabilirdi, imparatorluğun yaşadığı sorunların çoğu salt siyasî eylemle çözülemeyecek sorunlardı. Sultanların çoğu 17. ve 18. yüzyılda çöküşü erteleyecek bir şeyler yapmamış, aksine çöküş sürecinin hızlanmasına yol açmışlardı.[3]

İmparatorluğun ekonomik hayatı da inişe geçmişti. Osmanlı İmparatorluğu, aşağı yukarı iki yüzyıldır Batı Avrupa'nın büyük bir bölümünü ve daha sonra Rusya'yı bile etkileyen gelişmelere ayak uydurmayı başaramamıştı. 15. yüzyılın sonunda ve 16. yüzyılda Osmanlıların Balkanlar'ı fethi sırasında, Balkanlar'daki kent ve kasaba yaşamı büyük bir gelişme göstermişti.

17. ve 18. yüzyılda, hâlâ çok da net olmayan nedenlerle, bölgenin büyük bir bölümünde gelişme tersine dönmüştü. Balkanlar'ın ticaret yaşamında çok önemli bir rol oynayan Ermeni ve Yahudi kent nüfusu, büyük ölçüde Batı Avrupa'ya göç sonucunda azalmıştı. Balkanlar'daki pek çok kasabanın Türk nüfusu da azalmıştı. Bu gelişmeler önemli ve kesin olarak tek bir sonuç doğuracaktı. Bu gelişme söz konusu kasabaları daha Yunanlı, daha Slav veya daha Arnavut yaparak, bu kasabalar ve etrafında yaşayan köylüler arasındaki dil ve diğer farklılıkları azalttı. 19. yüzyılda Balkan ülkelerinin çoğunda, Macaristan veya Polonya'da olduğu gi-

bi kırsal kesim ve kent nüfusu arasında dil, din ve ulusal bağlılık açısından büyük bir ayırım yoktu. Ancak kent yaşamında görülen bu gerileme, 18. yüzyılda Balkanlar'ın büyük bir bölümünde görülen ekonomik gerilemenin de açık kanıtlarından biriydi; kent nüfusundaki düşüş kırsal bölgelerdeki gerilemeyi de yansıtıyordu. 1700 yılında Balkan yarımadasında, Habsburglann Osmanlılardan geri aldığı ve büyük bir kesimi boş olan Macar Krallığı'nın üç dört katı insan yaşıyordu. Bir yüzyıl sonra nüfus büyük bir olasılıkla Macaristan'dan daha azdı.[4] İmparatorluğun daha az incelenen bölgelerinde, özellikle Suriye'de de nüfusun azalmış olması mümkündür.

Kısmen nüfusun azalması, kısmen Avrupa ürünlerinin rekabeti ve diğer öğeler yüzünden, Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıla girene kadar zanaatın ötesinde örgütlenmiş sanayi dalı âdeta yoktu. Dış ticaret açısından da, Osmanlı İmparatorluğu ağırlıkla ham madde (ipek, yün ve pamuk) ihraç eden ve metropol ülkeleri ürünleri ve sanayi ürünleri ithal eden bir ülke konumundaydı. İmparatorluğun kimi bölgelerini, gelişmiş Avrupa ülkelerinin özellikle Fransa'nın yarı sömürgesine çeviren uluslararası ticaret, büyük ölçüde İstanbul, İzmir, Selanik gibi limanlarda etkili olan yabancı tüccar gruplarının denetimindeydi. 16. yüzyıldan beri özellikle Fransa'nın insiyatifiyle gelişen kapitülasyon sistemine göre bu tüccarlar, Osmanlı vergi sistemi ve Osmanlı mahkemelerinin denetiminden âdeta tümüyle muaftı. Osmanlılar bu durumu özellikle aşağılayıcı veya itiraz edilmesi gereken bir durum olarak görmüyordu. Ancak 18. yüzyıla kadar sadece Avrupalılara tanınan bu ayrıcalıklar, Avrupalılann himaye ettiği kişilere de tanınmaya başlanmıştı; bu kişiler genellikle Rum, Ermeni veya Yahudiydi. Bâbıâli'de görevli Avrupalı elçi ve temsilciler, bu ayrıcalığı Osmanlı tebaası olan kişilere de satmaya başlamışlardı.

Kapitülasyonlar 1774 yılında Osmanlılar için hâlâ ciddi bir sorun teşkil etmiyordu, ancak kapitülasyonlar imparatorluğun çöküşünde, özellikle de ekonomik hayatta önemli bir rol oynamaya başlamıştı. Müslümanların faizle borç para vermesi yasak olduğundan, imparatorluğun ilkel bankacılık sistemi de bütünüyle Hıristiyan ve Yahudilerin elindeydi. Reel ücretlerin, en azından vasıfsız işçi ücretlerinin buğday fiyatlarının artışı sonucunda inişe geçtiğine inanmak için de nedenler vardır; bu da huzursuzluk ve kargaşa ortamının oluşmasına yol açıyordu.[5]

Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî, siyasî ve ekonomik açıdan zayıflaması, entellektüel duraklama ile de açıklanabilir. Büyük Avrupa devletleri arasında bir tek Osmanlı İmparatorluğunda, üniversite veya yüksek öğrenim veren laik kurumlar yoktu. Bu eksiklik, 18. yüzyılın entelektüel yaşamının en önemli özelliklerinden biri olan temel bilimlerin Osmanlı İmparatorluğu'nda gelişmemesinde

pay sahibi olmuştu. Entelektüel, ve sanatsal faaliyetlerin tam olarak olmadığı da söylenemez, yüzyılın sonunda sistemin çökmekte olduğuna dair gerçekten ciddi göstergeler belirene kadar geleneksel edebiyat (ağırlıkla şiir ve tarih) eserleri ve bazı önemli mimari eserler üretilmeye devam etti. Ama Osmanlı İmparatorluğu'nda entelektüel yaşam oldukça sınırlı, kısır ve çok muhafazakârdı. Gelişme kapasitesi düşüktü, entelektüel yaşam dinî ve resmî modeller ve zorunlulukların egemenliği altındaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun yöneticilerini Batı Avrupa'daki meslektaşlarından ayıran uçurum, Sultan'ın sarayına bağlı astrologların yönetim üzerindeki etkisinin sürmesi ve artmasıyla da kendini gösteriyordu. III. Mustafa'nın (1757-1773) Prusya Kralı III. Frederick'in başarılarını, Prusya'nın askerî veya idarî örgütlenme biçimiyle değil de, Frederick'in çok yetenekli astrologlara sahip olmasıyla açıklaması bu açıdan çok anlamlıdır.[6] Osmanlı İmparatorluğu'nun entelektüel hayatta Avrupa'ya ayak uyduramadığının belki de en iyi göstergesi, imparatorlukta matbaacılığın olağanüstü ağır gelişme göstermiş olmasıdır. Sultan III Ahmed'in 1727 yılındaki fermanına kadar Osmanlıca kitap basmak yasaktı; bir sonraki sene kurulan devlet matbaası ise 1756 yılına kadar faaliyet göstermiş ve sadece on sekiz kitap basmıştı. 1784 yılında III. Selim'in reform önlemlerinden biri de matbaanın tekrar açılmasıydı; 1828 yılında matbaanın bir yüzyıl süren kesintili yaşamında basılan toplam kitap sayısı ancak sekseni bulacaktı.

Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu 18. yüzyılın son bölümünde, yaşamın aşağı yukarı her alanında "ortaçağ zihniyeti ve ortaçağ ekonomisi ile bir ortaçağ devleti olarak kalmış veya ortaçağ devletine dönüşmüştü; ancak bu devletin hiçbir ortaçağ devletinin taşımak zorunda olmadığı ek bir yükü, bürokrasisi ve düzenli bir ordusu da vardı".[7] Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişmede gösterdiği başarısızlık, imparatorluktan daha geri bir konumda olan, daha kötü yönetilen, daha az uygar olan Rusya'nın 17. yüzyıl sonundan itibaren ordusunu, yönetimini ve bir ölçüde ekonomik yaşamını modernleştirmeyi başarmasının yanında daha da bariz bir hâle dönüşmektedir. Birkaç yeni fikir ve tekniği uygulayan Rusya, 18. yüzyılın sonunda Karadeniz'in karşı kıyısında çürüyen devin çok daha ötesine geçmeyi başarmıştı.

16. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda her alanda görülen bu duraklama ve hatta gerilemenin nedenleri şu anda oldukça açıktır. En önemli neden dinî kurumlarının yapısı ve gücüdür. 16. yüzyıla kadar din adamlan ve hocaların oluşturduğu *ulema* sınıfı tutarlı, gerçekten bilim ehli, dünya işlerinden uzak kişilerden oluşuyordu. Yüzyılın sonunda *ulema* sınıfının büyük bir kısmı giderek artan ölçüde servet ve güç sahibi oluyor ve Yeniçeriler gibi kendi çıkarlarını korumaya çalışan ayrıcalıklı bir gruba dönüşüyordu. Ulema sınıfında da makamlar ba-

badan oğula geçer hâle gelmişti. 17. ve 18. yüzyıllar boyunca bu eğilim devam etti. Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalandığı dönemde *ulema* sınıfının da 16. yüzyıldaki yapısı değişmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nda anlamlı ve etkili herhangi bir modernizasyon çabasına çok tutucu hâle gelen bu grubun karşı çıkacağı ve değişime karşı olan kitlelerden güç alacağı aşikardı. Modern ordu veya verimli çalışan bürokrasi gibi *ulema*'nın gücünü azaltmada kullanılabilecek her kurumun, *ulema*'nın düşmanlığıyla karşılaşmak zorunda kalacaktı. 1785 yılında orduyu çağdaşlaştırmaya çalışan Sadrazam Halil Paşa'nın görevden alınması ve katli, *ulema*'nın düşmanlığının ne kadar etkili olabileceğini göstermişti.

Din başka açılardan da imparatorluğun zayıflamasına yol açmıştı. Balkan eyaletlerin büyük bir kısmında ve Asya'daki eyaletlerin bazılarında çoğunluğu oluşturan Hıristiyan tebaa birçok açıdan ikinci sınıf muamelesi görüyordu. Bürokrasi ve ordunun üst sınıflarına ulaşmaları engelleniyor ve birçok ayırımcı vergi ödemek zorunda kalıyorlar, ancak gerçek anlamda baskı görmüyorlardı. Gerçekten de *millet* sistemine[8] göre, imparatorlukta yaşayan Hıristiyanlarının mensup oldukları Kiliselere kendi işlerini yürütmede oldukça geniş özerklik verilmişti. Milletleri birbirinden ve Müslümanlardan ayıran engellerin katılığı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Avrupa'da bilinmeyen bir biçim ve ölçüde, içten bölünmesi anlamına geliyordu. Tebaa sadece dinî kimliklerine göre ayrılıyordu. Laik devlet, bilinmeyen ve anlaşılamayan bir kavramdı. Aynı zamanda Halife olan Sultan, halife olarak kutsal yasanın (şeriat'ın) koruyucusuydu; bu ünvan Sultan'ın etkin otoritesi açısından bir anlam taşımıyordu; Sultan, Hazret-i Muhammed'in dört halifesinin taşıdığı tarihî ünvana, müminlerin kumandanı (*Emirü'l-Mü'minin*) ünvanına da sahipti. En büyük uçurum Müslüman yöneticiler ve Hıristiyan tebaa arasındaki farktı. Bu farklılıkla karşılaştırıldığında, ortodoks Sünnî Müslümanlar ile Mezopotamya'da oldukça popüler olan Şiilik, Sünnî tarikatlar arasındaki farklar, Suriye ve Mısır'daki Türkler ve Araplar arasındaki farklılıklar, Anadolu ve Arnavutluk'taki farklı yerleşik ve göçebe topluluklar arasındaki farklar; Arnavutlar ve Kürt bölgelerindeki değişik aşiretler arasındaki farklar çok daha önemsizdi; ancak göz ardı edilecek kadar da az değildi. 18. yüzyılın sonlarında Osmanlı toplumunun bir bütün olmaktan çok uzak bulunduğu açıktır. İmparatorluk farklı ve çoğunlukla birbirine düşman toplulukların karmaşık bir harmanıydı.

1768-1774 felaketlerinden önce de bazı Osmanlıların, imparatorluğun ayakta kalması için değişime hatta kökten değişikliklere gerek duyduğunun farkında olduğu bilinmektedir. Sadrazam İbrahim Paşa uzun görev süresi sırasında, Fransız kurum ve yönetim biçimlerinin Osmanlı İmparatorluğu'na nasıl uygulanabileceğini araştırmak üzere Fransa'ya inceleme heyeti göndermişti. Küçük Kaynarca Ant-

laşması'ndan önceki iki kuşak üzerinde Avrupa teknolojisinin, özellikle askerî teknolojinin etkisi büyük ölçüde artmıştı.

Osmanlı ordusunda, 1747'deki ölümüne kadar yirmi yıl hizmet veren Fransız Bonneval (Ahmed Paşa) gibi Hıristiyan dönmeler veya 1768 yılında Fransız Hükümeti'nin Osmanlı topçu birliklerinin yeniden örgütlenmesi ve Çanakkale'nin savunmasına yardım etmesi için gönderdiği Baron de Tott, imparatorluğun savaş gücünü modernleştirmek için mücadele etmişlerdi. Büyük katolik nüfusa sahip olan bölgelerde daha köklü bir Avrupa kültürü hafif de olsa bir etki yaratmıştı.[9] Ama bu tür etkiler çok sınırlı ve yarattığı sonuç açısından da yüzeyseldi. Osmanlı İmparatorluğu 1774 yılında durağan ve çağdışı bir ülkeydi. Bir çok gözlemci imparatorluğun yaşama şansı olmadığını düşünüyordu.

Notlar

1 Bâbıâli, 1654 sonrasında Sultan'ın baş veziri olan Sadrazam'ın oturduğu saraya verilen haşmetli isimdir. 18. ve 19. yüzyılda bu deyim, Osmanlı merkezî yönetimini anlatan bir terim olarak Batı Avrupa'da kullanılmaya başlamıştı.

2 E. Habesci, *The Present State of the Ottoman Empire*, London, 1784, s. 240.

3 Kayda değer bir istisna IV. Murad'ın (1623-1640) enerjik ve acımasız yönetimiydi.

4 T. Stoianovich, "The Conquering Balkan Orthodox Merchant", *Journal of Economic History*, XX (1960), s. 255.

5 T. Stoianovich, "Factors in the Decline of Ottoman Society", *Slavic Review*, XXI (1962), s. 267.

6 E. Z. Karal, "La Transformation de la Turquie d'un empire oriental en un état moderne et national", *Journal of World History*, IV (1958), s. 429.

7 Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, London, 1961, s. 36.

8 İmparatorluktaki büyük Hıristiyan grupları ve Büyük Haham yönetimi altında Yahudiler bir *millet* oluştuyorlardı, her milletin bir başı vardı. Bâbıâli bu yöneticiyi tanıyor ve milletinin davranışlarından sorumlu tutuyordu. Her millet dil, coğrafya, ve etnik faktörler dikkate alınmaksızın sadece din bağlamında tanımlanıyordu. Nesturiler ve Süryaniler gibi kimi durumlarda milletin başındaki kişi (millet başı) kalıtımsal bir konum haline gelmiş ya da 17. yüzyılın sonuna doğru tek bir ailenin üyeleriyle sınırlanmıştı. 19. yüzyılda Ortodoks milleti ulusal ve dile ilişkin ögelerine göre küçük alt gruplara ayrılmıştı, 1850 yılında Protestan milletinin oluşturulmasıyla birlikte 20. yüzyılın başında Osmanlı otoritelerinin tanıdığı en az on dört grup vardı. Kentlerde genellikle çok güçlü olan esnaf loncalarının dine göre bölümlenmediğini ve bir ölçüde değişik dine mensup gruplar arasında bağlantı görevi gördüğünü söylemek yerinde olacaktır.

9 Özellikle yerel Marunî Hıristiyanlarla Cizvitlerin işbirliği sonucunda ilk modern okulun 1734 yılında açıldığı Lübnan'da.

I

OSMANLI İMPARATORLUĞU VE BÜYÜK GÜÇLER 1774 - 1798

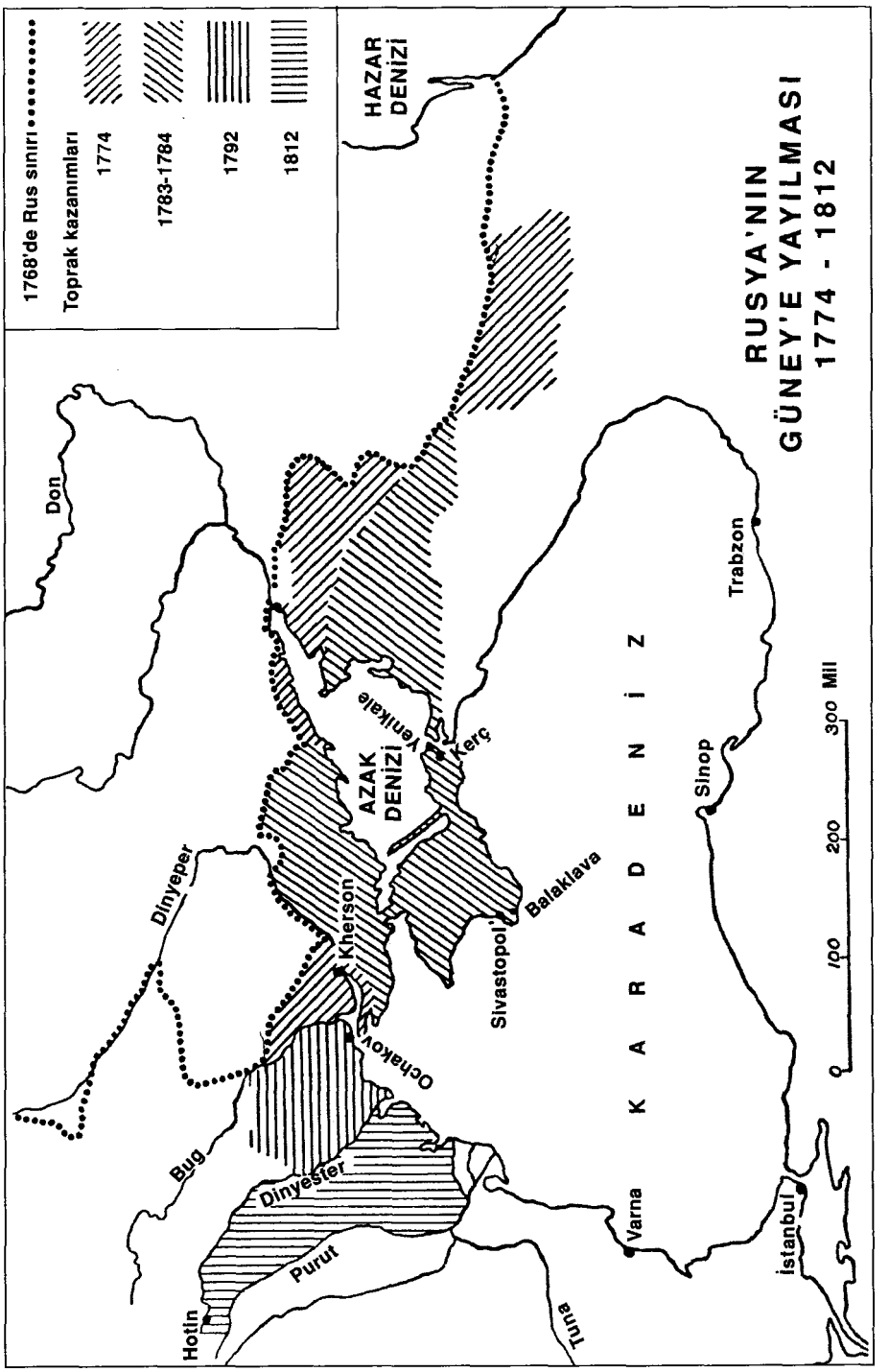
Rusya, Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Osmanlı İmparatorluğu'ndan büyük tavizler koparmayı başarmıştı. Kağıt üzerinde kazandığı başanyı, ne ölçüde hayata geçirebilecekti? Savaş meydanı ve konferans salonunda kazandığı başarının meyvalarını ne kadar toplayabilecekti?

Antlaşmanın imzalandığı andan itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'nun antlaşmanın bazı maddelerini göz ardı edeceği açık hâle gelmişti. II. Katerina, 1774 Ağustos'unda imzalandığı haberi St. Petersburg'a erişir erişmez Küçük Kaynarca Antlaşması'nı onaylamıştı; ama Bâbıâli'nin aynı şekilde davranmaya istekli olmadığı hemen ortaya çıkmıştı. Antlaşmayı imzalayan Osmanlı temsilcilerinden Ahmed Resmî Efendi, antlaşma maddeleri İstanbul'da hazmedilir hazmedilmez görevden alınacaktı. Bir diğer temsilci Sadrazam Muhsinzâde Paşa aynı akibetten, barış imzalandıktan birkaç gün sonra ölerek kurtuldu. Rusya'nın dayattığı antlaşma hükümlerinin kaçınılmaz olduğunu halk önünde açıklayan Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli dinî şahsiyeti, Şeyhülislam makamından oldu ve yerine antlaşmaya yoğun muhalefetiyle tanınan biri getirildi. Osmanlı orduları Temmuz ayında, sözde bağımsızlığına kavuşmuş olan Kırım'a gönderilmiş, Rus komutanı Mareşal Rumyantsev'e birliklerinin Osmanlı bölgesini boşaltması emredilmişti.

Bâbıâli'nin Küçük Kaynarca Antlaşması'na uymaktan kaçınma çabalarına bazı Avrupa ülkeleri, özellikle Fransa sıcak bakıyordu. 1762 yılında II. Katerina'nın tahta çıkmasından bu yana, Fransa-Rusya ilişkileri iyice kötüleşmişti. Değişik oranlarda gerileme sürecine girmiş olan İsveç, Polonya ve Osmanlı İmparatorluğu, geleneksel olarak, Fransa'nın himayesinde olan ülkelerdi. XIV. Louis'nin

tahta geçmesinden bu yana, bu ülkeler, Habsburgların ve daha sonra da Rusya'nın gücünü kısıtlama girişimlerinde kullanılan, ancak hiçbir zaman güvenilir veya etkili olmayan silahlar olmuşlardı. 1770'lerde giderek daha çok sayıda Fransız, bu ülkelerin zayıflıklarının farkına varmaya başlamıştı. Rusya'nın bu ülkelerin çıkarlarına ve hatta varlıklarına karşı oluşturduğu tehdit, Fransa'da düşmanlık uyandıracaktı. 1764 yılında II. Katerina, Prusya Kralı II. Frederick'in de yardımıyla Polonya'nın başına, kendi seçtiği, Stanislas Poniatowski'yi getirmişti. 1772-1773 yılları arasında Rusya, Polonya'yı kısa bir süre sonra Avrupa haritasından silecek olan gelişmelerin ilk bölümünde başrolü oynamıştı. 1768'den önce Fransız hükümeti, Polonya'yı Rus baskısına karşı savunmak için Bâbıâli'nin, duruma müdahale etmesini istemişti; Osmanlılar açısından felaketle sonuçlanan savaşın başlamasında, Fransız hükümetinin talepleri de rol oynamıştı. Katerina'nın İsveç'i iktidardan yoksun ve bölünmüş tutma girişimleri başarısız olmuş, 1772 Ağustos'unda Stockholm'de gerçekleştirilen devrimle, İsveç monarşisi tekrar iktidara kavuşmuştu. Ama Polonya ve İsveç'ten çok daha güçlü bir ülke ve Fransa'nın ihraç ettiği ürünler için çok daha büyük bir pazar olan Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya'ya yenilmesi ve aşağılanması, Rusya'nın Avrupa'da Fransız nüfuzunun önünde duran en büyük engel, en büyük düşman olarak algılanmasına yol açacaktı. Fransız devlet adamlan, Pugaçev ayaklanması yüzünden, 1774 seferi esnasında Balkanlar'daki Rus ordularının savunmada kalacağı ve II. Katerina'nın ılımlı bir antlaşma yapmaya zorlanacağına inanıyorlardı. Bu nedenle Küçük Kaynarca Antlaşması, Fransızlar için de sevimsiz bir şok oldu. 26 Ağustos 1774 tarihinde, Paris'teki İngiliz Büyükelçisi, şüphesiz büyük bir zevkle, Fransız bakanların "Osmanlıların yaptığı antlaşmadan büyük memnuniyetsizlik duyduğunu"[1] belirtiyordu; bir hafta önce İstanbul'daki Fransız temsilcisi Kont de Saint-Priest, Bâbıâli'ye antlaşmayı onaylamamasını ve mümkünse barış görüşmelerini uzatmasını önermişti.

Fransızlar –haklı olarak– Kırım'ın bağımsızlığının aldatıcı olduğunu ve yarımadanın kısa bir süre sonra Rus egemenliğine gireceğini düşünüyorlardı.[2] Karadeniz'e çıkış noktası kazanan Rusya orada güçlü bir donanma kurup savaş ilân etmeden Osmanlı başkentine aniden saldırabilirdi. Böyle bir saldırı, giderek daha derme çatma bir devlete dönüşen Osmanlı İmparatorluğu'nu tek bir darbeyle yok edip, Avrupa'daki güç dengesini tümüyle değiştirebilirdi. Şimdi çok abartılı görülen bu korku, sadece Paris'le sınırlı değildi. İstanbul'daki Avusturya temsilcisi Baron Thugut, barış üzerine yazılan dönemin en ilginç yorumlarından birinde, kısa bir süre sonra Rusya'nın Kerç'den İstanbul'a uygun bir rüzgârla 36-48 saat içinde 20.000 adam getirebileceğini öngörüyordu. Bu tür bir saldırı, İmparatorluğun

RUSYA'NIN
GÜNEY'E YAYILMASI
1774 - 1812
1768'de Rus sınırı
Toprak kazanımları
1774
1783-1784
1792
1812
HAZAR DENİZİ
AZAK DENİZİ
K A R A D E N İ Z
Don
Dinyeper
Bug
Dinyester
Purut
Tuna
Hotin
Kherson
Ochakov
Yenikale
Kerç
Sivastopol'
Balaklava
Sinop
Trabzon
Varna
İstanbul
0
100
200
300 Mil

Hıristiyan tebaasının ayaklanması ile eşzamanlı hâle getirebilirse, saldırı Sultan'ı "Asya'nın kalbine" kaçmaya zorlayacak, Ege sahilindeki kıyılar ve adalarla birlikte Yunanistan'ın, Rusya'ya verilmesine yol açacaktır" yorumunu yapıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bu tür bir saldırı o kadar etkili olabilir ki, diye devam ediyordu, Rusya'nın bir daha Balkanlar'da karada savaşması gerekmeyebilir.[3] Rusya 18. yüzyıl sonunda Osmanlı İmparatorluğu'na bu tür bir saldırı gerçekleştirseydi, saldırıyı başarıyla sonuçlandırabilir miydi, ilginç ama yararsız bir spekülasyon konusudur. Rusya'nın bu tür bir girişimde bulunmaması, çağdaşlarının çoğunu şaşırtmıştır. Doğu Sorunu'nun tarihinde ilginç bir başka nokta da, bir yüzyıl sonrasına kadar Osmanlılara karşı bu tür saldırı düzenleme fikrinin St. Petersburg'da çok az ilgi uyandırmış olmasıdır.

Fransa'nın sempatisi ve Kırım Tatarlarının bağımsızlığa açıkça karşı olmaları, Bâbıâli'yi, Küçük Kaynarca Antlaşması'nı onaylamamak için başladığı mücadelede güçlendiriyordu. Buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu, savaş yorgunluğu, parasızlık, 18. yüzyıl sonlarında kısa bir süre İran tahtına oturan despotlardan biri olan Kerim Han'ın düşmanlığıyla zayıflamıştı. Daha da önemlisi, Fransa dışında hiçbir büyük Avrupa ülkesi Osmanlılara, II. Katerina'nın taleplerine karşı gerçek bir destek verme eğiliminde değildi. Boğazına kadar Amerika'nın sorunlarına gömülmüş olan İngiltere için, Yakındoğu hâlâ çok az siyasî ve ekonomik önem taşıyordu. Prusya için de konu aynı derecede önemsizdi, II. Frederick Rusya ile önemli bir sürtüşmeyi önlemek için aşağı yukarı her bedeli ödemeye razıydı. Habsburg İmparatorluğu en azından kağıt üzerinde 1756 yılından beri Fransa'nın müttefikiydi. Ayrıca İmparator II. Joseph, 1770-1771 döneminde, Rusya'nın Balkanlar'da toprak kazanmasına düşmanlık duyduğunu da göstermişti. Ama Habsburglar, Prusya tarafından desteklenecekleri kesin olan II. Katerina'ya karşı saldırıya geçecek durumda değillerdi; kısa bir süre sonra II. Joseph'in de Osmanlı toprakları konusunda II. Katerina kadar açgözlü olduğu ortaya çıkacaktı.

Bu zayıflık, 1774 Ekim'inde yalnız kalmış olan Bâbıâli'nin boyun eğmesine yol açacaktı. Sultan, 1775 yılının Ocak ayında antlaşmayı onaylayacaktı. Ama antlaşmanın kimi maddelerinin uygulanmasına daha zaman vardı, diğer Avrupa devletlerinin de Rusya'nın zaferinden sebeplenmeye hevesli olmaları ile durum daha da karmaşık bir hâle geliyordu. Rusya'ya Karadeniz'de serbest dolaşım hakkı tanınmasından dolayı Fransa, İngiltere, Hollanda Cumhuriyeti ve Venedik'in iştahı kabarmıştı. Bâbıâli bir anda kendini, bu ülkelerin İstanbul temsilcilerinin, aynı hakların diğer devletlerin gemilerine de tanınması talepleriyle karşı karşıya bulacaktı. Osmanlı yöneticileri, bu taleplere direnmeyi başardılar, ancak Habsburg İmparatorluğu'nun toprak taleplerine karşı koymak çok daha zordu. Daha fazla

toprak için daima açgözlü olan II. Joseph, 1774 Eylül'ünde Boğdan'ın kuzey sınırında, Bukovina olarak bilinen arazinin bir bölümünü işgâl etti ve işgâl bahanesi olarak da Polonya'nın ilk paylaşımı sırasında Habsburgların payına düşen Galiçya eyaleti ile Transilvanya arasındaki haberleşmeyi iyileştirme gereğini öne sürdü. Bâbıâli'deki savaş yanlılarının savaş çağrılarına karşın, Osmanlıların imparatorluklarına yönelik bu yeni saldırıya askerî güçle direnecek durumda olmadığı açıktı. Rusların arabuluculuğu için gösterilen çabalar başarısızlıkla sonuçlandı. Habsburgların artan gücünü kıskançlıkla seyreden Prusya Kralı II. Frederick de, Osmanlılara etkili biçimde yardım etmek için hiç bir şey yapmadı. Sonuçta, 7 Mayıs 1775'de İstanbul'da imzalanan bir antlaşma ile, Bukovina Avusturya'nın eline geçti; Avusturya burayı tahkim etmeyecekti. 1776 Mayıs ve Temmuz aylarında imzalanan iki antlaşmayla yeni sınır detaylı bir biçimde çizildi.

Tuna Prenslikleri'ndeki Rus ordusunun kumandanı Rumyantsev, Bukovina uyuşmazlığı sırasında Avusturyalılarla işbirliği yapmadı. Hâlâ Rusların elinde bulunan Osmanlı kalesi Hotin'i Avusturyalılara vermeyi reddetti. Ancak Balkanlar'daki ortak çıkarları adına II. Katerina ile anlaşmayı düşünen II. Joseph'in tavrı, Bâbıâli'nin Ruslara direncini zayıflattı.[4] Küçük Kaynarca Antlaşması'nın uygulanışını denetlemek için Nisan 1775'te İstanbul'a gönderilen Prens N. V. Repnin'e, Avusturya'nın Tuna Prenslikleri'ne göz dikmesinden yararlanarak Osmanlılara baskı yapması talimatı verilmişti. Prens antlaşmayı uygulamaya koymaya çabalarken, büyük güçlüklerle karşılaştı. Osmanlı yetkililerinin Kırım'ın bağımsızlığına son vermek ve Yenikale ve Kerç kalelerini geri vermek gibi fantastik taleplerine karşı direnmeyi başarsa da, Osmanlıların, antlaşmanın birçok maddesinin tümüyle uygulanmasını önlemek için geliştirdiği engelleri aşmayı başaramadı.

St. Petersburg ve İstanbul'un dikkati giderek Küçük Kaynarca Antlaşması'nın doğurduğu en önemli sorunlardan biri olan Kırım'ın kaderine çevriliyordu. 1775-1776 yılları arasında, Kırım steplerindeki Nogay kabilesinin de desteklediği Rus adayı Şahin Giray ile Bâbıâli'nin desteklediği rakibi Devlet Giray arasında Kırım Hanlığı için iktidar savaşı yaşandı. 1777 baharında Devlet Giray, iktidar mücadelesinden vazgeçmeye zorlandı; ancak Ekim ayında Şahin Giray'a karşı ciddi bir ayaklanma çıktı ve birkaç ay için yeni bir Osmanlı-Rus savaşı kaçınılmaz gibi gözükmeye başladı. Savaş yanlıları İstanbul'da geçici bir süre için iktidarı ele geçirmişlerdi; 1778 Ocak ayında Kırım'a birlikler gönderip, oradaki isyancıları desteklemeye karar verildi. Şahin Giray daha önce Rus birliklerinin desteğini istemişti ve silahlı çatışma kaçınılmaz gibi gözüküyordu. Şans ve Bâbıâli'deki dalgalanmalar sonucunda çatışma engellendi. Kırım'a yelken açması gereken Osmanlı donanması ters rüzgârlar yüzünden altı hafta İstanbul Boğazı'nda kaldı; Ağustosun

ikinci yarısında Kırım sulanna ulaştığında da, karaya çıkma girişiminde bulunmadı ve sonbahar rüzgarları, Eylül sonunda gemileri, Sinop'a sığınmaya zorlayana kadar denizde seyredip daha sonra da İstanbul'a döndü.

Bâbıâli, Rusya ile savaş mı, barış mı istediğine bir türlü karar veremiyordu. Savaş açmak için çok güçlü nedenleri vardı, ama II. Katerina'ya karşı Batı Avrupa ülkelerinden yardım beklenemeyeceği de biliniyordu. 1778 baharı ve sonrasında Fransa, İngiltere ile büyük bir deniz ve sömürge savaşına girişmişti ve Osmanlı İmparatorluğu'na Rusya'ya karşı etkili destek sağlamak için yeterli kaynak ayırabilecek durumda değildi. Fransa'nın İstanbul'daki becerikli elçisi Kont Saint-Priest, Bâbıâli'yi sürekli olarak kesinlikle hazır olmadığı bir savaşa kalkışmanın aptallığı konusunda uyarıyordu. 1778'nin Ocak ayında Avusturya, Osmanlılara Ruslarla Kırım konusundaki anlaşmazlıklarını, barışçı yollarla çözmesini önermişti. Temmuz ayında Avusturya'nın Prusya ile Bavyera tahtına geçecek kişi için mücadeleye girmesi, bir sonraki yılda, Avusturya'nın enerji ve dikkatinin büyük bir kısmının Bavyera'ya çevrilmesine yol açacaktı. Yalnız ve lidersiz kalan Bâbıâli boyun eğdi. Kısmen Saint-Priest'in diplomatlığı sayesinde 21 Mart 1779 tarihinde Rusya ile Aynalıkavak Antlaşması imzalandı. Esas olarak bu antlaşma, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın bir benzeri ve yeniden onayı gibiydi, ama birkaç madde 1774 yılında imzalanan antlaşmadan farklıydı. Bâbıâli, Kırım'ın hükümdarı Şahin Giray'ı tanıyordu; gelecekte tahta geçecek her yeni Han, Sultan'dan Halife olarak tahta geçişini onaylaması için resmi bir talepte bulunacaktı. Ancak Sultan onay vermek zorundaydı ve onay verirken de onay sözcüklerini değiştiremeyecekti. Bu madde ile Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ile Kırım arasındaki dinî bağları kabul ediyor; ancak Bâbıâli, Kırım'ın bağımsızlığını kabul etmek ve siyasî müdahale yapmak için dinî gerekçeleri kullanmaktan vazgeçmek zorunda bırakılıyordu. Daha önce Kırım Hanlığı'nın toprakları arasında yer alan Bug ve Dinyester nehirleri arasındaki bölge Osmanlıların denetimine geçecekti; ama bu toprakların büyük bir bölümü, Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ve Kırım Hanlığı arasında tampon bölge olarak kullanılmak üzere boş bırakılacaktı. Rusya-Osmanlı İmparatorluğu arasında bir ticaret antlaşması için müzakerelere başlanacak, ancak bu antlaşma 1783 yılına kadar imzalanmayacaktı. Dolayısıyla Rusya birkaç küçük taviz karşılığında temel taleplerinin ve Kırım'ın siyasî bağımsızlığının kabul edilmesini sağlamış oluyordu. Ancak son beş yıl içinde Kırım'da yaşanan ayaklanmalar ve kargaşalık, St. Petersburg'da, Rusya'nın 1774 yılında içtenlikle arzu ettiği bağımsızlığın, bir aldatmacadan başka bir şey olamayacağı ve yarımadanın er ya da geç Rusya'nın parçası olması gerektiği inancını uyandırmıştı.

II. Katerina ve hükümetinin, Rusya'nın Karadeniz'deki konumunu güçlendir-

me çabası, askerî ve diplomatik girişimlerle sınırlı değildi. Boğazlar ve Akdeniz üzerinden Batı Avrupa ile Rusya'nın ticaretinin gelişmesi, Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan beklenen temel kazanımlardan biriydi. Rus hükümeti ticareti geliştirmeye ve desteklemeye hazırdı. 1775 ve 1782 yılında tercihli gümrük tarifeleri getirilerek, bu gerçekleştirilmeye çalışılmıştı. 1775 yılı da Don bölgesindeki Zaporojye Kazaklarının özerkliğinin kaldırılmasıyla, Güney Rusya ile dünya arasındaki ticaretin gelişmesinin önü açılmış gibi gözüküyordu. 1778 yılında, Rusya'nın dört yıl önce Karadeniz kıyısında ele geçirdiği küçük sahil şeridinde Herson limanı kurulmuştu; hızla büyüyen Herson limanının ticaret merkezi olarak sağladığı olanaklar kısa sürede Batı ve Orta Avrupa'dan tüccarların dikkatini çekmeye başlayacaktı. 1786 yılında kentin nüfusu 10.000 kişiydi. Kurulduğu andan itibaren ticaret merkezi olmanın yanısıra donanma üssü olması da planlanmıştı. Çariçe, İstanbul'a karşı bir silah olarak etkinliği, çağdaşlarını korkutan Karadeniz filosunu geliştirmeye başlamıştı. II. Katerina, Küçük Kaynarca Antlaşması'yla kazandığı, Osmanlı İmparatorluğu'nda başkonsolosluklar ve konsolosluklar kurma hakkını da bol bol kullanacaktı. Birkaç sene sonra durumdan rahatsız olan bir Fransız "[Ege Denizi'ndeki takımadalarda] Rus üniforması giymiş Yunanlı bulunmayan tek bir kaya bile yok. Bu adamlar Osmanlı yetkililerine karşı diktatörce bir tavır sergiliyor ve Avrupalı büyük güçlerin yetkililerine karşı da hakaret-âmîz bir tavır alıyorlar"[5] diye yazacaktı.

Rusya'nın ticaretini geliştirme girişimleri kısa vadede çok az sonuç verecekti. Herson limanına kayıtlı gemilerin çoğu, Rus bayrağı altında seyreden küçük Yunan gemileriydi. Karadeniz'de Rus ticarî filosunun büyümesi daha sonraki yıllarda gerçekleşecek ve 1780'li yılların ortasına kadar Rusya'nın Karadeniz'deki limanları ülkenin dış ticaretinin sadece %2-3'ünü gerçekleştirecekti. Yine de 1774 barış antlaşmasının, zaman içinde Avrupa ticaretinde büyük değişimlere yol açabileceği aşikârdı.

Aynalıkavak Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu-Rusya arasındaki gerilimi azaltamazdı, azaltmadı da. Osmanlıların gücü azalmaya devam ettikçe de, gerilimin sona ereceği yoktu. 1770'li yılların sonunda ve 1780'li yılların başında da çöküş hızlanıyor gibi görünüyordu. Balkanlar'ın giderek daha çok sayıda bölgesi, Osmanlı derebeylerine karşı destek sağlamak için, imparatorluğun Hıristiyan komşuları Avusturya ve Rusya'ya yöneliyordu. 1781 yazında Karadağ'dan gelen temsilciler Viyana'da Bâbıâli'ye karşı Avusturya'nın desteğini almaya çalışıyorlardı. İki sene sonra da bazı Boğdan voyvodaları İstanbul yönetimine karşı Habsburg koruması elde etmeye çalışacaktı. Osmanlı İmparatorluğu 1781 Mayısında, II. Katerina ve II. Joseph arasında değiş tokuş edilen mektuplarla sağlanan Avus-

turya-Rusya ittifakı gibi çok ciddi ve tehlikeli bir tehditle de karşı karşıya gelecekti. Bu ittifak, hükümdarların karşılıklı olarak diğerinin topraklarının egemenliğini, Osmanlılar ile olan anlaşmaların ve Polonya'daki durumu garanti etmesine dayanıyordu. Ancak ittifak, Osmanlı İmparatorluğuna karşı birlikte hareket etme ve imparatorluğun Avrupa'daki eyaletlerinin paylaşılması hayaline bağlıydı. Katerina, muhtemelen kendi torunu Grandük Konstantin'in hükümdarı olacağı büyük bir "Yunan İmparatorluğu" kurma hayalleri kurmaya başlamıştı bile. Bu imparatorluk sadece Yunan nüfusunun olduğu bölgeleri değil, ayrıca Bulgaristan, Trakya, Makedonya ve İstanbul'u da kapsayacaktı. Eflak ve Boğdan, Rus etkisi altında özerk devletler olabilir ve muhtemelen Çariçe'nin gözdesi Prens G. A. Potemkin tarafından yönetilebilirdi. Ancak Rusya'nın Kırım, Kuban ve 1779 yılında Osmanlı arazisi olarak kabul edilen Bug ve Dinyester nehirleri arasındaki bölgeye sahip olması şarttı. 1782 Kasım'ında Joseph, Rusya'nın iddialarını kabul edecek, ancak kabul ederken oldukça isteksiz bir tavır sergileyecekti. Buna karşılık Joseph, Eflak eyaletinin batı kısmını, Belgrad da dahil olmak üzere Sırbistan'ın önemli bir bölümünü ve Istria ve Dalmaçya'daki Venedik topraklarını talep edecekti (Venedik tazminat olacak Mora, Girit ve Kıbrıs'ı alacaktı). Bu iddialı planları uygulamak kelimenin tam anlamıyla imkansızdı. İttifak kurulduğu andan itibaren, Almanya'daki II. Frederick'in düşmanlığının kamburunu sırtında taşıyan Joseph'in, Fransa ile iyi ilişkilerinin bozulmayacağı garantisi olmadan, Balkanlar'da bir girişimde bulunmayacağı ortaya çıkmıştı. Yine de, ittifak Kırım'da ortaya çıkan yeni kriz sırasında Katerina'nın elini güçlendirmeye yarayacaktı.

1781 başlarında halk tarafından sevilmeyen Şahin Giray'a karşı bir ayaklanma daha başlayacaktı. Rus birlikleri bir kez daha Şahin Giray'ın iktidarını kurtaracak ve Şahin Giray yerine Kırım Hanı ilân edilen Batur Giray'ı yerinden edeceklerdi. Ama Rusya'nın Kırım'ı ilhak ederek süregelen karmaşaya son vermesi, Çariçe ve bakanları için giderek daha cazip bir seçenek haline geliyordu. Çariçe'nin dışişleri konusundaki baş danışmanı A. A. Bezborodko ve çok güçlü bir konumda olan Potemkin de, bu fikri destekleyenler arasındaydı. Aralık 1782'de Katerina, Şahin Giray'ın iktidarını yeniden kurmak için Rusya'nın harcama ve kayıplarına karşılık olarak en azından Sivastopol limanını geri alması gerektiğine karar vermişti. 19 Nisan 1783 tarihinde, muhtemelen Potemkin'in etkisiyle, Katerina Rusya'nın Kırım'ı, Kuban'ı ve Taman yarımadasını ilhak ettiğini açıklayan bir manifesto yayınlayacaktı. Aynı gün Şahin Giray tahttan feragat edecek ve Çariçe'nin kendisine tahsis ettiği maaşla yaşamak üzere Rusya'ya dönecekti.

Bu olaylar, İstanbul'un öfkesinin patlamasına yol açacaktı. Aylar boyunca yeni bir Osmanlı-Rus savaşı çıkma tehlikesi devam edecekti. Ama Rusya'ya düş-

man olmasına karşın Osmanlı kamuoyu şaşkın, başıboş ve yeni bir savaşın sonucu konusunda haklı olarak karamsardı. Kınm'ı geri almak için Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü bir müttefiğe ihtiyacı vardı. Bu müttefik de kuşaklardır dostu ve destekçisi olan Fransa olabilirdi. Ancak 1783 yılında Fransız hükümeti, Osmanlılar lehine savaşa müdahale etmeye isteksizdi, müdahale edecek durumda da değildi.

Fransa'nın etkili olacak şekilde hareket edememesinin sebebi kısmen, Katerina'nın ilhak kararını ilân ettiği dönemde ve izleyen aylar boyunca Fransa'nın hâlâ İngiltere ile savaşıyor olmasıydı. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın, 1782'nin son aylarında sona ermek üzere olduğu belliydi, ancak Fransa, İngiltere ve İspanya arasında barışı sağlayan Versailles Antlaşması 1783 Eylül'üne kadar imzalanamamıştı. Aynı yılın Şubat ayına kadar iktidarda olan Lord Shelburne kabinesi, bir çok açıdan Rusya'ya karşı düşmanca bir tavır izliyordu. Ancak Fransız Dışişleri Bakanı Vergennes'ın, ittifak yüzünden II. Katerina'ya karşı aldığı tavır konusunda da tepkisiz kalmıştı. Shelburne'ün halefi, Charles James Fox ise herhangi bir konuda İngiltere ve Fransa'nın işbirliği yapabileceği olasılığını bile kabul etmeyecekti. Avusturya Şansölyesi Prens Kaunitz, Mart sonunda Habsburgların, Rusya'nın Kırımı ele geçirmesine karşı direnmek için Fransa'ya yardım etmeyeceğini belirtmişti. Avusturya'nın bu tavrı hiç değişmeyecekti. Balkanlar'la çok fazla ilgilenmek durumunda kalırsa, Prusya'nın kuzey sınırlarına saldıracağından korkan II Joseph, Kaunitz'in önerdiği gibi Eflak ve Boğdan'a saldırarak, II. Katerina'nın bu girişiminden faydalanmayı rededecekti. II. Joseph, Rusya'ya karşı büyüyen bir güvensizlikle birlikte korkunun sınırlarında dolaşan bir saygı da beslemekteydi. Her ne kadar Osmanlılara karşı II Katerina ile aktif bir işbirliği yapmaya isteksiz olsa da, Fransız hükümetinin çağrılarına karşın, sadece diplomatik yollarla bile, II. Katerina'ya karşı çıkmayı hayal bile edemezdi. Avusturya'nın planlarına karşı çıkması, II. Katerina'yı Prusya Kralı II. Frederick'in kollarına itebilirdi, oysa İmparator'un temel hedefi Prusya'nın yalnız bırakılması ve zayıflatılmasıydı. 1783 Temmuz'unda hâlâ resmen müttefik olan Fransa ve Avusturya arasındaki ilişkiler o kadar kötüleşmişti ki, Fransız bakanların çoğu, II Joseph Tuna Prenslikleri'ni almaya teşebbüs ederse, Fransa'nın Avusturya Hollandası ve Avusturya'nın İtalya'daki topraklarına saldırmasını önermeye başlamışlardı. Londra ve Paris'te hayal kınklığına uğrayan Fransız hükümeti, destek bulmak için gönülsüzce de olsa Prusya'ya yanaşacaktı, ama 1783 Ağustos-Ekim aylarında Berlin'de yapılan ön müzakerelerden hiçbir sonuç çıkmayacaktı. Bunun da nedeni hayal kınklıklarına rağmen, Fransız hükümetinin 1756 yılında Avusturya ile kurulan ittifakı açıkça terk etmek istememesiydi;

bu ittifak bozulmadan önce de II Frederick ile savunmaya yönelik bir antlaşma dışında bir konuda anlaşmak da mümkün değildi.

Fransa'nın Rusya'ya karşı protestolarına etkili destek bulmayı başaramaması, protestonun etkisini büyük ölçüde azaltacaktı. 1783 Ekim'inde Vergennes, Osmanlıları, Kırım'dan vazgeçmeye çağırmaya başlamıştı. Daha da önemlisi, Rusya, yalnız, uzak ve iflasın eşiğinde olan Fransa'nın tek başına korkulacak bir düşman olmadığının farkındaydı. Bir Rus diplomat "Şimdi Fransa'nın orduları ve daha da önemlisi parası yok. Harekete geçmeden önce iki üç senelik bir nefes alma süresine ihtiyacı var. O zamana kadar işi [Kırım'ın ilhak edilmesini] bitiremeyeceksek, bu işe hiç girişmemek çok daha yerinde olur"[6] diye yazacaktı.

Fransa'nın harekete geçmesini önleyen daha temel bir sorun ise, Paris'te Osmanlı İmparatorluğu'nun korunabilirliği veya korunmaya değer olup olmadığı konusundaki kuşkuların artmış olmasıydı. Vergennes bizzat on üç yıl boyunca (1755-1768), Fransa'nın İstanbul elçisi olarak görev yapmıştı ve imparatorluğu etkin modern bir devlete dönüştürmenin ne kadar zor olacağını biliyordu. Osmanlı başkentindeki halefi, Saint Priest, 1770 kadar erken bir tarihte, Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun eninde sonunda parçalanacağını kabul etmesini ve kendi payı olarak Mısır'ı almasını önermişti. Bir kere öne sürülen bu görüş, Paris'te hiçbir zaman unutulmayacaktı. Napoleon'un Mısır'ı işgâlinin psikolojik temelleri 1789 devriminden çok önce atılmıştı. Dolayısıyla Fransa'nın 1783 yılından önce Bâbıâli'ye verdiği destek, Fransa'nın geleneksel Osmanlı yanlısı tavrının çağdışı ve gerçekçilikten uzak olduğuna ilişkin duygularla zayıflıyordu.

Yalnız kalmış ve güçsüz Osmanlı hükümeti de, kaçınılmaz olanı kabul etmek zorunda kalacaktı. 22 Aralık 1783'te İstanbul'daki Avusturya elçisi, Osmanlı-Rus savaşı çıkarsa Avusturya'nın Rusya'yı aktif olarak destekleyeceğini ortaya koyan bir deklarasyon sunacaktı. Bu örtülü tehdit başarılı olacaktı. İki büyük komşu ülke ile savaş, Osmanlı İmparatorluğu'nun mahvolması anlamına gelebilirdi. 8 Ocak'ta Bâbıâli nihayet, Kırım'ın, Kuban ve Taman yarımadasının Rus İmparatorluğu'na ilhakını resmen tanıyacaktı. Adeta eşzamanlı olarak II. Katerina, Osmanlılar için çok önemli bir başka yerde, Kafkaslar'daki etki alanını da büyük ölçüde genişletiyordu. Gürcistan'daki en önemli küçük krallıklardan biri olan Kartlo-Kakthetia'nın Kralı Iraklı ile 1783 Ağustos'unda imzalanan antlaşma, bu küçük devleti, Rus sömürgesine dönüştürecekti. Kasım ayında iki Rus taburu, başkent Tiflis'e gönderilecek, iki sene sonra da Rusya ve yeni protektorası arasındaki haberleşme kanallarını korumak için Vladikavkaz kalesi inşa edilecek, bu kale Rusların kuzey Kafkaslar'ı fethinin ana merkezi olacaktı. Potemkin daha şimdiden Ermeni Krallığı'nın Rus denetimi altına girdiğini ve Azer-

baycan'da Rusların hakim olduğu yeni bir devlet kurulduğunu hayal etmeye başlamıştı.

Kınm krizi, Yakındoğu'da Rus gücünün artışının hızlandığını ortaya koymuştu. Kriz ayrıca, Fransa'nın bölgedeki etkisinin hızla azaldığını ve artık Osmanlı İmparatorluğu'nun esas koruyucusu olarak davranamayacağını ve Doğu'daki politikalarının da hızla değiştiğini göstermişti. Fransa 1780'lerin ortasında ve sonunda, 1785 tarihli Osmanlı-Avusturya sınır uyuşmazlığında arabuluculuk yaparak ve son on beş senedir yaptıkları gibi Osmanlılara teknisyen ve askerî uzmanlar göndererek, İstanbul'daki nüfuzunu korumaya çalışacaktı. Ama bu girişimler çok az başarılı olacaktı. Bâbıâli istikrarlı bir biçimde, Karadeniz'i Fransız ticaret gemilerine açmayı reddedecekti, bu tavır birçok Fransız'a oldukça nankör bir tavır gibi geliyordu.[7] 1 Kasım 1786 tarihinde İstanbul'daki Fransa elçisi Choiseul-Gouffier, Fransa'nın hoşnutsuzluğunun bir göstergesi olarak birkaç ay boyunca Osmanlı başkentinden ayrılmayı bile önerecekti. İzleyen senenin Temmuz ayında Paris'teki hükümet, askerlerle dolu bir filonun koruması altında Fransız ticaret gemilerini zorla Boğazlar'dan geçirmeyi düşünmeye bile başlamıştı. Osmanlı-Fransız ilişkilerinin kötüleşmeye başlamasıyla birlikte Paris-St. Petersburg ilişkileri de yavaş yavaş düzelmeye başlamıştı. 1787 yılının Ocak ayında Fransa-Rusya ticaret antlaşması imzalanmıştı. Ertesi yılın bahar ayında, Avusturya ve muhtemelen de İspanya'nın katılacağı savunma ortaklığı için iki ülke arasında oldukça ciddi müzakereler başlamıştı.

Bu tür bir ittifakın önünde bir sürü engel vardı, ama en önemli engel 1787 Ağustos'undan itibaren Rusya, 1788 Şubat'ından itibaren de Avusturya'nın, Bâbıâli ile savaşta olmasıydı. Çok uzun zamandan beri beklenen yeni Osmanlı-Rus savaşının birçok nedeni vardı. En önemli neden, Kafkaslar'daki nüfuz mücadelesiydi. 1783 yazında Rusya'nın Gürcistan'da kurduğu hakimiyet, Osmanlılar ve Kafkaslar'daki Müslüman müttefikleri, özellikle de Dağıstan'ın savaşçı kavmi Lazların düşmanlığını uyandırmıştı. 1784-1785 yıllarında Lazlar sık sık Gürcistan topraklarına saldıracak ve yağmalayacaklardı, 1785 yılının Kasım ayında Osmanlı İmparatorluğu-Rusya arasındaki gerilim ciddi boyutlara ulaşmıştı. 1785 Kasımında Rusya saldırılar durmadığı takdirde, "ciddi önlemler" alma tehdidini savuracaktı. Aynı yıl denetimi altındaki Kafkas halklarından, İnguşlar, Osetyalılar ve Kabartay bölgesi halklarından büyük bir ordu kurarak, savurduğu tehdite somutluk da kazandıracaktı. Kral Iraklı'ya büyük bir tahsisat ayrılacaktı; Ağustos ayında İstanbul'daki Rus elçisi Bulgakov'a, Rusya'nın savaş istememesine karşın, Gürcistan'ı korumaya kararlı olduğu belirtilecekti. Ancak 1787 yılının ilk aylarında, Osmanlılar Kafkasya'ya artan miktarda para ve ajan göndermeye başla-

yacaklardı. Özellikle kendi amaçları doğrultusunda kullanmayı planladıkları, yerel fanatik dini liderlerden biri olan Şeyh Mansur'a para yardımı yapacak ve Kafkasya'daki topraklarında Anapa, Suhumi, Poti ve Batum'da bir dizi önemli kale inşa etmeye girişeceklerdi. Ruslar ise sınırın öte tarafında, Kuban steplerini Osmanlı saldırılarına karşı korumak için tahkim edilmiş bir hat inşa ediyorlardı.

Bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya arasında başka sürtüşme kaynakları da ortaya çıkıyordu. Bâbıâli'nin gönülsüzce II. Katerina'ya kurma izni verdiği, Bükreş ve Yaş konsoloslarının faaliyetleri Aralık 1781'de Bâbıâli'yi çok tedirgin etmişti. Bâbıâli, Yunan adalarındaki Rus konsoloslarının faaliyetlerinden de rahatsızdı. Katerina'nın kendi topraklarına Osmanlı konsoloslarını sokmayı reddetmesi de, Bâbıâli'nin rahatsızlığını arttırıyordu. Bâbıâli'nin görevden aldığı ve Aralık 1786'de Rusya'ya iltica eden Eflak Voyvodası Alexander Mavrocordatos'un durumu da St. Petersburg'un hemen şikayet etmesine yol açmıştı.[8]

1787 yazı sonlarında, normal askerî sefer sezonu bitmek üzereyken, Osmanlılar birdenbire olayları alevlendireceklerdi. 26 Temmuz'da Bulgakov'a bir ultimatom sunulacaktı. Ultimatomda, Macrocordatos'un geri verilmesinden, Bükreş, Yaş ve İskenderiye'deki Rus konsoloslarının geri çağrılmasına, Rus limanları ve ticaret merkezlerinde Osmanlı konsolosluklarının kurulmasına, Kral Iraklı'nın Osmanlı tebaası olduğunun kabul edilmesine, Karadeniz'den çıkan, Rus bayrağı taşıyan her gemiyi teftiş etme hakkına kadar uzun bir talep listesi yer alacaktı. Bulgakov belgeyi almayı reddedecek, 13 Ağustos'ta divanın önüne çağrılarak, Kınm'ın Osmanlı egemenliğine geri verilmesi talep edilecekti. Üç gün sonra Bulgakov Yedikule zindanlarında hapse atılacaktı. Elçiyi zindana atmak, Osmanlıların yabancı bir devlete savaş ilân etmek için kullandıklan geleneksel bir yöntemdi. İki ülke arasındaki çatışmalar, Eylül başında başlayacak ve 26 Kasım'da St. Petersburg'da toplanan bir konsey Rusya'nın savaş amaçlannı saptayacaktı. Bu amaçlar Bug ve Dinyester nehirlerinin ağzında yer alan Ochakov ve Akkerman kalelerinin alınması, Tuna Prenslikleri'ni ve Besarabya'yı içine alan bağımsız bir devletin kurulmasıydı.

Rus ordusu ve filosu (1768'de olduğu gibi) savaşa hazır değildi ve çatışmalar başladığında vasat bir performans göstermişti. Dengesiz Potemkin, Kırım'ın boşaltılmasını ve Rus Başkomutanlığı görevinden istifa etmeyi bile düşünecekti. Rusya'nın uluslararası konumu da pek sağlam değildi. II. Joseph 1781 yılında Rusya ile yaptığı antlaşma koşullarına göre savaş nedeninin varlığını (*casus foederis*) inkar edecek durumda değildi. Ancak önündeki seçenekten de hoşlandığı söylenemezdi. Kardeşi Leopold'e 1787 Ağustos'unun sonunda "bu lanetli ülkelerde, her türlü açlık, veba ve salgın hastalıkların ortasında yapılmak zorunda olan bir savaş ve kazanacak çok az şey var"[9] diye yazacaktı. Bu düşüncelerden,

9 Şubat 1788 tarihinde gönülsüzce Bâbıâli'ye savaş ilân ettiğinde, etkili bir müttefik olması çok düşük bir ihtimal gibi gözüküyordu. Katerina'nın açısından daha da önemli bir gelişme, 1788 Temmuz'unda İsveç Kralı III. Gustav'ın aniden Rusya'ya saldırmasıydı. İsveç daha önce Rusya'ya terk etmek zorunda kaldığı, Baltık eyaletleri ve Finlandiya'yı geri almaya çalışıyordu. Kısa bir süre için St. Petersburg, İsveçlilerin eline geçme tehlikesi yaşadı. Daha da kötüsü, Prusya ve muhtemelen İngiltere'nin de Rusya'nın Yakındoğu'da ciddi birer rakibi olacağına dair kuşku götürmez belirtiler ortaya çıkmıştı. 1787 sonbaharında bu iki ülke birleşerek, Birleşik Eyaletlerdeki Fransız yanlısı "milliyetçi" partiyi ezmişler ve burada Standtholder'in iktidarını yeniden kurmuşlardı. 1788 Ağustos'unda bu ülkeler arasında savunma ittifakı imzalanması, gelecek üç yıl boyunca Avrupa politikasında lider rolü oynayacak olan devletlerarası yeni bir birliğin doğuşunu simgeliyordu. Berlin'de İngiltere ile ittifak kurmak, Rusya ve Avusturya, Osmanlılarla savaşla meşgulken, Prusya'nın yeni topraklar kazanması için olanak yaratmış gibi gözüküyordu. II. Joseph'in Balkanlar'da büyük topraklar kazanma ihtimali ile teşvik olacağı ve Prusya'nın kuzeybatı sınırlarına saldırma ihtimali karşısında, Habsburgların, Polonya'nın 1772 yılındaki birinci paylaşımı sırasında ele geçirdiği Galiçya eyaletini, Polonyalılara bırakacağı umut ediliyordu. Buna karşılık, Polonyalılar da Prusya'ya özerk Danzig şehrini ve Torun eyaletini verecekler, Hohenzollern topraklarının doğu sınırları da düzene kavuşmuş olacaktı. Bu karmaşık, sinik, uygulanması zor ve birçok açıdan dönemin uluslararası ilişkilerinin tipik bir örneği olan bu plan, 1787 yılı sonunda Prusya devlet bakanlarından biri olan Kont Herzberg'in ürünüydü. Bu plan yaklaşık üç sene boyunca Prusya diplomasisini belirleyecekti. Planın başansı, Rusya'nın müttefiki olan Avusturya'nın etkili bir biçimde sindirilmesine ve Rusya'nın kurbanı olan Polonya ile işbirliğine dayandığından, başlangıcından bu yana planın Rus karşıtı bir yanı vardı. Ancak Herzberg, Bâbıâli ile barış yaptığında, II. Katerina'nın Besarabya ve Ochakov'u almasına izin vermeye istekliydi. 1789 Ağustos'unda Rus hükümeti Prusya ile ilişkileri iyileştirmek ve Osmanlılara dayatılacak banş koşulları konusunda anlaşma sağlamak için Berlin'e özel bir heyet gönderecek, heyette Rusya'nın en yetenekli diplomatı M. M. Alopeus da yer alacak, ancak görüşmelerden sonuç çıkmayacaktı.

Herzberg'in planları, hâlâ yarım yüzyıldır müttefiki olan Habsburglarla bir tür ittifak peşinde olan Londra ile arasındaki buzları eritemeyecekti. İngiltere 1787'den sonra bir süre daha, güçlü ve kârlı ticarî ilişkiler ve Fransa'ya duyulan ortak düşmanlıkta birleştiği Rusya'yı geleneksel dostu olarak görmeye devam edecekti. Bunun anlamı, başlangıçtan itibaren İngiltere-Prusya ittifakının sarsıntı-

lı ve güvenilmez olduğuydu. Yine de 1788 yazında Macaristan ve Avusturya Hollandası'ndaki tebaasıyla ciddî sorunlar yaşayan II. Joseph Prusya'nın Boğdan ve Bohemya'ya saldırma olasılığından büyük kaygı duymaya başlamıştı. Yıl sonunda II. Katerina uluslararası durum ve ordularının orta karar başarılarının, Tuna Prenslikleri'nde yeni bir krallığın oluşturulmasını imkansız kıldığına karar vermişti.

Yine de elinde hâlâ çok iyi kartlar vardı. Osmanlılara büyük yardımı olmasına karşın, İsveç'in müdahelesinin, Rusya için ilk anda düşünüldüğünden çok daha az ciddi bir tehlike yarattığı kısa sürede ortaya çıkmıştı. Savaş ilân ettikten birkaç hafta sonra III. Gustav, İsveç ordusunda başlayan ciddî bir ayaklanma sonrasında, geçici olarak savaş harekatlarını askıya almak zorunda kalmıştı. İktidarını zar zor yeniden kurduktan sonra, 1788 Eylül'ünde Danimarka'nın savaş ilânıyla karşı karşıya kalmıştı. Savaş ilânını, Danimarkalıların Güney İsveç'i işgâli izlemişti. İsveç bu durumdan, ancak İngiltere ve Prusya'nın güçlü diplomatik desteğiyle ve Prusya'nın Jutland'a saldırma tehdidiyle kurtulabilmişti. İngiltere ve Prusya, Danimarkalıları ateşkese zorlamanın yanısıra, II. Katerina'yı kızdırmak pahasına Gustav'a malî destek de sağlamışlardı. Gustav, 1789 Temmuz'unda, Bâbıâli ile oldukça etkisiz bir ittifak ve malî destek antlaşması da yapacaktı. Ancak Rusya ile savaşı tam bir başarısızlıkla sonuçlanacaktı. İsveç, 1790 Temmuz'unda Svenskund'daki deniz savaşında tek önemli zaferini kazanacaktı. Aynı yılın Ağustos'unda, Finlandiya Verela'da İsveç, Baltık'da 1788 yılındaki statükoyu yeniden kuran barış antlaşmasını imzalayacaktı. Osmanlı İmparatorluğu ve çıkarlarına, antlaşmada değinilmeyecekti. Antlaşma imzalanır imzalanmaz Gustav, Fransa'daki devrimcilere karşı Rus-İsveç-Danimarka ittifakı için St. Petersburg ve Kopenhag'da görüşmeler başlatacaktı.

II. Katerina Baltık bölgesinde bir savaştan kendini kurtarmıştı. Ama Verela Antlaşması imzalanmadan önce bile Avusturya, Bâbıâli ile barış yapmaya ve Osmanlılarla savaşta Rusya'yı yalnız bırakmaya karar ermişti. Şubat 1790'da ağabeyinin yerine geçen II. Leopold, Katerina'ya hiçbir zaman güvenmemişti ve Habsburg İmparatorluğu'nun ne kadar zayıf durumda olduğunu biliyordu. 31 Ocak 1790'da İstanbul'daki Prusya elçisi Dietz, kendisine verilen talimatları büyük ölçüde aşarak, Rusya ve Avusturya'ya karşı Prusya'nın 1791 baharında savaşa gireceği yönünde bir antlaşma imzalamıştı. Prusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kırım'ı ve savaş başlangıcından bu yana kaybettiği toprakları geri almasına da yardımcı olacaktı. Mart ayında Rusya'ya karşı Prusya-Polonya askerî savunma antlaşması imzalanacaktı. Berlin'de giderek güçlenen savaş yanlıları hemen Bohemya'ya saldırma çağrısında bulunuyordu. Bu saldırının, muhtemelen

haklı olarak, Habsburgların Prusya'nın taleplerini kabul etmesine yol açacağı, bu sayede Osmanlılar, İngilizler ve Polonyalıların yardımıyla istenen koşulların Rusya'ya dayatılabileceği varsayılıyordu. Bu tehdit karşısında, tahta geçtikten hemen sonra II. Leopold, Prusya Kralı II. William Frederick'e özel bir mektup göndererek, Avusturya-Prusya ilişkilerinin hızla geliştirilmesi çağrısında bulunacaktı. Nisan ayında iki ülke arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için görüşmeler başlamıştı. Ancak herhangi bir antlaşmanın önünde hâlâ ciddi engeller vardı. Özellikle Berlin'den büyük destek alan Hertzberg, Leopold'un en azından Galiçya'nın bir bölümünü Polonyalılara bırakmasını ve dolayısıyla da Prusya'nın Danzig ve Torun eyaletini almasının önünü açmasını talep etmeyi sürdürüyordu. Yine de, 26 Haziran'da Silezya'daki Reichenbach kentinde iki ülkenin temsilcilerinin bir araya geldikleri bir konferans toplanacaktı. Bir gece sonra II. Frederick William, Avusturya ile statüko temelinde bir antlaşma yapmaya ansızın karar verecekti. Bu şaşırtıcı karan almasının nedeni kısmen zayıf, kararsız ve değişken bir adam olması, kısmen de İngiliz ve Polonyalı müttefiklerinin Hertzberg'in takas planından pek hoşlanmadıklannın farkına varmasıydı. 27 Temmuz 1790 tarihli Reichenbach Antlaşması'yla II. Leopold, İngiltere, Hollanda ve Prusya'nın arabuluculuğuyla, Osmanlılarla barış yapmayı kabul edecekti. 4 Ağustos tarihinde, istisnai ölçüde yorucu ve sıkıcı sekiz aylık müzakerelerden sonra, Bulgaristan'ın Sistovo kentinde Osmanlı-Avusturya barış antlaşması imzalanacaktı. Antlaşmaya ek teşkil eden ikinci bir antlaşmayla II. Leopold Eski Orsova ve Banat'ın etrafındaki araziyi, Tuna Nehri üzerindeki Demirkapı'nın kuzeyini alacak, ancak yeni topraklarını tahkim edemeyecekti. Avusturya'nın bu şekilde barış antlaşması imzalaması, Prusya için diplomatik zafer olarak değerlendirilebilir, Alman tarihçileri de sık sık öyle değerlendirmişlerdir. Gerçekte Reichenbach Antlaşması, Galiçya'yı elinde tutan ve çok korktuğu Prusya tehlikesini savuşturan İmparator için çok daha büyük bir zaferdir. Prusya, güçlü konumundan 1790 Haziran-Temmuz müzakerelerinde çok az yararlanmış, bu durum antlaşma maddelerine çok az yansımıştır.

1790'nın ikinci yarısı ve 1791 yılının ilk ayları Rusya-Prusya ve özellikle de İngiltere-Rusya arasındaki gerilimin daha da artmasına sahne oldu. Prusya'nın Osmanlılara ve Polonyalılara karşı yükümlülükleri, yani bir süre için Prusya'nın Fransa'nın Doğu Avrupa'daki geleneksel görevini üstlenmesi, Rusya-Prusya arasındaki gerilimi açıklamaya yardımcı olabilir. Rusya-İngiltere arasındaki gerilimi açıklamak ise çok daha güçtür. 1780'li yıllann sonuna kadar hiçbir İngiliz hükümeti, Yakındoğu'ya ciddi bir ilgi göstermemişti, Yakındoğu'nun İngiltere açısından çok az değer taşıdığı düşünülüyor, dolayısıyla Londra'da Rusya'nın yayılmacılığını engellemek için ciddi bir arzu duyulmuyordu. Ancak II. Katerina'nın

1780'li yıllarda Amerikan Savaşı sırasında, Avrupa'nın bütün deniz devletlerinin İngiltere'ye karşı tavır alarak Silahlı Tarafsızlık içine girmesinde oynadığı rol, daha önce Londra'da kabul edilen Rusya'nın İngiltere'nin doğal müttefiki olduğu varsayımını yıkıp geçmişti. 1787 yılında Rusya-Fransa ticaret antlaşmasının imzalanması da aynı etkiyi yaratacaktı. Aynı yılın ilk aylarında, Avrupa'daki Rus gücünün Londra'da huzursuzluk ve hatta bazı kabine üyelerinin kafasında karşı çıkma düşüncesi yarattığının işaretleri ortaya çıkmaya başlamıştı.

İstanbul'daki kibirli ve yeteneksiz İngiliz elçisi Sir Robert Ainslie, şüphesiz Osmanlıları Rusya ile savaş konusunda cesaretlendirmişti, Dışişleri Bakanı Carmathen Markizi de, elçinin faaliyetlerini onaylıyordu. 1788 yılının ilk aylarında İngiliz hükümeti, Rus filosunun Baltık Denizi'nden Akdeniz'e getirilmesine herhangi bir biçimde yardım etmeyi reddedecekti. Bu durum, 1770'lerde başarılanların anısıyla, Rusya'nın Doğu'da deniz gücüyle gerçekleştirebileceklerine büyük umut bağlayan II. Katerina'yı kızdıracak ve hayal kırıklığına uğratacaktı. 1789 baharında Rus siyasetine ilham veriyor gibi gözüken tatmin olmaz yayılmacılık arzusundan giderek endişe duymaya başlayan İngiltere Başbakanı William Pitt, savaş öncesi statüko (*status quo ante bellum*) temelinde Osmanlı-Rus savaşma son vermek için birlikte arabuluculuk yapmak amacıyla Fransa nezdinde girişimlerde bile bulunacaktı. Aynı dönemde, Berlin'deki genç ve enerjik bakan Joseph Ewart, İngiltere, Prusya, İsveç, Danimarka, Polonya, Hollanda ve Osmanlıların büyük federatif bir sistem oluşturarak, II. Katerina'yı toprak kazanımı olmadan barışa zorlamak için çağrılar yapıyordu. Avrupa'daki güç dengesini korumak, Prusya ile iyi ilişkileri sürdürmek veya İngiltere'nin prestijini korumak için Yakındoğu'da Rusya'ya karşı çıkmak gerektiği savunuluyordu. Tüm bu siyasî nedenlere ekonomik nedenler de ekleniyordu. Yeterince güçlenen Polonya'nın, geleneksel İngiliz ticaretinde Rusya'nın yerini alabileceği öne sürülüyordu; Polonya, İngiltere'nin daha önceleri ağırlıkla Rusya'dan temin ettiği donanma malzemeleri için önemli bir kaynak olabilirdi. 1790 yazında bu ticarî planlar, İngiliz dış politikasının mihenk taşını oluşturacaktı.

İngiliz yönetici sınıflarının Rusya'nın yayılmayıcılığına karşı düşmanlığı, 1791'li yılların başında Ochakov sorunuyla doruk noktasına çıktı. Rus ordusunun 1788 sonbaharında uzun bir kuşatma sonrasında ele geçirdiği bu kalenin, Bug ve Dinyester haliçlerine hakim olduğuna inanılıyordu. Bu kalenin Rusya'nın eline geçmesi, kalenin Polonya'nın bu nehirler üzerinden Karadeniz ve Akdeniz'e ticaretini ve dolayısıyla bir süredir Londra'da çok arzu edilen bir gelişme olan, Polonya'nın güçlenmesini engellemekte kullanılabileceğine inanılıyordu. Daha da kötü olan gelişme, 1787 yılında Rusya ile ticaret antlaşması imzalayan Fran-

sa'nın, Ukrayna ve Polonya'dan istediği donanma malzemelerini sağlayabilecek duruma gelmesiydi. Kale, Rusya'nın Karadeniz'deki durumunu da güçlendirecek ve sallantıdaki Osmanlı İmparatorluğu'na hakimiyet kurma gücünü arttıracaktı. Bütün bu nedenlerle ki, bunlar oldukça yetersiz gerekçelerdi, İngiliz hükümeti barış antlaşması imzalandığında Rusya'nın Ochakov'u teslim etmesini sağlamakta kararlıydı. Karadeniz kıyılarında, savaş öncesi duruma geri dönülmeliydi. II. Katerina bu talebi bütünüyle reddedecekti. Osmanlıların zararına büyük topraklar elde etmenin artık imkansız hâle geldiğini görüyordu, ancak Rusya'nın savaş sırasındaki kayıplarını karşılamak için bir tür tazminat alması gerektiğinde ısrarlıydı, bu tazminat da Ochakov olacaktı. Teknik açıdan, barış antlaşmasının *status quo limité* temeline dayanmasını kabul etmeye hazırdı, ancak İngiltere'nin Prusya'nın desteğiyle talep ettiği gibi *status quo stricte*'yi kabul etmeyi reddediyordu. Rusya, 1791 yılı başında ödün vermemeye kararlı olarak, Prusya ve Polonya'dan gelebilecek olası saldırılara karşı hazırlık yapıyor ve savaş durumunda örgütlü korsanlıkla İngiliz ticaretine darbe indirmeye hazırlanıyordu.

11 Mart 1791 tarihinde Berlin'e bir kez daha egemen olan savaşçı ruhun etkisiyle II. William Frederick, olayları başlatacaktı. Londra'daki Prusya elçisi Redern'e gönderdiği bir yazıyla, İngiltere ve Prusya'nın, denizden ve karadan askerî harekat tehdidiyle, Rusya'yı Ochakov'u teslim ederek barışa zorlaması çağrısı yapıyordu. "Karar verme anı yaklaşırken, bu konu hakkında mümkün olduğunda çabuk, kesin bir açıklama bekliyorum" diye yazacaktı. Bu öneri ciddiye alınmayı pek hak etmiyordu. Prusya siyaseti bu dönemde, rakip grupların ve kişilerin, Hertzberg, General Möllendorf, Albay Bischoffswerder, Kontes Dönhoff ve kralın metresi Kontes Dönhoff'un oyuncağı hâline gelmişti ve Berlin hükümetinin herhangi bir politikayı istikrarlı bir biçimde izlemesi olanaksız gibi görünüyordu. Osmanlılar gerçekte Prusya'da çok az kişinin umurundaydı, olası bir Rus yenilgisinin ardından Polonya'nın güçlenmesi de yine çok az sayıda kişinin hoşuna gidecek bir gelişme olurdu. Daha da önemlisi, bir bütün olarak uluslararası durum da böyle bir savaşa pek uygun değildi. Artık Rusya ile barış imzalamış olan III. Gustav, Rusya'ya karşı saldırıda İsveç limanlarının harekat üssü olarak kullanılmasına izin vermezdi ve St. Petersburg'daki İngiliz elçisi Whitworth'un defalarca işaret ettiği gibi, İsveç limanlarını kullanamamak Baltık Denizi'ndeki harekatlarda İngiliz filosu için ciddi bir sorun oluşturacaktı. Polonya'daki fraksiyoner bölünmeler ve büyük komşuya karşı duyulan korku, Rusya ile savaş için genelde istek duyulmadığı anlamına geliyordu. Devrim yüzünden geçici bir süre takatsız kalan Fransa'nın duruma etkili bir biçimde müdahale etmesi imkansızdı. Aynı şekilde Hollandalılar ve Danimarkalılar'dan da yardım beklenemezdi. Mart sonunda Pitt,

St. Petersburg'a bir ultimatom ile gönderilmişti; ultimatomda II. Katerina'nın on gün içinde, kabul edilebilir koşullarla barış yapmaya istekli olduğunu açıklaması talep ediliyordu. Pitt aynı zamanda Avam Kamarası'ndan Rusya'ya karşı muhtemel bir saldırı için, filonun "daha da güçlendirilmesini" isteyecekti.

Pitt'in kamuoyunun görüşlerini yanlış değerlendirdiği hemen ortaya çıkacaktı. İktidardaki bakanlara darbe indirmek için uygun bir sopa bulmaya hevesli olan siyasî rakipler, değerli Rus ticaretini kaybetme endişesine düşen endüstriyel ve ticarî sermaye, adını pek duymadıkları uzak bir kale uğruna savaşa girme olasılığından dehşete düşen çok sayıda sıradan vatandaş, hükümete karşı birleşecekti. Parlamento'da Pitt, hoşnutsuzluğunu yüksek sesle ifade eden milletvekillerinin, politikasına karşı duyduğu düşmanlıkla mücadele edecekti. Kabine'deki meslektaşlarının bir bölümü bile, özellikle becerikli İçişleri Bakanı Lord Grenville, Pitt'in siyasetini desteklemeyecekti. Basının ve broşür yayımcılarının çoğunluğu Pitt'e karşıydı.[10] Sonuç olarak, Pitt 6 Nisan gibi erken bir tarihte "Planımızı ilk hâliyle uygulamak için çok az şansımız var"[11] diyerek, başarısızlığı kabul edecekti.

Mayıs başında Karadeniz veya Baltık Denizi'ne, küçük bir filo gönderme fikrinden vazgeçilmişti, özel temsilci William Fawkener mümkün olduğu kadar görünüşü kurtararak, ilişkileri düzeltmek için Rus başkentine gönderilmişti. Temmuz sonunda St. Petersburg'daki İngiliz ve Prusya elçileri, Rusya'nın Bug ve Dinyester arasındaki bölgenin ilhakını kabul etmiş, ancak bu kabulü Rusya'nın deniz ticaretine müdahale etmemesi koşuluna bağlamışlardı. Birkaç gün sonra, Galat'da Osmanlı-Rus ateşkesi imzalandığında, Bâbıâli ilke olarak, bundan sonra Dinyester Nehri'nin iki devlet arasındaki sınırı belirleyeceğini kabul ediyordu. 9 Ocak 1792 tarihinde uzun müzakerelerden sonra imzalanan Yaş Antlaşması da bu ilkeyi kabul ediyor ve Ochakov'u kesin olarak Rusya'ya veriyordu. Antlaşma Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında varolan antlaşmaları da teyit ediyor (dolayısıyla Rusya'nın Kırım üzerindeki egemenliğini tanıyor) ve Bâbıâli'yi Kuban nehrinin güneyinde yaşayan Çerkez kabilelerinin Rus topraklarına akınlarını bitirmekle yükümlü kılıyordu.

Rusya'nın 1787-1792 tarihinde elde ettiği kazanımlar, savaşın süresi ve maliyetine oranla fazla değildi. Rus ordusu, Habsburg ordusundan daha iyi bir performans göstermesine karşın, ününü pekiştirecek bir başarı da göstermemişti. Düzenli örgütlenen ve yönetilen Rus ve Avusturya orduları, Osmanlıları savaşın ilk yılında barışa zorlayabilirlerdi. Rusya'nın bunu başaramaması, İngiltere ve Prusya'nın duruma müdahale etmesine olanak sağlayarak, 1788-1791 döneminde karmaşık bir Avrupa krizine veya bir dizi krize yol açacaktı. Yine de savaş bir çok açıdan 1768-1774 savaşına benzer sonuçlar vermişti. Rusya'nın Osmanlı İmpa-

ratorluğu'nun en korkulu düşmanı olduğu iyice ortaya çıkmıştı. Rus hükümeti, Osmanlılarla savaşta Viyana'ya kıyasla daha fazla direnç göstermişti. Rus ordusu, büyük ölçüde kötü beslenmesine karşın, Habsburglara oranla çok daha fazla sayıda ve çok daha önemli zaferler kazanmıştı. Toprak kazançları ise görece küçük olmasına karşın, Rusya'nın Karadeniz kıyısındaki gücünün artmasına doğru gerçek bir adım olmuştu; Avusturya ise, 1718 yılında Pasarofça Antlaşması ile kısa bir süre için ele geçirdiği Balkan sınırlarına bile ulaşamamıştı. 18. yüzyılda, Habsburgların Yakındoğu'daki gücü azalmış, buna karşılık Rusya'nınki artmıştı. 19. yüzyılda bölge siyasetinde önemli bir etken olan, Balkan haklarını yönlendirmek ve kontrol etmeye ilişkin Avusturya-Rusya rekabeti de ortaya çıkmaya başlamıştı.[12]

Savaş Fransa'nın, en azından bir süre için, Yakındoğu politikasında olumlu bir rol oynayamayacağını da ortaya çıkarmıştı. Fransa'nın iç sorunları, 1787'de bile hükümetin temkinli ve zaman kazanmaya yönelik bir politika izlemesine yol açmıştı. 1791-1792 döneminde Fransa'nın adına ve Doğu'daki siyasî nüfuzuna yaraşan bir Yakındoğu politikası kalmamıştı. Bir kuşaktır azalan Fransız nüfuzu tümüyle ortadan kalkmıştı. İşlerin doğası gereği bu çöküşün kısa süreli olacağı kesindi, ama gelecekte Fransa'nın bölgede ciddi siyasî çıkarları olan tek Batı Avrupalı güç olmayacağı da açıktı. 1788-1791 krizi Prusya ve İngiltere'yi geçici bir süre için, Yakındoğu sorunlarıyla eskisine kıyasla çok daha yakın bir temasa sokmuştu. Ancak 1791 yılındaki Ochakov krizinin, İngiltere'nin Yakındoğu'daki Rus emellerine sürekli muhalefetinin başlangıcı veya daha sonraları Palmerston ve Disraeli'nin izleyeceği politikaların öncüsü olarak görülmesi, krizin öneminin abartılıp yanlış anlaşılması olur. Ochakov krizi oldukça kısa sürmüş, 1791 Mayıs'ı ortasında, İngiltere-Rusya savaşı çıkmayacağı anlaşılınca, İngiliz kamuoyunun Yakındoğu sorunlarına ilgisi bir kere daha azalmıştı. Krizin çıkma nedeni de oldukça gizemliydi, çünkü gelenek, siyaset ve sağduyu, genellikle sağduyulu bir politikacı olan Pitt ve politikalarına karşıydı. İngiltere herhangi bir dönemde, Yakındoğu'daki Rus yayılmacılığından korku duymak için haklı nedenlere sahip olduysa bile, bu dönem 1791'den başlamaz. Ancak 1791 krizi, İngiltere ve Rusya arasındaki gerilimin 1720'lerden beri görülen en üst düzeye çıkmasına yol açmıştı. Kriz, İngiltere'de Rusya ve Rusya'nın emellerine duyulan ve yavaş yavaş artan yaygın güvensizlik hissinde yeni bir aşamaya gelinmesine yol açmıştı. 1830'lu yıllarda bu güvensizlik İngiltere'nin Yakındoğu siyasetini belirleyen en önemli unsur olacaktı. Kriz, aynı zamanda Pitt'in muhaliflerinin, Osmanlılar konusunda hakaret dolu yorumlar yapmasına ve Osmanlı İmparatorluğu ve ayakta kalma olasılığı konusundaki kuşkuların da yaygınlaşmasına yol açacaktı. Os-

manlı İmparatorluğu'nun meşruluğu ve ayakta kalma olasılığı konusunda duyulan kuşkular, 19. yüzyılda İngiliz kamuoyu üzerinde belirleyici sonuçlar doğuracaktı.

1792 yılında Rusya ile savaş sona erdiğinde, Osmanlı İmparatorluğu, Fransız Devrimi'nden sınırlı ama önemli bir biçimde etkilenmeye başlıyordu. Dinî reformlar, 17. yüzyıldaki "Bilimsel Devrimi", 18. yüzyıldaki "Aydınlanma" hareketi, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde hiçbir etki yaratmamıştı. Fransız Devrimi'nin etkili olmasının nedeni, laik bir temele dayanması, "Avrupa'da dindışı bir çerçevede ifade edilen ilk büyük toplumsal ayaklanma olmasıydı."[13] Bu fark, Fransız Devrimi'ni, Müslümanlık ile uzlaştırılabilir bir hâle sokuyor ve daha önce Avrupa tarihindeki diğer büyük toplumsal ve entelektüel değişim ve ayaklanmaların aksine, devrimi, eğitimli ve geleceğe bakan Osmanlılar için kabul edilebilir kılıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ya da en azından İstanbul'da devrimcilerin bazı görüşlerini kabul etmeye hazır bir ortam doğmuştu. 1770'ler ve 1780'li yıllarda Fransızların Osmanlı ordusunu ve donanmasını, Rusya'ya karşı daha etkili direnç göstermesi için güçlendirme girişimleri, 1773 yılında donanma subayları için bir Mühendishane kurulmasına yol açmıştı. Fransız Elçiliği'nin matbaası, Fransız subaylarının istihkam ve deniz savaşı taktiklerine ilişkin teknik eserlerini basmıştı. Az sayıda maceraperest Osmanlı, Fransa'yı ziyaret etmeyi ve Avrupa uygarlığının en büyük merkezine ilişkin birinci elden bilgi sahibi olmayı başarmıştı. Bu gelişmenin anlık etkileri çok sınırlıydı. 1790'larda bile, Osmanlı yönetici sınıfı birkaç istisna dışında, Avrupa konusunda uzun süreden beri batılı gözlemcilerin alaylarına yol açacak kadar cahildi.[14]

Daha da önemlisi, devrimin yaygınlaştırdığı "aydınlanmacı" fikirlerin, merkezî hükümeti güçlendirmeye de yarayabileceği gibi, imparatorluğun Avrupa eyaletlerinde gerçek bağımsızlık olmasa bile, daha özerk bir yönetim isteklerine yol açacağına ilişkin işaretler de mevcuttu. Bu işaretler özellikle Yunanistan'da çok belirgindi,[15] ancak aynı şekilde, 1791 yılında bir grup Eflak voyvodasının, sadece bölge halkının Voyvoda atanmasını veya ülke ordusunda hizmet etmesine izin verilmesini talep ettiği Tuna Prenslikleri'nde de bu gelişmenin işaretleri görülüyordu.

1790'lı yıllar imparatorluğun yapısını ve daha da önemlisi ordusunu çağdaşlaştırmak için ilk ciddi girişimlere sahne olacaktı. Bu girişime ön ayak olan kişi ise, parlak ancak talihsiz bir Sultan olan III. Selim'in bizzat kendisiydi. 1787 yılında tahta çıkmadan önce, Osmanlı şehzadelerine normalde tanınandan daha fazla kişisel özgürlük tanınan Sultan, XVI. Louis ile yazışacak ve Fransız yardımı ile, Osmanlı hayatının en azından bazı kısımlarında reform yapmaya istekli görünecekti.[16] Rusya ve Avusturya ile savaş uzun yıllar boyunca III. Selim'in girişim-

de bulunmasını önleyecekti. Ancak savaş sonuna yaklaşırken, Sultan özellikle gelişmeye en çok gerek duyulan alan gibi gözüken Osmanlı ordusu için iddialı reform planları hazırlamaya başlayacaktı. Osmanlı ordusunda reform yapma çabaları 1780'lerde I. Abdülhamid'in saltanatı döneminde başlayacak, ama bu girişimler oldukça sistemsiz ve etkisiz olacaktı. 1791 yılında özel temsilci Ratib Efendi, Avusturya'nın ve diğer Avrupa devletlerinin askerî ve idarî örgütlenmeleri üzerine rapor vermek göreviyle Viyana'ya gönderilmişti. 1792-1793 yıllarında bir dizi yeni idarî düzenleme ile eyalet valilikleri ve vergi sisteminde reform yapmaya çalışılacak, Avrupa ölçülerinde yeni bir piyade alayı yaratılmaya çalışılacaktı. Büyük ölçüde Fransızların görev yaptığı yeni askerî okullar ve donanma okulları açılacak, ve bunlar da 1770 ve 1780'lerdeki selefleri gibi, aydınlanmacı görüşlerin Osmanlı üst sınıfına girdiği en önemli kanalı oluşturacaklardı. 1793 yılından itibaren Avrupa'nın büyük başkentlerinde kalıcı Osmanlı elçiliklerinin açılması için başarısız girişimler olacaktı, bu gelişme Osmanlı tarihindeki geleneklerden, askerî reformlardan daha önemli bir kopuşu simgeliyordu.

III. Selim'in tahtta olması, Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki azalan, ancak varlığını hâlâ sürdüren işbirliği geleneği, 1790'ların başlarında, Fransa'nın Avrupa'da giderek yalnız kaldığı bir dönemde, birçok Fransızın Osmanlı İmparatorluğu'nu Fransa'nın dostu olan tek ülke olarak görmesine yol açıyordu. 1792 yılında birbiri ardına görev yapan iki Fransız Dışişleri Bakanı, Dumouriez ve Lebrun Tondu, Habsburglar ve II. Katerina'ya karşı, Prusya'nın da desteğiyle İsveç, Polonya ve Osmanlılarla eski ittifakları canlandırmayı düşünmeye başlamışlardı. Fransız monarşisinin düşüşü ve 1792-1793 döneminde Avrupa'nın önemli ülkelerinin büyük bir bölümü ile başlayan savaş, Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa ile görece iyi ilişkileri olan tek devlet olarak kalmasına yol açacaktı. 1795 yılında İstanbul'da Fransız propagandası büyük ölçüde yayılmaya başlayacak ve Fransız etkisi üç yıl daha devam edecekti. 1792-1797 döneminde Osmanlıların Fransa'ya karşı tavrı genelde dostça olmaya devam edecekti, 1797 Martında Fransız Elçisi, General Aubert Dubayet Rusya ve Avusturya'ya karşı Osmanlılarla ittifak kurmayı önerecekti. Fransız yayılmacılığı Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir tehdit olarak görülmüyordu, hatta Habsburglan zayıflattığı için Fransa'nın genişlemesi Osmanlıların lehine bir durum yaratıyordu. Önemli sayılarda Fransız teknisyeni yeni Osmanlı ordusuna eğitim vermeyi sürdürüyordu. 1796 yılında Aubert Dubayet çok sayıda Fransız teknisyeni Osmanlı başkentine getirecekti. Bir önceki yıl, Bonaparte adında genç bir Fransız subayı, Osmanlı topçu sınıfını yeniden düzenlemeyi önermişti. Daha da önemlisi, Sultanların tahttan indirilmesine ve öldürülmesine alışık olan Osmanlılar, XVI. Louis'nin idam edilmesinden, bu

durumun Batı Avrupa'da yarattığına benzer bir dehşete kapılmamışlardı. Aşırı devrimcilerin kurumsallaşmış Hıristiyanlığa gösterdiği husumetin de, Müslümanları etkilemesi beklenemezdi.

General Bonaparte'ın Kuzey İtalya'da Habsburglara karşı yürüttüğü başarılı seferin sonucu olarak Fransa'nın 1797 Ekim'inde, Ege adalarını ilhak etmesi, Osmanlı-Fransız ilişkilerine ağır bir darbe indirecekti. Bu durum, İstanbul'da Fransa'nın Doğu'da daha da yayılması ve Girit ile Yunanistan'da Fransız faaliyetlerinin yolunu açan bir gelişme olarak görülecekti, ki bu görüş haksız da değildi. Ağustos ayında, Beşler Heyeti'ne gönderdiği raporda Bonaparte, Fransa açısından Korfu, Zanta ve Kefalonya'nın İtalya'nın tümünden daha değerli olduğunun altını çiziyordu. Adaların önemi, Osmanl İmparatorluğu'nu takviye etmek veya İmparatorluk çökerse, kalıntıları yağmalamak için Akdeniz'de üs sağlamasında yatıyordu. Bonaparte, daha şimdiden Yunanistan'daki ayan ile ilişki kurmaya ve Mısır'ı işgâl etme fikriyle oynamaya başlamıştı. 1797 yazında, Doğu'da Fransız tüccarlarına ayrıcalık tanıma ve Karadeniz'i Fransız gemilerine açma karşılığında Ege adalarının Osmanlılara verilmesini öneren Bâbıâli'nin duyduğu endişenin boyutları, önerinin içeriğinden de anlaşılabilir.

Mısır'ın işgâli, Beşler Heyeti'nin en azından bazı üyelerinin hoş karşıladığı bir öneri değildi. Beşler Heyeti'nin en güçlü kişiliği olan ve dış politikayla en ilgili görünen J. F. Reubell, Bonaparte'ın İtalya'daki emellerine karşı çıkmış ancak başarılı olamamıştı. Herşeyden çok, (kendisi Alsaslı olduğu için) Fransa'nın doğu sınırını Ren nehri olarak alıp, bu sınırı güçlendirerek güvenceye kavuşturmak ve başta Louisiana olmak üzere kaybedilen bazı Fransız sömürgelerini geri kazanmak istiyordu. Bu emellerini gerçekleştirmek için de, Fransa'nın düşmanlarına başka yerlerde taviz vermeye hazırdı. Bonaparte'ın 1797 Haziranında Cisalpina Cumhuriyeti'ni kurarak, ortaya çıkmalarına katkıda bulunduğu küçük İtalyan devletlerine karşı çıkmış, bu devletlerin Fransa için gerçek bir güç kaynağı olamayacak kadar küçük ve istikrarsız olacağını söyleyerek, bunların oluşturulmasına haklı olarak itiraz etmişti. 18 Nisan 1797 tarihinde Avusturya ile imzaladığı barış antlaşmasının koşullarıyla Bonaparte, Reubell'in itirazlarının önünü kesmeyi başaracaktı. İtalya'daki fetihlerini elde tutarak, Ren sınırının uluslararası kabulünü en azından bir süre için feda ediyordu. Fransız kamuoyu da Beşler Heyeti'ni, Bonaparte'ın yapmış olduğu antlaşma koşullarını kabul etmeye zorluyordu. Benzer bir çelişki de Mısır'ın keşif seyahati konusunda ortaya çıkacak ve benzer sonuçlar verecekti. Uzun bir süreden beri Beşler Heyeti, savaş başladığından beri önerildiği gibi, İngiliz adalarını işgâl ederek en güçlü ve uzlaşmaz düşmanından kurtulmayı hayal ediyordu. 1796 yılında İrlanda'nın işgâli için ciddi hazırlıklar yapılmıştı.

Küçük ve başarısız bir çıkartmanın yapıldığı 1798 yılında, İngiltere'nin doğrudan saldırıya boyun eğeceğine dair büyük umutlar vardı. Beşler Heyeti, ele geçirildikten sonra Londra'ya ödenen vergilerle karşılanacak devlet tahvilleri bile basmıştı. Bonaparte ise İngiltere'nin işgâlinin girişilemeyecek kadar riskli bir hamle olduğunu düşünüyordu. 1797 yılı sonunda Fransa'nın kuzey sahilindeki deniz üsleri ve garnizonlarını incelemiş ve işgâlin yol açabileceği sorunların farkına varmıştı. Aynı yılın Ağustos ayında, "İngiltere'yi mahvetmek için Mısır'ı ele geçirmemiz gerektiğinin farkına varacağımız günler çok uzak değil" diye yazacaktı. 23 Şubat 1798 tarihinde Beşler Heyeti'ne sunduğu yazıda, İngiltere'ye saldırı fikrinden vazgeçilmesi ve onun yerine Mısır veya Hannover'e saldırılmasını önerecekti. Gelecek on yıl boyunca Bonaparte ile yakın ancak zorlu bir işbirliği ilişkisi olan Talleyrand, 14 Şubat tarihli memosunda, Mısır'a saldırı için çağrıda bulunmuştu. Bu tür bir saldırının, Doğu Akdeniz'de İngiliz savaş gemileri olmadığı için, İngiltere'ye saldırıdan çok daha kolay olacağı söylenebilirdi. Güney Fransa'da varolan önemli miktarda Fransız birliği de, Mısır'ın keşfi için kullanılabilirdi. Kaynakları ve Kızıldeniz aracılığıyla ticareti geliştirme olasılığı sayesinde, ekonomik açıdan Mısır işgâle değecek bir kazanımdı. Ayrıca Suriye, Mezopotamya ve Arabistan'ın yarı bağımsız hükümdarları veya İran Şahı ile ittifaklar kurmaya veya Kızıldeniz limanlarında Fransız donanma üslerinin kurulmasına yol açtığı takdirde, Fransa'nın Mısır'ı işgâli, Hindistan'daki İngiliz gücüne saldırının önünü açabilirdi. Paris'te olduğu kadar Londra'da da, bu gelişmenin İngiltere'nin ticareti ve malî gücü üzerinde feci sonuçlar yaratacağına inanılıyordu. Bir doğu imparatorluğu kurma, yeni bir Büyük İskender olma düşleri şüphesiz Bonaparte üzerinde önemli bir etki yaratmıştı. Mısır'ın fethi için denize açılırken, yanında Bengal ve Ganj vadisinin haritaları da vardı.

Reubell şiddetle Mısır planlarına karşı çıkacak ama Beşler Heyeti'nden sadece tek bir kişi, La Révellière, kendisini destekleyecekti. Beş üyeden üçü kendisine karşı olduğu ve Bonaparte'ın kişisel ünü ve planın görkemi çok fazla olduğundan, Reubell de boyun eğmek zorunda kalacaktı. Mart 1798'de İngiltere'yi işgâl planlarının yerini Mısır'a saldırı fikri almıştı. 12 Nisan'da, Mısır'ın işgâli için bir bildiri yayınlanacak, ancak bu bildiri basılmayacaktı. Memluk Beylerinin, "İngilizler ile yakın ilişkiler kurmalan" ve bunun sonucunda da " Fransızlara karşı açıkça düşmanlık gösterip, çok acımasız bir tavır almış olmalan" işgâlin mazereti olarak gösteriliyordu. Saldırının temel amacının Hindistan ile haberleşme kanallarını açmak ve "bu ülkede İngiltere'nin uydu devletlerine karşı savaşmak ve İngiltere'nin sefahate yarayan servetinin kaynağını durdurmak" olduğu ifade ediliyordu. Bonaparte "İngiltere'yi erişebildiği bütün Doğu sömürgelerinden sürecek" ve "Fransa

Cumhuriyeti'nin Kızıldeniz'de özgür ve tek başına hakimiyetini sağlamak" için Süveyş yarımadasında bir kanal açacaktı.[17] 19 Mayıs'ta askerler, dilbilimciler, arkeologlar, coğrafyacılar ve diğer bilim adamlarından oluşan etkileyici bir orduyla yüklü Fransız donanması, büyük bir askerî donanma gücü eşliğinde Toulon ve Marsilya limanından ayrılacaktı. Birkaç gün sonra Cenova ve Civitavecchia'dan gelen çok sayıda asker de, keşif kuvvetine katılacaktı. Yol üzerinde âdeta hiç direnmeyle karşılaşmadan Malta'yı da ele geçiren keşif kuvvetleri, 1 Temmuz'da İskenderiye açıklarında demir atacaktı. Ayın 21'inde Fransız kuvvetleri öldürülen ve yaralanan 40 kişiye karşılık, Memluk ordusunu yok edecek ve Aşağı Mısır'ın kontrolünü ele geçireceklerdi.

Paris, işgâlin Bâbıâli ile ciddi sorunlar doğuracağını öngörmemişti. İstanbul'da maslahatgüzar düzeyinde temsil edilen Fransa, maslahatgüzar Ruffin'i saldırı planından 12 Mayıs'ta haberdar etmişti. Ağustos ayına kadar Talleyrand, Fransa'nın tavrını detaylı olarak açıklamayacaktı. 3 ve 15 Ağustos'ta yolladığı raporlarda Talleyrand keşif kuvvetlerinin, Fransız tüccarlarının uzun süreden beri Doğu'da, Bâbıâli'nin kontrol etmeyi başaramadığı tebaasının elinden çektiği sıkıntı ve baskıları düzeltmek amacı taşıdığını belirtecekti. Mısır uzun süreden beri fiilen (de facto) Osmanlı yönetiminden bağımsız olduğundan, işgâl Osmanlı İmparatorluğu'na karşı düşmanca bir hareket değildi. Memluk beylerinin gücünü yok ederek, Fransa Osmanlılara bir hizmet yapıyordu ve İslam dini de artık kurallarına uygun bir biçimde saygı görecekti. 15 Ağustos'ta gönderdiği yazıda, Mısır'ın Sultan'ın adına yönetilmeye devam edebileceğini ve Mısır'ı ele geçirdikten sonra Fransa'nın İstanbul'a önemli miktarda yıllık ödeme yapabileceğini de önerecekti. Ancak buradaki askerî güçlerin tamamı Fransızların elinde olmalı ve Fransız yetkililerinin rızası olmadan hiç bir Avrupalı tüccarın ülkeye girmesine izin verilmemeliydi.[18]

Talleyrand bu tezlerin ikna edici olduğunu düşünüyordu. Bu tezleri Bâbıâli'ye açıklamak için, kişisel olarak özel görevle İstanbul'a gitmeyi bile önermişti, ancak muhtemelen Fransa-Amerika ilişkilerinin karmaşık ve gergin yapısı yüzünden Paris'te kalması gerektiğinden son dakikada önerisini geri çekecekti. Fransa'nın hareketine ilişkin gerekçeleri, Osmanlı başkentinde hiç de etkili olmamıştı. 19 Haziran gibi erken bir tarihte Reis Efendi, Ruffin'e Bâbıâli'nin Mısır'daki olaylardan ciddi bir endişe duyduğunu açıkça ifade etmişti. Fransız işgâli, İstanbul'u önemli yiyecek kaynaklarının birinden en azından geçici bir süre için mahrum bırakmıştı. Ağustos ayında Osmanlı başkentinde pirinç ve kahve fiyatları ikiye katlanmıştı. Ekonomik yokluklar ve dinî fanatizmin etkisi altında histeri noktasına yaklaşan kamuoyu baskısı, Osmanlı yöneticilerini hızla Fransa'ya karşı tavır almaya itiyor-

du. Ağustos ayı sonunda Fransız filosunun Nil savaşında Amiral Nelson tarafından yok edildiğinin haberi İstanbul'a ulaştığında, İstanbul'daki Fransız etkisi gerçek anlamıyla ortadan kalkmıştı. Sadrazam İzzet Mehmed Paşa ve Şeyhülislam, Fransız sempatizanı oldukları gerekçesiyle 30 Ağustos akşamı tutuklanacak ve sürgüne gönderilecekti. 2 Eylül'de Ruffin Yedikule zindanlarına gönderilecekti. Bir hafta sonra Bâbıâli resmen savaş ilân edecekti.

Bir kuşaktan beri ilk kez Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu açıkça ve resmen düşman olarak karşı karşıya geliyorlardı. 13. yüzyıldan beri ilk kez güçlü bir Batı Avrupa ordusu Doğu'ya ayak basmıştı. Yakındoğu tarihinde yeni bir sayfa açılmıştı.

Notlar

1 *British Diplomatic Instructions*, 1689-1789, VII, France 1745-1789, ed. L. G. Wickham Legg, Camden Third Series, XLIX; London, 1934, s. 144.

2 Fransa'nın en önemli Yakındoğu uzmanı olan C. C. de Peyssonel anılarında 1758 yılında, Kırım devletinin bağımsızlığını uzun bir süre koruyamayacak kadar geri ve istikrarsız olduğuna dikkati çekmişti. ("Réflexions politiques sur l'indépendence des Tartares et sur la navigation des Russes dans la Mer Noire', Ministère des Affaires Etrangères", *Mémoires et Documents*, Turquie, XXX).

3 J. von Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, XVI, Paris, 1838, s. 497. Karadeniz'den gelen bir saldırıya karşı Osmanlı başkentinin savunmasızlığı konusunda İstanbul'daki Venedik temsilcisinin yorumu (1780 Ekim) için bkz., *Archivio Veneto*, X, 5. seri (1931), s. 274-275. İstanbul'daki Türk donanmasını tahrip etmek için 1788'de yapılan plan için bkz., V. A. Bil'basov (ed.), *Arkhiv Grafov Mordvinovykh*, II, St. Petersburg, 1901, s. 93-98. Bu planda Türklerin çok az direnç göstereceği öngörülmekteydi.

4 Osmanlılarda Dışişleri Bakanı'na en yakın ünvanı olan Reis Efendi (Reisülküttab) İsmail Bey açıkça Avusturyalıların düşmanlıklarını satın alma ve Osmanlıların Rus taleplerine daha etkili karşı koyması için ellerini boşaltma girişiminin bir parçası olarak Bukovina'nın teslim edildiğini kabul etmiştir.

5 L. Pingaud, *Choiseul-Gouffier; la France en Orient*, Paris, 1887, s. 92

6 P. I. Bartenev (ed.), *Archiv Knyazya M. I. Vorontsova*, XIV, Moskova, 1870-1897, s. 231.

7 1781'den itibaren müteşebbis bir Fransız tüccarı Anthoine Herson ve Marsilya arasında önemli miktarda ticaret yapmayı başaracaktı. Ticaretin ana maddesi Litvanya ormanlarından gelen kozalak ve palamutlardı. Ama ticaret Fransız değil Rus bayrağı altında seyreden gemiler tarafından yürütülüyordu. Bkz., *Essai historique sur le commerce et la navigation de la Mer Noire*, Paris, 1820.

8 1784 yılı başlarında Bulgakov'un ısrarı üzerinde bir ilam yayınlayan Sultan, özel bir suçu cezalandırmak dışında gelecekte Voyvodaları görevden almamaya söz vermişti.

9 A. von Arneth (ed.), *Joseph II und Leopold von Toskana: Ihr Briefwechsel*, II, Viyana, 1872, s. 115.

10 Pitt'in politikalarına muhalefet için bkz., M. S. Anderson, *Britain's Discovery of Russia, 1553-1815*, London, 1958, s. 156 vd.

11 J. H. Rose, *William Pitt and National Revival*, London, 1911, s. 616-617.

12 Örneğin Kont Phillip Cobenzl'in St. Petersburg'da elçi olan kardeşi Kont Ludwig Cobenzl'e gönderdiği 28 Haziran 1788 tarihli ilginç mektuba bakınız. Mektupta Rus ve Avusturya ajanlarının, Kara-

bağ ve İşkodra Paşası üzerinde etki sağlamak için giriştikleri rekabet anlatılmaktadır. A Beer ve J. Fiedler (eds.), *Joseph II und Graf Ludwig Cobenzl: Ihr Briefwechsel* (Fontes Rerum Austriacarum, Zweite Abteilung, LIII-LIV, Viyana, 1901, s. 275.

13 B. Lewis, "The Impact of French Revolution on Turkey", *Journal of World History*, I, (1953-1954), s. 106.

14 1791 yılında Sistovo barış görüşmeleri sırasında, Osmanlı temsilcilerinden biri, müzakerelerde arabuluculuk görevini üstlenen İngiltere'nin Viyana Büyükelçisi Sir Robert Keith'e İspanya'nın Afrika'da mı olduğunu sormuştu. Reis Efendi, savaş gemilerinin Baltık Denizi'nde rahatça seyredebildiğine inanmakta zorluk çekiyordu. Osmanlı heyetinin tamamı Cebelitarık'ın İngiltere'de bir kasaba olduğunu düşünüyordu. Mrs. Gillespie Smyth (ed.), *Memoirs and Correspondence of Sir Robert Murray Keith*, London, 1849, s. 343, 401-402.

15 Bkz., s. 67-68.

16 III. Selim'in tahta geçmesini güvenceye almak için, bu amaçla harcanan paranın detayları da dahil olmak üzere Fransa'nın İstanbul'da çevirdiği entrikalara ilişkin ilginç bilgiler, Chouiseul-Gouffier'in Fransız Dışişleri Bakanı Montomorin'e gönderdiği 12 Ekim 1789 tarihli raporda bulunabilir. No. 9, *Secrète, Ministère des Affaires Etrangères, Correspondence Politique Turquie*, CLXXVI.

17 J. F. Howard (ed.), *Letters and Documents of Napoleon*, London, 1961, s. 232-233.

18 H. Déhérain, *La Vie de Pierre Ruffin, orientaliste et diplomate*, Paris, 1929-1930, s. 128-129.

II

NAPOLEON SAVAŞLARI VE BALKANLAR'DA MİLLİYETÇİLİĞİN YÜKSELİŞİ

1798 - 1821

Nil savaşı, Bonaparte'ın Fransa ile haberleşmesini koparmış ve Mısır'da yalıtılmasına yol açmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun etkiden uzak, kötü örgütlenmiş askerî gücünün Fransızları Mısır'dan kendi başına atamayacağı ortaya çıkmıştı.

III. Selim'in askerî reformları, kurumsallaşmış olan muhafazakârlığın karşısında çok az sonuç elde edebilmişti. Ancak Yakındoğu'da Fransa'nın gücünün artmasını önlemek için, İngiltere'nin elinden geleni yapacağı da açıktı. İngiltere özellikle, Mısır'a bir kere yerleştikten sonra Bonaparte'ın Maisur'un İngiliz karşıtı hükümdarı Tipu Sultan ile işbirliği yapmasından çekiniyordu. Tipu Sultan uzun süreden beri İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın başının belasıydı.[1] Bu nedenle İngiltere 1799 baharında, Fransa'nın Hindistan ile haberleşme kanallarını kesmek için Kızıldeniz'in güney girişine küçük bir donanma göndermişti bile, oysa bu tarihte Napoleon Hindistan'daki İngiliz varlığına saldırma fikrinden vazgeçmiş ve anlamsızca Suriye'yi işgâl etmeye koyulmuştu. Fransız ajanlarının İran'daki faaliyetleri, İngilizlerin de İran'a siyasî ilgi beslemesine yol açmış, 1797 Ağustos'unda İngiliz temsilcisi John Malcom Hindistan'dan Tahran'a gönderilmişti. İngiltere'nin siyasî ve askerî çıkarları, Fransa'ya karşı Osmanlılarla mümkün olduğu kadar yakın işbirliği yapılmasını gerekli kılıyordu. 1798 Temmuz ayı sonunda Reis Efendi'nin önerisi doğrultusunda, İstanbul'daki İngiliz Bankası'nın Müdürü Spencer Smith İngiliz-Osmanlı işbirliği için bir proje hazırlamış; Aralık ayı başında Osmanlı ordusunu güçlendirmek için İngiliz subaylar Doğu'ya gönderilmişti.

Bâbıâli, Ruslardan da yardım isteyebilecek durumdaydı. Habsburglar, 1797 Ekim'inde devrimci Fransa ile Campo-Formio'da barış yapmaya zorlandıktan sonra, Rus hükümeti devrime karşı mücadelede işbirliği yapmak için Osmanlılara başvurmuştu. Bâbıâli daha önce bu teklifleri dikkate almamıştı ama, Fransa'nın Mısır'ı işgâli durumu tümüyle değiştirmişti. 1798 Eylül'ünde Akdeniz'de Osmanlılarla Fransızlara karşı işbirliği yapmak üzere İstanbul Boğazı'ndan geçen Rus donanmasına, Boğaz'dan geçerken büyük bir kalabalık alkış tutuyordu. 3 Ocak 1799 tarihinde imzalanan antlaşma ile Osmanlı-Rus ittifakı resmileşmişti. 5 Ocak'ta da İngiltere antlaşmayı imzalayacaktı, sekiz sene süreli olan antlaşma Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü garanti altına alıyordu. Osmanlı-Rus antlaşmasının en önemli maddesi (gizli bir hükümle) savaş süresince Rus savaş gemilerine Boğazlar'dan geçiş serbestisi tanımasıydı. Daha önce örneği olmayan bu ödüne karşın Osmanlı İmparatorluğu, Boğazlar üzerindeki egemenlik hakkını tümüyle koruyor ve Boğazlar'ın savunmasının bütün sorumluluğunu taşımaya devam ediyordu;[2] antlaşmada ayrıca Osmanlı ve Rus gemilerinin dışında hiçbir savaş gemisinin Karadeniz'e giremeyeceği de belirtiliyordu.

Bu ittifaklar, askerî anlamda çok somut bir meyva verecek; 1799'un başında Osmanlı-Rus kuvvetlerinin Fransızları Ege adalarından atmasını sağlayacaktı. Fransa'nın yenilgisi kısmen 1799 Mart-Mayıs ayları arasında Bonaparte'ın Akkâ'yı ele geçirme girişiminin sonucuydu. Sir Sydney Smith komutasındaki küçük İngiliz donanması da Bonaparte'a direnen Osmanlı garnizonuna destek vermiş, Bonaparte'ın Suriye'yi işgâl planları başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bu zaferler, Bonaparte'ın 1799 Temmuz'unda Abukir savaşında imha ettiği Osmanlı güçleri ve Fransız Generali Kleber'in 1800 Mart'ında Heliopolis'te yenilgiye uğrattığı İngiliz-Osmanlı ordusunun acısını fazlasıyla çıkarmıştı. Mısır'da olağanüstü başarılar elde etmesine, 1798 Temmuz-1799 Şubat döneminde Mısır yönetimini baştan aşağı yeniden örgütlemesine, ülkenin bilgi birikimine ve tarihine önceli olmayan bir ivme kazandırmasına karşın Bonaparte Mısır'ı 22 Ağustos 1799 tarihinde yenik bir adam olarak terk edecekti. Arkasında Fransa'ya dönme umudu olmayan, hastalıklarla sürekli kırılan bir ordu bırakacaktı. İskenderiye, 1801 Ağustos'unda İngiliz keşif kuvvetlerinin eline geçti. Mısır'daki Fransız ordusunun komutanı General Menou'nun ataleti ve ordunun savaş konusundaki isteksizliği, Fransız ordusunun Ekim başında teslim olmasıyla sonuçlanacaktı.

Ne Osmanlı-İngiliz ne de Osmanlı-Rus ittifakının gerçek bir temeli yoktu. Mısır'daki İngiliz komutanlarının Memluk Beylerini Fransızlara karşı değerli müttefikler olarak görme ve Memluklara eski güçlerini kazandırma isteği, Mısır'ı tekrar Osmanlı yönetimine almayı isteyen Bâbıâli'nin düşmanlığını kazanmıştı. Osman-

lılar İngilizlerden almayı umdukları borcu da alamamışlardı; 1800 yılının Ocak ayında imzalanan el-Ariş Antlaşması'yla Mısır'daki İngiliz temsilcilerin Fransızlara ülkeyi boşaltmak için çok elverişli koşullar sağlaması da İstanbul'da husumet uyandırmıştı (el-Ariş Antlaşması hiçbir zaman uygulanmayacaktı). Daha da önemlisi, Osmanlı-Rus ittifakı da, doğal olarak içten bir ittifak değildi. İstanbul'daki geleneksel Rus korkusu o kadar güçlüydü ki, 1799 sonbaharında Bâbıâli Fransızlann Mısır'ı hemen boşaltmasını engelleme endişesi içindeydi; bu hareketin Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na saldırmasına yol açabileceğinden korkuluyordu. Bu korku, Ege adalarını Osmanlı egemenliği altına alma girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasıyla daha da güçlenmişti. Rusya ile 21 Mart 1800 tarihinde imzalanan bir antlaşma ile Osmanlılar, antlaşma tarihinden sonra Ege adalarının bağımsız bir devlet oluşturduğunu kabul etmek zorunda kalmışlardı. Ege Adaları Birliği, Bâbıâli'ye haraç ödeyecek ve Osmanlı İmparatorluğu'nun adaları koruma hakkı olacaktı; ama bu haklar Avrupalı güçler tarafından garantiye alınacak, yani bir anlamda kısıtlanacaktı.

Osmanlılann adaların işgâlinden tek kazancı Adriyatik Denizi'nin doğusunda yer alan Parga, Preveze, Butrinto ve Voinizza gibi önemsiz eski Venedik kolonileri olmuştu. Bu topraklar da kısa bir süre sonra, Yanyalı Ali Paşa'nın eline geçecekti. 1780'lerin sonundan beri Ali Paşa, Epir ve Arnavutluk'un büyük bir bölümünü içine alan âdeta bağımsız bir eyalet kurmakla meşguldü; İstanbul Ali Paşa'yı denetleyemiyordu. 1801 Temmuz'unda Rus garnizonu Ege adalarını boşalttığında, yeni kurulmuş olan Ege Adaları Birliği (İyonya Cumhuriyeti) aniden çöküverdi. Kefalonya ve İthaka bağımsızlıklannı ilân etti, Zanta adasında İngiliz bayrağı dalgalanmaya başladı, Korfu adasında ayaklanmalar başladı. 1802 Mart başlarında, Rus Çarı I. Alexander temsilcisi Kont G. D. Mocenigo'yu, bölünme ve istikrarsızlıklara son vereceği umut edilen yeni anayasayı tanıtmak üzere İyonya Cumhuriyeti'ne gönderdi. Alexander'ın Bourbon hanedanından IV. Ferdinand'a Napoli topraklarını geri kazandırmak için Güney İtalya'ya yollamış olduğu Rus kuvvetleri beş ay sonra adalara geri geldiler. Daha sonra Mocenigo büyük bir bölümünü Çar'ın yazmış olduğu ve geçerli olan anayasadan daha liberal olan yeni anayasayı yayınlayacaktı. Resmen hâlâ bağımsız gibi gözüken İyonya Cumhuriyeti, Osmanlıların huzurunu kaçıracak biçimde giderek Rus sömürgesi haline geliyordu.[3] Kafkasya'daki olaylar da Osmanlıların geleneksel düşmanına duyduğu korkuları arttırıyordu. 1795 Eylül'ünde, İranlılar Tiflis'i ele geçirdi. Bu durum, bir sonraki sene Rus askerlerinin Gürcistan'ın bağımsızlığını desteklemek üzere duruma müdahale etmesine yol açtı. Ruslar ülkeyi 1797 yılında terk ettiler, ama Kral Iraklı'nın 1798 Ocak ayındaki ölümünü izleyen karışıklıklar, ülke sakinleri-

RUSYA'NIN KAFKASLAR'DA YAYILMASI 1800-1878
HAZAR DENİZİ
Rusya'nın İran'dan toprak kazanımları
1804-1813
1828
Bakü
Rusya'nın Kafkasya'da toprak kazanımları
1800-1801
1803-1830
1858-1864
Tiflis
İ R A N
Anapa
Suhumi
Poti
Batum
Trabzon
Ardahan
Kars
Erzurum
K A R A D E N İ Z
Rusya'nın Türkiye'den toprak kazanımları
1829
1878

nin muhtemel kaderleri olarak gördükleri Müslüman işgâline karşı Rusya'nın korumasını istemesine yol açacaktı. 1801 yılının Ocak ayında Rus Çarı Paul, Iraklı'nın topraklarının Rus İmparatorluğu'na katıldığını ilân etti, bu Rusya'nın Kafkasya'da sağladığı en önemli toprak kazancıydı ve hem İran hem de Osmanlı İmparatorluğu açısından ciddi bir tehlike yaratıyordu. 1802 yılında Gürcistan ve Hazar sahili arasında yer alan Dağıstan'da Rusların koruduğu yerel kabile şeflerinin oluşturduğu federasyon ve küçük Gürcü illerinden biri olan Imeretya'nın Rusya'ya dahil edilmesiyle, Rusya'nın güneye doğru önlenemez yayılmasında hâlâ doğal sınırlara ulaşmadığını gösteriyordu.

Napoleon savaşları sırasında da olacağı gibi Rusya'da bir kesim, ülkenin gerçek çıkarlarına hizmet etmenin en iyi yolunun Yakındoğu'da Osmanlı İmparatorluğu aleyhine büyümek olduğunu savunuyordu. Bu kesim Batı Avrupa'daki devrim karşıtı seferlerle, ülkenin kaynaklarının Don Kişotvari bir biçimde kullanıldığını ve fırsatların harcandığını düşünüyordu. 1799 yılında Çar'ın dış politika başdanışmanı olan Kont F. V. Rostopchin Fransa ile işbirliği yaparak Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasından yanaydı. İmparatorluğu bölüşecek olan ülkelerin kazanımlarına karşı Avusturya'nın Bosna, Sırbistan ve Eflak'ı topraklarına katmasına izin verilebilir, Prusya da tazminat olarak Kuzey Almanya'da toprak alabilirdi. Kıta Avrupasının güçleri, toprağa duydukları açlığı doyurduktan sonra İngiltere'nin denizaşırı hak iddialarına ve hırslarına karşı birleşebilirlerdi.[4] İngiliz ve Avusturyalı müteffiklerinin bencilliğine ve ihanet olarak gördüğü Fransa'ya karşı hareketlerine öfkelenen Çar Paul de, bu tür tezleri dinlemeye hevesliydi. 1801 Mart'ının başında Paris'e gelen Rus temsilcisi Kolychev, Fransa-Rusya barış antlaşmasını ve daha sonra iki güç arasında imzalanacak olan ittifak antlaşmasını müzakere etmekle sorumluydu.

23-24 Mart gecesinde Çar Paul'un durumdan hoşnut olmayan bir grup saraylı ve devlet görevlisi tarafından öldürülmesi, Yakındoğu'da Fransa-Rusya işbirliği ihtimalini uzun bir süre için ortadan kaldıracaktı. Oğlu ve veliahtı I. Alexander'ın en önemli danışmanları (Koçubey, Vorontsov, Prens Czartoryski) Rusya'yı zayıf Osmanlı devleti yerine güçlü bir Fransa ile komşu yapacağı için Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasından kaçınma taraftarıydı. I. Alexander, askerî varlığını gösterişli bir biçimde sergileyerek Fransa'yı ve Bâbıâli'yi tedirgin etmemek için Ege adalarındaki askerî gücünü 1803 sonbaharında tek bir fırkateyne bile indirmişti. Babasının 1790'lı yılların sonunda ilişki kurduğu ve destek sözü verdiği Karadağlılarla da ilişkilerini geliştirmeye çalışmayacaktı. Ama Bâbıâli'ye hakim olan Rus karşıtı gelenek ve önyargılar gibi St. Petersburg'da da önyargılar ve Türk karşıtı geleneklerin sürmesi, her iki başkentte de 1799 ittifakının bir zorun-

luluk olarak görüldüğü anlamına geliyordu. Fransa'ya karşı duyulan nefret ve korku yüzünden geçici olarak biraraya gelen iki güç, Fransız tehlikesi biter bitmez ayrı yollara gittiler.

Alexander, babasının Bonaparte ile başlattığı görüşmeleri kesmedi ve 8 Ekim 1801 tarihinde Rusya-Fransa barış antlaşması imzalandı. Bunu 23 Mayıs 1802 yılında Amiens'te imzalanan İngiliz-Fransız barış antlaşması izledi. Bâbıâli sıra kendisine gelip Haziran ayında Amines'te Fransa ile barış müzakerelerine başladığı zaman Ruslardan hiç destek görmezken, İngilizlerden ise çok az destek gördü. Bu nedenle de, daha önce Fransız tüccarların dışlanmış olduğu Karadeniz'e Fransız tüccarların girmesine hak tanıdı. Bu hüküm dışında, antlaşma 1798 yılındaki koşulları tekrarlıyordu. 1799 yılının Osmanlı-Rus ittifakının hükmü sona ermişti ve Rus hükümetinin Eflak ve Boğdan eyaletlerindeki Voyvodaların (Gospodar) sık sık değiştirilmesini engelleme ve Eflak'ın seneler boyunca vergiden muaf olmasını sağlama çabaları Rus ve Osmanlılar arasında ciddi sürtüşmelere neden oluyordu. İki devleti ayıran düşmanlığın yan gönüllü girilen bir-iki yıllık ittifağın üstesinden gelemeyeceği kadar derin kökleri vardı.

Mısır fiyaskosu I. Konsül'ün (1799 Kasım'ındaki Brumaire ihtilalinden sonra verilen ünvanıyla Bonaparte) Yakındoğuya ilişkin emellerine limon sıkmamıştı. Osmanlı-Fransa barış antlaşması Marsilya ve Fransa'da, Karadeniz'de Fransız ticaretinin hızla gelişeceği ümidini uyandırdı. Bâbıâli'ye yeni atanan ve 1802 Aralık ayında İstanbul'a gelen Fransız elçisi General Brune, sadece Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız ticaretini geliştirmek için değil, aynı zamanda imparatorluğun Katolik tebaasını da Fransa'nın koruması altına almak ve mümkün olan her biçimde Fransız etkisini arttırmak için de emir almıştı. Aynı yılın sonbahannda bir başka Fransız generali Sebastiani de, durumu değerlendirmek ve yerel liderlerle siyasî açıdan yararlı bağlantılar kurmak için Mısır ve Suriye'yi ziyaret etmişti. 30 Ocak 1803 yılında, Fransız devletinin resmi yayın organı olan *Moniteur*'de basılan görev raporunda, Sebastiani, diğer şeylerin yanısıra Mısır'ı yeniden işgâl etmek için sadece 6.000 Fransızın yeterli olacağını söylüyordu, bu iddia İngilizlerin Bonaparte'ın Yakındoğu'ya başka saldırılar yapacağı yolundaki korkularını arttırmıştı. 1803 Eylül'ünde Bonaparte, Halep ve Bağdat'daki konsolosları aracılığıyla Arabistan'daki Vahabilerle[5] ilişki kurmaya bile teşebbüs etmişti.

Fransa'nın Doğu'daki bu tehlikeli faaliyetleri, 1803 yılının Mayıs ayında Fransa ve İngiltere arasında tazelenen düşmanlıkta sadece küçük bir rol oynamıştı. İngiltere ve Fransa arasındaki çatışma, Bonaparte'ın Hollanda, İsviçre ve İtalya'nın bazı bölümlerinden askerlerini geri çekmeyi reddetmesinden ve Fransa'nın kazanımlarına karşı denge oluşturmak için İngiliz hükümetinin Malta'yı elinde

tutmakta ısrar etmesinden kaynaklanıyordu. Fransa'nın Doğu'da saldırgan bir siyaset izleme olasılığı, Fransa-Rusya ilişkilerini de etkilemişti. I. Alexander saltanatının ilk iki yılında özellikle Fransa karşıtı değildi. Bazı açılardan, I. Alexander'ın İngiltere'ye karşı duyduğu hoşnutsuzluk özellikle de İngiltere'nin Malta'dan çekilmeye yanaşmaması karşısında duyduğu husumet, Fransa'ya düşmanlığı kadar ciddiydi ve Bonaparte'ın Mısır'ı eline geçirmesi Çar'ı üzmezdi. 1803 yılının ilk aylarında bu durum açıkça değişmeye başlamıştı. İstanbul'daki Rus elçisi Italinski Moskova'ya, Fransız ajanlarının Balkanlar'da artan faaliyetleri ve Osmanlılara karşı Yunan ayaklanmasında kullanmak üzere Mora yarımadasında Fransız silahları depolandığı hakkında raporlar yağdırıyordu. Şubat ve Mayıs ayında, Çar İngiliz hükümetine Malta'yı elinde tutması için çağrıda bulunacaktı. Malta'nın İngilizlerin elinde olması Fransızlann Doğu Akdeniz'deki eylemlerine ciddi bir engel oluşturuyordu. Haziran sonunda kaderine karar verilene kadar Malta adasını Rus birlikleriyle korumayı önerdi. Rus-Fransız ilişkileri yıl sonunda bozulurken St. Petersburg'da, Rusya Yakındoğu'daki çıkarlarını kollamak için hareket etmediği takdirde Fransa'nın kısa zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nu çiğneyip geçeceği ve Rusya'nın Karadeniz ticaretini ve hatta güney eyaletlerini tehdit etmeye başlayacağı korkusu vardı. Paris'teki Rus Büyükelçisi Morkov, Aralık ayında Bonaparte'ın isteği üzerine geri çağrılmıştı. Ege adalarındaki Rus birlikleri takviye edildi, 1804 sonbaharında adalarda 11.000 Rus askeri bulunuyordu. Ayrıca 1804 yılının Mart ayında artan Fransız etkisinin en çok tehlike yarattığı düşünülen Yunanistan'da, Selanik, Eğriboz, Arta ve Preveze'de Rus konsolosluklan açıldı. Fransız yanlısı danışman Abbe (Başrahip) Dolci idam edildikten sonra yöneticisinin 1804 Ağustos'unda Rus himayesi altına girdiği Karadağ'da da Rus etkisini arttırmak için girişimlerde bulunuldu. St. Petersburg'da, Fransız Devrimine karşı verilen savaşlardan bu yana görülmemiş ölçüde, İngiltere ile işbirliği yapma arzusu vardı; 1804 yılının Ocak ayında Çar'ın Dışişleri Bakanı, Polonyalı asilzade ve Çar'ın yakın arkadaşı Prens Adam Czartoryski'nin başkentteki etkisinin artması da bu arzuyu güçlendirmişti. Yine de iki devleti birbirinden ayırmaya yetecek kadar çok sürtüşme nedeni mevcuttu. Czartoryski'nin Yunanlıların bağımsızlık emellerini destekleme arzusu her ne kadar Çar I. Alexander tarafından paylaşılmasa da, Londra'da Rusya'nın etki alanını Balkanlar'a kadar genişletmek ve hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalamak hedefini güttüğü şüphesini uyandırıyordu.[6] Rusya da İngiltere'nin Akdeniz'de Fransa'ya karşı verilecek ortak bir mücadelede askerî yükümlülüklerden payına düşeni yerine getirmeyeceğinden ve Rus politikasının temel amaçlarından biri olan Fransızları Napoli'den kovmak için yeteri kadar kararlı olmadığından korkuyordu. Rusların duyduğu güvensizlik büyük ölçüde hak-

lıydı. Napoleon dönemi boyunca birbiri ardına İngiliz hükümetleri, oldukça haklı olarak, Akdeniz'de büyük bir askerî operasyona girişmeyi reddetmiş ve ulaşım sorunlarının bu tür bir girişimi zorlaştıracağını ve İngiliz ordusunun Fransa'nın yenilgisine en büyük katkısının Batı Avrupa kıyılarını tehdit etmesini engellemek olacağını öne sürmüşlerdi. Yine de Fransa'ya duyulan ortak korku hem Londra'da hem de St. Petersburg'da bu şüphe ve endişeleri arka plana itecek kadar güçlüydü. 11 Nisan 1805'te Londra'da süren uzun müzakerelerden sonra İngiliz-Rus ittifak antlaşması imzalandı. Bu birlik, Yakındoğu'daki durumun sonucu değildi ve Fransa'yı Avrupa'ya karşı tehdit oluşturmayacağı bir duruma indirgemek ve gelecekte barış ve istikrar sağlayacak biçimde Avrupa sınırlarını yeniden çizmek gibi büyük hedefleri vardı.[7] Kuşkusuz Doğu Akdeniz'deki durumun, özellikle Rus tarafını ittifak içine sokmada rolü vardı; her ne kadar istikrarsız olduğu ortaya çıksa da İngiliz-Rus ittifakının Doğu'daki olaylar üzerinde önemli bir etkisi olacaktı. Beş ay sonra, 23 Eylül 1805 yılında imzalanan bir antlaşmayla, Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya üçüncü ülkelerin saldırısına karşı işbirliği yapmayı kabul ediyorlardı. Rusya Ege adalarını işgâl edecek ve bu adaların birliğini koruyacaktı, Bâbıâli ise Fransa ile savaş devam ettiği sürece Rus savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmesini kabul ediyordu. 1799 yılındaki ittifak dirilmiş gibiydi.

1805 yılının Fransa karşıtı ittifakı, altı yıl öncesine kıyasla daha kısa ömürlü ve daha başarısızdı. Rusya, Ekim ayında Fransa'ya savaş ilân ettiği zaman, Akdeniz'de Amiral D. N. Senyavin komutasında oldukça büyük bir Rus filosu mevcuttu, 19.000 Rus askeri Kasım ayında Napoli'ye çıktı. Ancak birkaç ay sonra Güney İtalya'yı ezip geçen Fransız güçlerini engellemede başarılı olamadı. Avusturya Aralık ayında Presburg antlaşması ile Dalmaçya eyaletini Fransa'ya teslim ettikten sonra, ittifak Dalmaçya'daki Fransız kuvvetlerinin İtalya ile haberleşmesini etkili bir biçimde önlemeyi bile başaramadı. St. Petersburg'da özellikle Donanma Bakanı Amiral Chichagov'un dile getirdiği, İngiltere'nin bütün Akdeniz kıyılarına ve Rusya'nın Karadeniz sahillerine ticarî olarak hükmetme arzusu duyduğu korkusu vardı.8 Osmanlı-Rus ittifakı da kaçınılmaz olarak başından beri dolu dizgin artan karşılıklı düşmanlıkla çökmeye başlayan bir cepheden başka bir şey değildi.

İstanbul'da Fransızların 1805'in sonlarında Ulm ve Austerlitz'de kazandığı ezici zaferler derin bir etki yarattı. Bu zaferler Fransa'ya karşı güçlerle ittifaka girerek Osmanlı İmparatorluğu'nun kaybeden tarafı seçmiş olduğunu gösterir gibiydi; Bâbıâli bu nedenle 23 Eylül'de Rusya ile imzalamış olduğu antlaşmayı onaylamayı reddetti. Osmanlı başkentinde değerinin yükselmekte olduğunu anlayan Fransız hükümeti, Boğazlar'ın Rus savaş gemileri tarafından kullanılmasını ya-

saklattırmak için elinden geleni yaptı. 1806 Mayıs'ında Sebastiani Fransız Büyükelçisi olarak İstanbul'a gönderildiğinde kendisine verilen talimat, Rusya'ya karşı başarı kazanacak bir Osmanlı-Fransız savaşından sonra Osmanlıların Kırım'ı geri alabileceklerini ima etmesine bile izin veriyordu. Aynı yıl içinde, 1804 Mayıs'ından beri İmparator ünvanını taşıyan Napoleon temel hedeflerinden birini yerine getirmek için, bir süre için Bâbıâli ile ittifak içine girmişti. 9 Haziran 1806 yılında Talleyrand'a yazdığı mektupta, "baştan beri politikamın hedefi, Rusya'ya karşı doğrudan veya dolaylı olarak kendim, Bâbıâli ve İran arasında üçlü bir ittifak kurmaktır... Bu büyük imparatorluğu [yani Osmanlı İmparatorluğunu] güçlendirmek, birleştirmek ve Rusya'ya karşı kullanmak istiyorum."[9] Yanya'da Fransız konsolosluğunun açılması, Travnik ve İşkodra'daki ajanlar Fransızların Balkanlar'da çok yakında harekete geçeceğini gösteriyordu, Rusya'nın elinden alınabilirse Korfu'yu alabileceği ümidi uyandırılarak Yanyalı Ali Paşa'nın desteği güvenceye alınmaya çalışılıyordu.

St. Petersburg'da, Güneydoğu Avrupa'da Fransızların saldırıya geçebileceği olasılığı ve özellikle de eskisine oranla çok daha bölünmüş ve zayıflamış olan Osmanlı İmparatorluğu, ciddi bir endişe uyandırıyordu. Bölge valileri Osmanlı İmparatorluğu'nun birden çökmesine yol açacak gibiydi. Bu tür kişilere örnek olarak Yanyalı Ali Paşa, Vidinli Pazvantoğlu Osman Paşa ve bir Arnavut maceraperest olan Kavalalı Mehmed Ali Paşa gösterilebilir. Bu sonuncusu Mısır'ın fiili (*de facto)* hakimi olmayı başarmıştı. 1804 kadar erken bir tarihte, Sırbistan'da halk bölgedeki Yeniçerilerin kötü yönetimine karşı ayaklanmıştı.[10] Sultan III. Selim'in orduyu modernleştirme çabaları ve bu amaçla 1805 yılının Mayıs ayında ilân ettiği ve Yeniçerilerin şiddetli muhalefetiyle karşılaşan *Hatt-ı Şerif* bazı açılardan daha büyük tehlike yaratıyordu. Eskisine kıyasla imparatorluğun kendini etkin bir biçimde savunma kabiliyeti daha da azalmış gibiydi. Bu nedenle Rusya, 1806 başlarında Tuna Prenslikleri Avusturya işgâli tehdidi altına girer veya Fransa Osmanlı İmparatorluğu'na saldırırsa Rus ordularının harekete hazır olması gerektiğine karar vermişti. Mart ayında Çar'ın kendisi Italianski'ye, Osmanlılar Fransız yanlısı tutumlarına devam ettikleri takdirde Boğdan'ı işgâl edeceğini ifade etmişti. Aynı şey Bâbıâli'nin Prenslikler'de varolan durumu Rusya'ya danışmadan değiştirmeye kalkması hâlinde de söz konusu olacaktı. Rusya, Mayıs ayında İngiltere'ye Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma önerisi bile getirmişti; Rusya Tuna Prensliklerini, İngiltere Mısır'ı alacaktı. St. Petersburg'da bu önerilerin, Balkanlar'ın batısının büyük bir bölümünü kaplayan ve Rusya'nın himayesinde olan büyük bir devletin ortaya çıkmasına yol açacağı umut ediliyordu, ama öneriler Londra'da herhangi bir tepki uyandırmadı. 1806 yılının yazında[11] Rusya-Fransa barış gö-

rüşmelerinin kesilmesi, Ruslann korkularını daha da körükledi. Bâbıâli 24 Ağustos tarihinde aniden Eflak ve Boğdan Voyvodaları İpsilantis ve Maruzzi'yi görevden alıp, onların yerine Fransa'nın daha sıcak baktığı insanları atayınca, St. Petersburg'da bir korku ve öfke krizi patlak verdi. Görevden alınan Voyvodalar, Rusya'nın baskısıyla birkaç hafta sonra görevlerine iade edilseler de, ödünler savaşı önlemeye yetmeyecekti. 23 Kasım'da Rus ordusu Tuna Prenslikleri'ne girdi. İki ay önce, Bâbıâli Boğazlar'ı Rus savaş gemilerine kapatmıştı, ama 16 Aralık tarihinde Fransızların Jena'da Prusya'yı yendiği haberini alıp, cesaret toplayana kadar resmen savaş ilân etmemişti.

1805 ve 1806 yılının önemli bir kısmında, İngiliz hükümeti Yakındoğu'ya karşı dikkate değer biçimde ilgisizdi. Ama Osmanlı-Rus gerginliğinin artması ve İngiltere'nin Fransa'ya karşı tek önemli müteffikinin güney sınırlarında yeni bir savaşla zayıflayacağı endişesi durumu tümüyle değiştirdi. 1806 Ağustos'unun sonundan beri İstanbul'daki İngiliz elçisi Arbuthnot, Bâbıâli nezdinde düşen prestijini arttırmak için İngiltere'nin deniz gücünü sergilemesi gerektiğinde ısrar ediyordu. Böylesi bir güç gösterisinin Osmanlılan Ruslarla banş yapmaya zorlayacağını ve baş eğdikleri Fransız etkisinden kurtaracağını iddia ediyordu. Kasım ayında İngiliz kabinesi, elçinin önerisinin desteklenmesine karar verdi; bu karar alınmadan önce bile Akdeniz'deki İngiliz filosunun kumandanı Amiral Collingwood küçük bir donanmayı bu amaçla ayırmıştı. Güç gösterisi hiç bir işe yaramadı. İngiliz gemileri Çanakkale Boğazı'na eriştiği zaman, İstanbul'da artan Fransız etkisi, Arbuthnot'un durumunu zorlaştırmaya başlamıştı. 29 Ocak 1807 tarihinde Arbuthnot tutuklanmak ve Yedikule zindanlarına gönderilmek üzere olduğuna inanarak, Boğazlar'ın girişi önünde dolaşan İngiliz gemilerinden birine sığınacaktı. İngiliz elçisinin kaçışı sadece Sebastiani'nin Bâbıâli üzerinde kurduğu hakimiyeti güçlendirmeye hizmet edecekti.

Güçlü İngiliz filosunun çok az tahkim edilmiş ve az sayıda askerle korunan Çanakkale Boğazı'na saldırması muhtemelen Çanakkale Boğazı'nın ele geçirilmesine yol açacaktı; Amiral Duckworth güçlü takviye kuvvetleriyle 10 Şubat'ta geldiğinde saldın ihtimali yükseldi. Ama şans büyük ölçüde Osmanlılardan yanaydı. Ters yönde esen rüzgarlar dokuz gün boyunca Duckworth'un Boğazlar'a girmesini engelledi. Bu zaman sonunda da Osmanlılar, Fransız mühendislerin yardımıyla tahkimatlan büyük ölçüde takviye etmiş ve güçlendirmişlerdi. Amiral'in şüphelerine karşın Arbuthnot, Bâbıâli, Rusya ile savaş konusunda İngilizlerin arabulucuğunu kabul etmeyi ve Fransız elçisini başkentten kovmayı reddettiği için İstanbul'a saldırmak için ısrar etti. Ayın 19'unda İngiliz filosu Çanakkale Boğazı'ndan içeri girdi. Ertesi günün akşamında, Osmanlı başkentinden sadece sekiz mil uzak-

taydı. Ama Duckworth, uygun rüzgarların estiği sonraki üç gün boyunca müzakerelere başlamak için başarısız girişimlerle üç gün harcadı ve 23 ile 28'i arasında bir kere daha rüzgarlar ters yönde esmeye başladılar. Bu sürenin sonunda İstanbul'un etrafına üç yüz top yerleştirilmişti. Amiral artık yapılacak bir şey olmadığına karar verdi. 3 Mart'ta geri çekilme sırasında bazı kayıplar vererek Çanakkale'den geri döndü. Beş gün sonra Bozcaada açıklarındaki İngiliz filosuna, Rusya'nın Adriyatik filosundan Senyavin komutasında gemiler katıldı. Rusların, Boğazlar'dan geçişi zorlama çabalarına katılmakta geç kalmış olması, Fransız Devrimi ve Napoleon Savaşları döneminde Fransa'nın rakiplerinin çabalarını zayıflatan koordinasyon eksikliğinin iyi bir göstergesidir. Senyavin girişimin tekrarlanmasını önerdi ama Duckworth, muhtemelen akıllıca davranıp reddetti ve 13 Mart tarihinde Batı Akdeniz'e yelken açtı. Dolayısıyla Osmanlı-Rus savaşının kısa bir zaman içinde biteceğine dair hiçbir ümit kalmamıştı. İstanbul'da İngiltere ve Osmanlı Imparatorluğu ilân edilmemiş bir savaş hali içindeyken, Fransız etkisi hiçbir zaman olmadığı kadar güçlenmişti.

İngiltere açısından Balkanlar'ın büyük bir bölümünün veya hepsinin Fransız etkisine girmesi, istenmeyen bir durum olmakla beraber, St. Petersburg'da görüldüğü kadar tehlikeli bir durum da arzetmiyordu. Fransızların Mısır'ın kontrolünü ele geçirmesi ise bambaşka bir öyküydü, 1806 ve 1807 yılının ilk aylarından itibaren, Mısır'daki Fransız etkisinin endişe verici bir biçimde arttığı görülüyordu. 1805 Ekim'inde, isteksiz ama başka çaresi de olmayan Osmanlı Sultanı tarafından Mısır Hıdivi olarak atanan Mehmed Ali Paşa'yı, Fransız başkonsolosu Drovetti destekliyordu. Mehmed Ali Paşa'nın rakipleri olan ve ülkeyi çok uzun zamandan beri çok kötü idare etmekte olan Memlük beylerinin arkasında ise İngiliz ajanı Binbaşı Misset vardı. 1806 yazı ve sonrasında, Paşa'nın gücü artmaya başladı. Özellikle Paşa'nın Memluk Beyleri arasındaki baş rakibi Mehmed Elfi'nin 1807 yılının Ocak ayında ölümünden sonra, Mehmed Ali Paşa'nın gücü ve Fransız etkisi artmaya başladı. 1807 baharının başlarında Londra'daki bakanlar, Mısır'ı bir tür Fransız sömürgesi olmaktan kurtarmak için harekete girişmenin gerekli olduğunu düşünüyorlardı. 14 Mart'ta İskenderiye açıklarında bir İngiliz filosu belirdi ve üç gün sonra kent karaya çıkan ordunun eline geçti. Ingilizlerin Mısır'a saldırısı, üç ay önce Tuna Prenslikleri'ne giren Rusya gibi başlangıçta savunma amaçlıydı. Her iki durumda da, askerî harekatın amacı işgâl etmek değil, sadece söz konusu toprakların tehlikeli bir düşmanın eline geçmesine önlemekti. Tehlikeli düşman Tuna Prenslikleri için Fransa veya Avusturya, Mısır için Fransa'ydı. Ama İngiliz harekâtı, Eflak ve Boğdan eyaletlerini işgâl eden Rusların aksine askerî açıdan tam bir fiyaskoydu. Osmanlılar üzerinde baskı oluşturmak açı-

sından harekat faydasızdı. Mısır uzun süreden beri âdeta bağımsızdı ve İstanbul'dan çok uzaktı. Mısır'daki İngiliz harekâtı, Osmanlılar açısından Yunanistan'daki Fransız saldırganlığı veya Rusların Tuna Prenslikleri'ni ele geçirmesi gibi bir tehdit oluşturmuyordu. Daha da önemlisi, harekât Fransa'ya karşı verilen savaşta çok daha önemli bir cephe olan Güney İtalya ve Sicilya'dan kaynak aktarılmasına neden olmuştu ve başarı şansı olmayacak kadar beceriksizce düzenlenmişti. Mart sonunda ve Nisan başında Rosetta'yı yeniden ele geçirme girişimleri başansızlıkla sonuçlandı. Memluk Beyleri İngilizlere yardım etmek için çok az çaba gösterdiler veya hiçbir şey yapmadılar. Askerî Komutan General Fraser ve siyasî nedenlerle Nil deltasının tümünü işgâl etmek isteyen Misset arasında sürekli bir çekişme vardı. İngilizlerin elinde Nil deltasının tümünü etkili bir biçimde işgâl edecek kadar çok kuvvet yoktu. Takviye güçleri Mayıs sonunda İskenderiye'ye ulaştı ama 14 Haziran'da, Savaş Müsteşarı Lord Castlereagh harekâtın sona erdirilmesini ve Mısır'dan geri çekilinmesini emretti.

Bu emir büyük ölçüde Londra'nın, İngiltere'nin Akdeniz'deki gücünü İtalya'daki harekât üzerinde yoğunlaştıracak biçimde, Osmanlılarla anlaşma kararı vermesinin sonucuydu. 1807 Ağustos'unun sonundan itibaren İngiliz temsilcisi Sir Arthur Paget, İstanbul'da bu amaçla görüşmeler yaptı. Ama artık Osmanlılar güvenliğe giden yolun Fransa'ya ve onun yenilmez gibi gözüken İmparator'una tutunmaktan geçtiğine karar vermişlerdi. Müzakereler Ekim sonunda başansızlıkla sonuçlandı.

Bundan önce Avrupa'daki durum, 7 Temmuz'da I. Alexander ve Napoleon'un Tilsit'de anlaşma sağlaması ile bütünüyle değişmişti. Antlaşmanın en önemli sonuçları, yani Prusya'nın radikal bir biçimde küçülmesi ve savaşın ganimetleri arasından Varşova Grandüklüğü'nün yaratılması, Yakındoğu'daki durumu sadece dolaylı olarak etkiliyordu. Bu açıdan Rusya'nın Fransa'ya Cattaro ve Ege adalarını bırakıyor olması ve bunun da ötesinde I. Alexander'ın Osmanlı-Rus barış antlaşması imzalanana kadar Bâbıâli'nin işgâl etmemesi hâlinde Rusya'nın Tuna Prenslikleri'ni boşaltacağı sözü çok daha büyük önem taşıyordu. Bu antlaşma Napoleon'un arabulucuğuyla gerçekleştirilecekti, Osmanlılar üç ay içinde antlaşma maddelerinin birine bile razı olmamışsa, Rusya ve Fransa, Rumeli dışında Avrupa'daki bütün Osmanlı topraklarını, Osmanlıların elinden almak için bir araya gelceklerdi.[12] Ayrıca, Alexander Fransa ve İngiltere arasında arabuluculuk yapmayı öneriyordu, barış antlaşması İngiltere'nin savaş sırasında eline geçirdiği Fransız kolonilerinden ve nefret edilen "deniz haklarından" vazgeçmesine dayanıyordu. İngiltere'nin bu koşullar altında savaşa son vermeyi reddetmesi hâlinde, İsveç, Danimarka ve Portekiz Kıta İttifakına katılmaya zorla-

nacak ve Napoleon'un hedeflediği gibi İngilizlerin Avrupa ticaretinden dışlanması sağlanacaktı.

Kısa bir süre içinde Rus-Fransız ittifakının ne kadar sallantılı temellere oturduğunu ortaya çıkacaktı. Ama bir süre için Yakındoğu'daki güçler dengesi tümüyle değişmişti. İki yıl süreyle Fransa'nın Rusya'ya karşı bir müttefik olarak kur yaptığı Osmanlı İmparatorluğu, birdenbire kendini birlikte hareket eden Fransa ve Rusya tarafından paylaşılma tehlikesiyle karşı karşıya buluyordu. Tuna Prenslikleri hâlâ Rus kuvvetlerinin elindeydi ve Fransız kuvvetlerinin işgâli altında olan Dalmaçya ve Ege adaları ile birlikte Napoleon Balkanlar'ın batı kısmına tümüyle hakim gözüküyordu. Tam Tilsit Antlaşması'nın imzalandığı gün, Dalmaçya'daki Fransız komutanı General Marmont'a Bosna, Makedonya, Trakya, Arnavutluk ve Yunanistan'daki durum hakkında bilgi toplaması ve Cattaro'dan Korfu'ya kadar uzanan Balkan yarımadasını işgâl etmek için gerekli askerî güç miktarını tahmin etmesi emri verilmişti.

1808 Ocak ayında, 1806 Mayıs'ından bu yana Fransız işgâli altında bulunan Ragusa Cumhuriyeti, resmen Fransız topraklarına katıldı. Bölgedeki Fransız kuvvetlerine karşı direniş İstanbul'daki dağınık ve zayıf hükümetten değil, Napoleon'un elinde tutmakta ısrar ettiği küçük bir Ege adası olan Perge'yi ele geçirmek konusunda hayal kınklığına uğrayan ve Tilsit Antlaşması'nı izleyen altı yıl içinde giderek daha fazla Fransız karşıtı hâle gelen Yanyalı Ali Paşa'dan geliyordu. 1810 Nisan ayının sonlarında Fransız saldırısına karşı Sicilya'yı korumak için İngilizlere 20.000 asker göndermeyi bile vaad etti, ancak bu önerinin içten olduğunu düşünmek için bir neden yoktur.

1807 yılındaki olayların aynı derecede önemli bir başka sonucu da, Fransa'ya karşı son on yıldır etkisiz bir birlik oluşturan İngiltere ve Rusya'nın en azından teoride birbirine düşman kesilmesiydi. İngiltere'nin I. Alexander'ın gönüllü arabuluculuk önerilerini reddetmesi ve daha da önemlisi Kopenhag'ı bombalayarak, 1807 Eylül'ünde Danimarka filosuna el koyması, Rusya'nın 31 Ekim'de İngiltere'ye resmen savaş ilân etmesine yol açacaktı. Birkaç hafta sonra, Tilsit Antlaşması hükümlerine göre Rusya'ya dönmekte olan Senyavin'in filosu, İngilizler tarafından Tagus'ta yakalanacaktı.

1807 yılının Rusya-Fransa ittifakı başından beri, iki devletin ve devlet yöneticilerinin uzlaşmaz ihtirasları nedeniyle sorunlu bir birlikti. Alexander Tilsit'de Napoleon'un büyüsü ve etkisi altında kalmıştı ve muhtemelen de haklı olarak İngiltere'nin 1806-1807 döneminde Fransa'ya karşı etkin bir biçimde yardım etmemesine de içerlemişti. Ama bu duygular kalıcı bir ittifak için çok yetersiz bir temel oluşturuyordu. Tilsit Antlaşması âdeta en başından beri, Rusya'nın her ne kadar

kırpılmış ve zayıflatılmış bir biçimde de olsa Polonya'nın hortlatılması ve Varşova Grandükalığı'nın yaratılmasından duyduğu rahatsızlık ile zayıf düşmüştü. Napoleon'un müttefikini Kıta ittifakını kapsamlı ve etkin bir biçimde uygulamaya ikna etme çabaları da Rusya'da büyük muhalefet uyandırmıştı; Rus toprak sahiplerinin gelirlerinin önemli bir bölümü İngiltere ile deniz kıyısındaki mağazalarda ticarete dayanıyordu. Ancak ittifaktaki ilk gerçek çatlaklar, müttefiklerin Yakındoğu'da çelişen ihtirasları yüzünden ortaya çıkacaktı.

Napoleon ve Alexander Tilsit Antlaşması imzalanmadan önceki birkaç gün içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması konusunu da müzakere etmişlerdi ama görüşmede bu konuda neler konuşulduğu hakkında çok fazla bilgi yoktur. Napoleon kısa bir süre içinde İngiltere ile barış antlaşması imzalayarak pazarlıktaki durumunu güçlendirmeyi umut ettiği için bu konuyu detaylı olarak tartışmaktan kaçınmış gibidir. Daha da önemlisi, herhangi bir paylaşımda Fransa'nın elde etmesi muhtemel topraklar olan Bosna ve Arnavutluk hem işgâl etmesi hem de elde tutması zor arazilerdi. Fransa Kasım ve Aralık aylarında, Rusya'nın Tuna Prenslikleri'ni ele geçirmesine, buna karşılık Fransa'nın Silezya'yı işgâle devam etmesine göz yummasını önermiştir. Tilsit Antlaşması'nın hükümlerine göre Fransa'nın Silezya'yı Prusya'ya iade etmesi gerekiyordu. Ama bu öneriden bir sonuç çıkmadı, bunun da nedeni muhtemelen St. Petersburg'un önerinin Silezya'yı Varşova Grandüklüğü'ne devretme planını da içerdiğinden korkmasıydı. Aslında Napoleon'un hiçbir zaman Balkanlar'da ne yapmak istediğine dair net bir fikri olmamıştı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Osmanlı İmparatorluğu'nun bölüşümünden pay alması ihtimali ve daha da önemlisi İngiltere'nin ganimetten çok büyük bir pay alması tehlikesi, durumu zorlaştıran unsurlar arasındaydı. Napoleon bir tek konuda kararlıydı, Ruslar İstanbul'u ele geçirmemeliydi. Napoleon safçasına mistik bir inançla, İstanbul'un dünya hakimiyetine giden anahtarlardan biri, belki de en önemlisi olduğuna inanıyordu. Kasım 1807'den sonra Rus-Fransız ittifakının, Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmanın da ötesinde Hindistan'daki İngiliz varlığına karşı oluşturacağı tehditi düşündü, daha doğrusu hayal etti.[13] 1808 Şubat'ının başlarında, I. Alexander'a 50.000 kişilik Rus ve Fransız ordusunun, sembolik Avusturya kuvvetleri ile birlikte İstanbul ve Anadolu üzerinden Hindistan'a doğru ilerlemesini önerdi. Bu öneriyi St. Petersburg'da Rus Dışişleri Bakanı Kont Rumyantsev ile Fransız elçisi Caulaincourt'un katıldığı, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşımının tartışıldığı görüşmeler izledi; bu müzakereler Fransa'nın Osmanlı başkentini ve Boğazlar'ın kontrolünü Rusya'ya vermeyeceğini net bir biçimde ortaya koydu. Napoleon müzakerelerde, Osmanlı İmparatorluğu paylaşılırsa Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Ege'ye doğru ya-

yılması ve Fransa ile Rusya'nın yeni ele geçirdikleri Balkan toprakları arasında tampon bir devlet kurmasına izin verilmesi talebiyle yeni mütteffikine ne kadar az güvendiğini de göstermiş oldu. Mayıs ayında, Rusların Boğazlar'ı ele geçirmesine izin vermek yerine, ülkeyi işgâl etmek için ciddi bir çabadan çok İngiltere'yi barışa zorlamanın bir aracı olarak gördüğü Hindistan harekâtından vazgeçti. Her koşulda Fransa'nın İspanya'da artan yükümlülükleri Hindistan macerasını hiç olmadığı kadar olanaksız kılıyordu.

1808 Ekim'i başlarında Napoleon ve I. Alexander'ın Erfurt'da buluşması, müttefikler arasındaki uçurumun ne kadar derinleştirdiğini göstermekten başka bir işe yaramadı. Toplantının sonucu olan 12 Ekim Sözleşmesi, İngiltere'nin Rusya'nın Tuna Prenslikleri'nin sahibi olduğunu kabul etmeye zorlanması hükmünü getiriyordu; ancak Fransa Osmanlı-Rus savaşına, Bâbıâli Avusturya veya bir başka büyük güç tarafından desteklenirse girecekti. Osmanlı İmparatorluğu'nun, Tuna Prenslikleri dışındaki tüm toprakları garanti altına alınmıştı, bir süre için imparatorluğu paylaşma fikri terkedilmişti.

Bundan sonraki üç yıl içinde Rusya-Fransa ilişkileri düzenli bir biçimde bozulmaya devam etti, ama bu süreç içindeki dönüm noktalarının çok azı Yakındoğu'daki durumla doğrudan ilişkiliydi. Anlaşmazlık noktaları daha çok Fransızların 1810 yılının Aralık ayında, hükümdarı Çar'ın kayınbiraderi olan Kuzeybatı Almanya'nın Oldenburg dükalığını topraklarına katması ve bununla eş zamanlı olarak Rusya'nın Kıta ittifakına kağıt üzerindeki bağlılığına son veren ve Rus-Fransız ticaretinin önüne büyük engeller koyan *ukaz*'dı. İki ülke arasındaki düşmanlık arttıkça, birbirlerine karşı ittifaklar oluşturmaya başladılar. 1811 yılının Şubat ayında, Alexander önemli Leh soylulanna, kendi hükümranlığında Beyaz Rusya dışında tüm Polonya'nın özerk bir birlik oluşturması ve liberal bir anayasa önerisi getirerek, Polonyalıların Napoleon'a sadakatlarını sarsmaya çalıştı, ancak başarılı olamadı. Avusturya'ya Galiçya'yı kaybettiği için tazminat olarak Tuna Prenslikleri verilecekti. Aynı yılın baharında ve 1812 Ocak'ında Napoleon Bâbıâli'ye yanaşmaya çalıştı, ama o da başarılı olamadı.Osmanlı İmparatorluğu ile ittifak, artık daha uzun süre ertelenemeyeceğini anladığı Rusya ile savaşta, Napoleon'un eline Rusya'ya karşı kullanabileceği bir silah verecekti.

Tilsit Antlaşması, İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki konumunu zayıflatmadı. 1808 yılının sonunda, Sir Robert Adair Osmanlılarla yaklaşık iki yıldır sürmekte olan fiilî *(de facto)* savaşın sona ermesi için görüşmeler yaptı. Bâbıâli, İngiltere'nin İzmir ve Çanakkale'yi kuşatacağı tehdidi ile anlaşmaya zorlandı ve 5 Ocak 1809 tarihinde Çanakkale Barışı imzalandı. Antlaşma İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ticarî konumuna tekrar ulaşmasına izin veriyor ve Osmanlı İmpa-

ratorluğu'na ihraç ettiği ürünlerden sadece %3 ihracat vergisi alınmasını şart koşuyordu. İngiltere hükümeti, barış zamanında Boğazlar'ın Osmanlı savaş gemileri dışında tüm savaş gemilerine kapalı olmasını kabul etmişti. Acil önem taşıyan konular ise antlaşmanın gizli maddelerinde ele alınmıştı. Bu hükümlerden biri, Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na antlaşma yüzünden saldırması durumunda İngiltere'nin Doğu'ya bir filo göndereceğini ve Osmanlı sınırlarının korunması için gerekli silahları sağlayacağını belirtiyordu. Daha da önemlisi, İngiltere Rusya ile barış antlaşması imzalarsa, Osmanlı topraklarının bütünlüğünü güvenceye alan bir Osmanlı-Rus barış antlaşmasını gerçekleştirmek için elinden geleni yapacaktı. Rus hükümeti, Osmanlı-İngiliz antlaşmasından büyük rahatsızlık duymuştu, hakkı da yok değildi; antlaşmayı izleyen aylarda Adair Fransa ve Rusya'ya karşı İngiliz-Avusturya-Osmanlı ittifakı hayalleri kuruyordu. Adair Osmanlıların Kırım'ı geri alma girişimlerine yardımcı olmak için Collingwood'a, Karadeniz'e bir İngiliz filosu yollamayı bile öneriyordu. Bu projeler herhangi bir sonuç vermedi ama 1809 barışı ile İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki durumu büyük ölçüde rahatlamış ve basitleşmişti. Osmanlılarla imzalanan antlaşma özellikle Fransa'nın elinde bulunan Ege adalarının, Kefalonya, Zanta adası, İthaka ve Kythera'nın fethedilmesine olanak sağladı; 1809 Ekim'inde bu yerler aşağı yukarı hiç karşı koymadan İngiltere'nin eline geçtiler. Sonraki yılın başında da Santa Maura fethedildi. En önemli ada olan ve en sıkı korunan Korfu ise, mütteffikler 1814 Nisan'ında Paris'i ele geçirene kadar direndi. Napoleon kardeşi Joseph'e Korfu adasının stratejik açıdan Sicilya'dan daha önemli olduğunu belirtmişti. Direnmesine karşın, İngiliz kuşatması yüzünden adadaki garnizon Balkanlar'da ilerlemeye teşebbüs bile edemedi.

Öte yandan 1816 yılının Aralık ayında başlayan Osmanlı-Rus savaşı hâlâ sürüyordu. Tilsit Antlaşması'nın Rusya'nın Tuna Prenslikleri'ni üç ay içinde boşaltmasını gerektirdiğini anımsayacaksınız, sonuçta 24 Ağustos 1807 tarihinde Napoleon'un temsilcisinin de olduğu bir görüşmeyle Slobodzeia'da Osmanlı-Rus ateşkesi imzalandı. Ateşkes antlaşması ile Rusya, otuz beş gün içinde eyaletleri boşaltmayı, her iki taraf da barış antlaşmasının hükümlerini tartışmak üzere temsilci atamayı kabul ediyordu. St. Petersburg, sahte mazeretler ileri sürerek, eyaletlerden çekilmemenin suçunu sadece emirlere uymakta olan Rus kumandanı General Michelson'un üzerine atarak, antlaşmayı kabul etmeyi ve onaylamayı reddediyordu. Tilsit Antlaşması'nın etkileri azalmaya başladıkça, Çar I. Alexander'ın prenslikler hakkındaki antlaşma hükümlerine uymadan kaçma isteği de arttıyordu. Artık Çar bu prenslikleri kendi topraklarına katmayı düşünmeye başlamıştı, 26 Eylül'de Paris büyükelçisi Tolstoy'a yazdığı mektupta, Napoleon'un bu prens-

likleri Rusya'ya verecek bir Osmanlı-Rus antlaşması için arabuluculuk yapmasını öneriyordu. Böyle bir antlaşmanın, Avusturya Fransa'ya karşı saldırgan emeller sergilediği takdirde Rus ordusunun tüm gücünü Avusturya'ya çevirmesine olanak sağlayacağını savunuyordu. Ayrıca barışın bedeli olarak, Osmanlıların Besarabya'dan, Kafkaslar'da Anapa, Sucuk Kale ve Poti kalelerinin yer aldığı topraklardan vazgeçmesini istiyordu. Rusya'nın yeni tavrının büyük ölçüde yeni Dışişleri Bakanı Kont N. P. Rumyantsev'den kaynaklandığı âşikardı. Rumyantsev, kendisinden birkaç yıl önceki Rostopchin ve bir çok Rus gibi, Rusya'nın geleceğinin Batı Avrupa'da gereksiz ve pahalı genişleme operasyonlarıyla değil, Yakındoğu'da büyümekte yattığına inanıyordu. Rus hükümeti Fransa'nın Silezya'yı işgâline göz yummaya razı olsa, Napoleon Rusya'nın Tuna Prenslikleri'ni elinde tutmasını kabule istekli olurdu. Ama bu tür bir antlaşma daha önce de belirttiğimiz gibi, Alexander için kabul edilemezdi. İki hükümdarın Erfurt'taki toplantısı esnasında, Fransız Dışişleri Bakanı Champagny, Fransa'nın Rusya'nın Tuna Prenslikleri'ni ve hatta Finlandiya'yı topraklarına katmasını destekleyebileceğini belirtti. Buna karşılık Rusya, Fransa'nın İspanya'da iktidarını kurmasına destek olmalı ve Osmanlıları Fransa'ya karşı saldırgan bir tutum izleyecek veya Osmanlıları İngilizlerin kollarına atmaya yol açacak hiçbir şey yapmamak için söz vermeliydi. Rumyantsev önerinin çok muğlak olduğunu düşündü ve Fransa'nın Rusya'nın Tuna Prenslikleri'ni ilhakını hemen tanıması için ısrar etti. Napoleon'un İspanya'daki faaliyetleri, 12 Ekim tarihinde imzalanan ve müzarekeleri sonuçlandıran antlaşmanın gizli bir maddesinde bu tür bir ödün verilmesini gerekli kılıyordu.

Rusya'nın Tuna Nehri üzerindeki konumu gittikçe güçleniyor gibi gözüküyordu. 1808 yılında Eflak'ın büyük bir bölümü ve Boğdan, Rusya'nın işgâli altındaydı ve Osmanlılar onları bu topraklardan kovamıyorlardı. Tuna Nehri üzerindeki önemli kaleler Rusçuk ve Giurgevo 1810 yılının Ekim'inde Rusya'nın eline geçince, Rusya'nın askerî durumu daha da güçlenmiş oldu. Avrupa'nın en güçlü hükümdarının bu eyaletleri topraklarına katmasına rıza göstermesini güvenceye almıştı. Ama askerî zaaflarına karşın Osmanlılar, herhangi bir toprağı elden çıkarmaları söz konusu olduğu zaman, alışılagelmiş inatçılıklarına büründüler. 1809 yılının başında Reis Efendi ve Rus komutanı Prens Prozorovski arasında yürütülen barış görüşmeleri, Osmanlıların Dinyester Nehri ötesinde herhangi bir toprak parçasından vazgeçmeyi reddetmesi üzerine başarısızlıkla sonuçlandı. 1811 baharı ve yazı boyunca süregelen ikinci tur görüşmeler de aynı akıbete uğradı. 1810 yılından itibaren Rus-Fransız ilişkilerinin hızla bozulmakta oluşu, Rusları zor duruma sokuyordu. Fransa ile savaş olasılığı arttıkça, önemli ödünler vermek pahasına da olsa Bâbıâli ile anlaşma zorunluluğu da artmaya başlamıştı.

Sonuç, 1811 sonbaharında, Tuna Prenslikleri'ndeki Rus komutanı General Kutuzov'un Ruslar'ın Boğdan'ı ellerinde tutup, Eflak eyaletini Osmanlılara geri verme sözü vererek barış yapmakla görevlendirilmesiydi. 1811 Ekim'inde Osmanlı temsilcileri Kutuzov'un Giurgevo'daki karargâhına ulaştılar ve müzakereler başladı, görüşmeler aylar sürdü. Asıl zorluk, Rusların Serez nehri ve Tuna Nehri'nin kolu Sulina'nın ağzını sınır olarak kabul etmek istemelerine karşı, Osmanlıların Prut nehrinin sınır olarak kabul edilmesinde ısrar etmesiydi. Serez nehri ve Sulina ağzının sınır olarak kabul edilmesi hâlinde Boğdan'nın büyük bir bölümü Rusların elinde kalıyor, Prut'un sınır kabul edilmesi hâlinde ise eyaletlerin hepsi Osmanlı egemenliğine giriyordu. Fransız saldırısı tehlikesi aciliyet kazandıkça, Rusların pazarlıktaki konumu zayıflıyordu; 1812 Şubat'ının başında Savaş Bakanı General Barclay de Tolly, Çar Alexander'ı Bâbıâli ile uzlaşması için uyardı. Böyle bir antlaşmanın, Fransa'yı saldırıdan tümüyle vazgeçirebileceğini ve saldırı gerçekleşirse Rusya'nın saldırıyı çok daha iyi bir durumda karşılamasını sağlayacağını savundu. Bu antlaşma, Barclay de Tolly'nin büyük önem verdiği Rus Polonyası'ndaki Fransız yanlısı güçleri de zayıflatacaktı.[14] Rusya'nın kaderinin havada olduğu bir zamanda, Boğdan'ı elde tutmak için ısrar etmenin anlamı yoktu. İki kere kesilen müzakerelerden sonra 17 Mayıs 1812 tarihinde barış antlaşmasının ön koşulları kabul edildi. 28 Mayıs 1812 tarihli Bükreş Antlaşması ile sınır Prut nehri ve Tuna Nehri'nin en kuzeydeki kolu Kilia olarak kabul ediliyordu. Bu antlaşma Beserabya'nın büyük bir bölümünü Rusya'ya veriyor, Tuna Prenslikleri ise bir kere daha Osmanlı kontrolüne geçiyor, eyaletler geleneksel ve biraz gerçekdışı özerkliklerini korumaya devam ediyorlardı. Sırbistan'ın 1804 yılında isyan eden bölgeleri de[15] özerk olacaktı, ama Osmanlılar bu bölgelerdeki kalelerinde de garnizon bulundurmaya devam edeceklerdi. Uzayıp giden savaş Rusya'nın toprak kazanmasına yol açmıştı, ama kazanımlar uzun süredir sanılandan çok daha azdı. Bir kere daha Osmanlı İmparatorluğu, Hıristiyan Avrupa güçlerinin mücadelelerinden kazançlı çıkmıştı, öyle ki Sultan II. Mahmud kısa bir süre sonra Osmanlı temsilcilerin daha iyi sonuçlar elde edebileceğini düşünmeye ve antlaşmanın bazı hükümlerini[16] yerine getirmekte isteksiz davranmaya başladı.[17]

Bükreş Antlaşması'nın imzalanması ile birlikte Yakındoğu konusu, birdenbire Avrupa siyasetinin arka planına düştü ve uzun yıllar boyunca da orada kaldı. St. Petersburg'da antlaşmanın bir anda Fransa'ya karşı Osmanlı-Rus ittifakına dönüşebileceği ümit edilmişti, ama bu ümitler hayal olmaktan öteye geçemedi. 1812 yılının yazında Rusların Kuzey Balkanlar'dan Adriyatik'e ilerleyerek oradaki İngiliz Kuvvetleri ile birleşmesi ve Tirolleri ve hatta İsviçre'yi vurmasına ilişkin büyük planlar yapılıyordu. Ancak Temmuz ayının sonunda Tuna Prenslikleri'nin yeni

Rus komutanı Amiral Chichagov bu tür bir yürüyüşün fiziksel sorunlan ile İngilizlerle Adriyatik'te işbirliği yapmanın sorunlannın üstüste binmesiyle planın uygulanamaz hâle geldiğini kabul etmek zorunda kalacaktı.[18] Osmanlı-Rus İmparatorlukları arasında yeniden banş yapılması, Dalmaçya ve Ege adalarındaki Fransız gücünün zayıflamaya başlaması ile birlikte, Yakındoğu dış ilişkiler açısından görece sakin bir döneme giriyordu. 1814 Ekim'inde Avrupa'nın sınırlarını yeniden çizmek ve Avrupa banşına yeni garantiler sağlamak için Viyana'da toplanan devlet adamlarının kafasında Yakındoğu'ya ilişkin sorunlar çok ikincil bir yer işgâl ediyordu. İtalya, Almanya, Hollanda ve hepsinin ötesinde Sakson-Polonyalılar sorunlan, Yakındoğu'da baş edilecek yeni sorunlar olmadan da devlet adamlarının tüm enerjisini alıyor ve yaratıcılıklarını zorluyordu. Viyana'daki İngiliz baştemsilcisi Lord Castlereagh, 1815 başında, kongre sonunda çıkan ve Avrupa'daki statükoyu garantiye alan genel antlaşmada Osmanlı İmparatorluğu'nun da yer almasını önerdi. Ama bu öneri, I. Alexander'ın ilk önce Rusya ve Osmanlı devleti arasında tüm sınır sorunlarını çözen nihai bir banş antlaşması olması talebi ve II. Mahmud'un bu amaca yönelik İngiltere, Fransa ve Avusturya'nın arabuluculuğunu redetmesi üzerine sonuçsuz kaldı. Zaten varılan uzlaşma için genel garanti verme kavramı da daha sonra terk edilecekti.

Ancak Balkanlar'da, Batı'da âdeta tümüyle gözardı edilen, yeni güçler sahneye çıkıyordu. Bu güçler 19. yüzyıl Avrupası'nın tarihini çok güçlü bir biçimde etkileyeceklerdi. Yüzyıllardır doğrudan Osmanlı idaresinde olan Balkan halklan ilk defa, özerklik ve hatta bağımsızlık elde etmek için imparatorluğa karşı tehdit oluşturuyorlardı. 1804 yılının Şubat ayında Sırbistan'da başlayan isyan hareketi Sultan'ın otoritesine karşı değildi; tam aksine Bâbıâli'nin iktidan için olumlu bir hareketti. İsyan hareketi, bölgedeki Yeniçerilere ve Yeniçerilerin Sırbistan'ın Hıristiyan halkına uyguladığı baskıya yönelikti. Yeniçeriler 1801 yılından beri Sırbistan'da gerçek bir terör rejimi uyguluyorlardı. Yeniçeriler daha önce gördüğümüz gibi Osmanlı İmparatorluğunun derme çatma yapısının etkin bir biçimde çağdaşlaştırılması önünde duran en büyük engeldi. İsyanı başlatan olay Yeniçerilerin, Sırbistan'da yetmişten fazla sayıda köy ileri geleni ve yaşlısını katletmesiydi, İstanbul'daki hükümetin her hangi bir hareketi veya talebi değil. Sultan bir süre hareketi el altından onaylayıp, asilerle görüşmeler yürüttü; ancak Sultan'ın zayıf bir konumda olması asilerin taleplerini yerine getirmesini imkânsız bir hâle sokuyordu. Sırbistan'daki Yeniçerilerin gücünün büyük oranda kırıldığı 1805 sonbaharından itibaren, ayaklanma Osmanlı yönetimine karşı bir isyana dönüştü. 1807 Mart'ında, Belgrad'da çok sayıda Türk'ün katledilmesinden sonra isyancılar ve Bâbıâli arasındaki uçurum aşılmaz bir hâle geldi.

Sırplar etkili bir dış yardım sağlayıp, Bâbıâli'yi sıkıntıya sokmayı da başaramadılar. İsyanı yöneten domuz tüccan Karageorge, St. Petersburg'a yardım çağnlarına karşın çok az yardım alabildi. Kasım 1804 tarihinde Rusya'nın başkentine ulaşan Sırp heyeti, Rus hükümetinin mümkün olduğu takdirde Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü korumaya kararlı olduğunu, ancak Fransız etkisinin Balkanlar'da artmasını önlemek için Osmanlı yönetiminin kalitesiz yönetim anlayışını geliştirmesini de arzu ettiğini gördü. O dönemde Rus politikası üzerinde en etkili kişi olan Czartoryski, Sırp heyetinin talep ettiği gibi Sırbistan'a da Tuna Prenslikleri gibi bir tür özerklik verilmesinden yanaydı. Ama Rus ajanlarının bir asırdır durmaksızın faaliyet gösterdikleri Karadağ'ı Balkanlar'daki Rus etkisinin en açık merkezi olarak görüyor ve Karadağ'a rakip çıkarmayı da arzu etmiyordu. Czartoryski, Yaş'daki Rus konsolosu aracılığıyla ödenen küçük paralar dışında Sırbistan'a doğrudan yardım edemeyeceğini düşünüyordu. Oysa Bâbıâli 1806 sonunda savaş ilân etmesinin gerekçelerinden biri olarak, Rusya'nın Sırbistan'a yardımını gösteriyordu. 1807 Temmuzunda isyancılara para ve silah temini, Ruslann Sırp garnizonlarını tahkim etmesi, Çar'ın özgürlüğünü kazanan bölgelere yönetim konusunda yardımcı olması ve vali ataması gibi konuları ele alan Rus-Sırp antlaşması imzalanacaktı. Bu antlaşma Sırpların Osmanlılara direnişini güçlendirmeye çok az katkıda bulunacaktı. 1808 yılının başlannda yürütülen ve Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması konusunu ele alan Fransa-Rusya görüşmelerinde, Kont Rumyantsev pek çok kez, Sırbistan'ın Avusturya Arşidükü'ne verilmesini önerecekti. Tuna Prenslikleri'ndeki Rus komutanlann çoğu (Bagration, Kamenski, Kutuzov) Osmanlı Rus savaşının ileriki evrelerinde Sırplara cephane vererek yardım etmeye istekli ancak, Sırplan korumada etkili olacak kadar çok askeri de veremeyecek durumdaydı.

Diğer Avrupa devletleri ise Sırplara yardım etmediler. Karageorge 1809 Ağustos'unda Napoleon'a yazdığı mektupta, İmparatoru Sırpları koruması altına alması için teşvik ediyor, ve hatta aynı yılın Ekim ayında Napoleon'a bir çok Sırp kalesini de vermeyi taahhüt ediyordu; ama bu öneriler Fransızların desteğini sağlamayı başaramadı. Viyana'ya yapılan çağnlar da sonuçsuz kaldı; 1810 başlannda Karageorge Avusturya'nın himayesine girme karşılığında Belgrad'ı Habsburglara vermeyi teklif etmişti.

Sırp isyanı İstanbul'da yaşanan kaosun büyümesinden doğrudan güç kazanacaktı. Muhafazakâr muhalefetin şiddetli tepkisi, Sultan III. Selim'in 1805 yılındaki projesi, profesyonel ve Batı türü ordu kurma planından vazgeçmesine yol açtı. 1807 Mayıs'ının sonundaki askerî isyan, III. Selim'in tahtan indirilmesine yol açtı, kuzeni IV. Mustafa Sultan ilân edildi. Aslında İstanbul'u biri yönetiyorsa

bunlar Yeniçeriler ve Şeyhülislamdı. 1808 yılının yazında, bir sürü karışıklıktan sonra, Silistre'den Alemdar Mustafa Paşa III. Selim'i kurtarmak amacıyla başkente yürüyüşe geçti. III Selim, IV. Mustafa'nın emriyle katledildi, daha sonra IV. Mustafa da tahttan indirildi ve tahta kardeşi II. Mahmud geçirildi. Kaydadeğer bir reform programı uygulamaya başlayan Sultan'ın arkasındaki güç olan Alemdar Mustafa Paşa da, Kasım ayındaki bir başka Yeniçeri isyanı esnasında devrildi ve öldürüldü. Muhtemelen II. Mahmud'un Osmanlı hanedanının hayatta kalan tek erkek üyesi olması, Sultan'ın vezirinin kaderine ortak olmasını engellemişti.

Bu yıllarda birçok yabancı gözlemcinin Osmanlı İmparatorluğu'nun çöktü çökecek durumda olmasına inanmasına karşın, Osmanlı başkentindeki karışıklık ve zayıflık bile Sırplara gerek duyduğu yabancı desteğini ve maddi gücü sağlayamayacaktı. Her ne kadar Chichagov Sırplara yardımcı olması için küçük bir Rus kuvveti gönderse ve Rus hükümeti, Sultan'ı asilerle antlaşmaya teşvik etse de Bükreş Antlaşması Osmanlıların büyük miktarda askerî gücü Tuna Prenslikleri'nden Sırbistan'a kaydırmalanna olanak sağlıyordu. Bu durum ve Karageorge'un Osmanlılara direnişi ve yerel insiyatifi zayıflatan askerî-bürokratik bir monarşi kurma çabalan, Sırp isyanının 1813 yılında çökmesine neden olacaktı. Aynı senenin başlarında geçici bir sukûnet döneminden sonra, bir kere daha büyük ölçekli bir savaş başladı. Belgrad çabucak Osmanlılann eline geçti ve Karageorge Ekim ayında Macaristan'a sığındı.

İsyanın başarısızlığa uğraması ise geçici bir durumdu. İsyanın yeni lideri ve Karageorge'dan çok daha zeki bir kişi olan Milosh Obrenoviç 1815 yılının "Palm Sunday"inde isyanın düzeyini bir kere daha yükseltecekti. Bu hâliyle bile isyan bağımsızlık savaşı olmaktan uzaktı, Milosh kendini Hıristiyan bir paşa olarak görüyor ve Osmanlı hakimiyetinden tümüyle kurtulmak yerine bütün Sırpları denetimi altına almak istiyordu. Aynı yılın sonunda Sırbistan'daki iktidann Milosh ve Belgrad'daki Osmanlı Paşası arasında paylaşılması gerektiği konusunda antlaşma sağlanmış ve Milosh Bâbıâli'ye her yıl haraç vermeyi ve Sırp kentlerinde Osmanlı garnizonlarının kalmasını kabul etmişti. 1817 yılında taraftarlannın Sırbistan'a dönmüş olan Karageorge'u öldürmelerine izin verdi. Bu durum, Karageorgevich ve Obrenovich aileleri arasında seksen yıldan uzun bir süre sürecek vahşi bir kan davasının başlamasına yol açacaktı. Aynı yılın Kasım ayında Obrenovich soylulardan oluşan bir meclisi toplamayı başardı, meclis Obrenovich'i hanedan prensi seçti.

1817 yılına gelindiğinde çok zayıf ve ilkel bir düzeyde de olsa, bir Sırp devleti ortaya çıkmaya başlamıştı. Gelişmiş anlamda herhangi bir kültürden yoksun, gerikalmış bir köylü halk olan Sırplar (ne Karageorge ne de Obrenovich okur yazardı) kendi başlarına Osmanlıların iktidarına karşı ciddi bir tehdit oluş-

turamıyorlardı, görüldüğü gibi Avrupa devletlerinden de çok az yardım görmüşlerdi. Yunanistan'da ise durum farklıydı. 1821 yılındaki Yunan isyanının hem çok daha derinlere giden kökleri vardı hem de isyan Sırbistan'dakinden çok daha iyi hazırlanıp planlanmıştı. Daha da önemlisi Yunan isyanı çok daha radikal bir hareketti. İsyanın başından itibaren Yunanlı liderlerin çoğu bağımsızlığı hedef alıyorlardı ve Yunan toplumunun yapısı, isyana Sırp hareketinde olmayan bir derinlik kazandırıyordu. 18. yüzyılın son yıllarında Yunan deniz ticareti büyük ölçüde gelişirken, Selanik gibi bazı Yunan şehirleri çok büyümüş ve Yunan tüccar sınıfı çok güçlenmişti. Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra, Rus bayrağı altında sefer yapan Yunan gemileri, Karadeniz ticaretinde büyük bir rol oynuyordu; Fransız Devrimi ve Napoleon savaşlan da Akdeniz'deki Yunan tüccarlar ve armatörler için büyük fırsatlar yaratmıştı. Marsilya, Livorno, Trieste gibi kentlerde varolan Yunan ticaret kolonileri büyüyor, gelişen bir hububat limanı haline gelen Odessa gibi kentlerde ise yeni koloniler kuruluyordu. Bu koloniler, Batı Avrupa'da öğrenim gören genç Yunanlı öğrenciler, Balkanlar'daki Fransız ajanları ve Fransız propagandası (örneğin Korsika'daki küçük Yunan kolonisinden gelen Stefanopoli kardeşler) ve Napoleon savaşları esnasında Fransız ve İngiliz ordularında çarpışan Ege adalarından gelen Yunanlılar aracılığıyla Batı Avrupa ve özellikle de Fransız siyasî fikirleri Yunanistan'ın daha gelişmiş olan bölgelerinde önemli bir etki yaratmaya başlamıştı. Daha 1770 yılında Mora yarımadasında Osmanlı hakimiyetine karşı büyük ölçekli bir isyan hareketi başlamıştı. Ama bu isyanı yönetenler bakış açısı itibariyle aristokratik, yerel soylular ve üst düzey papazlardı. 1790'dan itibaren şekillenmeye başlayan isyan ise çok daha fazla orta sınıf unsurlarla doluydu. Osmanlıların 1798 yılında idam ettiği ve daha sonraki kuşaklarınn ulusal bağımsızlık yolunda verilen şehitlerden biri olarak gördüğü Rhigas Pherios'un şiirlerindeki gibi ağırlıkla milliyetçi, laik bir söylem de gelişmeye başlamıştı.[19] Aynı yıl Yunanistan'ın her yöresinden gelen delegelerin katıldığı Marathonisi'de buluştukları toplantıda Osmanlı yönetimine karşı genel bir isyan kararı alınmış, ama isyan için zamanın henüz uygun olmadığına karar verilmişti. 1804'den sonra Sırplar Osmanlılara karşı mücadelerinde Olympios ve Niko-Tsaras gibi Yunanlı eşkiyalardan da biraz yardım gördüler, ama örgütlü bir Yunan ulusal hareketi ancak Napoleon savaşlarından sonra gelişmeye başladı.

Bizans İmparatorluğu'na benzer Yunan hakimiyetinde büyük bir devlet kurma amacını taşıyan gizli bir dernek olan *Philike Hetairia*, 1814 yılında Odessa'daki Yunan ticaret kolonisinin üç üyesi tarafından kurulmuştu. Birkaç yıl içinde topluluk, önemli Yunan ticaret merkezlerinde üyelere sahip ve bol miktarda

parası olan çok etkili bir derneğe dönüşmüştü. Değişik üye gruplan arasındaki yerel ve fraksiyonel düşmanlıklar da kendini göstermeye başlamıştı; dernek üyelerinin siyasî radikalizmi özellikle üst düzey rahipler ve Fener Rumlarında[20] güvensizlik uyandırıyordu. Kısa bir süre sonra Balkanlar'ın tümünün Osmanlı hakimiyetinden kurtulması düşleri görülmeye başlandı, ama 1817 Mayıs'ında ölümünden kısa bir süre önce derneğe üye olarak kabul edilen Karageorge'un bir cinayete kurban gitmesi bu fikirlere büyük bir darbe vurdu. 1818'den itibaren dernek faaliyetleri Yunanistan, İtalya, Mısır ve Rusya'daki Yunan kolonileri üzerinde odaklanmaya başladı, ancak 1819-1821 yıllan arasında kesintili de olsa Milosh Obrenovich ile görüşmeler sürüyordu.[21]

Dış destek ve özellikle de Rusya'dan destek alma konusunda Yunanlıların Sırplara göre daha çok şansı vardı. Balkan Hıristiyanlarının mücadelesine sempati duyan bir Yunanlı ve Çar I. Alexander'ın en önemli memurlarından biri olan ve 1816'dan sonra Kont Nesselrode ile birlikte Dışişleri Bakanlığını yürüten John Capodistrias'a 1817 yılında *Philike Hetairia*'nın lideri olması teklif edilmişti.[22] Capodistrias'ın devrimci bir örgütün lideri olmayı reddetmesi, Yunanlıların Rus himayesini kazanacakları umudunu söndürmedi. 1820 yılında örgütün başına en önemli Fener ailelerinden birine mensup bir kişi ve Rus ordusunda general olan Alexander İpsilantis geçti. Ruslann Yunanistan'da eğitim faaliyetleri için verdiği desteğin bir bölümü de *Hetairia* liderlerinin üyelerini, Bâbıâli'ye karşı bir ayaklanmada Rus askerî desteğine güvenilebileceğine ikna etmeye harcandı.

İsyan 1825 yılı için planlanmıştı ama 1821 Mart'ında başladı. Aynı ay İpsilantis küçük bir askerî kuvvetle Prut nehrini geçti ve Osmanlı hakimiyetine karşı bir isyan hareketi başlatır umuduyla Tuna Prenslikleri'ni işgâl etti. Bu ani işgâl hareketi, daha iyisini düşünebilecek bir adam olmasına karşın, İpsilantis'e âdeta zorla kabul ettirilmşti. Bu durum Hetairist liderlerin kısmen Bâbıâli ve isyankâr Yanyalı Ali Paşa arasındaki mücadeleden yararlanma arzusundan, kısmen de hareket daha uzun süre ertelenirse, örgüte ihanet edilip Osmanlılara satılacağı korkusundan kaynaklanıyordu. Tuna Prenslikleri'nin işgâli kötü bir plandı ve başarısızlıkla sonuçlandı, ama bu işgâl Yakındoğu sorunlannın Avrupa politikasında daha önce eşi benzeri görülmemiş bir önem kazanmasına yol açacak bir olaylar dizisini de başlatacaktı.

Notlar

1 Tipu Sultan 1786 ve 1797 yıllarında İngilizlere karşı yardım etmek için Fransız güçlerinin gönderilmesini, kendisinin gerekli malzemeleri ve parayı vereceğini söylemişti.

2 Antlaşmanın değerlendirmesi için bkz., J. C. Hurewitz, "Russia and the Turkish Straits: A Revaluation of the Origins of the Problem", *World Politics*, XIV (1961-2), s. 605-632.

3 1804 baharında cumhuriyetin Paris ve Londra'da açık tuttuğu temsilcilikler kapatılmış ve temsilciliklerin görevleri, bu başkentlerdeki Rus elçilikleri tarafından devralınmıştı.

4 N. K. Shilder, *Imperator Pavel Pervyi* (St. Petersburg, 1901), s. 413-414. Bonaparte da Yakındoğu'da Rusya ve Fransa'nın arasında kurulacak olan ittifakın aşikâr bir olasılık olduğunun farkındaydı. 1 Haziran 1800'de Talleyrand'a gönderdiği mektupta "Osmanlı İmparatorluğu varlığını daha fazla sürdüremez... I. Paul gözlerini bu tarafa çevirirse, çıkarlarımız ortak olacaktır" diye yazıyordu. (Howard, *a.g.e.*, s. 365)

5 1740'lı yıllarda Muhammed İbn Abdülvahab tarafından kurulan ve 19. yüzyılda Arap yarımadasının büyük bir bölümünü kontrol eden fanatikçesine püriten ve köktendinci tarikat.

6 Yunanlıların bağımsızlık arzusuna duydukları sempati ve Yunanistan'da etki kazanma arzusu ile Fransa'ya karşı mücadele etme gereğini uzlaştıramamak, Rus hükümetini çıkış yolu olmayan bir ikilemde bırakıyordu. Bkz., Czartoryski'nin I. Alexander'a yazdığı 29 Şubat 1804 tarihli mektup, *Sbornik*, I/XXVII, 492-493.

7 Antlaşma ile İngiltere, Rusya'nın Fransa'ya karşı cepheye sürdüğü her yüz bin asker, gelecekte Fransız yayılmacılığına karşı bir engel oluşturmak için Kuzey ve Güney Hollanda'nın birleşmesi, Prusya'dan Ren nehrinin doğusundaki kritik önem taşıyan arazileri satın almak ve Bonaparte'ın yenilgisinden sonra Fransızları monarşinin geri dönüşünü kabule ikna etmek için her sene 1,1/4 milyon sterlin sübvansiyon ödemeyi taahüt ediyordu.

8 E. V. Tarlé, *Exspeditsiya Admirala D. N. Senyavina v Sredizemnoe More, 1805-1807*, (Moskova, 1954), s. 88-89.

9 J. M. Thomson (ed.), *Napoleon Self-Revealed* (Boston-New York, 1934), s. 150-151.

10 Bkz., s. 75.

11 20 Temmuz'da Rus temsilcisi Oubril'in Fransa ile imzaladığı antlaşma Rusya tarafından onaylanmamıştır. Bunun da nedeni Napoleon'un Almanya üzerindeki hakimiyetini sürdürmede kararlı olması ve bu antlaşmanın Dalmaçya'nın denetimini Fransa'ya bırakmasıydı.

12 Oldukça muğlak bir biçimde tanımlanan ve Makedonya ile Trakya'nın büyük bir kısmını içine alan arazi parçası (Rumeli).

13 4 Mayıs 1807 tarihinde İran ile imzaladığı Finkenstein antlaşması ile böyle bir saldırı için İran'ın da desteğini kazanmış gibiydi. Bu antlaşma ile Fransa İran'ın toprak bütünlüğünü ve İran ordusuna silah ve subay sağlamayı garanti ediyordu. İran, Doğu Hindistan Şirketi'nin ajanlarını ve İngiliz konsoloslarını ülkeden atmayı taahüt ediyordu; Şah 24 Aralık'ta İngilizlerin ülkeden atılma emrini verirken, aynı zamanda Bombay'daki temsilcisini de geri çağırıyordu.

14 *Vneshnaya Politika Rossii XIX I nachala XX veka, Ist series*, VI (Moskova, 1962), s. 267-268.

15 Bkz., s. 75.

16 Bâbıâli'nin iki eski dragomanı (Osmanlı dışişlerinde çalışan ve Osmanlı dış politikasında büyük ölçüde etkili olan baştercümanlar) Prens Demetrios Maruzzi ve kardeşi Pangios, kısmen Rusya ile barış antlaşmasında oynadıkları rol yüzünden idam edildiler. Bükreş'teki Osmanlı temsilcisi Galib Efendi ise sürgüne gönderildi.

17 Bkz., s. 85.

18 Böylesi bir askerî hamle için yapılan hazırlıklar için bkz., C. G. Lahovary (ed.), *Mémoires de l'amiral Paul Tchitchagov*, (Paris, Bükreş, 1909), s. 398-399. İngilizlerin bu tür bir plana karşı şiddetli muhalefetleri için İstanbul'daki askerî ateşe Sir Robert Wilson'un Lord Castlereagh'a yazdığı 19 Temmuz 1812 tarihli mektuba bakınız, B. M. Add., MS. 30106, f. 285b.

19 Aslında Rhigas Pherarios, Yunan milli devleti kurmaktan çok resmi dilin Yunanca olduğu çok uluslu büyük bir Balkan devleti kurmayı önermişti.

20 Fener Rumları (Feneryotlar), Fener'de yani İstanbul'un Rum mahallesinde yaşayan Rumlardı. Özellikle önemli aileler Osmanlı hükümeti ile devlet memurları veya ajanları olarak bütünleşmiştiler.

21 Yanyalı Ali Paşa da son yıllarında derneğe üye olmak istedi, ancak bu davranışı sadece taktik bir hareketti.

22 1816 yılında Çar'a Sırbistan ve Tuna Prenslikleri'nin Osmanlıların gevşek denetiminde olan bir özerk devletler federasyonu olarak birleştirilmesini önermişti. (*Sbornik,* iii, 210-211). Yunanlılarla ilişkileri için bkz., C. W. Crawley, "John Capodistrias and the Greeks before 1821", *Cambridge Historical Journal,* XIII (1957), s. 162-182.

III

YUNAN BAĞIMSIZLIK SAVAŞI VE BİRİNCİ MEHMED ALİ PAŞA KRİZİ

1821 - 1833

İpsilantis'in Tuna Prenslikleri'ni işgâl planının başan şansı yoktu. Ordusu küçüktü, 1821 Mart'ında Bükreş'e yürüdüğü zaman ordusunda sadece 3.000 kişi vardı. Aynca elindeki tek disiplinli silahlı kuvvet, Yunan öğrencilerden oluşan bir taburdu. 1821 yılının başında savunma ve saldırı için ittifak kurmayı önerdiği Milosh Obrenovich'in işbirliğini sağlamayı başaramamıştı. Büyük bir olasılıkla efendilerinden kurtuluş sözü verilerek desteği sağlanılabilecek Balkan köylülerinin de desteğini kazanamamıştı. Daha da önemlisi, Eflaklı bir köylü olarak doğmasına rağmen biraz boyar eğitimi görmüş olan Tudar Vladimirescu'yla işbirliğine de gitmemişti; Vladimirescu, Hetairistlerin desteğiyle Voyvodalann baskıcı yönetimine ve büyük toprak sahiplerine karşı yaygın bir isyan çıkarmıştı. Vladimirescu'nun Osmanlılarla olan görüşmeleri 26-27 Mayıs akşamı İpsilantis'in emriyle idam edilmesiyle son buldu. Vladimirescu, Osmanlılarla görüşerek, Obrenovich'in Sırbistan'da olduğu gibi, özerk Eflak eyaletinin hakimi olmayı ümit ediyordu. Hetairistlerin Rusya'dan beklentileri her ne idiyse, tümüyle temelsiz çıkmıştı. Çar I. Alexander Boğdan'nın işgâl edildiğini duyduğunda İpsilantis'i Rus ordusundaki görevinden aldı ve İpsilantis'in yardım çağrılarını redetti. Osmanlılara Tuna Prenslikleri'ndeki düzeni kurmak için ordu gönderme iznini kolayca verdi. 7 Haziran tarihinde Osmanlıların gönderdiği ordu, İpsilantis'i ve destekçilerini Dragaşani'de kesin bir yenilgiye uğrattı. İpsilantis Avusturya topraklarına sığındı ve bundan sonraki yedi yılı Avusturya hapishanelerinde geçirdi. Birkaç hafta içinde geride kalan adamlarının hepsi Prenslikler dışına sürülmüştü; işgâlin başansızlık-

la sonuçlanması, itibarını yitiren örgütlü bir topluluk olarak birkaç ay daha varlığını sürdüren *Hetairia Philike*'nin de çökmesi demekti.

Oysa yepyeni bir hareket, gerçekten popüler ama çok kötü örgütlenmiş bir Yunan isyan hareketi güneyde birkaç yüz mil ötede şekillenmekteydi. Mora yarımadasında koşullar Osmanlı yönetimine karşı bir isyan için çok uygundu. Mora yarımadası kuşaklardır ilkel bir biçimde de olsa kendi kendini idare ediyordu ve nüfus içinde Türklerin payı çok küçüktü. Yunanlılar büyük ticaret filoları ve yedek denizcileriyle denizi kontrol edebildiği sürece, Osmanlı ordularının yarımadaya ulaşması çok zordu. Sultan ve iktidardaki gözdesi Hâlet Efendi her hal ve şartta, hakim olduğu son bölgede büyük bir Osmanlı ordusu tarafından kuşatılan Yanyalı Ali Paşa ile savaşla meşguldü. Mora yarımadasındaki olaylara anında müdahale etmeleri olasılığı düşüktü. Yabancı müdahalesi garantisini tercih edecek olan yerel soylular ve kilise mensupları için isyan fikri pek de kabul edilen bir görüş değildi ama Mart ayının sonunda Mora yanmadasında başlayan isyan başlangıçtan beri onlann kontrolünde değildi. İsyan ulusal ve öncelikle dinî bir hareketti ve tümüyle Yunandı. Hetarist propagandayla körüklenmesine karşın, Hetarist liderlerin çoğuna cazip gelen Balkan birliği veya federasyonu hayallerine hiçbir şey borçlu değildi. Asilerin yayınladıklan bildirilerde sadece Yunanistan'dan söz ediliyor, diğer Balkan uluslanna değinilmiyordu. Ulusal bağımsızlık savaşı sırasında, Yunanlılar kendileri için, kendi başlarına savaştılar. Sırplar, Rumenler veya boyun eğdirilmiş ve yan unutulmuş Bulgarlarla önemli bir ilişkileri yoktu.

İsyan başlangıçta hızla başarı kazandı. 1821 Nisan'ında Yunan adalarına da sıçradı, isyanın başanya ulaşması için adaların da isyana katılması şarttı. Sene sonunda Mora yanmadasında Osmanlıların elinde kuşatılmış birkaç kale dışında hiçbir şey kalmamışken, asiler Korint kanalının kuzeyinde kalan bölgenin büyük bir bölümünü kontrol altında tutuyorlardı. İsyanın ilk aylarında Osmanlılann etkili bir direniş sergileyeceklerine dair pek bir işaret de yoktu. İpsilanti'nin Prensliklerı işgâl ettiği haberi İstanbul'a ulaştığında, imparatorlukta yaşayan tüm Yunan asıllı kişilerin elindeki silahları teslim etmesi emredilmişti. Mart ayının sonunda, II. Mahmud bir ferman yayınlayarak tüm müminleri müslümanların yardımına koşmaya çağırdı ve kısa bir süre sonra müslüman çeteler, İzmir ve Anadolu'daki diğer kentlerdeki Yunan mahallelerine saldırdı. Vahşeti açısından, Yunanlıların Mora'da Türkleri katletmesine eş olan bu saldırılar Nisan ayının sonunda Rum Patriği Gregory'nin İstanbul'da asılmasıyla son noktasına ulaştı. Bir sene sonra, 1822'nin Nisan ayında, Ege Denizi'nin en zengin adası olan Sakız adasında 20.000'den fazla Yunanlı'nın katledilmesi Avrupa'yı şoka soktu. Tüm olaylar, imparatorluğun Yunanca konuşan ahalisinin büyük bir bölümünün Sultan'ın de-

netiminden çıktığı ve Sultan'ın kendi başına buraları yeniden fethedemeyeceği gerçeğini gizleyemiyordu. 1822 yazında, Atina, Nauplim (Anabolu) ve Korint bir kere daha Osmanlıların eline geçti; ama sene sonunda Yunanlılar Nauplim ve Korint'i tekrar ele geçirmeyi başarmışlardı. Yanyalı Ali Paşa'nın 1822 yılının ilk aylarında teslim olmasına ve daha sonra da öldürülmesine karşın, Osmanlı kuvvetleri Yunanistan'dan doğuya aktanlmaya devam etti, 1821-1823 yıllarında İran ile savaşta kullanılmak ve 1823 yılında da Suriye'deki ciddi Dürzi isyanını bastırmak için doğuda Osmanlı kuvvetlerine gerek vardı.[1] Hepsinden önemlisi, Yunanlılar denizde hakimiyet sağlamışlardı. Balkanlar'da kara iletişimi çok kötü olduğu ve Yunan nüfusunun yer aldığı ana merkezler adalarda veya kıyılarda yer aldığı için deniz hakimiyeti büyük bir önem taşıyordu.

Ama Yunanlılar, konumlarının sağladığı avantajdan tümüyle yararlanamadılar. İsyan başlandığından beri bölünmüşlerdi. Hayatlarının büyük bir bölümünü Osmanlı İmparatorluğu'nun dışında geçirmiş, iyi eğitim görmüş profesyoneller ve entelektüeller ile savaşın yükünü omuzlamak zorunda kalan denizci ve köylülerin çok az ortak noktası vardı. Denizcilik yüzünden dış dünya ile yakın ilişkileri olan İdhra ve Spezia gibi görece zengin adalar ile fakir ve yalıtılmış Mora yarımadası arasında da büyük farklar vardı. Kısa zamanda ortaya çıkan rakip liderler, iktidar için kıyasıya bir mücadeleye girişmişlerdi. Büyük Fener ailelerinden birinin üyesi olan Alexander Mavrocordatos, çok kötü Yunanca konuşan ve Arnavut kökenli zengin bir armatör olan George Kondouriotis, anakaranın en önemli lideri olan Theodore Koloktrones başlıca lider adaylarıydı. 1822 yılının Ocak ayında Epidauros kentinde iddialı bir Cumhuriyet Anayasası ilân edilmişti, ama bu anayasa sadece kağıt üzerinde kaldı.[2] Fraksiyonlar arası çatışmalar hızla tırmandı ve 1823 sonunda Koloktrones yanlıları ve Mavrocordatos ve Kondouriotis'in denetimindeki hükümet adayı arasında iç savaş yaşanıyordu. Bu dönemde Osmanlıların zayıflığını hiçbir şey, bölünmüş ve zayıf durumdaki düşmanlarını ezmekte gösterdiği başarısızlık kadar gösteremez. Osmanlılar isyanı bastırmada başarılı olamadılar. 1822 yılında Korint körfezinin kuzeyinde kaybettikleri toprakların büyük bölümünü geri almayı başardılar, ama aynı yıl içinde Osmanlıların Mora'yı işgâli başarısızlıkla sonuçlandı ve Atina asilerin eline geçti. 1823 yılında İran ile savaşın bitmiş olmasına karşın, Sultan Korint'i yeniden ele geçiren Yunanlılara karşı çok az başarı kazanabildi.

1824 yılında Bâbıâli'nin en büyük, muhtemelen de en az güvenilir vasalı, Mısır Hıdivi Mehmed Ali Paşa'dan yardım istemesi gerektiği açık hâle gelmeye başlamıştı. 1811 yılında rakipleri Memluk beylerini görkemli bir katliamla yok eden Mehmed Ali Paşa, Mısır'daki egemenliğini güvenceye almıştı. O tarihten bu

yana da bir başarıdan diğerine koşmuştu. 1812-1813 yıllarında kutsal şehirler Mekke ve Medine ile birlikte Hicaz yarımadasını Vahabilerin elinden almıştı. 1818 yılında, yetenekli oğlu İbrahim Paşa'nın Vahabi başkenti Darayyah'ı fethi ile birlikte fethedilen yerleri güvence altına almıştı. 1820 yılında Sudan'ı işgâle başladı ve 1826'de Sudan tümüyle fethedilmişti. Bu başarılan, başta Fransız subaylar olmak üzere Avrupalılann yardımıyla etkin bir ordu kurmuş olması sayesinde gerçekleştirmişti. Orduyla beraber Cenova, Venedik ve Marsilya'da gemiler satın alarak veya inşa ettirerek bir de donanma kurmaya da çaba sarfediyordu. Ayrıca, iktidara geldiğinden beri Mehmed Ali Paşa genç Mısırlıları öğrenim görmek için Avrupa'ya gönderiyor, yeni teknik ve yararlı bilgilerin Mısır'a girmesini teşvik ediyordu. Devlet tekelleri sistemi kurarak ülkenin ekonomik yaşamını canlandırma girişimi gibi bu politikaları da sadece kısıtlı bir başan kazanmıştı. Uzun süreden beri moda olan, Mehmed Ali Paşa'nın başarılarına ilişkin abartılı değerlendirmeleri artık kabul etmek olası değildir. Mehmed Ali, hırslı ve yetenekli bir askerî diktatördü, büyük bir devlet adamı değildi. Memlukları ortadan kaldırmış olması Mısır'a fayda sağlamıştı. Muhtemelen dinî vakıfların çoğunun mal varlığına el koyması da öyle. Ama orduya asker alımı, angarya uygulaması ve koyduğu ağır vergiler Mısırlı köylülerin hayatını olağanüstü zorlaştırmıştı. Avrupa kültürü ve görüşlerine duyduğu ilgi oldukça yüzeyseldi ve faydacı bir anlayışa dayanıyordu. Kurduğu okullar, memur yetiştirmek amacıyla tasarlanmıştı ve 1822 yılında Bulak'ta kurduğu matbaa sadece ordu ve donanma el kitaplarını basıyordu. Uyguladığı reformlar Mısır'ın geri kalmış ve geriye dönük olmasına karşın gene de ülkenin gerçeği olan geleneksel yaşam biçimini yok etmişti. Geleneksel yaşam tarzının yerine ise aynı derecede istikrarlı bir şey koymamıştı çünkü kurduğu rejim, çalışmak için onun sağladığı itkiye ihtiyaç duyan kişisel bir rejimdi. Yakın dönemde yaşayan bir Arap yazarı onun için şunlan yazıyor: "Mehmed Ali Paşa'nın geleneksel siyasî, toplumsal ve ekonomik yapıların yerine yenilerini koymaktan çok eskileri yıkmakta başanlı olduğu söylenebilir... Yaptıklarından geriye kalan ve sürekli olan kurumların çoğu iktidarını genişletme hedefiyle alelacele kurulmuş olmanın izini ve kusurlarını taşımaktadır."[3]

Ama Paşa'nın 1820'lerdeki çağdaşlan, bunu kolayca göremiyorlardı.Yunan isyanının başında, gücü muhtemelen Osmanlı Sultanı'ndan fazlaydı. 1822 yılında Yunan yarımadasındaki kardeşlerine destek olmak için Girit'te isyan eden Yunanlılara karşı yürütülen operasyonlar Mehmed Ali Paşa'nın denetimine verilmişti. 1824 Şubat'ında Mora yarımadası da Mehmed Ali'nin kontrolündeydi. Aynı yılın Temmuz ayında, güçlü bir donanma eşliğinde büyük bir taşıma filosu, İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusunu İskenderiye'den Girit'e getirdi. 1825 Şu-

bat'ında Girit isyanının sona ermesi ile birlikte Mısırlı askerler Yunan anakarasına ayak bastılar. Görece etkin Mısır filosu yüzünden sıkıntı çekmeye başlayan Yunanlılar, kapsamlı bir askerî tehditle karşı karşıya kalmışlardı.

Bu tehlikeden plansız ve hatta gönülsüz bir biçimde de olsa Avrupalı güçler tarafından kurtarıldılar. Yunan isyanının başlaması ve özellikle de Sakız adası olaylan Batı Avrupa'da önemli ölçüde Yunan dostu (Philhellen) duyguların uyanmasına yol açmıştı. Hıristiyan bir halkın Müslümanların kötü yönetimine karşı mücadelesine duyulan dinî sempati, Yunanlıların temsil ettiğine inanılan (birçok açıdan yanıltıcı da olsa) milliyetçilik, 19. yüzyıldaki Yunanlıların varisi olduğu varsayılan Klasik Yunan kültürüne duyulan saygı, tüm bu inançlar bu hisleri güçlendirmeye katkıda bulundu. Birçok Avrupa kentinde Yunanlılar için para toplayan ve onların adına propaganda yapan Yunan dostu komiteler türedi.[4] Batı Avrupa kamuoyu, ölçülebildiği kadarıyla, Yunanlılardan yanaydı. Her ne kadar en etkili olmasa da en iyi bilinen örnek olan Byron gibi Avrupa ülkelerinden gelen gönüllüler, Yunan kuvvetlerinde savaşmaya başladılar. 1824 Mart'ında Londra para piyasalarında Yunanistan'a borç verilecek olan 800.000 sterlin dolaşıyordu.

Bütün bu olayların gerçek etkisi kolaylıkla abartılabilir. Gönüllüler kimi zaman faydalı olmalarına rağmen, çok fazla sayıda değillerdi ve Yunan partileri ve liderleri arasındaki mücadelelere karışma eğilimindeydiler. Komiteler Yunanistan için para toplama konusunda çok da başarılı değillerdi, 1824 sonuna kadar bütün Hıristiyan dünyası, Yunan bağımsızlık savaşına bağış olarak sadece 90.000 sterlin toplamıştı.[5] 1824 yılında verilen borç, hisse senetlerinin gerçek değerinin yansının biraz üstüne karşılık verilmişti; Yunan hükümetinin kredisi o kadar düşüktü ki, masraflar çıkanldıktan sonra Yunanistan'da kullanılmak üzere kalan miktar sadece 315.000 sterlindi. Aynı yılın sonunda Yunan dostu duyguların sönmeye başladığına dair belirgin işaretler vardı, özellikle Londra Yunan Komitesi on sekiz aylık kısa bir ömürden sonra söndü gitti. Daha da önemlisi Yunan taraftarları Büyük Güçler'in siyasetini kayda değer bir biçimde etkilemek için çok az şey yapabiliyorlardı ve sadece Büyük Güçler Yunanlılann nihai zaferini garantileyebilirdi.

Ama Büyük Güçler Yunan sorunu konusunda asla aynı fikirde olmamışlardı. Çar I. Alexander isyan patladığında, güçler arasında işbirliği sağlamaya teşebbüs etti. 1821 Temmuz'unda XVIII. Louis hükümetine, Mora yarımadasının Fransız himayesine girmesi olanağını sunarak, Rus-Fransız ittifakı önerdi. Ama bu öneri, Paris'te ciddiye alınmadı ve hiçbir tepki görmedi; Batı ve Orta Avrupa'nın büyük devletleri olan Fransa, Avusturya ve İngiltere'nin Yunanlılar için etkili bir şeyler yapmaya niyetli olmayıp kaçınabildikleri ölçüde isyana karışmayacaklan ortaya çıkıyordu. 1822 Eylül'ünde ölene kadar Dışişleri Bakanı olarak kalan Castlereagh,

isyan başlamadan önce, Napoleon savaşlarının sonunda Büyük Güçler'in kurduğu muhafazakâr ittifaktan ayrılmıştı. İttifak üyelerinin, özellikle Avusturya ve Rusya'nın Avrupa'nın istikrarını sağlamak için gerektiği zaman başka ülkelerin içişlerine müdahale hakkına sahip oldukları iddiasına katılmıyordu. Yunanistan'a müdahale etmek için herhangi bir uluslararası antlaşma, veya çözüm için uluslararası bir garanti, İngiltere ve muhafazakâr ittifak arasında yeni bağlar kuracaktı. Bu tür bağlardan kaçınmakta kararlıydı. Bâbıâli'de İngiliz elçisi olan Lord Strangford daha da ileri gidiyordu ve o kadar Osmanlı yanlısı bir tutum içine giriyordu ki, Castlereagh onu ılımlı olmaya davet etmek zorunda kalıyordu. Castlereagh'ın halefi George Canning de Yunanistan'a müdahale etmeye isteksizdi. Daha da önemlisi, Castlereagh gibi Canning de Osmanlı İmparatorluğu'nu, Doğu Akdeniz'de Rusya'nın yayılmacılığına karşı bir engel olarak görüyor ve onu zayıflatmaktan kaçınıyordu. Yunanlıların denizdeki gücü, İngilizlerin 1823 Mart'ında onları savaşan taraf olarak tanımalarına yol açtı. Bu manevra, İngiliz gemilerini Yunan korsanların saldırılarına karşı korumayı kolaylaştırmaya yönelik taktik bir manevrayd. ve İngiltere'nin bu mücadeledeki tarafsızlığının azaldığı anlamına gelmiyordu.

Avusturya Başbakanı Metternich ise, tam aksine Yunanlılara tamamen düşmandı. Metternich için Yunanlılar, meşru hükümdarlarına karşı isyan ederek, Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük ölçekli Rus müdahalesinin yolunu açan yarı-barbar insanlardı. Bu durum, Avrupa'nın zor kazanılmış barış ve birliğini bozabilir ve Avusturya-Rusya arasında ciddi sürtüşmelere yol açabilirdi. 20 Nisan 1821'de günlüğüne şunları yazmıştı: "Son altı haftada iki savaşa son verdik ve iki isyanı (Napoli ve Piemonte) bastırdık. Doğu'da patlayan üçüncü isyanın da daha başarılı olmayacağını umut ediyorum."[6] 31 Ağustos 1821 tarihli bir sirkülerde Yunan isyanını "Radikallerin, Büyük Güçler ve özellikle de Avusturya ve Rusya'nın arasında patlattıkları bir havaî fişek" olarak tanımlıyordu. Yakındoğu'ya ilişkin hedefleri çok basitti. Osmanlı-Rus çatışmasının çıkış kaynakları, Yunanistan'daki isyandan ayrılmalı ve daha sonra Yunanistan'daki isyan Osmanlılar tarafından mümkün olduğunca hızla bastırılmalıydı. Dolayısıyla, Yunan savaşının ilk yıllarından itibaren, Avusturya tam anlamıyla Osmanlılardan yanaydı. Bâbıâli'de silahlı birlikleri ve cephaneleri taşımak için Avusturya gemileri düzenli olarak kullanılıyordu, bu nedenle 1826 yılına gelindiğinde yüzden fazla Avusturya gemisi Yunanlılar tarafından ele geçirilmiş veya batırılmıştı.

Ama olayın anahtarı Rusya'daydı. Büyük Güçler içinde Bâbıâli ile ciddi anlaşmazlıkları, Yunanlılarla derine giden duygusal bağları ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kalbini askerî bir saldırıyla tehdit etme gücü olan sadece Rusya'ydı.

1821'den çok önceden beri Osmanlı-Rus ilişkilerinde gerilim artıyordu. Kont G. A. Stroganov 1816 yılında Rus elçisi olarak Bâbıâli'ye geldiği zaman Osmanlıların, St. Petersburg'un hükümlerinin birçok açıdan yerine getirilmediğini öne sürdüğü Bükreş Antlaşmasına, tam anlamıyla uymasını sağlamak için emir almıştı. Tuna Prenslikleri'nin Rus himayesinde tam özerkliğe kavuşmasını güvenceye almalı, Voyvodaların antlaşmada geçtiği üzere yedi sene süreyle görevde kalmalarını ve daha sonra yeniden atanma hakkına sahip olmalarını sağlamalıydı. Sırbistan Rus himayesine girmeli, bu sağlanamıyorsa, mümkün olan en yüksek derecede özerkliğe sahip olması sağlanmalıydı. Tuna adalarındaki Osmanlı kaleleri yıkılmalıydı. Osmanlılar, Kafkasya'da Ruslara karşı iddialarından vazgeçmeliydi. En son konu en önemli ve en tartışmalı konuydu. Bükreş'te Rusya, 1806-1812 savaşı esnasında Kafkasya'da fethettiği bütün Kafkas topraklarını terk etmeyi taahhüt etmişti. Ama Rusya bu hükmü, savaş esnasında veya öncesinde, şu ya da bu ölçüde kendi istekleriyle Rus İmparatorluğu'na katılan toprakları, yani Imeretya, Mingrelya, Abhazya ve Gurija'yı da kapsayacak biçimde yorumlamıyordu. Özellikle I. Alexander ve bakanları potansiyel olarak değer taşıyan Karadeniz limanı Suhumi'yi geri verme yükümlülüklerini rededi yorlardı. Bu limanı ve daha az önemli bir liman olan Redukale'yi ellerinde tutarak, Karadeniz'in doğu kıyılarının 120 milini kontrol edebiliyorlardı. Antlaşmanın imzalandığı andan itibaren Kafkas toprakları, Osmanlı-Rus anlaşmazlığının odak noktası haline geldi. 1813-1815 arasında Bâbıâli birçok kez Rusya'nın Mingrelya, Imeretya ve Guriya'yı boşaltmasını talep etti, sınır bölgelerinde yaşanan birçok çatışma yeni bir savaş tehdidini de beraberinde getiriyordu. Stroganov'un bu anlaşmazlıkları bitirme çabaları çok az sonuç doğurdu. 1817-1818 döneminde Bâbıâli ile yürüttüğü müzakereler kesildi. Bölgeye çok az ilgi duyan Nesserode 1820 yılında Sukhumi'nin boşaltılmasını önerdiyse de, Rusya'nın Kafkas güçlerinin başkomutanı olan General Yermolov'un protestosu sonucu bu öneri gerçekleşmedi.[7]

Yunan İsyanı patladığında, Osmanlı-Rus ilişkileri oldukça kötüydü. İsyan, iki ülke arasında yeni ve önemli bir çatışma kaynağı oldu. 1821 yılından önce Rusya'nın ekonomik yaşamındaki en önemli gelişme, Güney Rusya'nın yerleşime yeni açılan Kara Topraklar bölgesinden Batı Avrupa'ya hububat ihracaatının hızla büyümesiydi. Yeni liman Odessa'da odaklanan bu ticaret, birçoğu Osmanlı bayrağı taşıyan Yunan gemileriyle yürütülüyordu. Mora yarımadasında isyan patlaması, Osmanlıların Yunan ticaretini yok etmek için harekete geçmesine ve bu gemilerin Boğazlar'dan geçmesinin yasaklanmasına yol açtı. Daha da önemlisi, 1821 Mayıs'ında ve bir sonraki yıl Bâbıâli, eski bir hakkı öne sürerek İstanbul'u doyurmak için Boğazlar'dan geçen yabancı gemilerin gıda yüküne el koya-

bileceğini ilân etti. Bu iddialar, Büyük Güçler'in ve özellikle Rusya'nın şiddetli protestolarına yol açtı, Osmanlı yetkililerin yabancı tüccarlann Boğazlar'dan geçmesi için *ferman* (yazılı emir) vermeye istekli olmaması da duydukları rahatsızlığı arttırdı. Bütün bu unsurların bileşik etkisi, Rusya'nın 1819 yılında 1.410.000 *chetvert* olan hububat ihracaatının, 1822'de 633.000 *chetvert*'e düşmesiydi, daha sonra ihracat miktarında artış görüldüyse de, savaş öncesi dönemin oldukça altında kaldı.[8] 1823 Nisan'ında II. Mahmud, Ruslann Rus bayrağı altındaki Yunan gemilerini kullanmasını yasaklama girişiminde bulundu, bu girişim de şiddetli Rus protestolarına yol açtı.

Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Kafkasya'daki topraklar ve Boğazlar ticareti yüzünden beslediği elle tutulur düşmanlığın üzerine, Ortodoks bir halk ve hükümetin Müslümanların baskısına maruz kalan dindaşlanna beslediği doğal sempati de eklenince, 1820'li yılların başında savaşa Yunanlılar tarafında müdahale etmek için St. Petersburg'da güçlü bir askerî baskı ortaya çıkmıştı. Ancak Çar I. Alexander bu tür bir müdahaleden kaçınma yanlısıydı. Hıristiyanlann kötü muamele görmesini, ticarete müdahele edilmesini protesto etmek konusunda çok istekliydi, örneğin 16 Haziran 1821 tarihinde Bâbıâli'ye sert bir nota verilmişti, ama Osmanlılara karşı askerî müdahele ihtimalini düşünmeyi bile reddediyordu. 1821 yılının Temmuz ayında, Stroganov, St. Petersburg'dan aldığı emirler doğrultusunda Yunanlılara ilişkin "sistemin değiştirilmesini" ve Bâbıâli ile Rusya arasındaki anlaşmazlık konularında Rusya'nın tatmin edilmesini istedi, cevap alamayınca da İstanbul'u terk etti. Ama bu, bazı gözlemcilerin korktuğu gibi Osmanlı-Rus çatışmalarının açılışı değildi. Gerçekten de, Çar Alexander Bükreş ve Yaş'daki Rus konsoloslan Pini ve Pisani'yi Yunan yanlısı tutumlarından ötürü görevden alarak, barış için istekli olduğunu sergiledi. 1822 Ağustos'unda, Çar'ın Osmanlılara karşı müdahaleyi reddetmesinden sıkılan Capodistrias Rus hizmetinden ayrılarak, İsviçre'ye yerleşti.

Alexander'ı hareket etmekten alakoyan şey, herşeyden önce Avrupa'da istikrarın ve banşın korunması gerektiğine duyduğu inançtı. Bâbıâli ile savaş ne kadar haklı olursa olsun, meşru hükümdarlarına karşı isyancıları destekler bir savaş olacak, 1814-1815 yıllan arasında Avrupa'da kurulan kınlgan, muhafazakâr düzeni ölümcül bir biçimde zayıflatacak, merkezi Fransa'da olan düzen karşıtı, devrimci güçlerin bir kere daha kıtayı silip süpürmesine izin verecekti. 1821 Ağustos'unda Capodistrias'a "Osmanlılara savaşla cevap verirsek, Paris yönetim komitesi zafere ulaşmış olacak ve sonunda hiç bir hükümet ayakta kalamayacak. Düzen düşmanlarına boş bir alan bırakmak niyetini taşımıyorum. Bedeli ne olursa olsun, Osmanlılarla savaştan kaçınmanın yollarını bulmalıyız"[9] diye yazmıştı.

Hükümdarı bu şekilde düşündüğü sürece Rusya, Osmanlı İmparatorluğu için bir tehdit oluşturmuyordu.

Yine de, Alexander Yunanlılar için elinden geleni yapmak istiyordu, Yakındoğu'da çözüm sağlamak için diğer Avrupalı güçlerle işbirliği yapma konusunda içtendi. 1822 başlarında İngiliz ve Avusturya hükümetlerine, Yunan sorunu konusunda Rusya ile gizli bir antlaşma imzalamalarını önerdi, her iki ülke de Balkanlar'da Rus prestijini arttırma korkuları ve Osmanlıları düşman etme konusundaki isteksizlikleri yüzünden reddettiler. Aynı yılın Haziran ayında Çar, Castlereagh ve Metternich'in Eylül'de Viyana'da toplamaya karar verdikleri bir Yakındoğu sorunları konferansına katılmayı kabul etti. Konferans etkili olamadı, ancak Rus Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Nesselrode 26 Eylül tarihli bir notayla Bâbıâli'nin Büyük Güçler'le müzakere masasına oturarak, sadakatlerini ilân eden Yunanlılara bir miktar hoşgörü ve af göstereceğinin garantisinin verilmesini talep etti. Ayrıca Osmanlılar "bir dizi hareketle" Ortodoks dinine saygı göstereceğini ve Yunanistan'da adil ve kalıcı bir barış sürecinin kurulacağını göstermeliydi. Osmanlılar Tuna Prenslikleri'ni tam olarak boşaltmalı ve Boğazlar'dan geçen ticarete koyduğu kısıtlamaları kaldırmalıydı. Rus hükümetinin bütün sert sözlerine rağmen, tek başına hareket etmek istemediği aşikârdı. Bir sene sonra, Avusturya İmpartoru II. Franscis ile Çernoviç'te buluştuktan sonra, I. Alexander İstanbul'a bir kere daha Rus temsilcisi göndermeyi kabul etti, ancak sadece ticarî konularla ilgili olarak. Rusya'nın bütün müteffikleri ile ön görüşmeler yapmadan, Yunan sorunu konusunda hiçbir şey yapmayacağına da söz verdi.

Çar'ın uzlaşmacı tavrına karşın, Büyük Güçler Rusya'nın Yunanistan politikası ve bu bölgede muhtemel Rus egemenliği hakkında derin kuşkular beslemeye devam ettiler. 1824 yılının Ocak ayında Rusya, Eflak ve Boğdan'ın statüsüne benzer bir biçimde üç özerk Yunan eyaleti kurulmasını önerdi. Ama bu öneri, bağımsızlık ve birlik hakkının tanınmamasından dolayı hem Yunanlıları hayal kırıklığına uğrattı, hem de bu planın Rusya'nın Yunanistanı denetimi altına alması için bir kamuflaj olduğunu (oldukça haksız bir biçimde) düşünen, başta İngiltere olmak üzere Büyük Güçler'in şüphesini uyandırdı. Alexander müttefik güçleri, Yakındoğu'da sorunların çözümünü tartışmak üzere St. Petersburg'da konferansa da davet etti; ama Canning Petersburg'daki İngiliz elçisi Bagot'un konferansa katılmasına ancak Rusya ve Bâbıâli arasındaki diplomatik ilişkilerin önceden normale dönmesi halinde izin veriyordu. Nisan ayında Osmanlıların Tuna Prenslikleri'nden geri çekilmeyi ilke olarak kabul etmesi, Alexander'ın bu şarta razı olmasını sağladı ve konferans 17 Haziran'da başladı. Konferansın kısa ve başarıdan uzak ilk bölümü, hem Osmanlılar hem de Yunanlıların özerk prenslikler fikrini

reddetmeleriyle iki oturumdan sonra sona erdi. Daha da önemlisi, Rusya adına Strangford'un Bâbıâli'de yürüttüğü Eflak ve Boğdan'ın boşaltılmasına ilişkin müzakereler yıl sonuna kadar süründü durdu. 1824 yılında Rusya'nın Yakındoğu diplomasisi çarpıcı bir biçimde başarısız olmuştu. Ocak ayındaki önerisinin ve konferansın başansızlığı için Canning'i suçlayan Çar, yıl sonunda İngiliz hükümeti ile anlaşma sağlama girişimlerinden vazgeçmeye karar vermişti. 30 Aralık tarihinde Nesselrode, Londra'daki Rus elçisi Prens Lieven'e bu yönde talimat verdi.

Rusya'nın kendi başına hareket etmeye hâlâ isteksiz olduğu ama diğer Büyük Güçler'in engellemelerine de giderek sinirlenmeye başladığı bir anda uluslararası durum, Mısır birliklerinin Mora yarımadasına çıkmasıyla birlikte yeniden şekillendi.

Yunanlı fraksiyonlar arasındaki dinmek bilmez çatışmaların da yardımıyla İbrahim Paşa'nın kuvvetleri, 1825 yılının ilk aylannda hızlı bir ilerleme kaydettiler. Savaşın önde gelen tarihçilerinden birinin de söylediği gibi, "Yunan isyanının tam anlamıyla çökmesini sadece Osmanlı filosunun beceriksizliği önlemişti".[10] Yunanlıların giderek daha umutsuz bir durumda düşmesi, Büyük Güçler'in onların adına etkili olacak bir harekete girişmesine yol açmadı. İbrahim Paşa'nın askerleri Şubat sonunda, St. Petersburg Kongresi'nin ikinci aşamasının açıldığı anda, Güney Yunanistan'a çıkmaya başladılar. Bu kez kongrede İngilizler temsil edilmiyordu. Kongrenin Nisan sonuna kadar devam etmesine karşın Rus, Fransız, Avusturyalı ve Prusyalı temsilcilerin görüşmeleri sonuçsuz kaldı. 7 Nisan tarihli bir protokol ile Bâbıâli'ye arabuluculuk önermeyi kararlaştıran dört güçlü ülkenin tavrı, sadece jestti. Rus hükümetinin 16 Nisan tarihinde aynı anda Paris, Viyana ve Berlin'de verdiği ve savaşı sonuçlandırmak için "birbiriyle uyumlu, enerjik ve hızlı" önlemler alınması gereğini vurgulayan notalar da aynı derecede etkisizdi. Özellikle Metternich Yunanistan'daki asilerin durumunu güçlendirmesi olasılığı olan herhangi bir harekete karşıydı. İngiltere'nin işbirliğini reddeder ve diş biler tutumundan hayal kınklığına uğrayan Rusya, Kıta Avrupası'ndaki müttefiklerinde de aynı derece de hayal kırıklığına uğramıştı. Rusya politikasını değiştirmeye zorlanıyordu. 18 Ağustos'ta Nesselrode, yurtdışındaki Rus temsilcilerine gönderdiği bir sirkülerde "Osmanlı devletinin işleri hakkında Rusya'nın müttefikleri ile görüşme yapmanın yararsız" olduğunu yazıyordu.[11] Daha sonra, "Rusya'nın sadece ve sadece kendi görüşlerini takip edeceğini ve kendi çıkarlarına göre hareket edeceğini" söylüyordu. Duyduğu hayal kırıklığı anlaşılırdı. Dört senedir Rusya, Yunan sorunu konusunda Avrupa'nın diğer güçleriyle (her ne kadar şu ya da bu düzeyde kendi istediği şekilde de olsa) işbirliği yapmaya çalışıyordu. On yıldır I. Alexander Avrupa'nın genel sorunlan hakkında onlarla çalışmanın yollarını arı-

yordu. Bu tavır en azından şimdilik terk ediliyordu. Aralık ayında ağabeysinin yerine geçen I. Nicholas, Rusya'nın çıkarlarını, uluslararası işbirliği hayallerine feda etme konusunda I. Alexander'dan daha az istekliydi. St. Petersburg'daki Fransız Elçisi St. Prie'ye mütteffikleri onunla işbirliği yapmayacaklarsa, Rusya'nın tek başına hareket etmesine izin vermeleri gerektiğini söyledi.

Ancak 1825 yılı sonlanndan önce, ve hatta I. Alexander'ın ölümünden önce bile hem Canning hem de Rus hükümeti, Yunanistan'da İngiliz-Rus ittifakı olasılığını düşünmeye başlamışlardı. Eylül ayında, Canning Bâbıâli ve Yunan tebaası arasında arabuluculuk yapmaya ve eğer istiyorsa bu alanda I. Alexander ile işbirliğine gitmeye de razı olmuştu. İbrahim Paşa'nın ordusunun Mora yanmadasında yol açtığı yıkım ve nüfus azalışı, İngiliz kamuoyu üzerinde olumsuz bir etki yaratmaya başlamıştı; İngiliz bakan güç dengesi üzerindeki bütün muhtemel sonuçları yüzünden Osmanlı-Rus savaşının patlamasını önleme endişesine düşmüştü. Daha da önemlisi, Rusya ile işbirliği, Canning'in çok istediği Kongre sisteminin parçalanmasına da yol açabilirdi. Ölümünden önce bile I Alexander el altından Kıta Avrupası müttefiklerinden ayrılıp, Yunan sorunu konusunda İngiltere ile işbirliğine gidebileceğini ima etmişti. Öte yandan I. Nicholas da gelecekteki bir Osmanlı-Rus savaşında, destek alamasa bile İngiltere'nin en azından tarafsızlığını sağlama endişesi taşıyordu. Bir İngiliz-Rus antlaşması ya da en azından böyle bir antlaşma ihtimali Aralık ayında Canning ve Lieven (özellikle de Canning ve Prens Lieven) arasındaki gayri resmî görüşmelerde ortaya çıkmaya başlamıştı, ay sonunda Rus elçisi "İngiltere bize doğru kayıyor"[12] raporunu verdi. Ama iki Büyük Güç hâlâ birbirine güvenmekten çok uzaktı. Canning, İngiltere'nin Bâbıâli ve Yunan tebaası arasında arabuluculuk yapabileceğini ummaya devam etti ve bu amaçla 1826 yılının başlarında kuzeni Stratford Canning'i elçi olarak İstanbul'a gönderdi. II. Mahmud'un Yunanlılara duyduğu yoğun kişisel düşmanlık ve Bâbıâli'nin Yunanlılara önemli ödünler vermeyi reddetmesi, bu ümitleri boşa çıkardı. Nicholas Rusya'nın Yakındoğu politikasını İngiliz kontrolüne vermeyi arzulamıyordu. Uygun koşullar altında Yunan sorunu konusunda İngiltere ile işbirliği yapmaya istekli olabilirdi. Ama Rusya ve Bâbıâli arasındaki diğer anlaşmazlık konularında, her şeyin ötesinde Kafkasya konusunda İngiltere'nin müdahalesinden bağımsız hareket edebilmeliydi.

Sorunlara karşın her iki ülke bir antlaşmaya doğru gidiyordu. 1825 yılı sonunda İngiliz hükümeti Avrupa'daki prestiji herhangi bir İngiliz'inkinden çok daha fazla olan Dük Wellington'u özel bir görevle St. Petersburg'a göndermeye karar vermişti. 10 Şubat 1826 tarihinde Wellington'a verilen emirler, İngiltere ve Rusya'nın işbirliği için güç kullanmasını, Mora yarımadasındaki İbrahim Paşa'nın etkisiz hâle getirilmesini, Sultan'a bağlı özerk bir devlet kurulmasını ve bu devle-

tin varlığının da Büyük Güçler'ce garanti altına alınmasını içeriyordu. Toplantılara katılmak üzere Londra'dan çağrılan Prens Lieven'in de yer aldığı görece kısa süren görüşmelerden sonra 25 Mart tarihinde antlaşmanın temelleri belirmişti. 4 Nisan tarihinde küçük bir diplomatik devrim teşkil eden İngiltere-Rusya protokolü imzalanmıştı. Bu protokol ile iki ülke, İngiltere'nin, Yunanistan'ı Osmanlı İmparatorluğu'na tâbi bir özerk devlet hâline getirmek amacıyla, Osmanlılar ve Yunanlılar arasında arabuculuk yapmayı önermesi konusunda antlaşma sağlıyorlardı. Yunanlılar zaten İngiltere'nin arabuluculuğunu talep etmişti. Özerk devletin yönetiminde Sultan'ın da "belli bir hakkı" olacağı söyleniyor ama ülkenin sınırları konusuna hiç değinilmiyordu. Protokolün üçüncü maddesi, Rusya Osmanlılarla savaşa girse dahi antlaşmanın bozulmayacağını belirtiyordu. Protokol ayrıca Bâbıâli ve Yunan tebaası arasında bir müdahaleye gerek olursa iki ülkenin "birlikte veya ayrı ayrı" duruma müdahale edebileceklerine ilişkin bir maddeyi de içeriyordu. Rusya'nın İngiltere'den bağımsız olarak güç kullanması olasılığı ve bunun ima ettiği tehlike önemliydi, ancak Wellington bu maddenin doğurduğu tehlikeli olasılıkları görmemişti. Protokol saklı kalması şartıyla Fransız, Avusturya ve Prusya hükümetlerine de açıklanacaktı, bu devletlerin de Osmanlı-Yunan antlaşmasının garantörleri olması isteniyordu.

Wellington, Rusya'nın Osmanlılara karşı harekete geçmesinin an meselesi olduğu korkusuyla protokolü imzalanmaya zorlanmıştı. 17 Mart'ta Rus hükümeti İstanbul'a aslında bir ultimatom olan bir nota göndermişti. Tuna Prenslikleri'nin ayrıcalıkları iade edilmeli, Bükreş Antlaşması'nın maddelerine özellikle de Sırbistan'ın özerkliğine ilişkin bölüme uyulmalıydı. İki devlet arasındaki anlaşmazlık noktalarını ilgilendiren konularda bir uzlaşma sağlamak amacıyla görüşmeleri yürütecek bir Osmanlı temsilcisi Rus sınırına gönderilmeliydi, bu talepler altı hafta içinde yerine getirilmediği takdirde savaş çıkabilirdi. Mayıs ayının başında Sultan bu ultimatomu kabul etmiş ve Dinyester Nehri'nin ağzında yer alan küçük bir kasaba olan Akkerman'a temsilciler göndermişti, Ruslarla müzakereler Ağustos ayının başında başladı. Görüşmeler 7 Ekim Akkerman Antlaşması ile sonuçlandı. Bu antlaşma ile Bâbıâli Tuna Prenslikleri'ne eski ayrıcalıklarını tanımayı ve antlaşmaya ek teşkil eden ikinci bir antlaşma ile benzer ayrıcalıkları Sırbistan'a da vermeyi kabul ediyordu. Antlaşmayla Osmanlı İmparatorluğu ayrıca, Rusya'nın Kafkasya'da ülkesine kattığı topraklar üzerindeki haklarını da kabul ediyordu, Osmanlılar Suhumi ve Abhazya sahilinde yer alan bazı noktaları Rus toprakları olarak kabul etmek zorunda kalmışlardı. Son olarak Rus bayrağı altında çalışan ticarî gemilerin Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm iç su yollarında da seyrüsefer özgürlüğüne sahip olacakları hükmü getiriliyordu.

Rus diplomasisi büyük bir zafer kazanmış gibiydi. İngiltere ile Yunan sorunu konusunda anlaşma sağlamış, Osmanlılarla anlaşmazlık konusu olan bütün diğer hususlarda da istediklerini elde etmişti. Ama başarı büyük ölçüde görüntüydeydi. Canning sonuçlarını hemen gördüğü İngiliz-Rus Protokolünün üçüncü maddesini beğenmemişti. Daha da önemlisi, durumu kabinesinin diğer üyeleriyle anlaşmazlıklar yüzünden ve IV. George'un Rus karşıtı tutumu nedeniyle daha da karmaşık bir hal alıyordu. Dolayısıyla Rusların Yunanlılara yardım etmek için daha aktif önlemler alma ve Yunanlılara karşı Osmanlıların operasyonlarını engellemek için Osmanlılara pasif kuşatma uygulama önerilerini reddetti. İngiltere, Osmanlı-Yunan savaşı için bütün arabuluculuk önerileri başarısızlığa uğrarsa sadece elçisini İstanbul'dan geri çekerek, ki bunu da ancak diğer Büyük Güçler de yaparlarsa, Osmanlılara manevî baskı uygulamayı kabul etmeye istekliydi. Öte yandan II. Mahmud da Akkerman Antlaşması'nı zaman kazanmak için kabul etmişti. 1826 yılının Haziran ayında Osmanlı tarihinin en kanlı darbesiyle uzun süreden beri başarıyla reform girişimlerine karşı duran binlerce Yeniçeriyi katlettirmişti.[13] Osmanlı İmparatorluğu'nda daha önce eşi görülmemiş bir ölçekte değişimin, hepsinden önemlisi de askerî değişimin önü açılmış gibiydi, ama bunun için zaman gerekliydi ve Akkerman'da verilen ödünlerle zaman satın alınmıştı. Daha da önemlisi ne Canning ne de Metternich, I. Nicolas'a Osmanlılara karşı askerî harekete geçmesi için gerekçe sağlamayı arzuluyorlardı. Her ikisi de II. Mahmud'a Ruslarla görüşmeye oturması için baskı yapmıştı. Ama tüm zorluklarına karşın, İstanbul'da Rus karşıtı duygular doruğa çıktığı için Sultan, 7 Mart tarihli ultimatomu rededebilirdi. Gerçekten de Sultan, Akkerman Antlaşması'nın hükümlerini çok ağır ve gönülsüzce yerine getiriyordu, gelecekteki Osmanlı-Rus anlaşmazlıklarının barışçı yollarla çözülmesi çok küçük bir olasılıktı. Üstelik, Rusya 1826 Haziran'ından beri İran'la küçük ama rahatsız edici bir savaş içindeydi.

1826'nın son ve 1827'nin ilk aylan Rusya ve diğer Büyük Güçler arasındaki işbirliği sorunlarına gerçek bir çözüm getirmedi. 1826'nın sonunda İngiltere ve Rusya, Avusturya, Fransa ve Prusya'ya Yunanistan'da barışı sağlamak için kendi paylarına düşeni yapmalarını talep etti. Metternich Osmanlıların zorlanması fikrini düşünmeyi bile reddetti. Prusya hükümeti de Avusturya imzalamadığı takdirde hiçbir antlaşmayı imzalamayı düşünmüyordu. X. Charles İngiltere ile ilişkileri geliştirmek istediği için Fransa işbirliğine istekliydi, ancak 4 Nisan tarihli protokolü kendisinin de imzalayacağı resmî bir antlaşmaya çevirmek istiyordu. Bu istek yerine getirildi ve 6 Temmuz 1827 tarihinde İngiliz, Fransız ve Rus hükümetleri Londra Antlaşması'nı imzaladılar. Antlaşma maddeleri esas itibariyle protokolün aynıydı, sadece ek olarak savaşan taraflardan birinin ateşkese uymayı

reddetmesi hâlinde, üç ülkenin "bu tür bir ateşkesi sağlama amacıyla hep birlikte tüm güçlerini kullanacaklarına" ilişkin bir madde vardı. Nesselrode Temmuz ayında Osmanlılara boyun eğdirmek için önlemler alınmazsa Rusya'nın tek başına harekete geçeceği tehdidini savurmuştu. Rus baskısı altında İngiliz ve Fransız hükümetleri Akdenizdeki donanma komutanlarına, Bâbıâli savaşa son vermeyi reddederse Mısır'dan gelen takviye erzak ve kuvvetleri kesme ve Çanakkale Boğazı'nı kuşatma emrini verdi. Ancak komutanlara aynı zamanda Osmanlı ve Mısır güçleriyle çatışmaya da girmemeleri emri de verilmişti. Bu tür birbiriyle çelişen emirleri yerine getirmenin zorluğu açıktı.

1827 Nisan'ında yedi yıllık bir dönem için Başkan seçilen Capodistrias'ın liderliğindeki Yunan hükümeti 3 Eylül tarihinde müttefiklerin önerdiği ateşkesi kabul etti. Ama hükümetin tebaası üzerindeki denetimi o kadar azdı ki, bu tümüyle sözde bir kabuldü. Öte yandan II. Mahmud "yabancı güçlerin, kendi tebaası ile olan ilişkisine müdahalesine hiçbir zaman izin vermeyeceğini" ilân etti ve Osmanlıların Haziran ayında Atina'yı ele geçirmiş olması da Sultan'ın tavrını güçlendirdi. Böylece müttefikler Eylül başında Osmanlı güçlerine denizden gönderilen ikmalin önünü kesmek için Mora yarımadası ve Yunan adalarının çoğunu kuşatma altına aldılar. Kuşatma sadece güç kullanılması halinde başarılı olabilirdi. İngiliz komutanı, Amiral Codrington "Çatışmaya girmeden Osmanlıları boyun eğmeye nasıl zorlayacağız"[14] diye soruyordu. 8 Eylül'de Mısır filosu Navarin limanına ulaştı. 12 Eylül'de limana İngiliz donanmasıyla gelen Condrington, limanda koca bir Osmanlı-Mısır filosunun demirli olduğunu gördü. Ayın 21'inde Fransız donanması da boy gösterdi ve dört gün sonra İbrahim Paşa yirmi gün süreyle veya İstanbul'dan emir alana kadar operasyonlara son vermeyi kabul etti. 10 Ekimde Rus donanması geldi. On gün sonra mütteffik donanmalan İbrahim'i Mısır'a dönmeye zorlamak amacı ve savaş olacağı beklentisiyle limana girmeye başladılar. 20 Ekim günü öğleyi biraz geçe Osmanlılar İngiliz ateşkes bayrağına ateş açarak savaşı başlattılar, birkaç saat sonra Osmanlı-Mısır filosu tümüyle imha edilmişti.

Yunanlıların durumunu büyük ölçüde güçlendiren savaş Avrupa başkentlerinde sert tepkiler yarattı. Savaş sadece müttefiklerin arabuluculuğunu ve Yunanlıları asiler dışında bir biçimde tanımayı reddetmeyi sürdüren Osmanlı hükümetinin tavrını sertleştirdi ve olaylar hızla krize dönüştü. 31 Kasım tarihinde Bâbıâli Akkerman Antlaşması'na uymayacağını açıkladı. 8 Kasım'da İngiliz ve Fransız elçileri Korfu'ya gitmek üzere İstanbul'u terk ettiler, onları birkaç gün sonra da Rus elçisi izledi. 18 Aralık tarihinde II. Mahmud, Halife olarak tüm Müslümanlan, "büyük düşman" Rusya'ya karşı yürüttüğü kutsal savaşa yardımcı olmaya çağırdı. 1828 Şubat'ında Boğazlar yabancı gemilere kapatılmıştı. Hükümdarının aksi-

ne Mehmed Ali Paşa, daha fazla felaketle karşılaşmadan sadece Yunanistan'dan kaçmayı arzuluyordu. Navarin savaşından önce bile, İngilizlerin Hicaz'ı elinde tutması ve Suriye'yi işgâl etmesi konusunda destek vermeleri hâlinde Mora'dan çekilmeyi önermişti. 9 Ağustos 1828 tarihinde Codrington, Mehmed Ali Paşa ile Mısır kuvvetlerinin Mora yarımadasından çekilmesi için bir antlaşma imzalamayı başardı. Ama Sultan'ın vasalı Mehmed Ali Paşa'nın tutumu ne olursa olsun, Büyük Güçler'e şiddetle direneceği aşikârdı.

Viyana'da Navarin, Balkanlar'da Rus egemenliğine, Osmanlı İmpratorluğu'nun çökmesine ve muhtemelen Avrupa'da bir süre kaosa yol açacak bir felaket olarak görülüyordu. Metternich özellikle Rusya'nın Osmanlılar ile savaş çıkması hâlinde İstanbul'a hem karadan hem denizden saldırabilecek olmasından kaygı duyuyordu, öte yandan II. Francis de gerekli olduğu takdirde Osmanlılara destek olması için 100.000 kişilik bir kuvveti harekete geçirmek niyetindeydi.

Batı Avrupa'daki hükümetlerin aksine Rus hükümeti Navarin'deki katliama şaşırmamıştı ve Bâbıâli'nin ödün vermemesi hâlinde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı güç kullanmaya hazır olduğunu göstermişti. Özellikle Sultan'ın Akkerman'da sağlanan antlaşma hükümlerine uymayı reddetmesi, Rusların tutumunu daha da sertleştirmişti. Nesselrode Lieven'e gönderdiği 5 Aralık tarihli yazıda Osmanlıları uzlaşmaya zorlamak için Çar ve bakanların Tuna Prenslikleri'ne Rus birliklerini göndermeye hazır olduğunu açıkça ifade ediyordu. Nesselrode 1828 yılının Ocak ayında müttefiklerin Boğazlar'a girip ve "Sarayın duvarları içinde" Sultan'ı barışa zorlamalarını önerdi. Osmanlılara Yunanistan'ı boşaltmaları emredilmeli ve Büyük Güçler'in İstanbul elçileri Ege'de bir yerde toplanarak bir antlaşma hazırlamalıydı. İki ay sonra Akdeniz'deki Rus komutanı Amiral Heiden'e Yunanlılara mümkün olan en büyük ölçüde silah ve malzeme göndererek destek olması emredildi, bir yandan da Yunanlılara Rus parası gönerilmeye çalışılıyordu. St. Petersburg'da Osmanlılarla savaşa girmek için baskı artıyordu, İran ile 22 Şubat'ta imzalanan Türkmençayı Antlaşması, Rusya'nın savaşa girmek için ellerinin boş kalmasını sağladı. 1828 yılının ilk aylarında Osmanlı-Rus ilişkilerinde Yunan sorunu giderek ikincil bir konu hâline geliyordu. Şimdi asıl sorun Rusya için çok daha fazla önem taşıyan bir konu olan Akkerman Antlaşması'nın uygulanmasıydı.

Bu zaman içinde, İngiltere lider rolü oynayamıyor, daha doğrusu oynamak da istemiyordu. 1827 Nisan'ında Başbakan olan Canning Ağustos ayında aniden ölmüştü. 1828'in Ocak ayında Canning'in ılımlı Muhafazakâr Parti liderlerinin gevşek koalisyonundan oluşan kabinesinin yerine selefi gibi dış politikadan anlamayan Dük Wellington önderliğinde çok daha güçlü bir Muhafazakâr Parti kabinesi almıştı. Wellington Navarin olayından hoşnutsuzluk duyuyordu. Yakındoğu'da

Rus etkisinin artmasından endişe duyuyor ve Yunanistan'ın Osmanlı egemenliğinde kalmasını arzuluyordu.[15] Aynı zamanda, kendisinin de mimarı olduğu 1826 antlaşmasını tehlikeye atmak ve Rusya ile ipleri koparmak konusunda da isteksizdi. Daha da önemlisi, kabinesinin diğer üyeleri özellikle Palmerston ve Huskisson Rusya ile işbirliği yapmayı arzuluyorlardı. Sonuç, Canning yönetiminin İngiltere adına Yakındoğu'da kazandığı konumun geçici olarak terkedilmesi ve sürüklenme siyasetiydi. Fransa önerileri kabul edip, İbrahim Paşa'nın askerlerinin çekildiğinde Mora yarımadasını işgâl etmek isterken, İngiltere Rusya'nın 1828 Ocak önerilerini redetmişti. Wellington kabinesinin kuşkuları ve engellemeleri, kabinenin Osmanlıları kabul edilebilir şartlara zorlamaya yardımcı olmayı reddetmesi, St. Petersburg'daki savaş yanlısı baskılar yeni bir Osmanlı-Rus savaşını kaçınılmaz hâle sokuyordu.

Savaş Nisan sonunda başladı, İngiltere ve Avusturya'nın Rusya'ya karşı duydukları korku ve husumetin artmasına katkıda bulundu. Nesselrode Akdeniz'de İngiliz-Rus donanmalarının çatışma olasılığı konusunda kaygılıyken, Viyana'daki Rus elçisi Tatishchev Avusturya müdahalesi olasılığı hakkında ülkesini alarma geçirecek raporlar göndermeye başlamıştı.[16] Rusya'nın herhangi bir ülke karışmadan önce sorunlarını çözmesi gerektiği açıktı. Nesselrode Lieven'e 29 Nisan tarihinde "İmparator'un gözetiminde mümkün olduğu kadar yoğun savaşılacak... İmparator başarımızın hızının diğer güçlerin tavrına bağlı olduğunu iyi biliyor" diye yazıyordu.[17] Ama savaşın hızla sona erdirilmesi kolay başarılacak bir iş gibi gözükmüyordu. İlk başta kazanılan birkaç başarıdan sonra 15 Haziran'da Tuna üzerinde önemli bir kale olan Brăila'nın (İbrail'in) fethedilmesi girişimi başarısızlığa uğradığında, Rus ilerlemesi durdurulmuştu. Osmanlı askerî örgütü, alışılagelmiş beceriksizliklerini sergiliyordu, ama Rus ordusunun lojistik destek sistemi de aynı derecede kötüydü ve Rus ordusu dizanteriden muzdaripti. Bulgaristan'ın Varna limanı ve kalesinin 11 Ekim'de düşmesi ve kağıt üzerinde 18 Eylül'de başlatılan Boğaz kuşatması da Osmanlıların direnişini kırmada etkili olmadı. Kafkas cephesinde Kars kalesi 5 Temmuz'da fethedilmişti, ama 1828 yılının askerî harekatları Rusya'nın askerî ününe katkı sağlamadı. Rusya'nın askerî sorunları, diplomasiye de yansıyordu. Bâbıâli, Rusya'nın Yunanistan'ın içişlerine daha fazla karışmasına izin verilmeyeceğine dair Prusya ve Avusturya'dan garanti almadan barış antlaşması yapmayı reddediyordu, sene sonunda Metternich Yakındoğu sorunları üzerine genel bir kongre düzenlenmesini önerdi ama öneri sonuçsuz kaldı. Metternich bu kongrenin Rusya'yı barış yapmaya zorlayacağını ve sağlam temellere dayanmayan İngiliz-Rus-Fransız ittifakını bozacağını umut ediyordu.

Oysa tartışılmaz verilerle yüzyüze gelen Wellington'un Yunanlılara ödün verilmesi ısrarı direnci yavaş yavaş zayıflıyordu. 1828 Mayıs'ında kabinede yapılan değişiklikle, İngiliz kabinesi daha homojen ve güçlü bir Muhafazakâr Parti hükümeti haline geldi. Bu reform, Wellington'a dış ilişkilerde daha büyük bir hareket özgürlüğü sağlıyordu. Sonuç olarak, 19 Temmuz tarihinde Fransız kuvvetlerinin Mora yarımadasını işgâle gönderilmesini onayladı, bu onay bölgenin Osmanlı yönetimine dönmeyeceği sözü anlamına geliyordu. Bu onayı, Bâbıâli ile bir antlaşmaya varıp, kaderi kesin olarak belirleninceye kadar Mora yarımadasını ve Yunan adalarının büyük bir bölümünü geçici olarak İngiltere, Fransa ve Rusya'nın garantisi altına sokan 16 Kasım tarihli bir protokol izledi.

1829 yılı ortalarına kadar savaş, açık ve net bir biçimde Rusya'nın yararına gelişmiyordu; ama daha sonra Osmanlı direnişi hızla çöktü. 11 Haziran tarihinde Tuna Prenslikleri'ndeki Rus ordusu, Şumla'nın gündeydoğusunda yer alan Kulevcha'da önemli bir zafer kazandı. Tuna Nehri üzerindeki Silistre kenti 30 Haziran'da düştü ve Rus ordusu bir sonraki ay Balkan dağlarını geçti. Osmanlı Ermenistan'ında yer alan büyük bir kale olan Erzurum 27 Haziran'da düştü, Ağustos başlarında Ruslar Karadeniz kıyısında yer alan Trabzon limanından sadece 50 mil uzaktaydı. 19 Ağustos'ta Edirne direniş göstermeden düştü ve Ruslar Osmanlı Başkentine vurma mesafesine kadar yaklaştılar. 7 Eylül'de Ruslar Ege'ye ulaşmıştı ve bazı süvari birlikleri İstanbul'a 40 milden daha az bir uzaklıktaydı. Ağustos başından bu yana Osmanlılar, öncü birliklerin komutanı olan General Matadov'la barış koşulları hakkında konuşmaya başlamışlardı.

Askerî durum göründüğü kadar Rusya'nın lehine değildi. Osmanlıların Boğazlar bölgesinde yer alan disiplinsiz ve kötü eğitilmiş 30.000 askerine karşın, Rusya'nın Edirne'de 14.000 ve Güney Bulgaristan'da toplam 35.000 askeri vardı. Ama Rus orduları hâlâ ciddi biçimde hastalıktan muztaripti, sadece Eylül ayının ortasında Edirne'de hastanede yatan Rus askerlerinin sayısı 5.000 kişiye ulaşmıştı. Öte yandan Makedonya ve Batı Bulgaristan'da hâlâ büyük Osmanlı kuvvetleri vardı. Daha da önemlisi, I. Nicholas savaşı uzatmak niyetinde değildi. 9 Eylül'de Rus Başkomutanı Diebitsch'e mümkün olduğu kadar acele barış yapmasını yazmıştı. Ayrıca St. Petersburg'a Rusya'nın kendi haddini aşarak Osmanlıları, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığını bozacak herhangi bir barış antlaşmasına zorlamaması telkin ediliyordu. Savaşın sonuna yaklaşıldığı daha da belirgin bir hâle gelirken, Nicholas, Kont V. P. Koçubey başkanlığında altı devlet adamı ve memurdan oluşan özel bir komite oluşturarak Rusya'nın gelecekte Osmanlı İmparatorluğu'na karşı izleyeceği politikayı belirlemelerini istedi. Komite 16 Eylül'de hazırladığı raporu sundu. Komitenin tartışmaları sırasında komitenin ön-

de gelen üyelerinden ve Çar'ın danışmalarından biri olan D. V. Dashkov Rusya'nın Boğazlar'ı ve İstanbul'u ele geçirmesi halinde bu durumun Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasına ve büyük bir Avrupa savaşına yol açacağını savundu. Böyle bir durumda Avusturya Bosna ve Hersek, Sırbistan ve Arnavutluk'a, İngiltere Girit ve kimi Yunan adalanna, Fransa Mısır'a el koyacaktı. Nesselrode'un Osmanlı İmparatorluğu parçalanırsa, bir daha kendini toplayamayacağını vurgulayan memorandumu da Dashkov'un uyarısıyla aynı çizgideydi. Nesselrode Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesi hâlinde imparatorluğun barışçı yollarla paylaşılması için St. Petersburg'da bir kongre düzenlenmesini savunuyordu. Komite Capodistrias'ın 1828 yılının Nisan ayında hazırladığı, Balkanlar'ın beş bağımsız devletten (Daçya, Sırbistan, Makedonya, Epir ve Yunanistan) oluşan bir konfederasyon olarak yeniden düzenlenmesi, İstanbul'un da bağımsız bir kente dönüştürülmesi önerisini değerlendirdi ancak reddetti. Komite raporunda "Osmanlı İmparatorluğu'nun korunmasının sağladığı avantajların, dezavantajlardan fazla olduğunu" yazıyordu. Rapor, "ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı kaçınılmaz bir hâle gelirse, Rusya'nın Karadeniz'den çıkışının başka bir ülkenin denetimine geçmemesini güvenceye almak için gereken tüm tedbirleri alması gerektiği" şeklinde devam ediyordu. Daha sonraki yıllarda Rus politikasını belirleyen raporun tavrı, ılımlı ve uyanık olma ilkesine dayanıyordu. Ana esasları itibariyle bu politika yirmi yıldan uzun bir süre uygulandı. Rus devlet adamlarının çoğu Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun süre dayanamacağına inanıyordu. Ama Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığı, Rusya'nın güney sınırının korunması ve Avrupa barışının kolayca sona ermeyeceğinin de garantisiydi.

Kimi yabancı gözlemciler, Yakındoğu'daki Rus politikasının Ruslardan korkan propaganda broşürü yazarlarının iddia ettiği gibi dikkatle planlanmış olmadığı ve öldürücü bir kesinlikle uygulanmadığını, akışkan ve değişmekte olduğunu farkettiler. Özellikle 1828-1829 yılları arasında Rus ordusunun komuta merkezinde İngiltere'nin temsilcisi olarak görev yapan Lord Heytesburg, artık Rusya'nın Balkanlar'da topraktan çok etki kazanmak istediğini ve Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda 1722 öncesinde Polonya'da elde ettiğine benzer bir konum kazanmak istediğini gözlemlemişti. Ama özel komitenin vardığı sonuçlar İngiliz ve Fransız hükümetleri ve temsilcileri tarafından bilinmediği için, bu ülkeler 1829 Ağustos ve Eylül'ünde durumun çok ciddi olduğu değerlendirmesini yapıyorlardı. Rus kuvvetlerinin İstanbul'a doğru yürümesi Sultan'ın tahttan indirilmesine yol açacak bir devrim başlatabilir ve Hıristiyanların katledilmesine yol açabilirdi. Fransız meslektaşı Guilleminot ile Haziran'da İstanbul'a dönen Bâbıâli'deki yeni İngiliz elçisi Sir Robert Gordon özellikle endişeliydi. 26 Ağustos'ta "savaşın he-

men bitmesi dışında hiçbir şey, Osmanlı İmparatorluğu'nu çökmekten kurtaramaz. Ülkenin içindeki karışıklık dış tehditten çok daha fazla endişe verici; itaatsizlik ve kayıtsızlık doruk noktasına ulaştı" diye yazıyordu.[18] 9 Eylül tarihinde Gordon ve Guilleminot birlikte Diebitsch'e daha fazla ilerlememesini önerdiler. Bâbıâli'ye Osmanlı başkentini korumak gerekirse Akdeniz'deki İngiliz ve Fransız donanmalarını Çanakkale'ye çağırmasını önermek konusunda da anlaştılar. Bâbıâli'deki Prusya temsilcisi Müffling, daha önce Rus komutanından barış için çok zorlayıcı şartlar öne sürmemesini talep etmişti. Muhtemelen bu çağnların duruma pek bir etkisi olmadı ama, 2 Eylül'de barış görüşmeleri resmen başladıktan sonra, hızla antlaşma yapılması sağlandı. Diebitsch'in ilerleme hızının etkisinde kalan Osmanlılar Rusların gücünü olduğundan fazla değerlendirip, geleneksel geciktirme taktiklerini uygulamadılar. Barış antlaşmasının ana hatları 12 Eylül tarihinde, Osmanlı temsilcilerinin daha önce Osmanlılann şiddetle direndikleri savaş tazminatını ödemeye razı olmasıyla belli olmuştu. Ayın 14'ünde Edirne Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Rusya Avrupa kıtasında çok az toprak kazanmış oluyordu. Rusya sadece Tuna Nehri'nin ağzını topraklarına katmış, sınırlarını Tuna'nın en batıdaki kolu olan St. George nehrinin deltasına doğru genişletmiş oluyordu. Asya'daki toprak kazançlan ise çok daha büyüktü. Bâbıâli Rusya'nın Gürcistan'ı ve Doğu Ermenistan'ı topraklarına kattığını kabul ediyor, ancak Anapa ve Poti limanları Osmanlıların elinde kalıyordu.[19] Rus hükümeti antlaşmayı, hiçbir zaman Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olmamış olan Çerkezistan'ın da Rus egemenliğine girdiği şeklinde yorumlamıştı. Avrupa ülkeleri için toprak değişiminden de önemli olan konu, Balkanlar'da antlaşmanın kapsamına giren bölgelerde Rusya'nın etkinliğinin artmış olmasıydı. Rus ticaret gemilerinin Boğazlar'dan serbest geçiş hakkı garantiye alınıyor, Osmanlı yetkililerin herhangi bir mazeretle geçişe müdahale etmemesi sağlanıyordu. Antlaşmanın aynı maddesi (VII) ile Bâbıâli ile barışta olan bütün ülkelerin ticarî gemilerine de serbest geçiş hakkı veriliyordu; ama 1790 ve 1805 Osmanlı-Rus antlaşmalarının aksine Rus savaş gemilerinin serbest geçiş hakkı konusunda herhangi bir hüküm yer almıyordu. Rus tüccarları Osmanlı İmparatorluğu'nun bütününde tam bir ticaret özgürlüğüne kavuşuyorlardı. Tuna Prenslikleri'nde Rusya'nın denetlediği ve garantiye aldığı yeni bir yönetim biçimi uygulanmaya başlanacaktı. Sırbistan'a tanınan ayrıcalıklar Sırbistan'a komşu diğer bölgelere de uygulanacaktı. Bu hükümler, Balkanlar'da Rusya'nın etkisinin önemli ölçüde arttığı ve hatta Balkanlar'ın Rus kontrolüne girdiği anlamına geliyordu. Daha önce Rusya hiçbir zaman geleneksel düşmanına karşı bu kadar büyük bir başarı kazanamamıştı. 1792'de Yaş'da, 1812'de Bükreş'te ve hatta 1774'de Küçük Kaynarca'da Osmanlı İmparatorluğu ile barış yaparken, Rus

ordulan hep Osmanlı İmparatorluğu'nun kalbinden çok uzakta olmuştu. 1829 yılında antlaşma imzalandığında Rus orduları, bir zamanlar imparatorluğun başkenti olan İstanbul'a iki üç günlük uzaklıktaydı. Metternich'in antlaşmayı neden bir "felaket" olarak nitelendirdiği ve Osmanlı İmparatorluğu'nun "bağımsız varoluşunun sonuna yaklaştığına" neden inandığı çok açık.[20]

Savaş yüzünden arka plana itilen Yunan sorunu, sorun gelişirken de tartışılmaya devam ediyordu. 1828 Eylül'ünde İstanbul'daki İngiliz, Fransız ve Rus temsilcileri Stratford Canning, Guilleminot ve Ribeaupierre bir çözüm yolu bulmak amacıyla Poros adasında bir araya geldiler. 12 Aralık tarihinde hazırladıkları ve hükümetlerine gönderdikleri nihai raporda hanedanlık haklarına sahip olacak bir Prens tarafından yönetilecek özerk bir Yunan devleti kurulmasını tavsiye ediyorlardı. Sultan bu hükümdarı göreve getirme hakkına sahip olmalı ve Yunanistan Bâbıâli'ye her sene haraç ödemeliydi. Yeni devletin kara sınırları Yunanistan'ın batısındaki Arta körfezinden Ege sahilindeki Volo körfezine kadar uzanacaklardı. Bu devlet küçük Yunan adalarının çoğunu ve büyük Yunan adalarından Sisam, Eğriboz ve muhtemelen Girit'i de kapsamalıydı. Wellington ve Dışişleri Bakanı Lord Aberdeen bu önerilerin, Yunanistan'a fazla cömert davrandığı kanısındaydılar. Yeni devletin Rusya'nın uydusu olmaktan öteye gidemeyeceğini varsaydıkları için, mümkün olduğunca küçük tutulmasından yanaydılar. Wellington ülkenin sınırlarını daha güneye, muhtemelen Korint körfezine itmek isterken, Aberdeen Girit'in verilmesine karşıydı. Bu tavırlarının sonucunda, Londra'da sürdürülen müzakerelerden sonra imzalanan 22 Mart 1829 tarihli İngiliz-Fransız-Rus protokolü yeni devletin sınırlarını Arta-Volo hattının güneyine çekiyor ve Girit ve Sisam'ın da yeni devletin kapsamına alınmasını engelliyordu. Osmanlılar Edirne Antlaşması'nın X. maddesi ile bu protokolü kabullenmeye zorlanmıştılar.

İngiliz, Fransız ve Rus hükümetleri hâlâ sadece özerk bir Yunan devleti bağlamında düşünüyorlardı. Rusya bile bağımsız bir Yunanistan yerine Bâbıâli'ye bağlı bir Yunan devletini tercih ediyordu; bağımsız ve muhtemelen cumhuriyetçi bir Yunanistan tüm Avrupa'nın meşruiyet temellerine ciddi bir darbe indirebilirdi. Ama olaylar yavaş yavaş Mora yarımadasında ve adaların çoğundaki Yunanlıların dahil olacağı bağımsız bir devletin lehine doğru gelişiyordu. Wellington Edirne Antlaşması'nın hükümlerinden hazetmiyor ve antlaşmanın Rusya'ya Osmanlı İmparatorluğu'nda aşırı ayrıcalıklar tanıdığını düşünüyordu. Yakındoğu'da olayların gidişatından ve Osmanlıların kendilerini etkili bir biçimde savunmayı becerememelerinden dolayı hayal kırıklığına uğramıştı. 1829 Ekim'inin başında Aberdeen'e "tüm istediğim onurumuzu kaybetmeden ve Ege adalarının güvenliği için uygunsuz risklere girmeden Yunan sorunundan kurtulmak"[21] demişti. Açıkça

görüldüğü gibi, Yunanlılar tekrar Osmanlı yönetimine girmeyeceklerse, tam bağımsız olmaları özerk olmalarından daha çok karşı çıkılacak bir durum oluşturmuyordu. Wellington Dükü'nün giderek daha çok inandığı gibi Osmanlı İmparatorluğu çökme noktasına geldiyse, Yunanlıları onları denetlemeyecek veya korumayacak bir hükümdar altına koymanın anlamı yoktu. 10 Kasım 1830'da Aberdeen Gordon'a şunları söyleyecekti: "yabancı veya saldırgan içgüdülerden bağımsız olarak baktığımda, barbar güçle dokunmuş bu kalitesiz kumaşın [yani Osmanlı İmparatorluğu] kendi iç nedenleriyle hızla çökeceğine inanıyorum... Mantıksal açıdan uzun süre varlığını sürdürmesini bekleyemeyiz."[22] Dolayısıyla yeni Yunan devletinin yapısı, artık daha fazla önem taşıyan bir konu hâline geliyordu, bu devlete daha çok toprak verilebilir ve başına da hükümdar olarak "ılımlı ve aklı başında" bir Prens getirilebilirdi. Metternich de artık Arta-Volo hattında sınırları olan bağımsız bir Yunanistan fikrini kabullenmeye hazırdı, bu tür bir devlet özerk bir prensliğe kıyasla Rus etkisine daha çok karşı koyabilirdi. Geniş sınırlarla birlikte Osmanlı devletine tâbi özerk bir Yunanistan görmeyi hâlâ tercih eden Rusya ise daha küçük ama bağımsız bir devletin ortaya çıkmasına fazla direnmedi.

Bu arada yeni devlette düzeni yeniden kurmak ve bu devletin başına etkili ve istikrarlı bir hükümet getirmek giderek aciliyet kazanan bir konuydu. Capodistrias'ın başkan seçilmesinin ardından 1827 Mayıs'ında cumhuriyetçi bir anayasa hazırlanmıştı; bundan sonraki dört yıl boyunca Capodistrias, asi tebaasına merkezî ve bürokratik bir devlet mekanizmasını kabul ettirmeye çalıştı. Yunan liderlerinin en yeteneklilerinden ve kesinlikle en az kendi çıkarı peşinde koşanlarından biri olan Capodistrias halk tarafından hiç sevilmiyordu. Merkeziyetçi politikaları, başlangıcından beri isyanda önemli bir rol oynayan toprak sahiplerinin, armatörlerin, papazların yani soyluların kendi bölgelerindeki geleneksel güçlerini silip geçiyordu. Kibirli tavrı muhtemelen işbirliği yapabileceği kişileri düşmana çeviriyordu, Rusya'nın kuklası sayıldığı için de İngiliz ve Fransız hükümetleri nezdinde şüpheli bir şahıstı. 22 Mart 1829 tarihli protokol imzalandıktan sonra bile, Rusların da biraz desteğiyle, Sisam ve Girit adalarının da Yunanistan'a dahil olması için baskı yapmayı sürdürdü. 1830 Şubat'ında İngiltere, Fransa ve Rusya bağımsız Yunan devletinin hükümdarı olarak bir çok adayı tartıştıktan sonra, Almanya'daki prens ailelerinden birinden gelen Saxe-Coburg Prensi Leopold üzerinde mutabakat sağladılar. Kendi konumunu koruma endişesinde olan Capodistrias, kabul ettiği takdirde karşılaşacağı muhalefeti abartan raporlar göndererek Leopold'u tahtı reddetmeye kandırdı.

Bunu izleyen iki yıl içinde Yunanistan'daki durum tam anlamıyla kaosa dönmüştü. 1831 yılında Başkan'ın özellikle sevilmediği Yunan adaları, başkana itaat

etmeyi bırakmıştı ve Başkan zengin İdhra adasındaki isyanı bastırmak için Akdeniz'deki Rus donanmasına yardım çağrısında bulunmak zorunda kaldı. Aynı yılın Ekim ayında, uzun süreden beri kötü ilişkiler içinde olduğu, Mora yanmadasının toprak ağası hanedanlarından biri olan Mavromichali ailesinin üyeleri tarafından öldürüldü. Capodistrias'ın ortadan kaldırılmasının ardından iç savaş çıktı, 1832 Şubat'ında İngiltere, Rusya ve Fransa hükümdar olarak Bavyera'nın Veliaht Prensi Otto üzerinde anlaşıncaya kadar istikrar olasılığı uzak gözüküyordu. Bu durumda bile geleceğe ilişkin işaretler umut verici değildi. Otto Katolikti ve bu açıdan, Ortodoks Hıristiyanlığın hâlâ laik milliyetçilikten popüler olduğu Yunanistan'ın hükümdarı olmak için iyi bir seçim değildi.[23] Sadece 17 yaşındaydı ve reşit oluncaya kadar Yunanistan'ı Bavyeralı üç kral naibinin yönetmesi gerekecekti. Yeni krallık iflas etmişti ve krallığın büyük bir bölümü çok yoksuldu, bu nedenle Yunanistan'ı himaye eden ülkelerin Yunanistan'a 60 milyon borç vermeyi taahhüt etmesi gerekmişti. Yine de 6 Şubat 1833 tarihinde Otto, kral naipleri ve Bavyeralı 3.000 asker Nauplim'e ayak bastılar. Ağustos'da Mora yarımadasına 1828'de gönderilen Fransız ordusunun kalan birlikleri de geri çekildi. Yunan monarşisinin görkemden uzak tarihçesi de başlamış oldu.

Yeni hükümdar ülkeye ayak basmadan birkaç ay önce, ülke sınırları yeniden çizilmişti. Kasım 1830'da Wellington kabinesinin düşmesi ve yerini Kont Grey'in yönettiği Liberal Parti (Whig) kabinesinin alması ile İngilizlerin tavrı anında değişti. Grey'in Dışişleri Bakanı olan Lord Palmerston sınırı 1828 yılında Poros Konferansı'nda önerildiği gibi Arto-Volo hattına itme taraftarıydı. Girit adasının da Yunanistan'ın parçası olabileceğini ve Sisam'a da bir tür özerklik tanınabileceğini düşünüyordu. Ama 1830 Ağustos'undan itibaren bir sene süreyle Avrupa ülkeleri aynı ay içinde Belçika'da başlayan ve 1815 yılında kurulan Hollanda Krallığını sarsan isyanla meşgul olacaklardı. 1831 sonbaharına kadar dikkatlerini Yunanistan'a çevirecek zamanları yoktu. 7 Mayıs 1832 tarihinde İngiltere, Fransa, Rusya ve Bavyera arasında imzalanan bir antlaşma ile Yunanistan, Prens Otto'nun hükümdarlığında bağımsız bir krallık olarak kuruldu ve ülkenin sınırları Arta-Volo hattı olarak belirlendi. 21 Temmuz'da antlaşma Sultan tarafından da kabul edildi.

Osmanlıların beceriksizliği, önceden planlanmayan Navarin katliamı, 1829 yılında Rusya'nın elde ettiği başarılar ve İngiltere'nin giderek daha olumlu bir yaklaşım alması, Yunanlı asilerin hayatta kalmasını garantiye almakla kalmamış, Yunanlıların nihai zafer ve bağımsızlık kazanmasına da yol açmıştı. 1832 yılında Yunanistan ülkeyi felce uğratan sorunlarla boğuşuyordu. Ülke çok bölünmüştü, çok kötü yönetiliyordu ve ülkenin büyük bir bölümü de olağanüstü yoksuldu. Kendini Yunanlı olarak tanımlayanların sadece çok küçük bir bölümü ülkede ya-

şıyordu, hâlâ Makedonya, İstanbul, Anadolu, Girit ve Ege adalarında yabancıların idaresi altında yaşayan 2,5 milyon Yunanlı vardı. Yeni krallığın nüfusu ise sadece 800.000 kişiydi. Yeni kurulan devletin daha ileriki yıllarda kapılacağı ihtiraslar ve yaşayacağı olaylar, devletin doğumunda saklıydı. Ama bağımsız bir Yunanistan'ın ortaya çıkışı sadece Yakındoğu açısından değil Avrupa açısından da önem taşıyordu. Bağımsız Yunanistan'ın kuruluşu, 1804 yılındaki Sırp isyanından, Yanyalı Ali Paşa'nın uzun bir süre tadını çıkardığı iktidardan, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'daki yarı bağımsızlığından çok daha net bir biçimde, Avrupa'nın istikrarı açısından sonuçlarıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileyişini ve acizliğini ortaya döküyordu. 1830 yılındaki Paris ve Brüksel devrimleri, 1815 Avrupası'nın ideolojik ve sınırlara ilişkin statükosunun başanyla değiştirilebileceğini gösteriyordu.

Tam da kurulduğu anda, sorunlarıyla birlikte Yunan Krallığı Suriye'de yaşanan olaylar nedeniyle arka plana itiliyordu. 1831 Kasım'ından itibaren Sultan, ihtiraslı kulu Mehmed Ali Paşa ile Suriye'de savaşa tutuşmuştu. Bir kez daha Bâbıâli'ye İngiliz elçisi olarak atanan Stratford Canning'in bu savaşta İngilizlerin kendilerine destek olacağı sözünü vermesi, Sultan II. Mahmud'un yeni Yunan sınırlarını belirleyen 21 Temmuz 1832 Protokolü'nü imzalamasının tek nedeniydi. Suriye'yi kendi sömürgeleri arasına katma fikri Mehmed Ali Paşa'ya[24] hep cazip gelmişti, Navarin yenilgisinin ardından 1827 Kasım'ında Bâbıâli, Mehmed Ali Paşa'ya İngiltere, Fransa ve Rusya saldırırsa Osmanlı İmparatorluğu'na yardım etmesi karşılığında Suriye'yi kapsayan üç paşalığı verme sözü vermiş gibi gözüküyor. Ayrıca Paşa'nın Osmanlı hakimiyetine tâbi olma arzusu da azalıyordu. 1829 yılında II. Mahmud'un Rusya ile savaş için 15.000 Mısır askerî göndermesi talebini reddetti ve 1830 Mayıs'ında Mısır'da komutası altında bulunan üst rütbeli memurların (ki çoğu Osmanlıydı) bir Osmanlı saldırısı olması hâlinde kendi yanında yer almaya söz vermelerini istedi.

Mehmed Ali, hükümdarı ile herhangi bir çatışmada Avrupa devletlerinin desteğinin taşıdığı önemin farkındaydı. Suriye'ye saldırmadan çok seneler öncesinden beri, Fransa ile iyi ilişkiler kurmuştu ve İngiltere ile de iyi ilişkiler kurma girişiminde bulunmuştu. Özellikle 1829 sonbaharından itibaren Mısır'daki Fransız Başkonsolos'u Dorvetti'nin hazırladığı bir planın parçası olmuştu, plan en azından teorik olarak hâlâ Osmanlı devletinin bir parçası olan Trablus, Tunus ve Cezayir'deki fiilen *(de facto)* bağımsız naipliklerin Fransız desteğiyle birlikte Mehmed Ali tarafından fethedilmesini öngörüyordu. Fetihin bölgedeki korsanlık olaylarını ortadan kaldıracağı, normal ticaretin canlanmasını sağlayacağı ve aynı zamanda Bâbıâli'nin külliyatlı haraçlar toplamasına yarayacağı öne sürülüyordu. Mısırlılar fet-

hettikten sonra Fransa'nın Tunus sahilinin bir kısmını ele geçirmesine de izin verilecekti. Bu plan kısmen İngiltere'nin muhalefeti, kısmen Bâbıâli naiplikleri tanıyan bir *ferman* yayınlamayı reddettiği, kısmen de Paşa'nın talep ettiği Fransız gemisi ve parası miktan aşırı olduğu için sonuçsuz kaldı. 1830 Martı'nın başında Fransa-Mısır müzakereleri kesilmiş ve Fransız hükümeti Kuzey Afrika'da kendine garantili bir yer istiyorsa, kendi topraklarını kendisinin fethetmesi gerektiğini anlamıştı. Ama Drovetti planı, Fransa'nın Akdeniz ve Doğu'daki politikalarında Mehmed Ali'ye bir güç olarak atfettiği önemi göstermesi açısından önemlidir.

Paşa için İngiltere ile kurulacak bir ittifak en az Fransa ile kurulacak bir ittifak kadar faydalıydı. Fransa ile müzakerelerin sonuçsuz kalacağı belli olur olmaz İngiliz hükümetine yaklaşma girişimlerine başladı. 7 Mart'ta Mısır'daki İngiliz Konsolosu Barker'a, İngiltere kendisini desteklerse İngiliz İmparatorluğu'na İran veya İstanbul'da artan Rus etkisini kontrol etmek için her an hazır 125.000 kişilik bir ordu sağlayacağını söyledi. Osmanlı İmparatorluğu halkının Sultan'a güvenlerini yitirmiş olduklarını ve İngiliz desteğine sahip olursa insanların kendi bayrağı altına koşacaklarını belirtti. İngiliz hükümeti tepkisiz kaldı. Osmanlı İmparatorluğu çökmeye mahkum olabilirdi, ama İngiltere çöküşü hızlandırmak için herhangi bir girişimde bulunmayacaktı. Daha da önemlisi, İngiltere'nin Mısır'da Fransa gibi geleneksel çıkarları yoktu. Kuşaklardır Mısır'da faaliyet gösteren Katolik misyonerler bir gelenek oluşturmuşlardı; Napoleon'un 1798 yılında Mısır'ı işgâliyle sonuçlanan Fransa'nın Mısır'ı işgâl etme planları da bu geleneği beslemişti. Mehmed Ali'nin kuvvetleri arasında çok sayıda Fransız subayının olması ve Fransa'nın Mısır ile ticaretinin artması da bu geleneği canlı tutmuştu. İngiltere için bu unsurların hiçbiri mevcut değildi. Paşa, II. Mahmud ile bir kopuşa doğru ilerlerken, Fransızların sempatisini kazanmış ama herhangi bir ülkeden destek sözü almamıştı.

Mehmed Ali'nin Sultan ile çekişmesi, Paşa ve Akkâlı İbrahim Paşa[25] arasındaki karşılıklı çekememezlik ve nefret ilişkisiyle başlamıştı. 1831 yazının başında Akkâ'ya Mısır kuvvetlerini göndermek için hazırlıklar yapılmıştı, ama hareket bu tarihte Avrupa'nın büyük bir bölümünü etkileyen kolera salgını yüzünden ertelenmiş, Suriye'nin fethi Kasım ayına kadar başlamamıştı. Fetih başlangıçta oldukça ağır ilerliyordu, İbrahim Paşa Akkâ'yı adaşı, Mehmed Ali Paşa'nın en büyük oğlu İbrahim Paşa'ya karşı kahramanca savunuyordu. Kale 1832 Mayıs'ına kadar düşmedi. Daha sonra, Mısır kuvvetlerinin ilerleyişi hızlandı. 13 Haziran'da Şam fazla direniş göstermeden düştü ve Temmuz ayında İbrahim Paşa, Osmanlı kuvvetlerini Hums'da ve Antakya ve İskenderun arasındaki Beylan geçidinde olmak üzere iki kere yenilgiye uğrattı.

Osmanlıların bu olaylara tepkisi ağır ve zayıftı. Bâbıâli Nisan ayının sonunda resmen Mehmed Ali'ye savaş açtı ve onun yerine Mısır'a yeni bir hıdiv atadı. Ama Paşa başarılarına karşın, bundan sonra da politikalarını belirleyecek olan bir temkinlilik içindeydi. Oğlunun uyarısına karşın, İbrahim Paşa'nın Temmuz ayında kazandığı zaferlerin üzerine gitmedi. Bu zaferleri kendi koşullarıyla Sultan ile antlaşmaya veya Avrupalı Güçler'in desteğini elde etmeye çalıştığı ve bu çabalarda başarısız olduğu beş hareketsiz ay izledi. Ağustos ayında Osmanlı donanmasının komutanı olan Kapudan Paşa aracılığıyla Bâbıâli ile müzakerelere başlamayı denedi ama sonuç alamadı. Fransız Dışişleri Bakanı Sebastiani'nin Eylül ayında yaptığı barış sağlamak için Fransız temsilciliklerin kullanılması önerisi ve halefi Duc de Broglie tarafından Kasım'da da tekrarlandı, ama bu öneriden bir şey çıkmadı. İbrahim Paşa Kasım ayında bir kere daha harekete geçti. 27 Aralık'ta Konya'da İbrahim Paşa en büyük zaferlerinden birini kazandı. Osmanlılar kuşatılmış ve komutanları olan Sadrazam da esir alınmıştı. Mısır ordusu, Anadolu ile İstanbul arasında az buçuk örgütlenmiş olan Osmanlıların çok az direnişiyle karşılaşarak Anadolu'da ilerlemeye başlamıştı. Yakındoğu'da birinci sınıf önem taşıyan bir kriz yaşandığı ve Büyük Güçler'in özellikle de Rusya ve İngiltere'nin bu duruma tepkisiz kalamayacağı açıktı.

Bütün ilgisini İberya yarımadasına ve Hollanda'ya çevirmiş olan İngiliz hükümeti, 1831-1832 yıllarında Suriye'deki olaylara şaşırtıcı derecede az ilgi gösterdi. Osmanlıların yardım çağrılan bir sessizlik duvarıyla karşılaştı. İstanbul'dan ayrılmadan önce Stratford Canning'e 1832 Ağustos'unda Osmanlı-İngiltere ittifakı teklifi götürülmüş ve daha önce de belirtildiği gibi II. Mahmud'a İngiliz desteği sözü verilmişti.[26] Aynı yılın Kasım ayında, Viyana'daki Osmanlı Maslahatgüzârı Mavroyeni, Mısırlılara direnmek için yardım istemek amacıyla Londra'ya gitti. Altı hafta sonra aynı amaçla bir başka Osmanlı temsilcisi Namık Paşa Londra'ya gitti. Bu teklif ve ricaların hiçbiri sonuç elde edemedi. İngiliz kabinesi Belçika'daki olaylar ve yaklaşan genel seçimlerle meşguldu. Kabine üyelerinin bazıları (Lord Holland ve hatta Başbakan Kont Grey) Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün kaçınılmaz olduğuna inanıyordu. Yıl sonunda Avusturya ve Rusya ile beraber hareket eden Palmerston, Sultan'a moral destek vermeye istekliydi ama kabine bu konuda bile onunla aynı fikirde değildi. İngiliz donanması Hollanda ve Portekiz'deki olaylarla meşguldü ve Doğu'da kullanılmak üzere yeni gemiler sipariş edilirse de, muhalefetin iktidara saldırması için bu siparişin maliyeti çok çekici bir neden olacaktı.

İngiltere Yakındoğu konusunda başka bir Büyük Güç'le de işbirliği yapmıyordu. Palmerston gibi Metternich de Osmanlı İmparatorluğu'nu güvence altına alma

endişesini taşıyordu ama iki adam beraber çalışmayı hiçbir zaman kolay bulmamışlardı. Bu konu bir ölçüde kişisel prestij konusuydu. Yakındoğu sorunları üzerinde uluslararası bir uzlaşma sağlanması durumunda, Metternich bu uzlaşmanın Viyana merkezli, Palmerston Londra merkezli olmasını istiyordu. İngiltere ve Avusturya'yı birbirinden ayıran daha ciddi sorunlar da vardı, Belçika ve Portekiz'deki olaylar konusunda farklı tavırlar, Avusturya'nın Rusya'ya, İngiltere'nin Fransa'ya verdikleri sözler gibi. Dolayısıyla 1833 yılında Metternich'in İngiltere'ye üç Doğu Avrupalı güçle, Avusturya, Prusya ve Rusya işbirliği yapması önerisi sonuçsuz kaldı. Batı Avrupa'nın görece liberal güçleri ile Doğu ve Orta Avrupa'nın muhafazakâr güçleri arasındaki fark gözardı edilemez hâle gelmişti ve bu durum Yakındoğu'da işbirliği yapmalarını olanaksız kılıyordu. Güçler arasındaki bölünme ve İngiltere'nin hareketsizliği Rusya'nın önemli ve tehlikeli olduğu aşikâr bir diplomatik başarı kazanmasını mümkün kılıyordu.

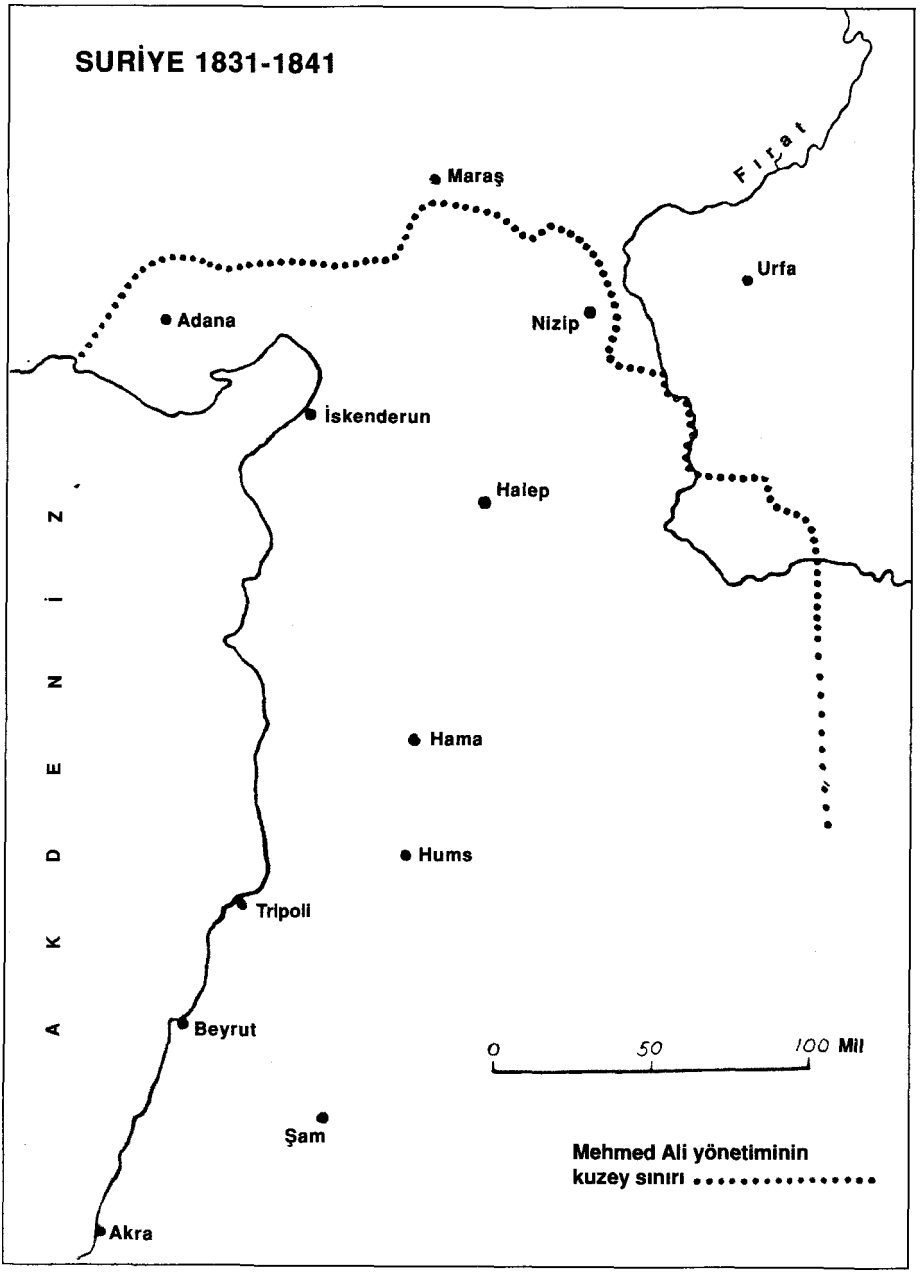
1829 yılında aldığı öğüdün ruhuna sadık davranan I. Nicholas, Mısır sorunundan dolayı Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesini görmek istemiyordu, Mısır sorununu "Avrupa'yı ve özellikle de Fransa'yı pençesine alan ayaklanma ruhunun"[27] ışığında değerlendiriyordu. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun kısa bir zaman içinde çökeceğinden bir an bile şüphesi olmamıştı, 1833 Şubat'ında, imparatorluk çöktüğünde iki Büyük Güç'ün izlemesi gereken tavırda anlaşma sağlamak için Avusturya hükümetine yanaştı. St. Petersburg'daki Avusturya elçisi Ficquelmont'a "Bir cesete yaşam verme gücüm yok ve Osmanlı devleti de ölü" demişti.[28] Yine de Osmanlı Devleti'nin yok oluşunu mümkün olduğunca uzun bir süre ertelemek istiyordu. Haklı olarak Osmanlı Devleti'nin ortadan kalkmasının Büyük Güçler'in Yakındoğu'da iktidar ve toprak kavgasına girmesine ve belki de Avrupa savaşına yol açacağını düşünüyordu. Daha da önemlisi, Mehmed Ali Paşa, Suriye, Mezopotamya ve Anadolu'nun bir kısmını içeren büyük bir "Arap İmparatorluğu" yaratmayı başanrsa, Rusya için II. Mahmud'un olduğundan çok daha tehlikeli bir komşu olabilirdi. Bu nedenlerle Çar Sultan'a, kulunun taleplerine karşı direnmede etkili olacak yardıma istekliydi. Kayıtsız davranan İngiltere ve bir ölçüde Mısır yanlısı olan Fransa'dan yardım ümidi olmayan Mahmud kuzeydeki geleneksel düşmanına muhtemel bir kurtarıcı gözüyle bakmak zorunda kalıyordu. 1832 yazında Sultan, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na Mısır karşısında yardım etme olasılığının ne olduğunu öğrenmek için İstanbul'daki Rus Elçilik Müsteşarı Butenev'in fikrini soruyordu. Kasım ayının sonunda Nesselrode Butenev'e Sultan talep ettiği takdirde hemen bir Rus filosunun gönderileceğini söyledi. Konya'daki yenilgi Rus yardımını kabul etmesi için Mahmud'un üzerinde adeta karşı konulmaz bir baskı yaratmıştı.

Savaşın haberleri İstanbul'a gelmeden önce bile, Nicholas hazırlıklara başlamıştı. 25 Aralık 1832 tarihinde General N. N. Muraviev Bâbıâli'ye yardım etmek için Rus donanma ve askerlerinin hazırlıklarını yapmak için Osmanlı başkentine geldi. 1 Ocak 1833 tarihinde Osmanlı hükümetinin talep ettiği İngiliz donanma yardımının gelmeyeceği, Londra'daki Osmanlı Elçisi Mavroyeni tarafından Bâbıâli'ye bildirildi. Bu noktada bile Mehmed Ali Paşa ile doğrudan antlaşma çabası ve dolayısıyla Rus yardımından kaçınma çabası içine giriliyordu. Bu amaçla ayın 7'sinde Halil Rıfat Paşa İskenderiye'ye gönderiliyordu. Paşa iki gün sonra İskenderiye'ye ulaştı. Ama İstanbul'daki işlerini tamamlayan Muraviev ayın 13'ünde Mısır'a ulaşmış ve Avusturya konsolosu Acerbi'nin yardımıyla Mehmed Ali'yi Sultan'la anlaşma yapmaya ve anlaşma sağlanıncaya kadar da ateşkese razı etmişti.

Bu anlaşmanın hiçbir değeri yoktu. İbrahim Paşa askerdi ve babasının ürekkliğinin, diplomasi ve entrikaya bağımlılığının bir nebzesi bile onda yoktu. 1831 Kasım'ında Sultan'ın tahttan indirilmeyi ilân etmeyi önermişti. Konya'dan sonra hemen İstanbul'a doğru harekete geçilmesini istemiş ve sadece babasının muhalefeti ile dizginlenebilmişti. 20 Ocak 1833'de bir kere daha ilerlemeye başladı. Şubat başında Osmanlı başkentinden sadece 150 mil uzakta olan Kütahya kentine erişmişti. Ama bu arada İstanbul hayati bir karar vermişti. 2 Şubat tarihinde II Mahmud İstanbul'u korumak için 30.000 kişilik bir Rus ordusunun Tuna'yı geçmesini ve Balkanlar'da ilerlemesini resmen talep etti. Dört Rus gemisi ve aynı sayıda Rus fırkateyni de geldi. Ayın 16'sında Mehmed Ali'nin talep ettiği barış koşullarını taşıyan kuryeler Osmanlı başkentine ulaşmıştı. Mehmed Ali Paşa Suriye'nin bütünü ve Adana ilinin kendisine bırakılmasını istiyordu.[29] Arkasına yeni müttefiğinin desteğini alan Bâbıâli bu tür bir öneriyi kabul etmeyi reddetti.

Bâbıâli'nin Rus yardımını kabul etmeye razı olduğu bir dönemde İngiltere ve Fransa'nın İstanbul'da sadece maslahatgüzâr düzeyinde temsil ediliyor olması, Batı Avrupalı iki Büyük Güç'ün Yakındoğu'ya gösterdiği kayıtsızlığın göstergesidir. Ancak mücadeleci ve burnunun dikine giden bir kişiliğe sahip olan yeni Fransız Elçisi Amiral Roussin, iki gün sonra İstanbul'a gelmiş ve bir an önce yeni Rus-Osmanlı birliğini kırmak için bir kampanyaya koyulmuştur. İlk olarak Bâbıâli'yi Boğazlar bölgesine Rus birliklerinin girmesine izin verilirse başkenti terk etmekle tehdit eder.

Bu tehdit etkisiz kalınca, 21 Şubat tarihinde Bâbıâli ile bir anlaşma yaparak, Adana hariç Suriye paşalıklarının Mehmed Ali'ye terk edilmesi durumunda Mehmed Ali'nin barış yapacağını garantisini verir. Buna karşılık Osmanlı hükümeti topraklarından Rus birliklerinin çekilmesini istemeye söz verir. Ertesi gün Roussin Mehmed Ali'ye bir mektup yazarak İbrahim Paşa Suriye'den çekilmediği takdirde tüm Fransız subaylarını Mısır'dan çekileceği ve İngiliz-Fransız donanmasının Mi-

SURİYE 1831-1841
Maraş
Fırat
Urfa
Adana
Nizip
İskenderun
Halep
A K D E N İ Z
Hama
Hums
Tripoli
Beyrut
0
50
100 Mil
Şam
Mehmed Ali yönetiminin
kuzey sınırı
Akra

sır'ı ablukaya alacağı tehditini savurur. Ama Fransız insiyatifi çok geç kalmıştır. Mehmed Ali, oğlunun İstanbul'a ilerleyişini geciktirerek hata yaptığını ve daha fazla ödün verecek havada olmadığının farkına varır. 9 Mart'ta Osmanlı İmparatorluğu'na gönderdiği heyetle bir ultimatom çeker: Suriye'nin yanısıra Adana da kendisine verilmezse, İbrahim Paşa ilerlemeye devam edecektir. Bâbıâli bir kez daha bu tehdite karşı Ruslar da dahil olmak üzere hiç kimseden gelecek yardıma güvenemeyeceğini fark eder. Butenev Rus birliklerinin İstanbul'u savunmaya zamanında yetişemeyeceğini itiraf etmek zorunda kalır. Roussin, Rus birliklerinin gelme gereğini ortadan kaldırmak için Mehmed Ali'nin taleplerinin hemen kabul edilmesini ister. İngiliz Maslahatgüzârı Mandeville de, başanyla savaşma olasılığı yoksa şartların kabul edilmesinden yanadır. Dolayısıyla 30 Mart tarihinde babasına üç Suriye paşalığını vermek üzere bir Osmanlı heyeti İbrahim'in kampına gönderilir. Aynı anda Butenev Mısır ordusuna karşı savaşmak için değil İstanbul'u İbrahim'in girişeceği herhangi bir sürpriz saldırıdan korumak için 5.000 kişilik bir Rus kuvvetinin Odessa'dan gönderilmesini ister.

Rus birlikleri 5 Nisan'da İstanbul'un birkaç mil kuzeyinde, Boğaz kıyısındaki Büyükdere'ye çıkarlar. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde eşi benzeri olmayan bir olay olan Rus birliklerinin karaya çıkması halk arasında büyük bir hoşnutsuzluk yaratır; kentte İslam hukukunun en önemli temsilcisi olan Şeyhülislam, Müslüman kardeşlere karşı kâfirlerin yardımını onaylayan bir *fetva* yayınlamakta çok isteksiz davranır. Ama o tarihte Bâbıâli tümüyle Rus desteğine bağımlıdır. Nisan sonuna doğru bir Rus bölüğünün üçte biri Boğazlar'a ulaşır ve Boğazlar'daki Rus askerlerinin sayısı 14.000 kişiye çıkar. Osmanlılar son anda Mısırlılar için büyük önem taşıyacak olan kereste kaynaklarına sahip olan Adana'nın kontrolunu yeniden kazanma çabasına girerler ama boşuna. Mayıs başında İbrahim, Adana'nın muhassılı (vergi toplayıcısı) ilân edilir, bu Bâbıâli'nin şerefini kurtarma yollarından biridir ama aslında Mısırlıların talepleri karşılanmıştır.[30]

Osmanlı-Mısır savaşının sona ermesi, Büyük Güçler'in Yakındoğu'daki sürtüşmelerinin artmasıyla sonuçlanır. 5 Mayıs'ta kuşağının en yetenekli Rus diplomatlarından biri olan Kont A. F. Orlov İstanbul'a ulaşmıştır. Bâbıâli'yi sadece Rus desteğine güvenmeye ikna etmek, Osmanlı başkentinde İngiliz ve daha da önemlisi Fransız etkisine karşı savaşmak ve Büyük Güçler'in Yakındoğu'da hep birlikte müdahale önerilerine muhalefet etmek için emir almıştır. Bir gün sonra Nesselrode Osmanlılarla savunma antlaşması yapması emrini verir. Böyle bir antlaşma Rusya'ya Osmanlı İmparatorluğu'nda lider konumu verecek ve Rusya'nın gerekli olduğunda imparatorluğunun korunması veya bölünmesine öncülük etmesine izin verecekti. Rus desteğine karşılık, Sultan savaş durumunda Güney Rusya'nın

savunmasına yardımcı olmalıydı, bunu da Boğazlar'ı yabancı savaş gemilerine kapatarak yapabilirdi. Orlov'un gelişinden önce bile, II. Mahmud'un Rusya ile savunma ittifakı yapmaya karar verdiği anlaşılmaktadır. 26 Haziran'da görüşmeler başladı. 8 Temmuz'da Hünkâr İskelesi Antlaşması imzalandı. Sekiz sene süreli bu antlaşma Edirne Antlaşması'nı ve Yunanistan konusunda verilen kararları teyit ediyor, antlaşmaya taraf olan ülkelerin dış saldırı durumunda birbirine yardımcı olacağını belirtiyordu. Osmanlılar, Rusya'nın tüm Osmanlı toprakları için garanti vermesini talep ettiler ama Orlov bu talebi reddetti. Bu tür bir garantiyi Kuzey Afrika'daki naipliklerde, Mısır ve Suriye'de yerine getirmek mümkün olmayacak ve garanti Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Avrupa'da üstü örtülü Rus sömürgeleri olarak görülmesine yol açacaktı. Ancak antlaşmanın gizli bir maddesi ile Rusya saldırıya uğrarsa Osmanlı ordusu ve donanmasını yardıma çağırmayacağını kabul ediyordu. Bunun yerine Bâbıâli'nin Boğazlar'ı yabancı savaş gemilerine kapatmasını ve "mazereti ne olursa olsun hiçbir yabancı savaş gemisinin Boğazlar'a girmesine" izin vermemesini istiyordu.[31]

Bu durum Boğazlar'dan geçişe ilişkin yasal durumda herhangi bir değişiklik yapmıyordu. Boğazlar'ın yabancı savaş gemilerine kapalı tutulması Osmanlı İmparatorluğu'nun en eski kurallarından biriydi. 1809 tarihli Osmanlı-İngiliz Antlaşması'nda bu kural teyit edilmişti, şimdi bir kere daha teyit ediliyordu. Nesselrode'un ısrarı üzerine antlaşmayı Büyük Güçler'e açıklamak için 17 Ağustos tarihinde yayınlanan sirkülere göre de Hünkâr İskelesi Antlaşması Osmanlı İmparatorluğu'na yeni bir yasal yükümlülük getirmiyordu. İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin Boğazlar'a alınmayacak olması kuşkusuz Rusya için büyük önem taşıyordu. Antlaşma, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu güçlerle savaş hâlinde tarafsız kalması durumunda Rusya'nın Karadeniz kıyılarının saldırı tehlikesinden korunması anlamına geliyordu. Bu durum, İngiltere'nin Batı Kafkasya'daki Çerkez kabilelerine Rus istilasını engellemek için verdikleri uzun mücadelede etkin yardım vermesini zorlaştırıyordu. Kafkas halklarının mücadelesi 1860'lara kadar devam etti. Ama antlaşma maddeleri içinde, Batılı güçlerin meşru bir biçimde itiraz edebilecekleri hiçbir hüküm yoktu. Ama Batı Avrupa'da antlaşmanın Boğazlar'ı diğer donanmalara kapalı tutarken, Rusya'ya Boğazlar'dan serbest geçiş hakkı tanındığı korkusu vardı. Palmerston da bu yaygın görüşe inanmış gibi gözüküyor, ama bu hatalı bir düşünceydi. 1838'in başında I. Nicholas ve Donanma Bakanı Menchikov Baltık Donanması'ndan bir filoyu Boğazlar üzerinden Karadeniz'e göndermek istediği zaman, Nesselrode bu hareketin uluslararası hukukun çiğnenmesi anlamına geleceğine dikkat çekmişti. "Osmanlılarla güncel ilişkimiz bağlamında, antlaşma Osmanlıların Çanakkale Boğazı'nı herhangi bir yabancı savaş gemisine

kapatmasını gerektiriyor, ama antlaşma hiç bir biçimde Boğazlar'ın bize açılması yükümlülüğünü getirmiyor... Boğazlar'ın bizim savaş gemilerimize açılmasını talep etmemizi sağlayacak hiçbir hüküm antlaşmada yok".[32] Palmerston ve çağdaşlarındaki Rus savaş gemilerinin istediği zaman Boğazlar'ı geçeceği korkusunun ardında daha büyük, daha muğlak ve haklı bir endişe yatıyordu. Antlaşma en azından Osmanlı İmparatorluğu'nda Rusya'ya özel bir statü tanındığı hissini uyandırıyordu. Osmanlı Devleti Rus sömürgesi veya Rusya'ya tâbi ülkelerden biri oluyor gibiydi. Ruslar kuşkusuz böyle bir gelişmeyi öngörüyor ve arzu ediyorlardı. Nesselrode 8 Mayıs'ta Orlov'a yazdığı emirlerde "antlaşma, uygun koşullar doğarsa kuvvetlerimizin varlığı ve kullanımını mazur gösterecek, olayların geçtiği sahnede birinci ve en güçlü aktör olmamıza izin verecek, Osmanlı İmparatorluğu'nun korunması olasılığı veya sonuçta parçalanışını kaçınılmaz olarak değerlendirmemize izin vererek [Doğu] sorunun hakimi olmamızı sağlayacaktır" diye yazmıştı. Daha sonra antlaşma imzalandıktan sonra "Osmanlı Devleti'nin işlerine müdahalemiz meşru bir zemin kazanmıştır" diyerek Palmerston ve onun gibi düşünenlerin korkularını haklı çıkarıyor ve bu korkunun sembolü haline geliyordu.[33] Rusya'nın umutlarının hayali olması, Bâbıâli'nin Rusya dışında diğer güçlerden de yardım arama hakkından vazgeçmeyi reddetmesi, Boğazlar'a ikinci bir Rus öncü grubunun gelmemiş olması, İngiliz ve Fransızların antlaşmayı neden bu kadar itici bulduğunu daha zor anlaşılır bir hâle getirmemektedir.

Bu hoşnutsuzluk oldukça boş bir hoşnutsuzluktu. 1833 Ağustos'unda iki ülkenin de antlaşmayı güçlü bir biçimde protesto etmesi ve antlaşmanın İstanbul'da onaylanmasını önleme çabaları sonuçsuz kaldı. Rusya'nın konumu ise kısa bir süre içinde daha da güçlendi. Eylül ayında I. Nicholas, İmparator II. Francis ve Metternich ile Bohemya'da Münchengratz'da bir araya geldi. Avusturya'nın Yakındoğu'da Rus istilacılığından korkması ile Avrupa'nın iki muhafazakâr ülkesi arasında bir ölçüde bozulmuş olan ilişkiler tekrar kurulmuş gibi gözüküyordu. Çağdaşlarının bir çoğunun düşündüğünün aksine iki İmparator, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması konusunu ele almadılar. Tam aksine, açıklanan antlaşma maddeleri iki gücün imparatorluğun toprak bütünlüğü ve Sultan'ın gücünün korunması arzusunu dile getiriyordu. Gizli maddelerinden antlaşmanın Mehmed Ali Paşa'yı hedef aldığı ve Yakındoğu'da durum değişirse iki gücün işbirliği yapmaya karar verdikleri anlaşılıyordu. İngiltere ve Fransa'nın yakın zamanda uğradıklan yenilgiyi tersine çevirmeyi umut edecek durumda olmadıklan açıktı.

1832-1833 yıllarının olayları İngiliz-Rus ilişkilerinin tarihinde çok önemli bir yer tutar. Yakındoğu'da İngiliz-Rus gerginliği yeni bir olay değildi; Napoleon Savaşlan'nın büyük bir bölümünde ve daha küçük ölçekte olsa da 1820'lerin başın-

da gerginlik söz konusuydu. Ama bu kez gerginlik eskisinden çok daha fazlaydı. Yaklaşık yirmi senedir İngiltere'de kamuoyunun Rus karşıtı duyguları artmaktaydı. İngiliz liberalleri ve radikalleri arasında yaygın olan Rus otokrasisine ve muhafazakârlığına duyulan düşmanlık, Rusya'nın Avrupa'ya hakim olmasından duyulan korku, Rusya'nın Polonya'yı baskı altında tutmasına duyulan nefret, Rusya karşıtı duygulan besliyordu.[34] 1832-1833 krizi ve Hünkâr İskelesi Antlaşması başlangıçta, İngiliz basını ve parlamentosunda beklenen ölçüde tepki ve ilgi uyandırmamıştı. Ancak 1833 yazından sonra İngiliz gazetecileri ve broşür yayımcılarının Rusya'yı Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığına ve varlığına karşı bir tehdit olarak ilân etmesi sıradan bir olay hâline geldi. Bir kısmı 1820 ve daha öncesinden beri bunu zaten yapmaktaydı. Artık İngiltere'de bu tür yazılann hitap edebileceği Rus karşıtı duygu birikimi oluşmuştu. Yakındoğu'da İngiliz-Rus rekabetinin görece yeni bir olgu olması da, rekabetin keskinleşmesine aynca katkıda bulunuyordu. Birçok açıdan Fransa hâlâ İngiltere'nin Doğu'daki rakibi olmayı sürdürüyordu. Ama dünyanın çeşitli bölgelerinde Fransa ile rekabet kuşaklardır sürüyordu ve adeta baştan kabul edilen bir durumdu. Buna karşın Rusya uzak, garip ve az bilinen bir ülkeydi, başka Avrupa devletlerinin olmayacağı bir biçimde korkutucuydu.Rusya'ya karşı duyulan düşmanlıkla birlikte, Mehmed Ali'ye karşı bir düşmanlık da gelişiyordu. Mehmed Ali Paşa, hırsıyla Rus ordusunun Boğazlar'a gelmesine ve İstanbul'un Rus himayesi altına girmesine yol açan bir kişi olarak algılanıyordu.

Doğu Sorunu'nun bir sonraki aşamasını, İngiltere'nin (daha az olsa da Fransa'nın da) Rusya'dan duyduğu derin şüphe ve İngiltere'nin Mısır Paşası'na duyduğu düşmanlık belirleyecekti. II. Mahmud'un tutumu yeni bir krizin uzun süre ertelenemeyeceğini gösteriyordu.

Notlar

1 Dürziler ne Hıristiyan ne de Müslüman olan küçük, farklı ve savaşçı bir dinî gruptur. Lübnan ve Lübnan sınırındaki dağ silsilesi üzerinde yaşarlar.

2 1821 sonundan önce Mavrocordatos, Napoleon'un üvey oğlu Eugene Beauharnais'i Yunan Kralı yapmayı düşünmüştü. Sonraki yıl, bir başka Yunanlı politikacı Negris, Napoleon'un genç kardeşi Jerome Bonaparte'ın yönetiminde bir monarşi kurmayı planlıyordu. İsyan süresince buna benzer bir sürü plan önerilmişti.

3 Nadav Safran, *Egypt in Search of Political Community*, Cambridge, Mass., 1961, s. 30. Mehmed Ali Paşa'nın politikalarının önemi ve etkilerinin yakın döneme ait bir değerlendirmesi için bkz., Helen A. B. Rivlin, *The Agricultural Policy of Muhammed Ali in Egypt*, Cambridge, Mass., 1961.

4 İlk komite, oldukça şaşırtıcı bir biçimde, 1821 Eylül'ünde Madrid'de İngiliz radikal John Bowring tarafından kurulmuştu. Londra Komitesi 1823 Mart'ına kadar oluşturulmamıştı.

5 En çok bağış toplanan ülke ABD idi. Londra Yunan Komitesi 11.000 sterlinin biraz üstünde para toplamıştı.

6 *Mémoires, documents et écrits divers laissés par le Prince de Metternich*, III, Paris, 1880-1884, s. 465.

7 A. V. Fadeev, *Rossiya i Kavkaz pervoi treti XIX veka*, Moskova, 1960, s. 189-190.

8 O. Shparo, "Rol' Rossiiv borbe Gretsii za nezavisimost", *Voprosy Istorii*, No. 8 (1949), s. 54. 1824 yılında Odessa'dan ayrılan gemi sayısı 500 idi, 1818 ve 1819 yıllarında bu rakam yılda 3.000 gemiydi. V. J. Puryear, "Odessa, its Rise and International Importance, 1815-1850", *Pacific Historical Review*, III, (1934), s. 198.

9 *Sbornik Imperatorskogo Russkogo Istoricheskogo Obshchestva*, III, 269. Çağdaşlarının çoğu gibi Çar da, Paris'te Avrupa'daki bütün devrimci hareketlere esin kaynağı olan ve devrimci hareketleri kontrol eden merkezî bir örgüt olduğuna inanıyordu.

10 C. W. Crawley, *The Question of Greek Independence. A Study of British Policy in the Near East 1821-1833*, Cambridge, 1930, s. 42.

11 A. V. Fadeev, *Rossiya i vostochnyi krizis 20-x godov XIX veka*, Moskova, 1958, s. 96.

12 Fadeev, *a.g.e.*, s. 137.

13 Ünlü katliamda kaç kişinin öldürüldüğüne ilişkin tahminler değişmektedir. Muhtemelen 5.000-6.000 Yeniçeri öldürülmüş, bir bölümü de imparatorluğun Asya'daki bölgelerine sürülmüştür.

14 Crawley, *a.g.e.*, s. 85.

15 Wellington bu konuda emrindeki en yüksek rütbeli yardımcısı ile görüş ayrılığına düşüyordu. Sir Robert Peel bağımsız bir Yunan devletinin Rus etkisi altına düşme olasılığının Osmanlı'nın vasalı zayıf bir özerk Yunan devletinden çok daha düşük olacağına inanıyordu.

16 Tatishchev, 11 Haziran ve 24 Kasım 1827 tarihli raporlarında Osmanlı-Rus savaşının gerçeğe dönüşmesi hâlinde Avursturya'nın Sırbistan'ı ele geçirmeye çalışacağı ve hatta Tuna Prenslikleri'ni bile işgâl edebileceğini bildirmişti (Fadeev, *a.g.e.*, s. 200). Viyana'da tepki uyandırması olasılığı, Rusların 1828-1829 yılları arasında Balkan halklarını Osmanlılara karşı ayaklandırmak için çok az çaba sarfetmelerinin baş nedeniydi (*a.g.e.*, s. 291-292). Çar'ın Avusturya'nın düşmanlığını uyandırmaktaki isteksizliği için bkz., T. Schiemann, *Geschichte Russlands unter Nikolaus I*, II, Berlin, 1904-1919, s. 445.

17 Fadeev, *a.g.e.*, s. 184.

18 V. J. Puryear, *France and the Levant from the Bourbon Restoration to the Peace of Kutiah*, Berkeley-Los Angeles, 1941, s. 73.

19 Edirne'deki Rus gözlemcilerden biri Osmanlılar için "Asya'daki topraklarının kalplerine, Avrupa'dakilerden daha yakın olduğu" gözlemini yapıyordu (Fadeev, *a.g.e.*, s. 334).

20 *A.g.e.*, s. 359.

21 Crawley, *a.g.e.*, s. 168. Viyana Kongresi Ege adalarını İngiliz himayesine vermiş ve Yunan adalarındaki isyan İngiltere'nin Yunan asıllı tebaası arasında büyük sempati uyandırmıştı.

22 Puryear, *a.g.e.*, s. 102.

23 Katolik olduğu için de taç giyme töreninin yapılabilmesi mümkün değildi.

24 Paşa Mısır'daki İngiliz Başkonsolosu Missett'e 1812 yılı kadar erken bir tarihte, başarabileceği en erken tarihte Suriye eyaletini fethetmeyi planladığını söylemişti H. D. Dodwell, *The Founder of Modern Egypt: Muhammed Ali*, Cambridge, 1931, s. 107.

25 Sorunlar Akkâ'lı İbrahim Paşa'nın, Mehmed Ali'nin ağır vergi ve askerlik yükümlülüklerinden kaçmak için Suriye'ye kalabalıklar hâlinde kaçan Mısır köylülerini geri vermeyi reddetmesi üzerine başlamıştı. Mısır Hıdivi ayrıca Suriye'nin kereste ve kömürünü, değerli ipek ihracatını da kontrol etmek istiyordu.

26 Bkz., s. 99.

27 *Istoriya Rossii v XIX veke*, II (St. Petersburg), s. 600.

28 G. H. Bolsover, "Nicholas I and the Partition of Turkey", *Slavonic and East European Review*, XXVII (1948-1949), s. 116.

29 İbrahim Paşa daha fazla toprak talep etmek istiyordu. Girit, Anadolu'nun güney sahillerinin büyük bir bölümü, muhtemelen Tunus ve Trablusgarp.

30 Mısır'daki İngiliz ve Fransız konsoloslarının bir an önce barış yapması için Mehmed Ali'ye baskı yapmaktadır. Osmanlılar biraz daha direnmiş olsalar, Mehmed Ali Adana'yı Osmanlılara terketmeye istekli olacaktı. İngiliz Konsolosu Campbell, barış yapılmazsa İskenderiye'nin abluka altına alınacağı tehdidini savurmuştu.

31 Gizli maddenin Rusça metni Çanakkale Boğazı'nın kapatılmasını içerirken, Osmanlıca metin "İstanbul Boğazı", -yani Akdeniz ve Karadeniz arasındaki bütün geçitlerin kapatılmasından söz etmektedir. N. S. Kinyapira, *Vneshnaya politika Rossi pervai poloviny XIX veka*, Moskova, 1963, s. 189.

32 P. E. Mosley, *Russian Diplomacy and the Opening of the Eastern Question in 1838 and 1839*, Cambridge, Mass., 1934, s. 15-16. 1833 yılında I. Nicholas'ın İstanbul Boğazı'na hakim bir noktayı işgâl ederek tahkim etmeyi düşündüğüne dair kanıtlar mevcuttur.

33 *A.g.e.*, s. 21.

34 H. Gleason, *The Genesis of Russophobia in Great Britain*, Cambridge, Mass., 1950, V. ve VI. bölümler.

IV

İKİNCİ MEHMED ALİ PAŞA KRİZİ
1833 - 1841

II. Mahmud için, 1832-1833 yılları arasında Mehmed Ali Paşa'nın elinden uğradığı yenilgiler kabul edilemez bir aşağılamaydı. Barış yaptığı andan itibaren intikam almak, Suriye ve Adana'yı ve belki de Mısır'ı geri almak için fırsat kolluyordu.[1] Her ne kadar bazı tarihçilerin betimlediği gibi "Osmanlı İmparatorluğu'nun Deli [Büyük] Petrosu" olmasa da, Avrupa ve Avrupalı fikirler hakkındaki bilgisi çok az olsa da, imparatorluğunu modern ve etkili bir hâle sokmak için duyduğu istek çok güçlüydü. 1830'lu yılların başında, en azından bir süre için, Anadolu ve Balkan illerinin büyük bir bölümünde büyük toprak sahiplerinin ve paşaların özerkliklerine etkili bir darbe indirmişti. 1831 yılında feodal tımar sisteminin son kalıntıları ortadan kaldırılmıştı. 1826 yılında Yeniçeri sisteminin ortadan kaldırılması, giyimi ve teknikleri açısından yeni ve çok daha modern bir ordunun yaratılmasını mümkün hâle getirmişti. Yeni ordu da modern Harbiye Nazırlığı, Mekteb-i Tıbbiye (1827) ve Harp Akademisi'nin (1834) kurulmasını mümkün kıldı. Pek başarılı olmasa da, Avrupa dillerini bilen bir avuç eğitimli Türk'ün sayısını arttırmak için girişimlerde bulunuldu. III. Selim döneminde kısa bir süre için büyük Avrupa başkentlerinde açılan elçilikler 1834 yılında bu kez kalıcı olmak üzere tekrar açılmıştı. Dinî vakıfları devlet kontrolü altına sokarak *ulema*'nın gücünü kırmak için girişimler olmuştu. 1831 yılında ilk Türk gazetesi (tümüyle resmi bir gazete de olsa) yayımlanmaya başlamıştı. Askerî olanlar dışındaki değişikliklerin çok azı yüzeysel olmaktan uzaktı. Özellikle Sultan'ın merkezî yönetim sisteminde yaptığı reformlar büyük ölçüde yüzeyseldi. Yine de Yunan savaşının sonunda Osmanlı İmparatorluğu, bir kez daha isteksizce de olsa, III. Selim'in ölümünden sonra terkedi-

len ağır ve tereddütlü ilerleme yoluna girmişti. Gücünün arttığının bilincinde olan ve vasalının başardıklarını kıskanan Sultan Mahmud, Mehmed Ali Paşa ile ikinci kez güç denemesine girişmek için giderek daha istekli oluyordu.

II. Mahmud, 1834 yılı Mayıs'ında Filistin'in Nablus bölgesinde Mısır yönetimine karşı başlayan ve Osmanlı entrikalarının da ateşlemiş olabileceği isyandan yararlanarak Suriye'yi işgâl etmek istiyordu. İstanbul'daki İngiliz, Fransız ve Rus temsilcilerinin cesaret kırıcı tutumları bu girişimini engelleyebildi. Sultan birkaç ay sonra İngiliz hükümetini Mehmed Ali'nin Akkâ dışında Suriye'yi geri vermesi için baskı uygulamaya çağırdı. 1836 sonunda en büyük hasmı ile doğrudan müzakereler yürüterek kaybedilen toprakların bir kısmını geri almayı bile denedi. Geri kalan toprakları geri verirse Mısır ve Akkâ Paşalığını oğullarından birine bırakabileceğini teklif etmek üzere Osmanlı temsilcisi Sanım Efendi Mısır'a gönderildi. Bu tekliften de bir sonuç alınamadı ve Sultan Mahmud başarılı bir intikam savaşı yapmayı hayal etmeyi sürdürdü.

Büyük Güçler'in hiçbiri, özellikle de İngiltere ve Rusya bu hayallerden hoşlanmıyor ve bunları teşvik etmiyorlardı. Aralık 1834-Nisan 1835 döneminde Wellington kabinesinde görev yapan Peel'in Dışişleri Bakanlığı dönemi dışında 1830'lu yıllarda İngiltere'nin Dışişleri Bakanlığı'nı yürüten Palmerston, Mısır Hıdiv'ine karşı önyargılıydı. 1839 Haziran'ında Palmerston, "Kurnazlık, cesaret, hazırcevaplık ve başarılı bir isyanla başageçmiş cahil bir barbar olarak gördüğüm Mehmed Ali'den nefret ediyorum. Mısır uygarlığı hakkındaki böbürlenmelerini kibirli bir hödüğün böbürlenmesi gibi değerlendiriyorum. Bu zavallı insanların başa getirdiği en baskıcı ve diktatör kişiliklerden biri olduğunu düşünüyorum" diye yazıyordu.[2] Mehmed Ali Paşa'nın Suriye'yi ve Mısır'ı kaybetmesinden muhtemelen memnuniyet duyardı. Ama Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü bir devlet olarak varlığını sürdürmesi ve hatta varolmaya devam etmesi için ne kadar çabuk reform yapması ve çağdaşlaşması gerektiğinin de farkındaydı. Dolayısıyla Osmanlılar güçleninceye kadar bölgede yeni bir sorun çıkmasını engelleme endişesini taşıyordu. 1834 yılının Eylül ayında Akdeniz'deki İngiliz donanmasına, Mısır filosuna saldıracak gibi olursa Osmanlı filosuna arkasını dönmelerini emretti. 1837 Nisan ayında, hiç tereddüt etmeden Sultan Mahmud'un Mehmed Ali'ye karşı Osmanlı-İngiliz ittifakı önerisini geri çevirdi. Palmerston'un temkinli tavrı, 1833 Mayıs'ında İstanbul'a gelen enerjik ve başına buyruk İngiliz Elçisi Ponsonby tarafından paylaşılmıyordu. Ponsonby defalarca (özellikle 1835 Ekim'inde) Mehmed Ali'nin iktidarının Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığı için önemli bir tehdit oluşturduğu uyarısında bulundu. Osmanlı ordularının yeni bir yenilgisinin bile, statükonun korunmasından daha az tehlikeli olduğunu savundu. Palmerston haklı olarak bu savlardan etkilenmiyordu.

Kendi açısından Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ile tatminkâr bir ilişki kurmayı başarmıştı. Hünkar İskelesi Antlaşması ile, Osmanlı İmparatorluğu'nu fiilî (*de facto)* veya potansiyel protektorası hâline soktuğuna inanıyordu. 1830'ların ortalarında iki ülke arasındaki bariz anlaşmazlık kaynaklan ortadan kalkıyordu. Şubat 1834'te Edirne'de yapılan antlaşmayla Kafkaslar'daki yeni Osmanlı-Rus sınırı belirlenmişti. 1836 Mayıs'ında imzalanan ve daha yumuşak koşulları olan bir antlaşma ile, 1829 yılında Osmanlılann kabul etmeye zorlandıkları savaş tazminatlarının ödenmesi düzenlemişti. Bir iki ay sonra Ruslar, borçlanna karşılık yedi yıldır ellerinde tuttuklan Silistre'yi boşalttılar. Yeni bir Osmanlı-Mısır savaşı ya II. Mahmud'un Rus himayesine karşı bağımsızlığını ilân etmesine varacak kadar güçlenmesine ya da Boğazlar'da Mehmed Ali'nin kişiliğinde yeni ve güçlü bir yöneticinin ortaya çıkmasına yol açacaktı. Her iki durumda da Rusya kaybeden taraf olacaktı. Dolayısıyla 1833 sonrasında Rusya tutarlı bir biçimde Yakındoğu'daki statükoyu korumayı sürdürdü. Bölgede yeni sorunlar görmeye istekli olan başka bir güç de mevcut değildi. Meşru bir hükümdann vasalı tarafından bir kez daha yenildiğini görmeye duyduğu isteksizliğin yanısıra Metternich, Doğu'daki yeni mücadelerinin yaratabileceği uluslararası sorunlardan da korkuyordu. Fransız kamuoyu daha şimdiden Mısır yanlısı bir tavır sergiliyordu, bu tavır 1840'larda çok daha önemli ve tehditkâr bir hâle gelecekti ama bu aşamada kamuoyunun Fransız devlet adamlannın tavn üzerinde bir etkisi yoktu. 1836 Mayıs'ında "tüm Avrupa Doğu'daki statükonun sürdürülmesini istediği için" Roussin'e Kütahya Antlaşması'nı savunması emredilmişti.[3]

Rusya ve İngiltere'nin Yakındoğu'da yeni sorunlardan kaçınmak istemesi, aralanndaki ilişkinin düzeldiği anlamına gelmiyordu. Antlaşmayı izleyen yıllarda Hünkâr İskelesi Antlaşmasının şokundan kurtulmak şöyle dursun, ilişkiler hızla bozulmuştu. Palmerston Rus yayılmacılığının Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığına karşı bir tehdit oluşturduğuna inanıyor ve buna karşı çıkma endişesi taşıyordu. 1834 Ocak ayında Ponsonby'e Rusların İstanbul'u işgâl etmesine karşı çıkmak için gerekirse İngiliz Akdeniz filosunu İstanbul Boğazı'na çağırma yetkisi verilmişti, ancak Osmanlılar karşı çıkarlarsa Çanakkale Boğazı Londra'dan emir gelmeden zorlanmayacaktı. Wellington 1835 Mart'ında, elçinin bu yetkisini geri aldı ama Palmerston 1836 Haziran'ında tekrar yetki verdi. Bu kez Ponsonby İngiliz donanmasını ancak Sultan talep ederse çağırabilecekti. İngiliz Dışişleri Bakanı'nın Ruslara karşı duyduğu güvensizlik 1835 Kasım'ında Osmanlılarla, Osmanlıları Rusların saldınsına karşı korumak için İngiliz-Fransız ittifakı önermesinde de görülebilir. Öneri İngiliz kabinesinin diğer üyelerinin öneriye pek sıcak bakmaması ve Fransa'nın işbirliğini reddetmesi üzerine sonuçsuz kalmıştı. Daha da önemli-

si İstanbul'da Rus egemenliği ve hatta Rusların Boğazlar'ı ele geçirmesi tehlikesinin de ötesinde İngiltere ile Rusya'yı karşı karşıya getiren başka sorunlar da söz konusuydu. Birçok İngiliz Rus donanmasının büyümesini ülkelerinin güvenliğine karşı bir tehdit olarak görüyordu. Palmerston bu durumu, İngiltere-Rusya ilişkileri içinde en tehlikeli unsur olarak değerlendiriyordu. 1833 ve 1838 yıllarında İngiliz donanmasının gücü bu gerçekdışı tehlikeyi karşılamak için arttırılmıştı. 1830'lu yılların sonlarında İngilizler İran'da Rus etkisinin aşırı arttığından şüpheleniyorlardı. İran 1837 yılında Rusların da cesaretlendirmesiyle, Hindistan'ın anahtarlarından biri olarak görülen Afganistan'ın doğusundaki Herat kalesine saldırmıştı, bir İngiliz yetkili kentin savunmasını başarıyla yönetmişti. 1839 baharında Hint hükümeti, Rus etkisinin arttığı kaygısıyla, Afganistan Emiri Dost Muhammed ile oldukça gereksiz bir savaşa girişmişti. Yakındoğu'daki İngiliz çıkarları açısından Çerkezistan'ın durumu çok daha önemliydi. 1829 yılından sonra Rusların Karadeniz'in doğu kıyısında Çerkez kabilelerin yaşadığı ulaşılamaz bölgelere boyun eğdirme girişimi İngiltere'nin Rus karşıtı propagandıcıları için büyük fırsatlar doğurmuştu. Rus İmparatorluğu bir kez daha Polonya'daki gibi özgür olmaya çalışan insanları ezmeye çalışıyor gibi gözüküyordu. Süreç içinde Rusya Kafkaslar'daki durumunu tehlikeli olacak biçimde güçlendiriyor ve dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu, İran ve hatta Hindistan'a karşı hareket etme yeteneğini arttırıyor gibi gözüküyordu. 1834 yılında Ponsonby, Çerkezleri desteklemek için İngiliz askerlerinin Karadeniz'e gönderilmesini istedi. Bu çok tehlikeli ve uygulanmaz görüşten pek bir şey çıkmadı. Ama bunu izleyen iki sene içinde İngiliz hükümeti Çerkezistan'daki durum hakkında doğru bilgi almak için büyük bir çaba sarfetti. 1835 yılının sonunda James Hudson özel müfettiş göreviyle bölgeye gönderildi, Odessa'daki Başkonsolos James Yeames da bölgeyi 1836 yazında ziyaret etti. Ancak en önemli kişi genç, ihtiraslı ve mistik bir İskoç olan ve kısa bir süre sonra Avrupa çapında fanatik bir Rus karşıtı propagandacı olacak olan David Urquhart'dı. Urquhart, 1834 yılında Çerkezistan'ı ziyaret etmişti. Daha sonra Urquhart, bölgenin yarı barbar halkının en katı ve inatçı destekçilerinden biri hâline gelecekti. 1834 Eylül'ünde Çerkezlerin bağımsızlıklarını ilân etmesini ve bağımsızlıklarını elde etmek için İngiltere'nin yardımını talep etmelerini önerdi. Palmerston bu öneriyi hemen reddedecekti. İki sene sonra durumun içerdiği tehlike bir kez daha kendini 1836 Kasımında Sucuk Kale'de İngiliz gemisi Vixen'e el konulmasıyla gösterecekti. Ruslar Çerkez sahilini kuşatma altına almışlardı. Bu durum gemiyi Çerkezistan'a gönderen Urquhart'ın arzu ettiği gibi ciddi bir İngiliz-Rus krizine yol açmadı. Ruslar kısa bir süre sonra gemi mürettabatını serbest bıraktılar. Rusya'nın Çerkezistan üzerindeki egemenlik iddialarını tanımayı reddeden

Palmerston, Rusya'nın Sucuk Kale üzerindeki egemenliğinin meşruiyetini, dolayısıyla buradaki Rus yetkililerin, limanın karantina veya "yerel" koşullarını ihlal eden Vixen gemisine el koymaya haklan olduğunu kabul ediyordu. Bu değerlendirme çerçevesinde sorun 1837 Haziran'ında çözümlenmişti.

Rusya ile karşı karşıya gelip, çatışmaya girme arzusu olmasa da Palmerston giderek Osmanlı İmparatorluğu'nu güçlendirme ve imparatorluğun Rusya ve Mısır'a karşı koyma gücünü kazanması gereğinin farkına varıyordu. İmparatorluğun siyasal ve toplumsal yapısının kökten değişmesi gibi bir arzusu yoktu. İmparatorluk tebaasına parlamenter veya temsili bir hükümet vermeyi arzulamıyordu, bu uygulanması mümkün olmayan ve hatta zırva bir hedef olurdu. İstediği sadece imparatorluğun silahlı kuvvetlerini, malî ve idarî yapısını güçlendirmekti. 1830'lu yılların sonlarında bu yönde birkaç başarısız girişimde bulundu. 1835-1836 yıllarında ordunun yapısını güçlendirmek ve imparatorluğun askerî potansiyeli hakkında bilgi toplamak için İngiliz subaylan Osmanlı İmparatorluğu'na gönderildi. 1838 Eylül'ünde Doğu'daki bir eğitim tatbikatı için bir Osmanlı filosu, İngiliz Akdeniz donanmasına katıldı. 1839 Mart'ında Osmanlı donanmasının eğitimini geliştirmek için küçük bir İngiliz bahriyeli grubu İstanbul'a geldi. Bütün bu girişimler çok az sonuç verdi. İngiliz subaylarının Osmanlılarca istihdam edilmesi Rus hükümetinin doğal olarak itirazlarına yol açıyordu, elleri altında yeterince Avusturya ve Prusya subayı olan Osmanlılar da çağrılmadan gelen bu İngiliz yardımcılar için yapacak bir şey bulmadılar veya bulamadılar. Bir tanesi hariç bütün bahriye subayları 1839 yılında, hiçbir şey başarmadan geri çağırıldılar.[4] Hıristiyanların Müslüman askerler üzerinde etkili komuta kurmasına engel olan dinî önyargılar, Osmanlıların yabancı danışmanların çabalarından gerektiği kadar faydalanamadığı anlamına geliyordu, Avrupa'nın askerî yöntemlerini uyarlama çabaları da genellikle başı bozuk bir biçimde ilerliyordu.[5] Bâbıâli'nin 1838 yılında İngiltere'den 3 milyon sterlinlik borç alma girişimi de, İngiliz hükümetinin borç için geri ödeme garantisini vermeyi reddetmesi karşısında, başarısız olmuştu.

Palmerston'un Osmanlı İmparatorluğu'nu güçlendirmek için gösterdiği sınırlı ancak iyi niyetli girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanması Ponsonby'nin 1830'lu yılların ortasında ve sonunda İstanbul'da İngiliz etkisini arttırmak için çaba sarfetmesini önlemedi.1838 Ağustos'unda bu süreç önemli bir İngiliz-Osmanlı ticarî antlaşmasıyla meyva verdi. Bu antlaşma kısmen Osmanlı-İngiliz ticaretini geliştirmeyi hedefliyordu. Antlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu'nda İngiliz tüccarların ayrıcalıklar ve bağışıklıklan teyit ediliyor, İngiltere vatandaşlarının imparatorluğunun herhangi bir yerinde serbestçe ticaret yapmasına izin veriliyor ve Osmanlı ithalatının üzerindeki gümrük vergisi *ad valorem* % 9'la sınırlandırı-

lıyordu. Antlaşma sonrasında Yakındoğu'da İngiliz ticareti önemli bir artış gösterdi[6], ancak bazı tarihçilerin inandığı gibi[7] Yakındoğu'daki ticarî kaygıların İngiliz politikasını derinden etkilediğine inanmak hatalıdır. Bu antlaşma kısmen Mehmed Ali'nin Mısır'daki durumunu zayıflatmayı amaçlıyordu. Osmanlı topraklarındaki devlet tekelleri kaldırılınca, bu antlaşmayı uygulamayı Eylül'de kabul etmiş olan Paşa, önceki yıllarda en önemli gelir kaynağı olan Mısır ürünlerinin satış tekelinden mahrum kalacaktı.

Yakındoğu'da işler bu durumdayken, yani İngiltere-Rusya ilişkileri gerginken ve gerilim artarken, Osmanlı İmparatorluğu hâlâ reform geçirmemiş, silahlı kuvvetleri hâlâ etkisiz ve II. Mahmud hâlâ intikam peşinde koşarken, Yakındoğu ve dolayısıyla Avrupa'nın tümü yeni bir krize doğru ilerliyordu. Mısır Hıdivi 1834 sonbaharında bağımsızlığını ilân etmeyi düşünmüş ama oğlu İbrahim'in bunu gerçekleştirme şansının 1833'ün ilk aylannda kaybedildiğine inanması üzerine vazgeçmişti. 1838 başlarında Mehmed Ali Paşa konuyu daha ciddi düşünmeye başlamıştı, ilerleyen yaşı yüzünden konumunu mümkün olduğu kadar çabuk bir biçimde ailesi için kalıcı bir hâle sokma endişesini taşıyordu. Mısır'daki konsoloslardan hükümetlerinin tavnnı öğrenmeye çalıştı ve 25 Mayıs'ta kendisini bağımsız hükümdar ilân etme arzusunu açıkladı. Büyük Güçler, Yakındoğu'daki statükonun değişmesine karşı hep birlikte, hemen karşı çıktılar. 24 Mayıs tarihinde, daha Mehmed Ali'nin hareketini bilmeden önce Palmerston, Londra'daki Avusturya Macaristan elçisi Esterhazy'e, Paşa bağımsızlığını ilân ederse, Paşaya karşı çıkmak için Büyük Güçler'in işbirliği yapmasını önermişti. Bohemya'daki Töpliz'de I. Nicholas ve Metternich'in toplantısından sonra, Nesselrode İngiltere ve Fransa'nın Mısır'a karşı alabileceği herhangi bir önleme sıcak baktıklannı açıklayan bir bildiri yayınladı, bu arada da yeni bir Osmanlı-Mısır savaşı durumunda Boğazlar'ı almak için Rusya'da büyük ölçekli hazırlıklar sürdürülüyordu.[8] Fransız hükümeti, diğer Büyük Güçler'e göre Mehmed Ali Paşa'ya daha sıcak bakmasına karşın, Paşa'ya statükoyu bozmamanın önemini anlatmaya çalışıyordu. Mehmed Ali Paşa açık bir hesap hatası yapmıştı. 16 Haziran'da İngiliz Konsolosu Campbell ve Rus Konsolosu Medem ile yapılan bir toplantıda Paşa bildirisini geri çektiğini açıkladı. Ancak bağımsızlık fikrinden vazgeçmediğini açıkça belirtti, açıklama ertelenmiş ancak sonsuza kadar terkedilmemişti.

1838 yazında yaşanan bu küçük kriz Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki yan-himayesini koruma iddialarını sürdürmesinin zorlaşacağını gösteriyordu. Ağustos ayında Palmerston, Yakındoğu meseleleri konusunda beş büyük Avrupa ülkesi arasında belli bir işbirliği sağlamaya çalıştı. Hünkâr İskelesi'nin yerini alacak ve Osmanlı İmparatorluğu'nu ortak garanti altına alacak bir antlaşma-

nın, bu ülkelerin Londra elçileri tarafından müzakere edilebileceğini umut ediyordu. Özellikle Rusya'nın muhalefeti yüzünden umutlan boşa çıktı ama 10 Ekim tarihinde St. Petersburg'daki İngiliz elçisi Lord Clanricarde'ye gönderdiği memo'da "Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderinin tek başına, bağımsız ve kendi iradesi doğrultusunda veya başka güçlerin onayı olmadan hareket eden herhangi bir güç tarafından belirlenmesinin"[9] imkânsızlığını vurguluyordu. Rusya, esas itibariyle Yakındoğu'da izole olmuştu. Fransa, Rusya'ya karşı İngiltere kadar düşmanca bir tavır beslemiyordu ama bir Rusya-Fransa Antlaşması da mümkün değildi. Böyle bir antlaşma Rusya'nın, Belçika'daki Fransız politikasını desteklediği anlamına gelecek ve böylece de bu konuda Rusya'yı Avusturya ve Prusya'dan ayrı düşürecekti. Bu antlaşmaya Rus Dışişleri Bakanlığı'ndaki etkili kişiler ve başta Nesselrode karşı çıkıyordu, I. Nicholas da bir müttefik olarak Fransa'yı güvenilmez buluyordu. Metternich'in Yakındoğu'dan çok az kişisel çıkarı vardı, Rusya'nın İstanbul'u işgâl etmesi veya Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerinde etkili bir himaye kurmasına da Avusturya'nın destek vereceğine güvenilemezdi. Dolayısıyla Londra'da çok güçlü ve tehditkâr gözüken Rusya'nın durumu göründüğünden çok daha zayıftı. 1839 başında Rusya'nın İngiltere'nin Osmanlı hükümetini etkilemesini engellemenin, İngiltere'nin Rusya'nın etkisini yok etmek istemesi kadar imkânsız olduğu netleşmişti. İki ülke arasında bir *modus vivendi* (geçici anlaşma) yapmanın yolu açılmıştı.

1838'in son aylarında II. Mahmud, öncesine kıyasla Mehmed Ali Paşa ile hesaplarını kapatmaya çok daha hevesliydi. Osmanlı Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa, Mehmed Ali Paşa'ya karşı harekette Avrupalı güçlerin desteğini elde etmek için son bir çabayla, özel görevle Viyana, Paris, Berlin ve Londra'ya gönderilmişti, ama boşuna. Tavn diğer Avrupalı devlet adamlanndan çok daha fazla belirleyici olan Palmerston, sadece Mehmed Ali Paşa bağımsızlığını ilân ederse Sultan'a yardımcı olmaya söz verdi. Palmerston için Osmanlı-İngiltere ittifakı Yakındoğu'da istikrarı korumanın bir yoluydu, Mahmud'un ümit ettiği gibi Suriye'nin yeniden fethinin aracı değil. Sağlığı çok kötü durumda olan Sultan ise artık, Avrupa'nın desteği olsun ya da olmasın Mısır'daki vasalını yerinden etmeye karar vermişti. 1839 Nisan'ında Palmerston'un İngiltere ile ittifak için sunduğu koşullar reddedilmişti. İttifakın reddedilmesiyle aynı anda, Osmanlı ordusu Mehmed Ali Paşa'nın egemenliğindeki bölgenin sınırlarını geçti ve yeni bir Osmanlı-Mısır savaşı başladı.

Birkaç hafta sonra, Osmanlı İmparatorluğu çökme noktasına gelmiş gibi görünüyordu. 24 Haziran'da Osmanlı ordusu, Kuzey Suriye'de yer alan Nizip'te İbrahim Paşa tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldı. Oğlunun zaferlerinden yararlan-

mada her zamanki gibi temkinli davranan babasının emirleri, İbrahim Paşa'nın Tarsus'u geçip, Konya'ya ilerlemesini engelledi. 30 Haziran'da savaşın haberleri kendisine ulaşmadan önce II. Mahmud öldü. Yerine geçen Abdülmecid, 16 yaşında zayıf karakterli ve aptal bir gençti. Bir hafta sonra Kapudan Giritli Hain Ahmed Paşa, Osmanlı filosunun önemli bir bölümü ile birlikte İskenderiye'ye gidip Mehmed Ali Paşa'nın ordusuna katıldı. Bunun nedeni muhtemelen, Mısır Hıdivi'nin amansız düşmanlarından biri olan Sadrazam Hüsrev Paşa'nın gemileri Rusların denetimi altına sokacağından korkmasıydı. İstanbul'a artık panik benzeri bir hava hakim olmuştu. Yeni Sultan, 5 Temmuz'da Mehmed Ali Paşa'ya Mısır'da saltanat kurma hakkını tanımayı önerdi. Önerisine, aynı ödünlerin Adana ve Suriye içinde verilmesi ve Hüsrev Paşa'nın görevden alınması teklifiyle karşılık verildi. Bu koşullar Osmanlı İmparatorluğu'nun hayali birliğine ölümcül bir darbe indirebilirdi. Büyük Güçler duruma müdahale etmiş olmasalardı, Bâbıâli kendini Mehmed Ali'nin taleplerine boyun eğmek zorunda hissedebilirdi. Ama Büyük Güçler'in duruma müdahale edeceklerinin işaretleri de vardı. Palmerston 25 Haziran'da İngiltere'nin Akdeniz filosuna Mısır ve Suriye arasındaki deniz iletişimini kesmeleri emrini verdi. Filonun bir bölümü İskenderiye'ye gidecek ve çatışmaların hemen sona erdirilmesi için "olumlu emirler" verecekti. İngiltere bunu gerçekleştirirken, Fransız donanmasının da desteğine sahip olacaktı. Krizin ilk haftalarında, Büyük Güçler Yakındoğu konusunda çabucak bir ittifak oluşturdular. İngiltere ve Fransa 1832-1833 döneminin aksine Viyana'nın müzakere merkezi olması konusunda antlaşmaya vardı. Bu antlaşmanın ve Büyük Güçler'in hepsinin Yakındoğu'daki statükoda herhangi bir değişiklik olmasından duydukları rahatsızlık sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nu felaketten kurtarmak için hızla, etkin bir faaliyet içine girildi. 27 Temmuz'da, Osmanlı vezirleri Mehmed Ali'nin taleplerine boyun eğmeye karar vermişken, beş büyük Avrupa ülkesinin İstanbul elçileri Bâbıâli'ye son derecede önemli bir ortak nota sundu. Bu nota beş Büyük Güç'ün Doğu Sorunu konusunda anlaşmaya vardıklarını vurguluyor ve Osmanlı devletini "Büyük Güçler'in rızası olmadan kesin çözümlerden kaçınmaya ve bu ülkelerin konuya gösterdikleri ilginin sonuçlarını beklemeye" davet ediyordu. 22 Ağustos'da Bâbıâli sadece Suriye'yi Mehmed Ali Paşa'ya bırakmayacağı şartını ileri sürerek Avrupa güçlerinin, kendi adına Mehmed Ali Paşa ile antlaşmalarını istedi.

Bu talep bütün durumu değiştirdi. Osmanlı-Mısır savaşı artık Avrupa'nın çıkarının bir nesnesi hâline dönüşmüştü. Mehmed Ali Paşa'nın kazandığı zaferin tadını tümüyle çıkarmasına izin verilmeyecekti. 25 Ağustos tarihinde oğluna geç kalmış bir emir göndererek, Konya'ya ilerlemesini istedi ama İbrahim Paşa ordusunun yorgun olduğu ve Suriye'de Mısır karşıtı ayaklanma tehlikesini öne süre-

rek bunu yapmayı reddetti. Bu nedenle önemli bir çatışmanın olmadığı uzun bir dönem yaşandı. Yaklaşık bir sene boyunca odak noktası, Yakındoğu'daki olaylar yerine Avrupa devletlerinin diplomatik oyunları oldu. Temmuz sonunda Avrupalı güçlerin kurduğu ortak cephe, gerçekten çok bir görüntüydü. İngiliz hükümetinin Rusya'ya duyduğu güvensizlik sürüyordu, 18 Temmuz'da Palmerston Ponsonby'e Rusya "herhangi bir mazeret veya nedenle" Boğazlar'a girerse, İngiliz donanmasını Çanakkale'ye çağırmasını emretti.[10] Daha da önemlisi İngiltere ve Fransa arasındaki uçurum giderek büyüyordu.

Fransız hükümeti Mehmed Ali Paşa'nın tam anlamıyla bağımsızlığa kavuşmasını arzulamıyordu. Öte yandan Fransız subayları ve uzmanlarına dayanan Mehmed Ali Paşa'yı da Fransa'nın potansiyel müşterisi olarak görmekten de kendini alamıyordu. Mısır'daki Fransız ticarî çıkarları büyümekteydi ve önemliydi. Daha da önemlisi, Doğu Akdeniz'de önemli bir tehlike hâline gelen İngiliz hakimiyetine karşı Fransız etkisi altındaki güçlü bir Mısır devleti, Fransa'nın elinde önemli bir silah olacaktı. Mısır, Kuzey Afrika'da Fransa'nın güçlenmesine yardımcı olabilirdi. Bütün bu nedenlerle, Paris açıkça Mısır karşıtı bir tutum almak konusunda isteksizdi. Fransız hükümeti 27 Temmuz tarihli ortak notaya da sıcak bakmıyor ve Mehmed Ali Paşa'yı kendisine sığınan gemileri Bâbıâli'ye iade etmeye zorlamak için Fransız donanmasını kullanmayı da reddediyordu. Fransa, Paşa'nın kazandığı zaferlerin, 1833 yılında kazandığı ödünlerden çok daha fazlasını Osmanlılardan alma hakkını yarattığını savunmaya başlamıştı, Fransız basını ise İngiltere'nin Yakındoğu politikasına karşı giderek daha düşmanca bir tutum takınıyordu. Öte yandan Palmerston Mehmed Ali Paşa'yı Suriye'den çıkartmak konusunda kararlıydı. Paşa'yı Mısır'dan çıkaracağı konusunda umudu, muhtemelen böyle bir arzusu da yoktu ama Suriye Sultan'a geri verilmeliydi. Bu gerçekleşene kadar Mehmed Ali Paşa, Mezopotamya'yı işgâl edecek bir konumda olacak ve sadece Süveyş ve Kızıldeniz üzerinden Hindistan yoluna değil, aynı zamanda Kuzey Suriye üzerinden İran Körfezi'ne giden yolu da kontrol edebiliyor olacaktı. Mısırlıların güney ve kuzeyden Mezopotamya'yı işgâl ederek, Kafkaslar'dan bölgeye doğru ilerleyen Ruslarla ittifak kurması bile mümkündü.[11] Ayrıca Suriye Mısır'ın elinde kaldıkça, Sultan'ın prestiji Boğazlar ve Anadolu'yu elinde tutamayacak kadar azalabilirdi. İngiltere ve Fransa'nın Mısır'a karşı tavırları arasındaki uçurum 1839 yazında iyice artmıştı ve artmaya da devam ediyordu.

Uçurumun genişlemesi, daha önce örneği olmayan bir İngiltere-Rusya yakınlaşmasını mümkün kılmıştı. Yeni kriz Rusya'yı garip bir anda yakalamıştı. Rusya, Londra, Paris ve Viyana'da sadece maslahatgüzâr düzeyinde temsil edilirken, I. Nicholas aile sorunlanyla boğuşuyordu. Aynca, ülkenin finansal durumu da pek

parlak değildi, 19. yüzyılda sık sık olduğu gibi parasızlık Rus dış politikasının kazanabileceğini umut ettiği başarılarının sınırlarını belirliyordu. Çar ve bakanları, Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın koşullarında belirtilen şartlara göre talep etmeleri durumunda Osmanlılara askerî yardım vermeyi istemiyorlardı. Nicholas'a gönderdiği 9 Ağustos 1839 tarihli iki raporda Nesselrode, barış zamanı Boğazlar'ın savaş gemilerine kapalı olması ilkesine müdahale edilmemesi şartıyla, Osmanlı topraklarının bütünlüğü için uluslararası garanti sağlamak için Rusya'nın diğer ülkelerle işbirliği yapması çağrısında bulunuyordu. Çar bu çağrıyı kabul etti ve Eylül ayında Stuttgart'taki Rus yetkilisi Baron E. P. Brunnow'u bu koşullar doğrultusunda İngiltere ile anlaşmak için özel görevle Londra'ya yollamaya karar verdi. Bu kararla birlikte Rus politikası olayların gelişiminde belirleyici oldu. Özel Rus temsilcisinin sadece Londra'ya gönderilmesinin nedeni kısmen İngiltere'nin Rusya'nın Yakındoğu'daki en önemli muhtemel düşmanı ve dolayısıyla uzlaşılması gereken en önemli güç olmasıydı. Nicholas ve Nesselrode kriz esnasında Avusturya'nın aldığı bağımsız tavırdan da rahatsız olmuşlardı ve Avusturya'yı ilk müzakerelere sokmama endişesi içindeydiler. Daha da önemlisi İngiltere ile müzakereler yaparak, gergin ilişkilerine karşın 1830'lu yıllarda özellikle İberya yanmadasında ve bir ölçüde de Belçika'da Avrupa politikasının en önemli unsuru olan İngiliz-Fransız ittifakını bozabileceklerini farketmişlerdi. Bu ittifakı bozmak Avrupa'da muhafazakârlık adına büyük bir zafer olacaktı. Bu tür bir zafer için Nicholas önemli bir bedel ödemeye hazırdı.[12]

Brunnow Eylül ortasında Londra'ya geldi ve Palmerston'un önerilerine çok açık olduğunu gördü. Başlangıçtan itibaren, Sultan'ı valisine karşı korumak için İstanbul'a Rus filosu gönderilmiş olsaydı bile bu durumun, 1813 yılında öngörüldüğü gibi Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu himayesine aldığı anlamına gelmeyeceğini açıkça belirtti. Rusya duruma müdahale ederse, bunu kendi bencil nedenleri yüzünden değil, Avrupa'nın temsilcisi olarak yapacaktı. Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın 1841 yılında sona ermesinden sonra antlaşma yenilenmeyecek ve Rusya, Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderi hakkında diğer Büyük Güçler'le birlikte ortak bir düzenlemeye gitmeye istekli olacaktı. Buna karşılık İngiltere ve Fransa da, Boğazlar'ın barış zamanında savaş gemilerine kapalı tutulmasının Avrupa kamu hukukunun bir ilkesi olduğunu kabul etmeliydiler. Palmerston için bunların hepsi mutlulukla karşılanan haberlerdi. Mehmed Ali Paşa'nın Suriye'den ve hatta İbrahim'e Anadolu'yu işgâl emrini verirse Mısır'dan da çıkarılmasını da kabul etti. Ama müzakereler bu aşamaya kolay gelmemişti. İngiltere'de liberal görüş giderek herhangi bir konu üzerinde Rusya ile ittifak kurulması görüşüne daha saldırgan yaklaşıyordu. Palmerston kabinede kendini, senelerdir

İngiltere'nin Avrupa'daki tek güçlü müttefiki olan Fransa'yı terk etmeye isteksiz olan güçlü bir Fransız yanlısı fraksiyon ile karşı karşıya bulmuştu. Bu tür duygular, izleyen kritik aylarda Palmerston'un diplomasi yürütmesine engel olacaktı. Brunnow İngiliz hükümeti ile herhangi bir resmî antlaşmaya varmadan önce 1 Ekim tarihinde Londra'dan ayrılarak St. Petersburg'a gelişmeler konusunda bilgi vermeye gitti.

İngitere-Rusya görüşmeleri Fransa'da büyük ölçüde huzursuzluk yarattı, ancak Fransız hükümetinin giderek daha çok Mısır yanlısı olan tutumunu değiştirmeye yetmedi. Hem Louis-Philippe hem de başbakanı Mareşal Soult Mehmed Ali Paşa'yı Suriye'den çıkartmak için güç kullanılması tavsiyesini dinlemeyi reddettiler. Ekim ayının başında, Mısırlıların Akkâ Paşalığını elinde tutabilecekleri, ancak aynı ismi taşıyan kaleyi geri vermesini önererek bir taviz veren Palmerston'un önerisi Paris'te anında reddedildi. Eylül ayının başından beri Londra'daki Fransız elçisi Sébastiani, İngiltere'nin gerekli olursa Mehmed Ali'ye karşı güç kullanmaya da kararlı olduğu konusunda Fransa'yı uyanyordu ama gönderdiği raporların çok az etkisi oldu. İngiltere ve Fransa arasındaki uçurum giderek daha aşikâr bir hâle geliyordu. Brunnow 24 Kasım'da coşkuyla "İngiltere-Fransız ittifakı şimdiden öldü" diye yazıyordu; "İngiltere hâlâ bizimle değil, ama Fransa ile de değil. İngiltere dul kaldı. Güzel ve kaprisli bir kadın olduğu için onunla evlenmek yetenek ve sabır gerektiriyor".[13]

Bir aydan kısa bir süre içinde Brunnow bir kez daha Londra'ydı, ancak bu sefer Rus elçisiydi. Kırım Savaşı dönemi hariç, 1873 yılına kadar bu görevde kaldı. Metternich'in kısa bir süre önce Londra'ya yolladığı Avusturya-Macaristan özel temsilcisi Neumann ile birlikte Osmanlı-Mısır sorununa çözümün ana hatları konusunda Palmerston ile çabucak bir antlaşma sağladılar. 5 Ocak 1840 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanı, İngiltere ve Rusya'nın Mehmed Ali Paşa'nın Mısır dışına çıkmaması konusunda anlaştıklarını ve bu konuda Avusturya ve Prusya'nın da desteğine sahip olduklarını Sebastiani'ye açıklayabilmişti. Bir gece sonra Palmerston, Brunnow ve Neumann'a Mısır sorunun çözümünü içeren bir antlaşma taslağı sunabilmişti. Antlaşmanın iki maddesi Boğazlar hakkındaydı, Boğazlar'da kurulacak özel rejim hakkındaki müzakereler aylar sürdü.

Bu arada Soult hükümetinin düşmesi ve Mart ayında bu hükümetin yerine Adolphe Thiers'in kabinesinin gelmesi Fransa'nın tavrının daha da taviz vermez ve gerçekdışı bir hâle bürünmesine neden olmuştu. Ne Soult ne de Thiers, Mehmed Ali Paşa'ya ne bırakılması gerektiği konusundaki düşüncelerini açıkça ifade etmişti. Büyük Güçler'in Yakındoğu'da uzlaşma önerilerini inatla reddetmiş ama kendileri de bir alternatif öneri getirmemişlerdi. Daha da önemlisi Thiers, Mehmed

Ali Paşa'nın Avrupa'nın düşmanlığına karşı direnme gücünü abartılı bir şekilde değerlendiriyordu, öte yandan Palmerston liderlerinin kullandığı ifade ne kadar güçlü olursa olsun Fransa'nın Paşa'nın Suriye'deki gücünü korumak için savaşa girmeyeceğinin farkındaydı.

Fransa'nın tavrı krizin büyümesine yol açmıştı. 7 Nisan'da Osmanlı temsilcisi Nuri Efendi Londra'ya bir nota vererek, Büyük Güçler'in 27 Temmuz 1839 tarihinde verdikleri ortak notada belirttikleri Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarlarını koruma sözünü yerine getirmelerini talep etti. Mehmed Ali Paşa ve ailesinin sürekli Mısır Hıdivi olması kabul ediliyordu, buna karşılık Paşa da Osmanlı filosunu geri vermeli ve eline geçirdiği toprakları teslim etmeliydi. Mayıs sonunda Londra'ya gelen Osmanlı temsilcisi Şekib Efendi bir kez daha sorunun bir an önce çözümlenmesi talep etti. Fransa'nın Londra'daki yeni elçisi Guizot'un taleplerine karşı, Thiers tavrını değiştirmeyi veya Avrupalı ülkelerle ciddi müzakerelere girmeyi reddetti. Mayıs ayının başında Neumann, Palmerston'un gönülsüzce verdiği onayla Beyrut ve Tiberia gölünün güneyinde kalan Suriye topraklarının Mısır'a bırakılmasını önerdi (Bu öneriye göre büyük Akkâ kalesi Mehmed Ali Paşa'ya kalıyordu). Ama bu inanılmaz derecede cömert öneriye de Paris tepkisiz kaldı. Neuman, 12 Haziran tarihinde Guizot ile sohbet esnasında, yaşamı süresince Suriye'nin Mehmed Ali Paşa'nın elinde kalmasını önerdi; ama Thiers Guizot'nun önerinin kabul edilmesi yönündeki savların karşın 30 Haziran tarihinde Suriye'nin tümünün Paşa'nın kendi hanedanının egemenliğine verilmesi dışında hiçbir teklifin kabul edilemeyeceğini söyleyerek bu öneriyi de reddetti.

Kriz esnasında Osmanlı bakanları içinde en ateşli Mısır karşıtı olan Veziriazam Hüsrev Paşa'nın 7 Temmuz tarihinde görevden alınması, gelişme kaydedilmesine yol açtı. Mehmet Ali Paşa yan gönülsüz de olsa aylardır Bâbıâli ile görüşmeler yürütüyordu. İstanbul'da kendisine sıcak bakan bazı güçlerin, örneğin Sultan'ın annesinin olduğunun farkındaydı, Osmanlı başkentine yeni bir temsilci Sami Bey'i göndererek değişen durumdan yararlanmaya çalıştı. Sami Bey aracılığıyla Osmanlı filosunu iade etmeyi önerdi, buna karşılık fethettiği toprakları elde tutmasına izin verilmesini, Suriye'nin egemenliğinin kendi ailesine bırakılmasını istiyordu. Osmanlı ve Mısır'ın doğrudan antlaşması ve bu antlaşmayı Fransa'nın şüphesiz kabul edecek olması, Londra'da son altı aydır sürdürülen ince müzakerelerin bir anda sonuçsuz kalması anlamına gelecekti. Avrupa ülkeleri böyle bir aşağılanmayı kabul edemezlerdi. Ponsonby'nin etkisiyle Bâbıâli 12 Temmuz'da Mehmed Ali Paşa'nın önerilerini kesin bir biçimde reddeti. Üç gün sonra Londra'da, Yakındoğu meselelerinin düzenlenmesi için İngiltere, Rusya ve Avusturya, Şekib Efendi ile bir dizi antlaşma imzaladılar. Antlaşma ilk önce, Sultan'ın hakla-

rının asi vasalına karşı korunmasını öngörüyordu. Buna karşılık Abdülmecid Boğazlar'ın barış zamanında bütün yabancı ülkelerin savaş gemilerine kapalı tutulacağını açıkça beyan etmeliydi. Antlaşmaya eklenen bir başka protokol ile, teklif eline geçtikten sonra on gün içinde Mehmed Ali Paşa'nın Sultan'a boyun eğmesi hâlinde Mısır'ın Paşa'ya bırakılması ve yaşamı boyunca Mehmed Ali Paşa'nın Suriye'yi yönetmesi öngörülüyordu.

On gün içinde öneriyi kabul etmemesi hâlinde bile, Mehmed Ali Paşa ailesi Mısır üzerindeki egemenlik haklarını koruyacaktı; ancak 20 günden sonra Sultan bu daha da dar kapsamlı teklifi geri çekebilecekti. Mehmed Ali Paşa'nın elinde tutmasına izin verilecek olan topraklarda Osmanlı kanunları geçerli olacaktı. Ordusu ve donanması Osmanlı ordusunun bir parçası olacak ve Osmanlı filosunu iade edecekti. Avrupa ülkeleri bir başka protokol ile de ana antlaşma onaylanmadan önce Mısır'a karşı güç kullanılabileceği konusunda anlaşıyorlardı, bu antlaşmanın koşullan Fransız hükümetine açıklanmayacaktı.

Bu antlaşmalar, son altı ay içinde bir sürü zaman ve emek harcanmasına yol açan Fransa'nın da kabul edebileceği bir çözüm bulma arayışının terkedildiği anlamına geliyordu. Fransız basını bu aşamada şiddetli biçimde İngiliz karşıtıydı ve Thiers ödün vermeyi reddediyordu. 16 Temmuz'da "Hiçbir şeyden korkmuyorum" diye yazıyordu. "Bizimki gibi bir ülkeyle her şeye karşı koyabiliriz."[14] Guizot "daima soğuk, sarsılmaz ve gizemli" olmalı diye devam ediyordu. Mehmed Ali Paşa mümkün olan her biçimde Suriye ve Mısır'daki pozisyonunu güçlendirmeli ve onu ülkeden atmak isteyen güçlere karşı çıkmalıydı. Kendi gücü ve bu ülkeler arasındaki kaçınılmaz bölünmeler uzun dönemde ona zafer getirecekti. Bu makul bir nasihat gibi gözüküyordu. Mısır'daki Fransız konsolosu Cochelet, Paşa'nın baskıya ve hatta Avrupalı güçlerin silahlı saldırısına karşı koyma yeteneği konusunda çok iyimserdi. Daha da önemlisi bu güçlerin birlik konusunda önemli eksiklikleri vardı. Palmerston, 15 Temmuz Antlaşması'nı kabul etmezlerse istifa edeceği tehdidiyle antlaşmayı kabinesine ancak kabul ettirebilmişti. Bakanlar Kurulu'nun iki üyesi Lord Holland ve Clarendon Fransa'ya karşı Rusya ile ittifak kurmayı kabul etmeyi sonuna kadar reddetmişler ancak bu konu yüzünden istifa da etmemişlerdi. Fransızların antlaşmaya şiddetle tepki göstermesi, hükümetin bir çok üyesini telaşlandırmış ve Paris'e karşı uzlaşmacı bir tutum izlenmesi için baskı oluşturmuştu. Fransa'nın Malta'ya veya Balearics'e de saldıracağı korkusu vardı. Eylül sonunda Kraliçe Victoria bile Fransa'ya bazı ödünler verilmesine olumlu bakmaya başlamıştı, öte yanda Rusya'ya karşı düşmanlık da eskisi gibi popülerliğini koruyordu. Prusya hükümeti ise antlaşmayı, antlaşmanın Prusya'ya Mehmed Ali Paşa'ya karşı silah kullanma yükümlülüğü getirmediği gerekçesiyle

onaylamıştı. Önceki aylar boyunca Yakındoğu politikası bir sarkaç gibi sallanan Metternich ise antlaşmanın uygulanması konusunda isteksiz gözüküyordu. Eylül ayında Mehmed Ali Paşa'nın hayatı boyunca Suriye'nin hakimi olarak bırakılmasını önerdi. Rusya'da Nesselrode bile Fransa'ya bazı ödünler verilmesini kabul edebilirdi, sadece Çar antlaşmanın koşullarının uygulanmasından yanaydı.

Yine de durum kurtarılmış ve 15 Temmuz Antlaşması'nın temel gerekleri yerine getirilmişti. Bunun da nedeni kısmen Palmerston'un kararlılığı ve daha da önemlisi ise Mehmed Ali Paşa'nın konumunun göründüğünden daha zayıf olmasıydı. Haziran ayında Lübnan'da Mısır yönetimine karşı bir isyan başlamıştı. İsyan birçok Fransız veya Mısırlı'nın inanmayı tercih ettiği gibi, her ne kadar Beyrut'taki İngiliz konsolosu Niven Moore ve kayınbiraderi Richard Wood bölgedeki Mısır karşıtı duyguları kışkırtmış olsa da İngiliz ajanlarının çalışmasının sonucu değildi. İbrahim Paşa'nın Marunî Hıristiyanlan silahsızlandırma ve Lübnanlıları ordularına asker olarak kaydetme çabaları sonucunda, İbrahim Paşa rejimine karşı gerçek bir halk hareketiydi. Temmuz ayının sonunda isyan hareketi bastırılmıştı.[15] Ama yine de Mısır'ın Suriye'deki durumunun zayıflığını şüpheye mahal vermeyen bir biçimde gözler önüne sermişti. 12 Ağustos tarihinde Mısır'a özel bir görevle gelen, açık görüşlü bir Fransız diplomatı olan Kont Walewski Mehmed Ali Paşa'nın gelecekteki durumu konusunda çok olumsuz bir rapor vermişti. Paşa'nın İngiliz donanmasının filosuna veya başkentine yapacağı herhangi bir silahlı saldırıya karşı koyma imkânı olmadığını yazmıştı. Bu tür bir saldırı, Suriye'de ciddi bir isyan veya Avrupalı askerlerin buraya çıkartma yapması durumunda, Paşa'nın Anadolu'ya yeniden saldırarak tepki vereceğini, böylesi bir saldırının sonuçlarının da önceden kestirilemeyeceğini yazmıştı. Kısa bir zaman içinde olaylar bu karamsar değerlendirmenin haklı olduğunu ortaya çıkaracaktı.

Dört Avrupa ülkesinin antlaşmayı imzaladığı andan itibaren Palmerston, İngiltere'nin Akdeniz filosunun yaşlı ve temkinli komutanı Amiral Stopford'u Suriye'deki Mısır kuvvetlerine karşı etkin bir biçimde hareket etmesi için teşvik ediyordu. Aynı zamanda Lübnan'daki isyan ateşinin üzerine benzin dökmeyi de başarmıştı. 11 Eylül'de İngiliz donanması Beyrut'u bombalamış ve İngiliz donanması desteğinde Osmanlı askerleri yakındaki topraklara çıkarılmıştı.[16] Üç gün sonra Ponsonby'nin teşvikiyle Bâbıâli, Mehmed Ali Paşa'nın görevden alındığını açıklamıştı. Lübnan'da Mısır kuvvetlerine karşı bir gerilla savaşı başlatılmıştı. Yaklaşık 22.000 İngiliz tüfeği bölge halkına dağıtılmış ve 5 Ekim tarihinde bölgenin önde gelenlerinden olan ve daha önce İbrahim Paşa'yı desteklemiş olan Emir Beşir, Sultan'ın egemenliğini tanımıştı. 10 Ekim'de Stopford'un yardımcısı Amiral Napier, Beyt Hannis'de İbrahim Paşa'yı yenilgiye uğrattı ve Beyrut düştü. Daha

da önemlisi 4 Kasım'da İngiliz donanmasının ateşi sonrasında Akkâ kalesi kolayca ele geçirilmişti. Böylece Şam bölgesinde yoğunlaşan İbrahim'in kuvvetleri arasındaki iletişim kesilmiş ve bu da İbrahim'in Suriye'nin tamamından geri çekilmesine neden olmuştu. Aylardır ödeme yapılmayan, morali bozuk ve bölgede sevilmeyen Mısır ordusu bölgeyi kontrolünde tutmayı ümit edemezdi. Öte yandan Palmerston Osmanlı ordusunu güçlendirmek için elinden geleni yapıyordu, Osmanlılara cephane, silah, tıbbî malzeme ve askerî uzmanlar gönderiyordu. Filistin bölgesinde zorlu bir geri çekilişten sonra İbrahim, bölgede hakim olduğu son kale Gazza'yı da boşalmış 18 Şubat 1841'de Mısır'a dönmüştü. Konya ve Nizip savaşlarının meyvaları, bu kadar harcama ve emek birkaç ay, özellikle de birkaç haftada kaybedilmişti.

Mısırlılar Suriye'yi boşaltmadan önce, uzlaşma zemini sağlanmıştı. 6 Eylül kadar erken bir tarihte, Lübnan'da çarpışmalar başlamadan önce Mehmed Ali Paşa temsilcisi Rıfat Bey'i Sultan'a göndermiş ve sadece Mısır'ın kalıtımsal yönetim hakkının verilmesini istemiş ve kendisine verilebilecek başka ödünler için kendini Sultan Abdülmecid'in cömertliğine bırakmayı önermişti. Dolayısıyla 15 Temmuz Antlaşması'nın maddelerini kabul etmişti. Mısır'dan çıkarılamayacağı gerçeği artık aşikârdı. Bunu gerçekleştirmek İngiltere'nin gücünü tehlikeli ölçüde harcaması anlamına gelecekti, Thiers 8 Ekim tarihinde yolladığı bir notada Paşa'nın yerinden edilmesinin Yakındoğu'daki güç dengesini alt üst edeceğini mantıklı bir biçimde savunuyordu. Her ne kadar eskisi kadar şiddet yanlısı ve inatçı olan Ponsonby, Mehmed Ali'nin bütün topraklarından atılmasını arzu etse de, Palmerston bu durumu asla ciddi bir olasılık olarak değerlendirmemişti. 15 Ekim'de elçisine yolladığı bir talimatta Sultan'a boyun eğmesi hâlinde Mehmed Ali Paşa ailesinin Mısır Hıdivi olma hakkını elinde tutabileceğini yazmıştı. On iki gün sonra bu durumun Mehmed Ali Paşa ve İbrahim Paşa'nın yaşam süresiyle sınırlı tutulabileceğini önermişti ama bu kısıtlamayı uygulamak pratik olmayacaktı. Öte yandan Mısırlılar, Fransa'dan aktif destek alacakları umudunu tümüyle yitirmişlerdi. 21 Ekim tarihinde Thiers'in ülkeyi içine ittiği aşağılayıcı yalnızlıktan endişeye kapılan Louis Philippe Thiers'i istifaya zorlamıştı. Thiers kabinesini yaşlı Soult'un başkanı olduğu ama gerçekte Guizot'nun yönettiği bakanlar kurulu izledi. Eski Londra büyükelçisi olan Guizot, elçiyken Thiers'in Mısır yanlısı politikasını daha ılımlı bir hâle sokmayı denemiş ancak başaramamıştı. Palmerston 27 Ekim tarihinde "Mösyö Thiers ve arkadaşlarının görevlerinden ayrılmış olmaları, Avrupa için Fransa'nın Mehmed Ali Paşa'yı savunmak adına savaşa girmeyeceğinin en kesin güvencesidir" diye yazıyordu.[17] Guizot Suriye'nin Paşa'nın elinde kalması için baskı yapmayı sürdürdü ve başta Lord Clarendon olmak üzere İngiliz kabinesinin

bazı üyeleri de bu görüşü kabullenmeye istekliydiler. Ama Fransa'nın kaybedilmiş bir oyunu oynamayı sürdürdüğü eskisinden daha açıktı.

Mısırlıların Suriye'de uğradıkları yenilgiler Metternich'in onlara karşı koyma kararlılığını arttırdı ve Mehmed Ali kendi konumunun ne kadar zayıf olduğunun açıkça farkına vardı. 27 Kasım tarihinde Amiral Napier ile kendisinin görece hoş göreceği koşulları olan bir antlaşma imzaladı. Suriye'den güçlerini çekecekti, buna karşılık hemen ateşkes ilân edilecekti, bu durum İbrahim'in kumandasında geri çekilen ordusunu İngiliz ve Osmanlı saldırılarından koruyabilecekti. Osmanlı filosunu iade edecek ve Osmanlı Sultanı'na tâbi olmayı kabul edecekti, buna karşılık ailesi kalıtımsal olarak Mısır Hıdivi olacaktı. Paşa antlaşmayı imzalamakla, Cochelet'in kendisini Fransız müdahalesi istemeye ikna etmek için harcadığı büyük çabayı da görmezden geliyordu. Böylece her türlü yakın Fransa-Mısır ilişkileri sona eriyordu. Paşa ve ailesini Mısır'dan sürmeyi hâlâ arzulayan Ponsonby ise (Paşa'ya hayran olan) Napier'in koşullarının çok cömertçe olduğunu düşünüyordu; Palmerston ve Mısır karşıtı güçler ise tüm detayları olmasa bile ana koşulları açısından 27 Kasım Antlaşmasını kabul etmeye istekliydiler. Antlaşma sürekli bir Osmanlı-Mısır uzlaşmasının da temelini oluşturdu. 8-9 Aralık tarihlerinde Paşa bir başka İngiliz subay, Yüzbaşı Fanshawe ile görüştü ve bir kez daha Osmanlı filosunu iade etmeyi ve Mısır dışında bütün topraklarını boşaltmayı kabul etti. 1841 yılının Ocak ayında Osmanlı filosunu Sultan'a iade etti, 13 Şubat tarihli *Hatt-ı Şerîf* ile Mısır Hıdivliği hakkı Mehmed Ali Paşa ailesine verildi. Tam bir anlaşmaya ulaşılması ise aylar boyunca ertelenmişti. *Hatt-ı Şerîf* Sultan'a, Mehmed Ali Paşa'nın hangi oğlunun Hıdiv olacağını seçme hakkını tanıyordu. *Hatt-ı Şerîf* aynı zamanda Mehmed Ali Paşa'nın ordusunun büyüklüğünü de sınırlıyor, Sultan'ın izni olmayan savaş gemileri inşa etmesini yasaklıyor, Osmanlı yasalarının hepsinin Mısır'da uygulanacağını ve ülkenin brüt gelirinin dörtte birinin de Sultan'a ödenmesi koşulunu getiriyordu. Ponsonby'nin tavrından cesaret bulan Sultan'ın gücü üzerine getirdiği bu kısıtlamaları Mehmed Ali kabullenmeyi reddediyor ve Napier'in cesaretlendirmesiyle bunlara karşı çıkıyordu. Sorunları çözme endişesi taşıyan Palmerston artık ödün verme sırasının Bâbıâli'de olduğunda ısrar ediyordu. Metternich de aynı görüşteydi, 10 Haziran 1841 tarihinde Mehmed Ali kendisine birkaç gün önce sunulan yeni ve daha iyi koşulları kabul etti. Ordusunun büyüklüğü yine sınırlanıyor ve savaş gemileri inşa etmek için Sultan'ın iznini alması gerekiyordu ama Mısır'da tahtın varisinin ailenin en büyük erkek çocuğunun olması ilkesi kabul ediliyor ve Sultan'a ödencek olan haraç miktarı ise senelik 40 milyon piastre olarak sabitleniyordu.

Çarpıcı bazı başarılarına karşın Mehmed Ali, kendisinin ve İbrahim'in hayal ettiği gibi Yakındoğu'da "Arap İmparatorluğu" kurmayı başaramamıştı. Bunun nedeni kısmen denetleyemediği hatta etkileyemediği uluslararası etmenlerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflığını bir kere daha ortaya dökerek, Avrupa'nın yüzyüze gelmeye isteksiz olduğu sorunları bir kere daha açığa çıkartmıştı. Mehmed Ali Avrupa'nın en güçlü ülkelerinin değişen derecelerde düşmanlığını kazanmıştı. Herşeyden önemlisi, 1833 yılından itibaren Rusların İstanbul'a hakim olma çabalarının gerekçesi olduğu için Palmerston'un hoşnutsuzluğunu ve güvensizliğini kazanmıştı. Kendisine destek olan tek ülke Fransa ise kendisini yanlış yönlendirmiş ve yanlış öğütler vermişti. Fransa, Mehmed Ali'nin gerçek gücünü aşırı derecede abartmış, diğer Büyük Güçler'in, hepsinden önemlisi İngiltere'nin saldırısı karşısında da Paşa'yı savunmakta yetersiz kalmıştı. Bütün bu unsurlar geçici imparatorluğunu çökmeye mahkum ediyordu. Daha temel nedenler de bu öğelerin etkisini güçlendiriyordu. Suriye'deki yönetimi, kendisi için hiçbir zaman kârlı veya halk desteğine dayalı olmamıştı;[18] büyük bir orduyu beslemek ve güçlü bir donanma inşa etmek için Mısır'daki kaynaklarını aşırı derecede zorlamıştı. 1840 yılında sürekli para sıkıntısı çekmesi ve orduya para ödemiyor olmasının açıkça gösterdiği gibi imparatorluğunun toplumsal ve ekonomik temelleri, ona yüklediği ağır yükleri uzun süre kaldıracak kadar güçlü değildi. Mısır'ı senelerdir kaderi olan durağanlıktan çıkarmak için kimi zaman vahşice sarsmıştı. Burada ihtişamdan uzak bir biçimde yüzyıl boyunca varlığını sürdürecek olan bir hanedan kurmuştu. 1832-1840 yılları arasında Suriye'de teknik ve faydacı bir anlayışla Batılı fikirleri ve uygulamaları yaymak için çaba sarfetti. Ancak uluslararası hedefleri ve hırsları kesin bir yenilgiyle sonuçlandı.

Palmerston'un Mehmed Ali ve Bâbıâli arasındaki nihai antlaşmayı hızlandırmak istemesinin nedeni, anlaşma sağlanamadığı için Boğazlar konusunda uluslararası resmî bir antlaşmanın ertelenmesiydi. Son bir yılda, İngiltere-Fransa arasında açılan uçurum 1840 Kasım'ından itibaren tam olarak kapanmasa da biraz daralmıştı. 13 Şubat 1841 tarihinde Guizot Fransa'nın da, barış zamanında Boğazlar'ın Osmanlılarınkiler dışında bütün savaş gemilerine kapatılacağını garanti altına alan ülkeler arasına katılmasını kabul etmişti; 15 Mart'ta Londra'daki yeni Fransız Büyükelçisi Bourqueney bu anlama gelen bir antlaşmaya paraf atmıştı. 13 Haziran 1841 tarihinde eski rakipleriyle resmen uzlaşan Fransa ve İngiltere, Rusya, Prusya ve Avusturya resmî bir antlaşmayı imzaladılar. Özü itibariyle antlaşma, 15 Temmuz 1840 tarihli antlaşma ile dört ülkenin Boğazlar konusunda uzlaştıkları koşulları tekrarlıyordu. Sultan Bâbıâli'nin barışta olduğu dönemlerde yabancı savaş gemilerinin Boğazlar'a girmesini yasak-

layan "Osmanlı İmparatorluğu'nun eski kuralını" sürdürme niyetini açıklamıştı.[19] Bu bildiri Büyük Güçler tarafından da kendilerini bağlayıcı bir ilke olarak kabul edilmiş ve böylece "Boğazlar rejimi" yüzyılın geri kalan kısmında Avrupa kamu hukukunun önemli bir unsurunu oluşturmuştu.

1841 tarihli Boğazlar Antlaşması ile Palmerston, Yakındoğu'daki en önemli hedefine ulaşmıştı; 1833 yılında Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda kazanmış gibi göründüğü ayrıcalıklı pozisyonun yıkılması. Boğazlar'dan geçiş hakkı veya Boğazlar'ın denetimi konusunda artık Rusya da diğer Avrupa ülkeleriyle aynı haklara sahipti. Ama bu Rusya için gerçek bir kayıp sayılmazdı. 1833 yılında Rus devlet adamlarının Osmanlı İmparatorluğu üzerinde kurduklarını sandıkları yarı-protektora hayalden ibaret olmuştu. Protektoranın varlığı hiçbir zaman Bâbıâli tarafından kabul edilmemişti ve himaye ne Nesselrode'un ne de I. Nicholas göze almaya istekli olmadığı ciddi savaş tehlikesini göze almadan uygulanamazdı. Her ne kadar 1841 Antlaşması Rusya'nın savaş gemileri için Boğazlar'dan Akdeniz'e serbest geçiş olasılığını ortadan kaldırmış olsa da, antlaşma Osmanlılar barış hâlindeyken ne İngiliz ne de Fransız gemilerinin Karadeniz'e giremeyeceği anlamına geliyordu. Antlaşmanın Rusya'nın Karadeniz sahiline sağladığı güvenlik aslında çok da fazla değildi. Gelecekte herhangi bir İngiliz-Fransız veya Fransız-Rus savaşına Osmanlı İmparatorluğu da eninde sonunda katılacaktı. 6 Ağustos 1841 kadar erken bir tarihte Palmerston antlaşmanın "başkentte huzuru korumak"[20] için Bâbıâli'nin İngilizlerden donanma desteği talep etmesine engel olmayacağını savunuyordu. Ama sağlanan güvenlik kolayca gözardı edilebilir gibi de değildi. Antlaşma, Rusya'nın 1833 yılında elde ettiği öne sürülen muğlak ve tartışmalı "hakların" kaybına değerdi. Nesselrode on yıl sonra oldukça abartılı bir ifadeyle "Hünkâr İskelesi Antlaşması görünüşte feshedilmesine karşın, gerçekte başka bir biçimde tekrarlanmıştı" diye yazıyordu. Antlaşmanın yerini alan ve tüm güçler tarafından tanınan yeni düzenleme yabancı savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı'na girmesini yasaklıyor ve bizi bütün donanma saldırılarına karşı koruyor."[21] 1830'lu yılların İngiliz-Fransız ittifakının bozulması, her ne kadar başarısını Brunnow'un yeteneğinden çok Thiers'in inatçılığına borçlu olsa da, Rus diplomasisi için büyük bir başarıydı. Sonraki on yıl içinde özellikle 1840'lı yıllarda Londra'daki devlet adamları için Yakındoğu'daki İngiliz etkisinin önünde dikilen en büyük tehlike Rusya'dan çok Fransa gibi gözüküyordu.

1841'den sonraki yıllarda, son yirmi yıl boyunca bölgeyi sürekli etkisi altında tutan gerilim önemli ölçüde gevşedi. Mehmed Ali Paşa'nın hırslan 1840 yılındaki yenilgiyle tümüyle ortadan kalkmamıştı. Küçük oğlu Said Paşa'nın Sidon (Sayda) Paşalığının yöneticisi olmasını ümit ediyordu, bu amaçla 1841 Ekim'inde Lüb-

nan'da Marunîlerle Dürzîler arasında patlak veren çatışmadan faydalanmayı denedi. 1846 Ağustos'unda bizzat kendisi İstanbul'u ziyaret etti ve buradaki etkisini arttırmak için Osmanlı bakanlarına ve saray mensuplarına verdiği hediyeler için büyük paralar harcadı. Ama bu girişimlerin hiçbiri sonuç vermedi. Ağustos 1849'daki ölümünden uzun bir zaman önce (oğlu İbrahim kendisinden sekiz ay önce ölmüştü) Mısır 1825-1841 yıllarında kazandığı veya kendisine atfedilmiş olan uluslararası önemi yitirmişti bile.

Ama Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileyişi veya en azından Avrupa'nın gelişen ülkelerinin hızına ayak uydurmadaki başansızlığı 1840'lı yıllarda da sürdü. İmparatorluğu çağdaşlaştırmak için öncekinden çok daha radikal ve kapsamlı çabalar sarfediliyordu. 1839 yılında Mısır ile yeni bir savaşın getirdiği felaketlerden sonra toparlanan Bâbıâli sistematik reform çalışmaları için daha önce örneği olmayan bir çaba gösteriyordu. 3 Kasım tarihinde yayınlanan *Gülhane Hatt-ı Hümayunu* can ve mal güvenliğini koruyan yeni yasalar ve yeni bir ceza yasası getiriyordu. Vergi sistemi reformdan geçirilecek ve bundan sonra orduya alınanlar, Müslümanlar kadar Hıristiyanlardan da seçilecekti. Bu kararları, aynı derecede önemli başka reformlar da izleyecekti. 1839 yılının Aralık ayında yerel valilere düzenli maaş ödeneceği ve valilerin başarı esasına göre terfi edeceklerine dair bir tamim çıkarılmıştı, bu değişiklik gerçekleşmiş olsaydı idarî sistemde gerçek bir devrim olacaktı. 1840 yılının Mayıs ayında Fransız yasalarından esinlenerek hazırlanan yeni ceza yasası milliyeti ve dinî inancı ne olursa olsun Osmanlı tebaası olan herkesin yasalar önünde eşit olmasını hedefliyordu, bu, imparatorluğun geleneksel temelini değiştiren çok büyük bir yenilikti.

Bu reformların çok az pratik sonucu oldu. Reformlar, başta Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa olmak üzere ilerici ve kısmen batılılaşmış küçük bir memur grubunun eseriydi. Ama hakim sınıflara mensup olan çoğu Osmanlı için yasanın temel amacı 1839-1840 krizinde Avrupalı devletlerin desteğini kazanmaktı. Bu amaca ulaşıldıktan sonra reformların unutulmasına izin verildi. Herhangi bir ciddi değişim çabasına karşı geniş ve hâlâ büyük ölçüde aşılamaz bir önyargı, varolan çıkarlar ve sorgulamayan muhafazakâr bir kesim mevcuttu. 1841 Mart'ında imparatorluğun güvenliği belli bir zaman için güvenceye alındıktan sonra, Mustafa Reşid Paşa görevden alınmış ve Paris'e elçi olarak gönderilmişti. İzleyen birkaç sene boyunca muhafazakâr ve yabancı düşmanı etkiler İstanbul'a hakim olacak ve Gülhane reformları terk edilecekti. Reform uygulaması sadece ordunun büyüklüğünü ve maliyetini arttırmada ve parasal bazı uygulamalarda başarılı olmuştu. Orduya Hıristiyanların alınması bile gerçekleşmemişti. Bu durum Reşid Paşa'nın sembolü olduğu reform yapma dürtüsünü yok etmemişti. Reşid Paşa 1845 yılın-

da tekrar iktidara geldi. Ertesi yıl bir komite eğitim sisteminin kökten değişimi için öneriler sundu. 1850 yılında biçimini Fransız etkisine borçlu olan ticaret yasası kabul edildi. Ama bu tip öneriler ve hatta gelişmeler soruna sadece yüzeysel çözümler getiriyordu. İster Müslüman ister Hıristiyan olsun, etnik açıdanTürk olsun ya da olmasın reformların Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan sıradan insan üzerindeki etkisi çok azdı.

Daha da önemlisi, reformların öncüleri için bile reformların hedefleri çok sınırlıydı. Reformların amacı Osmanlı İmparatorluğu'na herhangi bir temsilî hükümet getirmek, daha fazla siyasî özgürlük veya düşünce özgürlüğü sağlamak değildi. Reformların amacı doğrudan veya ciddi bir biçimde Sultan'ın gücünü arttırmak da değildi, ama bu sonucu yarattı. Reşid Paşa ve onun gibi düşünenlerin gerçekten yapmak istediği şey Osmanlı bürokrasinin statüsünü ve verimliliğini arttırmaktı. Amaçları daha yetenekli, daha iyi eğitim görmüş ve en önemlisi Osmanlı İmparatorluğu'nda varolanlardan daha bağımsız bir memur sınıfı yaratmaktı. Bu oldukça sınırlı ve bazı açılardan oldukça muhafazakâr bir amaçtı, bu açıdan Metternich'in Gülhane Hatt-ı Hümayunu'ndan dolayı Mustafa Reşid Paşa'yı kutlayan ilk Avrupalı devlet adamı olması anlamlıdır.

Notlar

1 1833 yılında erişilen antlaşmanın sözlü olduğu ve Mehmed Ali Paşa'nın konumunun en azından Suriye'de hiçbir zaman hukukî (*de jure*) açıdan güçlü olmadığı unutulmamalı.

2 H. W. V. Temperley, *England and the Near East: The Crimea*, London, 1936, s. 89.

3 M. Sabry, *L'Empire Egyptien sous Mohamed Ali et la Question d'Orient (1811-49)*, Paris, 1930, s. 319.

4 Ancak Palmerston'un gönderdiği Polonyalı bir subay olan Chryzanowski ve Hanoverli bir subay olan Jochmus Osmanlılara çok daha yararlı oldular.

5 Osmanlı birliklerinin Avrupa modeline göre talim yapma çabalarının nasıl bir karışıklığa yol açtığı hakkında daha fazla bilgi almak için bkz., R. Curzon, *Visits to Monasteries in the Levant*, London, 2. bs., 1849, s. 234-235.

6 1837-1856 yılları arasında İstanbul limanına giren İngiliz gemilerinin tonajı on kattan fazla artmıştı. V. J. Puryear, *International Economics and Diplomacy in the Near East, 1834-1853*), Stanford, 1935, s. 127.

7 Örneğin F. E. Bailey, *British Policy and the Turkish Reform Movement*, Cambridge, Mass., 1942), II. ve III. bölümler.

8 Mısır'ın bağımsızlığına karşı çıkmak için Rusya'nın İngiltere'den daha az sebebi vardı. Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yöneltilen Mısır tehditi ne kadar ciddi olursa, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya'ya tabiyeti de o kadar artacak gibi gözüküyordu. Ponsonby her zamanki gibi Rusların Mehmed Ali'yi bağımsızlık ilânına cesaretlendirdiklerini düşünüyordu.

9 Sir C. K. Webster, *The Foreign Policy of Palmerston: Britain, the Liberal Movement and the Eastern Question* II, London, 1951), s. 59.

10 Puryear, *a.g.e.*, s. 154.

11 İngiltere'nin karayolu üzerindeki keşif ve inceleme çalışmalarının çoğu 1835-1842 döneminde yapılmıştı. (bkz., H. L.Hoskins, *British Routes to India*, New York, 1928, VII. bölüm). Gerçekten de Mehmed Ali Paşa'nın generallerinden biri Hurşid Paşa 1839 yılında Orta Arabistan üzerinden İran Körfezi'ne yürümüş ve Bahreyn adasını ele geçirme emelini dile getirmişti. Hindistan Denetim Konseyi'nin önde gelen üyelerinden biri olan Henry Ellis 1833 Ocak ayı kadar erken bir tarihte Mehmed Ali Paşa'nın İran'ı parçalamak için Ruslarla işbirliği yapabileceğinden ve Mısır'ın Hint Okyanusu'nda önemli bir deniz gücü olmasından korkuyordu. M. Vereté, "Palmerston and the Levant Crisis, 1832", *Journal of Modern History*, XXIV (1952), s. 149.

12 1837 Haziran'ı kadar erken bir tarihte, St. Petersburg'daki Fransız elçisi Duc de Barrante, Çar'ın İngiltere ile iyi ilişkiler yürütmenin "kendi durumunun gereği" olduğunu düşündüğünü rapor etmişti. Schieman, *a.g.e.*, III, s. 461.

13 A. L. Popov, "Borba za sredneaziyatskii platsdarm", *Istoricheskie Zapiski*, VII (1940), s. 233-234.

14 C. H. Pouthas, "La politique de Thiers pendant la crise orientale de 1840", *Revue Historique*, CLXXXII (1938), s. 91-92.

15 Suriye'nin başka bir bölgesi olan Harran'da 1837 yılının son aylarında Mısırlıların zorunlu askere alma girişimlerine karşı önemli bir isyan olmuştu.

16 Mehmed Ali Paşa 6 Ağustos tarihinde 15 Temmuz Antlaşması'nın haberini almıştı, bu açıdan antlaşmayı kabul etmesi için 20 günlük sürenin 5 Eylül'de sona erdiği iddia edilebilir.

17 Temperley, *a.g.e.*, s. 131.

18 İyi haber alan bir İngiliz gözlemci 1839 yılında "Suriye'nin elde tutulması Paşa'nın maliyesi açısından sıkıntı yaratıyor" diye yazıyordu. W. R. Polk, *The Opening of South Lebanon, 1788-1840*, Cambridge, Mass., 1963, s. 153.

19 Sultan'ın kendi yetkisi dahilinde bu kararı çiğneyip çiğneyemeceği, en azından teker teker savaş gemilerini birer birer Boğazlar'dan geçirip geçiremeyeceği hususu tartışılmamıştı. Bu konu daha sonra tartışmalı bir nitelik kazanacaktı (bkz., s. 215-216). Dost ülkelerin elçilikleri tarafından kullanılan küçük savaş gemileri kapalı tutma kuralından muaftı.

20 Temperley, *a.g.e.*, s. 148.

21 *Lettres et papiers du chancelier comte de Nesselrode*, X, Paris, 1904-1911, s. 6-7.

V

İNGİLTERE-RUSYA İLİŞKİLERİ VE KIRIM SAVAŞI 1841 - 1856

1839-1841 krizi, Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun bir süredir içinde olduğu çözülme sürecini durdurmayı başaramamıştı. Kriz, Büyük Güçler'in Yakındoğu'daki düşmanlıklarını sona erdirmeyi de başaramadı. 1840'ların önemli bir bölümünde sessiz ve derinden devam etse de, ülkeler arasındaki rekabet bitmekten çok uzaktı. Uyuşmazlıkların bir bölümü görece önemsiz konulara ilişkindi; Galat gibi limanlar buğday ithalatı limanı olarak Odessa ile rekabet edemesin diye Rusların Tuna havzasında yer alan Sulina kanalını düzenlemeyi ve boşaltmayı kasten ihmal etmesi[1] ve büyük bir ticaret damarı olarak Tuna'yı geliştirmek isteyen Avusturya'nın durumu protesto etmesi anlaşmazlık konularını oluşturuyordu. 1841 yılında Lübnan'da barış ortamını sona erdiren anlaşmazlıkta Doğu'daki Fransız temsilcisinin Marunîleri, İngiliz temsilcisinin ise Dürzileri destekleme eğilimi gibi diğer uyuşmazlıklar ise çok daha ciddiydi. 1830'lu yıllarda İngiltere'de çok belirgin olan yaygın Rus düşmanlığı da azalmamıştı. 1842 yılında İngiltere'nin muhalefeti yüzünden, 1829-1834 yılları arasında Tuna Prenslikleri'nin valisi olan Rus yetkili Kont P. D. Kiselev'i Eflak Voyvodası (Gospodarı) yapma planından vazgeçilmişti.[2] Yine de 1841 yılından sonraki senelerde Yakındoğu'daki uluslararası antlaşmazlıkların keskinliği azalmıştı. Gerilimin azaldığının en önemli kanıtı, 1844 yılında imzalanan gizli ve oldukça anlamsız İngiltere-Rusya Antlaşmasıydı.

İktidarı boyunca I. Nicholas Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün uzun süre ertelemeyeceğine inanmıştı. 1839-1841 döneminde imparatorluğun ömrünü uzatmasına yardım etmiş olması, imparatorluğun yaşamını sürdürülebilir durum-

da olduğuna inandığını göstermiyordu. İmparatorluğun çöküşünün Avrupa devletler sisteminde büyük değişikliklere yola açacağı aşikârdı. Çöküş, imparatorluk topraklarının kaderi konusunda çok ciddi uluslararası sorunlara da yol açabilirdi. Dolayısıyla Çar, konuyla ilgili diğer Büyük Güçler'le imparatorluğun paylaşılması için tatmin edici bir antlaşma yapana kadar imparatortorluğun çöküşünü ertelemeyi arzuluyordu. Ama paylaşma konusunda anlaşma sağlamak kolay kolay gerçekleştirilebilecek bir hedef değildi. Nicholas'ın Louis Philippe'in Fransa'sına karşı duyduğu derin güvensizlik ve aşağı görme hissi, Rusya'nın Yakındoğu sorunları hakkında Fransa ile antlaşma yapmak için herhangi bir girişimde bulunmasını engelliyordu. Herhangi bir girişime de gerek yoktu; Avusturya ve İngiltere ile imparatorluğu paylaşmak konusunda bir anlaşma sağlanırsa, nefret edilen Paris'teki rejim de bu antlaşmayı kabul etmeye zorlanacaktı. Bu nedenle Şubat 1833 kadar erken bir tarihte Nicholas iki ülkenin Yakındoğu'da izleyecekleri tavır konusunda anlaşma sağlamak için Metternich'e başarısız yaklaşma girişimlerinde bulunmuştu. 1843 Eylül'ünde Avusturya'nın önde gelen diplomatlarından biri olan Ficquelmont ile Varşova'da iki görüşme yapmış ve bu görüşmeler esnasında Osmanlı İmparatorluğu'nun muhtemel paylaşımı hakkında planlar yapılmıştı. Avusturya Ege Denizi ve Tuna Nehri arasındaki herşeyi, İngiltere Mısır'ı alabilir ve Ege adalarını Fransa ile paylaşabilirdi. Bir sonraki yılın Mart ayında Viyana'da Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın müzakerelerini yürütmüş olan Kont Orlov aracılığıyla bir girişim daha yapılmıştı. Rusların genişlemeci hırslarına güvenmeyen ve temelde Yakındoğu'ya ilgi göstermeyen Metternich ise Nicholas'ın arzu ettiği türde bir düzenlemeye girmeye hiçbir zaman istekli olmamıştı.

Öte yandan 1844 yazında İngiltere ile temel koşullar konusunda şüphe uyandıran bir kolaylıkla anlaşma sağlanmıştı. Bir süre tereddüt ettikten sonra Nicholas, İngiliz hükümetinin İngiltere'yi ziyareti için yaptığı daveti kabul etti ve 31 Mayıs'ta Woolwich'e vardı. 9 Haziran'da ise ayrıldı ama bu oldukça kısa ziyaret, 1841 Eylül'ünde iktidara gelen Muhafazakâr İngiliz hükümeti ile belli bir ortak bakış açısına sahip olduğunu göstermeye yetmişti. İngiltere ve Rusya özellikle Fransa'ya duydukları antipatide birleşiyorlardı; Fransa'nın deniz gücünün artmasının yarattığı korku, Londra'da çok etkiliydi ve Fransız hükümetinin Tahiti adası üzerindeki iddiası ve Fas politikası, Londra ile ciddi bir çekişme yaratmıştı. 4 ve 5 Haziran tarihlerinde Brunnow ve Orlov'un desteğiyle Çar, Winsdor kalesinde Başbakan Sir Robert Peel ve Dışişleri Bakanı Lord Aberdeen ile görüştü. Bu görüşmeler Osmanlı İmparatorluğu çökme noktasında gibi görülürse veya bir başka güç tarafından saldırıya uğrarsa işbirliği yapmak için anlaşmayla sonuçlandı. İngiltere ve Rusya imparatorluğu korumayı deneyecekler ve Osmanlı İmparatorluğu'nun

ayakta tutulamayacağı açık hâle gelmişse alınacak tavır konusunda da anlaşmaya çalışacaklardı. Anlaşma tümüyle sözlü ve kayda değer biçimde muğlaktı. Özellikle iki ülke arasında görüşmelerin başlaması için Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığına ne tür bir acil tehditin gelmesi gerektiği konusunda hiçbir şey konuşulmamıştı. Nicholas'ın Rusya'da dahil olmak üzere İstanbul'un Büyük Güçler ya da güçlenmiş ve genişlemiş bir Yunanistan tarafından kontrol edilmesine karşı çıkacağı hususu dışında, Osmanlı topraklarının eninde sonunda nasıl paylaşılacağı konusu ele alınmamıştı.

Nesselrode, İngiltere'yi ziyaret etme sırasına kendisine gelip 1844 Eylül'ünde İngiltere'yi ziyaret ettiğinde Haziran başında sağlanan sözlü antlaşmayı özetleyen bir memorandum hazırladı.[3] Bu memorandum 19 Eylül tarihinde Aberdeen'e takdim edildi. Aberdeen ve Peel memorandumdaki bilgilerin doğru olduğunu kabul ettiler. Ama durum daha şimdiden değişmeye başlamıştı. 6 Ağustos'ta Fransız filosunun Tanca'yı topa tutması üzerine Fransa ve İngiltere savaşa çok yaklaşmışlardı. Nesselrode'un ziyaretinden altı hafta sonra, Tahiti ve Fas konusundaki anlaşmazlıklar çözülmüştü veya çözülmek üzereydi. Fransa'ya karşı Rusya'nın desteğini almak Londra'da eskisi kadar önemli gözükmüyordu; Haziran ayında Çar ile sağlanan antlaşma İngiltere'nin açısından giderek hareket temelinden çok kibar genellemeler dizisi olarak görülmeye başlamıştı. 21 Ocak 1845 tarihinde yazdığı mektupla Nesselrode'un memorandumunun doğru olduğunu kabul eden Aberdeen sadece, söz konusu memorandumda yer alan görüşlerin "Yakındoğu ile ilgili tüm müzakerelerde göz önününe alınacağını" umut ettiğini ifade ediyordu. Ayrıca 1844 Antlaşması sadece Peel ve Aberdeen'ı bağlıyor, halefleri içinse bağlayıcı olmuyordu.[4] Peel kabinesi 1846 Haziran'ının sonunda iktidardan düştüğü zaman Aberdeen, Dışişleri Bakanlığı görevine gelen Palmerston'a Nesselrode memorandumunu açıklamıştı, Palmerston ise yeni Başbakan Lord John Russell'ı memorandumun varlığından haberdar etmiş, diğer kabine üyeleriyse memorandumdan haberdar edilmemişti; Russell ve Palmerston'un ve bundan dolayı da (*a fortiori*) Başbakanlık ve Dışişleri Bakanlığı'ndaki haleflerinin de kendilerini memorandum ile bağlı hissetmedikleri gayet açıktır.

Nicholas ne kadar az başarı kazandığının farkında değildi. İktidarı boyunca uluslararası ilişkilerde, istikrarın garantisi olarak devlet adamlan ve hükümdarlar arasındaki kişisel ilişkilere tehlikeli bir bağımlılık sergilemiş, Peel ve Aberdeen ile yaptığı konuşmalarda, İngilizlerin konuşmalara hiçbir zaman varolmayan bir bağlılığı olduğuna inanmıştı. Danışmanları da kendilerini aynı derecede aldatmışlardı. Nesselrode Aberdeen'in "günümüzde çizilen davranış biçimine ve bunun gelecekte getireceği nihai yükümlülüklere çekincesiz onay verdiğine" inanıyordu.

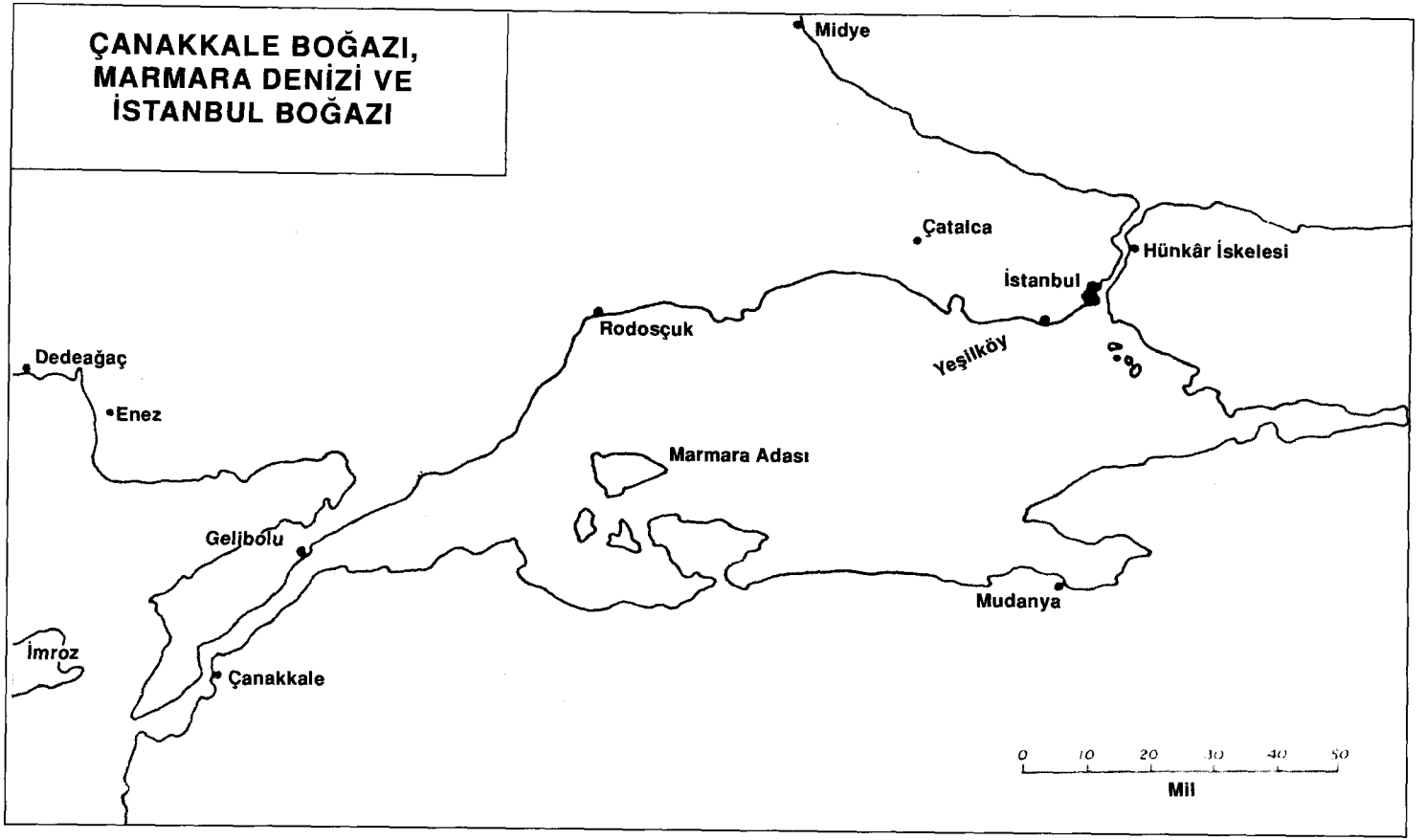
Brunnow ise 3 Aralık 1844 tarihinde zafer dolu bir ifadeyle "İngiliz kabinesi yeni bir yola girdi. Avrupa'nın diğer sarayları ile anlaşmadan önce Rusya ile anlaşmayı kural olarak kabul etti" diye yazıyordu.[5]

1848 devrimleri kısa zamanda İngiltere ve Rusya'nın Yakındoğu'da gerçek işbirliğinden ne kadar uzak olduklarını gösterecekti. Palmerston Rus birliklerinin Macaristan'da Habsburg iktidarının yeniden kurulmasına yardım etmesine izin vermek istiyordu. Rusya'dan Macaristan'a giden tek bariz geçiş yolu Tuna Prenslikleri olduğu için, 1848 yazında Rus ordusunun bir iki ay önce Eflak'da başlayan zayıf isyan hareketini bastırmasına karşı çıkmadı. Ancak 1849 Ağustos'unda Macaristan direnişinin çöküşünü, Macar ve Leh devrimcilerin Osmanlı topraklarına kaçışı izledi. Devrimcilerin Osmanlı topraklanndaki varlığı kısa zamanda gerçek bir uluslararası krize yol açtı. Rus hükümeti Polonyalıların, Avusturya hükümeti Macarların geri iade edilmesini istedi. 17 Eylül tarihinde Bâbıâli'nin bu taleplerini karşılamayı şerefli ve cesur bir biçimde reddetmesi üzerine, Bâbıâli ile diplomatik ilişkilerini kopardılar. Palmerston'un aktif destek verdiği Osmanlılarla olan uyuşmazlık, ortaya çıktığı kadar hızla ortadan kalktı. Muhtemelen İngiliz kamuoyunun Osmanlı yanlısı tutumundan etkilenen I. Nicholas, sorunu çözmek için özel olarak St. Petersburg'a yollanan Osmanlı temsilcisi Fuad Paşa'ya karşı şaşırtıcı biçimde uzlaşmacı bir tavır sergiledi. Polonyalı sığınmacıların iade edilmesi talebinden vazgeçti ve Rus desteğinden yoksun kalan Avusturyalılar'ın da Macarlar konusunda aynı tavırı izlemek dışında çok az alternatifi kaldı. Kasım'ın ilk haftasında kriz sona ermişti bile.

Ancak bir ay önce, gerilim had safhaya çıkmışken, Sultan İstanbul'a gönderilmelerini isterse el altında olsunlar diye Fransa ve İngiltere'nin Akdeniz filoları Çanakkale Boğazı'nın yakınlarına gönderilmişti. Bir kez daha Londra'nın İstanbul büyükelçisi olan Stratford Canning ve Çanakkale'deki İngiliz Konsolosu Calvert'in cesaretlendirmesiyle İngiliz filosunun kumandanı Amiral Parker 1 Kasım'da, 1841 Antlaşması'nın savaş gemilerinin Boğaz'ın girişinden yaklaşık 36 km. içeride olan Çanakkale Boğazı'nın en dar noktasına kadar girmesine izin verdiği mazeretine sığınarak Çanakkale Boğazı'na girdi. Bu oldukça önemsiz bir olaydı. Filo Çanakkale Boğazı'nı ayın 13'ünde terk etti ve Palmerston hemen filonun hareketinin Boğazlar Antlaşması'nı ihlal ettiğini hemen kabul etti. Ama bu olay Yakındoğu'daki uluslararası ilişkilerin işgüzâr bir amiral veya elçi tarafından tehlikeli bir biçimde nasıl etkilenebileceğini göstermişti. Olayın ortaya çıkardığı bir başka gerçek ise, Parker'e güçlü bir tepki gösteren Rusya'nın Boğazlar'daki çıkarlarına karşı tehdite benzer herhangi bir duruma karşı ne kadar hassas olduğuydu. Brunnow Parker'in hareketine misilleme olarak Rus Karadeniz filosunu İstanbul Boğazı'na göndermekle tehdit etmişti.

Kırım Savaşı'nın gerçek nedeni olmamasına karşın, savaşın mazeretini oluşturan Kutsal Yerler sorununun uzun bir geçmişi vardı.[6] Asırlardır Katolik ve Ortodoks rahiplerin ve soyluların Kudüs, Nasıra ve Beytü'l-lahm'daki kiliselerinin hakları konusunu tartışıyor olması, bölgenin Osmanlı hakimlerini hem eğlendirmiş hem de tedirgin etmişti. 1690 yılında Sultan'ın yayınladığı *ferman* Latinlere Kutsal Yerler konusunda üstünlük sağlıyordu. Ferman ağır ağır ve yetersiz uygulanıyordu ama 1740 yılında Latinler Yunanlı rakiplerine karşı kesin ve kalıcı bir zafer kazanmış gibi gözüküyordu. Aynı sene içinde Osmanlı-Fransız hükümetleri tarafından imzalanan kapütülasyonlar, Latinlere önemli ayrıcalıklar tanıyordu. 18. yüzyılın sonlannda ise Latinlerin teorik olarak üstün konumlarını uygulamada koruması zorlaşmıştı. En azından 1830'larda Latinlerin üstünlüğü tümüyle ortadan kalkmıştı. Yunanlıların artan gücü, takipçilerinin daha dindar ve özellikle de Kutsal Yerleri ziyaret eden hacılar içinde Ortodoks kilisesine bağlı olanların Latinlerden fazla olmasından ve hacıların Yunan manastırlarını ve rahiplerini zenginleştirmesinden kaynaklanıyordu.[7]

Daha da önemlisi 1840'lı yıllarda Fransız ve Rus hükümetlerinin himayelerindeki insanları destekleme eğilimlerinin arttığına dair karanlık işaretler ortaya çıkmaya başlamıştı. 1841 Nisanında I. Nicholas, Kudüs'e giden Rus hacıların han olarak kullanması için iki Rus Ortodoks manastırının onarılmasını onaylamıştı. 1843 yılında Rusya'nın Viyana Elçiliği'nin eski rahibi olan Uspenskii, Nesselrode tarafından Kutsal Topraklar'daki dinî durumu incelemek üzere Kudüs'e gönderilmişti; aynı yıl Kudüs Ortodoks Patriği İstanbul'un yıllardır uyguladığı sıkı denetimden kurtulmuştu. 1848 Şubat'ında Uspenskii'nin önderliğinde resmî olarak desteklenen bir Rus dinî heyeti Kudüs'e ulaştı. Fransızlar da boş durmuyorlardı. XVIII. Louis'nın hükümeti 1819 yılından beri Kutsal Yerler'de Latinlerin haklan sorununu ele almaktaydı, ama konunun üzerine gidilmemiş ve Yunan isyanının ortaya çıkardığı çapraşık sorunlar arasında konu gündemden düşmüştü. Ancak 1842 yılında Fransız hükümeti Kutsal Mezar Kilisesi'nin tamirine yardımcı olmasına izin verilmesini talep etmişti, bunu izleyen yılda da Kudüs'te Fransız Konsolosluğu'nun açılması, Paris'te Kutsal Yerler konusuna daha çok ilgi duyulmaya başladığının göstergesiydi. 1847 yılında Kudüs'te Latin Patrikliği kurulmuş ve başına da ilk patrik olarak çok enerjik bir kişiliğe sahip olan Joseph Valerga atanmıştı. Fransa ve Rusya arasında ortaya çıkan muhtemel bir sürtüşme ihtimali çok tehlikeli olasılıklan ortaya çıkarmıştı, her iki tarafta da gerçekten yaygın ve popüler duygular söz konusuydu. Kilisesinin etkinliğinin azalmasına ve bozulmanın artışına karşın Rusya hâlâ o Kutsal Rusya'ydı. Dinî bir konu, seküler politika sorunlarının asla yapamayacağı kadar güçlü duyguları

ÇANAKKALE BOĞAZI,
MARMARA DENİZİ VE
İSTANBUL BOĞAZI
Midye
Çatalca
Hünkâr İskelesi
İstanbul
Rodosçuk
Yeşilköy
Dedeağaç
Enez
Marmara Adası
Geljbolu
Mudanya
İmroz
Çanakkale
0 10 20 30 40 50
Mil

uyandırabilirdi. Fransa'da da Katoliklerin duyguları ve Katolik haklarının korunması konusu, güç dengesi ve stratejinin hiçbir anlam ifade etmediği binlerce kişiyi harekete geçirebilirdi. I. Nicholas'ınki gibi sevilmeyen ve etkinlikten uzak bir diktatörlük ve 1848'den sonra Fransa'da olduğu gibi halk desteğine aç bir hükümetin, Filistin'deki taleplerini arttırarak ve tavırlarını sertleştirerek halkın desteğini elde etmeye çalışması olasıydı.

1850'nin ortasında iki yıldır İkinci Cumhuriyet'in başkanı olan Louis Napoleon bu baştan çıkarıcı eğilime boyun eğdi. Katoliklerin desteğini elde etmek için 1740 yılında Latinlere verilen ödünlerin yeniden ilân edilmesini ve uygulanmasını talep etti. Avrupa'nın diğer Katolik ülkeleri tarafından da desteklenen iddiaları, hukukî açıdan haklı görülebilirdi. 1740 Antlaşması geçerli bir uluslararası hukuk aracıydı ve antlaşmaya imza atan her iki tarafın da rızası olmadan iptal edilemezdi. Ama bu talepler uluslararası barış için ciddi bir tehdit oluşturuyordu. Her ne kadar bu talepler Fransa'nın iç politikasının bir uzantısı olsa ve taleplerin Rus karşıtı bir hamle olması amaçlanmamış olsa da, bu taleplerin Rusya'nın güçlü tepkisi ve karşı talepleriyle karşılaşacağı da kesindi. Fransa'daki İkinci Cumhuriyet'e ve ülkenin başında Bonaparte'ın varlığına karşı yoğun bir düşmanlık besleyen I. Nicholas Kutsal Topraklar'daki statükoyu korumak için elinden gelen herşeyi yaptı. Sonuç olarak, izleyen üç yıl boyunca tartışmaya konu olan önemsiz detayları hiç de önemli bulmayan Bâbıâli giderek kendini Paris ve St. Petersburg'un artan tehditleri ve şikayetleriyle karşı karşıya bulmaya başladı. Bâbıâli'nin görece zayıf konumu ve kendisine eziyet eden her iki tarafı da tatmin etme çabası bile tehlike kaynağıydı. Bu tavır hem Rusya hem de Fransa'yı baskıyı arttırmak ve Yakındoğu'da savaş benzeri tavır almak için cesaretlendiriyordu.

1851 sonbaharında söz konusu bütün kilise ve kutsal mekânların Katolik ve Ortodoksların ortak mülkiyetine geçirilmesi önerisi, Bâbıâli'deki Fransız Elçisi Lavalette tarafından kabul edilmiş, ancak I. Nicholas'ın öneriyi reddetmesiyle sonuçsuz kalmıştı. 9 Şubat 1852 tarihinde Bâbıâli ağır Fransız baskısı altında, Latinlere önemli ödünler vermişti, ama bu ödünler bir iki gün önce yayınlanan bir fermanda Yunan kilisesine verilen sözlerle çeliştiği için, ödünlerin tek etkisi Bâbıâli'nin ne kadar zayıf, kaypak ve dış baskıya karşı ne kadar açık olduğunu göstermek olmuştu. Mayıs ayında Sultan'ın Fransız savaş gemisi *Charlemagne*'a Çanakkale Boğazı'ndan geçiş izni vermeye zorlanması, Bâbıâli'nin zayıflığını bir kere daha vurgulamıştı. Gemide, tatilden dönen Lavalette de bulunduğu için, bu geçiş Boğazlar Antlaşması'nın teknik olarak ihlali anlamına gelmiyordu. Bu durum, Fransa'da şimdiki ünvanı Başkan-Prens olan Louis Napoloen'un konumunu güçlendirmek için yapılmış kışkırtıcı bir manevraydı. Bir kere daha Fransız iç politika-

sı, Fransa-Rusya ilişkilerini zehirlemeye yardımcı olmuştu; 22 Kasım'da İstanbul'daki Rus Maslahatgüzân Ozerov'a Fransız saldırısı olursa Osmanlılara Rusların destek sözünü verme talimatı verilmişti. Yıl sonunda Kudüs'teki Rus konsolosu Basili, pozisyonunu güvensiz bulmuş ve görev yerinden ayrılmıştı, öte yandan Hariciye Nazırı Fuad Paşa'nın talepleri doğrultusunda Bâbıâli Latinlere ana taleplerinden biri konusunda ödün vermeyi kabul etmişti, Beytü'l-lahm'daki Hz. İsa'nın Doğuşu Kilisesi'nin anahtarının mülkiyeti.

Bununla beraber 1852 yılı sonunda Rusya'nın Yakındoğu'daki konumu oldukça güçlü gibi gözüküyordu. İngiliz-Fransız ilişkileri hâlâ değişkendi. Mayıs ayında İngiliz hükümeti Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Buol'ün önerdiği, Rusya ve Prusya'nın da kabul ettiği "Avrupalı güçler Louis Napoleon Fransa'da kurmayı planladığı imparatorluk rejimini tanımadan önce Louis Napoleon niyetlerinin barışçı olduğuna" dair güvence versin önerisini geri çevirmişti. İngiliz devlet adamlarının, I. Nicholas için çok şey ifade eden devrim korkusu ve ihtiraslı meşruiyetçilik anlayışını paylaşmadıkları eskisinden çok daha bariz biçimde ortaya çıkmıştı. Öte yandan İngiliz siyasî yaşamındaki önemli kişilikler arasında en fazla Rus karşıtı olan Palmerston 1851 yılı sonunda Kraliçe Victoria'nın düşmanlığı yüzünden Dışişleri Bakanlığı'ndan alınmıştı. 1852 yılının ilk aylannda Londra'da Fransızların Belçika'ya saldıracakları korkusu yaygındı, Nisan ayında Çar, bu tür bir saldın gerçekleşirse İngiliz hükümetine silahlı destek sağlayacağı güvencesini vermişti. Böylece en azından kendi bakış açısına göre, Paris'ten kaynaklanan Bonapartist tehdite karşı Avrupa'daki krallıkların birliğini vurgulamış oluyordu. İngilizlerin Yakındoğu'da Fransızlann iddialarını desteklediğine dair hiçbir işaret yoktu. 20 Aralık tarihinde sendeleyen muhafazakâr Bakanlar Kurulu'nun Dışişleri Bakanı Lord Malmersbury, Paris'teki İngiliz Elçisi Lord Cowley'e Fransız hükümetine kutsal yerlere ilişkin politikalannda temkinli tutum izlemeyi telkin etmesi talimatını vermişti. Malmersbury "Rus İmparatorluğu'nun dayandığı ahlakî temellerden biri olduğu için"[8] Kutsal Yerler konusunda temkinli olunmasını öneriyordu. 1852'nin son günlerinde Aberdeen'in yönetiminde yeni bir koalisyon hükümeti kuruluyordu. Sekiz sene önce Rusya'nın Yakındoğu planlarına açıkça sempati göstermiş olan yaşlı ve pasifist bir devlet adamının iktidara gelmesi St. Petersburg'da iyiye işaret olarak görülmüştü; 14 Ocak 1853'te Nesselrode yeni Dışişleri Bakanı Russell'a yazarak "Fransız kabinesini sağduyunun yoluna geri getirmek için" İngiltere'nin etkisini kullanmasını istemişti. 1848'den beri Fransa ile iyi ilişkileri korumuş ve Rusya'dan çok bağımsız bir politika izlemiş olan Avusturya'nın becerikli Başbakanı Prens Schwarzenburg'un 1852 Nisan'ında Viyana'da ölmesi de Avusturya politikasını St. Petersburg ile daha yakın bir politika çizgisine getir-

miş gibiydi. Nesselrode 1852 yılının olayları konusundaki memorandumunda Avusturya'nın tavrının tatmin edici olduğu raporunu vermişti.[9] 1853 Şubat'ında Nicholas "Rusya adına konuşurken, Avusturya adına da konuşuyorum, birine uygun gelen diğerine de geliyor, Osmanlı İmparatorluğu konusundaki çıkarlarımız tıpatıp aynı" iddiasında bile bulunacaktı.[10]

Çar İngiliz hükümetinin tutumunu büyük ölçüde yanlış değerlendirmiş ve İngiltere'de giderek daha fazla Rus karşıtı olan kamuoyu görüşünün önemini anlamamıştı. Kişisel diplomasiyle bir başka maceraya daha dalarak (1853 Ocak ayının Seymour görüşmeleri) İngilizlerin güvensizliği için açık bir mazeret sağlamıştı. İngiltere'nin Rusya Büyükelçisi Sir George Hamilton Seymour ile yaptığı konuşmaların ilki 9 Ocak'ta, ikinci ve daha önemli olan konuşma ise 5 gün sonra gerçekleşmişti. Nesselrode 1 Ocak tarihli memorandum ile Nicholas'ı İngiltere ile yeni bir antlaşma yapma girişimden caydırmaya çalışmış, ancak başarılı olamamıştı. Seymour'a söylediğine göre, Çar Osmanlı İmparatorluğu çöktüğünde izlenecek hareketler konusunda İngiltere ile tamamiyle gayri resmî ve sözlü bir antlaşma yapılmasını istiyordu. Çar, İstanbul'un hiçbir Büyük Güç'ün elinde olmaması ve Tuna Prenslikleri'nin de Rus himayesi altında olması gereğini bir kere daha vurguluyordu. İngiltere'nin tazminat olarak Mısır ve Girit'i alabileceğini öneriyordu. Bu öneri, açık ve net bir paylaşma planı olarak dile getirilmemiş ve öyle kabul edilmemişti.[11] Çar'ın isteği, İngiltere'nin Rusya'ya Yakındoğu'da destek vermesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl paylaşılacağı konusunda bir İngiliz-Rus antlaşması yapmaktı. Başlangıçta bu amaç yolunda oldukça önemli bir mesafe de katetmiş gibiydi. 9 Şubat tarihli mesajla, Seymour'un konuşmalarını aktardığı raporu cevaplayan Russell, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün hâlâ uzak bir olasılık olduğunu, İngiltere ve Rusya arasındaki sınırlı bir anlaşmanın Yakındoğu'da savaşı önlemekten ziyade savaşa yol açacağını yazıyordu. Ama başka bir ülke ile Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü durumunda izlenecek hareket konusunda bir antlaşma yapmadan önce Çar ile haberleşmeye söz verdi ve Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortodoks Hıristiyanları üzerinde "istisnai himayesi" olduğunu da kabul etti. İzleyen iki ay boyunca yapılan yazışmalarda hem Seymour hem de Russell, Çar'dan daha fazla şüphelenmeye başladılar. Mart ayının sonunda elçi Rusya ile savaşın uzak olsa da bir olasılık olduğunu düşünmeye başlamıştı. Kendi adına Russell "Rus Çan'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun yok oluşunu sağlamaya kararlı olduğu ve ona karşı durulması gerektiğine inanıyordu". Bu hâlâ daha Londra'da azınlığın görüşüydü. Ama Çar, parlamenter bir hükümetin istediği şey için ona centilmen sözü vermesinin ne kadar imkânsız olduğunun farkında değildi, burada Aberdeen ve Russell'ın Çar'a olayın bu yönünü açıklamak için

hiç bir çaba sarfetmediklerini de eklemek gerekir. Konunun uzmanı en yetenekli tarihçilerden biri "yapılan müzakereler incelendiğinde Çar'ın entrikacı bir tip olarak ortaya çıkmıyor, müzakeler Çar'ın, İngiliz bakanlannkinde benzer büyük hatalar yapan biri olduğunu gösteriyor" diye yazacaktı.[12]

Nicholas'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün uzun süre ertelenemeyeceğine olan inancı, kısmen 1853 yılı başlannda Karadağ'ın durumu yüzünden Osmanlı-Avusturya ilişkilerinin gerilmesine dayanıyordu. Bosna valisi Ömer Paşa'nın dinamik yönetimi 1852 yılında Viyana'nın protestolarına yol açmıştı. Viyana, Ömer Paşa'nın Avusturya sınırındaki ticarete müdahele ettiğini ve potansiyel olarak tehlikeli mültecileri kendi yönetiminden kaçarak Habsburg topraklarına sığınmaya zorladığını iddia ediyordu. 1852'nin son haftalarında bir grup Karadağlı, Osmanlı topraklarındaki bir kasabayı ele geçirdikten sonra Ömer Paşa kendi insiyatifiyle bu küçük ilkel devlete savaş ilân etti. Avusturya hükümeti Osmanlıların Karadağ'ı ele geçirmesine izin vermemeye kararlıydı, bunu Osmanlıların Adriyatik ve Habsburg İmparatorluğu'nun güney sınırındaki konumunu güçlendirmesi izleyebilirdi. 1853 Şubat'ının başında Avusturyalı bir diplomat Kont Leiningen, özel görevle İstanbul'a gönderilmişti. Getirdiği ultimatom Karadağ ile savaşın sona erdirilmesi ve Bosna'daki valinin değiştirilmesi yönündeydi. Rusya tarafından da desteklendiği için[13] Leiningen hızla başarıya ulaştı. 12 Şubat'ta Bâbıâli, Ömer Paşa'yı Bosna'daki görevinden almaya ve Karadağ ile ateşkes imzalamaya razı oldu. Üç hafta sonra barış anlaşması imzalandı. Olayın tümü önemsizdi. Yine de 1853 yılının başındaki bu olay Yakındoğu bağlamında önemsiz olmaktan çok uzaktı. Karadağ olayı, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflığını ve çöküş beklentilerini bir kere daha vurgular gibi gözüküyordu. St. Petersburg'un yeterince tehdit edilir ve korkutulurlarsa Osmanlılar'ın daima taviz vereceği yolundaki tehlikeli inancını güçlendirdi. Hemen açıkça belli olmasa da olay İstanbul'da yabancı ve kafir baskısına karşı duyulan nefretin yoğunlaşmasına da yol açtı.

Ortodoks Hıristiyanlar adına taleplerini güvenceye almak için İstanbul'a özel bir Rus temsilcisi gönderme fikri Çar'dan değil Nesselrode'dan çıktı. Nicholas ise fikri canı gönülden benimsedi ve 11 Şubat'ta Çar'ın özel temsilcisi olarak İstanbul'a gitmek üzere Prens A. S. Menshikov St. Petersburg'dan yola çıktı. Nesselrode'un taslağını hazırladığı talimatları, her şeyden önce Osmanlı Hariciye Nazırı Fuad Paşa'nın müzakerelerin dışında bırakılmasını güvenceye almasını emrediyordu, bunu gerçekleştirmek bile Rus gücünün çarpıcı bir örneği olurdu. Ortodokslara kutsal yerlerdeki ayrıcalıklarını tekrar veren Osmanlı-Rus Antlaşması'nın imzalanmasını sağlamak ve 1852 Aralık'ında Katoliklere Hz. İsa'nın Doğuşu Kiliesesi'nin anahtarını veren fermanın hiç bir şekilde oradaki durumu değiştir-

mediğini açıkça belirten bir *ferman* yayınlanması da talimatlan arasındaydı. Gerekli olduğu takdirde Bâbıâli'ye önceden belirlenmiş bir süre boyunca devam edecek olan bir Osmanlı-Rus savunma antlaşması da önerebilirdi. Böylesi bir antlaşma Rusya'yı, Kutsal Yerler anlaşmazlığından dolayı Osmanlıları Fransızlara karşı korumak için bağlayacaktı. En önemlisi talepleri yerine getirilmediği takdirde Menshikov diplomatik ilişkileri kesmekle tehdit etmeliydi. Gerekli görürse Sadrazam'a bu tehditi de içeren bir nota verebilirdi, bu nota da bir sonuç vermezse üç gün içinde Osmanlı başkentinden ayrılacaktı.[14]

Menshikov bu kadar hassas ve önemli bir görev için hatalı bir seçimdi. Menshikov diplomatik yetenekler ve deneyimden yoksun profesyonel bir askerdi. Güçlü bir Ortodoks devlet adamıydı ve muhtemelen Nicholas'ın onu seçme nedeni de buydu, dinî inançlarının gücü Osmanlılarla olan ilişkilerinde katı ve taviz vermeyen bir tutum izlemesine yardımcı olmuştu. Çar'ın kişisel temsilcisi olarak konumu da Bâbıâli ile gerçek müzakerelere girmesini zorlaştırıyordu, müzakerelerde en azından karşılıklı ödün verme olasılığı söz konusuydu. Görevinin imâ ettiği askerî tehdit o tarihte Besarabya'da olan 5. Rus Ordusu'nun Başkomutanı ve Karadeniz filosunun üst düzey görevlilerinden birinin de İstanbul'a ziyaretinde kendisine eşlik etmesiyle vurgulanıyordu.

Rusya'nın Bâbıâli'deki etkisini göstermek istemede kararlı olduğu Menshikov'un Osmanlı başkentine geldiği 28 Şubat tarihinden beri aşikârdı. Güvence mektupları, yerleşik geleneğin aksine sadece Rusça'ydı. Bâbıâli'deki ilk görüşmesine üniformayla değil, sivil giysilerle gitmişti; bu, protokol kurallarının kasıtlı ve çok ağır bir şekilde ihlaliydi. Fuad Paşa'nın hızla istifa etmesine ve Mart ayında yerine Rıfat Paşa'nın atanmasına yol açtı. Ancak görevinin özünü oluşturan talepler konusunda başarılı olamadı. Bu kısmen diplomat olarak kendi kişisel yetersizliklerinin, kısmen de Bâbıâli'nin oldukça anlaşılmaz geciktirme taktiklerinin sonucuydu. Menshikov'un başarısızlığının bir başka nedeni de Osmanlıların bu aşamada giderek daha aktif bir nitelik kazanan İngiliz ve Fransız desteğine sahip olmalarıydı. Bu desteğin gelişmesi belli bir süre almıştı. Mart ayında İngiliz bakanlar kurulu İstanbul'daki maslahatgüzârı Albay Rose'un Osmanlıların isteğini yerine getirerek İngiliz Akdeniz donanmasının bir bölümünü Malta'dan İzmir körfezine çağırma talebini reddetmişti. Fransız Bakanlar Kurulu da yoğun tartışmalardan sonra, Fransız donanmasını Yunanistan'da Salamis'e kadar gönderme konusunda karar kılmıştı; bu durum donanmayı Osmanlı sularına göndermekle Toulon arasında tutmak arasında verilmiş zayıf bir ödündü. Daha da önemlisi 1852 yılında Lord Stratford de Redcliffe ünvanını alan Stratford Canning 5 Nisan'da İstanbul'a izinden dönmüştü. Başına buyruk kişiliği ve Rus karşıtı önyargısı yüzünden

kendisine güvenmeyen Aberdeen ve Dışişleri Bakanı Lord Clarendon'un itirazlarına karşın Redcliffe İstanbul'a gelmişti. Aberdeen ve Clarendon'un endişeleri haklı çıktı, ay sonunda Menshikov'un taleplerine karşı Osmanlı direnişini güçlendirmeye yardım ediyordu bile. 10 Nisan'da Rus temsilcisi geniş kapsamlı taleplerini bir süre için unutmaya ve Kutsal Yerler sorunu üzerinde yoğunlaşmaya karar vermişti. 5 Mayıs'ta konuya dahil olan ülkeler içinde savaşa doğru en önemli adımı atmış ve Bâbıâli'nin 5 gün içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya ile, imparatorluktaki Ortodoks Hıristiyanların konumunu garantiye alan bir antlaşma imzalamasını talep etmişti. Bu talebin sonuçlan olağanüstü kapsamlıydı. Fransa hiçbir zaman Katolik rahip ve papazları koruma hakkı dışında bir hak talep etmemişti; Rusya ise Menşikov aracılığıyla Osmanlı yönetimi altında bulunan sıradan Ortodoksları bir başka deyişle Osmanlı nüfusunun beşte birini koruma hakkını talep ediyordu. Bu talebin kabul edilmesi halinde Rusya, imparatorluğun içişlerine adeta canı istediğinde karışabilecekti. Menshikov'un talebi, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığı için Hünkâr İskelesi'nin hiçbir zaman oluşturmadığı kadar gerçek bir tehlike oluşturuyordu.

Osmanlı hükümeti bu nedenle, ne kadar zayıf ve bölünmüş olsa da bu talebi kabul etmek konusunda isteksizdi. 10 Mayısta Bâbıâli Ortodoks tebaasının haklarına ve Yunan Kilisesi'ne tanınan muafiyetlere saygı göstermeye söz verdi, ancak Menshikov'un talep ettiği, Osmanlı bağımsızlığını tehlikeye atan antlaşmayı imzalamayı reddetti. Her iki tarafta da savaş yanlısı güçler kontrolü ele geçirmeye başlamışlardı. Menshikov antlaşma talebinden vazgeçti ve Osmanlı bakanlarının bu konuya "özgür ancak ciddi bir biçimde" eğileceklerini kabul etmeye razı oldu. Bu önemli bir ödündü. Ancak bu ödünle birlikte üç gün içinde kendisine cevap verilmesini istemiş, Bâbıâli değiştirilmiş olan önerisini kabul etmediği takdirde bu durumu İstanbul'daki görevinin sonu olarak göreceği tehditini de savurmuştu. 13 Mayıs'ta Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'nın görevden alınmasını ve onun yerine Reşid Paşa'nın gelmesini sağladı. Reşid Paşa'nın Rus taleplerine karşı daha yumuşak davranacağını düşünüyordu, ama bu görüşü hatalıydı. Menshikov'un aşırı kibirinin İstanbul'da yarattığı nefret izleyen birkaç ayın olaylarını belirleyen ana unsur olacaktı. Daha da önemlisi müzakerelerin bu yönü hakkında çok detaylı bilgi olmasa da, en azından Menshikov'un heyetinde bulunan bazı ast görevlilerin savaşa girilmesini arzu ettikleri ve bu amaçla misyonun başarıya ulaşmasını engelledikleri de açıktı. Mayıs başında Bâbıâli ile daha önceki müzakereleri yürüten ve barışçı çözümden yana olan Rus Elçiliğinin Birinci Dragomanı'nın [Osmanlı Dışişlerinde çalışan baştercüman] görevinin askıya alınmasını sağlayarak önemli bir başarı da kazandılar.

Menshikov'un ziyaretinin son aşamalarına damgasını vuran karmaşık ve sonuçsuz diplomasi oyunları detaylı bir biçimde ele alınmayı hak etmiyor. 17 Mayıs'ta yeni kurulan Osmanlı Şura-i Devlet'i (bakanlar, eski bakanlar, bölge valileri ve *ulema*'dan oluşan meclis) toplanarak, Ruslann Ortodoks Hıristiyanların durumu konusundaki antlaşma talebini reddetti. Ertesi gün ve ayın 20'sinde, Reşid Paşa Kutsal Yerler ve buradaki ortodoks din görevlilerin durumu konusunda taviz vermeyi önerdi, ama hem biçim hem de içerik açısından bu ödünler Rus taleplerini karşılamaya yetmiyordu. Ayın 21'inde Osmanlı Hariciye Nezareti'ne verdiği notada Menshikov, Ortodoksların sadece dinî haklannı güvenceye alan ve iddia edebilecekleri diğer haklannı güvenceye almayan herhangi bir Osmanlı deklarasyonunun Rusya tarafından düşmanca bir hareket olarak değerlendirileceğini açıkladı. Bu Rus temsilcinin yaptığı son büyük hataydı; İstanbul'un Rusya'nın Ortodokslann dinî haklanna gösterdiği ilgiyi Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine karışmak için bir kamuflaj olarak kullandığı inancını güçlendirdi. Aynı gün Menshikov Osmanlı başkentini terketti, Rus Maslahatgüzârı'nın ayın 27'sinde ayrılmasıyla birlikte iki devlet arasındaki diplomatik ilişkiler kopmuş oldu.

Menshikov'un taleplerine karşı gösterdikleri dirençte Osmanlı Nazırları'nın ne ölçüde Fransız Elçisi La Cour ve daha da önemlisi Stratford de Redcliffe'in etkisi olduğu hâlâ tartışılan ve muhtemelen de çözülemeyecek olan bir konudur. Menshikov, başarısızlığını büyük ölçüde Stratford'un etkisine bağlıyordu. Gönderdiği raporlar görevinin son günlerinde İngiliz Elçisi'nin etkisinden şikâyetlerle doludur. Görevinin son günlerinde Reşid Paşa'nın kendisine, Osmanlılann Rus taleplerini kabul etmesini sadece Stratford'un baskısının engellediğini söylediğini aktarmaktadır. Ama Reşid Paşa ile ilgili kanıtlar güvenilir olmaktan uzaktır; İngiliz Elçisi'nin Rusya'nın 5 Mayıs notasını izleyen kritik günlerde Bâbıâli'ye İngiltere'nin aktif desteği sözü verdiğine dair hiç bir kanıt mevcut değildir. Redcliffe'in Rus düşmanı olarak iyi bilinen bir ünü vardı ve Bâbıâli'deki varlığı bile, yaptığı ve söylediği herhangi bir şeyden bağımsız olarak, Bâbıâli'deki Rus karşıtı kesimleri güçlendiriyordu. Ama Menshikov'un taleplerine direncin arkasında itici güç gerçekte Osmanlılardan geliyordu ve dış teşviklere çok az şey borçluydu. Talepler, Osmanlı İmparatorluğu'nun güvenliğini ve hatta varlığını tehdit ediyordu. Menshikov'un tacizleri karşısında Osmanlı nazırlarının incinen gururu, kafir baskısı karşısında artan yaygın dinî fanatizm vs. gibi nedenler dışında olayların aldığı yönü açıklamak için başka bir neden aramaya gerek yok. Menshikov'un kendisi Osmanlı nazırlarını "İngiliz temsilcinin umutsuz hareketlerinin yarattığı etkiyle büyülenmiş"[15] olarak tanımladığı bir raporda, Fransız Elçi La Cour'un tavrının sakin ve ölçülü olduğunu kabul etmektedir.

Menshikov'un görevinin başarısızlıkla sonuçlanmasıyla, Rusya'nın taleplerini askerî bir harekatla desteklemesi an meselesi haline gelmişti. Rusya'nın ileri doğru attığı her hamle, İngiltere ve Fransa'nın karşı hamleler yapma olasılığını arttıracaktı. Meydan okuma ve tepkiden oluşan ve savaşla sonuçlanacak kısır döngü çok kolay kurulmuştu. Mayıs sonundan önce I. Nicholas, Bâbıâli'nin artan Rus baskısına boyun eğmesi için yapılması gerekenler listesini hazırlamıştı... Menshikov'un talep ettiği antlaşma hemen yapılmazsa, Rusya Tuna Prenslikleri'ni işgâl edecekti. Bu da sonuç vermezse, bir sonraki aşamada İstanbul Boğazı Rusya'nın Karadeniz filosu tarafından kuşatılacak ve Rusya Balkan eyaletlerinin bağımsızlığını tanıyacaktı. Gerekli olursa bu hareketi, Sırbistan'ın bağımsızlığının tanınması da izleyebilirdi. Avusturya'dan Bosna-Hersek ve Sırbistan sınırlarına birliklerini yığması istenecek ve daha sonra gerekirse Bâbıâli üzerindeki askerî ve moral baskıyı arttırmak için Sırbistan işgâl edilecekti[16]. Bu tür çok kapsamlı bir hareket planı ne gerekli ne de uygulanabilir durumdaydı. 31 Mayıs'ta Nesselrode Reşid Paşa'ya sekiz gün içinde Bâbıâli Menshikov'un taleplerini kabul etmezse Rus ordusunun savaş yapmak için değil, ancak Bâbıâli Rusya'yı tatmin edene kadar maddî bir güvence olarak elde tutmak için Tuna Prenslikleri'nin sınırını geçeceğini söyledi.

Ne Çar ne de Dışişleri Bakanı kesinlikle savaş istemiyorlardı. Bir iki gün sonra St. Petersburg'daki Fransız elçisi Castelbajac ile yaptığı bir görüşmede Çar Nicholas savaşın sadece Avrupa'daki devrimci güçlere yarayacağını vurgulayıp, Fransız hükümetine Rusya'nın taleplerini kabul ettirmek için oradaki etkisini kullanması çağrısında bulundu. Hâlâ resmen Osmanlı toprakları olan Tuna Prenslikleri'nin Rusya tarafından işgâl edilmesinin an meselesi olduğu aşikârdı; 30 Mayıs'ta İngiliz hükümeti gerekli gözüküyorsa İngiltere'nin Akdeniz filosunu İstanbul'a çağırma yetkisini Stratford'a verdi. Stratford, 2 Haziran'da günlerce süren kararsızlıktan sonra Osmanlılara bir destek jesti olarak filoyu Malta'dan Çanakkale Boğazı'nın tam dışında olan Beşike Körfezi'ne getirmeye karar verdi. İngiliz savaş gemileri 13 Haziran'da yeni görev yerlerine geldiler ve ertesi günde onlara Salamis'ten gelen Fransız donanma filosu katıldı.

Krizin başladığı andan beri, İngiltere ve Fransa kendilerini, Osmanlı İmparatorluğu'nun savunmasına adamışlardı; bu durum Reşid Paşa'ya 16 Haziran'da Rus önerilerini kesin olarak reddetmesi için gerekli cesareti verdi. 28 Haziran'da Nicholas birliklerinin Tuna Prenslikleri'ne girmek üzere olduğunu ilân etti. Rus birlikleri 3 Temmuz'da Prut'u geçtiler ve ayın altısında işgâl ordusunun kumandanı Prens M. D. Gorchakov Bükreş'e girdi. 1853 yılının bu feci Haziran ayında bir yanda Rusya öte yanda İngiltere ve Fransa belirsiz bir süre için koruması ola-

ğanüstü güç olan ancak bariz bir prestij kaybı olmadan da geri çekilemeyecekleri bir duruma düşmüştü. Ülkelerin hiçbiri savaş için en ufak bir arzu bile duymuyordu ama şimdi hepsi getirebileceği tehlikeleri tam olarak anlamadan ordu ve donanmalarını temelde diplomatik amaçlarla kullanıyorlardı.

Rus politikası başka ve aynı derecede önemli bir konuda da kördü. I. Nicholas 1852'nin olayları boyunca Avusturya'nın tümüyle güvenilir bir mütteffik olarak yanında olduğunu varsaymıştı. St. Petersburg Habsburgların, Rusya'nın 1849 yılında Macar milliyetçilerin bastırılmasındaki rolüne duyduğu minnettarlığın, iki imparatorluğu en azından bir süre için birleştirdiğini düşünüyordu. Bu varsayımın tümüyle hatalı olduğu ve hattanın ciddiyeti yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlıyordu. 1853 Ocak ayının sonunda Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Buol, Rusya ve Avusturya'nın Yakındoğu'daki çıkarlarının ortak olduğunun ve bu nedenle oradaki diğer güçlere karşı birbirlerini desteklemeleri gerektiğinin altını çizmişti. Altı ay sonra Viyana'daki Rus Büyükelçisi St. Petersburg'da o kadar güvenle beklenen Avusturya desteğinin gelmeyeceğini kabul etmek zorunda kalıyordu.[17] Buol'un 1853 yazındaki politikası, kararsızlığı açısından kayda değerdi. Rusya'nın Tuna Prenslikleri'ni işgâli, Avusturya'nın Tuna'dan Karadeniz'e ticaretini tehlikeye sokarak, Osmanlı İmparatorluğu'ndan çok Habsburgların gerçek çıkarlarına darbe vurmuştu. Yine de Buol işgâle karşı çıkmak için hiç bir şey yapmadı; sadece işgâlin ertelenmesini istemişti. St. Petersburg'da yapacağı umut edildiği gibi Bâbıâli'yi, Menshikov'un önerilerini kabul etmeye zorlamak için de bir şey yapmadı. Bu sürüklenme politikası özellikle Rusya'ya karşı düşmanca değildi ama Çar ve bakanlarının Viyana'dan beklentilerini de karşılamıyordu. 6 Temmuz'da İmparator Francis Joseph'in yaveri Kont Gyulay ve eski savaş bakanı St. Petersburg'a geldiler. Gyulay Rusya'nın Tuna Prenslikleri'nde işgâl süresini kısa tutmasını sağlamak ve Çar'ı olayın etkilerini sınırlandırmaya zorlamak için özel görevle Rusya'ya gönderilmişti. Avusturya'nın konuya ılımlı baktığının yeni göstergesi doğal olarak Rus başkentinde kötü bir izlenim bıraktı ama Nesselrode ve başyardımcısı Senyavin Nicholas'ı, İstanbul'daki hedeflerini gerçekleştirmek için Avusturya'nın arabulucuğuna güvenmeye devam etmesi için ikna etmeyi başardılar.

Durum bu haldeyken, 24 Temmuz'da Buol, Osmanlı-Rus uyuşmazlığını çözmek amacıyla Viyana'da İngiltere, Fransa ve Prusya temsilcilerinin katıldığı bir toplantı başlattı, Rus elçisi bu konuda bir talimat almadığı için katılmayı reddetti. Toplantı Viyana Notası olarak bilinen belgeyle sonuçlandı. Viyana Notası, Sultan'a 1774 ve 1829 antlaşmalarının Ortodokslara tanıdığı hakların ruhuna uygun davranmasını, diğer Hıristiyan gruplara tanınan ayrıcalıkların Ortodokslara da tanımasını, Rus ve Fransız hükümetlerine danışmadan Hristiyan tebaanın va-

rolan koşullarında bir değişiklik yapmamasını öneriyordu. 1 Ağustos'ta notanın metni onay için St. Petersburg'a gönderildi. Dört gün sonra nota Rus hükümeti tarafından kabul edildi ve barışçı bir çözüm yolunun bulunabileceğine dair ümitler arttı. Kısa bir süre içinde umutların temelsiz olduğu anlaşıldı. Osmanlı hükümeti, hazırlanmasında payı olmayan bir çözümü kabul etmek konusunda isteksizdi. Osmanlılar ayrıca Avrupalı ülkelerin önerilerinin İstanbul'dan önce Rus hükümetine gönderilmesinden de hiç hoşlanmamışlardı. Notanın tam da Viyana'dan St. Petersburg'a gönderildiği anda, Viyana'ya Reşid Paşa'nın Nesselrode'a gönderdiği mektubun metni geldi. Hatalı biçimde "Osmanlı Ultimatomu" olarak nitelendirilen bu mektup, Rusya'ya Viyana Notası'ndan çok daha az ödün veriyordu. Bâbıâli'nin Avrupalı güçlerin I. Nicholas ile uzlaşmak için verdikleri ödünleri vermek istemediği açıktı, Osmanlılar'ın isteksizliği Mehmed Ali Paşa'nın oğlu Hıdiv Said Paşa'nın Rus tehditleri karşısında efendisini korumak için gönderdiği Mısır ordusunun İstanbul'a gelmesiyle daha da artmıştı. Osmanlı meclisi 20 Ağustos'ta Viyana Notası'nı varolan biçimiyle redetti; ancak nota, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ortodoksların ayrıcalıklarının geçmiş antlaşmalardan değil, Sultan'ın gönüllü olarak verdiği ayrıcalıklardan kaynaklandığını netleştirecek biçimde değiştirilirse mutabık kalmayı kabul etti. Rus hükümeti 7 Eylül'de bu kadar büyük bir değişikliği kabul etmeyi reddetti. Rusya'nın red cevabına, Ortodokslar adına Rusya'ya, Osmanlı İmparatorluğu'na müdahale etme hakkı tanıdığı şeklinde Viyana Notası'nı yorumlayan bir de memorandum eşlik ediyordu. Bâbıâli'nin talep ettiği değişikliklerin bu hakkı ortadan kaldırdığı ve bu nedenle de St. Petersburg tarafından kabul edilemeyeceği belirtiliyordu. Bir Berlin gazetesi aracılığıyla kamuoyuna sızan Viyana Notası'nın bu yorumu, notanın Rus müdahalesi için Ruslara yasal bir temel sağlamadığı güvencesini veren İngiliz ve Fransız hükümetlerini utanç verici bir duruma düşürdü ve alarma geçmelerine yol açtı. Bu nedenle bu iki hükümet 17 Eylül'de düzeltilemez bir başarısızlık olduğu artık aşikâr hale gelen Viyana Notası'ndan vazgeçtiler.

İstanbul'daki Avusturya Elçisi ve Fransız Elçisi, Ağustos ayında Osmanlılar'ı Viyana Notası'nı kabul etmeye zorlamışlardı. Prusya elçisinin notaya desteği gönülsüzdü ama onun tavrının çok az etkisi vardı. Stratford de Redcliffe'ın kamuya açık toplantılarda Osmanlılara notayı kabul etme nasihatını verirken Osmanlı bakanlarıyla özel toplantılarda red etmeleri için zorlayıp zorlamadığı belirsizdir. İngiltere'de iyi haber alan insanların çoğu ve kabine üyelerinin bir bölümü Stratford'un bu şekilde davrandığına inanmaktaydı.[18] İngiliz kamuoyunun desteğini arkasına almış olmasa, büyük bir ihtimalle geri çağnlırdı. Kırım Savaşı'nın kökenlerini anlatan geleneksel kaynakların çoğu Stratford'un kendisiyle ilgili değerlen-

dirmelerine çok fazla ağırlık vermiş ve sonuçta da çatışmadaki rolünü abartmışlardır. Osmanlıların Viyana Notası'nı reddetmesi, doğal olarak İstanbul'daki bakanların ve kamuoyu görüşünün bir sonucudur. Red kararı hiçbir şekilde dışarıdan, Stratford veya başka biri tarafından Bâbıâli'ye dayatılmamıştı. Nota'nın İngiliz elçisi tarafından çok güçlü bir biçimde desteklenmesinin bile isteksiz bir Osmanlı kabinesinin notayı kabul etmeye zorlayabileceği tartışmalıdır.

Olaylar hızla mantıksal sonucuna doğru ilerliyordu. 11-12 Eylül'de İstanbul'da Rusya ile savaş lehine gösteri ve ayaklanmalar yapılıyordu, iki İngiliz ve iki Fransız savaş gemisi Osmanlı başkentindeki yabancıları korumak için Çanakkale Boğazı'ndan içeri girdi. Ayın 23'ünde Aberdeen ve Clarendon, kabinenin diğer üyelerine danışmadan, hâlâ Beşike Körfezi'nde duran İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin İstanbul'a gönderilmesi konusundaki Fransız teklifini kabul ettiler. İki gün sonra Osmanlı meclisi sonuçsuz tartışmalara devam etmektense Rusya ile savaşmaya karar verdi. 4 Ekim'de Stratford'a İngiliz savaş gemilerini İstanbul'a çağırması emredildi, Stratford ayın 21'ine kadar bu emri uygulamak için harekete geçmedi.

Eylül'ün son günlerinde bile savaştan kaçınılabileceğine dair küçük de olsa bir umut vardı. Ayın 24'ünde I. Nicholas Bohemya'daki Olmütz'a Francis Joseph ile görüşmeye geldi, görüşmenin amacı gelişiyor gibi gözüken Avusturya-Fransa ve Avusturya-İngiltere ilişkilerini zayıflatmaktı. Çar'a eşlik eden Nesselrode, Viyana Notası'nın değiştirilmeden bir kere daha Bâbıâli'ye sunulması konusunda Buol ile anlaşmaya vardı. Ancak bu sefer Viyana Notası'na, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine karışmaya niyeti olmadığını belirten yazılı bir belge de eşlik edecekti. Ama Buol Projesi de denilen bu öneriden başarılı bir sonuç elde edilmesi için çok geçti. I. Nicholas'a duyduğu güvensizlik çok fazla olan İngiliz hükümeti öneriyi kabul etmeyi reddetti ve İngilizlerin tavn, arzusu hilafına III. Napoleon'un da öneriyi reddetmesine yol açtı. Batılı güçler Avusturya-Rusya önerisini kabul etmiş olsa bile, Osmanlı hükümetinin öneriyi hemen reddetmekten başka bir yol izlemiş olacağına inanmak güçtür. 29 Eylül'de Sultan, meclisin Rusya ile savaş kararını onaylamıştı. 10 Ekim'de Tuna Prenslikleri'nin hemen boşaltılmasını talep eden Osmanlı ultimatomu Prens Gorchakov'a takdim edildi. Rusya bir gece içinde taleplere uymazsa savaş başlayacaktı. Stratford de Redcliffe hâlâ Avrupalı güçlerin Rusya'nın yeni tavizler istemeyeceğine garanti veren bir deklarasyonla desteklendiği takdirde, Osmanlıların talep ettikleri değişikliklerle Viyana Notası'nı kabul edecekleri ve yükümlülükleri tümüyle yerine getireceklerini umut ediyordu. Bu nedenle İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazı'ndan İstanbul'a geçişini erteleyebileceği kadar erteledi. Ayrıca Reşid Paşa'yı da arazideki komutan-

lara 1 Kasım'dan önce düşmana saldırıya geçmememe emrini verme konusunda ikna etti. Ama umutları Olmutz toplantısında bir araya gelen Buol ve Nesselrode'un umutları kadar hayalciydi. 23 Ekim'de Osmanlı topları Tuna Nehri üzerindeki bir Rus gemisine ateş açtı ve 27 Ekim'de Ömer Paşa Osmanlı ordusuyla birlikte nehri geçti. Aynı zamanda Kafkasya'da da çarpışmalar başladı. Yeni bir Osmanlı-Rus savaşı başladı ve 15 Kasım'da ters rüzgârlar yüzünden çıkan bazı zorluklardan sonra İngiliz ve Fransız savaş gemileri İstanbul Boğazı'na demir attılar.

Büyük Güçler'in arabuluculuğuyla savaşın kısa sürede sonuçlanacağını umut etmek mantıklı gibi gözüküyordu. 29 Kasım'da Nesselrode, Castelbajac'a Rusya'nın İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya'nın arabulucuğunu kabul etmeye istekli olduğunu söyledi. 13 Aralık'ta Bâbıâli dört Avrupalı ülkenin arabuluculuğunda müzakereler açmayı kabul etti. Ama Rusya ve batılı güçler arasındaki savaş tehlikesi açıkça artıyordu. Bunun nedeni ağırlıkla İngiliz kamuoyunun giderek daha şiddetle Rus karşıtı bir tavır izlemesi ya da en azından kamuoyu görüşünün İngiliz basınındaki yansımasından kaynaklanıyordu. III. Napoleon savaşa girmeye hevesli değildi. Kendisi için ikinci derecede önem taşıyan bir konu olmaktan öteye gitmemiş olan Kutsal Yerlere ilişkin diplomatik anlaşmazlıkta hedeflerine ulaşmıştı, Rusya ile çatışmanın ne kadar anlamsız olacağı ve kâr sağlamayacağının farkına varmıştı. Buol Projesini kabul etmek istemişti. Bakanları arasında sadece Devlet Bakanı Fould büyük bir uluslararası çatışmadan yanaydı. Ancak III. Napoleon, İngiltere ile iyi ilişkilerini sürdürmek istiyordu, I. Nicholas ve bakanları uluslararası durumda belirleyici olan bu hususu bir türlü kavrayamamışlardı. İngiltere'de ise çeyrek yüzyıllık Rus karşıtı propaganda kaçınılmaz sonuçlarını vermeye başlamıştı. 26 Eylül'de İngiliz siyasî gözlemcilerinden biri "basının şiddet dolu ve utanmaz tavrı inanılır gibi değil. Her gün çok farklı amaçlarla hareket eden radikal ve muhafazakâr basın organları Rusya İmparatoru, Avusturya İmparatoru ve kendi hükümeti, özellikle de Aberdeen hakkında zehirli ve ölümcül hakaretlere dolu yazılar yayınlıyor"[19] diye yazıyordu. Rusya karşıtı basın kampanyasının etkisi kabinenin zayıflığı ve bölünmüşlüğü yüzünden artıyordu. Liberallerin ve Peel taraftarlarının beklenmeyen bileşimi olan kabine 19. yüzyıl ortasındaki diğer İngiliz kabinelerine kıyasla birlikten yoksundu. 1853 Ekim-Kasım'ında kabinenin birlikten yoksun oluşu giderek daha belirgin bir hal aldı. Kabinenin başındaki Aberdeen barışçı ve sağduyulu bir kişiydi ama aynı zamanda yaşlı, zayıf, çabuk ve yeterince düşünmeden hızlı eylemlere zorlanabilecek bir kişiliğe sahipti. 1853 Haziran'ında kendisiyle görüşen Polonyalı mülteci lideri Prens Adam Czartoryski görüşmeden sonra "daima karamsar, tökezleyen, kanı soğuk ve ağır aksak dolaşan, başında olduğu yönetim adına güven hissi uyandırmayan... yaşlı bir adam"[20] yo-

rumunu yapıyordu. Dışişleri Bakanı Clarendon ise Aberdeen'den daha az barışsever bir kişilikti. Aynı zamanda Clarendon Yakındoğu sorunlarının önemi konusunda en sinik tavra sahip olan İngiliz devlet adamlarından biriydi ve "hiçbirşeye dair tüm bu antlaşmazlıklar ve gereksiz bir etki sahibi olmak adına bütün bu değersiz rekabetten"[21] söz ediyordu. Ama Aberdeen'in görüşlerinin çoğunu ve Stratford de Redcliffe'e duyduğu güvensizlik ve antipatiyi paylaşıyordu. Rusya'nın artık bu utanç verici durumdan şerefli bir biçimde çıkmak dışında bir şey istemediğinin de farkındaydı ve Osmanlılann savaş ilân etmesinden rahatsız olmuştu. Aberdeen ve Clarendon'un karşısında ise Lord John Russell ve daha da önemlisi İçişleri Bakanlığına sürülmüş olmasına rağmen kabinenin hâlâ en popüler üyesi olan Palmerston vardı. Bu bakanlar Osmanlılann aktif biçimde desteklenmesi ve Rusya'nın Yakındoğu'daki amaçlarına karşı çıkılmasından yana tavır almışlardı; Ekim ayı başlarında İngiliz Akdeniz filosunun sadece İstanbul'a değil, İstanbul Boğazı'ndan geçerek Karadeniz'e de gönderilmesini istemişler ancak başarılı olamamışlardı. Palmerston'un gururu, güçlü kişiliği ve popularitesi Aberdeen'in kalan otoritesine karşı sürekli bir tehdit oluşturmasına yol açıyordu.

İngiltere'de uzun süredir gelişmekte olan Rus karşıtı duygular, 30 Kasım'da Sinop limanında Osmanlı filosunun, kendisinden daha güçlü olan Rusya'nın Karadeniz filosu tarafından yok edilmesiyle birlikte daha önce örneği görülmemiş bir güçle patladı. "Sinop katliamına" gösterilen bu şiddetli tepkinin haklı olduğu söylenemez. Çarpışma oldukça meşru bir savaş hamlesiydi. 31 Ekim tarihli bir sirküler ile Çar'ın Osmanlılarla savaşta savunmada kalmaya söz vermiş olduğu doğruydu ama bu söz, Osmanlıların Tuna Prenslikleri'nde ve Kafkaslar'da saldırıya geçtiğini bilmezden önce verilmişti. Yine de Osmanlı donanmasına yapılan saldırı İngiltere'de yaygın bir kesimde hain bir saldırı olarak görülmüştü; Rusya'ya karşı halkın ya da basının sergilediği hisler o kadar acıydı ki, zayıf ve bölünmüş Bakanlar Kurulu, birçok üyesinin arzusu hilafına, kendini savaşa gider bulmuştu. 7 Aralık kadar erken bir tarihte savaş haberleri Londra'ya erişmeden önce Clarendon, Seymour'a Rus birlikleri Tuna Nehri'ni geçtiği takdirde İngiliz gemilerince, bir Rus limanından diğerine gönderilen cephane ve askerlerin yolunun kesileceğini Rus hükümetine gayri resmî olarak söylemesini bildirmişti. 19 Aralık'ta Fransız hükümeti Londra'da Karadeniz'deki Rus savaş gemilerinin hareketlerinin ve taşınan birliklerin yolunun kesilmesini ve gemilerin limanlara dönmeye zorlanmalannı talep etti.[22] III. Napoleon'un filosunu Karadeniz'e gönderirken yalnız başına hareket ediyor olması düşük bir olasılıktır. Ama Fransız Dışişleri Bakanı Drouyn de Lhuys İngiltere desteklemezse kendisinin filoyu göndereceği tehditini savurmuştu, kamuoyu görüşünü bu haldeyken, Fransa ile birlikte Rusya'ya karşı

harekete geçmeyi reddetmek, muhtemelen hükümetin sonu olurdu. Ayın 22'sinde İngiliz donanmasının Boğazlar üzerinden Karadeniz'e gönderilmesine karar verilmişti. 4 Ocak 1854'de İngiliz ve Fransız filolan Karadeniz'e girdiler.

Büyük bir uluslararası savaşın başlamasının an meselesi olduğu artık açıktı. 20 Ocak'ta Rus hükümetine Viyana'daki İngiliz, Fransız ve Prusya elçilerinin ve Buol'un tarafsız bir şehirde barış konferansı düzenlenmesi ve Rusya'nın Tuna Prenslikleri'ni boşaltması önerisini getirdi. Ancak öneri kızgınlıkla reddedildi. Barış yapmak için tam yetkili bir Osmanlı temsilcisi St. Petersburg'a veya Rus Başkomutanlığının bulunduğu Bükreş'e gelmeliydi; Rusların Tuna Prenslikleri'ni boşaltması barış konferansının toplanma nedeni değil, sonucu olmalıydı. 1 Şubat tarihinde Londra ve Paris'teki Rus temsilcileri, talimat aldıklan üzere sordukları sorulara cevap olarak, İngiliz ve Fransız filolarının Karadeniz'de Osmanlıların Ruslara saldırmasına engel olacakları (Osmanlılar bu girişimi başarıyla tamamlamayı ümit edemeyecek kadar zayıf bir durumdaydı) ve aynı zamanda bir Rus limanından diğerine destek ve adam gönderilmesine engel olunacağı cevabını aldılar. Bu açıklamanın savaş ilânından pek de farklı olmadığı açıktı. Ayın 4'ünde Rus temsilciler pasaportlarını istediler; iki gün sonra da evlerine dönmek üzere yola çıktılar, St. Petersburg'daki İngiliz ve Fransız temsilcileri ise bir gün sonrasına kadar kenti terketmediler. 12 Mart'ta İngiltere ve Fransa Bâbıâli ile bir antlaşma imzalayarak Osmanlı topraklarının Ruslara karşı savunmasını üstlendiler. Londra ve Paris 28 Mart'ta resmen savaş ilân etti.

Hiçbir devlet ya da devlet adamı savaş istememişti. Ancak hepsi de savaşın çıkmasında belli bir sorumluluk taşıyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflığı ve kötü yönetimi, bakanlarının sık sık ikiyüzlü bir tutum izlemesi savaşın arka planını hazırlamıştı, Bâbıâli'nin Viyana Notası'nı reddetmesi savaşın patlamasına yol açan temel adımlardan biri olmuştu. III. Napoleon'un Fransız halkının desteğini almak için tavır alması ve durup dururken Kutsal Yerler konusunu ortaya atması savaşla sonuçlanan olaylar dizgesini başlatmıştı. Fransız filosunu 1853'ün Mart ayında Salamis'e ve Haziran'da da Beşike Körfezi'ne yollamak gibi çarpıcı jestler yapması ve bir çok olayda açık başarısızlığa uğramaktan kaçınma gereği duyması gerilimi arttırmıştı. I. Nicholas Kutsal Yerler konusunda hukukî açıdan olmasa bile sağduyu açısından haklı olsa da, durumu açıkça yanlış değerlendirmişti. İngiliz ve Rus hükümetlerinin konuya bakış açıları arasında benzerlik olduğunu varsaymıştı ki, öyle bir benzerlik mevcut değildi. Hiç bir temeli olmadan, Avusturya'nın destek ve sempatisinin Rusya ile olduğunu tartışılmaz bir gerçek olarak görmüştü. 1853 yazında İstanbul'daki genel havanın en kadar tehlikeli bir biçimde saldırganlaştığını anlamamıştı. İstanbul'a özel temsilci olarak Menshi-

kov'u yollamak talihsiz bir seçimdi. Hepsinin ötesinde Rusya'nın Tuna Prenslikleri'ni işgâl etmesi, açık askerî güç kullanımını gündeme getirerek krizin ciddileşmesine yol açmıştı.

İngiltere örneğinde ise suçun bir bölümü zayıf ve bölünmüş bir kabinede, daha büyük bölümü ise Osmanlı filosunun Sinop'ta gayet meşru bir biçimde imha edilmesiyle çılgınlık düzeyine çıkan, birkaç kuşağın birikimi Rus karşıtı kamuoyunda yatmaktaydı. İngiliz halkı veya halkın siyasî olarak bilinçli ve sesini yükselten kesimi 1854 yılının başında savaş istemeye başlamıştı, Rus ve Fransız halkı ise savaş istemiyordu. Kamuoyu baskısının altında ve Fransa ile ittifakı tehlikeye sokmama endişesinde olan hükümet Rusya ile çarpışmaya sürüklenmişti. İngiltere'nin savaşa girmesinde, İngiliz Akdeniz filosunun hareketlerinden veya Stratford de Redcliffe'in İstanbul'da yaptıklan veya yapamadıklanndan çok Downing Street'deki zayıflığın ve Fleet Street'deki duygusallığın bileşimi rol oynamıştı.

Dolayısıyla Kırım Savaşı kötü niyetten çok, bir dizi yanlış değerlendirme, yanlış anlama, eline yüzüne bulaştırma, aptallık, gurur ve inatçılığın sonucuydu. Modern zamanların büyük savaşlarına göre çok daha fazla kazara gerçekleşmişti.

1812 yılının anıları, ülkenin büyüklüğü ve kaynaklarının farkındalık sokaktaki Rus'un zaferden emin olmasına yol açıyordu. Ama yöneticiler durumun zorluklannın bilincindeydi. 11 Aralık 1853 yılında Viyana'daki becerikli Rus Elçisi Meyendorff, uzun sürecek bir savaşta İngiltere ve Fransa'nın Bâbıâli'ye destek olacağı kesin olduğu için Osmanlılarla mümkün olduğunca çabuk barış yapılmasını önermişti. Rusya'nın durumunu en çok zayıflatan ise Avusturya'nın tutumunun giderek daha düşmanca olmasıydı. Habsburg monarşisinin askerî liderleri (Windischgratz, Radetsky, Schlick, Jellachich, Clam-Gallas) ve Viyana sosyetesinin üst tabakaları arasında Rus yanlısı hisler hâlâ güçlüydü. Ayrıca Buol hiç bir zaman Francis Joseph ile kişisel olarak yakın olmamıştı. Ama Avusturya politikasına giderek hükmetmeye başlayan unsur sadece Rusya'nın Tuna Prenslikleri'ni işgâlinden duyulan hoşnutsuzluk değildi, aynı zamanda Rusya'ya sempati göstermenin Fransa'nın İtalya'daki Habsburg topraklanna saldırısına yol açabileceği endişesiydi. 1848'den beri Habsburg'ların tek ciddi İtalyan rakibi olan Sardinya'nın da bu saldınya katılacağı düşünülüyordu. 1854 Ocak'ında Çar, Kont Orlov'u Rusya'nın kısa bir süre sonra İngiltere ve Fransa ile gireceği aşikâr olan savaşta Avusturya'nın soylu bir tarafsızlık içinde olmasını sağlamak için Viyana'ya gönderdi. Görev başarısızlıkla sonuçlandı. 1853 yılında Francis Joseph Nicholas ve bakanlarının vereceğini umduğu desteği vermek bir yana, Rusya Tuna Nehri'ni geçmemeye söz vermediği takdirde tarafsızlık sözü vermekte bile isteksizdi. Rusya savaş sonunda Tuna Prenslikleri'nden de geri çekilmeye söz vermeli ve sa-

vaşın sonucu ne olursa olsun Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak yapısını değiştirmemeyi kabul etmeliydi.

1854 yılının Şubat ve Mart ayları boyunca İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya arasında, bu güçlerin birleşerek Rusya'nın Tuna Prenslikleri'nden çekilmesini ve Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü tanımasını talep etmesi için müzakereler yürütüldü. Ailesinin Rus yanlısı geleneğine sadık davranan Prusya Kralı IV. Frederick William, Rusya'yı tehdit etmek için diğer Avrupa ülkelerine katılmayı reddettiği için görüşmeler sonuç vermedi. Ancak 20 Nisan'da, Prusya ve Avusturya her iki ülkeden birinin saldırıya uğraması hâlinde işbirliği yapmak ve Rusya'yı Tuna Prenslikleri'ni boşaltmaya zorlamak konusunda bir antlaşma imzaladılar, ancak Rus orduları Balkan dağlarını geçer ve İstanbul'u tehdit eder duruma gelirse Rusya'ya saldırmak konusunda anlaştılar, ki bu da adeta imkânsız bir olasılıktı. Antlaşma, savunmada kaldığı sürece Rusya'nın Avusturya saldırısından korkmasının gerekmediğini açıkça gösteriyordu. Dolayısıyla İngiltere ve Fransa'ya karşı direnişi güçlenmişti; öte yandan Mayıs ayında Frederick William IV. Prusya hükümetindeki liberal ve Batı yanlısı kesimlerle olan ilişkisini kopardı ve tahtın varisi ve hükümetin lideri olan Prens William daha Rus yanlısı bir politika izlemeye başladı.[23]

3 Haziran'da Buol Avusturya'nın uzun süreden beri beklenen, Rusya'dan Tuna Prenslikleri'nden geri çekilmesi talebini sundu. Bu tür bir geri çekilme Rusya'nın konumunu zayıflatmaktan çok güçlendirecekti. Avusturya'nın tarafsızlığına ilişkin bir garanti olmadan Eflak ve Boğdan'ı işgâle devam edemezdi ve Meyendorff askerî nedenlerle bu eyaletlerin boşaltılmasını zaten istemişti. Ama 14 Haziran'daki Buol'un talebini, Rusların büyük öfkesini uyandıran Osmanlı-Avusturya Antlaşması izledi. Bu antlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu barış anlaşması imzalanana kadar Tuna Prenslikleri'ndeki egemenlik haklarını Avusturya egemenliğine devrediyordu. Bu adım Viyana'da Eflak ve Boğdan'da Avusturya hakimiyetinin ve hatta bu toprakların Avusturya'ya katılmasının ilk adımı olarak görülüyordu. 29 Haziran'da IV. Frederick William'ın ısrarı sonucunda Çar büyük bir isteksizlikle de olsa Avusturya, İngiliz ve Fransız ordularının girmelerini engellerse Tuna Prenslikleri'ni boşaltmayı önerdi. Rus işgâl kuvvetleri Temmuz sonunda geri çekilmeye başladılar, 20 Ağustos'ta onların yerini Avusturya kuvvetleri almaya başladı.

Tuna Prenslikleri'nin boşaltılması savaşın bütün gidişatını ve şeklini değiştirdi. İngiliz ve Fransız stratejistlerin öngördüğü gibi Varna'dan Tuna boyunca Odessa yönünde hareket etmek, Eflak ve Boğdan'ın en azından görünüşte tarafsız bir ülkenin elinde geçmesiyle imkansız hâle gelmişti. Bu gelişmenin sonucu,

Karadeniz'deki Rus deniz gücünün imha edilmesi amacıyla Kınm'a sefer düzenlenmesi oldu. 1854 Eylül'ünde 50.000 İngiliz ve Fransız askerinin karaya çıkmasıyla Kırım'a saldırı başladı. Rusların Prut nehrinden çekilmesi Avusturya için büyük bir diplomatik başarı, belki de ülkenin 19. yüzyılda kazandığı en büyük diplomatik zaferdi. Ama bu başarının ağır bir bedeli vardı, St. Petersburg'da Avusturya'ya karşı acı bir düşmanlık ve öfke hissinin doğmasına yol açtı. Buol'un başarısına karşı savaş, Avusturya için daha büyük bir tehlike kaynağı hâline gelmişti. İngiltere ve Fransa barış koşullarını ağırlaştırırsa ve hiç de imkânsız görünmediği gibi Rusya'nın olumsuz hisleri Avusturya'ya karşı bir savaş ilânına dönüşürse, Avusturya ağır bedeller ödeyeceği kesin uzun bir savaşın içinde kendini bulabilirdi. Coğrafi konumu, İngiltere ve Fransa'nın hiçbir zaman olmayacağı kadar Rus saldırısına açık olduğu anlamına geliyordu. Daha da önemlisi, ülkenin içerde yaşadığı birlik sorunları ve Rusya'nın ülkenin Slav ve Ortodoks tebaasının sempatisine hitap etme olasılığı, ülkenin kendini sürekli içinde bulduğu iflasa yakın durum ile birleştiğinde, Avusturya'nın kendini giderek daha zayıf bir konum içinde bulmasına yol açıyordu. Dolayısıyla Avusturya hükümeti savaşı mümkün olduğu kadar çabuk sonuçlandırma endişesini taşıyordu, bu amacı yerine getirmenin ilk adımı İngiliz-Fransız savaş amaçlarını tanımlamak ve sınırlamaktı. Bu süreç 1854 Temmuz'unda Paris'te Avusturya-Fransa müzakereleri ile başladı ve müzakarelerden Rusya karşıtı güçlerin gerekli savaş hedefleri olan Dört Nokta çıktı. Bu konular, Rusya'nın Tuna Prenslikleri ve Sırbistan'daki özel haklarından feragat etmesi, bunun yerine Prenslikler'in Büyük Güçler'in genel garantisi altına girmeleri, Tuna Nehri'nde seyrüsefer özgürlüğü, 1841 tarihli Boğazlar Antlaşması'nın Avrupa'nın güç dengesinin çıkarları doğrultusunda yeniden düzenlenmesi ve Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoks Hıristiyanlar üzerindeki himaye iddialarından vazgeçmesiydi. Fransa'nın baskısı sonucunda İngiliz hükümeti 29 Temmuz'da Dört Nokta'yı kabul etti, Dört Nokta 8 Ağustos'ta Avusturya, İngiltere ve Fransa'nın karşılıklı nota değişimiyle müttefiklerin savaş hedefleri olarak kesinlik kazandı. Avusturya hükümeti bu notaları St. Petersburg'a göndermiş ama notalar St. Petersburg'da öfkeli bir biçimde reddedilmişti. Gerçekten de Nesselrode öfkeden kudurmuş olan Çar'ın Avusturya'ya savaş ilân etmesine zar zor engel olabilmişti.[24] Birçok yönden gelen baskılar (22 Ekim'de Avusturya ordusunda seferberlik ilân edilmesi, Nesselrode ve IV. Frederick William'ın uyarıları, Rusların Alma ve Inkerman'da yenilgiye uğraması) sonuçta Çar'ın 28 Kasım'da Dört Nokta'yı kabul etmesini sağlamıştı. Ama artık çok geçti, İngiliz baskısı altında Dört Nokta'nın kapsamı ve sonuçları önemli ölçüde değişmişti.

Temmuz'da Avusturya ve batılı güçler arasında ittifak için görüşmeler başlamıştı, müzakereleri tek başına Fransa yürütmüş ve İngiltere arka planda kalmıştı. Görüşmeler, Dört Nokta müzakerelerine kıyasla çok daha ağır sonuç veriyordu, Rusların Tuna Prenslikleri'ni boşaltmasıyla birlikte bu tür bir ittifak Avusturya'nın açısından aciliyetini kaybetmişti. Daha da önemlisi İngiliz-Fransız savaş çabalarının Kırım üzerinde yoğunlaşması Avusturya'da hoş karşılanmayan bir gelişmeydi. Avusturya-Rusya savaşı çıktığı takdirde savaş ağırlıkla Galiçya'da yaşanacaktı ve 1854-1855 kışı esnasında hastalık ve beceriksizlikle yıpranan İngiliz ve Fransız güçleri bu tür bir savaşta doğrudan yarar sağlamayacaktı. Dolayısıyla 22 Ekim'de seferberlik ilân edilen Habsburg ordularının hareket emri, Avusturya askerî liderlerinin Rusya ile savaşa sürekli muhalefeti sonucunda bir ay sonra iptal edilmişti. Bununla beraber 2 Aralık'ta Tuna Prenslikleri'ni savunmak için İngiliz-Fransız-Avusturya ittifakı imzalanmıştı. Francis Joseph oldukça uzun bir süre isteksiz davrandıktan sonra anlaşmaya razı olmuştu. Rusya karşıtı politika konusunda daha fazla kararlı olan Buol, Viyana'daki İngiliz ve Fransız elçileri ile birlikte Joseph'in rızasını almak için oldukça yoğun baskı uygulamak zorunda kalmıştı. 26 Kasım'da Prusya hükümetinin Tuna Prenslikleri'ndeki Avusturya güçlerini Rus saldırısına karşı koruma garantisi vermesi, antlaşmanın imzalanmasını mümkün hâle getirmişti. Avusturyalılar Fransa ile üç hafta sonra bir başka antlaşma daha imzalayarak, III. Napoleon'un Avusturya'nın İtalya'daki durumunu güvenceye almasıyla en azından bir süre için Buol ve meslektaşlarının önünde duran en büyük sorunlardan birini ortadan kaldırmışlardı. 2 Aralık antlaşması için İngiltere de pek istekli değildi. İngiliz hükümetinin antlaşmayı imzalamasının nedeni, Kraliçe'nin eşi olan Prens Albert'ın ve dolayısıyla da Kraliçenin, Avrupa'da etkili bir Rusya karşıtı ittifak olmazsa Avrupa'nın yeni bir devrim dalgasıyla karşı karşıya kalacağından korkmasıydı.

Antlaşma, İngiltere'nin Fransa ile Rusya karşıtı antlaşmanın amaçlan konusundaki sorunlarını ve bu iki güçün aynı konuda, Avusturya ile anlaşmazlıklarını çözmek açısından önemli bir ilerleme sağlamadı. Bir anlamda anlaşmazlıklan arttırdı. Ne Londra ne de Paris'te savaşın amacının ne olduğu konusunda netlik vardı. İngiltere'de savaşın ilk aylarında kamuoyu şiddetle Rus karşıtıydı ve beklentileri açısından da çok iyimserdi. Greville 25 Haziran'da "halk bu savaşa deli oluyor; kara ve deniz harekâtlarında önemli başarılar elde edeceğimize güven duymanın yanısıra, Rus Çarı'nı çok aşağılayıcı koşullarla barış yapmaya zorlamak için şiddetli bir arzu besliyor ve çok kısa zaman içinde Çar'ın bunu yapmak zorunda kalacağına güven duyuyor" diye yazacaktı.[25] Bu cahilce iyimserlik duygusuyla, kabinede bile askerî durum gerçekten anlaşılmadan Kınm'ın fethine kal-

kışılmıştı. İngiliz hükümeti, aynı ruh hâli içinde Aralık ayının başında, Dört Nokta'nın üçüncüsünü iyice genişletmişti. Çok muğlak ifadelerle sözü edilen Boğazlar Antlaşması'na ilişkin madde artık Londra'da Karadeniz'deki Rus deniz hakimiyetine son vermek biçiminde yorumlanıyordu. İngiliz hükümeti, Rus Karadeniz filosunun gücünün azaltılmasının barış koşullarından biri olmasını arzuluyor ve Sivastopol'un imha edilmesini barış müzakerelerinin (*sine qua non*) olmazsa olmaz koşulu hâline getirmeyi arzuluyordu. Bu tür koşullar ise ancak tam olarak yenilgiye uğramış olan Rusya'ya kabul ettirilebilirdi. Bu koşullarda ısrar edilmesi uzun ve pahalı bir savaş yaşanacağı anlamına geliyordu. Ama bu koşullar geçici bir süre için İngiltere'ye hakim olan şiddetli Rusya karşıtı duyguları tatmin etmeyi başaramıyordu, 1855 Ocak ayı sonunda kışın İngiliz askerî yeteneksizliğinin kanıtlarıyla karşı karşıya gelip öfkelenen İngiliz kamuoyu Avam Kamarası'nın karşısında Aberdeen istifa etmek zorunda kalıyordu. Başbakanlığı devralan Palmerston savaşın şiddetle devam edeceği ve Rusya'ya dayatılacak olan barış şartlarının sert olacağının yaşayan garantisi olarak görülüyordu.

Paris'te ise Rusya karşıtı duygular, Londra'ya kıyasla çok daha zayıftı. 28 Ocak 1854 kadar erken bir tarihte İngiliz Elçisi Cowley Clarendon'a "kamuoyu bizi orada ne tür bir duruma sokuyor, hiç haberiniz yok" ve "savaş o kadar popüler olmayan bir görüş ki, İmparator'un bu durumdan kurtulmayı arzu etmesine hiç şaşırmıyorum"[26] diyordu. Daha da önemlisi, İngiliz kabinesinin aksine III. Napoleon ve bakanları, başlangıçtan bu yana Avusturya ile ittifaka büyük önem veriyordu; Avusturya'nın ise ne Sivastopol'u imha etmekte ne de Rusya'nın Karadeniz filosunu zayıflatmakta çıkarı vardı. 3 Ocak 1855'de Buol, Rus hükümetine müttefiklerin Rus kalelerinin yıkılmasını ve Rusya'nın Karadeniz filosunun sınırlandırılmasını talep etmeyeceği garantisini verdi. Dolayısıyla Fransız hükümeti, Londra'da savununların aksine Dört Nokta'dan üçüncüsünün çok daha az zorlayıcı bir biçimde yorumlanmasından yanaydı; öte yandan İngiltere ile ittifakını tehlikeye sokmamaya da kararlıydı. Fransa Dört Noktanın üçüncüsünü çok sıkı birbiçimde tanımlayan 17 ve 19 Aralık 1854 tarihli gizli notalarla İngiliz hükümeti ile anlaşma sağlayarak bu ikilemden kurtulmayı başarıyordu. Sivastopol imha edilecek ve Rusya'nın Karadenizde sadece dört savaş gemisi tutmasına izin verilecekti. On gün sonra Fransa hesaplı bir ikiyüzlülükle, Üçüncü Nokta'nın çok daha dar kapsamlı bir yorumunu, İngiliz-Fransız yorumu olarak Viyana'ya iletiyordu. Bu tür anlaşmazlıkların varlığı ve bu tür entirikalara başvurulması İngiliz-Fransız ittifakının ne kadar zayıf olduğunu göstermektedir; İngiliz-Avusturya ve Fransa-Avusturya ittifakı ile çok daha zayıftı. III. Napoleon'un 1855 Şubat'ının sonunda Kırım'a gidip, oradaki Fransız ordusunun başına geçme önerisinin de

başarısız olması da aynı dersi tekrarlıyordu. İngiliz hükümeti Napoleon'un, I. Nicholas da Kırım'a giderse, Çar ile doğrudan müzakerelere girişeceğinden çekiniyordu. Çar'ın, devlet başkanları arasında bu tür görüşmelere olan düşkünlüğü iyi biliniyordu. Drouyn de Lhuys, İmparator bu planı uygularsa yerinden olabileceğinden korkuyordu, Napoleon'un savaşta ölmesi veya yaralanması olasıydı; dolayısıyla 17 ve 19 Aralık 1854 tarihli notalan yok edip hızla savaşı bitirmeye çalışmaya koyuldu. Ruslardan sadece Karadeniz'deki donanma güçlerinin arttırılmamasını talep etmeyi önerdi. İngiliz-Fransız ittifakının ne kadar zayıf olduğu bir kere daha sergilenmişti; Nisan ayında Napoleon Kırım'a gitme fikrinden vazgeçti ve Drouyn de Lhuys bir kere daha saldırgan bir tavır izlemeye başladı.

Rusya'nın Karadeniz filosunun savaşa son veren antlaşmayla sınırlandırılıp sınırlandırılmayacağı ve ne kadar sınırlandırılacağı konusu 15 Mart 1855 tarihinde Viyana'da toplanan başarısız barış konferansına da damgasını vurdu ve 4 Haziran'a kadar gündeme hakim olmayı sürdürdü. Prensliklerin ve Sırbistan'ın Batılı Güçler'in koruması altına verilmesi ve Tuna'da seyrüseferin uluslararası bir komisyonun kontrolünde olması konusunda kolayca görüş birliği sağlandı. Ama Drouyn de Lhuys'un sunduğu Karadeniz'in tarafsız hâle getirilmesi önerisi Viyana'daki Rus Elçisi Prens A. M. Gorchakov ve Buol tarafından hemen reddedildi, Buol, Rusya'nın Karadeniz filosunun savaş öncesi durumuyla sınırlandırılmasında ısrarlıydı. İkinci öneri ve Osmanlı topraklarının bütünlüğünün uluslararası garanti altına alınması ve Yakındoğu'da Rusya'nın genişlemesini engellemek için İngiltere-Fransa-Avusturya ittifakı önerisini, Drouyn de Lhuys ve İngiliz temsilcisi Lord John Russell kabul etti. Bunu hem Paris hem Londra'da ılımlı Avusturya önerilerinin kabul edilmesinden yana olanlarla buna karşı olanlar arasında mücadele izledi. Her iki başkentte de aşınlıktan yana olanlar kazandı; Paris'teki mücadele çok daha sert geçmişti.[27] Hem Drouyn de Lhuys hem de Russell istifa etmeye zorlandılar ve Avusturya'yı Batılı Güçler'den özellikle de İngiltere'den ayıran uçurum bir kere daha vurgulanmış oldu. Bir süre için İngiltere ve Fransa'ya Avusturya'nın aktif yardım verme olasılığı da ortadan kalkmış oldu. 4 Haziran'da Gorchakov Rusya'nın Karadeniz filosuna herhangi bir sınırlandırma getirilmesini kabul etmeyi reddetti. Bu da konferansın dağılmasına ve daha sonra da Avusturya ordusunun barış dönemindeki büyüklüğüne geri dönmesine yol açtı.

Savaşın ilk yılında İngiltere ve Fransa'nın Avusturya ile müzakerelerinden çok az sonuç elde edilebilmişti. İngiltere ve Fransa ise en azından biraz önemli bir müttefik olan Sardinya krallığının desteğini almayı başarmışlardı. İngiltere Nisan 1854 kadar erken bir tarihte Sardinya Başbakanı Cavour'dan Yakındoğu'ya Sardinya bölüğü göndermesini talep etmiş ancak bu talep yerine getirilmemişti.[28]

Aralık ayında Londra'da Kırım'daki İngiliz birliklerinin zayıflığı ve Fransızların ortak savaş çabalarında oynadığı baskın rol endişe uyandırmaya başladıkça, Sardinya'ya tekrar yanaşma girişiminde bulunulmuştu. Fransız hükümeti Sardinya'nın savaşa koşulsuz girmesi gerektiğini ve müttefiklerin İtalya'daki konumu hakkında Sardinya'ya hiçbir söz veremeyeceğinde ısrarlıydı. Sardinya'ya ödün verildiğinin imâsı bile yeni kazanılan Avusturya ittifakını tehlikeye düşürebilirdi. Sardinya Dışişleri Bakanı Dabormida'nın istifasına yol açan ve oldukça çekişmeli geçen Torino görüşmelerinden sonra Kral II. Victor Emmanuel bu koşulların kabul edilmesini sağladı. Sardinya koşulsuz olarak, İngiltere-Fransa ittifakına dahil oldu ve 26 Ocak 1855 tarihinde yeni müttefikleriyle askerî bir antlaşma imzaladı. 15.000 kişilik keşif gücü Kırım'da iyi savaşacak ve Fransa'nın oradaki askerî hakimiyetini sulandırmaya katkıda bulunacaktı.

Ancak 1855'in önemli bir kısmında Fransız ve İngiliz diplomasisinin Rusya'yı zayıflatmada başarılı olduğu söylenemezdi. İngiltere ve Fransa arasındaki farklılıklar devam ediyordu. Müttefiklerin savaş sırasında kazandığı tek askerî zafer olan Ruslar'ın Sivastopol'u Eylül ayında boşaltması, farkları azaltmak yerine arttırmıştı. Napoleon bağımsız bir Polonya'nın kuruluşunu müttefiklerin savaş hedeflerinden biri yapmak istiyordu[29]. Bu görüşe prensipte katılan İngiliz hükümeti ise bunu gerçekleştirmek için pek de hevesli değildi; yeniden kurulan Polonya Avrupa'nın tümünü içine alacak devrimci savaşlar dizisine yol açabilirdi. İngiltere'nin gönülsüz olması Napoleon'un azalmaya başlayan savaşa devam etme arzusunu zayıflatmıştı. Daha da önemlisi, İstanbul'da Stratford de Redcliffe ve Fransız Elçisi Thouvenel arasındaki ilişkiler çok kötüleşmişti, Yakındoğu'da Fransız-İngiliz rekabeti her zamanki kadar faaldi. Bütün bu öğeler ve hepsinden önemlisi Fransa'nın savaştan yorgun düşmesi, İmparator ve Konsey'in 17 Ekim tarihli Buol'un St. Petersburg'da müttefik barış koşullarını ileri sürmek için teşvik edilmesi gerektiği kararını açıklamaktadır. Napoleon ayrıca Nesselrode'un damadı olan Paris'teki Sakson bakan Seebach aracılığıyla Ruslarla da doğrudan ilişki kurdu.[30]

Babası I. Nicholas'ın 2 Mart'ta ölümü üzerine tahta geçen II. Alexander ise barış yapmaya hazır değildi. 1812'nin anısı ile generallerini cesaretlendirerek, 1856 yılında uzun bir savaşa hazırlanıyordu. Ama Rusya çok zor durumdaydı. Kırım kadar Polonya, Baltık eyaletleri ve Kafkasya'da da büyük ordular (en azından 200,000 kişi) bulundurmak zorundaydı. Bu zorunlulukların, kötü iç haberleşme sistemi ve köylü isyanlarına karşı korunma gereksinimiyle biraraya gelmesi, düşmanlarıyla kıyaslandığında Rusya'nın savaşın büyük bir bölümünde çok daha az insan gücüne sahip olduğu anlamına geliyordu. Askerî teknoloji açısından da rakiplerinden daha geri durumdaydı; Kafkasya'daki güçleri kısmen antika

çakmaktaşlı tüfeklerle donatılmıştı. Ekonomik açıdan geri durumu savaşın başarılı bir biçimde devamını imkansız kılıyordu.[31] Daha da önemlisi 21 Kasım 1855 tarihinde İsveç, Rusya'ya toprak vermeyeceği ve ülkesinin Rus birlikleri tarafından işgâline izin vermeyeceği konusunda Fransa ve İngiltere ile anlaşmıştı. Bu türden Rus istekleri hemen Fransa ve İngiltere'ye bildirilecek ve bu ikisi de İsveç'i Rus isteklerine karşı koyması için destekleyeceklerdi. Bu antlaşma kendi başına Rusya'ya karşı bir tehdit oluşturmuyordu. Ama İsveç'in kalbinin Batı Avrupalı Güçler'den yana olduğunu gösteriyor ve Rusya'nın yalıtılmışlığını vurguluyordu. Bu yüzden de St. Petersburg'da kayda değer bir psikolojik etki yarattı. Rusya'ya sempati gösteren tek önemli Avrupa hükümdarı olan Prusya Kralı IV. Frederick William'ın uzun süreli bir savaş Avrupa'daki bütün monarşileri tehlikeye sokabileceği için bir an önce barış yapılması çağrısını yapması da önemli bir gelişmeydi. II. Alexander'a "bir kere isyancı güçler zincirden çıktıktan sonra evrensel bir patlamanın sonuçlarını kim kestirebilir ki?" diye yazacaktı.[32]

Barışa doğru en önemli adım, 14 Kasım'da Viyana'daki Fransız Elçisi Bourqueney'in Buol ile bir protokol imzalamasıyla birlikte atıldı. Barış koşullarını tanımlayan protokolü Avusturya hükümeti, bir ultimatom şeklinde Rusya'ya sunacaktı. Barış koşulları iki konu etrafında yoğunlaşmıştı: Rusya Karadeniz'in tarafsız hâle getirilmesini kabul etmeli ve dolayısıyla buradaki kalelerini ve filosunu terk etmeliydi; ve Tuna'nın ağzındaki bölgeyi (bir başka deyişle Güney Besarabya'nın bir bölümünü) Boğdan'a bırakmalıydı. Barış konferansında bu taleplere ek olarak Avrupa'nın çıkarları için başka talepler de getirilebilirdi. Bu koşullara Fransa ve Avusturya'nın birlikte, İngiltere'nin katılımı olmadan karar vermiş olması İngiltere-Fransa ittifakının gerçek bir birlikten ne kadar yoksun olduğunun en açık göstergesidir. İngiliz hükümeti bu koşullarda değişiklik yapmak arzusunu taşıyordu, Aland adaları, Azov Denizi'nin de tarafsız bölge statüsüne alınması ve Rusya'nın Kafkasya sınırından güçlerini çekmesi bu koşullar arasındaydı; 5 Aralık tarihine kadar İngiltere ve Fransa bu koşullar üzerinde anlaşma sağlayamamıştı. Rusya kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun da Karadeniz'de cephane ve savaş gemisi bulundurmasını yasaklayan ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanların konumuna ilişkin şartlar içeren barış koşullarının, Bâbıâli'ye hiç danışılmadan belirlenmiş olması da önemlidir. Oysa savaşın Osmanlıların bağımsızlığını korumak için yapıldığı iddia ediliyordu ve savaştan önce Batılı Güçler ve Osmanlılar hep birlikte barış yapmaya karar vermişlerdi.

28 Aralık'ta Avusturya Elçisi Kont Eserhazy Avusturya ultimatomunu St. Petersburg'a sundu. Ultimatomun Rusya tarafından koşulsuz kabul edilmesinin talep edildiğini vurguladı. İki yıldır Rusya ve Avusturya arasında açılan uçurum ar-

tık kopuşa dönüşmüştü. Çarlık Konseyi 1 Ocak 1856 tarihinde St. Petersburg'daki Kışlık Saray'da toplandığında, Rusya'nın savaşa başarıyla devam etmesi olası gözükmediği için konsey üyelerinin çoğunun banştan yana olduğu aşikârdı. Ayın 5'inde Avusturya hükümetine Rusya'nın şartları kabul ettiği bildirildi, ancak Rusya topraklarını bırakmayı reddediyor ve "Avrupa çıkarlarına" başka ödün vermeyi kabul etmiyordu. Bir hafta sonra Buol, Gorchakov'a bu kabulün talep edildiği gibi kayıtsız şartsız bir kabul olmadığını ve dolayısıyla diplomatik ilişkilerin 18'inde kesileceğini bildiriyordu. Ayın 15'inde Çarlık Konseyi ikinci ve belirleyici bir toplantı daha yapıyordu.[33] St. Petersburg'daki Prusyalı Elçi Werther'e birkaç saat önce Berlin'den Prusya hükümetinin Avusturya'nın taleplerini desteklediği ve Rusya'yı bu koşullan kabule zorlaması gerektiği haberi gelmişti. Rusya'nın durumu eskisinden de ümitsizdi, Konsey üyeleri de bu durumun farkındaydı. Daima Avusturya ile açık bir kopuşu önleme endişesi taşımış olan Nesselrode, Avusturya'nın taleplerinin bir an önce kabul edilmesini savunan bir yazı okumuştu. Barışın, Rusya'nın karşı karşıya olduğu düşman cepheyi parçalama şansını getireceğini savunuyordu. Kont Vorontsov uzun süren bir savaşın Rusya'yı uzun bir süre için zayıflatacağı ve Rusya'nın çok sayıda adam, para ve büyük olasılıkla toprak kaybetmesine yol açacağı uyarısında bulunmuştu. Kont Kiselev Polonya'da ve savaş devam ettiği takdirde muhtemelen Finlandiya, Podolya ve Volhinya'da isyanlar başlamasından endişeliydi. Meyendorff ülkenin karşı karşıya olduğu derin malî sorunların altını çizerek, bir iki yıl sürecek olan bir savaşın Rusya'yı toparlanması 50 yıl sürecek bir duruma itebileceği endişesini dile getirdi. Sadece Çar'ın kardeşi ve savaşın çıkmasına yol açan eski Rus ve milliyetçi eğilimlerin temsilcisi olan Grandük, Avusturya'nın şartlarının kabul edilmesine karşı çıktı. Belki de Rusya'da iç huzursuzluk ve hatta devrim olabileceği korkusuyla II. Alexander Avusturya ultimatomunu kabul etti. Savaşın sonu görülebilecek kadar yakınlaşmıştı, barış şartları için ön antlaşma 1 Şubat'ta imzalandı. Ama Avusturya'nın tavrı, anlaşılır biçimde St. Petersburg'da büyük nefret uyandırmıştı, Gorchakov Buol'un tavrını "inanılmaz ve tarif edilemez" olarak tanımlıyordu, Avusturyalı bakanlara dürüstçe intikam almanın hayalini kurduğunu söylemişti. Orlov ve diğer Rus diplomatları Avusturyalılardan büyük bir öfkeyle söz ediyorlardı.[34]

Savaşan bütün taraflar ve Avusturya ile Prusya'nın katıldığı barış konferansı 25 Şubat'ta Paris'te başladı. Bütün taraflann barış antlaşmasında yer almasını istediği kendi hedefleri vardı. İngiliz hükümeti Rusya'yı, stratejik açıdan mümkün olan her biçimde zayıflatmak istiyordu, 1 Mart'ta Ruslar, İngiltere ve Fransa ile Aland adalarının tarafsız olması şartını getiren özel bir anlaşmaya razı olmak durumunda kaldılar. Ama bu antlaşma barış antlaşmasının bir parçası olmayacaktı,

İngiltere'nin Azov Denizi'ni tarafsız bölgeye dönüştürme ve Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında Çerkezistan ve Mingreliya'dan oluşan tampon devletler oluşturma girişimleri destek bulamadığı için terkedilmişti. Ama İngiltere'nin baskısı Rusların savaş sonuna doğru ele geçirmiş oldukları Kars kalesinin Osmanlılara geri verilmesini sağlamıştı. Müttefikinin aksine Fransa, Rusya'ya yumuşak davranmaktan yanaydı. III. Napoleon özellikle Rusların kayıplarını sınırlama endişesini taşıdıkları Güney Besarabya'da ödün vermeye razıydı, 8 Mart'ta İngiliz temsilcisi Clarendon bu alanda Rusya'yı daha sert cezalandırma çabalarından vazgeçmek zorunda kalıyordu.

Avusturya hükümeti, öncelikle Tuna Prenslikleri'ndeki konumunu güçlendirmek istiyordu. Paris'e gelirken Buol'e verilen talimatlar, Eflak ve Boğdan bölgesini ayrı, dolayısıyla Avusturya etkisine daha açık tutmaktan yanaydı. Ayrıca Avusturya Tuna Nehri'nde seyrüsefer özgürlüğünü korumak için, Tuna'nın ağzında yer alan İsmail'de garnizon kurmak ya da en azından savaş gemisi bulundurmak istiyordu. Habsburg İmpratorluğu bu hedeflere ulaşmada başarılı olamadı. Buol Sakson Dışişleri Bakanı Beust'a 1855 yılında "Tuna Prenslikleri çantada keklik" demişti ama bu açıklamanın yanlış bir değerlendirme olduğu ortaya çıkacaktı. Avusturya'nın Tuna Prenslikleri'ni elinde tutmasının tek yolu Lombardiya ve Venedik'i Sardinya'ya vererek, İtalya'da güç olmaktan vazgeçme pahasına da olsa İngiltere ve Fransa'nın desteğini kazanmaktı. Palmerston 1854'de bu tür bir takas önermiş ve 1856'da da III. Napoleon bu öneriyi desteklemişti, ama sonuç elde edilemedi. Avusturya hükümeti bu takası değerlendirmeyi reddetti. Eflak ve Boğdan, İtalya'daki Habsburg topraklarının ve etkisinin kaybını ne maddî ne de prestij açısından karşılamaya yeter bir tazminattı. Avusturya, Bâbıâli ile 14 Haziran 1854 tarihinde imzaladığı antlaşma gereği olarak savaş sonunda Balkan Prenslikleri'nden çekilme yükümlülüğü altına girmişti; Fransa ve İngiltere'nin desteğini arkasına alamadığı için de Mart 1857 sonunda Prenslikleri boşalttı. Böylece önceki Rus hakimiyetini siliyor ancak yerine kendisininkini de koyamıyordu. Rusya'nın 1854 yazında bölgeyi boşaltmak zorunda kalması ve bunu izleyen Avusturya-Rusya arasındaki gerilim Habsburg iktidarının yayılmasının değil Romanya'nın bağımsızlığının temellerini attı.

Prusya'nın Paris'teki temel amacı Büyük Güç olarak statüsünü kabul ettirmek ve bu statüyü korumaktı. Bu amacı doğrultusunda da belirsiz bir başarı elde etti. Barış konferansındaki varlığını haklı gösteren tek şey 1841 Boğazlar Antlaşması'na imza atmış olmasıydı, sadece bu antlaşmadaki değişikliklerin tartışıldığı oturumlara girmesine izin verilmişti.

Sardinya hükümeti başlangıçta, konferansın sonucunda toprak kazanabileceği umudunu taşıyordu. Cavour Modena ve Parma Dükalığı'nı Tuna Prenslikleri'nde kurmak ve bu ülkelerin İtalya'daki topraklarını Sardinya'ya katmak için karmaşık planlar önerdi. Ama 19. yüzyıldan çok 18. yüzyıla özgü olan bu planlar hiçbir ülkeden destek görmedi ve hiçbir başan şansı yoktu. 8 Nisan'da Cavour ve daha da önemlisi Clarendon Avusturya'nin İtalya'daki hakimiyetini ve bölgedeki genel yönetim boşluğunu hedef alan konuşmalar yaptılar, her ne kadar bu konuşmalar Avusturya'nın artan yalıtılmışlığının bir göstergesi olsa da, Sardinya'ya doğrudan bir kazanç sağlamadı.

Kırım Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya'nın baskısına karşı korumak için yapılmıştı. 30 Mart 1856'da Paris'te imzalanan barış anlaşmasında İngiltere ve Rusya bu amaca ulaşmak için birkaç değişik biçimde girişimde bulundular. İlk önce batılı güçlerin "Bâbıâli'nin Avrupa Birliği'nin avantajlarını paylaşmasını arzu ederek", Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı göstermeye söz vermesi ve bu sözün yerine getirilmesi için ortak garanti vermesi konusunda görüş birliği sağlanmıştı. Gelecekte Osmanlı İmparatorluğu ile anlaşmazlığa düşen ülkeler silaha başvurmadan önce üçüncü bir ülkenin arabuluculuğuna başvuracaktı. Sultan da Hıristiyan tebaasına iyi davranılacağının garantisini verecekti. Ayrıca Sultan'ın 18 Şubat'ta yayınlanan ve bütün imparatorlukta dinî eşitliği savunan *Hatt-ı Hümayun*'u resmen Avrupalı güçlere iletmesi ve iltizam ve rüşvetin ortadan kaldırılması gibi ekonomik koşullarda da ilerleme sağlaması isteniyordu. Batılı Güçler "bu ilânın taşıdığı yüksek değeri" tanıyorladı. Bu koşullar kendi çabalarıyla içeriden reform yaparak ve saldırıya karşı uluslararası garantiyle korunan, kendi ayakları üzerinde durabilen bir Osmanlı İmparatorluğu'nu yaratarak Doğu Sorunu'nu çözme hayalini taşıyan İngilizlerin son girişimiydi.

İkinci ve en önemli sonuç ise Karadeniz'in tarafsız bir deniz hâline getirilmesiydi. Karadeniz'in suları bütün ülkelerin ticarî gemilerine açık ve bütün savaş gemilerine kapalı olacaktı. Karadeniz kıyılarında cephanelikler veya tersanelerin bulunması yasaktı. Karadeniz uzun süre önce Osmanlı gölü olmaktan çıkmıştı, Rus gölü hâline gelmesine asla izin verilmemeliydi.

Üçüncü olarak, Tuna Prenslikleri artık1854'den önceki 25 yıl boyunca olduğu gibi Rus himayesinde değildi. Osmanlı'nın egemenliği altında ayrıcalıklarının ve Büyük Güçler'in garantisinin tadını çıkarabilirlerdi. Hiçbir ülke bu eyaletler üzerinde diğerlerini dışlayan bir himaye iddiasında bulunmayacak ya da bu eyaletlerin içişlerine tek başına karışma hakkı olduğunu öne süremeyecekti. Bu eyaletler, kendi ordularıyla birlikte "bağımsız ve ulusal" bir yönetime sahip olacaklardı. Bir Avrupa komisyonu "gelecekteki yapılanmanın temelini önerecek", her bi-

rinde halkın isteklerini dile getirmek için *ad hoc divan* (özel amaçlı bir bakanlar kurulu) kurulacaktı. Antlaşmanın Eflak ve Boğdan'da uygulanması gelecek on yıl içinde Yakındoğu siyasetinde en önemli ve kolay çözümlenen konu olacaktı.

Antlaşma daha az önem taşıyan başka koşullar da içeriyordu. Özellikle Sırbistan'ın haklan ve ayrıcalıkları, Büyük Güçler'in garantisi altında alınıyordu, Bâbıâli bundan sonra Sırbistan'a ancak Büyük Güçler'le önceden anlaşarak müdahale edebilecekti. Tuna'da seyir özgürlüğü, bir Avrupa komisyonunun denetimine veriliyordu. Bu koşul, Rusya'nın Güney Besarabya'dan çıkmasıyla birlikte en azından bir süre için, Rusya'nın bu nehri denetimi altında tutma olasılığını ortadan kaldırıyordu.

Barış antlaşmasının koşulları İngiltere'deki aşırı Rus karşıtlarını tatmin etmeye yetmemişti. Ama en azından bir açıdan, Karadeniz'in askerden arındırılması açısından koşullar olağanüstü ve daha önce örneği olmayan biçimde sertti. 1919 yılında Almanya üzerine daha sert koşulların getirilmesine kadar hiçbir devlete askerî alanda bu kadar açık ve utanç verici kısıtlamalar getirilmemişti. Daha da önemlisi, silahsızlandırmanın geçerli olduğu süre içinde Rusya'nın Karadeniz sahilleri, Osmanlı desteğine sahip olan herhangi büyük bir donanma gücünün veya Osmanlıların tek başına saldırısına açık bir hâle geliyordu. Bu şartlar altında antlaşmanın bu koşulunun iptal edilmesinin gelecek 15 yıl boyunca Rusya'nın Avrupa politikasının temel hedefi olması şaşırtıcı olmasa gerek.

Barış antlaşması İngiltere, Fransa ve Avusturya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü garanti ettiği 15 Nisan tarihli ayn bir antlaşma ile perçinleniyordu; her ne kadar metinde Rusya'nın adı geçmese de antlaşma bariz bir biçimde Rusya'ya karşıydı. Kırım Savaşı'ndaki diğer Rus karşıtı güçlerin bütün diğer diplomatik girişimleri gibi, başından beri bu antlaşma da anlaşmazlıklar yüzünden zayıflamıştı. Buol savaş sonrasında Avusturya'nın Rusya'nın düşmanlığı ile karşı karşıya geleceğini tahmin ettiği için antlaşma, Avusturya baskısının sonucuydu; Buol antlaşmayı gelecekte herhangi bir Rusya-Fransa ittifakına karşı bir engel olarak görüyordu. Antlaşmayı İngiliz hükümeti de destekliyordu. Bu tür bir antlaşma fikri 1855 baharında Russell'den çıkmış gibidir. Ama Rusya-Fransa ilişkileri hızla gelişme gösterdiği için, İtalya'daki hedefleri için Rus desteği elde etmeyi hedefleyen III. Napoleon bu konuda pek isteksizdi. Başlangıçta bu tür bir anlaşmaya tümüyle karşı çıkmıştı, daha sonra İngiliz baskısı kendisini antlaşmaya razı olmaya zorladığında, Rusya'nın askerî veya deniz kuvvetlerinin hazırlıklarının Osmanlı İmparatorluğu'nu tehdit eder gibi gözükmesi hâlinde güçlerin birbirine danışmasını zorunlu kılan gizli bir maddeyi kabul etmeyi reddetti. Antlaşma imzalandıktan sonra antlaşmanın yayımını ertelemeye çalıştı, Prusya'nın

antlaşmaya bağlı kalmaya davet edilmesine başanyla karşı çıktı ve antlaşmayı imzaladığı için barış konferansında Brunnow ile birlikte Rusya'yı temsil eden Orlov'dan özür bile diledi. Başlangıçtan beri antlaşma İngiltere ve Avusturya'nın Rusya'ya güvensizliğinin bir göstergesiydi ve daha fazla anlam taşımıyordu.[35] Bu antlaşma da Karadeniz'in silahsızlandırılması gibi uzun vadede Osmanlılara pek fazla fayda sağlamadan Rusya'yı öfkelendirmekten başka bir işe yaramadı.

Fransa'nın Rus karşıtı bir politika izlemekte giderek daha isteksiz olduğu 1856 yazında Serpents Adaları ve Bolgrad konusunda patlak veren küçük krizle daha da açığa çıkmıştı. Tuna deltasının 150 km. kadar doğusunda bulunan Serpents adasında Ruslar hak iddia ediyordu; İngiliz hükümeti ve özellikle de Palmerston'un bu iddiaya karşı çıkması kaçınılmazdı. Bolgrad sorunu ise, banş antlaşmasına göre Güney Besarabya'da yeni Rus sınırının, aynı adı taşıyan hangi Bolgrad kentinden geçeceği tartışmasından kaynaklanıyordu. Ruslar sınırın yeni Bolgrad'dan, müttefikler ise aynı adı taşıyan ve daha kuzeyde yer alan Bolgrad'dan geçeceğini iddia ediyorlardı. Fransa her iki konuda da Rusya'ya karşı çıkmakta isteksiz olduğunu gösteriyordu, Nesselrode'un yerine Rus Dışişleri Bakanlığı görevine getirilen Gorchakov, 19 Eylül'de konunun antlaşmayı imzalayan ülkelerin katılacağı bir konferansa götürülmesini talep ediyordu. III. Napoleon tartışılan bu küçük sorunlara hiç önem vermiyor ve Palmerston'un Osmanlı İmparatorluğu'nda reform yapılabileceği ve imparatorluğun kalıcılığına beslediği inancını paylaşmıyordu. Yakındoğu'dan çok Rus desteğine ihtiyaç duyduğu İtalya'yla ilgileniyordu; St. Petersburg'da elçi olarak görev yapmaya başlayan Morny ise, Avrupa'da toprak kazanımları için Rusya'nın desteğinin sağlanabileceği umudunu canlı tutuyordu. Kasım ayında Fransa'yı İngiltere ve Avusturya ile ittifaktan koparma endişesini taşıyan Gorchakov, Boğazlar'ın kapalı tutulmasını, Karadenizi'in silahsızlandırılmasını ve Tuna Prenslikleri'ne yabancı müdahaleleri önlemeyi garantiye alan ayrı bir Rusya-Fransa antlaşması imzalamayı öneriyordu. İngiltere ve Fransa ittifakı eskisine oranla çok zayıflamış olsa da, Napoleon hâlâ İngiltere ile kesin bir kopmaya hazır değildi. 23 Aralık tarihinde Palmerston ile Rusya'nın Besarabya'da bırakmak zorunda olduğu toprakları birazcık azaltan bir anlaşma sağlanıyordu. 6 Ocak 1857 tarihinde Rusya Besarabya sınırında başka topraklar verilmesi karşılığında Serpents adasındaki iddiasından vazgeçme ve yeni Bolgrad'ı Boğdan'a bırakmaya razı oluyordu. Kendi başına önem taşımıyan bu sıkıcı anlaşmazlıklar, İngiltere-Fransa ittifakının sonunu ve Avrupa'da uluslararası ilişkilerin yeni bir aşamasının habercisiydi.

Kırım Savaşı'nın öneminin, Yakındoğu'daki sonuçlarından çok Avrupa siyasetinin yapısı üzerindeki etkisinden kaynaklandığını söylemek artık bir klişe hâli-

ne gelmiştir. Kınm Savaşı'nın tek önemli sonucu Rusya'yı revizyonist bir güç hâline dönüştürmesi ve I. Nicholas'ın bakış açısına hükmeden muhafazakâr dayanışma ve statükonun korunması anlayışının yerine çoğu Avrupa dışında yer alan Rus çıkarlarına ağırlık veren bir politikanın almasıdır. 1853 yılına kadar zayıflamış olsa da Kutsal İttifak'ın ruhu, Avrupa siyasetinde dikkate alınması gereken güçlerden biriydi. Kınm Savaşı, Kutsal İttifaka ölümcül darbeyi indirdi, St. Petersburg'da yaşlı, muhafazakâr ve hatta Avusturya dostu Alman Nesselrode'un yerini daha genç, Avusturya karşıtı, Rus Gorchakov'un alması Rusya'nın değişen tavrını simgeliyordu. Şubat 1856 tarihli uzun bir memorandumla Avusturya'ya şimdi bile dikkatle davranılması, Fransa ile ittifaka girilmemesi ve Rusya'nın muhafazakâr, monarşi yanlısı ve Polonya karşıtı bir tutum izlemesi gerektiğini savunan Nesselrode sonuç elde edemiyordu. Nesselrode'un başarısızlığı, I. Nicholas döneminde Rusya'nın Avrupa ile ilişkilerine hakim olan anlayışın da bittiğini gösteriyordu. Rusya'nın tavrındaki değişiklikten ise en çok Habsburg İmparatorluğu zarar görecekti. Savaş sırasında Prusya önemsiz bir rol almış, barış konferansına zar zor kabul edilmişti ve bir Büyük Güç olarak statüsü de şüpheliydi. Yine de kendi adına önemli bir olumsuz başarı elde etmişti. Büyük Güçler'in hiçbirini kendine düşman etmemişti. Avusturya gibi Rusya'nın düşmanlığını kazanarak gelecekteki konumunu daha karmaşık ve tartışmalı bir hâle sokmamıştı. İçerdeki durumu hâlâ çok zayıf olan Habsburg İmparatorluğu, birdenbire kendini yalıtılmış bir durumda bulmuştu. İtalya'da Sardinya'nın açgözlülüğü ve III. Napoloen'un hırsı, Almanya'da düşman güçlerin kolayca iktidarı ele geçirebileceği Prusya ile karşı karşıya gelen Habsburg İmparatorluğu geçmişte kendisi açısından çok önemli bir rol oynayan Rusya'dan artık yardım isteyebilecek durumda değildi. 1815-1914 döneminin en dinamik dönemi, İtalya ve Almanya'nın birleşmesine tanık olan dönem başlamak üzereydi. Bismarck ve Cavour'un başarısı, Avusturya'nın görece zayıflığı ve yalıtılmışlığı sayesinde mümkün hâle gelmişti. Başarılarının temeli Kırım Savaşı ile atılmıştı.

Yakındoğu'da savaşın tek büyük yapıcı sonucu, bağımsız Romanya'nın yaratılışında oynadığı roldü. Bunun dışında savaş çok az sonuç yaratmıştı. Sırbistan'la ilgili yeni maddeler ikincil derecede önem taşıyordu. Tuna Nehri'nin seyrüseferini geliştirmekteki pratik başansına karşın Tuna komisyonunun yaratılışı da öyle. Karadeniz'in silahsızlandırılması ve Rusya'nın Güney Besarabya'yı kaybetmesi siyasî önem taşıyordu ama her iki gelişmede oldukça kısa ömürlü olacaktı. Her iki koşul da Rusya'nın durumunu çok da fazla zayıflatmamıştı; Rusya'nın nihai zayıflıkları ekonomikti ve savaş Rusya'nın ekonomik zaafları arttırmamıştı. Tam aksine Rusya'nın yapmak zorunda olduğu acılı teknolojik değişim ve toplumsal yapılan-

ma sürecini hızlandırdı. Daha da önemlisi en azından Londra'da çok fazla umut bağlanan Osmanlı İmparatorluğu'nun reform süreci, imparatorluğun konumunun ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz ve ağırdı. I. Nicholas'ın güvenle öngördüğü Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve parçalanması belirsiz bir süre için ertelenmişti. Avrupa Birliği'nin bir üyesi olarak tanınması sayesinde, 15 Nisan 1856 tarihli üçlü antlaşma ile daha güvenli bir uluslararası konum elde etmişti. Daha da önemlisi 1854 Ağustos'unda ve bir sene sonra İngiliz hükümetinin garanti vermesiyle Bâbıâli Londra'da önemli miktarlarda kredi almayı başarmıştı. Kısa bir süre sonra denetimden çıkacak yabancı borç yükü altına girme bedeli karşılığında da olsa bir süre için malî durumunu garantiye almıştı.[36] İçte reform yapmak için ciddi bazı girişimlerde bulunulmuştu. Sadrazam olarak 18 Şubat tarihli *Hatt-ı Hümayun* konusunda başı çeken Âli Paşa ve yeni kurulan Meclis-i Âli-i Tanzimat başkanı olarak Fuad Paşa modernleşme ve gelişime içten inanan kimselerdi. Yeni bir dizi yasa (özellikle de 1858 tarihli yeni toprak yasası) Osmanlı İmparatorluğu'nu işleyen bir sisteme dönüştürme çabasının terkedilmediğinin göstergesiydi.

Ama bu değişimin gerçekleşme hızı çok yavaştı ve yasanın çıkartılması ve uygulanması arasındaki alışılagelmiş uçurum, İngiliz devlet adamlarını çıldırtıyordu.[37] Daha da önemlisi değişim için dışarıdan baskı uygulanması Osmanlı İmparatorluğu'nda kaçınılmaz olarak bir karşı koyuşa da yol açıyor ve değişime direniş 1861 yılının Ocak ayında tahta yeni bir Sultan, Abdülaziz'in çıkmasıyla daha da güçleniyordu. Bundan önce bile birçok gözlemci Osmanlıların imparatorluklarında reform yapma isteklerini ve kabiliyetlerini sorgulamaya başlamıştı. Ama Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü kaçınılmaz ise Kırım Savaşı mazur gösterilebilir miydi? İkinci Osmanlı borcunu denetlemek için kurulan uluslararası komisyonda İngiltere'nin temsilcisi olan Sir Edmund Hornby "Benim görüşüme göre Paris Antlaşması büyük bir diplomatik hatadır... Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya korkusundan kurtarmış ve Hıristiyan tebaasını istediği gibi kötü yönetmesine imkân sağlamış, Osmanlılar da çabucak bunu uygulamaya koyulmuştur. Savaş sırasında ve sonrasında ne Lord Stratford ne de onun talimatlarına göre hareket eden benim, Osmanlıları reformlara ikna etmekte zorluk çektiğimiz söylenemez; ancak antlaşmadan sonraki on sekiz ay içinde onlarla bir şey yapmak da imkansızdı".[38] Bu metin Osmanlı reform hareketinin zayıflığı açıkça görünür hâle geldikten sonra, savaştan uzun bir süre sonra yazılmıştı. 1856'yı izleyen yıllarda çok az İngiliz Kırım Savaşı'nın bir hata olduğunu kabul ederdi; ama Osmanlı İmparatorluğu'nun ve geleceğinin karamsar bir biçimde değerlendirilmesi Batı Avrupa'da giderek yaygınlaşan bir görüş hâline geliyordu. İzleyen yıllardaki olaylar ise bu görüşü sadece güçlendirmeye yarayacaktı.

Notlar

1 Bu konu için daha sonra Dışişleri Bakanı olan ve 1840'lı yıllarda Tuna Prenslikleri'nde Rus Konsolosluğu'nda çalışan N. K.Giers'in yorumları için bkz., C. Jelavich ve B. Jelavich, (eds), *The Education of a Russian Statesman: The Memoris of Nicholas Karlovich Giers*, Berkeley-Los Angeles, 1962, s. 220-221. Ayrıca Viyana'daki Rus elçisi Kont Peter Meyendorff'un Nesselrode'a yazdığı 13 Temmuz 1853 tarihli mektubuna bkz., O. Hoetsch (ed.), *Peter von Meyendorff: Ein Russischer Diplomat an den Höfen von Berlin und Wien. Politischer und privater Briefwechsel 1826-1863*, III, Berlin-Leipzig, 1923, s. 43.

2 Kendisi bu amaç için Eflak Tebaası olmuştu.

3 Memorandumun metni için bkz., A. M. Zaionchkovskii, *Vostochnaya Voina, 1853-1856gg*, I, St. Petersburg, s. 132-134.

4 H. W. V. Temperley, *England and the Near East. The Crimea*, London, 1936, s. 256-257; G. B. Henderson, *Crimean War Diplomacy and other Historical Essays*, Glasgow, 1947, s. 4-5. V. J. Puryear'ın savı Nesselrode memorandumu ve Aberdeen'ın bu memoradumu kabulünün Kırım Savaşı çıkana kadar İngiliz hükümetleri için bağlayıcı olduğudur. Puryear'ın bu tezi diğer tarihçiler tarafından kabul edilmemektedir. V. J. Puryear, *England, Russia and the Straits Question*, s. 148.

5 Zaionchkovskii, *a.g.e.*, I, 138-139.

6 Sorunun hukukî açıdan en iyi biçimde değerlendirilmesi için bkz., F. von Verdy du Vernois, *Die Frage der Heiligen Stätten* , Berlin, 1901.

7 Kutsal Yerleri 1831 yılında ziyaret eden Fransız rahibe Paskalya'da Kudüs'e hacca gelen 10.000 kişi içinde sadece 20 kişinin Latin kilisesine mensup olduğu söylenmişti. Temperley, *a.g.e.*, s. 462.

8 Puryear, *a.g.e.*, s. 199.

9 Puryear, *a.g.e.*, s. 228.

10 Zaionchkovskii, *a.g.e.*, I, 329.

11 Nicholas'ın notları Bulgaristan'ın ve muhtemelen Tuna Prenslikleri'nin paylaşımını kastettiğini gösteryor. Bu bölgeler Rusya'ya gidecek, Adriyatik sahilini de muhtemelen Avusturya alacaktı. İstanbul serbest kent olacak, İstanbul Boğazı'nda Rus, Çanakkale Boğazı'nda da Avusturya garnizonu bulunacaktı. Zaionchkovskii, *a.g.e.*, I, 357-358.

12 Henderson, *a.g.e.*, s. 11.

13 I. Nicholas İmparator Francis Joseph'e Karadağ konusunda bir Osmanlı-Avusturya savaşı çıkması hâlinde Rusya'nm Osmanlılar Rusya'ya karşı savaş açmış gibi hareket edeceğini söylemişti. Zaionchkovskii, *a.g.e.*, I, 369.

14 Bu talimatlar 8 Şubat 1853 tarihli dört ayrı belgede yer almaktadır. Bkz., Zaionchkovskii, *.a.g.e.*, I, 371-386.

15 Zaionchkovskii, *a.g.e.*, I, 429.

16 Meyendorff, *a.g.e.*, III, 16, 18.

17 Meyendorff, *a.g.e.*, III, 53.

18 Clarendon ve Sir James Graham'ın (Birinci Bahriye Amirali) bu yönde değerlendirmeleri için bkz., H. Reeve (ed), *The Greville Memoirs: A Journal of the Reigns of King George IV, King William IV and Queen Victoria*, VII, London, 1903, VII, 85,88; ve Col. the Hon. F. Wellesley, *The Paris Embassy during the Second Empire: From the Papers of Earl Cowley*, London, 1928, s. 27-29.

19 *The Greville Memoirs*, VII, 91.

20 M. Kukiel, *Czartoryski and European Unity 1770-1861*, Princeton, 1955, s. 279.

21 Wellesley, *a.g.e.*, s. 26.

22 Sinop İngiliz kamuoyu kadar Fransız kamuoyu üzerinde de güçlü bir Rus karşıtı hava yaratmıştı. F. A. Simpson, *Louis Napoleon and the Recovery of France 1848-1856*, London, 1923, s. 243-244.

23 Özellikle Prusya, Rusya ticaretinin kendi limanları aracılığıyla sürdürülmesine izin vererek İngiltere ve Fransa'nın Rusya'yı etkin bir biçimde bloke etmesini engellemişti. Olive Anderson, "Economic Warfare in the Crimean War", *Economic History Review*, 2. dizi, XIV (1961-1962), s. 43-45. Prus-

ya kraliyet ailesinin içindeki ülkenin dış politikasının Batı mı yoksa Rus yanlısı mı olması gerektiğine dair tartışmalar için bkz., K. Borries, *Preussen im Krimkrieg (1853-1856)*, Stuttgart, 1930, IV. bölüm.

24 7 Eylül tarihli memorandumuna bkz., *Lettres et papiers du chancelier comte de Nesselrode,* XI, 74-77.

25 A.g.e., VII, 170.

26 Wellesley, *a.g.e.*, s. 39.

27 Savaş Bakanı Mareşal Vaillant'ın Avusturya'nın koşullarına karşı çıkması muhtemelen III. Napoleon'un daha sert bir tavır sergilemeye ikna olmasında belirleyici olmuştu.

28 Torino'daki İngiliz bakan Sir James Hudson'un kendi insiyatifiyle hareket ediyor olması da bir olasılıktır.

29 1854'ün Mayıs ve Ekim aylarında Paris'teki Avusturyalı bakanla yaptığı konuşmalarda bağımsız bir Polonya'yı yeniden kurma gereğinin altını çizmişti. A.von Hübner, *Neuf ans de souvenirs d'un ambassadeur d'Autriche*, I, Paris, 1904, s. 241, 270-271.

30 Gorchakov ve İmparator'un üvey kardeşi Morny arasında da temaslar olmuştu.

31 Daha sonra Rusya'nın gelmiş geçmiş en büyük Savaş Bakanı olan D. A. Milyutin'in tarihsiz memorandumuna bakınız: I. V. Bestuzhev (ed.), "İz istorii krymskoi voiny, 1853-1856gg", *İstoricheskii Arkhiv*, No. 1 (1959), s. 204-208.

32 W. E. Mosse, *The Rise and Fall of the Crimean System, 1855-1871: The Story of a Peace Settlement*, London, 1963, s. 22-23.

33 Toplantıdaki tartışmaların özeti için Meyendorff'un 15 Ocak tarihli memorandumuna bakınız, *a.g.e.*,III, 214-217.

34 W. E. Moose, *The European Powers and the German Question, 1848-1871*, Cambridge, 1958, s. 69-70.

35 Paris'teki Avusturya bakanı 7 Mart tarihinde günlüğüne "Fransız temsilcileri Orloff ve Brunnow'dan daha çok Rus yanlısı" diye yazıyordu. Hübner, *a.g.e.*, I, 401.

36 Eylül 1856 kadar erken bir tarihte Osmanlı hükümetinin faiz ödemelerini karşılayamayacağı korkusu mevcuttu. Olive Anderson, "Great Britain and the Beginnings of the Ottoman Public Debt 1854-55", *Historical Journal*, VII (1964), s. 63.

37 Fransız elçisi Thouvenel, imparatorluğa reform için baskı yapmayı tümüyle reddediyordu.

38 Sir Edmund Hornby, *An Autobiography*, London, 1929, s. 80-81.

VI

PARİS ANTLAŞMASI'NDAN BOSNA AYAKLANMASI'NA

1856 - 1875

1856 yılını izleyen yirmi yıl içinde Yakındoğu'da önemli bir kriz yaşanmadı. Büyük Güçler'in ilişkileri buradaki olaylar nedeniyle genellikle gergin olsa da, asla kopma noktasına gelmedi. Yakındoğu'daki durum gerçekten istikrara kavuşmuş değildi. Bunun nedeni, Büyük Güçler'in dikkatlerinin başka yönlere kaymış olması ve ufalanan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki olayların uluslararası barışı tehdit etmesini istememeleriydi. İki kuşaktır Yakındoğu'da tereddüt içinde ve etkisiz bir güç olan Habsburg İmparatorluğu, İtalya ve Almanya'daki konumu, kendi birliği, Büyük Güç statüsü ve hatta varlığı için savaşıyordu. III. Napoleon için Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderi, İtalya ve Almanya'nın kaderine veya kendisinin Avrupa sınırlarının yeniden belirlenmesi gibi yan belirlenmiş, iddialı planlarına kıyasla ikincil derecede önem taşıyordu. Rusya için Boğazlar, Karadeniz ve Kafkasya her zaman olduğu gibi büyük önem taşıyordu ve 1856 barış antlaşmasının Karadeniz maddelerini iptal ettirme gereği Rus politikasının asla göz ardı edilmeyen hedeflerinden biri olarak kalıyordu. Rusya'nın 1850'li yılların sonlarında Çin'in aleyhine Uzakdoğu'da topraklarını genişletmesi ve etkisini arttırması, 1860 ve 1870'lerde Orta Asya'daki büyük sömürge imparatorluğunun genişliyor olması, Rusya'nın enerjisinin Yakındoğu'dan ve hatta Avrupa'dan uzaklara gitmesine yol açmıştı. 1840-1856 dönemine kıyasla İngiltere de Osmanlı İmparatorluğu'nu korumak için daha az hevesliydi. Kimi zaman bu isteksizlik Dışişleri Bakanları Lord Clarendon ve Stanley'ninki gibi imparatorluğun değeri ve varlığını sürdürme ihtimali konusunda kuşkuya dönüşüyor, kimi za-

man da Cobden ve Bright'da olduğu gibi tam anlamıyla barışçı ve uluslararası idealizm şeklini alıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun güçsüzlüğü ve çözülmesi hüzünlü bir biçimde sürüyordu. Tuna Prenslikleri'nde birlik talebi artıyordu. Suriye ve Girit'te huzursuzluk patlama noktasına geliyordu. Antik Süveyş yarımadası boyunca kanal açma fikri, dünya ticareti ve siyaseti açısından kapsamlı sonuçlarıyla birlikte somut bir biçim alıyordu. Tüm bu olayların üstünde ise milliyetçiliğin hayaleti dolaşıyordu, milliyetçilik Balkanlar'daki tebaası kadar Türklerin kendisini de etkilemeye başlamıştı. Bu gelişmeyle birlikte Rusya'nın Ortadoğu Avrupa ve Güneydoğu Avrupa'ya hükmetmesi sonucunu da içeren Panslavizm tehditi ortaya çıkacaktı; olaylar Panslavizmin içi boş bir tehdit olduğunu daha sonra ortaya çıkaracaktı. Hâlâ çok kötü yönetilen ve reform geçirmeyen, ilkel ekonomisi için çok pahalı olan bir orduyu besleme çabaları sonucunda her gün biraz daha derin bir malî kriz içine giren Osmanlı İmparatorluğu ise üstüste biriken bu sorunlarla karşı karşıyaydı.

Yakındoğu bu dönemde de uluslararası gerilim üreten bir kaynak olmayı sürdürdü, ancak bu gerilimin tehlikeli boyutlara ulaşmasına hiçbir zaman izin verilmedi. 1856 yılındaki barış antlaşmasını izleyen on yıl boyunca Büyük Güçler dönem dönem Tuna Prenslikleri sorunuyla karşı karşıya geldiler. Kırım Savaşı'ndan önceki yirmi yıl boyunca bu eyaletler Rusya tarafından yönetilmişti. 1831 yılında Eflak ve bir sonraki yıl da Boğdan'da yürürlüğe sokulan yeni anayasa *Règlement Organique* Rus etkisi altında hazırlanmış ve yürürlüğe sokulmadan önce St. Petersburg'un onayı alınmıştı. *Règlement*'ın hazırlanması sürecini denetleyen Kont Kiselev, eyaletlerin Rusya'ya ilhak edilmesini bile önermişti. Bölgede 1848 isyanlarını bastıran Rus kuvvetleri, 1851 yılına kadar ülkeden ayrılmamıştı. Ama 1848 olaylarının gösterdiği gibi Rus hakimiyeti hiçbir zaman popüler olmamıştı. 1854 yılında Rus işgâl kuvvetlerinin ülkeden tümüyle çekilmesi ile birlikte, Rus hakimiyeti tümüyle ortadan kalkmıştı. Her iki eyalet de birlik yanlısı duygular söz konusuydu. Ülkeler arasındaki gümrük duvarları 1847 yılında ortadan kaldırılmış ve 1830 yılından itibaren Romanya milliyeti duygusu gelişmeye başlamıştı. Romanya milliyetçiliği hâlâ Avusturya hakimiyeti altında bulunan Transilvanya'daki Romanyalılara çok şey borçluydu. Ayrıca milliyetçilik hissi, Fransızlardan da teşvik görmeye başlamıştı; 1855 Mart-Haziran döneminin başarısız Viyana konferansı sırasında Bourqueney, Balkanlar'daki Rus etkisine karşı bir engel olarak Prenslikler'in Sırbistan ve Mısır modeli gibi bir hanedan altında birleştirilmesini önermişti. Paris'teki barış müzakereleri esnasında III. Napoleon'un eyaletlerin birliği fikrine duyduğu sempati ve Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki aşağılayıcı görüşleri daha açık bir hâle gelmişti.[1] Müzakereler esnasında bu tür bir birliğe Avus-

turya ve Osmanlılann karşı çıkacağı da ortaya çıkmıştı. Aşağı Tuna bölgesindeki hırslarını tatmin edemediği için hayal kırıklığına uğrayan ve Transilvanya'daki huzursuzluktan korkan Buol, birleşik bir Romanya kurulsa bile kuruluşundan itibaren Yunan Krallığı'nı hakimiyeti altına alan zayıflık ve anarşinin küçük Balkan devletlerinin yaratılmasına karşı iyi bir örnek olduğunu savunacaktı. Paris'teki Osmanlı temsilcisi Âli Paşa özerk Romanya devletindeki hanedan reisinin, tam bağımsızlığı elde etmek etmek için Rusya'dan yardım isteyeceğinden korkuyordu. İngiliz temsilcileri Clarendon ve Cowley, birlik fikrine veya bu fikrin tartışılmasına ılımlı tepki vermişler ama hâlâ gücünü koruyan Stratford de Redcliffe'in şiddetli muhalefetiyle karşılaşmışlardı. Rusya karşıtı güçlerin birlikten yoksun olmaları, daha önce görüldüğü gibi, Prenslikler'de *ad hoc divanlar* (özel amaçlı bakanlar kurulu) seçileceği ve Büyük Güçler'in temsilcilerinden oluşan bir komisyonun, divanın isteklerini araştıracağı ve daha sonra yeni bir konferansa rapor vereceği yönünde anlaşma sağlanmasına yol açıyordu.

Konunun etrafında dolaşma ve geçici çözümler bulma süreci kısa sürede zorluklarla karşılaşmaya başlamıştı. Bâbıâli'nin savlannın etkisinde kalan Clarendon 1856 sonbahannda birlik fikrine giderek düşmanca bir tavır almaya başlıyordu. Öte yandan milliyetçilik ilkesine giderek daha içten inanmaya başlayan III Napoleon birlikten vazgeçmeye daha az istekli oluyordu. İstanbul ve Londra'daki Fransız elçileri Thouvenel ve Persigny, Prenslikler'in birliğinden yana değildi ve bu imparatorun kişisel politikasıydı. Bâbıâli'nin eyaleti yönetmek için atadığı Kaymakam Voigires ve İçişleri Bakanı Catargi'nin 1857 Temmuz'unda Boğdan'da yapılan seçim sonuçlanyla oynadığı da açıktı. Sonuçta İstanbul'daki Rusya, Prusya ve Sardinya temsilcilerinin desteklediği Thouvenel seçim sonuçlarının iptal edilmesini talep etti.[2] 5 Ağustos'ta bu talep ikinci kez reddedildiğinde, Bâbıâli ile ilişkileri koparacaktı.

Bolgrad ve Serpents adası anlaşmazlıklarının daha önce işaret ettiği gibi Yakındoğu'da Büyük Güçler arasındaki ilişkiler değişiyordu. Yakındoğu'da Rusya ve Fransa giderek daha fazla işbirliği yapma eğilimindeydi. Daha şimdiden Bâbıâli ile sınır antlaşmazlıklannda, Karadağ'daki yarı devletin hükümdan II. Daniolo'yu destekliyorlardı,[3] Eylül'de Stuttgart'da bir araya gelen ve yaygın ilgi ve spekülasyon uyandıran buluşma sonrasında III. Napoleon ve II. Alexander, Balkanlar'da birlikte çalışmaya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü an meselesi gibi gözüktüğünde birbirlerine danışmaya karar veriyorlardı. Yakındoğu'da İngiltere ve Fransa arasında açılan uçurum, Prenslikler konusundaki farklı tutumlarla daha da genişleyecekti.

Ancak ne İngiliz ne de Fransız hükümeti anlaşmazlıklann bir krize dönüşmesine izin vermeye istekliydi. III Napoleon İngiltere ile ittifakına hâlâ büyük önem

veriyordu. Clarendon ise, "Avrupa'nın ucunda küçük bir barbar eyalet" olarak nitelendirdiği Boğdan'ı Fransa ile ilişkileri bozacak kadar önemli bir konu olarak görmüyordu. 6-10 Ağustos 1857 tarihleri arasında İmparator, Kraliçe Victoria'yı Wight adasındaki Osborne'da ziyaret etti. Ziyaret sırasında (kesin olmasa da muhtemelen ayın 9'unda) uzlaşma sağlandı. Clarendon Bâbıâli'ye Boğdan seçimlerini iptal etmeyi önermeyi kabul etti, Napoleon ise iki Prensliğin sadece "geniş kapsamlı bir yönetim birliği" altında birleşmesini desteklemeyi kabul etti. Bu durum her eyaleti kendi voyvodasının (Gospodarının) hakimiyeti altında bırakıyordu. Eylül ayında her iki Prenslik'te yeni seçimler düzenlendi, Ekim ayında seçim sonucunda belirlenen divanlar oyçokluğuyla birlikten yana oy kullandılar.

Birliğin önündeki engeller ise hâlâ çok güçlüydü. 1858 Mayıs'ında 1856 tarihli barış antlaşmasını imzalayan güçler Eflak ve Boğdan'a gönderilen komisyonların raporlarını incelemek ve eyaletler için bir anayasa hazırlamak üzere Paris'te bir araya geldiği zaman, anlaşmazlıkların ne kadar derin olduğu açıkça ortaya çıkacaktı. Rusya'nın Paris büyükelçisi olan Kiselev'in de desteğiyle Walewski, tek bir bayrak, para birimi, ordu ve posta sistemi olacak olan Prenslikler'le ilgilenecek merkezî bir komisyon oluşturulmasını öneriyordu. Bu öneri, Osborne'un geniş yönetim birliği kavramını, siyasî birlikten farksız bir şeye dönüştürüyordu. Dolayısıyla bu öneriye en fazla Avusturya, onun kadar olmasa bile Bâbıâli ve İngiltere de karşı çıkıyordu. Nihayet 19 Ağustos'ta tekrar ancak oldukça istikrarsız ve mantıksız bir uzlaşma sağlanıyordu. Her Prensliğin kendi bayrağı olacak, ama her iki bayrakta da bir örnek mavi bir amblem yer alcaktı. Her Prensliğin ayrı askeri gücü olacak ama aynı ordunun iki bölümünü oluşturacaklardı. Her biri yaşam boyu hüküm sürecek bir Voyvoda seçecekti, ama Bükreş ve Yaş'daki *divanların* aynı kişiyi seçmesini engelleyecek bir hüküm yoktu. Voyvodaların seçtiği bir komisyon ve divanlar Focşani'de toplanacak ve hem Eflak hem de Boğdan için anayasa ve her iki hükümete de sunulacak yasaları hazırlayacaktı. Bu garip ara çözüm, yani ne gerçek bir birlik, ne de sahici bir ayrılık uzun süre devam edemezdi.

Beklenebilecek olan ve Buol'un da beklediği oldu. 17 Ocak 1859'da boyar Alexander Cuza, kendini de şaşırtan bir sonuçla Boğdan Voyvodası seçildi. 5 Şubat'ta bayağı bir karışıklıktan sonra Bükreş'teki divan oybirliğiyle Cuza'yı Eflak'ın da Voyvodası seçti. Seçim sonuçları önceden belirlenmemişti, sonuçların Rusya ve Fransa tarafından etkilendiğini de söylemek mümkün değildi. Gerçekten de yabancı bir prens birleşik Prenslikler'in başına geçirilene kadar Cuza zaman dolduracak bir araç gibi gözüküyordu. Bâbıâli başlangıçta Cuza'yı tanımayı reddetti, Avusturya durumdan duyduğu hoşnutsuzluğu Boğdan ve Eflak'daki

konsoloslukları geri çekerek gösterdi. Cuza giderek artan güçlüklerle de olsa, yedi sene iktidarda kaldı. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Malmersbury, seçimin istenmeyen sonuçlara yol açacağı aşikâr olmadığı takdirde, Bâbıâli'nin seçimi kabul etmesi gerektiği telkininde bulundu. 1859 Mayıs'ında İtalya'da Fransa ve Avusturya arasında savaş çıkması ve Avusturya'nın hızla yenilgiye uğraması Habsburgların Prenslikler'deki olaylar dizisine etkili biçimde karşı koymasını engelledi. Gerçekten de top artık karşı taraftaydı; Avusturya-Fransa savaşı esnasında Cuza Fransa'dan silah aldı ve Macaristan'da Habsburg karşıtı isyan başlatarak Bukovina'yı ele geçirme amacıyla Macar miliyetçiliğinin lideri General Klapka ile görüşmeler yaptı.[4] İngiliz ve Avusturya desteğinden yoksun kalan Bâbıâli 31 Mayıs'ta Cuza'yı her iki Prensliğin de hükümdarı olarak tanımak zorunda kalıyordu. 6 Eylül'de Büyük Güçler'in Paris'teki temsilcileri Cuza'nın seçimini teyit ediyorlardı.

Bu durumda Boğdan ve Eflak, organik birlikten hâlâ uzaktı ama hem Londra hem de Viyana birliğin kaçınılmaz olduğunu kabul etmeye başlamıştı. Daha da önemlisi 1856'dan sonra ve özellikle de 1857 Aralık ayında Stratford'un İstanbul'dan ayrılmasıyla birlikte İstanbul'daki hakimiyeti daha bariz bir hâle gelen Fransa'nın, gelişen Romen milliyetçiliğinden yana tavrı giderek daha belirginleşiyordu. Bâbıâli'nin, gönülsüz de olsa Avusturya ve Rusya'nın da dahil olduğu Büyük Güçler'le anlaşma yapıp, Bükreş'te bulunacak tek bir bakanlık ve meclis oluşturan bir *ferman* yayınlamasıyla birlikte 2 Aralık 1861 tarihinde birliğe doğru bir adım daha atılıyordu.[5] Bu yeni düzenleme sadece Cuza'nın yönetimi için geçerli olacak ve her eyaletteki halefleri kendi Voyvodalarını seçeceklerdi. 19 Ağustos 1858 antlaşması gibi bu ödün de diş gıcırdatarak verilmiş, sürdürülmesi mümkün olmayan bir tavizdi.

Geleceğin belirsizliği ve Romanya siyasetinin çok kişisel, bölünmüş ve sorumsuz yapısı, 1860'ların başında Cuza'nın rejiminin halk desteğini kaybetmesine yol açmıştı.[6] Cuza'nın eyaletlerde kapitülasyon sistemini kırma ve yabancıları da Romanya vergi ve yargı sistemine bağlı tutma çabalarını aynı anda yürütmeye çalışması, Büyük Güçler'le küçük sürtüşmelere yol açmıştı. Boyar rakiplerine karşı destek için giderek gözünü köylülere çeviriyordu, 1864 Mayıs'ında 2 Aralık 1854 tarihinde Paris'tekine çok benzer bir darbe ile birlikte meclisi feshetmiş ve referandumla hemen onaylanan yeni bir anayasa ve seçim yasası getirmişti. Haziran ayının sonunda Bâbıâli, Büyük Güçler'in İstanbul'daki büyükelçileriyle anlaşma sağlayarak yeni anayasayı onaylamış, Boğdan ve Eflak'ın gelecekte de iç yönetim biçimini dışarıdan müdahale olmaksızın değiştirebileceğini kabul etmişti. Romanya devletinin önünde duran engellerin İngiltere veya Bâbıâli'den ve hatta giderek Almanya'daki olaylarla daha fazla meşgul olan Avus-

turya'dan kaynaklanmadığı, Prenslikler'in içinde bulundukları zayıflıktan kaynaklandığı ortaya çıkıyordu. Prenslikler'in özellikle malî durumu oldukça kötüydü, 1865 yılının sonunda Cuza, yabancı prens lehine sallanmakta olan tahtını bırakabileceğini açıkça belirtmişti. 1866 yılının 22-23 Şubat akşamında Bükreş'te kansız bir darbeyle tahttan indirilmiş ve taht Belçika Kralı I. Leopold'un ikinci oğlu Flanders Kontu Phillip'e teklif edilmişti. Romanya'nın bağımsızlık veya en azından özerklik isteyen diğer eyaletlere örnek olabileceğinden korkan İstanbul'da devrim hiç de hoş karşılanmamıştı. Bâbıâli Büyük Güçler'in önerdiği yerel bir Voyvodanın altı yedi senelik bir dönem için eyaletleri yönetmesini tercih ediyordu. Gorchakov, Cuza'nın Fransız yanlısı eğilimlerinden daima rahatsız olsa da, Rusya'da, Voyvodaların çöküşüyle, Prenslikler'in 1859 yılında İtalya'da kaybettiği toprakların karşılığı olarak Avusturya egemenliğine gireceği korkusu vardı. Rusya ve Bâbıâli'nin sürdürmek istediği Ağustos 1858 antlaşmasını savunma konusunda hem İngiltere hem de Fransa isteksizdi. 15 Nisan tarihinde, Kont Flanders çekildikten sonra yapılan oylama ile ezici bir çoğunlukla Hohenzollern-Sigmaringen ailesinden Charles, Romanya hükümdarı seçildi. Haziran ortasında uluslararası durum, Avusturya-Prusya savaşı çıkması ile değişmişti, Rusya tavrını değiştirmeye zorlanmıştı. Dolayısıyla Ekim ayında Sultan kötü bir durumdan en yararlı sonucu elde etmek uğruna hükümdarlık yetkisini Charles'a verdi. Aynı yılın sonunda Prenslikler'in değişen konumu tüm Büyük Güçler tarafından tanınmıştı.

Tam anlamıyla bağımsız ve birleşik bir Romanya, yaratılma yolundaydı. Boğdan ve Eflak'ın bağlı olduğu Osmanlı egemenliği eskisinden de çok biçimsel bir hâle dönüşmüştü, Hohenzollern-Sigmaringenli Charles yaklaşık yarım yüzyıl boyunca tahtta kalacaktı. Bazı açılardan gelecek parlak olmaktan çok uzaktı. 1866 yılında çıkarılan yeni anayasa, Cuza'nın oy hakkı verdiği köylülerin çoğundan oy verme hakkını geri almış, nefret edilen ve korkulan Yahudi cemaatine siyasî haklar tanımayı reddetmişti. Ülke ekonomik açıdan hâlâ kötü durumdaydı. Toplumdaki adaletsizlik ve eşitsizlik 1860'ların standartlarına göre bile çok kötüydü. Yönetici sınıf, boyar toprak sahipleri, muhtemelen Avrupa'nın en yeteneksiz, en ahlaksız ve sorumsuz toprak sahipleriydi. Yunanistan ve Sırbistan gibi Romanya'nın doğuşu da, 19. yüzyılda milliyetçilik fikrinin duygusal gücünü ve devlet oluşturma potansiyelini sergiliyordu. Yunanistan ve Sırbistan gibi yeni devlet de milliyet fikrinin kendi başına toplumsal ve ekonomik problemleri çözmede tümüyle yetersiz olduğunu gösteriyordu.

Uluslararası açıdan birleşik bir Romanya'nın ortaya çıkışı Fransa için bir zaferdi. Milliyetçilik fikrinin gerçekten hitap ettiği Avrupalı birkaç devlet adamından

birinin III. Napoleon olduğu ortaya çıkmıştı. Aynı zamanda 1856'da Yakındoğu'daki statükoda da önemli bir değişme kaydedilmişti. Bu gelişme Rusya'nın Paris Antlaşması'nın yeniden düzenlenmesi ve antlaşmanın Karadeniz'e ilişkin maddelerinin iptal edilmesi tezini dolaylı olarak güçlendirmişti. St. Petersburg'da antlaşmanın bir bütün olarak sürmesi ya da iptal edilmesi savunuluyordu, antlaşmanın bir bölümünün ihlâl edilmesinin anlaşmanın bütününün en azından ahlakî geçerililiğini ortadan kaldırdığı savunuluyordu. Yeni Başbakan Lord John Russell 1866 yılının Mayıs ayında, Rusya'nın isteği hilafına antlaşmanın Tuna Prenslikleri'ne ilişkin maddelerin değiştirilmesinin Rusya'ya tazminat hakkı tanıdığını kabul etmişti. St. Petersburg'da 1866 yılının yaz sonu ve sonbahannın başında antlaşmanın Karadeniz'e ilişkin maddelerinin reddedilmesi ciddi ciddi düşünülüyordu, Rusya'nın bu maddeleri artık tanımayı reddettiğine ilişkin bir sirküler, yurtdışındaki Rus diplomatlara verilmek üzere hazırlanıyordu. Savaş ve Maliye Bakanları'nın erken olduğu gerekçesiyle karşı çıkması üzerine bildiriden vazgeçilmişti ama bu konuyla ilgili tüm devlet adamları bunu, bir vazgeçişten çok bir erteleme olarak görüyordu. İmzalanmasından sonraki on yıl içinde Paris Antlaşması ölüme mahkum olmuştu.

Osmanlı yönetiminin beceriksizliği ve istikrarsızlığına ilişkin daha fazla kanıt gerekiyorsa onu da 1859 yılında Dürzîler ve Marunîler arasında başlayan ve 1860 yılı Mayıs'ında iki toplum arasında iç savaşa dönüşen ciddi çekişme sağlıyordu.[7] 9 Temmuz'da Şam'da Hollanda Konsolosu'nun da dahil olduğu çok sayıda Hıristiyanın katledilmesi, Avrupalı Güçler'in duruma müdahale etmemesini imkânsız hâle getirmişti. Geleneksel olarak Suriye'deki çıkarları diğer Avrupa ülkelerinden çok daha fazla olan Fransa ayın altısında, Lübnan'daki durumu incelemek üzere bölgeye uluslararası bir komisyon gönderilmesini önermişti. Ayın 17'sinde Şam katliamının haberi Paris'e ulaştıktan sonra, III. Napoleon ve dönemin Dışişleri Bakanı olan Thouvenel askerî müdahaleye karar verdiler. İki gün sonra diğer Büyük Güçler'e, çoğunluğunu Fransızlann oluşturacağı bir keşif gücünü Suriye'ye göndermeyi önerdiler.

İngiliz hükümeti Suriye'de Fransız ordusu bulunması ve bu ordunun muhtemelen Fransız etkisinin artmasına yol açması fikrinden hiç hoşlanmadı. Şüphelenmekte de haklıydı; geçmişe dönüp bakıldığında Fransız müdahalesinin ardında yatan asıl neden Marunîleri korumak değil, Sultan'ın 1859'da çalışmalan başlatılan Süveyş Kanalı önerisine karşı tutumundan vazgeçmesini sağlamaktı.[8] Paris'te ayrıca 1847 yılının Aralık ayında Fransızlara teslim olduktan sonra Suriye'ye sürülen ve Fransızlardan maaş alan Cezayirli kabile reisi Abdülkadir'i bağımsız bir Suriye devletinin başına geçirme hayalleri de kuruluyordu.[9]

Londra'nın bu planlardan haberi yoktu ama III. Napoleon'a güvenmemek için bir sürü başka nedeni vardı. 1860 Mart'ında Nice ve Savoy'u toprakları arasına katması, demirden zırhlarla kaplı yeni Fransız savaş gemilerinin İngiliz güvenliğine oluşturduğu tehdit, bir süreden beri devam eden Fransa-Rusya yakınlaşması, tüm bu nedenler, Suriye veya başka yerlerde Fransız etkisinin artmasını istenmeyen bir gelişme hâline sokuyordu. Ayrıca Suriye'ye dışarıdan askerî müdahale Osmanlı İmparatorluğu'na benzer müdahaleler için uygunsuz bir emsal teşkil edebilirdi. Temmuz sonunda Rus hükümeti, Avrupalı güçlere Suriye'ye Fransız müdahalesi yapılmasını kabul ediyorlarsa, Bâbıâli ile bir düzenlemeye giderek, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün Hıristiyanların durumunu düzeltmeyi de kabul etmelerini önerdi. Gelecekte de şiddet kullanılan olaylar olursa, Lübnan'da yaptıklarını yapmalıydılar. Balkanlar'da Rusya'nın askerî müdahaleler yapmasının yolunu açacak olan bu çok tehlikeli öneriye İngiltere ve Osmanlı hükümetleri şiddetle karşı çıktılar, III. Napoleon da kendisine destek vermediği için Gorchakov önerisini geri çekmek zorunda kaldı.

İngiltere'in duyduğu güvensizliğin sonucu olarak Büyük Güçler, 3 Ağustos'a kadar Lübnan'a yarısını Fransızların oluşturduğu 12.000 kişilik bir askerî birlik gönderen protokolü imzalamadılar. Avrupa müdahalesi altı ay sürecek ve hiçbir ülke (kastedilen şüphesiz Fransa idi) bu müdahaleden toprak veya başka türlü kazanç sağlamayacaktı. Öte yandan Avrupa müdahalesini savuşturma çabası içinde olan Bâbıâli, Osmanlı Hariciye Nazırı Fuad Paşa'yı özel bir görevle Lübnan'a göndermişti. Fransız keşif kuvvetleri 16 Ağustos'ta Lübnan'a ayak bastıktan kısa bir süre sonra, askerî birliklerin komutanı General Beaufort d'Hautpoul ile Fuad Paşa arasında tartışmalar çıkmaya başlamıştı. Bâbıâli'nin, Suriye'nin bir bölümünün Fransız askerleri tarafından işgâli olarak gördüğü müdahaleyi, bir an önce bitirmek istediği kısa zamanda ortaya çıktı. Osmanlılar, bunu başarmaya çalışırken Fransızlar gelmeden önce bölgedeki huzursuzluğun büyük ölçüde bittiğine dikkati çektiler; bunun nedeni kısmen Fuad Paşa'nın bölgedeki Osmanlı memur ve subaylarına ağır cezalar vermesiydi. Doğal olarak İngiltere de, Bâbıâli'nin istenmeyen Fransız yardımından kurtulma çabalarını destekliyordu. Gorchakov bu noktada, 1856'dan beri devam eden İngiltere'yi Fransa'dan koparma[10] ve Rusya'nın III. Napoleon ile ilişkilerini güçlendirme çabalarına hız verdi. 25 Eylül tarihli bir memorandumla Thouvenel Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni huzursuzlukların yaşanması ve Büyük Güçler'in ortak müdahalesinin mümkün olmaması hâlinde Fransa'nın, Rusya'nın Bulgarları korumak için tek başına hareket etmesine karşı çıkmayacağını kabul ediyordu. İmparatorluk çöker ve paylaşılmak zorunda kalırsa, Avrupa güç dengesinin bozulmamasını güvenceye almak için Rus-

ya ve Fransa birlikte hareket edeceklerdi. Kırım'daki İngiliz-Fransız ittifakı ölmüş ve çoktan defnedilmişti.

Kolayca anlaşılabilecek bir biçimde Fransız hükümeti, Lübnan'daki durumu istikrara kavuşturacak önlemler alınana kadar askerî birliklerini Suriye'den çekmeyi reddetti; 19 Şubat 1861 tarihinde bu amaçla Paris'te bir konferans başladı. Konferans Fransız işgâlinin bitiş tarihini de saptayacaktı.[11] Osmanlı temsilcisi , Fransa'nın tüm Suriye'nin yönetiminin yeniden düzenlenmesi önerisine başarıyla karşı çıktı ve Mayıs ayının sonunda Bâbıâli ve Avrupalı ülkelerin İstanbul'daki elçileri arasında geçen uzun tartışmalardan sonra, sadece Lübnan'da yeni bir rejim kurulması için anlaşma sağlandı. Eyalet dar bir biçimde tanımlanan coğrafi sınırlarıyla özerk bir statü kazanacak ve statüsü, Büyük Güçler'in rızası olmadan Osmanlı İmparatorluğu tarafından değiştirilemeyecekti. Bâbıâli, Lübnanlı olmayan bir Hıristiyanı belli bir süre için eyalet valisi olarak atayacaktı, Büyük Güçler'in de bu atamayı onaylaması gerekiyordu. Osmanlı denetiminden bağımsız bir Lübnan jandarma kuvveti de oluşturulacaktı. Vali, Lübnan'daki büyük dinî grupların eşit olarak temsil edildiği bir meclis ile eyaleti yönetecek ve eyalet, yerel yönetim amacıyla mümkün olduğu ölçüde tek bir kiliseye bağlı kimselerin nüfusu oluşturduğu altı kazaya bölünecekti. Bu koşullar Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Büyük Güçler'in 9 Haziran'da imzaladığı yönetmeliğin içinde yer alıyordu. Yönetmeliğin imzalandığı tarihte Fransız keşif kuvvetleri de Lübnan'dan ayrılmak üzereydi.

Eyaletin son yıllarda ne kadar şiddet yüklü bir tarihi olduğu düşünülürse, 1861 tarihli Lübnan çözümü oldukça başarılıydı. 1864-1867 yılları arasında Marunî radikal Joseph Karam'ın başını çektiği bazı isyanlar dışında, Lübnan oldukça uzun bir süre iç barışa sahne oldu. Ama yeni rejim, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü ve birliğini koruma görüşü açısından yeni bir yenilgiye işaret ediyordu. Bâbıâli, hak etmiş olsa da, küçük ama stratejik açıdan önem taşıyan ve nisbeten varlıklı bir bölgenin etkin denetimini kaybetmişti. Özerkliğini kazanan Tuna Prenslikleri, Tunus, Sırbistan ve Sisam adası[12] arasına Lübnan da katılıyordu. Osmanlı İmparatorluğu ve toplumunun, karşı karşıya bulundukları zorluklara karşı direnmede başarılı olamadıkları gerçeği, eskisinden daha da açık bir hâle gelmişti.

1866-1868 yıllarındaki Girit isyanı, aynı dersi bir kere daha tekrarlıyordu. Uzun bir süreden beri Girit, Osmanlı İmparatorluğu'nun en yönetilemez kısımlarından biri olmuştu. Ama 1866 yazında başlayan isyan, kötü yönetimi protesto etmenin ötesinde bir anlam taşıyordu. İsyan olması muhtemel en iyi Osmanlı yönetiminin bile tümüyle yok edemeyeceği, Yunanistan'la birleşme gibi uygunsuz bir taleple başlamıştı. İsyanın uluslararası önem kazanmasında en büyük rolü,

Yunanistan'ın isyancılar için hissettiği doğal sempati oynamıştı. Yunanlı gönüllüler adaya koştular. Yunan kamuoyu, her zamankinden de fazla Osmanlı karşıtı oldu. 14 Ağustos 1866'da Atina'daki hükümet, Büyük Güçler'e isyancılar adına adaya müdahale etme çağrısında bulundu. Yıl sonunda Girit adasının Yunanistan'a bırakılması talep ediliyordu.

Yunan siyasetinin istikrarsızlığı,[13] ülkenin yoksulluğu ve geriliği Büyük Güçler'in gözünde Yunanistan'ın o kadar çok puan kaybetmesine neden olmuştu ki, hiçbiri bu talebe sıcak bakmıyordu. Her ne kadar Rus kamuoyu ve Rusya'nın İstanbul'daki aktif ve başına buyruk elçisi General N. P. İgnatiev Yunan yanlısı bir politika izlenmesinden yana olsa da, birçok Yunanlı'nın destek için gözlerini çevirdiği Rusya temkinli ve kararsız tavrını sürdürdü. Rusya içeride de güç bir durumdaydı, 1866 Nisan'ında öğrenci Karakhozov'un II. Alexander'a suikast girişimi, iç huzursuzluğun nerelere kadar gidebileceğinin ilk işaretlerini veriyordu. Rusya malî açıdan da zor durumdaydı, saldırgan bir dış politika izlemek pahalı bir lükstü. Ayrıca tam da bu süre içinde Orta Asya'da giriştiği topraklarını genişletme girişiminin belli bir süre boyunca kaynakları tüketeceği ve İngiltere ile ilişkileri karmaşık bir hâle geçireceği de açıktı. Bütün bu nedenlerle, Gorchakov diğer güçlerden özellikle de Fransa'dan destek gelmediği takdirde Girit için harekete geçme konusunda isteksizdi. 1866 Haziran-Temmuz'unda Avusturya-Prusya savaşının sonucundan kaygı ve öfke duyan III. Napoleon Batı Avrupa'da Rusya'nın desteğini elde etme endişesini taşıyordu ve Rusya'ya Yakındoğu'da ödün vermeye hazırdı. 23 Ocak 1867 tarihinde Fransa'nın yeni Dışişleri Bakanı Moustier, Osmanlılar'ın Girit, Tesalya ve Epir'i Yunanistan'a bırakmaya zorlanmasını önerdi. Bu sağlandıktan sonra, Fransa ve Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalanları güvenceye almak için "Osmanlı hükümetine kendisi için yaşamsal önem taşıyan, güvenlik ve yaşamına devam için gerekli koşulları sunmak ve garanti altına almak"[14] için birleşmeliydi. Karşılığında da Rusya Batı Avrupa'da Fransa'ya destek vermeliydi. Bu iddialı plan anında başarısız oldu. Rus hükümeti bu plana katılmadan önce doğal olarak, Fransa'nın Batı Avrupa'daki emellerini öğrenmek istiyordu, III. Napoleon ve bakanları ise bu soruyu cevaplayacak durumda değillerdi. Daha da önemlisi, Gorchakov'un açıkça da kabul ettiği gibi, Ruslar sadece Osmanlı yönetimi altındaki Ortodoks Hıristiyanların durumuyla ilgileniyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nu yok etmek istemiyorlardı. Ama Fransa'nın aksine Osmanlı İmparatorluğu'nu daha da güçlü bir durumda görmek de istemiyorlardı. Ayrıca Moustier'nin planının ima ettiği gibi Balkanlar'da Fransız ve Yunan etkisinin artması da Rusya'yı hoşnut etmeyecekti. Gerçek istekleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun her biri seçilmiş liderler tarafından yönetilen özerk bölgelere bölünme-

siydi. Avusturya ve İngiliz hükümetleri de kaçınılmaz hâle gelmediği takdirde Osmanlıların toprak kaybetmesine karşı çıkmayı sürdürüyorlardı. 1867 Ocak'ında, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Stanley, Fransa ve Rusya'nın baskısı altında Girit'e özerklik verilmesini desteklemeye söz verdi. Ancak bu sözü verirken, üzerinde aşırı baskı uygulanmadan Bâbıâli'nin bu plana razı olması ve Bâbıâli bu planı reddettiği takdirde harekete geçilmemesi koşulunu öne sürmüştü. Bu koşullar planı daha başından sabote ediyordu. Nisan sonunda İngiltere İstanbul'u, Girit'deki sorunları çözmek için zorlamak ve Girit sorununu araştırmak için uluslararası bir komisyon kurulmasını isteyen diğer Büyük Güçler'e katılmayı reddetti. Bunun sonucunda Haziran'da bu tür taleplerle karşılaştığında, Bâbıâli bu talepleri gözardı edebildi.

Osmanlıların durumunu güçlendiren bir başka gelişme ise, 1867 yazında yaklaşık on yıldır Yakındoğu siyasetinde önemli bir rol oynayan Fransız-Rus ittifakının sona ermesiydi. II. Alexander Mayıs ayında Paris'i ziyaret ettiğinde, Gorchakov Moustier ile bir dizi kişisel görüşme yapmış ama Yunanistan'ın Girit'i iltihak etmesi ve Osmanlı yönetimindeki Hıristiyanlann durumunu iyileştirmek için diplomatik kampanya düzenlenmesi konusunda Fransa'nın desteğini elde etmeyi başaramamıştı. Üç ay sonra, Napoleon Francis Joseph ile Salzburg'da buluştuğunda, St. Petersburg'da Fransa ve Avusturya arasında bir ittifak veya anlaşma yapma konusunun tartışıldığı şüphesi mevcuttu. Giderek Rusya ile daha çok yabancılaşan Fransa çarlık rejimi ile yeni bir ittifak girişimi ile Avusturya'yla antlaşma ve İngiltere ile arasında tereddüt ediyordu. Olası politikalardan hiçbiri tam anlamıyla ve tutarlı bir biçimde izlenmediği için hiçbiri gerçekleşmedi, Fransa'nın zayıf ve sürekli değişen politikaları ülkenin Yakındoğu'da ve Avrupa'nın her yerindeki konumunu etkiledi.

Böylece Bâbıâli'nin Giritli isyancılar karşısındaki konumu, 1867 yılında görüldüğünden çok daha güçlüydü. Osmanlılar sadece Rusların Girit'in kaderine gerçekten ilgi duyduğunu fark ettiler; Ağustos sonunda da adayı terk etmeyeceklerini veya Avrupalıların buradaki koşulları incelemesine izin vermeyeceklerini açık ettiler. Batılı güçlerin baskısı 12 Eylül'de Bâbıâli'yi adada af ilân etmeye ve Ekim sonunda da adada yapılacak olan reformları açıklamaya zorladı. Ama özellikle adaya Hıristiyan bir vali atanmasını içermeyen reformlar o kadar büyük bir hayal kınklığı uyandırdı ki, Fransa, Rusya, İtalya ve Prusya, Girit sorununa müdahalelerinin son bulduğunu açıkladılar ve bunun yol açacağı sorunların sorumluluğundan kurtuldular. Kriz gerçekte de varolduğu biçimiyle, bir Osmanlı-Yunan sorununa indirgenmişti. 1868 Şubat'ında, kimi zaman Gorchakov için ciddi bir başağrısı olup oldukça bağımsız bir politika izleyen İgnatiev, Giritliler adına Rus-

ya'nın Avrupa'nın duruma müdahale etmesi için bir girişimde daha bulunmasını önerdi. Ama Gorchakov bu konuda çok isteksizdi, İtalya ve Ren bölgesinde çok meşgul olan Fransa da bu fikri çok kesin bir biçimde geri çevirdi. Moustier "Girit sorunu, Rus hükümetinin de rızasıyla kapatıldı ve bu konuyu herhangi bir mazeretle tekrar açmayı istemiyoruz" diye yazıyordu.[15]

1868 yılının sonunda Yunanlı gönüllülerin sürekli Girit'e gönderilmesi, Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan'ı savaşın eşiğine getirmişti. Aralık ayında iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler kopmuştu, Bâbıâli kendi topraklarındaki bütün Yunan tebaasını ülkeden atmakla tehditini savurdu. Ama bu sorundan bıkan, hem Osmanlılar hem de Yunanlılardan aynı derecede nefret eden Büyük Güçler,[16] savaş çıkmasına izin vermemeye kararlıydılar. 2 Ocak 1869'da Girit isyanı son demlerini yaşarken, Bismarck'ın tavsiyesi üzerine III. Napoleon Büyük Güçleri ve Bâbıâli'yi Paris'te bir konferansa davet etti, Yunan hükümetine sadece danışman statüsü tanındığı için konferans başlar başlamaz Yunanistan konferanstan çekildi. 20 Haziran'da konferans tarafsız ülkelerin yükümlülükleri konusunda genel bir bildiri yayınlayarak Yunanistan'nın Girit'te göndermek üzere gönüllü toplamasını yasakladı ve Yunanistan'a adadaki faaliyetleri sonucunda zarara uğrayan Osmanlı tebaalarına tazminat ödemesini emretti. İsyan çoktan bitmek üzereydi ve Şubat ayı başında yeni Yunan hükümeti Paris deklarasyonunu kabul etti. Bu ılımlı bildiri ile Girit krizi sona erdi.

Girit krizi bir kere daha, bir başka işarete gerek varsa, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetiminin kötülüğünü göstermişti. Bir kuşak sonra Ermeni sorununda da gözleneceği gibi,[17] isyanın başarıyla bastırılması, Avrupalı güçler bölünmüşse ve konuyla çok fazla ilgilenmiyorsa, Bâbıâli'nin isyankâr bir ulusal azınlığı istediği gibi bastırabileceğini gösteriyordu. 1866-1869 döneminde Rusya dışında, Giritlilere ne olacağı Avrupalı güçlerin hiçbirinin umurunda değildi; Rusya'nın ilgisi de kendi sorunları ve yükümlülükleri yüzünden sınırlıydı. Girit isyanının mantıksal sonucu, isyanın başarılı olması hâlinde Yunanistan ile birleşmeydi. Bu açıdan özerklik bu yönde bir atlama taşından öteye gidemezdi. 1860'larda Avrupalı devlet adamlarının hiçbiri bir kuşak önce kurulan Yunan devleti için coşku hissetmiyordu, devletin saldırganlığı ve kötü yönetimi ülkenin barış için bir tehdit olduğu izlenimini veriyordu. Girit'i Yunanistan'a vermek Yakındoğu'da istikrarsızlık isteyen güçleri kuvvetlendirebilirdi. Bu nedenlerle, Giritliler bir kuşak daha Osmanlı yönetimine katlanmaya terk edildiler.

1860'lı yıllarda Balkan halklarındaki milliyetçilik duygusunun arttığı görülen tek ve en önemli yer Girit değildi. Yüzyılın başında Yunanistan ve Sırbistan'da görülen dini temaların güçlü ilkel milliyetçilik Bulgaristan'da da güç kazanmaya baş-

lamıştı. Bulgar milliyetçiliğinin temellerini atan kültürel rönesans 1814 ve 1816 yıllarında H. J. Kirchovski ve K. Puchinovich'in dinî eserlerinin basılmasıyla birlikte başlamıştı. 1829 yılında Y. Venelin, halk diliyle ilk tarih yazma girişimi olan *Antik ve Modern Bulgarlar* adlı eserini yayınladı, 1835 yılında Bulgaristan'ın ilk modern okulu Gabrovo'da açıldı. Bir sonraki kuşak döneminde de Batı Avrupa ile gelişen ticaret yavaş yavaş, bir miktar Almanca veya Fransızca bilen veya Viyana, Paris veya Leipzig'de bağlantıları olan işadamlarının ortaya çıkmasına yol açtı. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki az sayıda Batı okulundan, çok az sayıda da olsa, Batı'nın yaşam biçimini ve görüşlerini gerçekten anlayan çok iyi eğitilmiş Bulgarlar mezun olmuştu. Daha da önemlisi 1858 sonrasında Rusya ile ilişkiler hızla gelişmiş ve Panslavizm eğitimli Rusların daha çok ilgisini çeker olmuştu. Rus üniversitelerinde okuyan Bulgar öğrenciler ve Rusya'da özellikle de Odessa'daki tüccar kolonileri, ülkede etkili olan yabancı akımların ülkeye gelmesinde en önemli araçlardı[18] Bütün bu kaynaklardan İngiliz, Fransız ve Alman felsefesi ve siyasî düşüncesi Bulgaristan'a akıyordu.

Buradaki milliyetçi hisler, başlangıçta geri dönülemez biçimde Osmanlı karşıtı değildi. İlk liderlerin amacı, sadece Osmanlı İmparatorluğu'nda ayrıcalıklı bir konum elde etmekti. Bulgaristan'a özerklik, Sultan'a bağlı Hıristiyan bir vali, kendi kilisesi, bir tür temsilci meclis ve resmî amaçlar için kendi dilini kullanma hakkı verilse, Avusturya İmparatoru'nun aynı zamanda Macaristan kralı olması gibi, yeni özerk devletin Çarı olarak Sultan'ı tanımaya hazırlardı. 1867 kadar geç bir tarihte en önemli milliyetçi örgüt olan Gizli Merkez Komite'de bu doğrultuda öneriler tartışılıyordu. Bulgarların imparatorlukta önemli bir rol oynayabilecekleri fikri İstanbul'da da bilinmez değildi. 1860'larda bir Osmanlı nazırı, Bulgar delegasyonuna "Memurumuz olmak için dilimizi öğrenin ve Avusturya için Macarlar neyse bizim için de o konuma gelin" demişti.[19] Kınm Savaşı'ndan sonra G. S. Rakovskii ve onun ölümünden sonra Lyuben Karvelov gibi liderler bağımsız bir Bulgar devletinin kurulmasını savunmaya ve radikal toplumsal reform fikirlerini yaymaya başladılar. ignatiev'in teşvik ettiği 1867 ve 1868 yılındaki iki ayaklanma çok az önem taşıyordu. Bulgaristan'daki halk en az Osmanlı karşıtı olduğu kadar, Yunan karşıtıydı. 1767 yılında Ohri'deki Bulgar Patrikliği'nin kaldırılması, Bulgaristan'daki Ortodoks kilisesinin üst kademelerinde Yunan tekelinde olmasını güvenceye almıştı, Yunanlıların kilise üzerindeki tekeli giderek daha çok nefret uyandırıyordu. 1820 ve 1830'lar kadar erken bir tarihte Bulgarlar ile yakın akraba olan nüfusun ikamet ettiği Makedonya köyleri, Yunan başpiskoposlara şiddetle karşı çıkmışlardı. Bunu izleyen yıllarda Bulgaristan'da Bulgar veya en azından Slav kilise hiyerarşisi için baskı artmıştı, Bâbıâli de bu talebi çok da ters karşıla-

mamıştı. 1860'lı yıllarda Yunan denetiminden uzak bir Bulgar kilisesi talebiyle şekil bulan, Bulgaristan'ın dinî özerkliğini elde etme arzusu Rusya'da da destek kazanmıştı. Ancak Yunan ve Bulgarların sert bir mücadeleye girmesi ve bunu müteakip Balkanlar'da Ortodoks dininin zayıflaması, Rus hükümetinin hoşuna giden gelişme değildi. Rusya, Yunanistan'ında rızasıyla Bulgar kilisesini kurmak istiyordu ve her iki taraftaki aşırılık yanlılarına da karşıydı. 13 Mart 1870 tarihli fermanla Bulgar kilisesini kuran Bâbıâli, İgnatiev veya Gorchakov'un istediğinden daha da ileri gidiyordu; bu gelişme Rus siyaseti açısından gerçek bir başarı değildi. Bu fermanla 14 diyakoz Bulgar Kilisesi'nin yönetimine veriliyor ve Yunanlılar için oldukça umutsuz bir koşulla bu diyakozların bölgesi, nüfusun üçte ikisinin Bulgar olduğu alanları kapsayacak biçimde genişletiliyordu. Bâbıâli'nin girişiminin muhtemelen hesaplanan sonucu, Yunanlılar ve Bulgarlar arasında var olan düşmanlığı arttırmak olmuştu. Yunanlıların da hissettikleri hakarete uğramış olma duygusu kaybolan diyakozların geri verilmesini sağlamıyordu, ancak 1872 yılında Fener Patriği, özerk Bulgar kilisesinin heretik olduğunu ilân ederek bu duyguyu dile getiriyordu.

Yunanlılarla karşılaştırıldığında Sırplar, Bulgarların 1860'lardaki ulusal taleplerine sıcak bakıyordu. Bunun da nedeni ondokuzuncu yüzyılın en kaydadeğer Sırp hükümdan olan Michael Obrenovich'in Balkanlar'ın, siyasî reorganizasyonu için iddialı planlarını gerçekleştirmek için Bulgarları kullanmayı umut etmesiydi. Kısa iktidarı (1860-1868) boyunca Sırbistan'ın bir Ortaçağ prensliğinden modern bir devlete dönüşüm sürecini hızlandırmıştı. Yozlaşmış Senato gücünü büyük ölçüde yitirmiş ve en azından üç senede bir bir araya gelmesi gereken seçilmiş *Skupschina* ülkenin temel yasama organı hâline gelmişti. Çok zaman geçmeden Sırbistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kullanılabileceğini farkeden İngiltere ve Avusturya'nın huzursuzluğuna rağmen zorunlu hizmet esasına dayanan modern bir ordunun yaratılmasına başlanmıştı. Michael ayrıca başta Shabatz, Semedria ve Belgrad olmak üzere Osmanlıların elinde tuttukları en önemli Sırp kalelerinden çekilmesini sağlamıştı. Bu garnizonların Osmanlıların elinde olması Sırplar için önemli bir öfke kaynağı olmuştu. Michael tahta geçtikten hemen sonra 1861 yılında Osmanlıların kaleleri boşaltmasını istemiş ancak başarılı olamamıştı. 1862 Haziran'ında Belgrad'da Sırplar ve Osmanlılar arasında çarpışma başladı ve Osmanlı garnizonu, kalenin güvenliği içinden kenti topa tuttu. Bu olay, Michael'e konuyu bir kere daha gündeme getirme şansını verdi ve Eylül başında Avusturya'nın insiyatifiyle düzenlenen ve Avrupalı güçlerin İstanbul elçilerini bir araya getiren konferans, Belgrad'ın Müslüman mahallesinin boşaltılmasına ve Osmanlıların sadece kalede kalmasına karar verdi. Sırbistan'ın diğer bölgelerinde

de Osmanlılar kalelerinde kalacak, Sokol ve Udshitze kaleleri ise yıkılacaktı. Avusturya ve İngiltere'nin daha az kuvvetli itirazları yüzünden, Michael talep ettiği gibi bütün Osmanlı kalelerinin boşaltılmasını sağlayamasa da önemli bir başarı kazanmıştı. İzleyen yıllarda Prens, İngiliz kamuoyunu kazanmak ve İngiliz hükümetinin kendi taleplerine rıza göstermesini sağlamak için başarılı girişimlerde bulunacaktı[20]. 1866 Eylül'ünde Avusturya'nın Almanya'daki yenilgisi ve Macaristan ile meşgul olmasından yararlanarak, hâlâ Osmanlıların elinde bulunan daha az önem taşıyan iki kalenin kendisine bırakılmasını talep etti. Ekim sonunda, Michael'in İstanbul'daki adamı Ristich bütün kalelerin boşaltılması için müzakerelere başlamıştı. Aralık ayında hem İngiltere hem de Avusturya Bâbıâli'ye elindekileri vermesini öğütlüyorlardı; muhtemelen Avusturya kendisi Prusya ile feci sonuçlar doğuran savaşının etkilerinden kurtulana kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını ve yeni bir Balkan krizinden kaçınmak istiyordu. Rusya ve Fransa daha tereddütlü de olsa aynı politikayı izlediler. Bu nedenle Bâbıâli 4 Mart 1867 tarihinde kalan garnizonlarını boşaltmayı kabul etti. Buna karşılık görünüşü kurtarmak için, Belgrad'da Sırp bayrağıyla birlikte Osmanlı bayrağının da göndere çekilmesini talep etti, Michael de böyle bir ödün vermeye istekliydi.

Michael'in izlediği politikaların en önemli tarafı ise saltanatı döneminde, Balkan halklarının Osmanlılara karşı ittifak oluşturması için oluşturulan planlardı; bu planlar Prens kadar Başbakanı Garashanin'inde çalışmalarının sonucuydu. Benzer görüşler Balkanlar'ın diğer bölgelerinde de dolaşıyordu. 1860'larda Yunan hükümeti de Osmanlılara karşı bir tür işbirliği yapmak için Belgrad'da girişimlerde bulunmuştu, Tuna Prenslikleri'nin de dahil olabileceği bir Yunan-Sırp-Karadağ ittifakı fikri Atina'da destek kazandı. Bir çok yıl boyunca Balkan hükümetlerinin çoğu çok zayıf ve güvensiz olduğu için bu planlar sonuçsuz kaldı. Ancak Prens Michael'in yönetimi altında iki prensliğin sonuçta birleşmesini öngören Sırbistan-Karadağ Antlaşması 1866 Eylül'ünde imzalandı.[21] Mayıs 1867 tarihinde de bir grup Bulgar devrimci Bâbıâli ile yapılacak başarılı bir savaştan sonra Sırp-Bulgar birliğinin kurulması için Prensle antlaşma imzalıyordu. Daha da önemlisi, 26 Ağustos 1867 tarihli Yunan-Sırp Antlaşması Bosna Hersek'in Sırbistan'a, Epir ve Teselya'nın ise Yunanistan'a iltihakını öngörmekteydi. 1868 Şubat'ında imzalanan askerî antlaşma ile bu kararlar sağlamlaştırılıyordu, aynı yılın Ocak ayında Michael Romanya'nın Prens Charles'ı ile ittifak antlaşmasıydı. O tarihte Osmanlılara karşı oluşturulan Balkan ittifakı adeta 1912'deki olayların[22] habercisiydi ve iki kuşak önce idealistlere çok çekici gelen Balkan birliği ve federasyonu hayalini bir dereceye kadar gerçekleştirmiş gibiydi.[23] 1912 yılının Balkan ligi gibi varlığını bir ölçüde Rus etkisine ve özellikle de kendi insiyatifiyle Yunanlılar ve Sırpları bir

araya getirmek ve Hıristiyan Balkanlıların, Osmanlılara karşı genel bir savaşa girmesini teşvik etmek için bayağı çaba sarfeden İgnatiev'e çok şey borçluydu.

Bu Osmanlı karşıtı ittifakın, Osmanlı İmparatorluğu'nu yenilgiye uğratabileceği şüphelidir. Balkan devletlerinin tümü zayıftı. Hiçbirinin güçlü bir ordusu yoktu ve hepsi de ne kadar sürerse sürsün bir savaşı finanse etmekte büyük zorluklarla karşılacaktı. Bulgaristan'da hâlâ genel bir devrim havası yoktu. 1867 Mayıs-Haziran'ında Romanya ve Sırbistan'dan gelen silahlı çetelerin düzenlediği baskınlar, yöre halkından çok az destek görüyordu. Daha da önemlisi 1868 yılında Osmanlılara karşı savaş için en uygun zaman çoktan geçmişti. Osmanlı karşıtı ittifakın kalbi olan Sırbistan'a en çok baskı uygulayabilecek durumda olan Avusturya, Büyük Güçler içinde Balkanlar'daki Osmanlı egemenliğini korumayı en çok arzulayan ülkeydi. Avusturya'nın, 1866 Avusturya-Prusya savaşı esnasında ve onu izleyen karmaşada Balkan devletleri Osmanlılara saldırmış olsalardı, bu duruma etkin bir biçimde müdahale etmesi çok zordu. Ancak 1868 yılında Macar tebaalarının muhalefetini, 1867 yılının *Ausgleich*'ı* ile susturan Avusturya bir kere daha müdahale edebilecek durumdaydı. Habsburg hükümeti, Fransa'nın da desteğiyle, Osmanlılara karşı yapılan savaş hazırlıklarından dolayı Belgrad'ı protesto etti, bu arada Avusturya'ya saldırganca planlannda vazgeçerse Bosna'yı barışçı yollardan ele geçirmesine söz vermiş gibi görünmektedir. Osmanlı karşıtı ittifak için Rus desteği sınırlıydı ve yarım ağızla verilmişti. Rus Savaş Bakanı Milyutin 1867-8 döneminde Sırp ordusunu eğitmek için Rus subayları göndermişti, ama Gorchakov'un Rusya'yı olası bir Osmanlı-Sırbistan savaşına karıştırmada isteksiz olduğu da aşikârdı. Bu nedenle 1867'nin sonunda Belgrad'daki Rus etkisi kesinlikle azalıyordu. Ayrıca hiçbir Rus devlet adamı Romanya'yı güçlendirmek ve dolayısıyla da çok az gerçek değeri olmasına karşın, prestij nedenleriyle alınmak istenen Güney Besarabya'nın alınmasını da zorlaştırmak istemiyordu.

Osmanlı karşıtı cephenin askerî kapasitesi hiçbir zaman denenmedi. 1868 Haziran'ında Prens Michael öldürüldü ve kurmuş olduğu koalisyon bir anda parçalara ayrıldı. Karadağlı Prens Nicholas'ın Sırbistan hükümdarı olma arzusu yüzünden Sırbistan-Karadağ rekabeti hızla artıyordu. Michael'in oğlu ve varisi olan Milan sadece çocuktu; 1871 yılına kadar onun adına ülkeyi yöneten vasiler Avusturya etkisi altındaydı ve onların da Osmanlı karşıtı bir politika izlemesi beklenemezdi. Girit'i topraklarına katmaya yönelik başarısız girişimleri yüzünden yo-

* Avusturya-Macaristan Uzlaşması (*Ausgleich*): 1867 yılında parlamentodan geçen XII. Yasa ile uzlaşma (*ausgleich*) yürürlüğe girmiştir. Bu, Macaristan'la imparatorluğun geri kalan toprakları arasında değil, Habsburg hanedanı ile Macar ulusu arasında yapılan bir antlaşmaydı. Bu antlaşma ile hükümdarla, Macaristan arasındaki ilişkiler düzenleniyor ve tüm Habsburg toprakları üzerinde malî işlerin ve dış siyasetin ortak yürütülmesi öngörülüyordu. (ç.n).

rulan ve cesareti kınlan Yunanistan ise, 1870 yılında Bulgar kilisesinin oluşturulmasından sonra giderek Slav karşıtı oluyordu. Hepsinin ötesinde, daha sonra felaket boyunlarına erişen bir önem taşıyacak olan Yunanlılar, Sırplar ve Bulgarların Makedonya'daki rekabetinin tohumları atılmıştı.[24] Sırpların Kuzey Makedonya'daki talepleri 1867 Ağustos'unda Yunanistan ile antlaşma görüşmelerini karmaşık bir hâle getirmişti. Prens Michael'in Makedonya'nın büyük bir bölümünü Bulgar toprağı olarak tanımaya hazır olmasına karşın varisleri öyle değildi. 1873 tarihli Sırbistan haritası, Sırpların işgâl ettiği bölgeler arasında sadece Makedonya'yı almakla kalmıyor, Karadeniz'deki Burgaz limanını da içine alıyordu ki, bu iddia Bulgar milliyetinin reddi anlamına geliyordu.

Michael Obrenovich'in planları başarısızlığa uğramıştı. Bundan sonra Balkan milliyetçiliği bağımsızlığını kıskançca koruyan bir dizi devletin iyice belirginleşmesi anlamına gelecek ve daha önce mümkün görüldüğü türde bir Balkan federasyonunun doğuşuna sahne olmayacaktı. Bâbıâli açısından bu gelişmeler yararlıydı. Hıristiyanlar arasındaki bölünmeler, imparatorluğun yavaşça azalan gücünün temel desteğiydi. Ama artık Osmanlı Türklerinin de milliyetçilik virüsünden bağışık olmadığı ortaya çıkıyordu.

Bir kuşak için Osmanlı İmparatorluğu'nda reform temelde Hıristiyan tebaaya ödün vermek, onların ve Avrupalı koruyucularının taleplerini karşılamaya çalışmak ve onlara Osmanlı ve Osmanlılaşmış yöneticileri ile eşitlik vermeye çalışmak anlamına geliyordu. 1868'de üyelerinin üçte birinin Müslüman olmayan kişilerden oluştuğu Şûra-yı Devlet'in ortaya çıkması ile birlikte bu süreç önemli bir aşamaya ulaşmıştı. 1869 yılında yayınlanan yeni vatandaşlık yasası ile vatandaşlık toprak esasına bağlanıyor ve vatandaşlığın din ile tüm bağlantısı koparılıyordu.[25] Reşid Paşa, Âli Paşa ve Fuad Paşa gibi devlet adamlarının reform arzusu bu noktaya kadar içtendi, ama işlerin doğal akışı içinde onların temsil ettikleri değişim ve laik bir Osmanlı milliyetinin yaratılması imparatorluğu kurtarmaya yetmiyordu. Bunun iki nedeni vardı, 1870'lerde oldukça bariz olan neden, eşitlik sağlansa bile, ki uygulamada başarılacağı hâlâ şüpheliydi, eşitliğin Hıristiyan tebaayı tatmin etmeye yetmeyeceği gerçeğiydi. Hıristiyanlar giderek Giritliler gibi imparatorluk kapsamı dışında kalan soydaşlarıyla birleşmek veya Bulgarlar'da olduğu gibi özerklik talep ediyorlardı. Osmanlı yönetiminden kurtulmak istiyorlardı, onun korunmasına yardımcı olmak değil.

Çok daha az aşikâr olmasına karşın reformların önünü tıkayan ikinci unsur, reformun Türk nüfusta uyandırdığı nefretti. Birçok Türk için, Hıristiyan tebaaların istekleri yüzünden imparatorluğa dayattırılan reformlar, imparatorluğun zayıflığının ve Avrupalı Güçler tarafından aşağılanmasının bir sembolüydü; Türklerin

çoğu reformların şüphe götürür faydasından yararlanmıyor ve yararlanmak da istemiyordu.[26] Kırım Savaşı'ndan sonra kapitülasyon sisteminin giderek daha açıkça kötüye kullanılması da bu duyguyu güçlendirmeye yardım etmişti. Reformun sonucu, ulusal gücü veya prestiji arttırmak yerine ülkeyi halihazırda yöneten yüzeysel olarak Avrupalılaşmış bir memur oligarşisi olmuş gibiydi. Az sayıda eğitimli Türk'ün oluşturduğu bu grubun yol açtığı nefret tehlikeli boyutlara ulaşmaya başlamıştı. Reşid, Âli ve Fuad paşaların çiğner gibi gözüktüğü İslamî gelenek ve makamların adeta babadan oğula devredildiği yeni ve güçlü bir bürokrat sınıfının giderek arka plana ittiği subaylar ve ulemanın öfkesi de bu nefreti besliyordu.[27] Öte yandan hareket garip bir biçimde batılı eğitim ve yönetim fikirlerinden destek alıyordu. İtalyan liberal ve millî hareketi, Osmanlı milliyetçiliğine entrikacı bir nitelik kazandırıyordu.

1860'larda gevşek bir örgütlenme ile kurulan Genç Osmanlılar hareketinin büyümesi ile huzursuzluk somut bir biçim kazandı. Yine de hareket hiç bir sonuç elde edemedi. 1859 Eylül'ünde Hıristiyanlara yeni ayrıcalıklar tanınmasına karşı bir protesto hareketi gibi gözüken esrarengiz Kuleli Olayı tam bir başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Genç Osmanlıların 1865 yazında kurdukları ve devrimci bir örgüte benzeyen "İttifâk-ı Hamiyyet" kısa bir süre sonra dağılacaktı. 1867 yılında liderlerinin çoğu, Namık Kemal, Ali Suavî ve Mısır Prensi Mustafa Fazıl Paşa, Paris'te mülteciydi. Liderlerin arasında da anlaşmazlıklar yüzünden ayrılıklar başlayacak ve 1871 yılında Sadrazam Mahmud Paşa onlara af tanıdığı zaman, hemen hepsi vatanlanna geri döneceklerdi. Ancak tam anlamıyla tükenmiş bir güç oldukları da söylenemezdi. Başarısızlıklan bile Osmanlı İmparatorluğu'nda potansiyel olarak tehlikeli bir Türk milliyetçiliği türünün doğuşunu göstermişti. Yönetim karmaşası, 1871-1875 döneminin ekonomik sorunlan (özellikle Anadolu'da 1873-1874 döneminde ciddi kıtlık yaşanmıştı) 1875 yazında[28] Hersek'te isyan çıkması birçok Türk'ün rejim değişikliğine istekli baktığını gösterecekti.

1860'larda Osmanlı İmparatorluğu ve Balkanlar'ı etkisi altına alan milliyetçi akımlar arasında Batı Avrupa'daki gözlemcilere en etkiliyici geleni Panslavizmdi. Rusya'da uzun bir süreden beri Avrupa'daki diğer Slav halkların tarihine, dillerine, geleneklerine ve siyasî geleceklerine ilgi duyuluyordu. Bir Rus üniversitesinde ilk Slavonik Araştırmalar Kürsüsü 1811 yılında açılmıştı, 19. yüzyılın ilk yarısında bu ilginin yansımaları Rus edebiyatında giderek daha sık görülmeye başladı. 1860 ve 1870'lerde daha siyasî düşünen Panslavlannın habercisi olan 1830 ve 1840'lann Slavofilleri (Khomyakov, Samarin, Aksakov kardeşler) dinî, Avrupa Slavlarını birleştiren ilke olarak düşünüyorlardı. Onlar için Rusya'yı Slav dünyasının kalan bölümüne bağlayan zincir ırk, dil veya siyasî çıkardan ziyade Ortodoksluktu.[29] Slav

haklarının kültürel ve dilsel birliği konusu yüzyılın ortasından sonra, Rusya'daki herhangi bir grup tarafından değil Çek Dobrovski ve Slovak Kollar ve Safarik gibi Rus olmayan Slavlar tarafından vurgulanmaya başlamıştı. Panslavizm sözcüğünün ilk olarak Rusya'da değil, Slovak bilim adamı Jan Herkel'in 1862'de basılan, linguistik üzerine bir eserinde kullanılması da anlamlıdır. Ama yüzyılın ilk yansında bile, Slav dayanışmasının Rus siyasî gücünün önemli bir kaynağı olarak görülmeye başladığına dair işaretler mevcuttur. Özellikle yaşamı süresince bol miktarda Panslav eser veren Profesör M. P. Pogodin 1830'lardan sonra Rus liderliği altında kurulacak ve Yunanistan, Macaristan ve Tuna Prenslikleri'ni de kapsayacak büyük Slav halklan federasyonu önerilerinde sürekli bu konuyu işliyordu. Örneğin 1838'de Pogodin Çareviç Alexander'a Balkan Slavlannın "Beyaz Çar'ın tebaası olmaktan başka bir şey olmak istemediğini" ve sonuç olarak "Çar Nicholas'ın V. Charles ve Napoleon'un dünya devleti hayaline diğer ikisinin herhangi bir zamanda yaklaşabileceğinden çok daha yakın olduğu" güvencesini veriyordu.[30] Aynı sene İlliryalı lider Lyudevit Gaj I. Nicholas'a Hırvatlann Rus sempatizanı duygulannı kullanarak Balkanlar'ın hakimi hâline gelmesi çağrısını yapıyordu. Kırım Savaşı'ndan sonra Panslavizmin siyasî ve ırka ilişkin kökeni geçmişe oranla çok daha fazla vurgulanmaya başlıyor, dinî yönleri daha az önem taşımaya başlıyordu. Avusturya'nın Rusya'da uyandırdığı nefret, Panslavizmi Türk karşıtı olduğu kadar Alman karşıtı bir hareket hâline dönüştürüyordu. Hareketin önde gelen lideri, Rus tarihinin en önemli gazetecilerinden biri olan I. S. Aksakov 1861 yılında *Den* (Gün) gazetesinin editörü oluyordu. Balkanlar'da Rusya'nın Türkler kadar Ortodoks Yunanlılara da karşı çıkması ve Panhellenik hareketleri bastırması gerektiği konusundaki ısran, ulusal duygulann dinî duygulara nasıl da üstün geldiğinin iyi bir örneğidir.

1850'lerin sonuna kadar Panslav duygular etkin biçimde kurumsallaşmamıştı. 1858'de Moskova'da Panslav propaganda ve yardım faaliyetlerini yürütmek için Slav Yardımlaşma Komitesi kurulmuştu. Çok büyük bir örgüt değildi, birinci yılın sonunda 326 üyesi vardı ama toplumun en üst kademelerinden destek görüyordu. Hem İmparatoriçe hem de (daha sonra III. Alexander olarak tahta çıkan) veliaht örgüte para yardımında bulunuyordu, örgüt de Rusya'nın Balkanlar'la ilişkilerini denetleyen Dışişleri Bakanlığı'nın Asya Bölümü'ne faaliyetleri konusunda rapor veriyordu. Benzer komiteler St. Petersburg (1868), Kiev (1869) ve Odessa'da (1870) da kuruluyordu. Slav dünyasının her bölümünden gelen delegeler için 1867 yılında Moskova'da, 1868 yılında Prag'da düzenlenen kongreler Slavlann siyasî birliği fikrini en azından Rusya'da ateşlemeye büyük katkı sağladı ancak her iki kongrenin de Slav dünyasını tam temsil ettiği veya pratik bir sonuç yarattığı söylenemez.[31] 1860'lann sonlanna gelindiğinde Panslav görüşler

Rus resmî çevreleri arasında da önem taşımaya başlıyordu. İstanbul'daki Rus delegasyonundan İgnatiev Yakındoğu'da atak bir politika izlenmesi, Güney Besarabya'nın alınması, Paris Antlaşması'nın Karadeniz'e ilişkin maddelerinin ilgası, Rusya'nın diplomatik üstünlük kurarak veya doğrudan işgâl ederek İstanbul'u kontrolü altına alması çağrısında bulunuyordu; bu politika Avusturya ve Osmanlı Slavları arasında Panslav propaganda yürütülerek başarılacaktı. 1867 yılının Ocak ayında Rusya'nın Girit krizi yüzünden olası bir Batı müdahalesine önlem olarak Avusturya'ya karşı kullanmak üzere Galiçya sınırına büyük bir askerî güç yığılması ve Boğazlar'a inmek için 30.000 kişilik bir keşif kolu oluşturulmasını istedi, ama önerileri ilgi görmedi.

Bu dönemde Panslavizmin pratikteki önemi hâlâ çok azdı. Hareketin önemi, eğitimli Rusların ve toplumun en üst kademesinde yer alanlarının bir kısmının verdiği destekten kaynaklanıyordu. Panslavizmi popüler bir hareket olarak nitelendirmek abartılı olacaktır; ama kendiliğinden ve gayri resmî bir hareket olduğu söylenebilir. Bu hâliyle yaşamın içinden veya toplumun alt kesimlerinden gelen her insiyatife karşı geleneksel olarak şüpheli bir tutum izleyen Rus bürokrasisine çok az hitap ediyordu. Daha da önemlisi hareketin bu tür bir dinamizme sahip olması, kuşkusuz içerdiği Slav dayanışması veya fedakarlık ruhundan değil, Rus milliyetçiliği için bir araç olmasından kaynaklanıyordu. Gorchakov gibi konuşmak ve yazmak için Rusça değil Fransızcayı tercih eden bir kozmopolit veya Rus ordu ve yönetiminin üst kademelerinde önemli bir yer işgâl eden Baltık Almanlarına merkezi kesinlikle St. Petersburg'da değil Moskova'da bulunan bu tür bir sahte entelektüel milliyetçilik pek de cazip gelmiyordu.[32] Panslav gazetelerinin (*Den, Moskvich, Parus, Moskva*) devletle olan ilişkilerinde sürekli karşı karşıya kaldığı sorunlar ve 1860'lı yıllardaki sansür uygulamaları bu noktanın iyi bir örneğidir. Daha da önemlisi hiçbir zaman üzerinde anlaşılan veya örgütlenen bir Panslav siyasî programı olmamıştı. Yazdığı sayısız kitap ve makalede Pogodin, *Opinion on the Eastern Question* (1869) adlı kitabında General R. A. Fadeev, Panslavizmin en ünlü ve en okunmaya değmez eseri olan *Russia and Europe* (1871) adlı kitabında N. Y. Danilievski gibi yazarlar Rus egemenliğinde Balkanlar'da bir tür Slav Federasyonu planları sunmaktadırlar. Bu federasyonlar sık sık Orta Avrupa'nın büyük bölümleri ve Yunanlılar, Macarlar ve Romenler gibi Slav olmayan halkları da içermektedir. Aşağı yukarı daima başkentleri Istanbul'dur. Ama bu planlar, modeller değil hayallerdir. Bu tür bir federasyonun nasıl kurulacağı, bunu oluşturan unsurların birbirleriyle ne tür bağlantıları olacağı, İstanbul'un Rusya'ya iltihak mı edeceği yoksa serbest bir kent olarak mı kalacağı konusunda anlaşma yoktur. Bu hâliyle muğlak, örgütlenmemiş bir hareket olan

Panslavizm'in Rus devletinin üst kademelerinde çok az etkisi vardı. 1870'li yılların başında Panslavizm, Yakındoğu da yeni ve önemli bir unsur olarak ortaya çıkacaktı. Geleceğin göstereceği gibi Panslavizm, Rusya'da çok kısa süreli olsa da güçlü bir biçimde halkın duygularını ateşleyebilme gücüne ve dolayısıyla Rus devletinin Yakındoğu'da karşı karşıya olduğu ağır sorunlan daha da ağırlaştırma gücüne sahipti.

1870-1871 döneminin Fransa-Prusya savaşı Gorchakov'a diplomatik yollar ve Panslavların hiçbir yardımı olmadan, Rusya'nın son on beş senedir en büyük siyasî hedefi olan Paris Antlaşması'nın Karadeniz maddelerini iptal ettirme imkânını tanımıştı. 1870'lerden çok önce soruna doğru zamanlama ve becerikli bir uygulama ile yaklaşılırsa bu tür bir iptale Büyük Güçler'in en azından bir kısmının karşı çıkmayacağı ortaya çıkmıştı. 1859'da hem Fransa hem de Avusturya bazı koşullarda iptali kabul edeceklerini göstermişler, 1866'da da Bismarck iptali desteklemeye istekli olduğunu ifade etmişti. Avrupa tarihinde yeni bir dönemin başladığı sinyalini veren 2 Eylül 1870 tarihli Sedan savaşı Rusya'ya kaçırılmayacak bir fırsat verdi. Savaştan birkaç gün sonra Gorchakov, St. Petersburg'daki Prusya Elçisi Prens Reuss'a baskı yaparak ondan daha sonra Bismarck ve I. William'ın da teyit edeceği bir söz aldı. Bu söz, Rusya kendisini kötü duruma düşüren bu maddeleri kabul etmediğini ilân ederse Prusya'nın Rusya'yı destekleyeceği şeklindeydi. 27 Ekimde II. Alexander bakanlarına bunu yapmaya karar verdiğini açıkladı. Bakanlar oybirliğiyle bu kararı onayladılar ve yurtdışındaki Rus temsilcilerine gönderilmek üzere hazırlanan 31 Ekim tarihli sirkülerle Gorchakov, Rusya'nın artık kendisini Paris Antlaşması'nın XI-XIII. Maddeleriyle bağlı görmediğini ilân etti. Tuna Prenslikleri'ne ilişkin maddelerin sürekli ihlal edildiğine dikkat çekerek bu kararına oldukça meşru bir mazeret getirdi ve antlaşmanın bazı maddelerinin sürekli göz ardı edilirken diğer maddelerinin olduğu gibi kalamayacağını savundu.

Bu ilân sembolikti ve Rusya'nın 1856 yılında kaybetmiş gibi göründüğü uluslararası statü ve prestiji kazanma arzusuyla verilmiş bir karardı. Yakındoğu'ya ilişkin saldırgan planlar karann esin kaynağı değildi ve bu ilâna en çok karşı çıkma olasılığı olan İngiltere ve Avusturya'nın buna karşı etkili bir tavır almayacağı da ortaya çıkmıştı. İngiliz basını ve kamoyu Rusya'ya karşı düşmanca bir tavır almıştı[33] ama İngiliz hükümeti ve özellikle de Başbakan Gladstone çok daha ılımlı bir tavır içindeydi. Londra'da karşı çıkılan husus, Rusya'nın Karadeniz'de özgürlüğünü tekrar kazanma arzusu değildi. Karşı çıkılan bu özgürlüğün kazanılma biçimiydi, Rusya'nın tek taraflı ilânı uluslararası hukuk ve antlaşmaların bozulmazlığı ilkesini tehlikeli bir biçimde ihlaliydi. Viyana'nın ve Rus hareketine

karşı ortak İngiliz-Avusturya protesto önerisi sonuçsuz kaldı. Osmanlı hükümeti de aktif bir biçimde Rusya'ya karşı çıkmayı arzulamıyordu. Fransa-Prusya savaşının, Rusya'ya Güney Besarabya'yı geri alma fırsatı tanıyabileceğinden korkuluyordu ve İstanbul, Ruslar bu talepte bulunmadığı için çok rahatlamıştı. Dolayısıyla Rus hükümeti geri adım atmadığı takdirde Karadeniz'deki taleplerini büyük ölçüde gerçekleştirebileceği açıktı. Öte yandan Bismarck her şeyden çok Fransa'nın yalıtılmış durumunu sürdürmek istiyordu. Paris'te başında Favre ve Gambetta'nın bulunduğu Ulusal Savunma Hükümeti, deli gibi nerede olursa olsun müttefik arayışı içindeydiler, Rusya-İngiltere çekişmesi İngiltere, Avusturya ve Fransa'nın bir tür birliğe girerek, Prusya'nın 1870 yılındaki zaferinin meyvalarını kaybetmesine yol açabilirdi. Gorchakov'un sirkülerinin çıkışını ertelemeye çalışan Prusya Başbakanı şimdi Karadeniz konusunun mümkün olduğunca çabuk ve barışçıl yöntemlerle çözülmesi endişesini taşıyordu. 1870 sonbaharında Rusya hükümetine hareketinin uluslararası bir konferans tarafından onaylanmasının ne kadar arzu edilir bir gelişme olacağını anlatmaya çalıştı ve Kasım sonunda Londra'da bu tür bir konferans düzenlenmesi için anlaşma sağlanmıştı.

17 Ocak 1871'de konferans toplandı ve Mart ayında Karadeniz'de Rusya'nın egemenlik haklanna tekrar kavuşması için anlaşma sağlanarak sonuçlandı. Bu tavize karşılık olarak da Bâbıâli'ye Paris Antlaşması'nın uygulanmasını güvenceye almayı gerekli görürse, barış zamanında Boğazlar'ı dost ülkelerin savaş gemilerine açma hakkı tanındı. İngiliz hükümeti, 1856 yılının Karadeniz maddelerini ilgasının en azından biçimsel olarak, tek başına Rusya'nın kararının değil de uluslararası bir kararın sonucu hâline getirmeyi başarmıştı. Öte yandan Rusya'nın 31 Ekim 1870 tarihli sirküleri geri çekilmemişti. Sirküler "üsturuplu ve etkin bir biçimde hasıraltı edilmişti."[34] Rusya diplomatik bir zafer kazanmıştı, Gorchakov'un prestij ve ünü doruktaydı. Ama bu içi boş bir zaferdi. Zafer açık veya en azından yan açık bir kapıya vurarak kazanılmıştı. Uzun seneler boyunca, yoksulluk ve tutarlı bir Yakındoğu politikasının olmayışı Rusya'nın önemli bir Karadeniz filosu inşa etmesini engelleyecektir.

1870'lerde İngiltere ve Fransa'nın Kınm'da kazandığı zaferin Osmanlı İmparatorluğu'na tanıdığı sürenin etkili bir biçimde değerlendirilmediği aşikârdı. İmparatorluk yeteri kadar reform yapamamış ve modernleşmemişti. Yapılan reformlar çözdükleri kadar yeni sorunlar da yaratmıştı. Balkanlar'da milliyetçilik kapsam ve yoğunluk açısından sürekli bir artış gösteriyordu ve milliyetçiliğin arkasında karanlık ama pek de gerçek olmayan Panslavizmin gölgesi görülüyordu. Daha da önemlisi Avrupalı Güçler'in Osmanlı İmparatorluğu ile doğrudan ekonomik, stratejik ilişkilere girmesi daha önce görülmemiş boyutlara ulaşıyordu. Rusya'nın Bo-

ğazlar'a ilgisi, Avrupalı Güçler'in anlık ve birinci sınıf çıkarlarının sadece bir örneğiydi. Diğer Avrupalı Güçler için Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'daki güç dengesinin gerekli unsurlarından biriydi; bu nedenle de asla Rusya'nın kontrolüne girmesine izin verilmemeliydi, parçalanacaksa da paylaşım daha önce anlaşılan kararlar yönünde yapılmalıydı. Ama imparatorluğun önemi fazla olsa da, dolaylı, soyut ve adeta spekülatifti. Avrupalı Güçler'in bir bölümü, imparatorluğun çeşitli bölgeleriyle geleneksel veya prestij nedenleriyle ilgiliydi, Fransa'nın Suriye ve daha az da olsa Mısır'a ilgisi gibi. Kimi ülkelerin ise stratejik çıkarları söz konusuydu, Avusturya'nın Bosna'da, İngiltere'nin Mısır ve Mezapotamya'da olduğu gibi. Ama bunların hiçbiri söz konusu ülkeler için tam da gerekli veya yaşamsal değildi. 1870'lerde ise durum değişiyordu. Birçok Avrupa ülkesinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan doğrudan ekonomik kazancı söz konusuydu ve pot yükseliyordu. Osmanlı hükümetinin aldığı borçlar İngiltere ve Fransa'da Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığı ve istikrarına doğrudan kişisel ilgi duyan önemli *rantiye* grupları yaratmıştı, imparatorluğun malî durumunun çok ciddi olduğu aşikârdı. Osmanlı hükümeti varoluşunu sürdürmek için silahlı kuvvetlere ciddi harcamalar yapmak zorunda kalıyordu. Bir İngiliz elçisinin dediği gibi "Avrupa'da askerî devletler, Asya'da savaşçı ve göçmen kabilelerle çevrili büyük bir imparatorlukta belli bir düzeyin ötesinde tasarruf yapmak mümkün değildi."[35] Ağır ordu ve donanma harcamaları ve sabit gelirler daha fazla dış borçlanmayı getirirken bir yandan da kredi veren yabancıların taleplerini karşılamada giderek daha fazla sorun yaşamak anlamına geliyordu. 1858'den sonra Osmanlı imparatorluğu'nun malî sorunları aşırı derecede kağıt para basılmasıyla daha da ciddi bir hâle geliyordu ve 1860-1861 yıllarında Suriye'deki sorunlar Osmanlıların kredi alma kapasitesinin geçici bir süre için çökmesine yol açıyordu. 1865'ten sonra alınan yeni krediler aşağı yukan tümüyle eski borçların faizlerini ödemek için kullanılmıştı. 1870 yılı ortalarında sürekli borçlanma sonucunda devletin toplam 22 milyon liralık gelirinin 12 milyonu ulusal borcun faiz ödemelerine gidiyordu. 1860 yılında Amerika'daki iç savaş nedeniyle Avrupa'nın pamuk talebinin normal yollardan karşılanamaması pamuk üretiminin patlamasının da katkısıyla Mısır'daki yabancı sermaye yatırımları, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yatırımlardan daha da hızlı artmıştı. 1863-1876 döneminde Mısır'ın dış borçları 3.3 milyon pound'dan 91 milyon pound'a çıkmıştı ve bu borcun çok büyük bir bölümü Avrupa'dan gelmişti.

Yabancıların Osmanlı İmparatorluğu'na yatırım yapmasının tek aracı devlet borçları da değildi. İmparatorluğun kimi bölgelerinde geç de olsa demiryolu şebekeleri inşaatı başlamıştı, ilk Osmanlı demiryolu hattı 1866'da İzmir ve Aydın arasında trafiğe açılmıştı. Sultan Abdülaziz'in 1867 yılında yaptığı büyük Avrupa tu-

ru da demiryolu fikrinin Osmanlı İmparatorluğunda popüler hâle gelmesine büyük katkıda bulunmuştu. Büyük yatırım projeleri Avrupalı yatırımcı ve maceracıların ilgisini çekmeye başlamıştı.[36] Limanlarda, bankalarda ve her çeşit hizmet sektöründe Avrupalıların yatırımları yavaşça büyüyordu, 1867 tarihli yasayla yabancıların Osmanlı İmparatorluğu'nda emlak sahibi olabilmesi, yabancı sermaye yatırımlarını kolaylaştırmıştı. İngiltere'nin 1858-1865 döneminde Bâbıâli'deki elçisi Sir Henry Bulwer'in emekli olduktan sonra 1872'deki ölümüne kadar Doğu'da ayrıcalıklar koparmaya çalışan dört şirketten biri *Societe des Travaux Publiques et Banque d'Orient*'ın temsilcisi olarak çalışması değişen durumu göstermesi açısından çok anlamlıdır. Ponsonby veya Stratford'u benzer bir konumda hayal etmek imkânsızdır. Hepsinden önemlisi 1869 Kasım'ında Süveyş kanalının açılması, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde en önemli ticaret yollarından ikisinin bulunduğu anlamına geliyordu, kısa bir süre sonra Süveyş kanalı binlerce yıllık Boğazlar'dan çok daha önemli bir hâle gelecektir.

Kızıldeniz'den Akdeniz'e deniz seviyesinde bir kanal açılmasının pratik olarak mümkün görüldüğü 1840'larda İngiliz hükümeti bu projeye şiddetle karşı çıkmıştı. Londra'da bu tip bir kanalın 'İkinci bir Boğaz" olacağı ve her türden uluslararası soruna yol açacağı savunuluyordu, olaylar bu tahmini haklı çıkaracaktı. Bu kanalı inşa etmek çok zor ve pahalı olacaktı, ünlü Fransız ve Avusturyalı mühendisler Talabot ve Negrelli 1847'de yapılan incelemelerden sonra böyle bir projenin mümkün olduğunu düşünmüşlerdi. 1863 yılına kadar İngiliz Dışişleri Bakanlığı kanalın inşa edilebileceği konusunda ikna olmamıştı. Kanal projesinin Fransa'da popüler olması, bu görüşün kaçınılmaz olarak İngiltere'de şüpheyle karşılanmasına yol açıyordu, Londra'da kanalın Hindistan'a giden en kestirme yolda Fransa'nın ağırlıklı bir konuma geçmesine yol açacağı endişesi vardı. Kanal, Mısır'ın Fransa tarafından sömürgeleştirilmesine bile yol açabilirdi. Palmerston ve Dışişleri Bakanlığı'ndaki halefleri kanal yerine yarımadayı boydan boya geçen bir demiryolu inşa edilmesini savunuyorlardı, böyle bir demiryolunun inşaatı 1858 yılında tamamlanmıştı.

1854 yılında Mehmed Ali Paşa'nın en sevdiği oğlu Said Paşa'nın Mısır Hıdivi olması, ülkede Fransız etkisinin egemen olmasına yol açtı. Aynı yılın Kasım ayında eski Fransız diplomatı Ferdinand de Lesseps kanalı inşa etmek için Said Paşa'dan 99 yıllık bir imtiyaz aldı. Hem Kahire hem de İstanbul'da İngilizlerin şiddetli muhalefeti ve Kont Buol'un tereddütlü tavrı 1858 Kasım'ına kadar de Lesseps'in Paris'teki şirketi *Compagnie Universelle du Canal Maritime de Suez*'in hisseleri satmasına engel olmuştu. Hisseler satışa çıkarıldığında (satışa çıkarılan 400.000 hissenin 220.000'i halk tarafından alınmıştı) hisselerin çoğu Fransızlar

tarafından satın alınmıştı. İngilizler'in kanala karşı düşmanca bir tutum takınmaları, Fransız milliyetçiliğinin kanala destek olmasına yol açmıştı. Kanal çalışmaları resmen 1859 Nisanında başlamıştı. Aynı yılın Ekim ayında İstanbul'da İngiltere'nin muhalefeti projeyi durma noktasına getirecek gibi görünürken, Kuzey İtalya'da Avusturya ile savaşının sona ermesi ile elleri boşta kalan III. Napoleon projeye resmî destek vermeye karar veriyordu ve bu karar da belirleyici oluyordu.

De Lesseps daha birçok sorunla karşılaşacaktı, ama daha önce olmadıysa bile 1863'de Londra'da, İngiltere ne yaparsa yapsın kanalın inşa edileceği farkedilmişti. Kanal ticarî çevrelerde daima destek bulmuştu ve İngilizler Gladstone'un İngiltere'nin denizdeki üstünlüğünü koruması için kanalı da öyle veya böyle kontrol etmesi gerektiği yorumuyla teselli bulabilirlerdi. İngiltere'nin muhalefeti, 19 Mart 1866'da Bâbıâli'nin de Lesseps'in projesine resmî onay vermesiyle sona erdi. Kanalın izleyen üç yıl içinde tamamlanması Fransa II. İmparatorluk Fransası'nın en göz alıcı başarısıydı.

Kanal yaşamının ilk iki yılında ticarî bir başarı kazanamamıştı. 1870-1871 döneminde İngiliz hükümetinin kanalı şirketten satın alabileceği önerileri bile getirilmişti. Birkaç sene sonra ise kanalın inşaatının dünya ticaretinin yüzünü değiştirdiği ve Avrupa'nın Hindistan, Uzakdoğu ve hatta Avusturalya ile ilişkilerinde yeni bir dönemin başladığı ortaya çıkacaktı. Batı Avrupa ülkeleri ve özellikle de İngiltere için Yakındoğu'nun stratejik ve ticarî önemi kökten değişmişti. Daha önce olduğu gibi Doğu'dan gelen ve giden mal ve yolcular için uygun bir kestirme yol olmanın ötesinde, Süveyş kanalı dünya ticaretinin en büyük ticaret damarı hâline gelmişti. Süveyş kanalı, Avrupa ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğu'nda artan ekonomik çıkarlarının sadece en parlak örneklerinden biriydi ve bu durum, imparatorluğun kalan ömrü boyunca Avrupalı Güçler'in Yakındoğu'ya karşı tavrını da etkileyecekti.

Notlar

1 Alice E. Mange, *The Near Eastern Policy of the Emperor Napoleon III,* Urbana, 1940, s. 74.

2 Oy verme hakkına sahip olanların sadece küçük bir bölümünün seçim kütüklerine adını yazmasına izin verilmiş, ve bu azınlığında sadece küçük bir bölümü oy kullanabilmişti.

3 Antlaşmazlıklar Osmanlıların Grahova'da ağır bir yenilgiye uğramasıyla son buldu. Aynı yılın 8 Kasım'ında imzalanan bir protokol ile Büyük Güçler, Karadağ ve Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte, sınırların 1856 yılının statükosu temelinde Avrupalı bir komisyon tarafından belirlenmesine karar verdiler. İngiltere ve Avusturya'nın muhalefeti karşısında Fransa ve Rusya'nın Karadağ'a biraz daha toprak kazandırma çabaları sonuçsuz kaldı.

4 Bu belirsiz dönem için bkz., T. W. Riker, *The Making of Roumania: A Study of an International Problem, 1856-1866* Oxford, 1931, XI. Bölüm; K. Bell, *The Constantinople Embassy of Sir Henry Bulwer, 1858-65*, (Doktora Tezi) London University, 1961, s. 156-161.

5 Cuza 1860 Ağustosunda iki eyalet için birleşik bir Savaş Bakanlığı oluşturmuştu bile

6 Romanya'nın başlangıç dönemi ile 1870'lerin sonunda ortaya çıkmaya başlayan Bulgar devleti arasında büyük farklar vardı. Bulgaristan başlangıçtan bu yana oldukça uyumlu ve örgütlü siyasî partilere sahipti. Bunun nedeni muhtemelen Bulgaristan'daki orta sınıf ve meslek sahiplerinin gerçekten Bulgar olması, Romanya'da ise bu sınıfların Yunanlılar, Yahudiler, Almanlar ve Ermenilerden müteşekkil olmasıdır.

7 1860 yılında Lübnan'da toplam 8.000 Marunî ve yaklaşık 1.500 Dürzî öldürülmüştü. J. Nantet, *Histoire du Liban*, Paris, 1963, s. 189-90.

8 Bkz., s. 189-190.

9 M. Emerit, "La crise Syrienne et l'expansion economique français en 1860", *Revue Historique*, CCVII (1952), s. 211-232.

10 Palmerston'un 1859 Haziran'ında Başbakanlığa dönmesi, Rusya'nın bakış açısından böyle bir kopuşu çok arzu edilen bir gelişme hâline getirmişti.

11 İşgâlin 5 Martta sona ermesi gerekiyordu ancak cemaatlar arasında yeni şiddet olayları çıkması olasılığı Büyük Güçler'in süreyi 5 Haziran'a kadar uzatmasına yol açtı.

12 Anadolu'nun Batı kıyısı açıklarında bulunan Sisam adası, 1832 yılından beri Hıristiyan bir valinin yönetiminde özerkti.

13 Kral Otto otuz yıllık zor ve rahatsız bir hükümdarlıktan sonra Ekim 1862'de askerî bir ayaklanmayla tahttan indirilmişti. Yerine, Yunanlıların I. George'u ünvanıyla Schleswig-Holstein-Sondenburg-Glücksburg Alman hanedanlığı ailesinin bir üyesi geçmişti.

14 F. Charles-Roux, *Alexandre II, Gortchakoff et Napoleon III*, Paris, 2. bs., 1913, s. 406.

15 Charles-Roux, *a.g.e.*, s. 459.

16 Stanley 13 Mart 1867'de "Her ikisi de fanatik ve hoşgörüsüz, buradaki medeniyet açısından ikisi arasında bir tercih yapmanın anlamı yok" diye yazıyordu. K. Bourne, "Great Britain and the Cretan Revolt, 1866-1869", *Slavonic and East European Review*, XXXV (1956-1957), s. 84.

17 Bkz., *a.g.e.*, s. 254-259.

18 1856-1876 döneminde 500 Bulgar Rusya'da eğitilmişti (B. H. Sumner, *Russia and the Balkans, 1870-1880*, Oxford, 1937, s. 112). Öte yandan Bulgarların ulaşabileceği en önemli Batılı eğitim kurumu olan İstanbul'daki Robert Kolej ise 1878 yılında 45 Bulgar eğitmişti. C. E. Black, "The Influence of Western Political Thought in Bulgaria, 1850-1885", *American Historical Review*, XLVIII (1942-1943) s. 508.

19 E. Haumant, "Les origines de la lutte pour la Macédoine (1855-1872)", *Le Monde Slave*, (Ekim 1926), s. 57. 1872 kadar geç bir tarihte reformcu devlet adamı Midhat Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun Sırbistan ve Romanya'yı yeni kurulmuş Alman İmparatorluğu'nun Bavyera ve Wüttemberg'i içerdiği şekilde içine alan yeni bir örgütlenmeye ihtiyaç olduğunu söylemiş, ancak bir sonuca varamamıştı.

20 İstanbul'daki Rus ve Fransız temsilcileri Lobanov ve Moustier 31 Temmuz'da Belgrad kalesinin Sırplara verilmesini talep etmiş, ancak başarılı olamamışlardı. Moustier daha sonra Sırbistan'daki tüm Osmanlı kalelerinin yıkılmasını sağlamaya çalışacaktı.

21 1866'nın ikinci yarısı ve 1867 yılı boyunca Karadağ ile Bâbıâli arasında küçük sınır sorunlarında dolayı sürekli sürtüşmeler oluyordu.

22 Bkz., s. 267-269.

23 Bkz., s. 60.

24 Bkz., s. 279-282.

25 Bir önceki yıl Gregoryen bir Ermeni Nafıa Nazırı olmuştu; bir gayrimüslim ilk kez böyle bir makama atanıyordu.

26 1857 yılında İstanbullu Ermenilerden biri "Yabancılar, Osmanlı hükümetini nefret verici bir hâle düşürdükten sonra, onu yaşatılabilir hâle sokmaya çalışıyorlar" diyordu. R. H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*, Princeton, 1963, s. 72.

27 Bu düşmanlık özellikle Reşid Paşa'nın 1858 Eylül'ündeki ölümünden 1871 Eylül'ündeki kendi ölümüne kadar Osmanlı yönetiminin en söz sahibi kişisi olan Âli Paşa'ya karşı çok belirgindi.

28 Bkz., s. 170.

29 Ancak bu görüş, Hırvatlar ve Polonyalılar gibi Katolik Slavlar için geçerli değildi. Polonyalıların Slavlık'tan çıkmaları Slavofil ve Panslavlar için hiçbir zaman çözemedikleri bir sorundu.

30 F. Fadner, *Seventy Years of Pan-Slavizm in Russia: Karazin to Danilevskii, 1800-1878*, Washington, 1962, s. 200-201.

31 Örneğin kongrelerde tek bir Bulgar vardı, Prag Kongresi'ne davet edilen 53 Rus'tan sadece 13'ü kongreye katılmıştı. S. B. Kimball, "The Prague Slav Congress of 1868", *Journal of Central European Affairs*, XXII (1962), s. 174-199.

32 Slavofillerden miras kalan biçimiyle Panslavizm toplumsal reforma ilgi göstermiş ve keyfi ve baskıcı devlete karşı hoşnutsuzluk sergilemiştir. Bu, anarşizmin peygamberi Bakunin'in 1860'lara kadar savunduğu Panslavizmin aşırı bir biçimi olarak görülebilir.

33 1864 yılında Rusya'nın Çerkezistan'daki bağımsızlık hareketini bastırması ve daha da önemlisi 1863-1864'de Leh isyanının bastırılmasının İngiltere'de Rus karşıtı duyguların canlı tutulmasına büyük katkısı olmuştu.

34 W. E. Mosse, "The end of the Crimean System: England, Russia and the Neutrality of the Black Sea, 1870-1871", *Historical Journal*, IV (1961), s. 190.

35 Bell, *a.g.e.*, s. 65.

36 Örneğin 1872'den sonra demiryolu yapımı planlamasında Osmanlı hükümeti için çalışan Alman mühendis Wilhelm von Pressel tüm imparatorluğu birleştirip kaynaklarını arttıracak devasa bir demiryolu ağı yapılmasını önermişti.

VII

1875-1878 DOĞU KRİZİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Avrupa'daki en uç noktası, dağlık, güzel ve geri kalmış bölgesi Bosna-Hersek, imparatorluk tarihi boyunca kronik olarak kötü yönetim ve kanunsuzluktan çekmişti. Müslüman toprak sahipleri yüzyıllardır bağımsızlığa yakın bir özerkliğe sahipti. Merkezîleştirme politikalarının bir parçası olarak, II. Mahmud âyanı hizaya sokmak için uzun bir süre mücadele etmiş ve bir ölçüde başarılı olmuştu. Ama 1850'li yılların başında bu eyaletlerin hiçbir zaman olmadığı kadar Bâbıâli'nin idarî denetimine girmesinden önce, II. Mahmud'un bu çabaları bölgedeki en önemli huzursuzluk kaynağı olan antik toplumsal ve ekonomik yapıyı değiştirmek için bir şey yapmamıştı. Müslüman yöneticiler genellikle çoğu hâlâ serf olan Hıristiyan köylüleri sertlikle yönetiyordu. Dolayısıyla toplumsal bölünmeler dinî aynmlarla da kesişiyor, etnik ve linguistik açıdan bir olan toplumu umutsuzcasına bölüyordu.[1] 1861-1862 yıllarında Bosna'da ciddi ayaklanmalar olmuştu, özerk Sırbistan'ın varlığı da iki eyaletteki durumu ciddi ölçüde etkiliyordu. Mostar ve Banja Luka'da Sırpların desteklediği ilahiyat fakülteleri, Güney Slav ve Pansırp propaganda merkezi işlevini görüyorlardı, muhtemelen sadece Michael Obrenovich'in 1868 yılındaki ölümü yeni bir Hıristiyan ayaklanmasını önlemiştir. Obrenovich'in ölümü Bosna ve Hersek'teki Sırp faaliyetlerinin gevşemesine yol açmıştı. Ama 1870'lerin başında Osmanlı İmparatorluğu'nun tümünü pençesine alan kötü yönetim ve ekonomik sorunlar buradaki huzursuzluğun da büyümeye devam etmesinine yol açıyordu. 1875 Temmuz'unda artan vergiler ve tanmsal koşulların katlanılmaz oluşu büyük ölçüde Hıristiyan köylülerin, Müslüman toprak sahiplerine isyanı olan bir ayaklanmaya yol açıyor, bu ayaklanma Büyük Güçler'in başkentlerinde huzursuzluk ve Slav dünyasının büyük bir bölümünde de sempati yaratıyordu.

Özellikle isyan bölgesinin Slav komşuları, ayaklanmaya sıcak bakıyordu. Karadağlı Nicholas başlangıçtan itibaren isyancıları el altından destekliyordu. Olaylara Batılı gibi bakan ve tebaasının hiç sevmediği Sırbistanlı Milan ise bu tavrı desteklemiyordu, hep saldırgan bir tavır izleyen Sırp Başbakanı Ritsich bile tehlike çok bariz olduğu zaman Osmanlılarla savaşa girmeyi arzulamıyordu. Daha da önemlisi II. Alexander, Sırp hükümetini isyancılar lehine duruma müdahale etmemesi için uyarmıştı. Ama kamuoyu ve *Scupshchina*'nın tavrı Milan'ı hareket etmeye zorlayacaktı. Bosna ve Hersek'e yardım etmediği takdirde tahtı ve hatta hayatı tehlikeye girecek gibiydi. Ekim ayında Sırp ordusu ile isyanı bastırmak için sınır boyunca toplanan Osmanlı kuvvetleri arasında sık sık çarpışmalar oluyordu. Ama bir köylü isyanını uluslararası olay boyutuna iten gelişme, isyanın Rusya'da yarattığı tepki ve sonuç olarak Rusya ile diğer Büyük Güçler arasında Yakındoğu konusundaki tavrın ne kadar farklı olduğunun ortaya çıkmasıydı.

Üç yıl önce II. Alexander, Alman I. William ve Avusturya Macaristan İmparatoru Francis Joseph 1872 Eylül'ünde iktidarı tehdit eden devrimci güçlere karşı Avrupa'nın muhafazakâr güçlerinin birliğinin bir sembolü olarak Berlin'de kısa bir süre için bir araya gelmişlerdi. 1873 Mayıs'ının başlarında, I. William'ın St. Petersburg ziyareti esnasında, üçüncü bir ülkenin saldırısı hâlinde her iki ülkenin birbirine 200.000 asker göndererek yardım etmesini öngören Rus-Alman askerî antlaşması imzalanmıştı. Bir ay sonra Çar ve Francis Joseph, herhangi bir uyuşmazlık yüzünden anlaşmazlığa düşmeleri hâlinde birbirlerine danışmaya karar verdiler. Bu kendi içinde sınırlı ve önemsiz[2] görüşme ve antlaşmalar Birinci *Dreikaiserbund*'u (Üç İmparator Birliği) oluşturuyordu. Rusya ve Avusturya'nın birbirine duyduğu düşmanlık ve güvensizlik başlangıcından beri birliği zayıflatıyordu. Habsburg İmparatorluğu'nun Dışişleri Bakanı olan Kont Julius Andrassy, 1848-1849 Macar devriminde önemli bir rol oynayan ve sınıfının Rus karşıtı tutumunu paylaşan büyük bir Macar aristokratıydı. Rusya'nın en tehlikeli düşmanı olan İngiltere ile ilişki kurma arzusu bile Rusya açısından onu güvenilmez olarak nitelendirmeye yeterliydi. Andrassy 1871 Aralığında İngilizlerle ittifak için birkaç girişimde bulunmuştu. Ayrıca, son yirmi yılda St.Petersburg'da oluşan Avusturya karşıtı gelenek hâlâ gücünü koruyordu. Avusturya ve Rusya, her şeyin ötesinde Balkanlar'a ilişkin farklı tutumları ile birbirlerinden ayrılıyorlardı. Rus hükümeti, Osmanlı İmparatorluğu'nu yok etmeyi arzulamıyordu, ama uzun yıllardır Rus politikası Balkanlar'da Romanya ve Sırbistan tarzında Hıristiyan hükümdarların yönettiği bir dizi özerk devlet yaratmayı öngörmüştü. Bu amaca ulaşılsaydı, imparatorluk en azından Avrupa'da eski hâlinin silik bir kopyasına indirgenmiş olacaktı. Ayrıca Panslav gruplar Avustur-

ya'nın Balkanlar'da topraklarını veya etkisini arttırmasına karşı saldırganca bir tavır içindeydi.

Viyana ise aksine Habsburg çıkarları için, Osmanlı İmparatorluğu'nun varolan biçimiyle korunmasının çok önemli olduğunu düşünüyordu. Andrassy 29 Ocak 1875'de düzenlenen bir bakanlar konferansında "Osmanlı İmparatorluğu Avusturya için âdeta ilahî bir yarar sağlıyor. İmparatorluğun varlığı bizim çıkarlarımız için gerekli. Küçük devletlerin statükosunu koruyor ve bizim çıkarımıza onlann yükselme hırslanna engel oluyor. Osmanlı İmparatorluğu olmasaydı, bu ağır yük bizim omuzlarımıza binecekti"[3] diyordu. Avusturya askerî çevrelerinde Habsburg hanedanının, ilk uygun fırsatta Bosna ve Hersek'i işgâl etmesi gerektiği savunuluyordu.[4] İmparatorun sivil memurlarının çoğu bu görüşe katılmıyordu. Özellikle Macar liderlerin çoğu böyle bir işgâle karşıydı. 1867 yılında yapılan anayasa değişiklikleriyle Habsburg İmparatorluğu'nun doğu kısmında Macarlara üstün bir konum verilmesiyle Macarlar varolan Slav nüfusu yönetmek ve Macarlaştırmak çabasına girmişlerdi. Habsburglar'ın daha fazla Slav'ı imparatorluk nüfusuna katmalanyla işlerinin daha da zorlaştırılmasına izin vermeye niyetli değillerdi. 1859 ve 1866'da uğradığı yenilgilerin sonucunda kaybedilen topraklann yerine yeni topraklar fethetmeye hevesli olan Francis Joseph, askerlerin görüşüne sıcak bakıyordu. 29 Ocak tarihinde düzenlenen toplantıda, Bosna ve Hersek'teki ayaklanmanın Avusturya birliklerinin işgâli için mazeret olarak kullanılmasına karar verdi. Birkaç ay sonra isyan çıktığında, Andrassy askerlerin bu eyaletlerin hemen ele geçirilmesi için yaptığı baskıya karşı koydu, 16 Ekim tarihli bir sirkülerde Rusya'nın önerdiği gibi zor kullanarak Osmanlı egemenliği altında iki özerk bölge yaratmanın, dinî farklar yüzünden çözüm olmayacağı uyansını yapıyordu. Ayrıca bu bölgelere özerklik vermek, Bulgaristan'a da benzer ödünler verilmesi talebine yol açacak, bu da Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlılara karşı saldırgan bir politika izlemesine yol açabilecekti. Bu nedenle Rusya ve Avusturya, Bosna ve Hersek'e karşı kökten farklı tutumlan ve daha da önemlisi Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa siyaseti konusundaki tavırlanyla birbirinden ayrılıyordu.

1875-1878 krizi boyunca Rusya sadece Avusturya ve İngiltere'nin muhalefeti ve kendisine destek olacak herhangi bir güç bulamamaktan değil, kendi politikasındaki bölünmeler ve uyumsuzluk yüzünden de zayıf düşmüştü. Bu sonuca yol açan çelişkili güçleri Gorchakov ve İgnatiev simgeliyordu. Bu kişiler arasındaki çekişme Rus siyasetinin en önemli unsurlarından biriydi. Çok zeki, enerjik, başına buyruk ve kullandığı yöntemler konusunda çok da seçici olmayan İgnatiev, Panslav görüşlerden etkilenen birkaç önemli Rus diplomatından biriydi. 1864 yılında İstanbul'a geldikten kısa bir süre sonra, Bâbıâli'de kişisel etkisi

olan kişilerden biri olmayı başarmıştı. Avrupa siyaseti konusunda çok az deneyimi vardı[5] ve Rusya'nın Yakındoğu'da Osmanlı İmparatorluğu'nun eninde sonunda parçalanmasına yol açacak bağımsız bir politika yürütmesini hedefliyordu. 1870'lerin başında Balkanlar'daki Slav tebaanın isyanı sonucunda, imparatorluğun kısa zaman içinde çökeceğini umut ediyordu; Sultan'ın Arap tebaası da Mısır'ın önderliğinde isyanı destekleyebilirdi.[6] Yakındoğu'da uluslararası bir harekatı veya Rusya'nın uluslararası yükümlülükler altına girmesini hoş karşılamıyordu. Avusturya'ya duyduğu güvensizlik âdeta İngiltere'ye duyduğu güvensizliğe eşitti ve 1872-1873 dönemindeki Avusturya-Rusya yakınlaşmasına karşı çıkmıştı. Seksen yaşına merdiven dayamış olan Gorchakov ise hedefleri açısından temkinli, dar bakış açılı ve hepsinin ötesinde bir Avrupalı ve profesyonel diplomattı. Gorchakov için Doğu Sorunu, Avrupa siyasetinin ayrılmaz bir parçası, uluslararası tartışmalar ve konferanslar tarafından belirlenmesi gereken bir konuydu. İgnatiev'in savunduğu radikal ve bağımsız politikayı, gerçekler konusundaki görüşleri ve duygularına çok ters buluyordu. Balkanlar'daki karmaşık sorunlara karşı izlediği temkinli tavır Maliye Bakanı Baron Reutern, Savaş Bakanı Milyutin, Londra ve Viyana'daki Rus elçileri Kont P. A. Shuvalov ve E. P. Novikov tarafından da destekleniyordu. Özellikle Shuvalov daha sonra Milyutin'in de desteğiyle Rusya'nın enerjisinin Boğazlar'da yoğunlaşmasını, barbar ve nankör Slavlara harcanmaması gerektiğini savunuyordu. İgnatiev ise Panslavların ve bazı askerî çevrelerin desteğine güvenebilirdi.

Kısa sürede İstanbul'daki elçinin Bosna ve Hersek'teki isyanla ilgili olarak kendi politikasını izlemeye kararlı olduğu ortaya çıkmıştı. 1875 sonbaharında, Temmuz ve sonrasında Büyük Güçler'in konsolosluklarının ortak girişimiyle ile sorunlu eyaletlere barış getirme çabaları başarısızlığa uğradıktan sonra Sultan'ı, II Alexander ile kişisel müzakereler yaparak soruna çözüm bulma konusunda ikna etmişti, müzakereler doğal olarak İgnatiev aracılığıyla yürütülecekti. Bu öneri Gorchakov'un Avusturya ile işbirliği yapma arzusuna uymuyordu. İgnatiev, Kırım Livadia'da Çar'ı ziyaret ederek önerisine destek bulmaya çalıştı ama II. Alexander öneriyi reddetti. Ama Rusya'da isyancılar için duyulan sempatinin artması İgnatiev'in pozisyonunu güçlendiriyor ve tavsiyelerine karşı koymayı zorlaştırıyordu.

Büyük Güçler'in Bosna ve Hersek'te barış sağlama yönünde yaptıkları ilk ciddi girişim, Avusturya Dışişleri Bakanı ve Viyana'daki Rus elçisinin birlikte hazırladıkları ve 30 Aralık 1875'te önemli Avrupa başkentlerine yolladıklan Andrassy Notası'ydı. Nota, Bâbıâli'ye isyankâr eyaletlere dinî özgürlük vermesini, iltizamın kaldırılmasını ve Osmanlı hükümetinin köylülerin toprak sahiplerinden toprak satın almasına yardımcı olmasını ve dolayısıyla da isyana yol açan tarım işçilerin

sorunlarını azaltmasını öneriyordu. Sultan bu reformları yerine getirme arzusunu Büyük Güçler'e resmen bildirecek ve reformların uygulanmasını denetlemek için Müslüman ve Hıristiyanlardan oluşan karma bir komite kurulacaktı. Bâbıâli Bosna ve Hersek'te reform sözü veren 2 Ekim ve 12 Aralık tarihli (ki bu sonuncusu İgnatiev'in çabasının sonucuydu) fermanları da resmen Avurpalı güçlere iletecekti. Bu öneriler diğer Büyük Güçler tarafından da kabul edilmişti. İngiltere'nin öneriye verdiği destek biraz tereddütlüydü, İngiltere Bâbıâli'den bu reformlan kabul ettiğini yazılı olarak belirtmesini istemeyi reddetmişti. Osmanlı hükümeti birkaç küçük değişikle, bu önerileri isteksizce de olsa 13 Şubat 1876'da kabul etmişti. Birkaç gün sonra bu reformlar Bosna ve Hersek'te halka duyurulmuştu. Ama reformlar sadece görünüşü kurtarıyordu. Bâbıâli malî olarak ve bu bölgedeki memurlarının muhalefetine rağmen reformları gerçekleştirecek kadar güçlü değildi. Bosna ve Hersek'in Hıristiyanları haklı nedenlerle, Bâbıâli'nin gücü ve kendileri için önlem almadaki istekliliğine güvenmiyorlardı. Avusturya'nın uyguladığı büyük baskıya karşın isyancılar savaşmayı durdurmayı reddettiler, Nisan başındaki kısa ateşkes pratik hiçbir sonuç vermedi. Andrassy'nin en az sorunla gerginliği yumuşatma girişimi, özellikle Rus müdahalesinden kaçınma çabalan başarısız olmuştu. 1876 yılının ilk aylarında Rusların isyancılara duyduğu sempati önemli ölçüde artmıştı, İgnatiev'in Panslav eğilimi ise giderek güçleniyor ve Panslavlann hareketlerini yönlendiriyordu. Rusya'da güçlü kamuoyu desteğine sahip olan Karadağ, Ocak ayı ve sonrasında Bosna ve Herseklilere açıkça yardım etmeye başlamıştı. Nisan ayında savaş yanlıları Belgrad'da hakimiyeti ele geçirdiler. Balkanlar'da Avusturya-Rusya çatışması tehlikesi olduğu açıktı. Mayıs ayında Gorchakov ve Andrassy bu tehlikeyi savuşturmak amacıyla Berlin'de bir araya geldiler.

Bu toplantıdan aşağı yukan tümüyle Andrassy'nin eseri olan 13 Mayıs tarihli Berlin Memorandumu çıktı. Memorandum iki aylık ateşkes ve yumuşama sürecinden sonra Bâbıâli ve isyancılann görüşmelere oturmasını öneriyordu. Bosna ve Hersek için reform programı, Andrassy Notası'nda tanımlanandan daha dar kapsamlıydı, reformları denetleme görevi Büyük Güçler'in bölgedeki konsoloslarına veriliyordu. Ama memorandum bir başka reform önerisi olmanın ötesinde de bir anlam taşıyordu. Memorandumla sonuçlanan tartışmalar esnasında, Osmanlı İmparatorluğu çöktüğü takdirde Avusturya'nın Bosna'nın bir bölümünü, Rusya'nın ise Güney Besarabya'yı geri alması konusunda anlaşma sağlanmıştı. Gorchakov'un teklifi üzerine memorandumda ateşkes sonuç vermediği takdirde harekete geçileceği şeklinde üstü örtülü bir tehdit de yer almıştı. Gerekirse Bâbıâli'nin zorla isyancılara ödün vermeye zorlanacağı iması, Fransa ve İtalya'nın hemen kabul etmesine karşın, İngiliz hükümetinin memorandumu reddetmesi için yeterliydi.

1874 Şubat'ında Muhafazakârlann seçimlerden zaferle çıkmasından bu yana Başbakan olan Benjamin Disraeli, Üç İmparator Birliği ülkeleri "istesek de istemesek de Osmanlı İmparatorluğu'nun boğazına bıçak dayamalarını kutsamamızı istiyorlar"[7] diyerek durumu açıklıyordu. İngiliz kabinesi aynca, İngiltere'nin başka ülkelerin hazırladıkları planlara kısa süre içinde rıza vermesinin istenmesinin İngiltere'ye hakeret olduğunu da düşünüyordu. İngilizlerin tavrı, Sultan'ın memorandumu kabul etme şansını tümüyle ortadan kaldırdı. Ancak memorandumu öldüren İstanbul'a hakim olan siyasî karmaşa oldu.

Abdülaziz'in yeteneksizliği, israfçı tutumu ve büyüklük kompleksi,[8] 1873-1874 yıllannın kıtlığı ile birleşince, Bosna ve Hersek'teki isyandan önce bile, Osmanlı başkentinde huzursuzluk artmaya başlamıştı. 1876'nın Nisan ayının sonunda Bulgaristan'da patlayan ayaklanma ve çok sayıda Türk'ün isyancılar tarafından katledilmesi huzursuzluğu ayaklanma boyutlanna çıkarmıştı. Bulgaristan devrimi, Sırbistan'dan biraz destekle Giurgevo ve Bükreş'teki mülteci devrimci gruplan tarafından hazırlanmıştı. Ama Osmanlı otoritelerinin devrim hazırlıklarından haberder olmaları, liderlerin planladıklarından önce harekete geçmesine neden olmuş, sonuçta ayaklanma girişimi başansız kalmıştı. İsyanın aşırı bir şiddetle bastırılması (yaklaşık 60 köy imha edilmiş, 12-15.000 kişi katledilmişti) İngiltere'de Osmanlı karşıtı şiddetli tepkiler yarattı. Yakındoğu'da son kırk yıldır izlenen Osmanlı yanlısı politikalar, Avrupa'nın başka yerinde örneği olmayan bir suçluluk ve suç ortaklığı hissi uyandırmıştı. 1876 Temmuz'undan itibaren İngiltere'de hâlâ çok yaygın olan dinî duygulara dayanan yaygın hoşnutsuzluk, Osmanlı karşıtı bir tavra dönüşüyordu. Gladstone'un Eylül ayında basılan *The Bulgarian Horrors and the Question of the East* (*Bulgaristan'da Zulüm ve Doğu Sorunu*) kitabı bir ay içinde 200.000'den fazla satacak ve İngiltere'deki Osmanlı yanlısı hisleri yok etmede yüzyılın tüm eserlerinden daha etkili olacaktı.[9] Osmanlı İmparotorluğu'nu destekleyen Muhafazakâr hükümet de durumdan nasibini alıyor, hükümetin katliamların suç ortağı olduğu iddia ediliyordu. 1876'nın ikinci yansında kamuoyunun heyecanı herhangi bir Osmanlı-Rus savaşı çıkması durumunda Disraeli ve meslektaşlarının duruma müdahale etmesini olanaksız kılıyordu.

Bulgaristan'daki olaylar son yıl içinde Sırbistan'da artan Osmanlı karşıtı duyguları patlama noktasına getiriyordu. Andrassy'nin ve daha az olsa da Gorchakov'un barış için baskısı Belgrad'da hiçbir etki yaratmıyordu. 30 Haziran'da Panslav ve İgnatiev'in etkisi altında olan Belgrad'daki Rus Konsolosu Kartsov'un teşvikiyle, harekete geçmezse devrim olacağı ya da suikaste uğrayaçağı korkusuyla Prens Milan, Osmanlılara savaş ilân ediyordu. 2 Temmuz'da çarpışmalar

başlıyordu. Ayın 10'unda ise Karadağ ve Sırbistan askerî işbirliği ve ittifak antlaşması imzalıyorlardı.

Bu olayların İstanbul'daki ilk etkisi, İgnatiev'in fazlasıyla etkisi altında olduğu bilinen Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın iktidardan düşmesi oldu. 11 Mayıs'ta silahlı medrese öğrencilerinin (softalar) gösterisi sonucunda Şeyhülislam ile birlikte görevden alındı. Son yirmi yıl içinde Türklerde gelişen yabancı düşmanı ve daha az yoğun da olsa Panislamik duygular hiçbir zaman olmadığı kadar güç kazanmıştı. 30 Mayıs'ta Harbiye Nazırı Hüseyin Avni Paşa ve Midhat Paşa'nın komplosu sonucunda Abdülaziz tahttan indiriliyordu. Beş gün sonra Abdülaziz intihar etti. Halefi V. Murad ise ruhsal açıdan dengesiz ve selefinin kaderi yüzünden şok geçirmiş bir kişiydi. Yönetimde hiçbir zaman aktif bir rol oynamadı. 15 Haziran'da bir subay kişisel nedenlerle Hüseyin Avni Paşa ve Hariciye Nazırı Avni Paşa'yı öldürdü. Nihayet 31 Ağustos'ta, İngiliz elçisinin ihtiyatlı cesaretlendirmesiyle Murad kansız bir biçimde bakanları tarafından tahttan indirildi. Anayasa çıkaracağına ve sorumlu danışmanlardan oluşan bir konsey ile birlikte hareket etmeye söz vermiş olan üvey kardeşi II. Abdülhamid tahta geçti. 2 ve 12 Ekim tarihinde yabancı müdahale tehlikesini azaltmak için Büyük Güçler'e anayasa çıkarılacağı ve meclis seçileceği sözünü veren notalar gönderildi. 1807 ayaklanmasından bu yana imparatorluğun merkezî hükümeti hiç "Üç Sultan Yılı" döneminde olduğu kadar ağır bir kargaşa yaşamamıştı. Kargaşanın sonucu, Haziran ayında Berlin Memorandumu'nu hazırlayan Büyük Güçler'in kendi hazırladıkları planı terketmesi oldu.

Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlı İmparatorluğu ile savaş hâlinde olması, 1876 Temmuz'unda Avusturya ve Rusya'nın bir araya gelerek Balkanlar'daki amaçları doğrultusunda o güne kadar hiç olmadığı kadar detaylı bir antlaşma yapmalarına neden oldu. 8 Temmuz'da Bohemya'nın Reichstadt kentinde bir araya gelen Gorchakov ve Andrassy bir süre savaşa müdahale etmemeye ama müdahale gerekli olursa bu konuda tekrar uzlaşma sağlamaya sözlü olarak karar verdiler. Osmanlılar, Sırpları ve Karadağlıları yenilgiye uğratırsa, zaferinden yararlanmasına izin verilmeyecek; Avusturya ve Rusya Sırbistan'ın savaş öncesindeki sınırlarını korumasını isteyeceklerdi; Karadağ'ın bağımsız bir devlet olarak tanınması da istenebilirdi. Bâbıâli, Bosna ve Hersek'te zafer kazansa bile, bu eyaletler antlaşmanın Gorchakov tarafından Çar'a gönderilen versiyonuna göre yeniden özerk olarak düzenlenecek veya Andrassy'nin versiyonuna göre Andrassy Notası ve Berlin Memorandumu'na göre yeniden yapılandırılacaktı. Osmanlılar yenilgiye uğrarsa Rusya Güney Besarabya'yı geri alacak, Avusturya da, Rusya'nın Batum ve Asya sınırındaki diğer kazanımlarına karşı çıkmayacaktı. Ant-

laşmanın Avusturya versiyonuna göre Sırbistan, Eski Sırbistan yani güney sınırında ve Sırbistan ve Karadağ arasındaki dağlık bölge olan Yenipazar Sancağı'nda toprak elde ederse, Habsburglar Bosna ve Hersek'in büyük bir bölümünü alacaktı. Rus versiyonu ise Sırbistan'ın Eski Sırbistan ve Bosna'da toprak kazanacağını, Hersek'in bir bölümünün Karadağ'a katılacağını, Habsburgların ise sadece Osmanlı Hırvatistan'ı ve Bosna'nın Avusturya sınırlarındaki bölümlerini alacağını öngörüyordu. Avrupa'da, Osmanlı İmparatorluğu çökerse, İstanbul'un serbest bir kent olacağı konusunda antlaşma sağlanmıştı, Epir ve Teselya Yunanistan'a katılacak, Bulgaristan ve Rumeli özerk ve hatta bağımsız devletler hâline gelecekti.

Tarihçiler, antlaşmanın Rus ve Avusturya versiyonları arasındaki büyük farklılıkları oldukça detaylı incelemişlerdir.[10] Farklılıklar devlet adamları arasında yapılan sözlü antlaşmaların, özellikle devlet adamlarından biri Gorchakov kadar yaşlı ve coğrafya konusunda cahil olunca ne kadar büyük sorunlar yarattığını göstermektedir. Ama tüm bu farklar, antlaşmanın yapılmış olmasının yanında önemsiz kalmaktadır. Antlaşma 1872-1873 döneminin gevşek bir biçimde tanımlanan ve içi geçmiş Üç İmparator Birliği'nin bile hâlâ bir anlamı olduğunu Viyana ve St.Petersburg'a göstermiştir. Her iki ülke de Balkanlar'da askerî harekatlara girişmeyi arzu etmiyordu. Özellikle Rus hükümeti, son yıl peşinde koştuğu gibi Büyük Güçler'le, özellikle de Avusturya ile işbirliği politikasını izleme ve Yakındoğu'da Panslavların bağımsız ve maceracı politika taleplerine karşı koymayı sürdürebiliyordu.

Yine de Rusya'da Panslav duyguların erişmekte olduğu tehlikeli güce ilişkin bir sürü işaret mevcuttu. Rusya'nın Orta Asya'yı fethindeki başanlarından dolayı tanınan bir Panslav olan General Cherniaev, Mayıs ayında Sırp ordusunun başına geçmek için Sırbistan'a gelmişti.[11] Sırplar Rusya'dan yardım beklentisi içinde, Bâbıâli'ye savaş açmaya cesaret etmişlerdi. Rus kiliselerinde Sırp zaferi için dua ediliyor, Rus sempatizanlar Sırplara para akıtmaya devam ediyordu. Kasım sonunda Rusya'da Sırp ve Karadağ davası için aynı hediyeler hariç yaklaşık 3 milyon ruble toplanmıştı. Her ne kadar sayılan genellikle abartılmış olsa da, Rus gönüllüler Sırp ordusuna katıldılar.[12] Rusya'nın Sırp "kardeşleri" ile ilişkisi genelde zayıftı. Aksakov Aralık ayında, "O yaz Rusya'da olanlar herhangi bir ülkenin tarihinde duyulmamış bir olguydu; kamuoyu hükümetten ve yabancı bir devletten ayrı bir savaş veriyordu" diye yazıyordu.[13]

Ne kadar yürekten ve yaygın olsa da Rusların sempatisi, Sırplara sınırlı bir yarar sağlıyordu. Yedek güçleri olmayan 130.000 kişilik bir ordu, karşı karşıya olduğu görev için yeterli değildi. Umutsuzcasına para sıkıntısı çekiyorlardı ve Karadağ'ın kazandığı başarılar Sırbistan üzerindeki Osmanlı baskısını azaltmaya

yetmiyordu. Ağustos ayı ortasında Sırp hükümeti ateşkesi kabul etmeye istekli hâle gelmişti. 15 Eylülde Bâbıâli ateşkese razı oldu ama ateşkes sadece birkaç gün sürdü. Ekim ayı sonunda Osmanlılar Belgrad'a doğru ilerlemeye hazırlanıyorlardı. Rusların çatışmaların 48 saat içinde sona ermesi ve en az 6-8 haftalık bir ateşkes imzalanması ultimatomu, Osmanlıların ilerlemesini engelledi.

Sırpların çöküşü Rusya açısından iki önemli sonuç getiriyordu. İlk önce Sırpların zayıflığından rahatsızlık duyan ve hayal kırıklığına uğrayan Panslavlar Balkanlar'daki Rus etkisinin odak noktası olarak Sırbistan'ın yerine Bulgaristan'ı düşünmeye başladılar. Özerk bir Bulgar devleti, kredisini yitiren Sırbistan'a kıyasla Osmanlılara karşı daha etkin bir silah olabilirdi. Karadağ dışında Balkan halkları içinde bir tek Bulgaristan azılı Rus taraftarlarının yönetimindeydi ve Batı Avrupa etkisinden muaftı. Sırbistan'ın toprak hayalleri zararına da olsa, büyük bir Bulgaristan kurma arzusu destek bulmaya başlamıştı. İkinci olarak, Sırbistan'ın çöküşü Rusya'nın sadece Bosnalılar ve Herseklileri değil, Balkanlar'ın kalan Slav nüfusunu da Osmanlılara karşı korumak için duruma müdahale edeceği anı yakınlaştırıyordu. Rusya'nın prestiji ve yarımadada gelecekte sahip olacağı etki, bu tür bir harekete bağlı gibi gözüküyordu. 1870'li yılların başında üst düzey bir Dışişleri Bakanlığı yetkilisi "Savaş veya ülke içinde huzursuzluk, işte ikilem bu" diye yazıyordu.[14] Yine de Rus müdahelesi Avusturya-Macaristan ile sürtüşme ve belki de savaş anlamına geliyordu. Dolayısıyla Almanya'nın Rus askerî müdahalesine ve müdahalenin Avusturya ile yol açacağı sorunlara karşı tavrının ne olacağının anlaşılması gerekliydi.

Bismarck'ın Yakındoğu'daki olaylara tepkisini, Rusya ve Avusturya'yı ciddi bir çekişme içinde görmeme arzusu belirliyordu.[15] Bu tür bir sürtüşmenin savaşa dönüşmesi, Almanya'nın Avrupa'daki konumu açısından çok tehlikeli olabilirdi. Her iki Üç İmparator Birliği ülkesi ile iyi ilişkiler sürdürmeyi umut ettiği için, bu durum onu ciddi bir ikileme sürüklüyordu. Bu sürtüşme, Fransa'nın savaşan taraflardan biriyle ittifak kurarak 1871'den beri muztarip olduğu görece iktidarsızlık ve yalıtılmışlıktan kurtulmasına izin verebilirdi. Avusturya-Rusya arasındaki gerilim tümüyle siyasî ve diplomatik olsa bile Almanya ikisi arasında bir seçim yapmaktan kaçınamayacak ve iki güçten birinin düşmanlığını kazanacaktı. Bismarck için sorunun açık çözümü, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya-Avusturya düşmanlığını çözecek biçimde bölüştürülmesi ve Yakındoğu'da çıkarı bulunan her ülkenin imparatorluğun bir bölümüne sahip olmasını sağlamaktı. Habsburglar, Bosna ve Hersek'i alacak ve Balkanlar'ın batısına, Rusya Güney Besarabya'yı alarak, Romanya ve özerk Bulgaristan'a yani Balkan yarımadasının doğusuna hakim olacaktı. İngiltere Mısır ve Ege Denizi'ndeki bazı Osmanlı adalarını, Fransa da

tazminat olarak Suriye'yi alabilirdi. Balkanlar'da Avusturya-Rusya husumetinin aktif bir biçime dönüşmesinin yaratacağı tehlike, Bismarck, İngiltere'nin işbirliğini kazanarak elini güçlendirmek isteyince büyüdü. 1876 yılının Ocak ve Şubat aylarında İngiliz hükümetine, genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesinin gerekli olabileceği şeklinde özetlenebilecek bir öneriyle yanaştı. Bu girişimler başarılı olmadı. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Derby kesin ve net karar alma yeteneği olmayan bir kişiydi. Kabine bölünmüştü ve Yakındoğu'ya karşı tavrı belirsizdi. Shuvalov, Nisan ayı sonunda bu durumu, hükümetin Balkan sorunu konusunda "atalet" içinde olduğu şeklinde özetliyordu. Kabinenin bölünmüşlüğü ve belirsizliği yıl içinde daha da kesinleşecekti. Disraeli (1876 Haziran'ından sonra Beaconsfield Kontu) Osmanlılardan hiç hoşlanmıyordu. Ama mümkün olduğu takdirde, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesini de ertelemek istiyordu, ancak kimi zaman da bölünme kaçınılmaz gibi konuşuyordu. Üç İmparator Birliği ülkelerinin Osmanlılara karşı birlikte tavır almasından korktuğu için, bu birliği parçalamak, bu ülkelerden biriyle ayrı bir antlaşma yapmaya da istekliydi. Ekim ayında Kraliçe Victoria'ya Yakındoğu'daki statükoyu korumak için İngiliz-Alman ittifakı önerdi; Bismarck'ın sene başında yaptığı girişimler daha içten olsaydı, İngiltere ve Almanya arasında bir antlaşma yapılabilirdi. Kasım ayında, Andrassy savaş çıkarsa Rus zaferinin Osmanlılar üzerindeki etkisini sınırlamak için bir antlaşma yapmak amacıyla gizlice İngiltere hükümetine yanaştı. Öte yandan Haziran ayında, Bosna ve Hersek'e özerklik verme konusunda yürütülen İngiltere-Rusya müzakereleri az kaldı başarılı oluyordu; İngiltere'nin Hindistan'dan sorumlu bakanı Lord Salisbury Eylül ayında Rusya ile işbirliği yapmanın gerekliliğini vurguluyordu. 1876 yılının İngiltere dış politikasında birliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun korunması amacı sağlarken, bu amaca ulaşmak için kullanılacak olan araçlarda anlaşma sağlanamamıştı. Ne Londra'da ne de Berlin'de İngiltere-Almanya işbirliği herhangi bir pratik sonuç sağlayacak kadar yürekten istenmiyordu.

Sonbahar sonunda Rusya'da Osmanlılarla savaş yanlısı bir tutumun gelişiyor olması, Bismarck için Rusya ile Avusturya arasında istenmeyen bir tercih yapmayı önlemeyi giderek zorlaştırıyordu. Eylül ayında Polonya'daki Rus ordusunun manevralarını izleyen Çar'a özel temsilci olarak gönderilmiş olan Feldmareşal von Manteuffel'e Çar, Rusların Balkanlar'da Almanya'nın desteğini ve Habsburg İmparatorluğu'yla savaş durumunda tarafsızlık sözü istediğini ifade etmişti. Hoş olmayan bir biçimde köşeye sıkıştırılan Bismarck, doğrudan cevap vermekten kaçınmaya çalışıyordu. Ama Kayzer doğrudan cevap verilmesini istiyordu. 23 Ekimde St. Petersburg'da Alman elçisi olan General von Schweinitz görevine dönerken kendisine, Almanya'nın Avusturya-Rusya savaşının çıkmasını önlemek

için elinden geleni yapması gerektiği ve savaş çıkarsa ülkenin tarafsız kalacağı söylenmişti. Ancak diğer ülkeler duruma müdahale ederlerse, Almanya da tarafsız tutumundan vazgeçmek durumunda kalabilirdi. Rusya'nın gücünün azaldığını görmeyi arzu etmiyordu ama Avrupa'daki güç dengesini tümüyle tehdit edeceği için Habsburg İmparatorluğu'nun gücünün veya bağımsızlığının tehlikeye düşmesine de izin veremezdi. Talimatlar, Rusya Osmanlı İmparatorluğu ile savaşa girdiği takdirde Alman arabuluculuğunun, Avusturya ve İngiltere'yi tarafsız tutacağı sözü ile sona eriyordu.[16] Bismarck her zaman olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki topraklarının bölüşülmesinde Avusturya ile Rusya arasında gerçekçi ve sağduyulu bir dengenin korunmasını istiyordu. Taraflardan birinin diğerine karşı kesin bir zafer kazanacak şekilde kayırılmasını istemiyordu, ama Almanya için Habsburg İmparatorluğu'nun devamı bir ihtiyaç, belki de en önemli ihtiyaçtı. Bu gerçeği tümüyle gizlemek ve dolayısıyla Rusya'nın nefretini kazanmaktan kaçınmak mümkün değildi. 1870 yılında Avusturya, Fransa-Prusya savaşına müdahele edeceğinin işaretlerini verirse Galiçya sınırına 300.000 asker yığmayı önerdiklerini hatırlayan Gorchakov ve Çar, aldıklan soğuk cevaptan dolayı acı bir hayal kırıklığına uğramışlardı.

Avusturya-Rusya savaş tehlikesi artmaya başlamıştı. Eylül sonunda, Rus hükümeti General Sumarokov-Elston'u, Bâbıâli'yi Sırbistan ile ateşkese ve Büyük Güçler'in dayattığı barış koşullarını kabule zorlamayı önermek için Viyana'ya göndermişti. Bunun için, aynı anda Avusturya Bosna'yı, Rusya ise Bulgaristan'ı işgâl edeceklerdi. Avusturya hükümeti bu öneriyi geri çevirdi, ancak Büyük Güçler'in deniz kuvvetleriyle İstanbul'a baskı yapmasını kabul etti ve Rus ordularının Avrupa'daki Osmanlı topraklarına doğru ilerlemesine karşı çıkmamaya söz verdi. İgnatiev'in simgelediği Avusturya karşıtı tavır, Rus yönetim çevrelerinde güç kazanmaya başlamıştı. Bâbıâli'deki Avusturya ve İngiliz elçilerinin ortaya koyduğu gibi Avrupalı güçler arasında birlik olmamasından cesaretlenen Osmanlılar, ateşkesi reddetmeyi sürdürdüler, 15 Ekim'de Livadia'da yapılan Çarlık konseyi toplantısı Rus ordusunda kısmî seferberlik ilân edilmesine karar verdi. Durum hâlâ umutsuz olmaktan uzaktı. Rus hükümeti içinde savaşa karşı ciddi bir muhalefet vardı; Milyutin bu fikirden hiç hoşlanmamıştı, Reutern banş seçeneğini ciddi bir biçimde savundu. Rus Kumandanı General Obruchev, İgnatiev'i çileden çıkaracak bir biçimde Balkanlar'da görece küçük bir askerî harekat planlamıştı, Kafkasya da ikinci harekat cephesi olacaktı. 4 Kasım'da Lord Derby bir sirkülerle Büyük Güçler'i, Osmanlı İmparatorluğu için bir başka reform planını tartışmak üzere İstanbul'da bir konferans düzenlemeye davet etmişti, bütün güçler bu çağnya olumlu cevap vermişlerdi.

Ancak işaretler barışı korumanın kolay olmayacağını gösteriyordu. Bâbıâli İstanbul Konferansı'nı 18 Kasım'da büyük bir isteksizlikle, o da ancak Lord Derby kesin bir biçimde diğer seçeneğin Osmanlı-Rus savaşı olduğunu ifade edip ve Osmanlıları kendi kaderine terk etmekle tehdit ettikten sonra kabul etmişti. Balkan Hıristiyanlarının çektikleri sıkıntılara hemen ilgi gösteren Büyük Güçler arasında en ilgisiz ülke olan Avusturya ise konferans konusunda görülebilir bir biçimde isteksizdi. 11 Kasım'da Rus soylularına ve Moskova yerel yönetimine yaptığı bir konuşmada Çar, Büyük Güçler İstanbul'da anlaşamaz ve arzu ettikleri reformların yapılacağı garantisini elde edemezlerse, Rusya'nın tek başına hareket edeceğini kesin bir biçimde belirtmişti. İki gün sonra altı Rus bölüğünün alarma geçirilmesiyle bu tehdit yeni bir ağırlık kazanıyordu.

Aralık ayının ilk haftaları içinde yapılan İstanbul Konferansı'nın tüm sonuçları Osmanlı temsilcilerinin katılamadığı hazırlık toplantıları sırasında alınmıştı. Bosna ve Hersek eyaletlerinin Bâbıâli'nin Büyük Güçler'in de onayıyla atayacağı bir valinin yönetiminde Bosna Hersek eyaletlerinin tek bir eyalet olarak birleştirilmesine karar verilmişti. Sırbistan ve Karadağ biraz toprak kazanacaklardı; İgnatiev'in çabalarına karşın Karadağ'a denize ulaşma imkânı tanınmamıştı. Bulgaristan'ın durumu konusunda antlaşma sağlamak ise çok daha zordu. Yaklaşık bir sene sonraki taleplerini öngören İgnatiev Karadeniz'den Eski Sırbistan'a uzanan, Ege Denizi kıyısında da sahili olan büyük bir özerk devlet yaratmayı önerdi. Bâbıâli valiyi görevden alamayacak ve devletin yönetim biçimi düzenlenirken yabancı (yani Rus) bir ordu ülkeyi işgâl edecekti. Konferanstaki en kıdemli İngiliz delegesi olan Salisbury'nin ve Avusturyalı meslektaşı Kont Zichy'nin baskısı altında bu öneride iki önemli değişiklik yapıldı. Bulgaristan'ın güney sınırlarının Edirne'den Manastır'a uzanmasına (yani Ege Denizi'ne çıkışın iptal edilmesine) ve yeni devletin batı ve doğu olmak üzere iki parçaya bölünmesine karar verildi. Değişikliğe uğrayan öneri bile İgnatiev için önemli bir başarıydı. İstanbul'daki gerçek Türk dostu Sir Henry Elliot'un aksine, Salisbury'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşama gücüne veya imparatorluğun korunmasının gerekliliğine inanç beslemiyordu. Rusya'nın Balkanlar'a egemen olmasını istemiyordu ama uygulamada İgnatiev ile anlaşılmayacak kadar yakın çalıştı.

Bu hazırlık toplantılarının çalışmaları oldukça gereksizdi. 23 Aralık tarihinde konferansın ilk oturumu açıldığında, delegeler Sultan'ın yeni anayasa ilânını kutlayan top seslerinin gürültüsüyle şaşkınlığa uğradılar.[17] Osmanlı Hariciye Nazırı, Saffet Paşa'nın açıkladığı bu gelişme, tüm durumu değiştirmişti. Yeni anayasa bir meclis seçilmesini ve senato atanmasını, bağımsız yargı ve yerel yönetimin önemli ölçüde merkezi yapıdan çıkarılmasını öngördüğünden Sultan'ın bütün te-

baasının özgürlüğünü garantiye alıyordu; Büyük Güçler'in önerilerinin artık gereksiz olduğu açıktı. Büyük Güçler'in önerilerinin reddedileceği kesindi. İstanbul'da yabancı güçlerin imparatorluğun içişlerine müdahalesinden duyulan hoşnutsuzluk yoğunlaşmıştı. 18 Ocak 1877'de Hıristiyan milletlerin temsilcilerinin de yer aldığı "âyan meclisi" adeta oybirliğiyle önerilerin kabul edilmesinin aleyhinde oy kullanmıştı. Osmanlıların inatçılığının karşısında, Büyük Güçler birlikten yoksun olduklan için çaresiz kalmışlardı. Rus devleti hâlâ mümkün olduğu takdirde tek başına değil, Büyük Güçler'in temsilcisi olarak Bâbıâli ile savaşa gitmek istiyordu. Osmanlılar üzerinde sadece siyasî baskı uygulayarak Yakındoğu'daki hedeflerini yerine getirmeyi arzuluyordu. Ama Büyük Güçler İgnatiev'in arzuladığı gibi Bâbıâli'yi önerilerini kabule zorlamayı reddettiler. Rusya'nın bu konuda yalnız kaldığı açıktı. Bir çok Rus'un Avusturya yanlısı olarak gördüğü Bismarck'ın tavn St. Petersburg'da nefret uyandırmaya başlıyordu. Alman Başbakanı ise Fransız hükümetinin Rusya ve İngiltere ile ilişkileri geliştirme ve dolayısıyla da Almanya'yı yalıtma çabalarından tedirginlik duyuyor veya öyle gibi davranıyordu; Fransa'nın tavnna Avusturya ve İngiltere ile yakınlaşma çabası göstererek karşılık verdi.

Hepsinden önemlisi Osmanlılar tutumlarında ısrarcı olduklan takdirde, İngilizlerin doğru dürüst baskı yapmayacağını biliyorlardı. Elliot'un konferans süresince ve sonrasındaki tutumu ve Salisbury ile açık anlaşmazlığı, bu durumun netleşmesini sağlamıştı. Salisbury'nin elçinin geri çağrılması ve Abdülhamid'i konferansın sonucunu kabule zorlamak için İngiliz filosunun Boğaz'a çağrılması önerisini reddeden Beaconsfield de Elliot'u destekliyordu. Hazine Bakanı Sir Stafford Northcote ve Koloniler Müsteşarı olan Lord Carnarvon, Beaconsfield'in Osmanlı yanlısı tutumundan hoşlanmıyor ve Salisbury'i destekliyorlardı ama kabinenin kendileriyle birlikte Başbakan'a karşı hareket etmesini sağlayacak durumda değillerdi. Ocak ayının ortasında, kısa bir süre önce Londra ve Paris'i ziyaret eden Midhat Paşa'nın çok etkili danışmanlarından biri olan Ermeni Odyan Efendi, Bâbıâli Büyük Güçler'in taleplerini reddederse İngilizlerin eyleme geçeceğinden korkulmaması gerektiğini rapor etmişti.

Büyük Güçler'in birlikten yoksun olmasının sonucu, önerilerinin önemli ölçüde sulanmasıydı. İki Bulgar eyaletinin valisinin Hıristiyan olması ve bölgedeki reformların uygulanmasını kontrol etmek üzere Belçikalı jandarma birliklerinin oluşturulması önerilerini geri çektiler. Ancak bu ödünler de oldukça etkisizdi. 20 Ocak'ta konferans yenilgiyle kesintiye uğradı. 19 Aralık'tan beri Sadrazam olan Midhat Paşa 5 Şubat tarihinde ansızın Brindisi'ye sürüldü, Abdülhamid'in temsil ettiği Osmanlı muhafazakârlığı bir kere daha güç gösterisinde bulunuyordu. 28 Şubat'ta

Sırplar *status quo ante bellum* (savaştan önceki statüko) bir kere daha kuran bir antlaşma ile Osmanlılar ile yaptıklan savaşta feci bir yenilgiden kurtuldular.

Çar ve danışmanlan, Büyük Güçler'in birlikte hareket etmesini sağlamak için son bir girişimde bulundular. Mart ayında İgnatiev büyük Avrupa başkentlerini, Berlin, Paris, Londra ve Viyana'yı turladı. Her başkentte Osmanlıların seferberlikten vazgeçmeye zorlanmalannı ve Büyük Güçler'in denetleyeceği bir reform programının uygulanmaya başlanmasını önerdi. Hem Londra hem de Viyana'da herhangi bir antlaşma imzalanmadan önce Rusya'nın da seferberlikten vazgeçmeye razı olmasını talep etmek gibi rahatsız edici bir eğilim olduğunu gözlemledi,[18] 31 Mart'ta Avrupalı güçlerin imzaladığı protokol, İgnatiev'in önerilerinin oldukça sulandırılmış bir versiyonuydu. İngiliz hükümeti bu hâliyle bile protokole bir çok çekince ve tereddütle razı olmuştu; Sultan 9 Nisan'da protokolü reddetti. 24 Nisan'da Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilân etti.

Üç ay önce İstanbul Konferansı kör topal devam ederken, Reichstadt Antlaşması'nı genişleten yeni bir Avusturya-Rusya antlaşmasıyla, Osmanlı-Rus savaşının önü açılmıştı. 1876 sonbaharından beri Çar ve bakanları, hâlâ devam edeceğini umdukları Avrupa Birliği'nin Yakındoğu'da bozulması ve Rusya'nın diğer güçlerden bağımsız olarak hareket etme zorunda kalması durumunda Habsburglann tavrının ne olacağını kestirmeye çalışıyorlardı. 15 Ocak'ta Avusturya ile askerî bir antlaşma imzaladılar. 18 Mart tarihinde ise iki antlaşmanın bir bütün olduğunu göstermek amacıyla 15 Ocak tarihi atılan siyasî bir antlaşma da askerî antlaşmaya ek olarak imzalandı. Askerî antlaşma, Osmanlı Rus savaşı çıkması durumunda Avusturya'nın tarafsız kalmasını sağlıyordu. Buna karşılık Avusturya'nın kendi seçtiği bir tarihte Bosna ve Hersek'i işgâl etmesine izin veriliyordu. Sırbistan, Karadağ ve Yenipazar Sancağı tarafsız bölgeyi oluşturacak ve iki ülke de burayı işgâl etmeyecekti; Sırbistan ve Karadağ'ın Rusya'ya sadece kendi bölgeleri dışında askerî yardım etmesine izin verilecekti. Avusturya birlikleri Romanya'yı işgâl etmeyecekti. 18 Mart'ta imzalanan siyasî sözleşme Avusturya'nın Bosna ve Hersek'i (Ocak ayında kararlaştırıldığı gibi sadece işgâl etmesine değil) ilhak etmesine olanak sağlıyordu; Yenipazar Sancağı'nın kaderine daha sonraki antlaşmalarla karar verilecekti. Rusya Güney Besarabya'yı geri alacak ve savaş sonucunda ortaya çıkacak olan toprak değişiklikleri Avrupa'nın diğer güçlerinin "ortak değerlendirmesine" maruz kalırsa iki ülke birbirini diplomatik olarak destekleyeceklerdi.

Antlaşmada önemli boşluklar vardı. Antlaşma, stratejik ve ekonomik açıdan Besarabya'dan çok daha önemli olmasına karşın Rusya'nın Asya'daki muhtemel toprak kazanımlarına değinmiyordu. Geleceği hakkında St. Petersburg'da kesin

görüşler olmadığı için Bulgaristan'ın kaderi havada bırakılıyordu. Ancak Balkanlar'da "Slav veya diğer" hiç bir büyük devletin oluşmasına izin verilmeyeceği konusunda antlaşma sağlanmıştı. Osmanlı İmparatorluğu parçalanırsa Teselya, Girit ve güney Epir Yunanistan'a dahil olabilirdi, İstanbul ise serbest bir şehir olacaktı.

Bu antlaşmalar Avusturya için zaferdi. Bosna ve Hersek'i ele geçirecekti; sadece tarafsız kalarak Güney Slavlar ve Batı Balkanlar nezdindeki gücünü arttıracaktı. Rusya en azından sonuç olarak, Sırbistan'ın Habsburgların güç alanına girdiğini kabul etmiş ve prestij değerinin dışında çok az değer taşıyan Güney Besarabya dışında Rusya'ya doğrudan kazanç konusunda hiçbir söz verilmemişti. Ama Rusya ağır bir bedel karşılığında da olsa, Osmanlılara karşı harekete geçmek için ellerinin serbest kalmasını sağlamıştı. Balkanlar'da askerî muhalefetinden korkulması gereken tek ülke Avusturya idi. O da en azından bir süre için satın alınmıştı ve güvenilir bir biçimde tarafsızdı.

Osmanlı-Rus savaşının diplomatik temelleri 16 Nisan'da Rusya ve Romanya arasında imzalanan iki antlaşma ile atılmıştı. Bu antlaşmalar, Ruslann Romen demiryollarını denetlemesini ve Rus birliklerinin Romanya topraklanndan serbestçe geçiş yapabilmesini sağlıyordu. Osmanlılar bu nedenle 8 Mayıs'ta Romanya'ya savaş ilân ettiler; 21 Mayıs'ta Romanya bağımsızlığını ilân etti. Ancak Rusya ve Romanya arasındaki farklılıkların, Avusturya-Macaristan ve Rusya arasındaki farklar gibi çözümlenmekten çok üstü örtülmüştü. Rusya Güney Besarabya'yı geri almaya kararlıydı. 1876 yılının sonundan önce Romen hükümetine Osmanlı-Rus savaşı çıktığı takdirde bir eyaletini kaybedeceği açıkça belirtilmiş, buna karşılık kendilerine bağımsızlık ve başka yerlerde toprak sözü verilmişti. Bu nedenle 25 Mayıs'ta Prens Charles'a, Rusya'nın Romanya'nın ittifakı veya askerî desteğine gerek duymadığı söylenmişti; ülke resmen Rusya'nın müttefikki olmadığı takdirde Romanya eyaletlerinin birini Rusya'ya katmak çok daha az utanç verici olacaktı. Ancak Bükreş'teki hanedanın sallantıdaki durumu ve ülke siyasetinin şiddeti ve sorumsuzluğu Romen hükümetinin, ülke topraklarının küçücük bir parçasının kaybını bile kabul etmesini zorlaştınyodu. 1876 Mayıs'ı sonrasında kabinede Britianu ve Rosetti başkanlığındaki radikallerin yıldızının parlaması 16 Nisan 1877 sözleşmesini mümkün kılmıştı. Bağımsız olma ve 1919 yılındakine benzer bir Romanya devleti kurma umuduyla, radikal liderler kaçınılmaz olduğu takdirde Güney Besarabya'yı istemeye istemeye de olsa feda etmeye hazırdılar. Ama eyalet iyi Rusya-Romanya ilişkilerinin önünde aşılamaz bir engel olarak kalacaktı.

Rus ordularının Osmanlı topraklannda ilerlemesi çok hızlı gerçekleşmiyordu; Tuna Nehri'ni ancak Haziran sonunda geçebildiler ve Temmuz ayının son haftasına kadar Avrupa'da ilerliyor gibi görünüyorlardı. Birçok açıdan Osmanlılar çok

daha iyi donatılmıştı; Abdülaziz dönemini belirleyen donanma harcamaları özellikle Osmanlı donanmasının iyi donatılmasını sağlamıştı. Çok daha iyi tüfekleri, mükemmel Krupp ağır silahları ve Karadeniz'de deniz hakimiyetine sahiptiler. Müslüman dünyanın birçok bölümünde kendini hissettirmeye başlayan Panislamik duyguları da kendi yararlarına kullanmaya çalıştılar ancak başarılı olamadılar.[19] Ama birbirine kişisel düşmanlıklar besleyen orta karar kumandanlar ve hepsinin ötesinde alt kademelerdeki görevlilerin çok kötü olması bu avantajlan sıfırlamanın da ötesinde bir etki yaratıyordu. Temmuz ayının sonunda Rusya'nın ilerlemesi daha önce pek de tanınmayan Bulgaristan'daki Plevne kalesinin direnişiyle durdurulmuştu. Ama Rus ilerlemesinin kontrol altına alınması kritik bir önem taşıyordu. Plevne 11 Aralık tarihine kadar düşmedi. Plevne'nin uzun süre direnmesi savaşın çehresini değiştirdi ve Rusya'nın zafer kazanması hâlinde siyasî kazanç umutlarını sınırladı. Rus orduları Kasım ayında Kars'ı alana kadar Ermenistan'da da önemli bir başarı kazanamadılar.

Savaşın ilk birkaç haftasındaki ilginç gelişme, Rus politikasını etkileyen Shuvalov ve Gorchakov liderliğindeki ılımlı kesim ile Panslavlar ve askerî kumandanların temsil ettiği güç kullanımı yanlıları arasındaki mücadeleydi. Ilımlı kesim savaşın uzun sürmesi halinde Avrupa müdahalesinden ve devrimci faaliyetlerden korkuyorlardı. Bu nedenle savaşı bir an önce bitirmek ve Balkan dağlarının güneyine uzanmayan özerk bir Bulgaristan kurmayı arzuluyorlardı. Shuvalov, Rus ordusunun dağları geçmesinden önce savaşın sona erdirilebileceğini umut ediyordu. Rusya'nın ılımılı tavrına karşı İngiltere tarafsız kalmak ve Boğazlar bölgesini işgâl etmeme sözü verebilirdi.[20] Gorchakov 30 Mayıs'ta Bosna ve Hersek'in Avusturya tarafından işgâlini, Sırbistan ve Karadağ'ın toprak kazanımlarını ve yukarıda belirtilen koşulları da içeren bir antlaşma önerisini İngiliz hükümetine sunmuştu. Ama bu antlaşma Rusya'nın İstanbul ve Çanakkale Boğazı'nı geçici olarak işgâl etmesine olanak sağladığı için Londra'da büyük çekincelerle karşılanmış, öneri de birkaç gün içinde geri çekilmişti. Haziran ortasında askerî baskı sonucunda aşırılık yanlıları dizginleri ele geçirmiş ve St. Petersburg'da Bulgaristan'ın Balkan dağlarının hem güneyine hem de kuzeyine uzanması gerektiğine karar verilmişti.

Bu karar, zaten Kraliçe Victoria ve Beaconsfield tarafından büyük bir şüpheyle karşılanan Rusya'nın daha da çok şüphe uyandırmasına neden olmuştu. Nisan ve Mayıs kadar erken bir tarihte kabinede Çanakkale'nin ele geçirilmesi ihtimali üzerinde bir sürü tartışma yapılmış ancak Derby, Salisbury ve Carnarvon'ın muhalefeti projenin bir süre rafa kaldırılmasına yol açmıştı. Yaza gelindiğinde Başbakan, Kraliçe'nin desteğiyle, bu konuda hâlâ isteksiz olan arkadaşlarına, Ruslara aktif direniş politikasını savunmaya başlamıştı. 6 Haziran'da Elliot'un yerine İs-

tanbul'a İngiltere elçisi olarak atanan Sir Henry Layard'a, İngiliz filosunu İstanbul'a çağırması ve Gelibolu'nun İngilizler tarafından işgâli için Sultan'ı ikna etme talimatı verilmişti. Bu durum, "barış koşulları tartışılırken İngiltere'ye isteklerini kabul ettirecek bir konum" sağlayacaktır diye yazıyordu.[21] 30 Haziran'da İngiliz Akdeniz filosuna Beşike Körfezi'ne gitmesi talimatı verilmişti, 17 Temmuz'da Derby Shuvalov'a askerî nedenlerle İstanbul'u geçici olarak işgâl etmeleri hâlinde İngiltere'nin tarafsızlığına güvenemeyecekleri uyarısında bulundu. 21 Temmuz'da İngiliz kabinesi Rusya, Osmanlı başkentini işgâl eder ve kenti hemen boşaltmak için düzenlemeler yapmazsa Rusya'ya savaş ilân etmeye karar verdi. Ayrıca Malta'daki garnizonun takviye edilmesine karar verildi; ayın 28'inde Sultan istediği takdirde İngiliz filosunun Osmanlı başkentine gönderileceği bir kere daha Layard'a söylendi. Beaconsfield'in fazla mesai yapan hayal gücü, olası bir İngiltere-Rusya savaşında Rusya'ya Asya'da saldırma hayallerini de kuruyordu. Alışılagelmiş tumturaklı uslubuyla "Hindistan İmparatoriçesi ordularına Orta Asya'yı Moskovalılardan temizlemek ve Rusları Hazar denizine sürmek emrini vermeli" diye yazıyordu.[22] 6 Ağustos'ta Layard'a yazdığı mektupta İngiliz ordusunun Rus Ermenistanı'nı işgâl ettiğini ve hatta Tiflis'i ele geçirdiğini öngörüyordu.

Bu tür projeler, abartılı anlamsız hayallerden başka bir şey değildi. Rusya için Mayıs ayında başlayan ve ağırlıkla Beaconsfield'in başının altından çıkan İngiliz-Avusturya müzakereleri çok daha önemli bir tehdit oluşturuyordu; İngiliz hükümeti müzakerelerden Rusya'ya karşı işbirliği antlaşması çıkabileceğini umut ediyordu. Bu umutlar hayal kırıklığıyla sonuçlanacaktı. Andrassy Rusya, 15 Ocak ve 18 Mart sözleşmelerine uymazsa ve Rusya'nın Balkanlar'da çok fazla ilerlememesi için askerî güçle durdurulması gerekirse diye İngiltere'nin desteğini almayı istiyordu. Ama en azında bir süre için İngiltere ile ittifak kurarak, kesin bir Rus karşıtı çizgi izlemeyi ve muhtemelen İngiltere'nin aracı olarak kullanılmayı da arzu etmiyordu. 29 Mayıs'ta Avusturya'nın Balkanlar'a ilişkin herhangi bir düzenlemede kabul etmeyeceği yedi noktayı açıkladı, en önemli noktalar Rusya'nın Tuna'nın batı kıyısında toprak kazanması, Rusya'nın İstanbul'u işgâl etmesi, herhangi bir Güç'ün Balkan Hıristiyanlarının tek koruyucusu hâline gelmesi ve Balkanlar'da Slav olmayan halklar zararına büyük bir Slav devleti kurulmasıydı. Bu noktaları İngiliz hükümetine verdiği 26 Temmuz tarihli deklarasyonda da tekrarlıyordu. Ama bu deklarasyon Beaconsfiled'in umut ettiği İngiltere-Avusturya ittifakı hedefine ulaşamıyordu; ancak Ağustos ayında Rusların Plevne'de durdurulmasının ciddiyeti ortaya çıktığında, İngiltere-Avusturya görüşmeleri sona ermişti bile.

Plevne'ye 30 Temmuz'da yapılan İkinci Rus saldırısının da başarısız olması, Çar ve bakanlarının, Balkan devletlerine karşı tutumunu değiştirmeye zorlamıştı.

Daha önce kendi gücünden emin olan Rusya, Balkan devletlerinin yardım çağrılarını reddetmişti. Sırbistan'a tarafsız kalması öğütlenmişti. Yunanistan'ın Rusya tarafında savaşa girmenin koşullu olarak talep ettiği ittifak önerisi reddedilmişti. Daha önce görüldüğü gibi Romanya'nın da ittifak önerileri reddedilmiş, ordusuna sadece Rus iletişim hatlarını koruma izni tanınmış, Romen ordusunun Tuna Nehri'ni geçmesi yasaklanmıştı. Plevne'deki yenilgiden sonra durum tamamıyle değişmişti. Abdülaziz'in zırhlı savaş gemilerine duyduğu pahalı tutkunun imparatorluğa sağladığı faydalardan biri olan Osmanlıların Karadeniz'de kurduğu donanma hakimiyeti, Rusların İstanbul'a doğru güneyden görece kolay kıyı rotasını izlemesini imkânsız kılıyordu. Bunun yerine Balkan dağlarını geçmek zorunda kalıyorlardı. Bu geçişi güvenli hâle getirmek için Plevne alınmalıydı; Plevne'yi almak için de Rusya'nın mütteffiklerinin yardımına ihtiyacı vardı. Sırbistan'dan bir an önce savaşa girmesi talep edildi, ancak Sırbistan temkinli davranarak Plevne düşene kadar savaşa girmedi. Rumenlere mümkün olduğu kadar çabuk Tuna'yı geçmeleri söylendi, Plevne etrafındaki Rus ve Romen bütün askerî birliklerin kontrolü Prens Charles'ın komutası altına verildi. Yunan hükümetinden güçleri bölmek için Trakya'da bir saldırı düzenlemesi istendi ama Osmanlı ordusunun gücünden etkilenen ve İngiltere ve Avusturya'dan tarafsız kalması için baskı gören Yunanistan, Rusya Teselya ve Epir'deki toprak taleplerini kabul etmeden savaşa girmeyi reddetti.

Her şeyin ötesinde Plevne'nin uzun bir süre direnmesi, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı tavrını değiştirmesine yol açmıştı. Plevne savunması, "Bulgar felaketine" ilişkin anıların muğlaklaşması ve zayıflaması için, bir nefes alma süresi sağlamıştı. Muhafazakâr Parti'nin bir çok üyesinin bile kısa bir süre önce paylaşılmaya mahkum ettiği Osmanlı İmparatorluğu, hâlâ savunmaya deyecek kadar canlı ve ayakta olduğunu göstermişti.

Plevne kalesi sonunda 11 Aralık'ta düştü. Kalenin düşmesiyle birlikte Rus birlikleri bir kere daha ilerlemeye devam ettiler. 4 Ocak 1878 tarihinde Rus birlikleri Sofya'ya girdiler. Osmanlı direnişinin tam olarak çökmesi ve bunun muhtemel sonuçları Beaconsfield ve meslektaşlarının düşüncelerini eskisinden çok daha fazla meşgul ediyordu. 13 Aralık'ta Derby Shuvalov'a, Rusya geçici süre için bile İstanbul ve Boğazlar'ı işgâl ederse, İngiltere'nin kendi çıkarlarını korumak için ne gerekirse yapacağı uyarısında bulunuyordu. Beş gün sonra İngiliz kabinesi Parlamento'nun 17 Oca'ta toplanıp, Rusya ile savaş tehlikesi yüzünden askerî ve donanmaya ilişkin takviyeler yapması için Parlamento'dan oy vermesinin istenmesine karar veriyordu. 24 Aralık'ta Bâbıâli, İngilizlerin aracılık önerisini hızla kabul ediyor ve 23 Ocak'ta İngiliz filosuna Çanakkaleyi geçip, İstanbul'a gitmesi emrediliyordu. Ancak ertesi gün, Layard'ın (yanlış bir bilgiyle) Rusların barış şartları

içinde Boğazlar'a ilişkin yeni şartlar olmayacağı ve Boğazlar'ın bir Avrupa Antlaşması ile denetleneceği raporunu vermesi üzerine, bu talimat iptal ediliyordu. Bosna krizinin başlangıcından bu yana bölünmeleri ve istikrarsızlığıyla kendini gösteren İngiliz politikası, 1878 Ocağında bu açıdan doruğa ulaşıyordu. Beaconsfield, Osmanlılan Rusların barış koşullarını reddetmek için teşvik eder ve direnişlerine İngilizlerin destek olabileceğini ima ederken, Derby Sultan'a İngiliz ve Avusturya yardımına güvenilemeyeceği için hızla barış yaparak, kayıplarını sınırlaması önerisinde bulunuyordu. Kabinede müdahale karşıtı olan politikanın önde gelen taraftarlan Derby ve Carnarvon, 23 Ocak'ta filonun İstanbul'a gönderilmesi kararını protesto ederek istifa ediyor, karar geri çevirilince de hemen göreve dönüyorlardı. Rusları kısıtlamak amacıyla İngiltere ve Avusturya'nın ittifak yapma girişimleri ise bu birlikten uzak ve sürekli değişen tavrın Viyana'da doğal olarak uyandırdığı kötü izlenim ve Andrassy'nin Üç İmpartor Birliği'ni mahvetme ve dolayısıyla Alman desteğini tehlikeye atmadaki isteksizliği yüzünden başarısızlığa uğruyordu.

Ocak sonuna kadar İngiliz desteği veya bir tür uluslararası arabuluculuk ümidini canlı tutan Bâbıâli, 27 Ocak'ta Rusların İstanbul'un âdeta kapısına dayanmasıyla ateşkes koşullarını kabul ediyor ve ateşkes antlaşması dört gün sonra imzalanıyordu.

Antlaşma koşulları ağırdı. En az İstanbul Konferası'nda kabul edildiği kadar büyük toprakları olan özerk bir Bulgaristan kurulacaktı. Romanya, Sırbistan ve Karadağ da bağımsızlıklarını kazanacak ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak elde edeceklerdi. Bosna ve Hersek özerk olacak, Osmanlılar savaş tazminatı ödeyeceklerdi. Uluslararası politika açısından en önemli konu, Rusya'nın Boğazlar'daki çıkarlarını gözeten yeni bir Osmanlı-Rus antlaşmasının yapılacak olmasıydı. Bu koşullar savaşı resmen sonlandıran antlaşmanın şartlan olacaktı. Antlaşma koşullarının sertliği, Rus politikasına aşırılık yanlılarının hakim olmasının sonucuydu; savaş başlar başlamaz Gorchakov ve ılımlılık yanlılan güç kaybetmiş ve Rus politikasına aşırılar hakim olmuştu. Bu aşırılık, sadece ateşkes antlaşmasının koşullarına yansımakla kalmıyor aynı zamanda savaşta önemli fedakârlıklar yapan Romanya'nın ateşkes müzakerelerine katılmasına izin verilmemesiyle de kendini belli ediyordu. Antlaşma imzalandıktan on beş gün sonra Prens Charles'ın ateşkes antlaşmasının bir kopyasını alma isteği reddediliyordu. Rus politikası Plevne'nin düşmesine kadar Gorchakov'un özenle dışlandığı Çar'ın askerî başkomutanlığında kararlaştırılmış; Rus barış antlaşmasının temel şartlarını belirleyen Kasım sonundaki görüşmelere Prens Charles davet bile edilmemişti. Prens Charles, Bükreş'te yalıtılmış bir konumda, kendisi ve Dışişleri Bakanlığı'nın büyük bir bölümünün

muhalif olduğu politikaların geliştirilmesini izlemeye mahkum olmuştu.[23] Plevne alındıktan sonra Çar ve dolayısıyla karar merkezi St. Petersburg'a dönen Dışişleri Bakanlığı'nın başkomutanlıktaki temsilcisi Nelidov bilgisiz ve talimatsız bırakılmaktan şikâyet etmeye başlamıştı. Artık İngiltere gibi Rus politikası da mücadele eden tarafların elinde bir topa dönüşmüştü, geçici bir süre için en etkili kişi olan İgnatiev ateşkes imzalandıktan sonra askerî liderlerle antlaşmazlığa düştüğünden Rusya'nın durumunun daha vahim olduğu bile söylenebilirdi.

Rus politikasının özellikle iki yönü potansiyel rakipleri, Avusturya ve İngiltere için kabul edilemez gibi gözüküyordu. Birinci konu, Rus silahlı gücüyle büyük bir özerk devletin, Bulgaristan'ın oluşturulmasıydı. Her ne kadar Avusturya bu fikre çok sıcak bakmamış olsa da, böyle bir devletin oluşumu İstanbul Konferansı'nın bir sonucu olarak kabul edilebilirdi, o takdirde devlet varlığını uluslararası antlaşmaya borçlu olacaktı. Oysa yeni devletin Rusya'nın uydusu olması; Rusların Balkanlar'daki egemenliğini maskeleyen ve Rusya'nın herhangi bir zamanda İstanbul'a saldırmasını kolaylaştıracak bir atlama tahtası olması kaçınılmaz gibi gözüküyordu. Daha da tehlikeli olan Rusya'nın kendi başına Osmanlı İmparatorluğu ile antlaşma yapmasıydı; bu gelişmenin Avrupa'daki uluslararası ilişkiler üzerinde derin etki yapması kaçınılmazdı. Rusya'nın zaferi ve ateşkes koşulları hedefine ulaştığı takdirde Avrupa güç dengesinde değişiklik olması daha da önemlisi, artık Avrupa'nın ilgi alanlarından biri hâline dönüşmüş olan Boğazlar rejiminin değişmesi anlamına gelecekti. Daha da önemlisi üç ülkenin Osmanlı İmpartorluğu'nun bütünlüğünü korumayı üstlendiği 1856 Nisan tarihli İngiltere-Fransa-Avusturya antlaşması en azından resmen hâlâ yürürlükteydi.[24] 8 Ocak 1878'de Francis Joseph, Çar II. Alexander'a gönderdiği kişisel bir mektupta Avusturya'nın büyük ve özerk bir Bulgaristan devleti kurulmasına karşı çıkacağını, Rusya Besarabya'yı topraklarına katarsa Avusturya'nın da Bosna ve Hersek'i ilhak etmekte ısrarcı olacağını ve daha da önemlisi Osmanlı İmparatorluğu ile barış yapmanın Avrupa'nın ilgi alanına girdiğini ve antlaşma koşullarına Rusya'nın tek başına karar veremeyeceğini yazıyordu. Bir hafta sonra İngiltere benzer bir protesto mektubu gönderdi. 25 Ocak tarihli bir sirküler ile Gorchakov barış antlaşmasının Avrupa'yı ilgilendiren yönleri hakkında sadece Büyük Güçler'in rızasıyla birlikte karar verileceğine söz verdi.

Bu önemli bir tavizdi. Ama Şubat'ın ikinci ve üçüncü haftalarında çok tehlikeli bir İngiliz-Rus krizinin gelişmesini önleyemeyecekti. Bu kriz önemli ölçüde iki tarafta da yanlış anlamalar ve kötü ve güvenilmez haberleşmenin bir sonucuydu. Yine de iki gücü savaşın kıyısına getirmişti ve iki ülkenin birbirine duyduğu şüp-

he ve düşmanlığın özellikle de İngiltere de ne kadar yoğun olduğunu canlı bir biçimde ortaya serdi.

8 Şubat'a kadar Layard Londra'ya ateşkes koşullarını ve Rus ilerlemesinin durduğu noktayı güvenilir biçimde aktaran bir rapor göndermeyi başaramamıştı; bu rapor gelene kadar Ruslann İstanbul'a ilerlemeye devam ettikleri varsayılmıştı. Daha önce olduğu gibi Kraliçe gene savaşa yol açacak olsa bile Rusya'ya karşı kararlı bir tavır alınması için baskı yapıyordu. Kamuoyu ya da kamuoyunun sesi daha yüksek çıkan kesimleri de Kraliçe'yi destekliyorlardı; 8 Şubat'ta İngiliz filosuna Beşike Körfezi'nden İstanbul'a gitmesi emredilmişti. Ateşkes imzalandıktan sonra, Bâbıâli'nin filonun geçişine izin veren bir ferman yayımlamayı reddetmesi, filonun hareketinin günlerce ertelenmesine yol açmıştı. Nihayet filo 13 Şubat'ta Boğazlar'a girmiş ve İstanbul'dan sadece birkaç kilometre uzakta olan adaların açığında demirlemişti. Bu durum Ruslann filoyu İstanbul'u işgâl etmek için bahane olarak kullanabileceğinden korkan Osmanlıları çok korkutmuştu. Osmanlılar korkmakta çok haklıydılar, çünkü İngiltere'nin Rusya ile savaş çıkarmaya çalıştığı sonucuna varan II. Alexander, Balkanlar'daki Rus ordularının komutanı olan Grandük Nicholas'a, İngiliz gemileri Boğaza girerse İstanbul'u işgâl etme emri vermişti. İzleyen karmaşa ve gerilim dolu günlerden sonra şans ve sağduyulu davranışlar yüzünden İngiliz-Rus çatışması tehlikesi ortadan kaklmıştı. Çar'ın telgrafla gönderdiği talimatlar anlaşılmaz ve çelişkiliydi. Panslav yayılmacılığından her zamankinden daha çok rahatsız olan Shuvalov barış için çok çaba sarfetmişti; 17 Şubat'ta Çar, Çanakkale'nin Avrupa veya Asya kıyılarına İngiliz birlikleri ayak basmadığı takdirde Rusların Gelibolu yanmadasını işgâl etmemesine veya yarımadanın son savunma hattı olan Bolayır hattını geçmemesine razı olmuştu. Rusların Gelibolu yarımadasını işgâl etmesi Çanakkale ve Marmara Denizi'ndeki İngiliz filosunun kuşatılmasına yol açabilirdi. Aynı gün St. Petersburg'dan gönderilen çelişkili talimatlarla şaşkına dönen Grandük Nicholas ve kurmayları Yeşilköy kasabası ve İstanbul'un batı ve güneybatısındaki bölgelerin Rus birlikleri tarafından işgâl edilmesini talep etmeye karar verdiler. İzleyen birkaç gün boyunca gerilim doruktaydı. Ayın 20'sinde Derby Abdülhamid'den Boğazlar'ın doğu yakasının İngiliz ordusu tarafından işgâline razı olmasını istedi. Layard'a da Osmanlı donanmasının en iyi dört gemisinin Ruslann eline geçmesini engellemek için gemileri gizlice satın alması talimatı verilmişti. Bu alışverişin bilgisi dışan sızdı ve Rusların, Osmanlı filosu hemen teslim olmadığı takdirde İstanbul'u işgâl edecekleri tehditini savurmalarına yol açtı. Buna karşılık Derby de Osmanlı başkenti işgâl edilirse St. Petersburg'daki İngiliz elçisini geri çağırma tehditini savurdu. Ayın 22'sinde Bâbıâli Rusların Yeşilköy'e ilerleme teklifini kabul etti ve Yeşilköy ertesi gün 10.000 asker tarafından işgâl edildi. Rus-

lar İstanbul'dan sadece 12 km uzakta olan Marmara Denizi kıyılarına ulaşmıştı. Bu noktada Rusların ilerlemesi durdu ve barış antlaşması imzalandı.

Ne Rusya ne de İngiltere savaş yapacak durumda değildi. Rusya, Osmanlılarla savaşın beklenmedik derecede uzun sürmesi ve zor olmasının sıkıntılarını yaşıyordu. Özellikle 19. yüzyılda ciddi bir çatışma hâline girdiği zaman en önemli zaafı olan kötü malî durumu daha da kötüleşmişti. 1876 yılında bile Rusya'nın malî durumu pek parlak değildi; o sene boyunca ihracatı düşmüş ve ithalatı artmış, altın külçe rezervleri ve uluslararası kredileri düşmüştü. Ertesi sene savaş çıkması, yeni para birimi kağıt rublenin bir milyar basılmasına yol açmıştı. Yetenekli Maliye Bakanı Reutern, başından bu yana Osmanlılarla savaşın en ciddi muhalifi olmuştu. Savaş çıktığında istifa etmesini önleyen tek şey görev duygusu olmuş ve savaş sona erdiğinde de istifa etmişti. 1878 yılında "Rus maliyesi Kırım Savaşı'ndan sonraki hâline geri dönmüştü."[25]

Daha da önemlisi Rusya, Balkan devletlerinin hiçbiriyle iyi ilişkiler içinde değildi; Romanya ile ilişkileri ise çok kötü durumdaydı. Ocak ayında Romen hükümetine Rusya'nın Güney Besarabya'yı ilhak etme niyeti resmen bildirilmiş ve tazminat olarak Dobruca[26] ve Tuna deltası önerilmişti. Britianu ve Prens Charles bu öneriyi geri çevirdiler, Bükreş'te egemen olan hislere göre bu teklifi kabul etmek, hükümetin ve muhtemelen hanedanın düşmesi anlamına gelecekti. Kendilerine önerilen tazminata Bulgaristan'ın Vidin bölgesi ve büyük bir savaş tazminatı eklendiğinde bile red etmeye devam ettiler; Nisan ayında Romen ordusunun silahtan arındırılmasını talep eden ve ülkenin işgâl edilmesi tehditini savuran Rus ultimatomuyla karşı karşıya geldiler. Bir İngiltere-Rusya savaşında, Romanya Rusya'yla müttefik cephede değil, karşı cephede yer alacaktı. Balkan yanmadası boyunca uzanan uzun ve zor haberleşme hatlarıyla Rusya'nın askerî konumu göründüğü kadar güçlü değildi. Mayıs başında Sivastapol savunmasının kahramanı ve hayatta olan, en tanınmış Rus askeri Mareşal Totleben askerî nedenlerle Edirne'ye geri çekilinmesini ve Bulgaristan'ı saldırıya karşı korumak için daha temkinli bir strateji kabul edilmesini savunuyordu.

Öte yandan İngiltere Yakındoğu politikasındaki bariz bölünmeler ve tereddütler yüzünden çok prestij kaybetmişti. Derby'nin açık ve kapsamlı karar vermedeki isteksizliği İngiltere'nin etkisini sürekli olarak azaltıyordu, Beaconsfield'ın cesur ve sıklıkla yabani sözleri de izlenen hareket ve politikalardan çok aynıydı. Avusturya ile tekrarlanan müzakereler yine bir sonuç vermediği için İngiltere'nin kendi başına Doğu Akdeniz'de Rus ordularına karşı durabilecek bir askerî güç bulundurması da mümkün değildi. 7 Şubat tarihinde Habsburg bakanlar kurulu Rusya ile savaşın malî sonuçlarını tartıştı. Üç aylık bir kampanyanın 300 milyon gulde-

ne mal olacağı tahmin edildi, malî durumu Rusya kadar sallantıda olan Avusturya Macaristan İmparatorluğu bu miktan kolayca sağlayamıyordu. Londra'da Beaconsfield'ın özel sekreteri Corry aracılığıyla yürütülen yan resmî görüşmelerde Avusturya Rusya savaşı olasılığına karşın İngiltere'nin sübvansiyon sağlaması konusu görüşülüyordu. Dolayısıyla 14 Şubat tarihinde Andrassy Londra'daki Avusturya elçisi Beust'a İngiliz hükümetinin istenilen miktan sağlayıp sağlamayacağını öğrenmesi emrini verdi. Ama bu yaklaşım hiçbir sonuç yaratmadı. İngiliz kabinesi Andrassy'nin umut ettiği gibi doğrudan bağış yapmaya değil, borç vermeye istekliydi. Müzakereler sonuçsuz kalmıştı. Avusturya Dışişleri Bakanının Rusya ile savaş olasılığını ciddi ciddi düşünüp düşünmediği ise belirsizdir. Romanya'daki haberleşme hatlarının Avusturya saldırısına açık olması yüzünden Avusturya ordusunun seferber edilmesi hâlinde Rusya'nın boyun eğeceğine inanıyordu. Avsturya'nın askerî liderleri Rus ordusuna saygı besliyorlardı ve Mart sonunda Andrassy savaş fikriniden tümüyle vazgeçmişti. Artık enerjisini Avusturya'nın Bosna ve Hersek'i işgâli için Osmanlılann onayını sağlamaya saklıyordu, böyle bir onay Rusya'nın başarıları ve kazanımlarına karşı Habsburglar'ın tazminatı olacaktı.

Ne İngiltere ne de Rusya'nın savaşa girecek durumlarının olmasına karşın, iki güç arasında savaş olasılığı Mart boyunca sürdü. Ay sonuna doğru Derby'nin istifa etmesi ve yerini daha sert ve yetenekli olan Salisbury'nin alması İngiliz politikasına yeniden istikrar kazandırdı. 27 Mart tarihinde kabine oldukça geç bir kararla, bazı Hint birliklerini Malta'ya getirmeye karar verdi. Ayın 30'unda bedeli ne olursa olsun, İngiliz savaş gemilerinin Karadeniz'e sızmasını engellenmek isteyen II. Alexander Osmanlılann, İstanbul Boğazı'nın savunması için Ruslarla birlikte önlem almalannı ya da Boğaz'ı koruyan kaleleri Ruslara devretmeleri ve Karadeniz filosunu silahsızlandırmaları için zorlanmalannı emretti. Grandük Nicholas'ın bu tür taleplerde bulunmak istememesi, birkaç gün sonra yerine Totleben'in atanmasına yol açtı. Nisanda Rus ordusundan yaklaşık 700 subay ve görevli, İngiliz tüccarlara karşı korsanlık yapmak üzere savaşta kullanılabilecek gemi ve adamlan bulmak için ABD'ye gönderildi. Nisan'da Panslav ve aşırı milliyetçi unsurlar gücünü kaybetmeye başladı ama süreç oldukça ağır işliyordu.

3 Mart'ta İgnatiev Osmanlılarla Ayastefanos Antlaşması'nı imzalamıştı. Bu antlaşma 31 Ocak tarihli geçici barış antlaşmasının koşullannı taşıyordu. Antlaşma, Rus dış politikasında Panslav ideallerin gelmiş geçmiş en kapsamlı uygulamasıydı. Sultan'a tabi olacak ve seçilerek başa gelecek bir Prens tarafından yönetilecek özerk bir Bulgaristan devleti oluşturuluyordu. Bulgaristan'ın topraklan İstanbul Konferansı sırasında öngörülenden çok daha büyüktü. Ülkenin Ege kıyı-

sında oldukça uzun bir kıyısı olacaktı ama, bu bölgede önemli bir liman yoktu. Selanik ve Dedeağaç Osmanlıların elinde kalıyordu. Resmen bağımsız olmamasına karşın, Ayastefanos Antlaşması ile kurulan Bulgaristan, Balkanlar'daki diğer devletlerden daha büyük ve en azından potansiyel olarak çok daha güçlüydü. Barış antlaşmasının en önemli kazanımı Bulgaristan'ın kurulmasıydı. Ayastefanos Antlaşması Karadağ'a da önemli miktarda toprak kazandırıyor, ülkenin büyüklüğü en azından üç katına çıkıyordu. Sırbistan ise güney ve güneybatı sınırlarında oldukça küçük bölgeleri Niş, Leskovac ve Yenipazar sancağının küçük bir bölümünü topraklarına katıyordu. Her ülkeye farklı muamele yapılması, Rusların, Osmanlılara karşı Sırpların askerî performansından duyduğu derin hayal kırıklığını yansıtıyordu. Ayrıca, ilkel ve yalıtılmış Karadağ'ın Slavlığının, Prensi ve politikacılarının çoğunluğu Batılılaşmış olan Sırbistan'dan daha güvenilir bulunduğunu da gösteriyordu. Karadağ ve Sırbistan antlaşma sonucunda bağımsızlığına kavuşuyordu. Romanya da bağımsızlığına kavuşuyordu, ama Rusya Romanya'dan Güney Besarabya'yı alma ve tazminat olarak Dobruca'yı verme hakkını saklı tutuyordu. Bosna ve Hersek'te İstanbul Konferansı'nda önerilen reformlar yapılacaktı. Girit'in 1868 tarihli statüsü harfi harfine uygulanacak, benzer bir reform planı Epir, Teselya ve antlaşmanın Bâbıâli'ye bıraktığı diğer yerlerde de uygulanacaktı. Ayrıca Osmanlı Ermenistanı'nda yapılacak reformlar ve Ermenileri, Kürtlere ve Çerkezlere karşı korumak konusunda oldukça muğlak ifadeli bir madde de vardı. Osmanlılar büyük bir savaş tazminatı ödeyeceklerdi; ancak tazminatın bir bölümü, Rusların Dobruca ve Tuna deltasındaki adaları, Anadolu'da Kars, Ardahan, Batum ve Beyazıd'ı almasıyla ödenmiş oluyordu. Antlaşmanın koşulları çok daha ağır olabilirdi; Gorchakov'un İgnatiev'e verdiği ilk talimatlar arasında, Boğazlar'ın Rusya ve Osmanlıların ortak koruması altına girmesine ilişkin bir maddenin de yer alması öngörülüyordu, ancak Büyük Güçler'in muhalefetine yol açağı düşüncesiyle bu maddeden vazgeçilmişti. İgnatiev kendi insiyatifiyle savaş tazminatının bir bölümünün Rus Donanma Bakanı'nın seçeceği altı Osmanlı savaş gemisi ile ödenmesini talep etmiş, ancak isteği reddedilmişti. İgnatiev ayrıca gizli bir madde koyarak, Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya'nın antlaşma koşullarının değiştirilmesine yönelik herhangi bir çaba hâlinde birbirlerine destek olmasını da güvenceye almak istemişti. Ruslann verdiği ödünlere karşın Ayastefanos Antlaşması, Osmanlılar için 1774 ve 1829 antlaşmalarından çok daha tehlikeli bir yenilgiyi simgeliyordu. Bâbıâli özerkliğine kavuşan yeni Bulgaristan üzerinde çok az denetim hakkına sahip olacaktı, ülke her hal ve şartta iki yıl Rus askerlerinin işgâli altında kalacaktı, imparatorluğun Avrupa'da kalan bölümleriyle sadece deniz yoluyla haberleşme sağlanabilecekti.

Antlaşma müzakere edildiğinde ve imzalandığında, İgnatiev ve bir ölçüde II. Alexander Rusya'nın önündeki en önemli sorun ve acil problemin Osmanlılarla ilişkiler olduğunu düşünüyordu. Balkanlar'da durumlarını sağlama alabilirlerse, İngiltere ve Avusturya'nın Rusya'yı yerinden etmesinin çok zor olacağını düşünüyorlardı. Dışişleri Bakanlığı ve Rus diplomatlarının çoğunun desteklediği Gorchakov ise, İngiltere ve hepsinin ötesinde Avusturya ile ilişkilerin, İgnatiev'in kabul etmeye istekli olduğundan çok daha önemli olduğuna inanıyordu. Bu nedenle Ayastefanos Antlaşması'nın en azından bir bölümünün, 25 Ocak'ta söz verildiği gibi Büyük Güçler'in incelemesine ve onayına sunulması gerekliydi. Mart ayının başında Andrassy ile bu amaçla Berlin'de bir kongre düzenlenmesi için ilke olarak anlaşma sağlanmıştı.[27] Ama kongre toplanmadan önce aşılması gereken bir engel daha vardı. İngiltere Ayastefanos Antlaşması'nın istisnasız bütün maddelerinin kongre tarafından incelenmesini ve kongrenin onayı olmadan hiçbir toprak değişikliğinin geçerli olmamasını talep ediyordu. St. Petersburg'da, Rusya'nın bütün kazançlarının tümüyle değiştirilmesine yol açabilecek olan bu talep doğal olarak Rusya'yı aşağılama girişimi olarak görülmüştü. Ancak Rusya'nın iç sorunları ve yalnızlığı, İngiltere'nin taleplerine direnmesini güçleştiriyordu. Andrassy, İngiliz hükümeti kadar ileri gitmedi. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun antlaşmanın Asya'daki düzenlemelerinde hiçbir çıkarı yoktu ve Boğazlar'a ilgisi de sınırlıydı. Ancak İgnatiev, Mart ayının sonunda Viyana'yı ziyaret ettiği zaman kendisine yeni Bulgaristan'ın sınırlarının yeniden çizilmesinin gerektiği ve bu sayede Avusturya'nın etki alanının hiçbir engelle karşılaşmadan Selanik'e kadar uzanabileceği açıkça ifade edilmişti. Andrassy, Bosna ve Hersek'in yanısıra, Karadağ'ın halihazırdaki sınırının batısında Dalmaçya kıyısından bir bölüm ve Yenipazar Sancağı'nın da Avusturya topraklarına katılmasını talep etti. Rus hükümeti 17 Nisan'da Bulgar sınırını Andrassy'nin istediği gibi değiştirmeyi kabul etti, ama Avusturya'nın Yenipazar Sancağı'nı ilhak etmesini ve Karadağ'ın toprak kazanımlarının sınırlanmasını reddetti. Mayıs ayında bir kez daha yeni ödünler vermeye karşı çıktı; Avusturya Dışişleri Bakanı ise Karadağ'ın yayılmasına ve daha da önemlisi Adriyatik kıyısında bir liman sahibi olmasına karşı çıkmaya devam ediyordu. Rusya-Avusturya ilişkilerin her zaman olduğu gibi iyi olmaktan çok uzakta olduğu açıktı.

Öte yandan Andrassy'nin İngiltere'ye sadece kısıtlı destek vermeye istekli olduğu da açıktı. Daha önce görüldüğü gibi Rusya ile savaş fikrinden tümüyle vazgeçmişti; Avusturya'nın çıkarları açısından Yakındoğu'nun gerçekten önemli tek yeri Batı Balkanlar'dı. Bu nedenle Salisbury'nin Dışişleri Bakanı olur olmaz Andrassy nezdinde yaptığı girişimleri sonuçsuz kaldı ve bir kez daha Habsburg'lar ve

İngiltere'nin Rusya'ya duyulan husumet dışında çok az ortak noktası olduğunu gösterdi. Nisan ayında Salisbury, İngiltere-Rusya arasında Yakındoğu konusunda doğrudan bir antlaşma yapılması görüşüne yakın bakmaya başlamıştı. İgnatiev'in St. Petersburg'daki etkisi azalmaya ve Shuvalov gibi Avrupalı düşünen Rus Dışişleri Bakanlığı yetkilileri ve diplomatlarının sayısı arttıkça bu görüş Rusya'da da benimsenmeye başladı. 9 Nisan'da Bismarck'ın aracılığıyla İngiliz hükümeti, Rusya'nın Edirne ve Ayastefanos'dan (Yeşilköy) çekilmesiyle eşzamanlı olarak İngiliz donanmasının da Boğazlar'dan çekilmesi konusunu görüşmeyi kabul ettti. Ama bu görüş gayet mantıklı olarak, St. Petersburg'da hoş karşılanmadı. Bu tür bir antlaşma Rusya'ya hiç bir avantaj sağlamayacak, öte yandan İngiltere'ye Hindistan ve diğer bölgelerden birliklerini Yakındoğu'ya getirmek için zaman kazandıracaktı. Ay sonuna gelmeden Bismarck bu tür eşzamanlı bir geri çekilme anlaşması sağlamak için çaba harcamaktan vazgeçmişti. Yine de İngiltere ve Rusya arasındaki tehlikeli uçurum yavaş yavaş kapanmaya başlıyordu, bu gelişmenin başlıca mimarı Shuvalov'du. Mayıs ayının başında Salisbury ile bir dizi önemli görüşme yaptı ve 8 Mayıs'ta St. Petersburg'a gitmek üzere yola çıktı. Yanında İngilizlerin Ayastefanos Antlaşması'nda itiraz ettiği hususları içeren bir memorandum da vardı. İngiltere'nin itirazları özerk Bulgaristan devletinin ve Rusya'nın Asya'da elde etmeyi umduğu toprak kazanımlarının üzerinde yoğunlaşıyordu. Salisbury antlaşmanın Karadağ veya Sırbistan ile ilgili maddelerine veya Rusya'nın Güney Besarabya'yı ilhak etmesine itiraz etmiyordu. Ama yeni Bulgaristan devletinin, Osmanlı gücünün Avrupa'daki son kalıntılarına karşı oluşturduğu tehditin de azaltılması gerekiyordu. Aynı derecede önemli bir başka konu da, Rusya'nın Osmanlı Ermenistanı'nda büyük kaleler ele geçirerek Batı Asya'daki gücünü ve prestijini arttırmasına izin verilmemesi ve Rusya'nın Hindistan'daki İngiliz gücüne karşı büyük bir tehdit oluşturmasının önlenmesiydi.

Shuvalov, Londra'yı terk etmeden önce güneydeki bölüme tam idarî özerklik tanınırsa Rusya'nın Bulgaristan'ı Balkan dağları boyunca uzanan bir çizgiyle ikiye bölmeyi kabul edebileceğini ima etmişti. St. Petersbsburg'a vardığı zaman, Çar'ın bu tür bir düzenlemeyi kabul etmeye istekli olduğunu gördü. Rusya'nın içinde bulunduğu malî sıkıntılar her zaman olduğu gibi yoğundu. Üç sene sonra Alexander'ı öldürecek olan popülist devrimciler (*Narodnikler*) giderek daha büyük bir tehdit oluşturmaya başlamışlardı. İgnatiev ve diğer Panslavların etkisinin azalmaya yüz tuttuğu açıktı. Rus dış politikası liderlikten yoksun olsa da, barışın gerekli olduğu konusunda genel bir uzlaşma sağlanmıştı. Seksen yaşına gelen ve sağlık durumu kötü olan Gorchakov, Rus dış politikasını etkin biçimde denetliyemiyordu. Bu nedenle Alexander, Bulgaristan sınırlarının Ege Denizi'nden geriye

çekilerek yeniden çizilmesine ve ülkenin Balkan dağlan boyunca ikiye bölünmesini kabul etmeye istekliydi. Shuvalov'un 23 Mayıs'ta Londra'ya dönerken getirdiği öneriler, Bulgaristan'ın kuzey bölümüne siyasî özerklik tanınmasını da içeriyordu. Güney bölümüne ise Büyük Güçler'in onayıyla Bâbıâli'nin beş on sene için atayacağı yerel prenslerden birinin yönetiminde aşağı yukan tam idarî özerklik tanınacaktı. Asya'da ise Beyazıt ve Alaşkirt vadisi Osmanlılara geri verilecekti.

Bunlar oldukça önemli tavizlerdi. Beaconsfield ve Kraliçe tahmin edileceği gibi, tavizlerin yeterince kapsamlı olmadığını düşündüler. Ama Salisbury bu koşulların kabul edilmesi konusunda ısrar etti ve 30 Mayıs'ta İngiltere-Rusya antlaşması imzalandı. Antlaşmanın bütününü oluşturan üç memorandumda, Bulgaristan'ın batı ve güney sınırları tanımlandı ve ülkenin Balkan dağlan boyunca ikiye bölünmesi sağlandı. Ama antlaşma iki Bulgaristan arasındaki sının tanımlamıyordu, Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Bulgaristan'da hangi askerî haklarını korumaya devam edeceği de belirtilmemişti. İngiltere, Rusya'nın Kars, Batum ve Güney Besarabya'yı ilhak etmesini kabul ediyordu. Ancak Salisbury bazı konularda özellikle de Boğazlar rejiminde yapılabilecek her türlü değişiklik konusunda, İngiltere'nin hareket özgürlüğünü saklı tutmakta çok dikkatli davranıyordu. 30 Mayıs antlaşması bu nedenle İngiltere-Rusya arasındaki bütün anlaşmazlık konularını çözmekten uzaktı. Antlaşma, iki ülke arasında sorun olan birçok konuyu açıkta bırakıyordu. 18 Mayıs'ta, antlaşma imzalanmadan birkaç gün önce Rusların Yeşilköy'den İstanbul'a doğru ilerlemekte olduğunun işaretleri Londra'yı alarma geçirmişti. Antlaşmayla İngiltere-Rusya arasında savaş tehlikesi ortadan kalkmıştı, Rusya ile müzakerelerin başansı, birkaç gün sonra Andrassy'yi yalnız kalma korkusuyla İngiltere ile görüşmeye zorlamıştı. 6 Haziran'da İngiltere ve Habsburg İmparatorluğu arasında yapılan antlaşmaya göre iki Bulgaristan'ın kuzeydoğu uç noktasının, güneyde Balkan dağlarını ve batıda Morava nehrini geçmeyeceği konusunda anlaşma sağlanıyordu. Rus askerî işgâli altı ay içinde sona ermeli ve 20.000 kişilik bir kuvvetle sınırlı tutulmalıydı. Eyaletin güneyinde Sultan'ın herhangi bir isyanı bastıracak veya bir saldırıyı geri püskürtecek güçleri yer almalıydı. İngiltere, Avusturya'nın Bosna'nın kaderi konusunda vereceği herhangi bir öneriyi destekleyecekti.

Bu iki antlaşma İngiliz hükümeti için, Avrupa Türkiyesi'ndeki sorunların makul ölçüde tatminkâr bir biçimde çözümlenmesini sağlıyordu. Asya'da elde edilen sonuçlar ise çok daha azdı. 30 Mayıs Antlaşması Rusya'nın Ermenistan'daki kazanımlarını büyük ölçüde elinde tutmasına olanak sağlıyordu. Avusturya'nın Rusya'yı Balkanlar ve özellikle de Batı Balkanlar dışında dizginlemek için çok az çaba sarfedeceği de açıktı. Ama İngiliz devlet adamları özellikle de Beaconsfield açısından Osmanlı İmparatorluğu'nun korunması 1877-1878 döneminde özellik-

le gerekliydi, Osmanlı İmparatorluğu İngiltere'nin Asya'daki gücünü koruması için dolaylı bir destek sağlıyordu.[28] İmparatorluk çökerse İstanbul ve Boğazlar'ı Rusya'dan kurtarmak mümkün olabilirdi, ama Rusların Doğu Anadolu'dan Akdeniz'e veya İran körfezine ilerlemesi için yol açılmış olacaktı. Rusların ilerlemesi bütün Asya'da İngiliz prestijine ağır bir darbe indirirdi. Bu takdirde Rusya derme çatma İran devleti ve muhtemelen Afganistan'da egemenliği ele geçirebilirdi. Daha da önemlisi, Rusya Hindistan ile İngiltere arasındaki ana haberleşme yollarına doğrudan bir tehdit oluşturabilirdi. Layard yazışmalarında bu noktaları vurguluyordu. Hindistan Valisi Lord Lytton'a 14 Haziran'da "Rusya Ermenistan'ı ilhak ederse Hindistan İmparatorluğu'muz eminim ciddi bir tehlikeyle karşı karşıya kalacaktır. Bunu kuzey İran izleyecektir ve Rusya İstanbul ve Çanakkale Boğazı'nı filosuna açmayı başarırsa Hindistan'a giden yollarımız, Süveyş, Mezopotamya veya Herat olsun Rusya'nın insafına kalacaktır"[29] diye yazıyordu. Asya'da Osmanlıların gücünün korunması önceki dönemlere kıyasla İngiliz politikasının daha da önemli bir hedefi hâline gelmişti. Anadolu'daki nüfusun büyük bir bölümünün Müslüman olması da, Osmanlı yanlısı bir politikanın izlenmesini kolaylaştırıyordu. Balkanlar'a kıyasla Anadolu'da Osmanlı yanlısı bir politika izlemek, dinî gruplar ve liberal muhalefet tarafından çok daha az eleştiriliyordu.

İngiltere'nin Hindistan'a giden Süveyş kanalı üzerindeki hakimiyetini koruması ve Osmanlı İmparatorluğu'nu da bu yolun jandarması olarak, Asya'da güçlendirmesi bir süredir, İngiliz devlet adamları ve kamuoyu tarafından tartışılıyordu.

1875 Kasım'ında malî darboğaza giren[30] Hıdiv İsmail, İngiliz hükümetine Süveyş Kanalı Şirketi'ndeki 177.000 hisselik payının aşağı yukarı hepsini satmıştı.[31] Şubat 1876 tarihinden itibaren şirketin yönetiminde üç İngiliz üye yer alacaktı. Belçika Kralı II. Leopold'un "modern politikanın en büyük olayı"[32] olarak tanımladığı bu ünlü satış, İngiltere-Mısır ilişkilerine yeni bir boyut kazandırıyordu. İngiliz basınında ve bütün Avrupa'da bu olay İngiltere'nin Mısır'a el koymasının ilk belirtileri olarak görülüyordu, ama 1876 Mayıs'ında İngiliz filosunun Beşika körfezine gönderilmesi ile birlikte Yakındoğu'da İngiltere'nin resmî çıkarlarının odağındaki Mısır'ın yerini İstanbul alıyordu. Sene sonunda Yakındoğu'da bir yerde bir üs elde etme fikri Londra'da ağırlık kazanmaya başlamıştı. 29 Kasım tarihinde Salisbury'ye gönderilen bir mektupta Beaconsfield "Osmanlı İmparatorluğu'nda hiç geri çekilmek zorunda kalmayacakları hakim bir konum elde etme" ümidinden söz ediyordu, tipik özelliklerinden biri olan gerçeklikten kopuklukla Bâbıâli'nin bu amaçla kendilerine Karadeniz kıyısındaki Varna limanını satabileceğini düşünüyordu.[33] Aralık ayında İstanbul'un savunma koşullarını ve kenti korumak için İngiliz birliklerini gönderme olasılığını değerlendirmek üzere kente yollanan Albay Home, İngiltere'nin yıkılmak-

ta olan Osmanlı İmparatorluğu'nu ayakta tutmaya teşebbüs etmemesini öneriyordu. 26 Aralık'ta "İmparatorluğu parçalayıp, kendi payımızı almanın vakti geldi"[34] diye yazacaktı ve Ocak ayı boyunca İngiltere'nin Çanakkale Boğazı'nı ele geçirmesi için detaylı öneriler getirecek ve bu konu, yaz ayı boyunca sonuçsuz kabine toplantılarında birkaç kere ele alınacaktı. 1877 yılında ağırlıkla, selefine kıyasla Ermenistan'ı ve Anadolu'yu Rusya'nın saldırısına karşı savunma gereğini vurgulayan Layard'ın da etkisiyle daha doğuda bir İngiliz üssü arayışına başlanacaktı. 1878 Mart'ının sonunda Beaconsfield Kıbrıs adasını önerdi. Layard ve İstihkam Genel Müfettişi General Simmons, Kıbrıs'ın Asya türkiyesi'nin korunması için bir merkez olarak değerinden kuşku duyuyorlardı. Elçi Layard Mezapotamya'da üs kurulmasını savunuyordu, diğer olasılıklar (Limni, Midilli, Girit ve İskenderun) tartışıldı. Bunlar arasında Kıbrıs'ın tek ciddi rakibi İskenderun'du, ama ana karada olduğu ve doğal fiziki sınırları olmadığından ve Suriye'den toprak almak Fransa'nın düşmanca tepkisine neden olacağı için bu öneri geri çevrilmişti. Nisan sonu ya da Mayıs başı gibi bir tarihte Kıbrıs'ın İngiliz üssü yapılmasına karar verilecekti.

Osmanlılar bu fikre hiç de sıcak bakmıyorlardı. 23 Mayıs'ta Layard'a İngilizlerin adayı işgâl etmesine ilişkin antlaşma taslağını Bâbıâli'ye sunması ve antlaşmanın 48 saat içinde kabul edilmesini talep etmesi emri verildi. Antlaşmayı reddederse İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderine terk edeceği tehditiyle karşı karşıya gelen, Abdülhamid antlaşmayı kabul etti. 4 Haziran'da Kıbrıs Antlaşması imzalandı. İngiltere antlaşma yapıldığında Rusya Batum, Kars veya Ardahan'ı elinde tutarsa, gelecekteki Rus saldırılarına karşı Sultan'ın Asya'daki topraklarını koruma sözünü verdi. Bu sözü yerine getirmesi için Kıbrıs'ı işgâl etmesine izin veriliyordu, ancak ada Osmanlı egemenliğinde kalacak ve harcamaları aşan gelirler İngiliz hükümeti tarafından Osmanlı devletine teslim edilecekti. Sultan, Asya'daki topraklarında Hıristiyan tebaasını korumak için reform yapma sözü de veriyordu. Ancak 6 Temmuz'a kadar Abdülhamid adanın İngiltere tarafından işgâl edilmesi için bir ferman yayınlamadı. 6 Temmuz'da Londra'nın tehdit ve baskısının artması sonucunda ferman yayınladı. Antlaşma iki gün sonra halka açıklandı.

13 Haziran'da başlayan Berlin Kongresi, demokrasi ve küçük devlet milliyetçiliği uluslararası ilişkileri bozmadan önce, "eski diplomasinin" son uluslararası toplantısı olacaktı. Kongrenin gücü ve zayıflığı, Büyük Güçler'in küçük bir toplantısı olmasından kaynaklanıyordu. Bulgaristan en önemli tartışma konusuydu; antlaşmanın 54 maddesinden 22'si Bulgar sorunlarıyla ilgiliydi. Ama toplantıda Bulgarlar temsil edilmiyor ve dinlenmiyordu. Rus devleti onların sözcüsü olarak davranmakta ısrar ediyordu ve Bulgarların durumlarını Büyük Güçler'e anlatmak

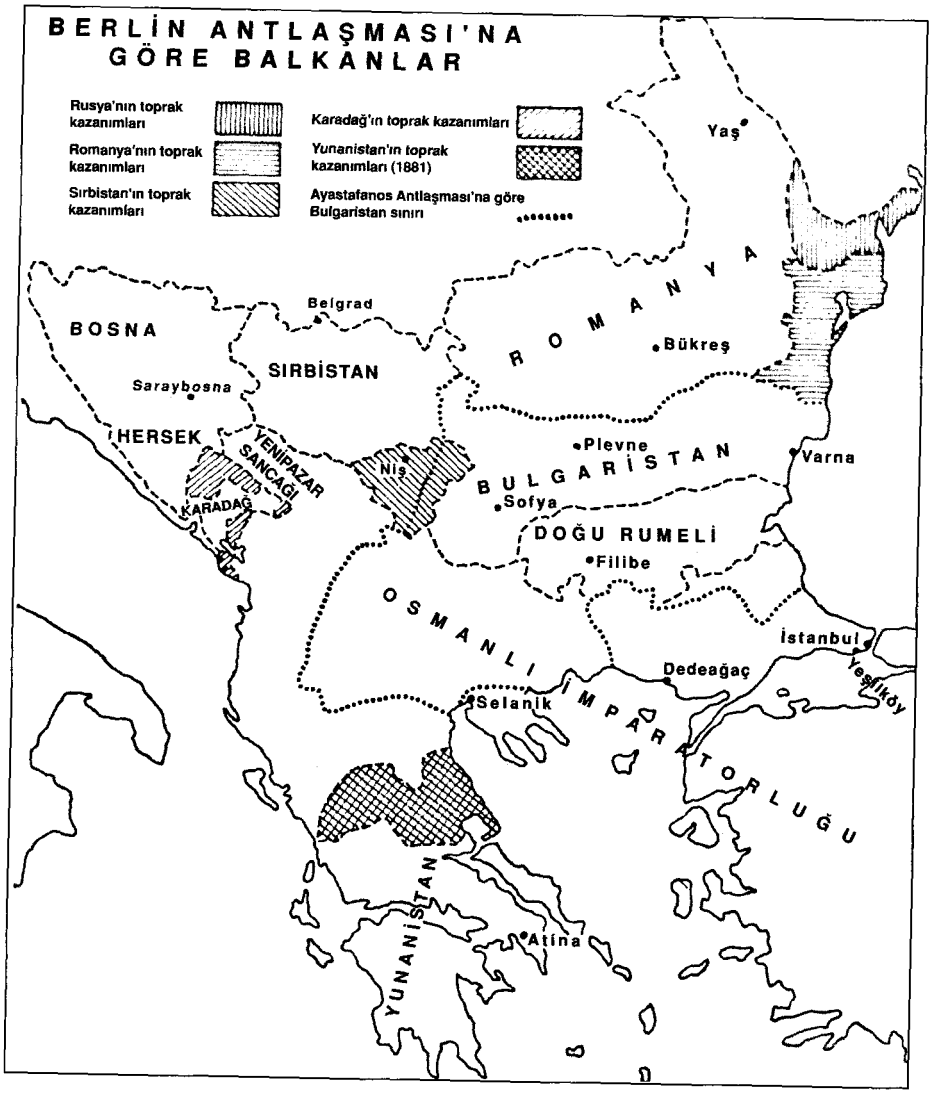
için yollamaya çabaladıkları dilekçeler heyetin önünü başarıyla tıkamıştı. 1875 yazında bu krizi başlatan Bosna ve Herseklilere de daha iyi davranılmıyordu, Bosna'daki isyan hareketinin liderlerinden biri Berlin'e gelmiş ancak delegeler kendisini görmezlikten gelmişlerdi. Batum bölgesinde yaşıyan bir kabile olan Lazların, 1878 Mayıs'ında Rus askerî yönetimine karşı ayaklanan Müslüman Bulgarlar Pomakların ve Ermenilerin şikâyet ve taleplerine kimse kulak vermiyordu. Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın kongreye katılmasına izin verilmemiş ancak kendi iddialarını dile getirmelerine izin verilmişti. Bağımsız bir devlet olarak Yunanistan'ın kongreye girmesine izin verilmiş ancak ülkenin arzu ve şikâyetlerinin Büyük Güçler için ikinci derecede önem taşıdığı açıkça ifade edilmişti. Yunanistan'ın Berlin'deki temsilcisi Delyannis Girit, Teselya ve Epir'i talep etmiş ama taleplerini sadece Fransız delegeleri desteklemişti. Kongre'nin Başkanı olan Bismarck'ın, en kıdemli Osmanlı delegesi olan Karateodori Paşa'yı acımasızca taciz etmesi Osmanlı İmparatorluğu'nun kongrenin önünde duran sorunların çözümünde küçük bir unsur olduğunun göstergesiydi. Salisbury Beaconsfield'e "Postdam'da sivrisinekler vardı, burada Küçük Güçler var... Hangisi daha kötü bilmiyorum" diye yazacaktı.[35]

Ama Balkan halkları ve devletlerinin gözardı edilmesi ve aşağılanması bütün zaaflarına karşın iki büyük pratik avantaj sağlıyordu. Müzakerelerin Büyük Güçlerin az sayıda delegesiyle sınırlı tutulması[36] ve genellikle gizli tutulmasına olanak sağlıyordu. 17 Haziran'da Beaconsfield, Kraliçe Victoria'ya "bütün sorunlar kamuya açıklanıyor ve daha sonra özel olarak çözülüyor"[37] diye yazıyordu. Bismarck'ın kongrenin çalışmalarını mümkün olduğunca çabuk sonuçlandırmak arzusu, kongrenin işleyişi üzerinde uyguladığı sıkı denetimle birleşince, kararların hızla alınması da güvenceye alınmış oluyordu.

22 Haziran'da Varna'nın ve Sofya Sancağı'nın bir bölümünün (ne kadarı olduğu açık değil) özerk Bulgaristan'ın bir parçası olmasına karar verilmişti. Buna karşılık Bulgaristan'ın da Ayastefanos Antlaşması'nda kendisine bırakılan Makedonya topraklarının bir bölümünü terk etmesi gerekiyordu.[38] Bir iki gün sonra daha tartışmalı bir konu yani Osmanlıların Bulgaristan ve Doğu Rumeli arasındaki sınırda garnizon bulundurma hakkı tartışılmaya başladı. Ayastefanos Antlaşması'yla belirlenen Bulgaristan'ın güneydeki uç kesimine, İngilizlerin anlamsız ısrarıyla Doğu Rumeli adı verilmişti. Bu durum her ne kadar çok gerçek olmasa da İngiliz heyeti için bir zaferi temsil ediyordu. Bu konuda oldukça renkli ve muhtemelen doğru olmayan bir hikâyede 21 Haziran'da Ruslarla tartışmanın doruğunda Beaconsfield'ın hedeflerine ulaşmazsa Berlin'den ayrılmak için özel bir tren çağırttığı anlatılır. Rusya'nın Bulgaristan ve Doğu Rumeli'yi işgâli, antlaşmada im-

zaların teatisi ve onayından sonra dokuz ay, Romanya'yı işgâli ise bir sene içinde sona erecektir. Dokuz ay boyunca Bulgaristan yönetimi Rus komiserliği tarafından kontrol edilecektir. Ama kendisine Büyük Güçler'in konsoloslan yardım edecek ve dolayısıyla Rusya'nın gücü kısıtlanacaktır. Bu koşullar hep birlikte değerlendirildiğinde İngilizlerin, Ayastefanos Antlaşması'yla ortaya çıkan Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki varlığı için büyük bir tehlike oluşturmayacak büyüklüğe indirilmesi talebini karşılıyordu. Ayrıca antlaşma koşulları Bâbıâli'ye Balkan dağlan boyunca bir savunma hattı da sağlıyordu. İngiliz delegeler Bulgaristan'la ilgili temel hedeflerine ulaşabilmişlerdi, bunun nedeni kısmen, Avusturya'nın arkalarında olmasıydı. Buna karşılık İngilizler de 28 Haziran'da kararlaştırıldığı gibi Avusturya'nın Bosna ve Hersek'i işgâlini desteklediler.[39] Üç gün sonra, karmaşık ve tartışmalı görüşmelerden sonra, Rusya Yenipazar Sancağı'nın Avusturya yönetiminde olmasını kabul etti ve 13 Temmuz tarihli antlaşmayla Habsburg monarşisi Yenipazar Sancağı'nı da işgâl etmek durumunda kalırsa, işgâle karşı çıkmamaya söz verdi.

Sırbistan, Romanya ve Karadağ'a da kongrenin sonucunda resmen bağımsızlık verilmişti. Ama bunun dışında kongrenin sonuçları, bu ülkeler için büyük hayal kırıklığı yaratmıştı. Sırbistan sadece varolan sınırlarının güneybatısında küçük bir üçgen arazi elde etmişti, her ne kadar bu arazide önemli bir kent olan Niş yer alıyorsa da, Sırbistan'ın toprak düzenlemeleri ve Rusya'nın kendisine karşı Bulgaristan'ı desteklemesinden duyduğu hayal kırıklığı o kadar büyüktü ki, Sırbistan'ı Habsburg İmparatorluğu ile yakınlaşmaya itti. Avusturya ile imzalanan 8 Temmuz tarihli bir antlaşma ile Sırbistan, planlanan Viyana-İstanbul demiryolu hattının bir parçası olarak kendi topraklarında demiryolu inşaatı yapmayı kabul edecekti.[40] Sırbistan hükümeti Andrassy'nın Habsburg İmparatorluğu ile gümrük birliği oluşturma önerisini reddetmişti, ama Belgrad'daki Rus yanlısı duygular eskisine göre zayıflamaya başlamıştı. Karadağ düzenlemeler sonucunda çok az toprak kazanmıştı. Ayastefanos Antlaşması ile kendisine verilen üç Adriyatik limanı Antivari, Dulcigno ve Spizza'dan sadece Antivari'yi elinde tutmasına izin veriliyordu. Antivari'de de savaş gemileri bulundurması veya yabancı savaş gemilerini kabul etmesi yasaktı. İkinci yasağın nedeni limanın Rus donanma üssü haline gelmesinden korkulmasıydı. Romanya Güney Besarabya'ya karşılık Dobruca ve Tuna deltasını elde ediyordu ama bunu, Büyük Güçler'in bağımsızlığını tanıması için önkoşul olduğundan büyük bir isteksizlikle yapıyordu. Rusya 1856'da toprak kaybederek yaşadığı utancı silmişti ama bunun da bedeli Romanya'nın kendisine sürekli kötü duygular beslemesine yol açmak olmuştu. İngiltere Asya'daki taleplerini kabul ettirmekte Avrupa'ya kıyasla daha çok zorlanmıştı.

Temel sorun Batum'un durumuydu, bütün çabalarına karşın Ruslar Batum'u ateşkes imzalanmadan önce ele geçirememişlerdi. Rusya'nın limanı ilhak etmesine karar verilmişti, Batum, Rusya'nın güney eyaletlerinden Gürcistan ve Transkafkasya'ya deniz yoluyla kolayca ulaşabilmesine olanak sağlıyordu. Ancak İngiliz delegeleri Batum'un Rusya'nın deniz üslerinden biri hâline gelmemesini güvenceye almak ve Batum'un silahsızlandırılmasını antlaşma koşulları arasına katmak istiyorlardı. Temmuz'un ilk günlerinde Batum'un gelecekteki konumu konusunda İngiltere ve Rusya arasında yoğun bir tartışma yaşandı. Bu tartışmada

Bismarck ağırlığını Ruslardan yana koydu. Avusturya bu tartışmaya taraf olmadığı için, taraf tutarak Üç İmparator Birliği'ni daha da zayıflatması gibi bir risk yoktu. Ruslar Laz kabilelerin yer aldığı bölgelerde Osmanlılara küçük toprak ödünleri vermeyi kabul ettiler.[41] Ayrıca Ruslar Batum'un özgür bir liman olmasını da kabul ettiler. Ama bu koşullar İngiltere'nin silahsızlanma hakkındaki itirazlarını karşılamıyordu, Salisbury antlaşmada limanın "sadece ticarî" olarak tanımlanması için büyük çaba harcadı. Kısa bir süre için bunda da başarılı oldu. Ama yaşlı, sağır ve sağlık durumu kötü olan Beaconsfield kısa sürede Gorchakov'un ayak oyunlarının kurbanı oldu.[42] Antlaşma son hâliyle Batum'u "temelde ticarî" olarak tanımlıyordu, bu tanımlama Rusların limanı silahlandırmasına açık kapı bırakıyordu, ancak Ruslar 1886'ya kadar bu olasılığı değerlendirmeyeceklerdi. Kent hiç bir zaman askerî açıdan önemli bir yer olmadı ve Salisbury'nin kendisi de haklı olarak limanın statüsünün görece önemsiz bir konu olduğunu ve İngiltere'deki Rus karşıtı gazetelerin konuyu çok fazla abarttıklarını düşünüyordu. "Gerçek önemi çok da fazla değil ama kitleler bu konuda o kadar cahil ki, birkaç güçlü Jingo dünyayı bu konunun çok önemli olduğu konusunda ikna etmeyi başarmış"[43] diye yazıyordu. Batum konusundaki mücadele, burada büyük bir İngiliz çıkarı olduğu gerçeğini değil, İngilizlerin Rusya'ya karşı duyduğu genel düşmanlığı yansıtmaktadır.

Ruslann Batum ve Asya'daki diğer kazanımlarına karşı tavn, Berlin'de tartışılan konulann çoğunda olduğu gibi temelde savunmaya yönelikti. Kıbrıs Sözleşmesi, Anadolu ve Mezapotamya'da demiryolu inşaatı gibi bir dizi İngiliz projesine yol açtığı için St. Petersburg'da Rus çıkarlarına karşı gerçek bir tehdit gibi gözükmekteydi. Sözleşmenin imzalandığının ilân edildiği gün, İran Körfezi'nden İstanbul'a kadar uzanan bir demiryolu inşa etmek için Sutherland Dükü'nün yönetiminde bir şirket oluşturuluyordu. 5 Ağustos'ta Salisbury, Abdülhamid'e İskenderun'dan Bağdat'a kadar uzanan İngiliz kontrolünde bir demiryolu için imtiyaz verilmesini önerdi. Berlin'deki kıdemli Fransız delegesi Waddington 14 Temmuz'da Kıbns'ın İngilizler tarafından işgâl edilmesinin "Rusya için sürekli bir tehdit oluşturduğunu ve Ermenistan'daki toprakları açısından çok tehlikeli bir rahatsızlık yarattığını"[44] yazıyordu. 8 Ağustos'ta Salisbury'nin Layard'a gönderdiği bir yazıda Anadolu'da reform yapmak için çok kapsamlı bir şemadan söz edilmesi bu yorumun geçerliliğini vurguluyordu. Avrupalılar tarafından düzenlenecek ve subay verilecek olan bir milis kuvveti oluşturulacaktı. Yerel mahkemeler üzerinde olacak merkezî yargı kurumları oluşturulacak, bunlann da Avrupalı üyeleri olacaktı. Her vilayete sorumlu vergi memurlan atanacak ve bunların büyük bir çoğunluğunu Avrupalılar oluşturacaktı. Türk olmayanların ellerinde bulunan toprakları

kontrol edecek olan bu program, Sultan'ın 24 Ekim'de programın kimi bölümlerini kabul etmiş olmasına karşın hiç uygulanmayacaktı. Osmanlı hükümetinin içinde bulunduğu ağır sorunlan hafifletmek için defalarca talep ettiği borç talepleri de reddedilmişti. 1879 baharında eski konsoloslara ek olarak Anadolu ve Kürdistan için yeni konsoloslar atanmıştı, altı yeni askerî konsolos yardımcısı da sürekli olarak bölgede bulunacaktı. Anadolu'nun İngiliz hakimiyetine gireceği korkusunun, Rus devlet adamlannı ve diplomatlarını endişeye sürüklemiş olması şaşırtıcı değildir. 1879 Eylül'ünde Milyutin, Almanya Kralı I. William'a "İngiltere Anadolu'yu örgütlüyor ve silahlandırıyor; konsolos kılığında subay, memur ve generaller ülkeye akın ediyor, bu da Kafkaslar'daki topraklarımıza karşı düşmanca niyetler besledikleri anlamına geliyor... Doğu'da çatışma ihtimali yakın"[45] diyordu.

Londra'ya Rus politikaları ve kazanımları ne kadar saldırgan görünüyorsa, St. Petersburg'da da İngilizlerinki aynı derecede korkutucu bulunuyordu. Kongrenin son dönemleri de Ruslann korkusuna yeni bir boyut ve bariz bir haklılık kazandırmıştı. Berlin'deki müzakerelerin ilk günlerinde Salisbury, Osmanlı İmparatorluğu'nu savunmak için gerekli gibi gözüken Karadeniz'e İngiliz filosu gönderme hakkını kazanarak, Rusya'nın Batum'u ele geçirmesinin etkisini sıfırlamayı umuyordu; ama Bâbıâli ile bu koşullarda antlaşma yapma girişimleri başarısız olmuştu. 29 Haziran'da Salisbury'nin önerisi üzerine kabine, Rusya Batum'u silahlandırma hakkını elde ederse, İngiltere'nin daha önce Boğazlar konusunda imzaladığı bütün antlaşmaları tek taraflı anlaşmalar olarak gördüğünü ilân etmesine razı olacaktı. Dolayısıyla bu antlaşmalar, İngiltere'ye diğer Avrupalı Güçler'e karşı yükümlülükler getirmeyecekti. 11 Temmuz'da Salisbury kongre'ye, İngiltere'nin Boğazlar'ın kapatılmasına ilişkin yükümlülüklerin bu konuda Sultan'ın "bağımsız değerlendirmeleri" ile sınırlı olduğunu belirten resmî bir bildiri okudu; ancak bu değerlendirmeler varolan antlaşmaların ruhuna uygun olmalıydı. Bir diğer deyişle, Sultan istediği zaman İngiliz filosunun Boğazlar'dan geçmesine izin verebilirdi; 1841 yılından beri varolan Boğazlar rejimine ilişkin uluslararası antlaşmalar önemli bir sarsıntı geçiriyordu. Bir sonraki oturumda, Shuvalov Boğazlar'ın kapalı olması ilkesinin Avrupa'nın ilkelerinden biri olduğunu açıklayan bir karşı bildiriyi okudu. Varolan antlaşmalann, İngiltere'nin iddia ettiği gibi sadece Sultan'a karşı değil, Avrupalı Güçler'in birbirlerine karşı yükümlülükler yarattığını da iddia etti.

Bu konu hiç tartışılmadı. Her iki deklarasyon da kongrenin protokollerine eklendi, İngiliz deklerasyonunun kısa zamanda pratik bir sonuç vermesi beklenmiyordu. Ama son yirmi yıldır Rusya'da önemli ölçüde artan yeni İngiliz karşıtı havaya güç katmıştı. 1877-1878 savaşı, St. Petersburg'da Rusya'nın hâlâ önemli

bir Karadeniz filosunun bulunmadığı gerçeğinin anlaşılmasına yol açmıştı. Daha da önemlisi Rusya'nın içinde bulunduğu malî sıkıntılar yeni bir filonun hemen yapılmasını olağanüstü zorlaştırıyordu; yeni filo yapımı gerçekten de 1886 yılına kadar başlamadı. Bu nedenle Boğazlar'ın bütün yabancı güçlerin savaş gemilerine kapalı olması ilkesi Rusya için çok büyük önem taşıyordu. Bu ilkenin çiğnenmesi durumunda herhangi bir İngiltere-Rusya savaşında Sultan bir İngiliz filosunun Karadeniz'e çıkmasına izin verebilirdi ve bütün Güney Rusya saldırıya açık kalırdı. 1841 Boğazlar Antlaşması başından bu yana Rusya'ya en az İngiltere kadar, belki de daha çok fayda sağlamıştı. Ülkenin içinde bulunduğu zayıf durum, Rus hükümetini antlaşmanın kapsadığı ilkenin arkasında durmaya zorluyordu. En azından bir süre boyunca Rusya'nın Boğazlar konusundaki tavrı tümüyle savunmaya yönelikti ve İkinci Üç İmparator Birliği'nin oluşumuyla sonuçlanan 1879-1881 müzakereleri, Salisbury'nin bildirisine karşı öne sürülen iddialar için Almanların desteğini almaya yönelik sürekli ve başarılı bir girişimle sonuçlanmıştı.

Berlin Kongresi'ni Rusya için tam bir yenilgi olarak görmek hatalı olacaktır. Zorlukla da olsa Osmanlılara karşı büyük bir askerî zafer kazanmıştı; bu zaferin sonuçlarını tümüyle yok saymak mümkün değildi. 1878 müzakereleri, Rus ordusunun İstanbul'a iki saatlik yürüme mesafesinde olduğu bir ortamda gerçekleştirilmişti. Ayrıca Ayastefanos Antlaşması'nın iyi tarafları da vardı. Antlaşmayla oluşturulan Bulgaristan varolan en iyi bilgilere göre Bulgarların nüfusun büyük bir bölümünü oluşturduğu bölgelere oldukça iyi tekabül ediyordu.[46] Dolayısıyla Rus ordusu ve diplomasinin kazanımları sürekli olacaktı. Kongre Ayastefanos Antlaşması'nı değiştirdi, ancak antlaşmayı fes etmedi, fes etmeyi de istemiyordu zaten. Beaconsfield ve hükümete karşı düşmanca bir tavrı olan, sivri dilli bir İngiliz yorumcu birkaç nokta dışında "Berlin Antlaşması'nın özü ve ruhunun, her ne kadar gönülsüzce ve ayak sürüyerek olsa da Ayastefanos Antlaşması'ndan büyük ölçüde etkilenenlerin bir uyarlaması olduğu"[47] yorumunu yapıyordu. Berlin'de Ayastefanos Antlaşması'nda yapılan değişiklikler St. Petersburg'da bir çok kişinin nefretini kazanmıştı. Muhafazakâr kongrenin sonucunun Rusya'daki otokrasiyi zayıflatacağı ve burada devrimin yolunu açağından korkuluyordu. Slavofiller Rusya'nın Batılılaşmış temsilcilerinin kendi iddialarına göre zayıflığını şiddetle eleştiriyorlardı. Ulaşılan çözüm kraliyet ailesi ve saray çevrelerindeki birçok kişi tarafından da beğenilmemişti. Rusya'nın diğer büyük güçlerin komplosunun kurbanı olduğu ve hak etmedikleri halde Avusturya ve İngiltere tarafından zaferinin meyvalarının devşirildiği hissi yaygındı. Öte yandan *Vestnik Europy* ve *Birzhovie Vedomosti* gibi liberal gazeteler Ayastefanos Antlaşması'nın kimi koşullarının uygulanamayacak kadar aşırı olduğunu düşünürken, *Golos* gibi

kimi gazeteler ise Gorchakov ve Shuvalov'u eleştirilere karşı savunuyordu.[48] Shuvalov'un kendisi talimatlarında yazılı olan bütün konularda başan kazandığını iddia etmiş ve Sofya Sancağı'nın Bulgaristan'a dahil edilmesine özellikle memnun olmuştu.[49] Rus bakanların en yetenekli ve muhtemelen en güçlüsü olan Milyutin, savaşın sonucunun oldukça tatmin edici olduğunu düşünüyordu.

Berlin'de alınan kararları uygulamak zaman alıyor ve bir sürü diplomatik manevra gerektiriyordu. 1878 Eylül'ünün sonuna kadar Rus ordu başkomutanlığı Yeşilköy'den Edirne'ye taşınmamıştı. Ayastefanos Antlaşması'nın yerini alan Osmanlı-Rus Barış Antlaşması 8 Şubat 1879 tarihinde imzalanacaktı. Bir sonraki ay, İngiliz filosu Çanakkale Boğazı'ndan geçerek İstanbul'dan ayrılacaktı, İngiliz filosu Boğazlar'da bir seneden uzun bir süre geçirmişti. Doğu Rumeli'deki yeni özerk rejim 1879 yılının Mayıs ayında kurulacaktı. Ağustos başında Rus ordusu, Tuna Prenslikleri'nde Osmanlı kontrolünün derecesi üzerine bir dizi yeni İngiliz-Rus anlaşmazlığından sonra, Prenslikler ve Bulgaristan'ı boşaltacaktı.

Balkanlar'da 1875-1878 krizinin sonuçları çok açıktı. Kriz en azından sınırlı yasal bağımsızlık şeklinde de olsa, on yıllardır Sırbistan ve Romanya'da kaynamakta olan milliyetçi duyguların meyva vermesine yol açmıştı. Rusların zaferleri ve fedakarlıkları, Bulgaristan'daki yeni bir bağımsız devletin temellerini atmıştı. Bosna ve Hersek'i fiilen *(de facto)* Habsburg yönetimine devrederek, gelecek yirmi yıl boyunca içten içe tütecek ve üstü örtülecek ve 1903 yılından sonra da yıkıcı sonuçlarla patlayacak Avusturya-Sırbistan rekabetinin de tohumları da atılacaktı.[50] Yine de antlaşma Balkan uluslarının bütün hayallerini gerçekleştirmemişti. Bu kaçınılmazdı. Ülkelerin talepleri birbiriyle çelişiyordu ve işlerin doğasına göre hiçbir zaman tam olarak tatmin olmaları da mümkün değildi. Ama 1878 yılında Balkanlar'a getirilen çözümlerin derme çatma oluşunun bir başka nedeni de bulunan çözümlerin büyük güçlerin özellikle de Avusturya ve İngiltere'nin işine gelecek biçimde düzenlenmiş olmasıydı. Getirilen çözümlerin detaylı bir biçimde uygulanması, bu çözümlerin kendilerini incittiğini düşünen halk ve hükümetlerin sert protestolanyla bezenen acılı bir süreçti.

Berlin Kongresi, Avrupa politikasında da bir dönüm noktasıydı. Bu aşamada 1875-1878 yılının belirleyici özelliği Büyük Güçler arasında etkili ittifaklar ve istikrarlı birlikler kurulamamasıdıydı. Avusturya ve Rusya'nın, Almanya'yı yabancılaştırmaya duydukları isteksizlik ve Bismarck'ın her ikisiyle de iyi ilişkiler yürütme arzusu bir yana bırakılırsa, bu senelerde büyük devletlerin ilişkilerinde çok az sabit referans noktası vardı. Berlin'de gerçek bir gruplaşma yoktu. Büyük Güçler'in hiçbirinin her konuda tam olarak anlaştığı bir ortağı yoktu. Uygulamada

Avusturya ve İngiltere uyum içinde çalışıyorlardı, ama çıkarlan bir çok açıdan birbirinden çok farklıydı. Bismarck Çar'dan kopmak istemiyordu, ama hem Avusturya hem de İngiltere'nin karşı çıktığı Ayastefanos Antlaşması'nın maddelerini savunmak için Çar'a yardımcı olmaya da çalışmadı. 1870'li yılların büyük Doğu Krizi ile kendini gösteren gerilim, Büyük Güçler arasındaki bu değişken ilişkilerin de sona ermesine yol açmıştı. 7 Ekim 1879'da Bismarck, istifa etmeden az önce Andrassy ile Alman ve Habsburg imparatorlukları varoldukça sürecek olan savunmaya yönelik İkili İttifak antlaşmasını imzalayacaktı. Bismarck'ın bunu yaparkenki amaçları hiçbir zaman kesin olarak bilinemeyecektir. Birçok kişinin hâlâ bir tür Alman devleti olarak düşündüğü bir güçle bu tür bir ittifak kurmanın, Almanya'da popüler bir siyaset olacağına inanmış olabilir. Berlin'de ve 1879 yılının ilk aylannda Almanya'nın tavnnın Rusya'da kimi çevrelerde yarattığı hoşnutsuzluktan korkmuş olabilir ama bu da çok şüphelidir. Yakındoğu'ya ilişkin olmayan bir çok konuda, 1879 tarihli yeni Alman gümrük tarifesi gibi birçok yeni önlemle bu hoşnutsuzluğu, açık bir biçimde kasten körüklemeye çalışmıştır. 1878-1879 yılında göründüğü gibi Avusturya'nın İngiltere ile ve muhtemelen Fransa ile daha fazla yakınlaşmasını önlemek istediği ve 1855-1856 döneminin Kınm koalisyonunun tekrar kurulmasını istemediği açıktır. Berlin Kongresi'nden bir iki sene önce olduğu gibi bu üç gücün gayri resmî birlikteliği bile, Avrupa'daki güç dengesini sarsacak ölçüde Rusya'yı zayıflatabilir ve utanç verici bir konuma düşürebilirdi. Bismarck'ın hareketlerinin kesin nedenleri ne olursa olsun, 1875-1878 yılının olayları ve bu senelerde ortaya çıkan Avusturya-Rusya düşmanlığının onu bu yönde karar vermeye zorladığı açıktır.

İkili İttifak'ın temelleri üzerinde I. Napoleon'un düşüşünden bu yana görülmeyen kesin ve bağlayıcı uluslararası yükümlülüklerle dolu bir yapı yükselecekti. 1879-1880 kışında Bismarck ve Berlin'deki Rus elçisi Saburov arasındaki görüşmeler, daha güçlü bir biçimde Üç İmparator Birliği'nin canlanmasının yolunu açacaktı.Daha da önemlisi, 1880 Nisan'ında Gladstone Başbakan olarak Beaconsfield'ın yerini alacak ve bu değişim İngiliz politikasında dramatik bir değişime yol açacaktı. Gladstone'un iktidar olması İngiltere-Rusya ilişkilerinde hemen düzelmeye yol açacaktı. Gelecek iki sene içinde İngiliz politikası St. Petersburg'daki gerilimi azaltmayı ve Avrupa'da etkili bir uzlaşma yaratmayı hedefleyecekti. Avusturya-Macaristan artık Rusya'ya karşı eskiden olduğu gibi İngiliz desteğine güvenemeyecekti. Sonuç olarak 1881 Haziran'ında Üç İmparator Birliği tekrar kurulacaktı. Ama üyeler 1872-1873 döneminde olduğu gibi muğlak uzlaşmalar ve centilmen antlaşmaları ile değil, resmî bir antlaşma ile bağlıydılar. İki kuşak boyunca uluslararası ilişkiler çok daha katı ve esneklikten uzak olacaktı. Bu tehlikeli ittifak

kurma sürecini harekete geçiren de 1875-1878 döneminin olayları olmuştu.

Notlar

1 İstanbul'daki İngiliz elçisi 1875 yılında Bosna ve Hersek'teki durumun "İrlanda'daki toprak sahipleri ve kiracıların" durumundan farklı olmadığını düşünüyordu (Sir H. G. Elliot, *Some Revolutions and other Diplomatic Experiences*, London, 1922, s. 214). Aynı sene ortalama bir köylünün (*kmet*) toprak sahibine ve devlete gelir vergisi ve değişik vergiler biçiminde gelirinin %44'ünü ödediği tahmin ediliyordu. P. F. Sugar, *The Industrilization of Bosnia-Herzegovina, 1878-1918*, Seattle, 1963, s. 11.

2 Tek kesin anlaşma olan Rus-Alman askerî antlaşması iki tarafça da pek ciddiye alınmamış ve kısa bir süre içinde âdeta unutulmuş gibi gözükmektedir.

3 M. D. Stoyanovich, *The Great Powers and the Balkans, 1875-1878*, Cambridge, 1939, s. 30-31.

4 Habsburg İmparatorluğu'nun Balkanlar politikası için Belgrad'daki Fransız Başkonsolosu Engelhardt'ın 4 Şubat 1872 tarihli ilginç raporuna bakınız. *Documents Diplomatiques Français*, I, Paris, 1929, s. 128-129. Bu raporda Arşidük Albert ve eski Dalmaçya Valisi ve Savaş Bakanı General Wagner bu politikanın temel destekçileri olarak tanımlanmaktadır.

5 İstanbul'a atanmadan önce Londra'da askerî ateşe ve Çin'de çok başarılı bir temsilci olarak görev yapmış, Kasım1860 tarihli Pekin Antlaşması'nı sonuçlandırmıştı. 1861-1864 döneminde Dışişleri Bakanlığı'nın Asya Bölümü'nün başında bulunmuştu.

6 1870'lerin sonunda Kahire'deki Rus Konsolosu de Lex, ve Hıdiv İsmail arasında bu tür bir destek sözü veren bir antlaşma taslağına paraf atılmıştı. 1875'te Mısır ordusunun bir Rus komutan kumandasına verilmesi önerileri vardı F. J. Cox, "Khedive Ismail and Panslavism", *Slavonic ve East European Review*, xxxii (1953-1954), s. 151-67.

7 W. F. Monypenny ve G. E. Buckle, *The Life of Benjamin Disraeli, Earl of Beaconfield*, London, 1910-1920, s. 24-25.

8 1876 Şubat'ında "istediğim kadar altım alamazsam, bu imparatorluk ne işe yarar ki" dediği rivayet edilmektedir (D. Harris, *A Diplomatic History of the Balkan Crisis of 1875-1878: The First Year*, Stanford, 1936, s. 236.

9 R. T Shannon, *Gladstone and the Bulgarian Agitation, 1876*, London, 1963. kitabında Gladstone'un kışkırtma sürecine geç girdiğini ve huzursuzluğun artışını sınırlamak için herkesten fazla çaba sarfettiğini yazmaktadır (özellikle III. Bölüm). Osmanlıların toprak bütünlüğü kavramına sıkı sıkı sarılan Gladstone, İngiltere'nin Yakındoğu politikasında köklü bir değişiklik yapılmasını istemiyordu ve işlenen suçlardan çok İngiltere'deki hareketle ilgileniyordu.

10 Bu iki versiyon için bkz., B. H. Sumner, Russia and the Balkans, 1870-1880, Oxford, 1937, ek: III.

11 Cherniaev Rus ordusundan 1875'te istifa etmiş ve II. Alexander'ın "bu haydutlar"ın başında bir Rus generali görmeyi istemediğini açıkça belirtmesine aldırmadan gizlice Sırbistan'a gitmişti. D. MacKenzie, "Panslavism in Practice: Chemaiev in Serbia (1876)", *Journal of Modern History*, XXXVI (1964), s. 281-282.

12 Stoyanovich, *a.g.e.*, s. 92. Burada bir Sırp kaynağının toplam gönüllü sayısını genelde sanıldığının çok altında, 2718 olarak vediği zikredilmekte.

13 Sumner, *a.g.e.*, s. 193.

14 C. ve B. Jelavich (ed), *Russia in the East, 1876-1880*, Leiden, 1959, s. 20.

15 Bismarck bu iki ülkeyi sıkı bir işbirliği içinde görmeyi de istemiyordu; çünkü böylesi bir işbirliği Almanya'yı aracı konumundan mahrum bırakabilirdi. Ancak bu çok da önemli bir tehlike değildi.

16 Bismarck ayrıca Schweinitz'e Rusya'ya Almanlarla ittifak önerme yetkisini de tanımıştı. İttifak Rusya'nın Osmanlılara, Almanların ise Fransa'ya karşı istediği gibi davranabilme koşulunu da dayanıyordu. Ama bu görüşten hoşlanmayan elçi, bu öneri için baskı yapmaktan kaçınmış olduğu için öneri sonuçsuz kalmış olabilir.

17 Midhat Paşa başkanlığında bir komisyon 6 Ekim'den beri bu anayasanın detayları üzerinde çalışıyordu. Heyet-i Vükelâ taslağı 6 Aralık'ta onaylamış, ancak muhafazakâr güçler Abdülhamid tarafından kabul edilişini iki hafta ertelemişti. Bu anayasanın ne ifade ettiği için bkz., R. Devereux, *The Firs Ottoman Constitutional Period*, Baltimore, 1963, Bölüm III.

18 Karadağ'ın hâlâ Osmanlılarla savaş halinde olması, Rusya'nın bu öneriyi kabul etmesini zorlaştırıyordu.

19 Bu girişimlerin en ilginci Temmuz ayında, Rusya'ya karşı yardım etmesini güvenceye almak için Afganistan Emiri Shere Ali'ye bir Osmanlı heyeti gönderilmesiydi. D. E. Lee, "A Turkish Mission to Afghanistan, 1877", *Journal of Modern History*, XIII (1941), s. 335-356.

20 6 Mayıs'ta İngiltere'nin Rusya'ya verdiği nota Rusya'nın Süveyş Kanalı, Mısır, İran Körfezi, İstanbul veya Boğazlar'da harekete geçmesinin İngiltere'nin çıkarlarına aykırı olacağını iddia ediyor ve bu takdirde savaşta İngiltere'nin tarafsız kalmasının mümkün olmayabileceği tehdidini savuruyordu.

21 Monypenny ve Buckle, *a.g.e.*, VI, s. 146.

22 Bkz., *a.g.e.*, VI, s. 155.

23 Bu konuda Dışişleri Bakanlığı'nın eski bir memuru olan A. H. Jomini'nin 16 Haziran ve 2 Temmuz 1877 tarihli şikâyetleri için bkz., C. ve B. Jelavich (ed), *a.g.e.*, s. 45-46, 49.

24 Bkz., s. 160.

25 T. H. von Laue, *Sergei Witte and the Industrialization of Russia*, New York, 1963, s. 17-18.

26 Dobruca, kuzey ve batıda Tuna Nehri, doğuda Karadeniz ve güneyde de Turtukay'dan başlayıp Tuna üzerinden Karadeniz'e ulaşan bir hatla sınırlı, oldukça karışık nüfuslu bir bölgedir.

27 Yakındoğu'daki temkinli ve söz vermekten kaçınır politikasına uygun bir biçimde Bismarck kongre için Berlin'in seçilmesinden rahatsız olmuştu; bu durum kongrenin kararları için Almanya'yı hiç de arzu edilmeyen bir biçimde konuya dahil edecekti. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilgili güçler tarafından paylaşılmasının Yakındoğu sorunlarının tümü için en iyi çözüm olacağına inanıyordu. Saint Vallier'den Waddington'a, 2 Mart 1878, *Documents Diplomatiques Français*, I. Seri, I, s. 261-263.

28 Londra'daki Fransız maslahatgüzarı 19 Kasım 1875 tarihinde "Doğu Sorunu, Hindistan ve Hindistan'daki İngiliz imparatorluğu sorunudur" diye bilgi veriyordu. (*Document Diplomatiques* Français, I. Seri, II, (Paris, 1930), s. 16.

29 D. E. Lee, *a.g.m.*, s. 342.

30 Bkz., s. 252-253.

31 Süveyş Kanalı'nın, banker Edouard Dervieu ve ünlü *Société Générale*'in oluşturduğu sendikanın eline geçmesi tehlikesini engellemek için Rothschild Banka Şirketi'nden avans alman parayla hisseler alelacele satın alınmıştı.

32 Monypenny ve Buckle, *a.g.e.*, V. s. 450.

33 F. J. Dwyer, "R. A Cross and the Eastern Crisis of 1875-1878", *Slavonic and East European Review*, XXXIX (1960-1961, s. 444.

34 D. E. Lee, *Great Britain and the Cyprus Convention Policy of 1878*, Cambridge, Mass, 1934, s. 36.

35 Lady Gwendolen Cecil, *Life of Robert, Marquess of Salisbury*, II, London, 1921, s. 288.

36 Rusya adına Gorchakov ve Shuvalov, İngiltere adına Beaconsfield ve Salisbury, Avusturya-Macaristan için Andrassy ve Haymerle, kongre başkanı Bismarck, Fransa adına Waddington ve şöyle ya da böyle arka planda İtalya adına Kont Corti kongreye katılıyordu.

37 Monypenny ve Buckle, *a.g.e.*, VI, s. 322.

38 Sırp-Bulgaristan sınırı ve Sofya Sancağı'na ilişkin karmaşık tartışmaların detayları için bkz., Sumner, *a.g.e.*, Ek. IX.

39 Osmanlı hükümeti kongrenin son gününe kadar işgâle razı olmayı reddetti, son gün Andrassy işgâlin geçiçi bir önlem olduğunu ve Sultan'ın nihai olarak iki eyalet üzerindeki egemenliğini etkilemediğini belirten anlamsız ama görünüşü kurtaran bir Avusturya-Osmanlı deklarasyonunu imzaladı.

40 Demiryolu on yıl sonrasına kadar tamamlanmamıştı.

41 28 Haziran'da, Salisbury bağımsız bir Lazistan Hanlığı yaratılmasını önerdi. Bu görüş 1919 yılında kısa bir süre için tekrar gündeme gelecek ama bir sonuç çıkmayacaktı. Bkz., s. 382.

42 Her ikisi de sorunu sağlıklı bir biçimde ele alacak biçimde donatılmamıştı. Salisbury Beaconsfield'ın hayatında hiç Anadolu haritası görmediğinden şikâyet ediyordu. Shuvalov Gorchakov'un Batum ve Kars'ın yerlerini tahmini olarak bile belirtemeyeceğini iddia ediyordu (W. N. Medlicott, *The Congress of Berlin and After*, London, 1938, s. 107). Güvenilir haritaların olmayışı Anadolu'da sınırların mantıklı bir biçimde belirlenmesini olağanüstü zor bir hâle getiriyordu. Bkz., *a.g.e.*, s 119-120.

43 Cecil, *a.g.e.*, II, 286.

44 *Documents Diplomatiques Français*, I. Seri, II, s. 357.

45 Medlicott, a.g.e., s. 383.

46 Bkz., W. L. Langer, *European Alliances and Alignments, 1871-1890*, New York, 1950, s. 138-140 ve buradaki haritalar.

47 Duke of Argyll, *The Eastern Question*, II, London, 1879, s. 202.

48 V. I. Ado, "Berlinskii kongress 1878g. I pomeshchiche-burzhyaznoe obshchest-vennoe mnenie Rossii", *Istoricheskie Zapiski*, LXIX (1961), s. 101-141.

49 "P. A. Shuvalov o Berlinskom kongresse 1878g", *Krasnyi Arkhiv*, No. 59 (1933), s. 109.

50 Bkz., s. 288-289.

VIII

BERLİN KONGRESİ'NDEN SONRA YAKINDOĞU 1878 - 1896

Bosna ve Hersek'te Habsburg yönetimine direnç, Yunan ve Karadağ sınırları sorunu, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nda reform yapma planlarının çöküşü gibi Berlin'de alınan kararların uygulanmasından doğan sorunlar 1878-1881 döneminde Yakındoğu'ya hakim olmuştu.

Kongrenin en önemli sonuçlarından biri olan Habsburgların Bosna ve Hersek'i işgâli hem Avusturya hem de Macar parlamentosunda şiddetle eleştirilmiş ve işgâl Mart 1879'a kadar Macar parlamentosunda onaylanmamıştı. 21 Nisan'a kadar Abdülhamid işgâlin detaylarını düzenleyen antlaşmayı kabul etmemişti. İki eyaletin halkı da Habsburg yönetimine karşıydı ve işgâl 1878 yılında yoğun silahlı direnişle karşılanmıştı. İşgâli Ortodoks köylülerin umut ettiği gibi toprak reformu da takip etmemişti.[1] Vergi toplama işlemi Osmanlılar döneminde olduğundan çok daha adilce ve etkin bir biçimde yapılsa da, Avusturya yönetimi de gevşek ve kokuşmuştu. Avusturya ordusunda askerlik hizmeti mecburiyetinin getirilmesi, 1882 Şubat-Mart'ında ciddi bir ayaklanmaya yol açacak ve ülkede düzenin tekrar kurulmasından sonra da bölgenin ekonomik ve sosyal sorunlarını çözecek ciddi bir çalışma yapılmayacaktı. İşgâli izleyen yirmi sene içinde Bosna ve Hersek, Habsburg yönetiminden maddî bir yarar sağlasa da, Avusturya yönetimi iki eyalette kök salmayı hiçbir zaman başaramayacaktı.

Ancak 1882 ayaklanması uluslararası ilişkileri pek etkilememişti. 1881 Haziran'ında canlanan Üç İmparator Birliği ile antlaşmaya taraf olan güçler, aralarından birinin dördüncü bir güçle savaşa girmesi durumunda tarafsız kalma sözü veriyorlardı; dördüncü ülkenin Osmanlı İmparatorluğu olması durumunda ise taraf-

sız kalma yükümlülüğü önceden diğer güçlere danışılması hâlinde geçerli olacaktı. Boğazlar'ın varolan rejiminin "Avrupalı ve karşılıklı yükümlülük getiren yapısını" da kabul ediyor ve bu sayede Rusya'yı İngiltere'nin Karadeniz'e sızma girişimlerine karşı güvenceye almış oluyorlardı. Avusturya iki Bulgaristan'ın birleşmesine karşı çıkmamaya söz verirken, Rusya da ileri bir tarihte Avusturya'nın Bosna ve Hersek'i ilhak etme hakkını tanıyordu. Her ne kadar iki eyaletdeki ayaklanmalar Rusya'da Panslav sempatilerin doğmasına yol açmış olsa da, İsveç kökenli Dışişleri Bakanı N. K. Giers'ın denetiminde resmi politika katı bir biçimde doğru ve isyancılara karşı yardımsever olmaktan uzaktı.

Karadağ ve Yunan sınırları sorunu ise çok daha ciddi uluslararası sorunlara yol açacaktı. Kuzey Arnavutluk'taki katolik kabileler, Berlin Antlaşması'nın öngördüğü gibi Karadağ'a devredilmeye şiddetle karşı çıkıyorlardı ve Osmanlı hükümeti de onların bu tavırlarını destekliyordu.[2] Osmanlı-Yunan sınırını belirlemek için atanan Osmanlı ve Yunan komisyon üyelerinin, sınırı yeniden belirlemesinin beklendiğinden çok daha zor bir sorun olduğu ortaya çıkmıştı. 1879 Ağustos'unda komisyon üyeleri arasındaki ilişki tam anlamıyla kitlenmişti. Her iki konuda da Abdülhamid işbirliğine istekli olmadığını, geciktirme, kaçınma ve erteleme üstadı olduğunu göstermişti; Büyük Güçler'in her iki konuda da gerçek bir birlikten yoksun oluşu, Abdülhamid'e kendine özgü yeteneklerini sergileyebileceği geniş bir alan sağlıyordu. Yunan sınırları sorunun çözülmesi için kurulan uluslararası bir komisyonun ve aynı sorunu tartışmak için 1880 Haziran'ı sonunda Berlin'de toplanan elçilerin konferans çalışmalarını boşa çıkarmayı başarmıştı. 14 Eylül'de Ragusa'da toplanan Büyük Güçler'in ortak filosu bile uzun müzakerelerden sonra onu çok az etkileyebilmişti; İngiltere'nin Sultan'ı zorlamak için İzmir'i işgâl planlarına Avusturya ve Fransa karşı çıkmıştı. İnatçı olmasına karşın Sultan aynı zamanda ürkek de bir kişiydi. İngiliz hükümetinin tavrı onu korkutmuştu, Ekim sonuna doğru Karadağ sınırı sorunu çözülme yoluna girmişti. Bir ay sonra tartışmanın odak noktası olan Dulcigno limanı, Karadağ'ın elindeydi.

Yunan sınırını belirlemenin ise çok daha zor olduğu ortaya çıkmıştı. 1880 yılı sonunda Fransa'nın sınırı, Büyük Güçler'in ortak arabuluculuğuyla belirleme önerisi hem Yunan hem de Osmanlı hükümetleri tarafından geri çevrilmişti. Ertesi yılın Mart ayına kadar Abdülhamid antlaşmanın temelini oluşturacak önerilerini sunmamıştı. Daha da önemlisi, bu vakada geciktirme ve engellemelerden kârlı çıkmıştı. 24 Mayıs 1881 tarihli Osmanlı-Yunan antlaşmasıyla Yunanlılar Teselya ve Epir'de önemli miktarda toprak kazanmışlardı; ancak önceki iki yıl boyunca Osmanlılann terk edip etmeyeceği tartışma konusu olan Girit adası Osmanlılarda kalmıştı. Yunan hükümeti, çoğu Balkanlar'daki ağız dalaşından cidden bıkmış

olan Büyük Güçler'in baskısı sonucunda, isteklerine karşı bu çözümü kabullenmek zorunda kalmıştı. Antlaşma on altı yıl boyunca geçerliliğini koruyacaktı, on altı yıl, 19. yüzyılın son bölümünde Balkan yanmadasındaki herhangi bir toprak anlaşmazlığı için oldukça saygın bir yaşam süresiydi.

Bu görece önemsiz sorunlann altında yatan ve sorunların muhtemel çözümlerini etkileyen unsur, Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa'nın büyük devletleri arasındaki ilişkilerin kökten değişmiş olmasıydı. Amcasının katledilmesi ve üvey kardeşinin tahttan indirilmesi ve hapsedilmesiyle tahta çıkan Abdülhamid uzun saltanatı (1876-1909) süresince ayaklanma ve komplo korkusunun pençesinde yaşamıştı. Hastalık derecesinde şüpheci ve sarayına gömülü, halk içinde mümkün olduğu kadar az görünen, halk içine ancak çok sayıda asker tarafından korunduğunda çıkan, polis muhabirlerinin, falcılann ve saray halkının insafına kalmış bir kişi olarak, sallantıda olan bir imparatorluğa liderlik edebilecek veya yabancı hükümetlerin saygısını kazanabilecek bir kişi değildi. Onda ürkek bir adamın inatçılığı ve saf bir kurnazlık vardı, ama gerçek anlamda zeki bir insan değildi. Saltanatı süresince imparatorlukta önemli miktarda maddî gelişme sağlandı ve özellikle demiryolları ve telgraf gibi buluşlar imparatorluğa girdi. Yakın dönemli uzman tarihçilerden biri "Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllannda yasal, idarî ve eğitime ilişkin reformlann tümünün, yani *Tanzimat* hareketinin meyva verdiğini ve zirvesine ulaştığını söylemenin hiç de abartılı olmayacağını"[3] iddia etmektedir. Ama idarî ve ekonomik yaşamdan farklı olarak siyasette rejiminin belirleyici özelliği, Batı teknolojisini kendisine miras kalan etkisiz despotluk rejimini mümkün olduğunca uzun süre ayakta tutmak için kullanmak ve reform düşüncesini tam anlamıyla reddetmesidir. 1877 Şubat'ında gözden düşen Midhat Paşa'nın görevden alınmasını, İtalya'ya sürgünü izler; oradan Girit'e döner ve daha sonra Şam ve İzmir'e gönderilir. Bu ise 1884 yılında sessizce boğulacağı Güney Arabistan'a gönderilmesiyle sonuçlanacak olaylar dizisinin başlangıcıdır. 1876 Anayasasıyla imparatorlukta sağlanan en önemli gelişme olan Osmanlı Meclis-i Mebusanı, 1878 Şubat'ında Rusya ile ateşkes imzalandıktan on beş gün sonra tatil edilir. Anayasanın resmen yürürlükte kalmasına ve Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî Salnâme'sinde her sene basılmaya devam etmesine karşın, izleyen 30 yıl boyunca Meclis bir daha toplanmaz. 1879 yazı ile birlikte Bâbıâli'de muhafazakâr İslamın da güçlendiği ve Midhat'ın simgelediği herşeyin kesin bir şekilde de reddedildiği görülmeye başlanır. İzleyen yıllarda da bu eğilim devam etmiştir. 1880 ve 1890'larda Abdülhamid rejimine açık muhalefet, Batı Avrupa'daki küçük sürgün ve mülteci gruplanyla sınırlıdır. Osmanlı İmparatorluğu içinde uygulanan siyasî casusluk ve sıkı sansür politikası muhalifleri iktidarsız kılmaya yardım etmiştir;

ancak 20. yüzyıl standartlanna göre Sultan'ın kendisine karşı komplolarla mücadele ederken vahşice yöntemler izleiğini söylemek adil olmayacaktır. Sultan'ın yirmi beş yıllık saltanatından sonra kötümser ancak sivri dilli yorumculardan biri "günümüzde tarihî veriler hakkında yeterli bilgi sahibi olan kişiler, reformlar Osmanlı memurlan tarafından uygulanacaksa, Osmanlı İmparatorluğu'nda reform yapmanın önemsiz detaylar dışında sonuç vermeyeceği konusunda hemfikir olacaklardır"[4] diye yazıyordu. Abdülhamid'in imparatorluğun geleneksel güç odakları olan iki büyük kurum, ordu ve ulemanın gücünü ve prestijini azaltmak için çaba sarfetmesi bazı açılardan çok daha ciddi sonuçlara yol açmıştır. Bu kurumları iktidarına karşı olası tehditler olarak gördüğü için Harbiye Nezareti'nin önemi azaltılmış ve rakip memur gruplan birbirlerine karşı kullanılmış (normalde Sultan kent kökenli subaylan, kırsal kökenlilere tercih ediyordu) ve dinî eğitimin kalitesini yükseltme çabaları bastırılmıştı.

1880 Mayıs'ında Londra'da Muhafazakâr hükümetin iktidardan düşmesinden önce bile, hükümetin bazı üyeleri bu şekilde yönetilen bir devletin varolmaya devam edeceğinden kuşku duymaya başlamışlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun canlanmasını asla olası görmeyen Salisbury, artık sadece İngiltere'nin Yakındoğu ve Hindistan'daki diplomatik ve stratejik konumu güçlenene kadar imparatorluğun çöküşünü ertelemeyi umut ediyordu. Şubat ayında Layard'a "demiryolumuz Çandigarh'a ulaşana kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü ertlemek bizim için hiç de önemsiz bir avantaj olmayacak. İmparatorluğun çöküşünü Rusya'da devrim olana kadar ertelemek ise çok büyük bir başan olacaktır"[5] diyecekti. Daha da önemlisi 1878-1879 kışına kadar erken bir tarihte Abdülhamid'in İngiltere'den uzaklaşmaya başladığı ve İngiliz desteğine giderek daha az dayandığının işaretleri ortaya çıkmaya başlamıştı, bunun nedeni İngiltere'nin ona borç vermeyi reddetmesi, reform yapması için ısrarcı davranmayı sürdürmesi ve Rusya ile anlaşılabileceğini öne sürmesiydi. Berlin Kongresi ile Rusya'dan çok daha fazla toprak elde eden Avusturya da İstanbul'daki etkisini kaybediyordu. 1878-1879 yılllannda Abdülhamid'in Bosna'da bir miktar denetim sağlamak için Bulgaristan'dakinden daha sıkı bir savaş vermesi de kayda değer bir olaydır.

1880 Mart'ındaki seçimlerden sonra Gladstone'un başbakanlığında liberal hükümetin iktidara gelmesiyle Osmanlı-İngiliz ilişkileri daha da hızlı bozulmaya başlamıştı. Büyük liberal lider, çöküşü Avrupa barışı için çok büyük bir tehlike oluşturacağı için Osmanlı İmparatorluğu'nu koruma gerekliliğini kabul ediyordu ve Rusya'nın İstanbul'a sahip olmasına veya kentte hakimiyet kurmasına da daima karşı çıkmıştı. Ama Sultan'ın temsil ettiği aşağı yukan herşeyden tiksiniyordu. Gladstone ve Abdülhamid arasında aşılmasının pek mümkün olmadığı ortaya

çıkan ve hızla genişleyen karşılıklı anlaşmazlık ve şüphe uçurumu vardı. Layard, Sultan'ın "Gladstone'dan bir tür dehşet duyduğunu" itiraf etmek zorunda kalıyordu, İngiliz devlet adamı da "Osmanlı hükümeti olan Sultan'ın kafası üçkağıt ve hataların dipsiz bir kuyusu ve şiddet veya şiddet tehditi dışında hiçbir şey başaramayacaktır" diyerek bu iltifata karşılık verecekti.[6] İngiltere'nin Sultan'dan ve yönetiminden duyduğu hayal kınklığının büyümesinin sonucu, Muhafazakâr hükümetin 1878-1880 döneminde üstlendiği Yakındoğu yükümlülüklerinden geri çekilme eğilimiydi. 1881 Şubat'ında Layard'ın İstanbul'daki halefi olan Goschen, kendisinin ve kabine üyelerinin çoğunun pahalı bir yük olarak gördüğü Kıbrıs'ın boşaltılmasını önerecekti, ancak bu yapıldığı takdirde kamuoyunun zincirleme tepkisinden korkan hükümet bu öneriyi reddedecekti. Bu sırada İngiltere'nin reform baskısı, etkisiz bir dırdıra dönmüştü; aynı yıl içinde İngiliz kuvvetlerinin Mısır'ı işgâl etmesi Osmanlı-İngiltere ilişkilerine yeni bir renk katacak, Sultan'ın düşmanlığı ve güvensizliğini arttıracaktı.

Bâbıâli'de İngiliz etkisinin azalması, kaçınılmaz olarak bir başkasının etkisinin görece güçlendiği anlamına geliyordu. 1882 yılının Ocak ayında ittifak yapma amacıyla Abdülhamid Almanya ve Avusturya'ya yoklama girişiminde bulunmuştu. Böylesi bir ittifak önerisi, Üç İmparator Birliği'nin gücünü zayıflatacağı ve Rusya ile ciddi sorunlar çıkartabileceği için hem Berlin hemde Viyana'da reddedilmişti. Yine de aynı yılın bahar ayında, Osmanlı ordusunu eğitmek ve geliştirmek için General von der Goltz yönetiminde çok sayıda Alman subay İstanbul'a gönderilmişti. Alman subaylann, Osmanlı başkentine gelişleri Alman etkisinin ve Osmanlı askeri kurumlannda 1918 yılına kadar sürecek bir Alman etkisi ve hatta egemenliği sürecinin de başladığına işaret ediyordu. Hepsinin ötesinde 1878 yılını izleyen senelerde Osmanlı-Rus ilişkileri önemli ölçüde düzelmişti. Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ve tarihsel olarak imparatorluğun en önemli destekçisi olan İngiltere'nin geleneksel düşmanıydı. Ancak özellikle II. Alexander'ın 1881 Mart'ında bir suikasta kurban gitmesinden sonra Rus hükümetinin otokratik ve despotik yapısı belirginlik kazanmıştı ve Rusya İngiltere'nin aksine Osmanlı İmparatorluğu'nda reform yapılıp yapılmamasıyla ilgilenmiyor, Abdülhamid'in hiç hoşuna gitmeyen değişiklikler yapması için onun başının etini yiyip durmuyordu. Yakındoğu'da artan İngiliz etkisinden de rahatsız olması, Londra'dan gelen baskı ve eleştirilerden giderek daha çok nefret eden Sultan'ın Rusya ile ilişkileri geliştirmesi için yeterliydi. Rusya'nın Üç İmparator Birliği'ne girmesi büyük ölçüde İngiltere korkusunun ve nefretinin ürünüydü; Berlin'deki Rus elçisi ve St. Petersburg'da Avusturya ve Almanya ile ittifakın baş savunucusu olan Saburov, Boğazlar'ın savunması için Bâbıâli ile antlaşma yapılması konusunda ısrar ediyordu. Salisbury'nin Berlin bildirisiyle[7] St. Peter-

burg'da uyanan dehşet duygusu hâlâ canlıydı. Giers ve daha da önemlisi Milyutin bu kadar ileri gitmeyi reddettiler, ama bu tür bir öneri yapılması bile önemli bir gelişmeydi. Dolayısıyla Berlin Kongresi'ni izleyen yıllar, önceki yıllarda o kadar belirleyici olan gerilimi büyük ölçüde yitirmişti.

Bâbıâli'deki yeni güç dengesi 1885 Pencap krizinde açıkça görülüyordu. Mart sonunda Afgan sınınndaki Afgan kuvvetlerini yenilgiye uğrattığında, Rusya İngiliz hükümeti ve halkına Afganistan'ın bağımsızlığını ve dolayısıyla Hindistan'daki İngiliz iktidarını tehdit ediyor gibi gözükmüştü. Bir an kapıda gibi gözüken İngiltere-Rusya savaşında, İngiliz filosunun güney Rusya'yı ve Kafkaslar'ı vurmak için Boğazlar'dan geçmesine izin verilmesi çok önemliydi. Ancak Rusya'nın talebi üzerine Üç İmparator Birliği ülkeleri Sultan'ı Boğazlar'ı kapalı tutmak ve 11 Temmuz 1878 tarihli İngiliz bildirisini uygulamaya geçirmeyi önlemeye ikna etmekte hiç de güçlük çekmemişlerdi. Afgan sınırı konusunda İngiliz-Rus sürtüşmesi kısa bir süre sonra pek büyük bir zorlukla karşılaşmadan Eylül başında sağlanan antlaşma ile çözülecek ancak İngiltere, İstanbul'da kaybettiği konumunu bir daha asla kazanamayacaktı.

Abdülhamid'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Batılı etkilerden korkusunun nedeni kolayca anlaşılabilir, bu dönemde Osmanlı devletinin egemenliğini kurulu düzenin daha önce tanık olmadığı bir biçimde batılı güçlerce kısıtlanmıştı, 1881 yılında Osmanlı devletinin borçları uluslararası bir komisyonun denetimine geçmişti. 1875 Ekim'inde Osmanlı hükümeti dış borçlannın faiz ödemesini vaktinde yerine getirmemişti. Bu gecikme imparatorluğun malî durumu, özellikle de yurt dışında kredi bulma kapasitesi konusunda feci sonuçlar doğurmuştu. Berlin Kongresi, İstanbul'da Osmanlı devleti tahvillerine sahip kişilerin iddialarını incelemek ve bu borçların ödenmesi için yollar bulmakla görevli uluslararası bir komisyonun kurulmasını öngörmüştü. Nihayet 1881 yılının Aralık ayında Muharrem Kararnâmesi ile birlikte, değişik tahvil senedi sahiplerini temsil eden yedi yönetim kurulu üyesiyle Düyûn-ı Umûmiye kurulmuştu. Tütün ve tuz tekellerinin, Bulgaristan ve Doğu Rumeli'nin ödediği haraç, damga ve alkollü içki vergisinden sağlanan Osmanlı devlet gelirlerinin büyük bir bölümü Düyûn-ı Umûmiye'nin denetimine verilmişti, gelirler anapara ve faiz ödemelerinde kullanılacaktı. Bu düzenlemenin koşulları bütünüyle Osmanlı İmparatorluğu'nun aleyhine değildi. Bir sene içinde faiz ve anapara ödemelerine ayırılabilecek para sabitti, gelirler Düyûn-ı Umûmiye'nin ödemesi gereken paradan fazla ise, gelir fazlası Osmanlı hükümetine geri ödenecekti. Osmanlı hükümeti ve Düyûn-u Umûmiye arasındaki herhangi bir anlaşmazlık arabuluculukla çözülecekti. Ayrıca borç miktan 191 milyon sterlinden 106 milyon sterline düşürülmüştü; azaltılan borç toplamı üzerinde normal

faiz oranının %1 olacağı öngörülmüştü. Daha da önemlisi Düyûn-ı Umûmiye, denetimi altındaki gelir kaynaklarını verimli bir biçimde değerlendiriyordu, çalışanların çok küçük bir bölümü Batı Avrupa'dan getirilmişti. Yine de en azından varlığı itibariyle bu düzenleme, bir zamanlar Avrupa'nın en önemli güçlerinden biri olan imparatorluk açısından yetersizlik ve Avrupalı ülkelerden daha aşağı bir konumda bulunulduğunun utanç verici bir itirafiydı. Özellikle kaybedilen topraklarda önemli miktarda Türk nüfusu yok ise, toprak kayıplarına katlanılabilirdi ama 1881 yılında borç ödemeleri için yapılan düzenleme İstanbul ve Anadolu'da bile Osmanlı egemenliğini sona erdirecek bir tehdit gibi gözüküyordu. 1879 yılında Lord Derby "Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerinin günü gününe izlenmesiyle maruz kaldığı durum ülkedeki egemen otoritesini uygulamada sıfıra indiriyor" diye şikâyet edecekti. Osmanlı bakış açısından Muharrem Kararnâmesi durumu daha da kötüleştirmişti.

1881 yılında Yunan sınır sorunun çözülmesinden yıllar sonra Yakındoğu siyasetine, birbirine paralel ama özü itibariyle birbirinden bağımsız olan Bulgaristan ve Mısır sorunları hakim olacaktı. Berlin'de aynlan Bulgaristan ve Doğu Rumeli birleştirilmeli miydi? Birleşik veya değil, buraya Rusya mı hakim olacaktı? Mısır'da malî çöküş ve siyasî devrim nasıl savuşturulabilirdi? İngiltere ülkeyi kalıcı olarak mı işgâl edecekti? Kalıcı işgâli diğer Büyük Güçler nasıl karşılayacaklardı? İki sorun arasında Bulgaristan daha da tehlikeli bir sorundu. Bulgaristan sorunu, 1887 yılında dönemin en ciddi uluslararası krizinin çıkmasına yol açacaktı. Daha uzun süreli ve inatçı bir sorun olan Mısır ise birçok açıdan çok daha önemliydi.

1878 ve sonrasındaki birkaç yıl boyunca Rusya'nın Bulgaristan'daki hakimiyeti güvencede gibi gözüküyordu. Ülke Rus orduları tarafından ve Rus kanı dökülerek Osmanlı egemenliğinden kurtarılmıştı. Ayastefanos'da Rusya Bulgarların çıkarlarına diğer Balkan halklarından daha çok önem verdiğini göstermişti.[8] İkiye bölünmesine karşın, aşağı yukan herkes Rus etkisinin Bulgaristan'da süreceğini varsayıyordu. Bir çok sene boyunca bu varsayım haklı gibi gözükmüştü. 1878 Kasım'ında ülkedeki Rus komutanı General Dondukov-Korsakov'un teklif ettiği yeni Bulgar anayasası önerisi St. Petersburg'da daha liberal bir biçime sokulmuş, bu sayede Bulgarlar'a Ruslar'a tanınmayan bazı haklar tanınmıştı. 1879 Nisan'ında Tırnova'da toplanan Bulgar Ulusal Meclisi tarafından onaylanan anayasa oldukça liberal bir anayasaydı. Daha da önemlisi anayasa onaylandıktan bir gün sonra Bulgaristan Prensi olarak tanınan Battenberg Prensi Alexander en azından görünüşte Rus etkisine sıcak bakıyor gibi gözüküyordu. Rus kraliyet ailesiyle akrabaydı, Rus ordusunda subay olarak görev yapmıştı; fakirdi ve dolayısıyla malî destek için Rusya'ya bağımlı olma olasılığı yüksekti. 1881 Mayıs'ında

Tırnova anayasasını yürürlükten kaldırdığı zaman davranışı hem III. Alexander hem de yeni oluşturulan geçici hükümetin lideri olarak atanan, Bulgaristan'daki Rus ordulan komutanı General Ernroth tarafından desteklenmişti.

Yine de ciddi bir Rus-Bulgar çatışmasının tohumlan daha önceleri atılmıştı bile. Battenberg'li Alexander 1877-1878 döneminde sergiledikleri askerî beceriksizlik yüzünden Ruslardan tiksiniyordu, buna karşın Alman kökenli olduğu için Aksakov gibi Panslavlar da ona güvenmiyorlardı. Rusların Bulgaristan'daki, özellikle de ordudaki etkinliğinden nefret ediyordu, orduda yüzbaşıdan yukarı bütün rütbeler Rusların elindeydi. "Rusya'nın bütün pisliklerinin Bulgaristan'a göç ettiği ve ülkeyi kirlettiğinden" şikâyet ediyordu.[9]

Rusya'nın Bulgaristan'daki konumu gelecek yıllar içinde felaket yaratacak olan bir başka unsur tarafından da zayıf düşecekti; bu da koruması altına aldığı yeni ülkeye karşı tutarlı bir politika geliştirememesi ve ülkedeki temsilcilerinin işbirliğinden yoksun olmalarıydı. Bulgaristan'a geldiğinden bu yana Battenberg'li Alexander ile Savaş Bakanı gibi davranan Tümgeneral Parensov'un prensle arası asla iyi olmamıştı öte yandan Sofya'daki Rus Başkonsolosu Davidov, Prensin kişisel gücünü arttırma taleplerini destekliyordu. Ülkedeki Rus temsilcilerin bölünmüşlüğü, St. Petersburg'daki bölünmüşlüğü yansıtıyordu. St. Petersburg'da Giers Davidov'un aldığı tavrı destekliyordu ama bu politikayı yaygın hâle sokacak yetenek ve iradeye sahip değildi.[10] En yetenekli ve en güçlü bakan olan Milyutin, Bulgaristan'daki Rus gücünün temeli olarak Prens yerine ordu ve liberal siyasî grupları destekleme arzusunu Parensov ile paylaşıyordu. Bu koşullar altında net ve tutarlı bir Rus politikası izleneceğini beklemek zordu ve böyle bir politika hiçbir zaman geliştirilememişti.

Rus-Bulgar çekişmesinin başka kaynakları da vardı. Rusya, Bulgarların Tuna'dan Sofya'ya ve hatta Meriç nehri vadisine kadar uzanan bir demiryolu inşa edeceğini ummuşlardı. Bu tür bir hat, gerekli olduğunda Rusya'nın ordusunu İstanbul'un çok yakınına getirmesine olanak sağlayacaktı. Ama demiryolu Bulgaristan'a çok az ekonomik fayda sağlayacaktı; öte yandan Berlin Antlaşması ile Bulgaristan kendi topraklarından geçen ve Niş, Sofya ve İstanbul'u birleştiren bir demiryolu inşa etmeyi kabul etmişti. Bulgaristan için bu, ağır bir yükümlülüktü, Bulgarlann bu hattın yanısıra görece verimsiz Tuna demiryolunun yapımının ağır maliyetini üstlenmeye de istekli olmaması şaşırtıcı olmasa gerek.[11]

Rusların sürekli olarak Bulgar politikasına müdahale etmesi de ciddi bir husumet yaratıyordu. 1882 Mayıs'ında Rus Konsolosu Davidov'un halefi, Khitrovo Bulgar liberalleri ve ordu mensupları ile, Prens Alexander'a karşı komplolara karıştığı için geri çağırılmıştı. Bunu Prensin, Bulgar siyasî yaşamının önemli özellik-

lerinden biri olan hükümet istikrarsızlığına son vermek amacıyla iki Rus generalini başbakan olarak ataması izledi. General Sobolev Başbakan ve İçişleri Bakanı, General Kaulbars ise Savaş Bakanı oldu. 1883 Mart'ından itibaren Bulgar hükümeti tam olarak denetim altına alınmıştı. Bu rejim tam bir başarısızlıkla sonuçlandı. Her ne kadar politikalarını doğrudan Rus hükümetinin yönlendirdiğine dair hiçbir işaret yoksa da, Sobolev Rus çıkarlarını geliştirmek ve korumak amacını taşıyordu. Bulgarlann büyük bir bölümü kibiri yüzünden kendisinden nefret ediyordu. Hem Sobolev hem de Kaulbars liberallerle ittifak kurup, Bulgaristan'da anayasal bir hükümet kurulmasını ve Battenberg'li Alexander'ın gücünün sınırlanmasını istiyorlardı. Prense duyduğu nefret hızla büyümeye başlayan Çar da onları destekliyordu. Amaçlarına ulaştılar. 1883 baharında toplanan Bulgar Meclisi Tırnova anayasasının geçerli olmasını talep etti ve Prens Alexander da buna razı olmak zorundaydı. Ama hem liberallerin hem de muhafazakârların hiç hoşlanmadığı Sobolev ve Kaulbars istifa etmek zorunda kalacaklardı. Kasım ayında ordu üzerinde hakimiyet kurma çabalarının sonuçsuz kalmasıyla, Battenberg'li Alexander Çar'ın bundan sonra Bulgar Savaş Bakanı atama hakkına sahip olduğunu kabul etmek zorunda kaldı.

İzleyen on sekiz ay içinde Prens ve Rus hükümeti arasındaki gerilim biraz azalmıştı, ama 1885 baharında Battenberg'li Alexander'ın I. William ve Kraliçe Victoria'nın torunu Prusya Prensesi Victoria ile evlenmek istemesi, bir kere daha St. Petersburg'da kötü duyguların uyanmasına yol açtı. Evliliğin gerçekleşmesi için en ufak bir olasılık bile yoktu. Rusya ile iyi ilişkiler sürdürmeye kararlı olan Bismarck bu fikre şiddetle karşı çıktı. Ama Alexander'ın bir biçimde Alman kraliyet ailesi ve Rusya'nın en büyük düşmanı olan İngiltere ile ittifak kurmak istemesi, birçok Rus'un Prensin, bağımsızlığı uğruna birçok Rus'un kanının aktığı bu Slav halkını yönetmeye lâyık olmadığını düşünmesine yol açacaktı. 1885 Ağustos'unda Bulgaristan'daki Rus temsilcisi Koiander, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i, Fransa'nın Tunus'u, İngiltere'nin Mısır'ı işgâl etmesine paralel olarak Rusya'nın da Bulgaristan'ı işgâl etmesini önerdi.

Yılın son birkaç ayında Battenberg'li Alexander, birdenbire beklenmeyen bir dizi başarı kazandı. Bulgaristan'ın 1878 yılında ikiye bölünmesi otonom eyalet ve Doğu Rumeli'de büyük bir hoşnutsuzluk yaratmıştı, büyük bir kesim ulusal birliğin ilânının daha fazla ertelenemeyeceği görüşünü paylaşıyordu. 1881 yılının Üç İmparator Birliği Antlaşması bu tür bir birliğin, "koşulların zorlamasıyla" sağlanabileceğini öngörmüştü. Daha da önemlisi Berlin Kongresi'nden beri Doğu Rumeli'de olaylar Bulgaristan'dakine paralel seyretmişti. Uluslararası komisyon 1879 baharında uygulaması imkânsız ve detaylı bir Organik Yasa hazırlamıştı, bu

yasa Tırnova Anayasası'na eşdeğerdi. Eyaletin ilk Genel Valisi Aleko Paşa, Battenberg'li Alexander gibi Ruslann burada da etki sahibi olma ve özellikle de silahlı kuvvetlerin kontrolünü elde etme taleplerinden bunalmıştı. Rusya 1884 yılında Bâbıâli'nın Aleko Paşa'yı görevden almasını güvenceye aldıktan sonra, Rusya 1878 yılından beri gerçekleştirmeye çalıştığı Bulgaristan birliğinin Rusya açısından istenmeyen bir gelişme olduğuna karar vermişti.

Bulgar milliyetçiliği de bu şekilde kısıtlanmaya hazır değildi. 18 Eylül 1885'de Doğu Rumeli'nin başkenti Filibe'de (Plovdiv) Bulgaristan ile birleşme talebiyle bir ayaklanma patlak verdi. Ayaklanma hiç bir direnişle karşılaşmadı ve Battenberg'li Alexander birliği kabul etmek ya da etmemek sorunuyla karşı karşıya kaldı. Zor bir durumdaydı. Ayaklanma hazırlıkları konusunda hiçbir bilgisi yoktu ve Ağustos ayında Giers'e yakın zaman içinde Doğu Rumeli'de hiç bir sorun beklenmediği güvencesini vermişti. III. Alexander'ın düşmanı olarak gördüğü bir adamın yönetiminde iki eyaletin birleşmesini hoş karşılamayacağının farkındaydı. Ayrıca Büyük Güçler'in hiçbiri Bulgaristan'ın birleşmesine sıcak bakmayacaklardı, ayaklanmanın Makedonya'ya sıçraması ve Yunan, Sırp ve hatta Rumen müdahalesine yol açmasından, kesitirilemeyen sonuçlar çıkmasından korkuyorlardı.[12] Kasım ayında elçilerin İstanbul'da yeni düzenlemeleri tartışmak için düzenledikleri gayrî resmi konferanstan hiçbir sonuç çıkmadı. Yeni başbakan Salisbury Doğu Rumeli ve Bulgaristan'ın birleşmesinin İngiliz çıkarlan ve Osmanlıların varolan güçsüzlüğüne fazladan bir zarar getirmeyeceğine karar vermişti,[13] ama Rusya'nın etkisi altında Üç İmparator Birliği ülkeleri birleşmeyi tanımaya karşı çıktılar.

Battenberg'li Alexander birleşme talebini geri çevirirse, Bulgaristan'daki tahtını koruma ümidi kalmıyacaktı. Doğu Rumeli'deki ayaklanmanın önde gelen kişilerinden olan ve gelecek on yıl boyunca Bulgar siyasetine hakim olacak Stefan Stambulov bunu çok açık ifade etmişti. Prens'e, "Efendim, birleşme gerçekleşti. Ayaklanma bunu gerçekleştirdi, geçmiş düşünceler ve tereddüt etme zamanı geçti. Ekselanslarının önünde iki yol var: Biri Filibe'ye ve Tann'nın izin verdiği kadar uzaklara uzanıyor, diğeri ise Sviştov, Tuna ve Darmstadt'a. Size ülkenin sunduğu tacı almanızı tavsiye ediyorum"[14] diyecekti. Battenberg'li Alexander bu nasihatı dinledi, ama bunu yaparken de Çar'ın kendisine duyduğu hoşnutsuzluk ve nefretin de büyümesine neden oldu. 21 Eylül'de Çar III. Alexander, Bulgar ordusunda hizmet veren bütün Rus subayların geri çağrılmasını emretti. Ayın 30'unda Bulgaristan Meclisi'nden gelen bir heyete, Battenberg'li Alexander iktidarda olduğu sürece ülkenin Rusya'dan hiçbir yardım beklememesi gerektiğini belirtti. Osmanlıların Doğu Rumeliyi işgâl edip, orada özerk rejimi tekrar kurma olasılığı olduğu

ve daha da önemlisi Sırp saldırısı ihtimali arttığı için, bu gelişme Bulgaristan'a indirişmiş ciddi bir darbeydi. Bosna ve Hersek Habsburg yönetiminde olduğu için Sırbistan sadece güneydoğuya, Makedonya'ya doğru genişleyebilirdi. Ülkenin hükümdarı Prens Milan'ın konumu çok güvensizdi. Tebaasının büyük bir çoğunluğunun aksine Rusya'ya düşmandı ve 28 Haziran 1881'de Avusturya-Macaristan ile gizli bir antlaşma imzalayarak ülkeyi Habsburgların himayesine sokmuştu. Bu antlaşma Sırbistan'ın topraklarında Avusturya karşıtı faaliyetler yürütülmesini yasaklıyordu, her iki ülkeden birinin bir veya birden fazla ülkeyle savaşa girmesi durumunda ülkenin dostça bir tarafsızlık politikası izlemesi şartını getiriyordu. Sırbistan'ın güney sınırındaki toprak kazanımları için Avusturya desteği de sağlıyor ve ülkeler arasında askerî işbirliği antlaşması ihtimalini de getiriyordu. Önde gelen Sırp bakanları Pirochanats ve Garashanin antlaşmanın IV. maddesine karşı çıkıyorlardı, bu madde Sırbistan'ın diğer devletlerle siyasî anlaşmaya girmesini ve ülkeye yabancı orduları sokmasını yasaklıyordu. Ancak muhalefete karşın Milan, 24 Ekim tarihinde Avusturya hükümetine yolladığı özel bir mektupla anlaşmayı kabul edecekti. Bunu izleyen yıllarda politikalanna muhalefet arttıkça, Prensin Rusya'ya duyduğu nefret ve Habsburglara bağımlılığı da artacaktı. (Düşmanca tavırlarından dolayı 1883 yılında bütün Sırp piskoposlarını görevden almak zorunda kalacaktı). Belgrad'daki Avusturya temsilcisi Kont Khevenhüller, Sırp siyasetine egemen kişiliklerinden biri hâline gelecekti. Milan'ın azalan prestijini arttırmak için 1882 Mart'ında Kral ünvanını alması da fayda sağlamayacaktı, Doğu Rumeli'deki isyandan sonra, birleşmenin Bulgaristan'a ve hükümdarına vereceği güç artışı için "tazminat" talep etmeye başlayacaktı. Tazminat talebini savaş tehdidiyle destekliyordu. 14 Kasım'da büyük bir olasılıkla hükümetinden farklı kişisel bir politika izleyen Khevenhüller'in de teşvikiyle, Bulgar topraklarına saldırı başlattı. Sırpların başlangıçtaki başarısını Bulgarlann 16-19 Kasım'da Slivnitza'da beklenmedik bir başarı kazanması ve Niş ve Pirot gibi önemli Sırp kasabalarını işgâl etmesi izledi. Milan'ın saldırgan tavrını Sırplar desteklemiyordu; özellikle radikal ve liberal siyasî gruplann karşı çıktığı Milan, umutsuz bir duruma düşmüştü. Avusturya himayesi altındaki Milan'ı korumak için müdahale etmek zorunda kalacaktı. Ayın 28'inde Khevenhüller, Battenberg'li Alexander'ın başkomutanlığına bir ultimatom sundu. Savaş devam ederse Avusturya birliklerinin Sırbistan'ın yanında savaşa gireceği ve Rusya'nın Bulgaristan'ı işgâl edeceği tehditini savundu. Bunu söylerken Avusturya Dışişleri Bakanı Kalnoky'nin ona verdiği yetkiyi de aşmış oluyordu. Ama istenen sonuç sağlanmış, Bulgar ilerlemesi durdurulmuştu, 3 Mart 1886'da Sırbistan ve Bulgaristan banş imzalıyor ve iki ülke arasında savaş öncesi duruma dönülüyordu.

Battenberg'li Alexander'ın durumu, özellikle 1886 Şubat'ında Bâbıâli onu Doğu Rumeli Genel Valisi olarak tanıdıktan ve beş yıllık dönemlerde tekrar atamayı kabul ettikten sonra sağlam gözüküyordu. Oysa karşı karşıya olduğu sorunlar azalmış değildi, sadece biçim değiştirmişti. Rusya'nın kendisine duyduğu düşmanlık eskisinden de fazlaydı, 1886 Şubat'ında Salisbury'nın başkanlığında kısa ömürlü Muhafazakâr hükümetin düşmesi zaten az sayıda olan dış desteklerinden birini kaybetmesine yol açmıştı. Salisbury başlangıçtaki tereddütlerinden sonra ayrı anayasalara tâbi olan Bulgaristan ve Doğu Rumeli'nin Alexander'ın yönetimi altında birleşmesine destek olmaya karar vermişti. Başbakan olarak Salisbury'nin yerini alan Gladstone ise, İngiltere'yi Bulgaristan'ın işlerine kanştırmaya daha az istekliydi, göreve gelmesiyle Prens'in diplomatik olarak yalıtılma süreci tamamlanmıştı. Ekonomik sıkıntılar ve iktidarda olduğu sürece iki Bulgaristan'ın kişisel bir birlikten öteye gitmesinin imkansız olduğu düşüncesinin yaygınlaşması, Alexander'ın Sofya'daki konumunu giderek zorlaştırıyordu. Rus hükümeti, Sofya'daki askerî ateşesi Albay Sakharov'u kullanarak Alexander'a karşı bir komplo düzenliyordu; Bulgar kabinesinin birçok üyesi, hatta Başbakan Karavelov bile bir komploda yer almış gibi görünmektedir. 21 Ağustos'ta komplocular Alexander'ı sarayında yakalayıp, tahttan inmeye zorladılar. İki gün sonra da Alexander ülkeyi terk etti.

Alexander'a sadık olanların sayısı, St. Petersburg'un düşündüğünden daha çoktu. Stambulov Filibe'de, Alexander'a sıcak bakan bir hükümet oluşturdu, komplocuların Sofya'da kurduğu geçici rejim kısa sürede çöktü. 29 Ağustos'da, tahttan feragat etmesinden sadece 11 gün sonra Alexander Bulgaristan'a dönebildi. Ancak son yedi yıldır baş etmek zorunda olduğu bitmez tükenmez sorunlardan bıkmıştı. Haklı olarak tahtta kaldığı süre içinde suikasta kurban gidebileceğinden ve hatta Rusya'nın Bulgaristan'ı işgâl edeceğinden korkuyordu. Ülkeye döner dönmez Çar ile sonuçsuz bir uzlaşma girişiminde bulunarak, Bulgarların büyük bir bölümünü de kızdırmıştı. III. Alexander'a "Rusya bana tacımı verdiği gibi, ben de tacımı onun hükümdarına geri vermeye hazırım" diye yazacaktı. Bu sözlerin ima ettiği anlamı, Bulgarların midesi kaldıramayacaktı; 9 Eylül'de Rus hükümetinin gitmesiyle birlikte kurulacak olan krallığı tanıyacağını güvencesini aldıktan sonra son kez ülkeden ayrıldı.

Gidişi, Rusya-Bulgaristan arasındaki anlaşmazlıkların sona ermesine yol açmadı. Ülkesinin temsilcisi olarak Sofya'ya gelen Viyana'daki Rus askerî ateşesi de üç dört sene önceki Sobolev kadar kibirli ve hükmedici çıkacaktı. Meclis Çar'ın kayınbiraderi Danimarka Prensi Waldemar'ı Bulgaristan hükümdarı seçtiği zaman III. Alexander, kayınbiraderine öneriyi kabul etme izni vermedi. Bir hafta önce 18

Kasım'da, Filibe'de Rus konsolosluk kuryesine yapılan saldırıdan sonra Rusya-Bulgaristan arasındaki diplomatik ilişkiler koptu. Bulgaristan sorunu ciddi bir uluslararası krize yol açmıştı.

Battenberg'li Alexander'ın tahtı bırakmasından önce bile, Balkanlar'daki Rus etkisini kontrol altına almak için İngiltere-Avusturya işbirliği için muğlak öneriler yapılmıştı, ancak her iki ülkenin de insiyatif alma ve diğerinin politikalarına araç olmaya isteksiz oluşu, bu önerilerin sonuçsuz kalmasına yol açmıştı. Hem Viyana hem de Londra'da, Rusya'ya karşı izlenecek politika konusunda görüşler bölünmüştü. Kalnoky Bulgaristan'daki Rus etkisine karşı doğrudan ve açık bir tepki verilirse, Bismarck'ın Avusturya'yı asla desteklemeyeceğini biliyordu. Öte yandan yüzyıl sonuna gelinirken Habsburg Monarşisi üzerindeki etkisi giderek artan Macarlar 1849'dan beri Rusya'ya düşmandı ve Rusya'nın Balkanlar'daki gücünü arttırmasından da hiçbir zaman hoşnut olmamışlardı. Alman hükümetinin, Rus yanlısı olduğunu düşündükleri politikalarına karşı duydukları hoşnutsuzluk, 1879 yılının İkili İttifak'ını ciddi bir tehlikeye sokabilirdi. Londra'daki görüş ayrılıklan daha azdı ama ayrılık aynı derecede tehlikeliydi. 1886 Ağustos'unda göreve dönen Salisbury birleşik Bulgaristan'ın, Rusya'nın İstanbul'a karşı ilerlemesinin önünde etkili bir engel olacağını düşünüyordu. "Osmanlı İmparatorluğu'nun öldüğüne ikna olduğu için, yaşayan Bulgaristan'ı cesedi beklemek için kullanmaya hazırdı."[15] Ama Lord Randolph Churchill ve W. H. Smith gibi kimi kabine üyeleri, Bulgaristan'ın bağımsızlığını desteklemelerine karşın Yakındoğu'da İngiltere'yi, Rusya'ya muhalefete çok fazla kanştırmaya karşıydılar. Bunun yerine İngiltere'nin İran ve Orta Asya'daki çıkarlarının savunulması üzerinde yoğunlaşılmasını istiyorlardı.

13 Kasım'da Macarların baskısı altında Kalnoky, Bulgaristan'ın Rusya tarafından işgâl edilmesinin "antlaşmaların ihlali anlamına geleceğini ve bunun kabul edilemeyeceğini" ilân etti. Bu deklarasyon, Rusya'da şiddetli tepkilere yol açtı; Berlin'deki Rus elçisi "Avusturya'yı Avrupa haritasından silmemiz kesinlikle gerekli" yorumunu yaptı. Bütün bu hava, Bismarck'ı zor bir duruma sokuyordu. Fransa'da saldırgan milliyetçiliğin güçlenmesinden ve görünür hâle gelen Alman karşıtı duyguların güçlenmesinden duyduğu endişe artıyordu; bu durum Fransa ile savunmaya yönelik savaş fikrini bir çok Alman askeri lideri (Savaş Bakanı General Bronsart von Schellendorff, Quartermaster-General von Waldersee gibi) için çekici hâle sokuyordu. En büyük Rus gazetecilerinden biri olan M. N. Katkov'un da etkisiyle Rus kamuoyunun kimi kesimlerinin, Üç İmparator Birliği'ni yıkmaya ve Fransa ile antlaşma yapmaya hazır hâle geldiklerinin de farkındaydı. Bismarck (her zaman olduğu gibi) uluslararası çatışmalarının bütün kaynaklarının ortadan kaldırılabile-

ceği konusunda kötümserdi, ama Almanya'nın savaştan bir şey kazanmayacağını da biliyor, ülkesini ve Avrupa'yı bu tehlikeli durumdan banşçı yollarla çıkarmayı arzu ediyordu. Dolayısıyla müttefikleri arasındaki dengeyi korumak için elinden geleni yaptı, ancak gerekli olduklarını düşünüyorlarsa Rusya'nın son çare olarak Bulgaristan'ı işgâlini de destekleyeceğini de Rusya'ya bildirdi.

1887 yılının başında durum giderek daha tehlikeli bir hâl alıyordu. Fransa'da milliyetçi duyguların ve 1870-1871 yenilgisinin intikamını almanın sembolü hâline gelen Savaş Bakanı General Boulanger popülerliğinin doruk noktasına ulaşmıştı. Gazeteler hem Almanya hem de Fransa'da güvensizlik ve korkuyu körüklüyorlardı. Bismarck krizi büyük bir yetenekle kullanarak, belki de krizi olduğundan daha tehlikeli göstererek, 21 Şubat Reichstag seçimlerinde çoğunluğu elde etmeyi başardı. Ocak ve Şubat aylannda bir çok gazeteciye kapıda gibi gözüken savaş tehditi gerçekdışı olmaktan çok alt düzey önem taşıyan bir konu olarak varlığını sürdürüyordu. Hiç bir hükümet uluslararası bir kriz başlatmayı arzulamıyordu. Fransa'da bile sivil meslektaşlan Boulanger'in tavnnı hoş karşılamıyordu ve Paris dışında Almanya ile ikinci bir savaş için gerçekten yaygın bir istek duyulduğu da şüphelidir. Fransızların tümü Alsace ve Lorriane'in geri alınmasını istiyordu. Kestirilemez sonuçlarıyla birlikte Almanya'ya karşı saldırganca bir savaş başlatmak ise bambaşka bir meseleydi.

Bulgar sorunu, Fransa-Almanya gerginliğinde rol oynamamıştı. Ama diğer açılardan Bulgar sorununun Avrupa siyaseti üzerindeki etkisi çok büyüktü. Bulgaristan'daki olaylar yüzünden hayal kınklığına uğrayan III. Alexander, Balkanlar'da Rusya'nın temel rakibi olduğu çok daha bariz olan Avusturya Macaristan ile müttefik olarak kalma konusunda eskisine oranla çok isteksizdi. Bir çok Fransızın arzu ettiği gibi Fransa ile bir antlaşma imzalamaya da niyeti yoktu, ancak Üç İmparator Birliği'nin son demlerini yaşadığı da kesindi. 1887 Haziran'ında üç sene önce imzalanan antlaşmanın süresi bittiğinde, antlaşma yenilenmedi. Sonuç olarak Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın konumunun Rusya'nın artan soğukluğu yüzünden zayıfladığını gören Bismarck, alternatif destekler aramaya koyuldu. Şubat ayında Avusturya'yı, İtalya için çok daha olumlu koşullara sahip olan 1882 Üçlü İttifak Antlaşması'nı yenilemeye zorlamıştı. Süresi bitmek üzere olan antlaşma beş sene için yenilenmişti, ama bu kez antlaşmaya ek olarak İtalya-Avusturya ve İtalya-Almanya antlaşmalan da imzalanmıştı. İtalya-Avusturya antlaşması ile iki ülke Balkanlar'daki statüko değiştiği takdirde, buradaki topraklann karşılıklı antlaşma ve tazminat koşuluyla işgâl edilmesini kabul ediyorlardı. İtalya-Almanya Antlaşması'na göre Fransa'nın Kuzey Afrika'daki sömürgelerini geliştirmesi yüzünden İtalya ve Fransa arasında çıkabilecek bir savaş, 1882 ant-

laşmasına göre bir *casus foederis* oluşturacaktı. Belli koşullar altında Kuzey Afrika ve Balkanlar'da İtalya'ya genişleme hakkı veren bu antlaşmalar, aynı zamanda İtalya'nın bu haklarının uluslararası alanda tanınması anlamına da geliyordu.

İtalya aynı zamanda başka bir açıdan da güçleniyordu. İngiltere Akdeniz'de Rusya'ya karşı kazandığı durum ve Mısır'daki konumu hoşnutsuzluk yarattığının farkındaydı. Boulanjizm Alman karşıtı olduğu kadar İngiliz karşıtı da bir hareket olduğu için Fransa'ya karşı durumunu güçlendirmek istiyordu. Bu nedenle İtalya ile yakınlaşmaya hevesliydi. İngilizlerin Üçlü İttifak için desteğini almayı uman ve Balkanlar'daki Rus etkisine karşı direnişi, İngiltere'nin üstlenmesini arzulayan Bismarck da bu eğilimi desteklemişti. Özellikle İngiltere-İtalya arasında bir anlaşma sağlanması Avusturya'nın konumunu güçlendirecek ve Balkanlar'da gerekli olduğunda Rusya'ya karşı sert bir tavır almasını kolaylaştıracaktı, bu tez Salisbury'i etkilemişti. 12 Şubat 1887 tarihinde muğlak ifadeli notaların değiş tokuşu ile İtalya ve İngiltere, Karadeniz ve Akdeniz'de statükoyu destekleme ve değişiklik yapmak gerekli olduğu takdirde, değişikliklerin aralannda anlaşma sağladıktan sonra yapılması sözünü veriyorlardı. Altı hafta sonra Avusturya da bu antlaşmaya katılacaktı.

1887 baharında Fransa, diplomatik hareket özgürlüğünün giderek sınırlandığını görüyordu. Hiçbir zaman göründüğü kadar yüksek olmayan Almanya'ya karşı bir intikam savaşına girme olasılığı da giderek azalıyordu. Mayıs ayında Boulanger'nin üyesi olduğu kabinenin iktidardan düşmesiyle bu olasılık çok azalmıştı. Mart ayında Katkov'un temsil ettiği Fransa'ya yakın ve Almanya'ya güvensiz olan milliyetçi ve Panslav güçlerin III. Alexander'ın politikalarını denetleme girişimi başarısız olmuştu. Ocak ayında Almanya'nın Rusya elçisi Schweinitz günlüğüne "her şey 1878-1879 dönemindeki durumuna dönüyor" diye yazacaktı. Rus Başkomutanı General Obruchev Alman yanlısı olmamasına karşın, Rusya'nın baş düşmanı olan İngiltere'ye karşı savaş ilân etmek için Almanya ile ittifak kurulacağını umuyordu. Panslav idealizmine soğuk bakan bir muhafazakâr olan Giers, Rus dış politikası üzerindeki etkisini koruyordu. III. Alexander'ı Üç İmparator Birliği'ni yenilemek konusunda ikna edemiyordu, ama Mayıs ayında Rusya açısından Bulgaristan'ın ve Boğazlar'ın konumunu güvenceye almak için tasarlanmış Rusya-Almanya Antlaşması için ikili görüşmelerin başlamasını sağlıyordu.

Rusya, üçüncü bir devletle girişeceği bir savaşta, Almanya'dan tarafsız kalacağı sözünü vermesini istediği için müzakereler çok zor gelişiyordu, oysa Almanya 1879 ittifakıyla Rusya saldırısına karşı Avusturya'yı destekleme sözü vermişti. Sonuçta Rusya'nın Avusturya'ya saldırması durumunda Almanya'nın, Almanya Fransa'ya saldırdığı takdirde Rusya'nın tarafsız kalma yükümlülüğünün olma-

ması konusunda uzlaşılarak, anlaşma sağlanıyordu. Almanya Rusya'nın Bulgaristan ve Doğu Rumeli'deki "önde gelen ve belirleyici etkisinin" meşruiyetini tanırken, iki ülke İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın kapalı tutulması ilkesinin Avrupa hukukunun bir parçası olduğunu ve karşılıklı yükümlülükler getirdiğini ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bu kuralı uygulamaya zorlanabileceğini kabul ediyorlardı. Gizli bir protokol ile Almanya, Battenberg'li Alexander'ın tahta geri dönmesine izin vermemeye ve Rusya, Boğazlar'ı ele geçirmek zorunda kalırsa dostça tarafsız kalmaya söz veriyordu. Antlaşma Rusya'nın, Fransa'nın Almanya'ya saldırısına destek olmasını da adeta imkânsız hâle getiriyordu ve bu yönüyle Bismarck için büyük fayda sağlıyordu. Bir çok tarihçi, antlaşmanın sözleri itibariyle olmasa bile en azından ruhu itibariyle 1879 tarihli İkili İttifak antlaşmasıyla çeliştiğini savunmuştur. Başlangıçtan itibaren iki ülkenin de antlaşmaya tam destek vermediği de açıktır. Giers'in antlaşmanın koşullarından memnun olmasına karşın, Çar bu konuda daha şüphelidir; Alman hükümeti antlaşmanın Rusya'nın önerdiği gibi beş sene değil, üç sene için geçerli olmasında ısrarcı davranmıştır.

Temmuz ayında Battenberg'li Alexander'ın geri dönmeyeceği ortaya çıkınca, Bulgar Meclisi yeni hükümdar olarak Saxe-Coburg Prensi Ferdinand'ı seçmişti. Louis Philippe'in torunu olarak, anayasal hükümdar konumuna kolayca uyum sağlayabileceği umut edilmişti, ama bazı açılardan Ferdinand iyi bir seçim değildi. İçten bir Katolik olması, tebaasının çoğundan ayrılmasına yol açmıştır, ayrıca Battenberg'li Alexander'ın gösterdiği gibi halkının refahı için kimi zaman hatalı olsa da içten bir kaygı taşımamıştır. Ayrıca kendi seçtiği hükümdar adayı General Ernroth yönetiminde bir hanedan kurmayı planlayan Rusya'nın Ferdinand'ın adaylığına karşı çıkacağı da kesindi. Seçildiği döneme kadar Ferdinand'ın Avusturya ordusunda subay olarak görev yapması da Rusya'nın düşmanlığının artması için bir başka nedendi.[16] 1887 Ağustos tarihinde Rusya'nın Varna'ya askerî birlikler göndererek, orada "coup de main" ile kraliyet kurması olası gibi gözüküyordu. Balkan yönetimlerinin istikrarı konusunda haklı olarak şüpheci davranan Batı Avrupalı bir çok gözlemci, Ferdinand'ın düşüşünün uzun süre ertelemeyeceğini düşünüyordu, Ferdinand'ı Bulgar hükümdarı olarak tanımaya çok az hükümet istekliydi.

Ferdinand, parlak olmayan başlangıcına karşın, otuz senenin üzerinde bir süre tahtta kalacaktı. 12-16 Aralık tarihinde İtalya, İngiltere ve Avusturya arasında imzalanan ikinci Akdeniz Antlaşması dolaylı olarak Ferdinand'ın durumunu güçlendirecekti. Dokuz ay önce aynı ülkeler tarafından imzalanan antlaşma gibi bu antlaşma da, karşılıklı nota değişiminden ibaretti. Antlaşmanın açıklanması hâlinde Parlamento'da oluşabilecek muhalefetten çekinen Salisbury'nin ısrarı üzeri-

ne antlaşma gizli tutulmuştu. Antlaşma ile üç ülke Yakındoğu'daki statükoyu korumaya razı oluyor ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Bulgaristan üzerindeki veya Anadolu'daki egemenlik haklarını başka bir ülkeye devretmesine karşı çıkmaya karar veriyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu, kendi haklarının veya topraklarının çiğnenmesine nza gösterirse, örneğin Rusya'ya Boğazlar'da özel bir konum tanırsa, üç ülke "daha önceki antlaşmaların hedeflerini yerine getirmek için" ülkenin kimi bölgelerini geçici bir süre için işgâl edebileceklerdi. Bu antlaşma, Mart antlaşmasına kıyasla Rusya'nın genişlemesine karşı daha ciddi bir engel oluşturuyordu. Önceki antlaşmanın aksine bu antlaşma Akdeniz'deki genel durum yerine özellikle Yakındoğu için tasarlanmıştı. Daha da önemlisi, antlaşma Bismarck'ın tam desteğine sahipti. 3 Şubat 1888'de Macar Parlamentosu'nda antlaşmanın kapsamı konusunda sürekli soru sorulmasının sonucunda, 1879 tarihli İkili İttifak'ın koşullan yayınlamıştı, bu antlaşma ile Rusya'nın Avusturya'ya saldırmadan Bulgaristan üzerindeki kontrolünü tekrar kurmasının imkânsız olduğu, bunu da yapmanın Almanya ile savaş anlamına geleceği bütün eğitimli Ruslar için açık bir hâle gelmişti. Rusya'nın Bulgaristan'a hakim olma çabaları yenilgiyle sonuçlanmıştı. Alman desteği ile Giers, Mart ayında Osmanlıları Saxe-Coburg Prensi Ferdinand'ın hükümdarlığını yasadışı ilân etmeye zorlamayı başarmıştı, ama bu sadece bir jestti. İngiltere, İtalya ve Avusturya, yerine kimin geçeceği belli olmadığından, Ferdinand'ın tahttan indirilmesine istekli değillerdi. Osmanlı bildirisi, Bulgar krizinin sona erişini belirliyordu, ancak Rusya'nın Ferdinand'a duyduğu düşmanlığın hafiflemesi için seneler geçmesi gerekecekti.

Bulgaristan'da 1879-1886 yılında yaşanan olaylar dizisi, büyük Avrupa devletleri arasındaki ilişkiler ve politikalar üzerinde önemli etkiler yarattı. İngiltere'nin Yakındoğu'da Rusya'ya karşı izlediği direniş politikasının bir sonucu olarak, diğer Avrupa devletlerine karşı yükümlülükler altına girmesine yol açtı. Bulgar siyasetinin önde gelen kişilerinin Rusya'ya duyduğu yabancılaşmayı arttırdı ve Rusya'da Bulgarların belki de Balkanlar'ın bütün Slav halklarının güvenilmez ve takdir etmekten uzak insanlar olduğu hissini güçlendirdi. 1885 Eylül'ü kadar erken bir tarihte III. Alexander General Obruchev'e Yakındoğu'da sadece İstanbul ve Boğazlar konusunun Rusya için gerçek bir önem taşıdığını ve bunun dışında "Balkan yarımadasındaki bütün olayların, Rusya için ikincil konulardır. Rusya'nın gerçek çıkarlarına zarar verecek kadar propaganda yapıldı. Artık Slavlar bize hizmet etmeli, biz onlara değil" diyecekti.[17] Aynı yılın Nisan ayında, önemli bir Dışişleri Bakanlığı yetkilisi olan Jomini, Giers'e bundan sonra Balkanlar'daki Rus politikasının Slavlardan daha akıllı ve tutarlı olan Yunanlıların himayesine dayandırılmasını önerecekti. St. Petersburg'da güç siyaseti ve ulusal çıkarlar,

Panslav hareketinin kafası karışık ancak gerçek idealizminin yerini almıştı. Rusya ve Bulgaristan'ın yabancılaşması, Rusya'ya iltica eden bir grup Bulgar mültecinin, Rus memurların yardımıyla 1891 yılında Stambulov'u öldürmeye teşebbüs etmesi ve Maliye Bakanı Belchev'i öldürmeyi başarması ile doruğa çıkmıştı. 1896 yılında Ferdinand'ın Katolik olarak vaftiz edilen oğlu Boris, Ortodoks kilisesine kabul edilene kadar, Rus hükümeti Ferdinand'a karşı izlediği düşmanca tavırdan vazgeçmemişti.

Daha da önemlisi Bismarck'ın 1886-1887 dönemindeki manevraları Rus-Alman ilişkilerinin ciddi biçimde bozulmasını engelleyememişti. 1886 Eylül'ünde, Berlin'deki İngiliz Elçisi Malet, Dışişleri Bakanı Lord Iddesleigh'e, "dürüstçe davranmak görüntüsü altında, Prens Bismarck iki taraflı bir politika izliyor, açık politikası, bütün tehlikelerine karşın Rusya ile ittifakı korurken, gizli ve sessiz politika ise Rusya'nın uğradığı her yenilgiden tatmin oluyor"[18] diyordu. Bu tanımlama oldukça doğru bir tahmindi. Rusya'da egemen sınıfların Almanya'ya karşı düşmanca duyguları giderek artıyor ve basının önemli bir kısmında da giderek daha çok ifade ediliyordu. 1887 Haziran ve Temmuz aylarında, otokratik Rusya ve Fransız Cumhuriyeti ilk defa diplomatik işbirliğine girerek, İngiltere ve Bâbıâli'yi, Mısır konusunda henüz imzaladığı Drummond-Wolff Sözleşmesi'ni terk etmeye zorluyorlardı.[19] Rusya ve Fransa'nın ortak tavrı İngiltere için büyük bir rahatsızlık kaynağıydı, Almanya açısından ortaklığın gelişmesi ciddi bir tehlike yaratabilirdi. Temmuz ayında Alman hükümetinin bir deklarasyonu (ki bu deklarasyonun gerçek nedeni pek belli değildir) Reischbank'ın Rus hükümetinin tahvillerini kredi garantisi olarak kabul etmesini yasaklıyordu. Bu deklarasyon, Almanya-Rusya ilişkilerinde artık varlığı tartışılmaz bir hâle gelen gerilimi simgeliyor ve arttınyordu; ay sonunda Alman Başkomutanı Moltke, Avusturya-Almanya'nın Rusya'ya saldırmasını öneriyordu. Aynı zamanda Viyana'da Arşidük Albrecht gelecek yaz Rusya'ya, Alman-Avusturya saldırısı için planlar hazırlıyordu. Bu tehlike sinyalleri uygulamada bir sonuç vermeyecekti. Bismarck, Rusya'ya karşı önleyici bir savaşa karşı çıkıyordu ve hem Berlin hem de Viyana'da korkulduğu gibi Rusların Avusturya'ya saldırmak için en ufak bir niyeti olduğuna dair hiç bir kanıt da yoktur. Ama 1888 Aralık ayında Rus hükümet kredilerinin ilk bölümü, Paris'e akmaya başlamıştı, 1889 Ocak ayında Rus hükümeti ordusu için büyük bir tüfek siparişi vermişti. Bulgaristan'daki olaylar 1891-1894 yılında ağır ağır gerçekleşen Rus-Fransız ittifakının temelini atmıştı.

1870 ortasından sonra kronik hâle gelen ve 1882 yılında İngiltere'nin işgâline yol açan Mısır'ın iç sorunları ve bunun yarattığı karışıklıklar ise, ülkenin yanm yüzyıldır maruz kaldığı İngiltere ve Fransa'nın "gayrî resmi genişlemesine" karşı

çıkma yeteneğinden yoksun olmasından kaynaklanıyordu. 1850'lerden itibaren Mehmed Ali Paşa'nın yaratmak için büyük çaba sarfettiği güçlü devlet ve devlet kontrolündeki ekonomi, giderek daha zayıf ve daha liberal hâle gelen haleflerinin eline geçtikçe, yabancı etkiler Mısır yaşamının bir çok alanında kendini göstermeye başlamıştı. Mısır Hıdivi Said Paşa (1854-1863) Avrupalı sermayedar ve maceraperestlere (en önemlisi Süveyş Kanalı'nın inşaatı konusunda) birçok taviz vermişti. Birçok açıdan Mısır'ın hızlı ekonomik gelişme kaydettiği bir dönem olan yönetimi sırasında Avrupalıların aşırı davranış ve uygulamaları da hızlı bir artış kaydetmişti. Yabancı tüccarlann veya imtiyaz sahiplerinin herhangi bir biçimde kayba uğradığı zaman, aşırı veya haksız tazminat talep etmesi veya yabancıların ülke kanunlarına tâbi olmama haklarını kötüye kullanması gibi davranışlar giderek artıyordu. Bu durum, gelecek açısından çok ciddi sonuçlar doğurmuştu. Daha da kötüsü, para sağlamak için Said Paşa 1858 yılından itibaren tahvil çıkartmaya başlamıştı, yirmi yıl sonra ülkenin kaderini belirleyecek olan kamu borçlarına yönelik büyük bir adımdı bu. Halefi İsmail'in yönetiminde (1863-1879) kamusal borçlanma, 19. yüzyılda hiçbir ülkede görülmeyen bir oranda artarak, 91 milyon sterlin gibi ezici bir miktara ulaşmıştı. İsmail'in aldığı kredilerin çoğu iflasa sürükleyecek koşullarla alınmıştı. Örneğin 1873 yılında Oppenheim bankacılık aracılığıyla alınan 32 milyon sterlinlik kredi, aracılara ödediği yüksek komisyonlar ve yüksek iskonto oranlan yüzünden Mısır hazinesine 11 milyon sterlin olarak ulaşmıştı. İsmail en azından Mısır'ın üretken kaynaklannı geliştirmek için borç alıyordu, borçlanarak finansman uygulamasının iyi ve kötü yönlerini daha iyi bilen öğrenciler onu, Victoria dönemindeki çağdaşları kadar sert yargılamayabilirler. 1870'lı yıllarda bir tür çöküşün gelmekte olduğu açıktı. Osmanlılann 1875 yılında dış borç ödemelerini kesmesi, yatınmcıların Yakındoğu'daki her tür tahvile güvenlerini kaybetmesine yol açmıştı ve Mısır hükümeti de kısmi iflasta tâbi olduğu imparatorluğu 1876 Nisan'ında takip edecekti.[20] Aynı yılın ilk aylannda Hıdiv'in kredisi o kadar kötüleşmişti ki ancak, %30 faiz önererek kredi bulabiliyordu; 1877 yılında ülkenin toplam geliri olan 9,5 milyon sterlinin 7,5 milyonu borç ödemelerine gidiyordu. Ayrıca Bâbıâli'ye de haraç ödenmesi gerekiyordu; 1894 yılına kadar Mısır hükümeti, Disraeli'nin1875 Kasım'ında satın aldığı Süveyş Kanalı hisseleri için, her yıl İngiltere'ye kanalın alım fiyatının %5'ini ödemeye razı olmuştu. Bunun da anlamı, hükümetin elinde kullanılabilecek gelirin 1 milyon sterlin yani toplam gelirinin %10'unun olduğuydu.

1875 ve 1876'nın başlannda Fransız malî kurumu *Crédit Foncier*, Mısır maliyesinin Avrupa'nın denetimine alınmasında ısrarlı davranmaya başlamıştı. Ertesi yılın Şubat ayında İsmail kendini, artık Fransız kuklası hâline gelen Tunus Be-

yi'ninkine benzer bir durumda bulabileceğini farketmişti. Mısır'a yabancıların malî çıkarlarını korumak adına müdahale etmek artık kaçınılmaz hâle geliyordu. Mart 1876'nın başlangıcında, ülkenin malî durumunu daha sağlam bir temele oturtma girişimlerinin bir parçası olarak *Caisse de la Dette Publique* (Kamu Borcu Sandığı) kurulacaktı. İngiliz, Fransız, İtalyan ve Avusturyalı dört yabancı denetimcinin yönetiminde çalışacak olan, Mısır gümrük vergilerinin, demiryolu sisteminin kârlarının ve tütün vergisi ve belirlenen diğer kaynaklardan gelen gelir fazlasının aktığı, bu kurum borç ödemelerini denetleyecekti. Altı ay sonra, İngiltere ve Fransa'nın tavsiyesiyle, Hıdiv'in atayacağı Mısır maliyesinden iki baş müfettişin de *Caisse*'in üst düzey yetkilileri ile işbirliği içinde çalışmasına karar verilmişti.

Mısır'da yabancı müdahalesi ilkesi bir kere kabul edildikten sonra, Mısır hükümetinin beceriksizliği ve artan zavallılığı, müdahalenin kapsamının hızla genişlemesine yol açmıştı. 1878 Ağustos'unda ülkenin malî durumunu incelemek için kurulan uluslararası komisyon raporunu sunduktan sonra Hıdiv İsmail, Ermeni Nubar Paşa'nın başbakanlığında, bir İngilizin Maliye Bakanı ve bir Fransızın Bayındırlık Bakanı olduğu bir kabine atamaya zorlanmıştı. 1879 Nisan'ında Hıdiv bu kabinenin yerine Şerif Paşa başbakanlığında, yeni bir anayasa oluşturacak ve borç faizini azaltacak milli bir Mısır hükümeti kurmaya çalışınca, İngiltere ve Fransa hükümeti ona tahttan feragat etmesini "tavsiye etti" ve Sultan'ın 26 Temmuz'da Hıdiv'i görevden almasını güvenceye aldı. Bir sene sonra Hıdiv'in halefi olan zayıf kişilikli oğlu Tevfik yönetiminde bir başka uluslararası komisyon, Mısır maliyesi hakkında bir rapor sunduktan sonra, İflas Yasası yayınlanacaktı. Bu yasa ülkenin borç bütçesini, ülke bütçesinden ayırıyor ve borç bütçesine öncelik tanıyordu. Mısır'ın yönetim harcamaları için maksimum harcama miktarı belirlenmişti. Ülke gelirleri bu miktarı geçtiği takdirde, bütçe fazlası olarak değerlendiriliyor ve *Caisse* hükümetin gerçek harcamalarının ne olduğuna bakmaksızın bu miktarı borç ödemeleri için talep edebiliyordu. Öte yandan *Caisse*'nın yetkilileri, borç bütçesindeki açıkları kapatmak için ülkenin yönetim gelirlerinden yararlanabiliyorlardı.[21] Daha sonra ifade edileceği gibi bu koşullar altında Mısır'ın "eli, kolu malî olarak bağlanıyor ve ülke Avrupa'nın rızası olmadan hareket etmeyi ve âdeta nefes almayı başaramayacak" hâle getiriliyordu.[22] Yine de yasa, ülkenin maliyesini uzun süredir bilmediği kadar istikrara kavuşturuyordu.

Mısır'ın siyasî sorunları ise giderek daha ağırlaşıyordu. 1866 yılında İsmail, Mısır tarihinde ilk defa bir Meclis-i Mebusan toplamıştı. Bu kurum kısa bir süre içinde Mısır'daki milliyetçi duyguların da sözcüsü hâline gelecek, 1870'lerde Ulusal Meclis bu rolü devralacaktı. Mısır'da hızla gelişen modern siyasî gazetecilik, miliyetçi duygular için etkili ve kalıcı bir araç oluşturacaktı. 1877 ve 1878'de çok

etkili olan, gazeteci Abdullah al-Nadim, Mısır'ın ilk popüler milliyetçisi olarak değerlendirilebilir. Avrupalılardan çok Osmanlılara yönelik olan milliyetçi ve ırkçı duyguların yanısıra siyasî istikrarsızlığa yol açan başka unsurlar da mevcuttu. Fanatik Müslümanlar, ülkede Hıristiyan etkisinin artmasına karşıydılar. Modernleşme ve finansal gelişmelerin tehdit ettiği toprak sahipleri ise malî ayrıcalıklarını korumayı arzuluyorlardı. Hepsinden önemlisi, üst düzeylerine Osmanlılar ve Çerkeslerin hakim olduğu orduda yaygın hoşnutsuzluk mevcuttu. Devletin tasarruf yapmasının en açık yollarından biri, subayların maaşlarını azaltmaktı; Nubar Paşa'nın 2.500 subayın maaşını yanya indirme çabası, başında bulunduğu hükümetin 1879 bahannda düşmesinin temel nedeniydi.

1881 yılında çok ciddi bir krizin kapıda olduğu açıktı. Harbiye Nazırı Osman Rıfkı Paşa, onun altında çalışan Mısırlı subaylann hiç sevmediği bir Çerkezdi. Sene başında Hıdiv İsmail onu görevden almaya zorlanacak, verdiği bu ödünle birlikte ordudaki disiplin hızla çökecekti. Eylül ayında, Mısır kökenli, durumdan memnun olmayan Mısır kökenli bir subay olan Arabi Paşa'nın liderliğindeki darbe, Başbakan Rıza Paşa'nın görevden alınmasını sağlayacaktı. Artık Hıdiv, milliyetçi askerlerin kuklası hâline gelmişti. Mısır'da büyük çıkarlan olan İngiltere ve Fransa[23] başta olmak üzere yabancı ülkeler kendilerini, çıkarlarını ve hatta vatandaşlannın hayatlarını korumak için büyük ölçekli bir askerî harekatın gerekli olduğu bir durumla karşı karşıya bulacaklardı.

Daha önce iki ülke Mısır'da oldukça etkin bir biçimde işbirliği yapmış, ülkede siyasî sorumluluk üstlenmek için ikisi de pek istekli görünmemişti. 1876 Ekim'inde Disraeli, İngiliz işgâline dair görüşleri "zırvalık" olarak nitelemişti.[24] Bir sene sonra Sudan'da, İngiltere'nin sömürge tarihinde eşi olmayan bir üne kavuşan General Gordon, "Mısırı ilhak etmenin veya ele geçirmenin getireceği yükümlülükleri yüklenmek tam anlamıyla delilik" diye yazıyordu.[25] 1877 Nisan'ında Nubar Paşa'nın Mısır'ın İngiliz himayesine alınması önerisi hükümet tarafından tereddütsüz reddedilecekti. Ancak 1881 sonunda uyumlu Fransız-İngiliz işbirliğinin gelecekte sağlanmasının pek de kolay olmayacağına dair işaretler görünmeye başlamıştı. Başbakan Gladstone'un başını çektiği müdahale karşıtı etkiler hâlâ güçlüydü ve kabine diplomatik eylem dışında bir girişime hazırlıklı değildi. Eğer askerî müdahale kaçınılmazsa bunun Mısır'daki Osmanlı yetkilileriyle birlikte yapılmasında ısrar ediliyordu. Öte yandan Fransız hükümeti, Abdülhamid'in güçlenen Panislamcı emellerine güvensizlik duyuyor ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısır üzerindeki gevşek denetimini arttırmaya da istekli görünmüyordu. Ancak Başbakan Gambetta, İngiltere ile işbirliği yapmayı arzuluyordu. 8 Ocak 1882'de Gladstone'un kısmî isteksizliğine rağmen iki ülke Hıdiv'e sundukları tıpatıp aynı

notalarla kendisine destek olacaklarını ve varolan malî denetim sistemini koruyacaklarını bildiriyorlardı. Bu notalar Mısır'da şiddetli bir tepki doğuracak ve 5 Şubat'ta Arabi'nin Harbiye Nazırı olduğu güçlü bir milliyetçi hükümetin oluşmasına yol açacaktı. 26 Ocak 1882 tarihinde Gambetta kabinesinin düşmesi bir süre için Fransa'nın müdahale baskısının azalmasına yol açacaktı, ancak 15 Mayıs tarihinde İngiliz ve Fransız hükümetleri İskenderiye'ye Hıdiv'i desteklemek ve düzeni korumak için donanma birlikleri göndereceklerini ilân ettiler. Bu donanma gösterisi tam bir başarısızlıktı. Tevfik 25 Mayıs'ta milliyetçi bakanlarını görevden alacak ancak bir iki gün sonra onlann göreve dönmelerini kabul edecekti. Tahtının sallantıda olduğu açıktı; 23 Haziran'da Mısır sorunu hakkında İstanbul'da yapılan uluslararası konferans sonuçsuz kalacaktı. Bunun da nedeni büyük ölçüde, başlangıçta toplantılara Osmanlı temsilcisi göndermeyi reddeden Abdülhamid'in engellemeleri ve ağırlığıydı.

Konferans başlamadan önce, durum daha da kötüleşmişti. 11-12 Haziran'da İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin görünmesine öfkelenen ve telaş duyan bir güruh sokaklarda kırk kadar Avrupalıyı öldürmüştü. Bu durum Fransa ve İngiltere'nin köklü bir harekete geçme olasılığını da arttırmıştı. Bu olay İngiliz kabinesinde Hartington Markisi'nin başını çektiği ve Mısır'da daha atak bir politika izleyip gerekirse Fransa'nın yardımı olmadan da harekete geçilmesini isteyen bir grubu güçlendiriyordu. Bu gelişme de olaya yeni bir boyut katıyordu. Daha önce Mısır'da hükmeden ve harekete geçilmesi için İngiltere'ye baskı yapan Fransa olmuştu; İrlanda'daki kronik sorunlarla meşgul olan İngiliz hükümeti,[26] Fransız etkisinin ülkeye egemen olmasını önlemek için, Fransa'ya ayak uydurmuştu. Bundan sonra İngiltere'nin en azından tek başına harekete geçme ihtimali belirmişti, Temmuz başında Londra'da Fransız hükümetinin Arabi ve takipçileri ile ayn bir antlaşma yapmakta olduğuna dair şüpheler yaygındı.

3 Temmuz'da İskenderiye'deki İngiliz donanmasının komutanı olan Amiral Seymour kabineden, Mısırlıların kentin istihkamı için daha fazla çalışmasını engelleme emrini aldı. Birkaç gün sonra bu talebi, Mısır otoritelerine bir ultimatomla iletti. Ultimatomla kendisine verilen talimatlan aşıyor ve söz konusu kalenin üzerindeki çalışmalann sona erdirilmesini değil, kalenin hemen teslim edilmesini istiyordu. Ultimatomun reddedilmesini 11 Temmuz'da kentin İngilizlerce top ateşine tutulması izledi. Seymour'un herhangi bir ultimatom vermesi konusunda bile çok zor anlaşma sağlayabilen Gladstone kabinesi, âdeta bilinçsizce, yükümlülüklerini tek başına üstlenmek zorunda kalacağı bir biçimde, Mısır'ın işgâline başlamıştı. Fransız hükümeti topa tutma harekatının bir parçası olmayı reddetmişti. Fransız hükümeti, mantıklı bir biçimde kente çıkartma ile birlikte yürütülmediği takdirde

kenti topa tutmanın İskenderiye'deki Avrupalıların hayatını tehlikeye sokmaktan başka bir işe yaramayacağını savunmuş, ayrıca Millet Meclisi kararı olmadan Fransa'nın Mısır ile savaşa giremeyeceğini belirtmişti. Daha da önemlisi ayın 6'sında yapılan İstanbul Konferansı, Bâbıâli'nin bunu başarıyla gerçekleştirme kabiliyetine inanan çok az sayıda gözlemci olmasına karşın Osmanlı hükümetini Mısır'a müdahale edip, orada düzeni sağlamaya davet etmişti. Kaldı ki Sultan ayın 19'una kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun konferans toplantılarında temsil edilmesini dahi kabul etmemişti.

Kısa bir süre sonra, kimi İngiliz bakanların umduklarının aksine, Mısır milliyetçiliğinin tek bir limanın topa tutulmasıyla çökmeyeceği ortaya çıkmıştı. Ülkenin denetimini ele geçirmişlerdi ve isteseler Süveyş Kanalı'na ciddi bir saldırı yapabilecek durumdaydılar. Birkaç gün boyunca (18-22 Temmuz) İngiliz kabinesinde izlenecek yol konusunda ciddi anlaşmazlıklar yaşandı. İçişleri Bakanı Harcourt'un da desteklediği Gladstone sadece Süveyş Kanalı'nı korumak ve bunu da Fransa ile işbirliği içinde gerçekleştirmek istiyordu. İki ülkenin kanalı korumaya hazır olduklarını belirtir İngiliz-Fransız deklarasyonu 24 Temmuz'da yayınlanmıştı. Öte yandan Dışişleri Bakanı Müsteşar Yardımcısı Dilke ve Ticaret Kurulu Başkanı Joseph Chamberlain tarafından desteklenen Hartington, İskenderiye'nin bombardımanı ile başlayan işi tamamlamak ve Mısırlı milliyetçileri tümüyle ezmek istiyordu. Kısa sürede emekli olabilir ve yerine Harcourt gelebilir gibi gözüktüğünden, Gladstone'un meslektaşları üzerindeki etkisi azalıyordu; bu nedenle gerekli olursa Mısır'da kullanılmak üzere Malta ve Kıbrıs'a askerî birlikler göndermeye karar verilmişti. Ağustos ayında General Wolseley'in liderliğindeki birlikler İskenderiye'ye ayak bastılar. 13 Eylül'de Arabi önderliğindeki Mısır ordusunu Tel el-Kebir'de imha ettiler. İngiltere'nin kırk sene sürecek olan Mısır hakimiyeti başlamıştı.

Fransız ve Mısır milliyetçilerinin aldıkları insiyatifler sonrasında gelişen ani tepkilerin sonucu olarak, planlanmadan veya önceden düşünülmeden, Mısır işgâl edilmişti. 10 Ağustos'a kadar Gladstone "Mısır'daki hareket alanımızın sınırlarını, karakterini ve hedeflerini belirlememizin zamanı geliyor" önerisiyle gelmeyecekti.[27] Daha da önemlisi İngiltere, işgâli Fransa'nın desteği veya işbirliği olmadan tek başına tamamlamıştı. 23 Temmuz'da Fransız Başbakanı Freycinet Fransa'nın Mısır'a müdahelesinin Süveyş Kanalı'nın savunmasıyla sınırlı olacağını açıkça belirtmiş, altı gün sonra Millet Meclisi'nden bu kısıtlı askerî harekat için para verilmesini istediğinde büyük bir yenilgiye uğramış ve istifa etmek zorunda kalmıştı. Selefi Gambetta'ya kıyasla Freycinet daha az enerjik, daha az karizmatik ve Mısır'la çok daha az ilgili bir kişiydi, ancak Gambetta bile Mısır'da İngiltere-Fransa ortak harekatı için mecliste çoğunluğu elde edemezdi. Bir çok Fransız için Sü-

veyş Kanalı ve Mısır ile ticaret önemli ulusal çıkarlardan biri değildi, oradaki milliyetçi hareket de sadece Mısır tahvili satın alanlar için bir tehlike gibi gözüküyordu.[28] Mısır'ın işlerine ciddi bir biçimde kanşmak, Fransa'da gerçekten ulusal destek bulan tek dışişleri politikası hedefi olan, Alsace ve Lorraine'in geri alınması ve Ren için gerekli olabilecek Fransız kaynaklannı başka yöne çekebilirdi. Bu değerlendirme 29 Temmuz oylamasında belirleyici olmuştu. Clemenceau, tartışmanın sonundaki konuşmasında "Avrupa askerlerle kaplı... herkes bekliyor, bütün güçler gelecekte harekete geçme haklarını saklı tutuyorlar, Fransa'nın da elleri boş olmalı"[29] diyecekti. Fransızlar Mısır'da harekete girişmeye ne kadar isteksiz olsalar da, İngiltere'nin bu ülkede elde ediyor gibi gözüktüğü hakimiyete de o kadar çok içerliyorlardı. Haçlı seferlerinden bu yana Fransa İngiltere'den çok daha fazla, Mısır'a ilgi göstermişti. Mehmed Ali'nin zamanından beri Fransız subayları, öğretmenleri, teknisyenleri ve profesyonelleri ülkenin gelişmesine, bütün Avrupa'nın toplamından çok daha fazla katkıda bulunmuşlardı. Fransa, kıskanılan ve haddinden fazla başanlı olan rakibinin, kendisinin Mısır kültür hayatındaki egemenliğini ve tarihsel olarak ülkenin ekonomik yaşamında oynadığı rolü kaptığı hissine kapılmıştı. Bundan sonra Fransa'nın Yakındoğu politikasının temel hedefi, İngiltere'ye düşmanca davranmak ve Mısır'da sorunlar çıkartarak İngiltere'yi ülkeden çıkmaya zorlamak olacaktı.

Dolayısıyla, İngiltere'nin Mısır'daki durumu rahatsız, karmaşık ve muğlaktı. Fransa'nın giderek daha düşmanca bir tavır izlediği açıktı. Mısır'da büyük çıkarları ve ülkeye müdahale etme düşüncesi olan bir başka Avrupa ülkesi, İtalya ise İngiltere'ye hiç destek vermemişti.[30] Teorik olarak hâlâ Osmanlı toprağı olan bir ülkenin yabancılar tarafından işgâl edilmesiyle dehşete düşen ve kendini aşağılanmış hisseden Abdülhamid, Gladstone ve liberallere duyduğu nefretin ne kadar haklı olduğunu bir kere daha hissetmişti. Daha da önemlisi, İngiltere'nin Mısır'daki yasal statüsü, böyle bir statü varsa eğer neydi? Orada ne yapmak amacını taşıyordu? İşgâl kuvvetleri ne kadar süre orada kalacaklardı? İngiliz devlet adamları ağırlıkla deneme ve yanılma yöntemiyle bu sorulara cevap arayacaklardı.

Herkesin üzerinde anlaştığı tek konu, işgâlin fazla uzun sürmeyeceğiydi. 1882 Eylül'ünde, Tel el-Kebir'den birkaç gün sonra, hükümet İngiliz kuvvetlerinin bölgeyi boşaltması için bir takvim hazırlamaya başlamıştı. 1883 Ağustos'unda Kahire garnizonunun İskenderiye'ye çekileceği ve burada da sadece 3.000 asker bırakılacağı ilân edilmişti. 1884 Mart'ında Hartcourt, "bedeli ne olursa olsun, Mısır'dan mümkün olduğu kadar çıkmalıyız" diye yazacaktı.[31] Bunu izleyen birkaç sene boyunca erken boşaltma fikri İngiliz politikacılara cazip gelmeye devam edecekti. Ancak Mısır'ı mümkün olduğu kadar çabuk terketmek için duyulan iç-

ten istekle birlikte, İngiltere'nin Mısır'da elde ettiği hakim pozisyonu da bırakmamak konusunda da bir kararlılık söz konusuydu. Olaylar bu iki isteğin ne kadar uyuşmaz olduklarını ve sonuçta, belki de kaçınılmaz olarak, ilk isteğin ikincisine feda edileceğini gösterecekti. 3 Ocak 1883'de İngiliz hükümeti Büyük Güçler'e yolladığı bir notayla Mısır'da hakim bir pozisyonda bulunmayı resmen talep etti. Bu durum diğer ülkeler tarafından tanındığı ve Süveyş Kanalı'ndan geçiş özgürlüğü garantisi verildiği takdirde, İngiltere birliklerini çekecekti. Ama başta Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere Avrupa devletlerinin İngiltere'ye birinci konuda tatmin edici garanti vermeleri olasılığı gerçekte yoktu. Ayrıca İngiliz kuvvetleri terk ettiğinde, Mısır tekrar karmaşa yaşarsa, İngiltere'nin elde ettiği etki de sıfırlanmış olacaktı. Dolayısıyla boşaltmaya istekli olmak, sadece diğer Avrupalı güçlerin tavrına değil, ayrıca etkin, istikrarlı ve bir ölçüde İngiliz yanlısı olan bir Mısır hükümetinin kurulmasına bağlıydı. Böyle bir hükümet kurmak da kolay değildi. 1883 yılı sonunda alınan Sudan'ı, Mehdi[32] ve yandaşlarına terk etmek kararı akıllıca olmasına karşın, bu karar Mısır'da kabinenin istifasına neden olduğu ve hatta Hıdiv'in tahttan feragat etmesi olasılığını yarattığı için hiç de hoş karşılanmamıştı. Bu durum, Mısır'da çalışan az sayıda İngiliz memurunun, özellikle de Kahire Başkonsolusu'nun (Evelyn Baring) elinde giderek daha fazla sorumluluk ve güç birikmesine yol açıyordu. 2 Nisan 1884'de Gladstone pişmanlıkla ancak önemli bir doğruluk payı da içeren "Mısır'daki işimizi yaptık ve biz Mısır hükümetiyiz"[33] cümlesini sarfedecekti. 1880'li yılların sonuna gelindiğinde Mısır siyaseti üç rakip grubun, Cromer ve memurlan, Hıdiv ve muhafazakâr destekçileri ve ikisi arasında çoğu Avrupa liberalizm geleneği içinde yeralan milliyetçi güçler arasındaki ilişkiler üzerinde odaklanacaktı. Mısır'daki İngiliz rejimi, bu tarihlerde "uzak ve zor bir amacın gerçekleşmesi için kapsamı ve süresi belirsiz örtülü bir sömürgeye"[34] dönüşmüştü.

Uluslararası bakış açısından İngiltere'nin Mısır'daki durumu özellikle malî bakımdan hassas durumdaydı. Oradaki hakim güç olarak, İngiltere en azından ülkenin ekonomik durumu için fiili sorumluluk taşıyordu. Acil olarak yapılması gereken düzenlemeler için ya Mısır'ın dış borçları üzerindeki faizleri düşürmeli ya da İngiliz işgâl kuvvetlerinin malî yükünü üstlenmeliydi. Faiz ödemelerinin azaltılmasına, tahvil sahipleri özellikle de Fransızlar karşı çıkacaklardı. İngiltere'nin işgâl maliyetini yüklenmesi ise vergi veren İngiliz vatandaşlarının hoşuna gitmeyecek bir karardı. Faizleri düşürmenin olağanüstü zor bir yol olduğu ortaya çıktı. 1884 bahannda uzun uzun İngiltere-Fransa müzakerelerinden sonra, ülke yeterli ölçüde istikrara kavuşmuş ise İngiliz kuvvetlerinin üç buçuk yıl içinde Mısır'dan çekilmesine karar verildi. Fransız Başbakanı Jules Ferry, kendi adına İngiliz kuv-

vetleri ülkeden ayrıldıktan sonra, Fransa'nın ülkeyi işgâl etmeyeceğine ve 1839 yılında Belçika'ya verilen biçimde ülkenin tarafsızlığının uluslararası garanti altına alınmasını önerdi. Ama bu derme çatma antlaşma, İngiltere'nin çağrısı üzerine Haziran sonunda Mısır sorununu tartışmak üzere bir araya gelecek olan uluslararası konferans hazırlığı için yapılmıştı. Konferansta İngiliz hükümetinin sunmayı düşündüğü malî öneriler için Fransızların da onay vermesi şarttı. Konferans toplandığında, Millet Meclisi ve Mısır tahvili sahiplerinin baskısı, Ferry'yi İngiltere'nin Mısır'ın borç yükünün azaltılmasına yönelik bütün önerilerini reddetmeye zorladı. Temsil edilen ülkelerin hiçbiri İngiltere'yi desteklemedi ve konferans bir sonuç elde etmeden sona erdi.

İngiltere'nin Mısır'da plansız ve tesadüfi bir biçimde, prestjine ve muhtemelen çıkarlarına ciddi bir zarar getirmeden terkedip gidemeyeceği sorumluluklar yüklendiği ortaya çıkmıştı. Ancak Hartington'un şikâyet ettiği gibi "bir kıt'a Avrupası devleti olmanın bütün kötü yönlerinin"[35] sıkıntısını çekmeden bu yükümlülükleri de üstlenmeye devam edemeyecekti. Fransa ile antlaşma sağlayarak, bu durumdan kaçma yolları aramaya devam etti. 1885 Mart'ında, Londra Antlaşması'yla, iki hükümet borç yönetiminin temelde değişmemesine ve Mısır hükümetinin acil ihtiyaç duyduğu yabancı kredinin Avrupalı güçlerin garanti ettiği uluslararası bir kredi olması gerektiği konusunda anlaştı. Hartington ve Donanma Komutanı Northbrook Kontu ise kredinin İngiltere'nin verdiği bir kredi olmasını tercih ediyorlardı. Bunlar Fransızlar açısından büyük ödünlerdi. Buna karşılık Fransız hükümeti, Mısır'ın borç ödemelerine ayrılacak olan gelir fazlasının idarî masraflar için Mısır hükümetinin denetimine verilmesini kabul etti. 1880'lerin sonları ve 1890'ların başında, İngiliz yönetiminin sonucu olarak, Mısır'ın malî durumunda önemli bir gelişme sağlandı.[36] Ancak bu dönemde siyasî bir çözüm bulma olasılığının giderek daha uzak olasılığa dönüştüğü de görüldü. Yukarıda anlatılan 1885-1887 döneminin uluslararası krizi, İngiltere'nin Fransa ile antlaşma yapma arzusunu arttırdı. Bulgaristan veya Orta Asya'da önemsiz bir sınır sorunu yüzünden İngiltere ve Rusya'nın savaşa girme olasılığından dolayı, Fransa'nın tarafsızlığını sağlamak büyük önem taşıyordu. Antlaşma olmadan Boğazlar'ı Rus saldırısına karşı korumak için İngiliz donanması gönderilemezdi. İngiltere bir anda kendini Toulon'daki Fransız donanması tarafından arkadan kuşatılmış durumda bulabilirdi ve hatta İngiltere Akdeniz'in kontrolunu bile kaybedebilirdi. Dolayısıyla 1885 Ağustos'unda Sir Henry Drummond-Wolf, Mısır'ın tâbi olduğu ülke olarak Bâbıâli'yi oradaki bazı sorumlulukları yüklenmek ve İngiltere'nin ülkeden çekilebileceği koşulları sağlamak için ikna etmek üzere İstanbul'a özel görevle temsilci olarak gönderildi. Salisbury, İngiltere'ye Mısır demiryollarının kısmî denetiminin

ve çıkarlarını korumak için gerekli görürse İskenderiye'yi yeniden işgâl hakkının verilmesini önermişti.

24 Eylül'de Drummond-Wolff, Osmanlı hükümeti ile Mısır ordusu ve yönetiminin reformunu denetlemek için İngiliz ve Osmanlı komisyon üyelerinin Mısır'a gönderilmesini öngören bir antlaşma taslağı imzaladı. Tatmin edici bir biçimde reform yapıldıktan sonra, İngiliz kuvvetlerinin geri çekilmesine başlanabilirdi. İngiliz komisyon görevlisi Drummond-Wolff sonuç elde edemeden 1886 yılının büyük bir bölümünü Mısır'da geçirdi. 1887 Ocak ayında Drummond-Wolff'un İstanbul'a dönüşü ile birlikte ciddi İngiliz-Osmanlı müzakereleri başladı ve 22 Mayıs'ta İngiltere-Osmanlı İmparatorluğu Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşma ile İngiltere ülkede önemli bir iç sorun veya ciddi bir dış tehdit olmadığı takdirde üç yıl içinde Mısır'dan kuvvetlerini çekmeyi taahhüt ediyordu. Buna karşılık Bâbıâli'den büyük tavizler koparmıştı. Ülke işgâl veya iç karışıklık tehditi altında bulunduğu takdirde ülkeye tekrar tekrar müdahale etme hakkına da sahip olacaktı. Aynı haklar Bâbıâli için de geçerliydi ama Bâbıâli'nin hiçbir zaman bu hakları kullanamayacağı varsayılmıştı. İngiltere'nin Mısır'dan çekilmesini, Mısır'ın tarafsızlığının uluslararası güçlerce garanti edilmesi izleyecekti. İngiliz kuvvetleri bu koşullar diğer güçler tarafından da kabul edilene kadar, ülkeden çekilmeye başlamayacaklardı.

İngiltere'nin Mısır'dan çekilmesini üç sene ertelediği için, Fransız hükümeti bu antlaşmaya şiddetle karşı çıkmıştı, antlaşma İngiltere'nin Mısır'daki durumunu düzene sokmuş ve askerî güçleri çekildikten sonra bile, İngiltere'ye özel bir statü sağlamış gibi gözüküyordu. Fransa'nın bu tavrını Rusya da destekliyordu, bu, iki ülkenin ağır ağır ve acılı bir süreçte bir araya geldiklerinin ilk görünür işaretiydi, birliktelik Almanya'dan çok İngiltere'ye karşı olmanın bir sonucuydu. İstanbul'daki Fransız ve Rus elçileri Montebello ve Nelidov daha da ileri giderek, Sultan ve bakanlarını antlaşmanın onaylanması hâlinde savaşla tehdit ettiler. Abdülhamid bu baskılara direnemedi. 19 Temmuz 1887 tarihinde Drummond-Wolff, İstanbul'dan Osmanlıların onayını alamadan ayrıldı. İngiliz hükümeti ve özellikle Salisbury'nin, Avrupa'da İngiliz diplomasinin karşısına çıkan engelleri azaltmak için İngiltere'nin Mısır'daki özel durumunu feda etmeyeceği aşikârdı. Daha da önemlisi, 1887 yılının başlarındaki kronik kriz artık sona ermişti. Daha şimdiden Yakındoğu sorunlanna gösterilen ilginin azaldığı ve izleyen yirmi yılda Rus politikasına damgasını vuracak olan Uzakdoğu'ya ilginin arttığı görülüyordu. Bu durum doğrudan bir İngiliz-Rus çarpışması riskini azaltıyor ve İngiltere'nin Fransız baskısına daha rahat direnip Mısır'da "bir süre için daha kalmasını" sağlıyordu. Ayrıca Mısır'daki İngiliz rejimi, başlangıcından beri çok büyük önem taşıyan, Alman diplomatik desteğine de sahipti.[37]

Dolayısıyla 1880'lerin sonuna gelindiğinde, Londra'da acele bir İngiliz geri çekilişinin pek olası olmadığı kabul görmeye başlıyordu. Diğer Avrupa başkentlerinde de 29 Ekim 1888'de İstanbul'da imzalanan Süveyş Kanalı Antlaşması, savaşta ve barışta tüm ülkelerin gemilerine kanaldan tam seyrüsefer özgürlüğü tanıyarak, Avrupa'daki deniz devletlerinin korkularını bir ölçüde yatıştırmıştı.[38] Bunun bir sonucu, 1889 Haziran'ında Fransız hükümeti Drummond-Wolff Antlaşması'nı kabul etmek için koşullar öne sürdüğünde, Salisbury'nin kabul edilemez şartlar ileri sürecek durumda olduğunu hissetmesiydi. Osmanlı hükümetinin İngiliz askerlerinin çekilmesi için Nisan ayında ve daha sonra 1890 Haziran'ında Fransız ve Rus desteğiyle sunduğu öneriler gibi, 1894 Ağustos'unda aynı konuda yürütülen yarı ciddi İngiliz-Osmanlı müzakereleri de sonuçsuz kalmıştı. İskenderiye çıkartmasından sonraki beş sene boyunca her İngiliz hükümeti içten bir biçimde, Mısır'daki İngiliz etkisini feda etmeden, yapılabildiği takdirde Mısır'ı terk etmeyi arzu etmişti. Ancak artık sadece birkaç önemsiz radikal grup, ülkeyi çabucak terk etmeyi öngörüyordu. 1890'larda İngiltere'nin Mısır'daki sorunları, ülke içinde karşılaştığı muhalefetten, yeni Hıdiv II. Abbas'ın sessiz nefretinden, muhafazakârlardan, milliyetçi duyguların güçlenmesinden ve İngiliz yönetiminin birlikte çalışabileceği gerçek bir Mısır yönetici sınıfı olmamasından kaynaklanıyordu. Buna karşılık 1880'lerde işgâl yüzünden maruz kaldığı diplomatik taciz görece daha az şiddetli hâle gelmişti. 1898 yılına gelindiğinde, Sudan, Mehdi'nin halefi olan Tel el-Halife'den geri alındığında, Kahire'de Mısır'ın İngiliz sömürgesi ilân edileceği inancı yaygındı.

Bulgaristan'daki olaylar Rus hükümetinin Yakındoğu sorunlarına olan tavrını değiştirmişti. Mısır'daki olayların, İngiltere'nin tavrı üzerindeki etkisi çok daha büyük oldu. Bu yeni kazanımın denetimi, özellikle İskenderiye'yi deniz üssü olarak kullanma imkanı, 1880 yılında İngiltere'de egemen çevrelerde halihazırda görünür hâle gelmeye başlayan Boğazlar'ı Rus saldırısına korumanın artık bir gereklilik olmadığı hissini güçlendirecekti. İngiltere artık Mısır'ı ve daha az ölçüde olsa da Kıbrıs üzerindeki kontrolüne dayanarak, Osmanlı İmparatorluğu çökse bile kendi çabalarıyla Doğu Akdeniz'de koruyabileceği stratejik bir mevki kazanmış gibiydi. Her hal ve şartta Boğazlar'ı Rus saldırısına karşı etkili bir biçimde koruyacak durumda mıydı? 1880'lerde İngiltere'nin diğer Büyük Güçler'in, Avusturya-Macaristan, İtalya ve hepsinden önemlisi Almanya'nın desteği olmaksızın Boğazlar'ı koruyamayacağı ortaya çıkmıştı ve bu desteğin her zaman verilmesini güvenceye almak da mümkün değildi. 1890'larda İngiltere'nin Boğazlar'daki konumu daha da zayıflamıştı. 1891 Ağustos'unda, Fransa ve Rusya barışın tehdit edilmesi hâlinde uyum içinde hareket etmeye karar verdiler, bir sene sonra askerî bir antlaşma im-

zaladılar, ancak bu antlaşma 1894 yılının Ocak ayına kadar Fransız hükümeti ve III. Alexander tarafından onaylanmadı. Fransa-Rusya ittifakı gerçeğe dönüşmüştü. Almanya'nın Bismarck döneminde Avrupa siyasetinde kurduğu hakimiyeti de sona ermişti. Bu durum, İngiltere'nin Akdeniz'deki donanmasının konumu üzerinde çok ciddi sorunlar yaratabilirdi. 1891 yılında Askerî ve Donanma İstihbarat bölümlerinin genel müdürleri, Donanma Bakanlığı tarafından onaylanan bir raporda, İngiltere'nin İstanbul'u Rus saldırısına karşı etkili bir biçimde savunamayacağını ileri sürüyorlardı. İstanbul'u savunmak ülkenin donanma gücünün büyük bir bölümünü Doğu Akdeniz'de toplamayı gerektireceğinden, Fransa'nın Toulon donanmasının Manş Denizi'ne girmesi riskini göze almak gerekecekti. Osmanlı başkentinin etkili bir biçimde savunulması için Fransa'nın İngiltere'nin müttefiki olması gerekirdi, ki bu da "saçma bir varsayımdı" veya ilk önce Fransız donanmasının imha edilmesi gerekirdi. Rapor "herhangi bir düşmanca kasıt veya düşmanca tavır ilân edilmeden bile Fransız donanmasının Toulon limanında olması, varolan koşullar altında sahip olduğumuz veya Akdeniz'e getirebileceğimiz gücü hareketsiz kılma veya tarafsızlaştırma gücüne sahiptir"[39] sonucuna varıyordu. Salisbury'yi şok eden bu rapor muhtemelen gereğinden fazla kötümserdi. Ancak raporun sonuçları 1892 ve 1896 tarihli raporlarda da tekrarlanıyordu, İngiltere'nin Akdeniz'deki konumunun önemli ölçüde zayıfladığı kuşku götürmezdi. Daha da önemlisi 1880'li yıllarda Abdülhamid Alman mühendislerin yardımıyla Çanakkale Boğazı'nın istihkamını önemli ölçüde güçlendirmişti. Düşman bir Osmanlı İmparatorluğu veya Rus keşif birliklerinin elinde bu mevkiler, İngiliz donanmasının Boğazlar'dan geçmesini eskisinden çok daha zor bir hâle sokabilirdi.

Bu durumun bir sonucu 1890'lı yılların ortası ve sonlarında İngiltere'nin donanma ihtiyacı tahminlerinin büyük ölçüde artması ve İngiltere'nin 1898 yılının Faşoda krizinde belirleyici olacak biçimde Fransa'ya karşı ufak da olsa donanma üstünlüğü sağlanması olacaktı. Sürecin ortaya çıkardığı daha önemli ve kalıcı bir başka sonuç da, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflatılması anlamına da gelse İngiltere'nin Rusya ile Yakındoğu'da belli bir anlaşma sağlama arzusunun artması olmuştu. 1890'lı yılların ortasında 1895 Haziran'ında üçüncü kez başbakan olan Salisbury, bu tür bir antlaşma yapmaya hevesliydi. 1896 Ağustos'unda, "1846-1856 döneminin tehlikeli hatalarından yavaş yavaş kurtuluyoruz... Fransa-Rusya ittifakı ile bütünüyle tek başına baş etmek zorundayız...İngiltere ve Rusya'nın eski ilişkilerine dönmesi imkânsız olabilir. Ama bu fırsat çıktıkça yaklaşılması arzu edilen bir amaç ve hedef olacaktır" diye yazacaktı.[40] Bu kelimeleri yazmadan önce Rusya ile anlaşmanın önünde duran zorlukları, 1894-1896 döneminde Ermeni sorunlarının karmaşıklığı sergileyecekti.

19. yüzyılın sonunda Osmanlı yönetimi altında yaklaşık bir milyon Ermeni yaşıyordu. Ermeniler, İstanbul ve birkaç şehirde önemli koloniler oluşturuyorlardı, ancak nüfusun büyük bir çoğunluğu Doğu Anadolu'da Türkler ve Kürtlerle karışık bir biçimde yaşıyordu, dolayısıyla Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu'nun hiçbir vilayetinde çoğunluğu oluşturmuyordu.[41] Kendi anavatanlarında yaşayan, bastınlmış bir azınlık grubu oluşturuyorlardı. Dinleri nedeniyle, Osmanlı mahkemelerinden adil sonuçlar elde etmeleri de mümkün değildi, vergiler büyük ölçüde Ermenilerin aleyhine işliyordu. Nefret edilen kışlak vergisi, Kürt göçerlerin kışlan Ermenilerin evlerinden yararlanmasını sağlıyordu, buna karşılık Kürtler de söz konusu bölgelerin Osmanlı valilerine veya askerî kumandanlarına toplu para veriyorlardı. 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Ermeniler, Osmanlı idaresi altında kayda değer ölçüde uyumlu davranmışlardı, ama 1850'lerden itibaren ağırlıkla Amerikalı misyonerlerin Ermeni bölgelerinde yürüttüğü eğitim faaliyetlerinin etkisi ve Batı Avrupa'da eğitim gören Ermenilerin sayısının artması, siyasî amaçlar ve milliyetçi duyguların ortaya çıkmasına yardımcı olmuştu. 1872 yılında Tiflis'te yayınlanan bir gazetede bir Ermeni "dün din adamlarından oluşan bir topluluktuk, yarın işçiler ve düşünürlerden oluşan bir ulus olacağız" diye yazıyordu.[42] 1878 yılında Anadolu'da Ermenilerin kısmen yaşadığı bölgelere Hıristiyan bir vali atanması ve başka tavizler verilmesi için Berlin'e giden Ermeni heyetinin taleplerine cevap verilmemişti.

Kongreden sonraki yıllarda, İngiltere Ermenilere daha iyi muamele edilmesini sağlamak için birçok girişimde bulundu. Ama Rusya'nın yanm ağızla destek verdiği, diğer Büyük Güçler'in ise hiçbir destek vermediği bu girişimler 1881'lerde bitmişti. 1890'da Rus Ermenistanı Tiflis'te Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaktzutyun) kurulduğunda, Ermeni ve Türkler arasındaki ilişkiler çok gerginleşmeye başlamıştı. 1891 yılında "Ermeni artık rica etmiyor, elinde silahla talep ediyor" diye ilân ediliyordu.[43] Taşnaktzutyun'un ve Cenevre'de Ermeni mültecilerin kurduğu, Marksist görüşlerden önemli ölçüde etkilenen daha radikal bir grup olan Hınçak grubunun radikalizmi, Ermenilerin çoğu, özellikle de zenginleri tarafından paylaşılmıyordu. Yine de Abdülhamid'in çok kolay harekete geçen korku ve şüpheleri, artık kronik bir hâle geliyordu. Kötü muamele ve üzücü olaylar artıyordu. 1891 yılında Bâbıâli, Ermeniler arasındaki huzursuzluğa karşı kullanmak amacıyla ağırlıkla Kürtlerden oluşan düzensiz birlikler olan Hamidiye alaylarını oluşturmaya başlamıştı. 1894 sonbahan başlannda Sason bölgesinde ölümle sonuçlanan olayların meydana gelmesi, İngiltere ve bir ölçüde Fransa'da şiddetli Osmanlı-karşıtı tepkiler yarattı. Bu nedenle 1895 Mayıs'ı başlarında, İngiltere, Fransa ve Rusya, uzun ve zor müzakerelerden sonra Doğu Anadolu vilayetlerin-

de uygulanmak üzere çok kısıtlı bir idarî reform şeması sundular. Ermenileri korumaya yönelik bu girişim İngiltere ve Rusya arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden, başından itibaren başarısızlığa mahkumdu. Rus hükümetinin çok sayıda Ermeni tebaası vardı ve Ermeniler 1883 yılından itibaren Rus İmparatorluğu'nun Rus olmayan diğer halklarının maruz kalmadığı kadar yoğun bir biçimde Ruslaştırma ve ulus bilincinin yok edilmesi girişimleriyle karşı karşıya bırakılmışlardı. Osmanlı Ermenileri için özerklik veya ülke içindeki konumlarının önemli ölçüde düzelmesi bile Rus toprakları üzerindeki Ermenilerin Rus kültürü içinde asimilasyonunu zorlaştıracaktı. Bu nedenle Rus hükümeti Osmanlı Ermenilerini hoş karşılamıyordu. 1890'ın Eylül'ünde Giers, St. Petersburg'daki Alman ateşesine Rusya'nın özerk bir Ermeni eyaleti biçiminde ikinci bir Bulgaristan yaratmak arzusunu taşımadığı güvencesini verdi. Ermeni milliyetçiliğinin toplumsal ve siyasî radikalizmle olan ilişkisi de, Rus İmparatorluğu için potansiyel bir tehdit oluşturduğu anlamına geliyordu. 1895 Haziran'ında St. Petersburg hükümeti, Anadolu'daki reformların gerçekleştirilmesi için güç kullanmayacağını ortaya koydu. Fransa müttefikkinin tavrını görmezden gelemezdi. Rusya'nın kendisine gerek duyduğundan çok, Fransa'nın Rusya'ya, İngiltere ve Almanya'ya karşı silah olarak ihtiyacı vardı. 1894 yılında Dışişleri Bakanı olarak Giers'in yerine geçen Prens Lobanov-Rostovski, Fransız meslektaşı Hanotaux üzerinde büyük bir kişisel etki sahibiydi. Sonuç olarak, İngiltere'nin Ermenilere büyük ölçüde içten ve idealist yardım çabalarına diğer güçler destek vermemişti. Rus hükümeti özellikle Ermeni bölgelerinde reformların etkili bir biçimde uygulanması için uluslararası denetim komisyonu kurulmasına karşı çıkıyordu. Yine de onları harekete geçmeye zorlayacak bu tür bir kurum olmadığı takdirde, Osmanlıların etkili olacak bir değişim yapmayacağı da aşikârdı. Bâbıâli'nin 20 Ekim'de yayınladığı reform şeması, 19. yüzyılda Osmanlı tarihinin çöplüğüne atılan ve kağıt üzerinde kalan bir başka reform sözünden başka bir şey değildi. 1895-1896 kışında daha önce bilinenlerden çok daha kötü olaylar yaşandı.

Ermeni vilayetlerindeki huzursuzluğun artması, o dönemde yaşayan birçok kişiye uzun süredir beklenen Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün kapıya geldiği izlenimini veriyordu. Rusya'da bazı devlet adamları ve askerler artık imparatorluğa, parçalanması gerektiği düşüncesiyle yaklaşıyorlardı; parçalanma da İngiltere ile bir tür antlaşma sağlanmasını gerektirecekti. Salisbury'nin kafası da aynı şekilde çalışıyordu, 1895 Temmuz'unda, Londra'daki Alman büyükelçisi Hatzfeldt ile yaptığı bir görüşmede imparatorluğun parçalanmasının gerekli olabileceğini belirtip, paylaşımın nasıl gerçekleşebileceğini önermişti. Özellikle İtalya'nın kendi payına Trablus ve Arnavutluk'un düşebileceğini belirtmişti. Hatzfeldt Lond-

ra'nın Yakındoğu'nun geleceği konusunda İngiliz-Alman anlaşmasını sağlamak için insiyatifi ele alması konusunun, ciddi olarak değerlendirilmesi gerektiğini söylüyordu. Ama Berlin İngiltere'ye güvenmiyordu ve o tarihte Alman dışişleri politikası üzerindeki etkisi dorukta olan Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Baron von Holstein öneriye karşıydı. Haklı olarak İngiltere'nin Avrupa dışında, Afrika ve Uzakdoğu'da Fransa ve Rusya ile ciddi bir çatışmaya girebileceğini düşünüyordu. Dolayısıyla Salisbury'nin Yakındoğu'da dikkati dağıtacak bir olay yaratarak, burada İngiltere'nin yerine savaşması için Almanya'yı (ve onun müttefikleri Avusturya ve İtalya'yı) kullanmaya çalışabileceğini düşünüyordu. Rusya'nın Uzakdoğu ile meşgul olmaya devam etmesi ve burada İngiltere ve Japonya ile kötü ilişkiler içinde olması Almanya'nın çıkarınaydı, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasının kesinlikle yol açacağı gibi Rusya'nın enerji ve dikkatinin Avrupa'ya geri dönmesi ise çıkarına değildi. Daha da önemlisi muhtemelen Avusturya, İtalya'nın Arnavutluk'u almasına da karşı çıkacaktı.

Salisbury'nin Ağustos başında Hatzfeldt ile yaptığı bir başka görüşmede, kanıtlar bu önerinin ağırlıkla tersini gösterse de, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması durumunda İstanbul ve Boğazlar'ı Rusya'nın almasına izin vermesi önerilmiş olabilir;[44] aynı ayın 5'inde de Salisbury o tarihte İngiltere'yi ziyaret etmekte olan II. William ile Cowes'ta toplantı yapmıştı. Bu görüşme sırasında Salisbury paylaşma önermiş veya (daha sonraki yıl ima ettiği gibi) bu teklif ilk önce İmparatordan gelmiş olabilir, bu konu hâlâ çok kesin değildir. Bütün olaylarda olduğu gibi yine anlaşma sağlanamamıştı, Hatzfeldt'e tekrar bu konuyu açması talimatı verildiğinde Salisbury bu konuyu tartışmakta isteksiz davranmıştı. Bütün bu dönem İngiltere'nin en azından 1877-1878'den bu yana, Yakındoğu'daki tavrının ne ölçüde değiştiğinin göstergesiydi.

1895-1896 döneminin Ermeni olaylarının ne kadar ciddi olduğu ortaya çıktıkça, Salisbury bu olayları durdurması için Sultan üzerinde nasıl baskı uygulanabileceğini düşünmeye başlamıştı. Kısa bir süre Kızıldeniz'deki en önemli Osmanlı limanı olan Cidde'nin işgâl edilmesi olasılığını düşündü. Hem İtalya hem de Avusturya bu tür bir İngiliz girişimini desteklemeye istekli görünüyorlardı.12 Kasım'da Avusturya Dışişleri Bakanı ve Rus-karşıtı bir Polonyalı olan Goluchowski, Büyük Güçler'in hep birlikte Çanakkale Boğazı'nı zorlayabilecekleri ve Abdülhamid'i daha iyi davranmaya itebileceklerini söyledi. Rusya bu plana şiddetle karşı çıktı, bu plan Boğazlar'ın uluslararası kontrol altına alınması gibi sevimsiz olasılıkları gündeme getiriyor ve Rusya'nın elinden Boğazlar'a hakim olma şansını sonsuza dek alır gibi gözüküyordu. İstanbul'daki hırslı ve gerçekçi olmaktan oldukça uzak Rus temsilcisi Nelidov, 1882 ve 1892 yılında Rusya'nın zor kullanarak Boğazlar'a el

koymasını önermişti. 1895 Ağustos'unda Rusya'nın Karadeniz filosu zayıf olduğu için böyle bir girişimin başarı şansı çok düşük olmasına karşın, önerisini tekrarladı. Daha da önemlisi Rusya'nın Sultan üzerinde baskı yapmak için işbirliğini reddetmesine Fransa da arka çıkıyordu, ancak 20 Aralık'ta Fransız hükümeti Rusya'nın Boğazlar'a zor kullanarak el koymasına destek olmayacağını açıkça belli etti. İngiltere'nin Boğazlar konusunda yükümlülükler altına girmesine, İngiliz hükümeti içinde de karşı çıkanlar vardı. Kasım ayında Salisbury, İstanbul'daki İngiliz elçisi Sir Phillip Currie'ye Rusya Boğazlar'a saldıracak gibi gözüküyorsa İngiliz filosunu çağırma yetkisi tanınması konusunda kabineyi ikna edemedi. Öneriye kabinenin bir sürü üyesi, en başta da bir kere Boğazlar'a girdikten sonra Fransa'nın Toulon filosunun, İngiliz filosunun Mısır ve İngiltere ile haberleşmesini koparabileceğinden korkan Donanma Bakanlığı karşı çıkıyordu. Fransa-Rusya ittifakı 1834 yılında Ponsonby, 1853 yılında Stratford de Redcliffe, 1878 yılında Layard'a verilen yetkilerin Currie'ye verilmesini imkânsız hâle sokmuştu. Durum belirsizliğini korurken 1895-1896 kışı da sona ermek üzereydi.

Ancak Ermenilerin çilesi daha bitmemişti. Ermenilere karşı uygulamalar devam etti ve daha fazla şiddet doğurdu. 26 Ağustos 1896 tarihinde, bütün bu kötü olayların en dramatik bölümünde bir grup Ermeni, Galata'daki Osmanlı Bankası'nı ele geçirdiler ve Avrupa'nın dikkatini içinde bulundukları duruma çekmek için saatlerce bankayı ellerinde tuttular. Bu girişimin sonucunda Osmanlı başkentindeki Ermeni ayaklanmasının üzerine gidildi. Bir süre için Bâbıâli'nin yöntemlerini değiştirmeye zorlanması için İngiliz filosunun Çanakkale'yi gerçekten zorlama tehlikesi var gibi gözüküyordu. Salisbury, Abdülhamid'in tahttan indirilmesi gerektiğini düşünüyordu, II. William'ın Ermeni olaylarına tepkisi de aynı olmuştu. Eylül sonunda Balmoral'da II. Nicholas ile yapılan iki görüşmeden sonra Salisbury, Rusya'nın da bu fikri desteklemesini güvenceye almaya çalıştı. Ancak genellikle düşünüldüğü gibi Çar'ın desteğini sağlamak için Boğazlar konusunda ödün önerileri sunmadı.[45] 1895 Ağustos'unda İstanbul'u Rusların elinde görüp görmek isteyip istemediği bir yana, bir sene sonra bu fikirden tümüyle vazgeçmişti. 1896 yılında Salisbury'nin politikası eskisinden olduğundan çok Avusturya ile iyi ilişkiler yürütmeye dayanıyordu, İngiltere'nin dostu olarak görülebilecek tek ülke Avusturya'ydı. Rusya'ya bu tür ödünler verilmesi Habsburg İmparatorluğu'na ihanet gibi gözüküyordu.[46] Balmoral görüşmesi sonuçsuz kalmıştı. 20 Ekim'de Salisbury Osmanlı İmparatorluğu'nu, Büyük Güçler'in hepsi için kabul edilebilecek bir reform programını uygulamaya zorlamak için anlaşma sağlamayı öneren bir teklif yayımlamıştı, bu sayede Rusya'dan muğlak bir anlaşma mesajı almıştı. Ama Ermeniler için son defa gerçekten bir şey yapma

girişimi olan bu çaba, 1897 Şubat'ında İstanbul'da bitmek bilmeyen tartışmalardan sonra tükendi gitti.

İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı hareket etme olasılığı daha şimdiden Nelidov'un Dışişleri Bakan Vekili Shiskin'e (Lobanov-Rostovski Ağustos sonunda aniden ölmüştü) 18 Eylül 1896 tarihli bir mektup gönderek, Rusya'nın duruma güç kullanarak müdahale etmesini talep etmesine neden olmuştu. İki ay sonra St. Petersburg'a gidip 30 Kasımda da, şimdiye kadar üretilen en ciddi girişimde, Rusya'nın Boğazlar'a el koyması için bir plan hazırlayacaktı. Bu planın arka cephesinde, Salisbury'nin önerilerin ima ettiği gibi Osmanlı İmparatorluğu üzerinde uluslararası denetim kurulmasının, Rusya'nın çıkarlanna aykırı olacağı gerçeğinin anlaşılması yatıyordu. Böylesi bir plan, Rusya'nın İstanbul'da potansiyel olarak varolan egemen olma olasılığını azaltacak, Rusya'yı altı güçten biri konumuna indirecekti, bu durum Abdülhamid'in zayıf hükümetinin yerini, daha etkin ve Rus baskısına daha az açık bir hükümetin almasını sağlayabilirdi. Avrupa müdahalesi kaçınılmaz gibi görünüyorsa Rusya, bu girişimin önünü kesebilir ve Boğazlar'ın fiziksel kontrolünü ele geçirerek temel çıkarlarını güvenceye alabilirdi.

5 Aralık'ta Tsarskoe Selo'da yapılan Çarlık Konseyi, Nelidov'un önerisinin temel şartlarını kabul etti, ama çok kabiliyetli Maliyet Bakanı Witte Boğazlar'a el konulmasına, çok tehlikeli bir girişim olduğu ve muhtemelen de genel bir savaşa yol açacağı gerekçesiyle karşı çıktı. Konsey, Sultan'ı reform programı uygulamaya zorlamak için yabancı savaş gemilerinin Çanakkale'ye girmesi durumunda, Rusya'nın İstanbul Boğazı'na el koyması gerektiğine karar verdi. Gerekli olduğunu düşündüğü takdirde Nelidov'a Rusya'nın Karadeniz filosunu Boğazlar'a çağırma yetkisi verildi, aynı zamanda Rusya ile işbirliği yaptığı takdirde Sultan'a kişisel güvenliği için güvence de verecekti. Ancak bu kararın uygulamaya geçirilmesi olasılığı çok düşüktü. Rusya'nın İngiltere ile Yakındoğu'da Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması veya başka bir şekilde anlaşma sağlaması için Fransız desteği gerekliydi. Rus ordusunun gelişmesi ve ülkenin Uzakdoğu'daki büyük hedeflerini gerçekleştirmesi için Fransa'nın parasına duyulan gereksinim artıyordu; ağırlıkla büyük yatırımlarından dolayı Fransa Yakındoğu'daki statükonun korunmasından yanaydı. 30 Aralık'ta Hanotaux, Rusya'nın Paris büyükelçisi Mohrenheim'e "Bu konuda hata yapmayın. Fransa Karadeniz veya Boğazlar'da savaş başlarsa hiçbir zaman Rusya ile birlikte savaşmak yükümlülüğüne sahip olduğunu düşünmeyecektir"[47] diyecekti. Fransa'nın Boğazlar'a ilişkin Rus hırslarını desteklemekte isteksiz davranması, Nelidov'un planının gerçekleştirilmesinin önünde yatan belirleyici engellerden biriydi. 5 Aralık toplantısından sadece birkaç gün sonra, Rus hükümeti Hanotaux'un öne sürdüğü üç noktayı kabul edecekti: Os-

manlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması, herhangi bir gücün Osmanlılara karşı tek başına harekete geçmesi fikrinin reddedilmesi, aynı zamanda burada uluslararası bir condominium (bir ülke üzerinde iki ya da daha fazla devletin ortak egemenliği) kurulmasına da karşı çıkılması. Bu antlaşma 5 Aralık'ta alınan kararları da anlamsız kılıyordu, ayın 20'sinde Nelidov'a Konseyce alınan kararların "varolan durumla hiçbir ilişkisi olmadığı"[48] söylenecekti.

Dolayısıyla 1895-1896 döneminde Yakındoğu'daki diplomatik faaliyetler kayda değer derecede az sonuç doğurmuştu. Ermenilere yardım etmek için etkili hiçbir önlem alınmamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması veya imparatorluk üzerinde bir tür uluslararası kontrol kurulması için anlaşma sağlanamamıştı. Rusya ne İngiltere ile eski düşmanlıkları ve sorunları unutmaya istekliydi, ne de İngiltere'den bağımsız davranabiliyordu. Kendi açısından Salisbury, Osmanlı İmparatorluğu çökene kadar sorunun tehlikeli bir biçime bürünmeyeceğini düşünmesine rağmen, Rusya'nın Boğazlar'ı ele geçirmesini sürekli olarak engellemenin mümkün olmayacağına inanmaya başlamıştı. 20 Ocak 1897'de Goluchowski'nin geçen yıl boyunca ona yenilemesi için baskı yaptığı, İtalya ve Avusturya ile on sene önce imzalanan Akdeniz Antlaşması'nı canlandırmayı reddedecekti. Salisbury, İstanbul'un savunulmasının artık "tarihe gömülmüş bir tavır" olduğunu savunacaktı. Rusya ile yakınlaşmayı istemeye devam edecek ve 1898 yılının Ocak ayında Rusya'ya Osmanlı İmparatorluğu ve Çin'de etki alanları paylaşmak üzere çok geniş kapsamlı başarısız bir plan önerecekti.[49] 1897'den itibaren İngiltere'nin İstanbul'daki sorumluluklarından çekilip, bütün gücünü Doğu Sorununun anahtarı olarak görülmeye başlanan Mısır'ın savunması ve gelişmesine harcaması gerektiğini düşünecekti.

Böylece Berlin Kongresi'ni izleyen yirmi yıl beklenmedik bir biçimde de olsa Bulgaristan ve zamanla da Mısır sorununun çözümüne sahne olmuştu. İlk sorunda Rusya, tarihinin en aşağılayıcı ve umulmadık siyasî hezimetlerinden birini yaşamıştı. Bu yirmi yıl boyunca İngiltere'nin Yakındoğu'daki konumu olağanüstü güçlendi: Mısır yeni kaynaklar ve yeni sorunlar getirecekti. Bu yıllarda ayrıca İngiltere'nin geleneksel Osmanlı yanlısı politikalarını tam olarak terk ettiği ve Boğazlar ve Rusya'nın buradaki emelleri konusunda çok temel bir değişikliğe de sahne olacaktı. 1890'ların sonlarında Bulgaristan ve Mısır kronik çatışma kaynakları olmaktan çıktıktan sonra, hâlâ çözülmemiş olmasına karşın Boğazlar sorunu hızla kimlik değiştirirken, Yakındoğu olayları başka ve bazı açılardan çok daha az önemli olan sorunlar, Makedonya, Girit ve Bağdat demiryolu etrafında dönmeye başlamıştı.

Notlar

1 Toprak reformu sorununu ele almak için 1905 yılında bir girişim yapılmıştı ve daha sonra da 1878 yılında son Osmanlı valisinin vergi sisteminde yapılmasını önerdiği değişiklikler yapılmıştı. P. F. Sugar, *The Industrialisation of Bosnia-Hercegovina, 1878-1918* , Seattle, 1963, s. 32.

2 1878 yılında Prizren'de Osmanlıların da desteklediği bir Arnavut Birliği kurulmuş ve Berlin'de Arnavutluk toprağı olduğu iddia edilen bölgelerin Sırbistan ve Karabağ'a verilmesini protesto etmiş ancak başarılı olamamıştı. Birlik Yunanistan'ın Epir'deki toprak kazanımlarına da karşıydı.

3 B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, London, 1961, s. 174-175. Sultan'ın çok olumlu çağdaş bir değerlendirmesi için bkz., R. A. H. Bickford-Smith, *Greece under King George*, London, 1893, s. 322-323.

4 Odysseus (Sir C. Elliot), *Turkey in Europe*, London, 1900, s. 458.

5 W. N. Medlicott, Bismarck, *Gladstone and the Concert of Europe*, London, 1956, s. 72.

6 Medlicott, *a.g.e.*, s. 90, 157.

7 Bkz., s. 229.

8 Antlaşma müzakereleri esnasında Giers St. Petersburg'daki Sırp temsilcisine "Rusya'nın çıkarlarının önde geldiğini, bunu Bulgaristan'ın çıkarlarının izlediğini, Sırbistan'ın ondan sonra geldiğini" söylemişti; ama "Bulgar çıkarlarının Rus çıkarlarıyla aynı düzeyde değerlendirildiği" durumlar da vardı. (C. Jelavich, *Tsarist Russia and Balkan Nationalism: Russian Influence in the Internal Affairs of Bulgaria and Serbia, 1878-1886*, Berkeley-Los Angeles, 1958, s. 12-13.

9 Bkz., *a.g.e.*, s. 49.

10 Onu oldukça iyi tanıyan bir Rus diplomatı Giers'in Panslavlar ve kendi politikasına karşı düşmanca davranan diğerlerine karşı koyacak kadar güçlü olmadığını yazıyordu. Belki de Giers, hırsları yüzünden şeflerinin onayı yerine dışarıdan güçlü destek aramak zorunda kalan memurlarına karşı sert bir tavır alamayacak kadar yufka yürekliydi. Baron Rosen, *Forty Years of Diplomacy*, London-New York, 1922, s. 108.

11 Özellikle de Rus hükümeti demiryolu inşaatı için Bulgaristan'a borç vermeyi defalarca reddetmesinden sonra.

12 Yunanistan'ın Bulgaristan'ın güçlenmesine karşı tazminat talepleri, 1886 Mayıs ve Haziran'ında kıyılarının bir bölümünün uluslararası kuşatma altına alınmasıyla susturulmuştu.

13 Osmanlılar Doğu Rumeli yönetimini Berlin Antlaşması'nın onlara tanıdığı biçimde hiçbir zaman kontrol etmemişlerdi, İngiliz devlet adamlarının 1878 yılında onlar adına elde etmek için savaş verdikleri hakkı kullanarak Balkan dağları boyunca bir savunma hattı da kurmamışlardı.

14 Jelavich, *a.g.e.*, s. 216-17.

15 C. L. Smith, *The Embassy of Sir William White at Constantinople 1886-1891*, Oxford, 1957, s. 25.

16 Avusturya'nın kendisini Bulgar tahtını kabul etmesi için teşvik edip etmediği ise hâlâ belirsizdir.

17 Jelavich, *a.g.e.*, s. 236.

18 Smith, *a.g.e.*, s. 61.

19 Bkz., s. 261.

20 Kısa vadeli borçların faiz ödemeleri iki ay için askıya alınacak, uzun dönemli kredilerin faiz oranları ise dondurulmayacaktı.

21 Yasanın maddelerinin özeti için bkz., C. de Freycinet, *La Question d'Egypte*, Paris, 1905, s. 189-191.

22 Sir A. Milner, *England in Egypt*, London, 1899, s. 64.

23 Mısır'daki İtalyan kolonisi, Yunanistan dışında diğer Avrupa devletlerinin kolonilerinden çok daha fazla nüfusa sahipti. Ayrıca İtalya, Fransa'nın 1881 Mayıs'ında Tunus'u mandası altına aldığını ilân etmesine büyük bir husumet duymuştu. Bu nedenlerle İtalyan hükümeti, Mısır'ın Fransız veya İngiliz hakimiyetine girmesine karşıydı, ancak hiçbir zaman buradaki olayları gerçekten etkileyecek kadar güçlü de olmamıştı.

24 Lord Derby'ye yazılan 21 Ekim 1876 tarihli mektup, Monypenny and Buckle, *a.g.e.*, VI, s. 100.

25 H. Ausubel, *In Hard Times; Reformers among the Late Victorians*, New York-London, 1960, s. 242.

26 Bu dönemde İngiliz politikasındaki tutarsızlıklar ve tereddütler, İngiliz devlet adamlarının çoğunu derinden sarsan İrlanda sorunun önemi ve ağırlığı anlaşılmadan açıklanamaz. Bu unsura gerektiği kadar ağırlık verilmemesi bazı tarihçilerin Gladstone kabinesinin hareketlerine yöneltikleri çok ağır eleştirilerin temelinde yatmaktadır. Örneğin bkz., W. L. Langer, *European Alliances and Alignments*, New York, 1950, s. 277.

27 R. Robinson ve J. Gallagher, *Africa and the Victorians*, London, 1961, s. 122.

28 İskenderiye'deki Fransız konsolosuna göre 1880 yılında Mısır'ın dış ticaretinin %64,3'ü İngilizlerin ve sadece %11.5'i Fransızların elindeydi. J. Bouvier, "Les interets financiers et la question d'Egypte (1875-1876)", *Revue Historique*, CCXXXIV (1960), s. 75, n. 4.

29 Freycinet, *a.g.e.*, s. 311.

30 İngiliz hükümeti, İtalya'yı an meselesi hâline gelen askerî harekata resmî olarak 27 Temmuz 1882'de katılmaya davet etti ama İtalyan Başbakanı Mancini Osmanlıların Mısırlı milliyetçileri bastırmak için harekete geçeceğini umduğundan, Almanya'dan açıkça destek almadan belirleyici bir adım atmaktan kaçındı. Bu nedenle de sorunun İstanbul Konferansı aracılığıyla çözülmesi için ısrar etti.

31 Robinson ve Gallagher, *a.g.e.*, s. 140.

32 Eski bir köle tüccarı olan Muhammed bin Ahmed 1881 yılında kendini Mehdi (Allah'ın habercisi) ilân etmişti ve 1883 yılında da Sudan kabilelerinin dinî fanatizmine hitap ederek Sudan'ın hakimi olmayı başarmıştı.

33 Robinson ve Gallagher, *a.g.e.*, s. 138.

34 Milner, *a.g.e.*, s. 27.

35 16 Kasım 1884 tarihli Kabine memorandumu için bkz., Robinson ve Gallagher, *a.g.e.*, s. 148.

36 Bütçe ilk defa 1889 yılında dengelenmiş ve bu tarihten sonra da düzenli ve giderek artan fazla vermeye başlamıştı. Mısır'daki malî durumun olağanüstü karmaşık yapısı için bkz., Milner, *a.g.e.*, VIII. Bölüm.

37 Çok iyi haber alan bir İngiliz gözlemci Mısır'da "şüphesiz Prens Bismarck'ın onayına sahibiz, Bismarck günümüzde Avrupa diplomasisinin kısmen hakimi ya da en azından orkestra şefi rolünü oynuyor" diye yazacaktı. D. Mackenzie Wallace, *Egypt and the Egyptian Question*, London, 1883, s. 371.

38 Ancak İngiliz hükümeti bu kuralın Mısır işgâl altındayken uygulanmasına bir çekince koymuştu.

39 Rose L. Greaves, *Persia and the Defence of India, 1884-1892,* London, 1959, s. 215-216.

40 G. P. Gooch ve H. W. V. Temperley (ed), *British Documents on the Origin of the War*, VI, London, 1926-1938, s. 780.

41 Vilayetler eski illeri kapsayan büyük idarî birimlerdi. 1864 yılında imparatorluk yirmi yedi vilayete bölünmüştü.

42 A. O. Sarkissian, *A History of the Armenian Question to 1885*, Urbana, 1938, s. 137.

43 S. Atamian, *The Armenian Community: the Historical Development of a Social and Ideological Conflict*, New York, 1955, s. 104.

44 Yazdığı raporlar kısa bir süre öncesine kadar hâlâ ana haber kaynağı olan Hatzfeldt bu tür bir öneri yapıldığını yazmaktadır, ancak Berlin'le yaptığı yazışmalarla ilgili olarak nadiren Salisbury'nin kendi sözlerini kullanmakta ve genellikle Başbakan'ın gerçekte ne düşündüğü konusundaki kendi yorumlarını aktarmaktadır. Salisbury'nin kendisi her zaman bu önerinin varlığını yalanlamıştır. Bu konuşmanın yapıldığı tarihte Avusturya Elçisi Kont Deym'e İngiltere'nin politikasının Osmanlı İmparatorluğu'nu korumak ve Rusları İstanbul'dan uzak tutmak olduğu güvencesini veriyordu. Sonbaharda Hatzfeldt ilk izleniminin hatalı olduğu ve Salisbury'nin İstanbul'a vermeye niyetli olmadığını düşünmeye başlamıştı. 1895 İngiltere-Almanya müzakerelerinin yeni bir değerlendirmesi için bkz., J. A. S.Grenville, *Lord Salisbury and Foreign Policy*, London, 1964, s. 31-43.

45 Margaret Jefferson, "Lord Salisbury's Conversations with the Tsar at Balmoral, 27 and 19 September, 1896", *Slavonic and East European Review,* XXXIX, (1960-1961), s 216-222.

46 Bununla beraber, 1896 sonrasında yürütülen müzakerelerde, Aralık 1887 Akdeniz Antlaşması'nı Goluchowski'nin önerdiği biçimde yenilemeyi reddetti. Goluchowski'nin önerisine göre İngiltere, Rusya'nın İstanbul veya Boğazlar'ı, tehdit etmesi hâlinde savaşa girmekle yükümlü olacaktı.

47 *Document Diplomatiques Français, 1871-1914*, 1. Seri, XIII, s. 100.

48 Bu dönem için bkz., V. Khostov, (ed.), "Proekty zakhvata Bosfora v 1896g", *Krasnyi Arkhiv*, 47-48 (1931), s. 50-70.

49 İngiltere'nin Yangtse (Sarı Nehir) vadisini, Arabistan, Mısır ve aşağı Fırat bölgesini, Rusya'nın ise Kuzey Çin, Boğazlar ve Bağdat'ın kuzeyinden itibaren Fırat vadisini alabileceğini önerdi. Gooch ve Temperley, *a.g.e.* I,. s. 8.

IX

BAĞDAT DEMİRYOLU-MAKEDONYA SORUNU VE BOSNA KRİZİ

1896 - 1909

1896-1897 yılları birçok açıdan Doğu Sorunu'nun tarihinde bir dönüm noktasıydı. Salisbury ve meslektaşlarının, İngiltere'nin Yakındoğu'daki çıkarlarını korumak için Boğazlar'daki statükoyu korumaya çalışmak yerine, İngiltere'nin Yakındoğu savunmasını Mısır'a dayandırma kararından geri dönülmeyecekti. Son iki kuşaktır İngiltere'nin dış politikasının dayanak noktası olan Çanakkale ve İstanbul Boğazlar'ı, izleyen yirmi yıl içinde, İngiliz hükümetlerinin planlarında ikincil bir rol oynayacaktı. Kont Witte gibi bakanlar ve Prens Ukhtomski gibi yayıncıların etkisiyle Rusya da bir kuşak boyunca ekonomik çıkarlar ve toprak kazanımına ilişkin doğal hareket alanı olarak Uzakdoğu'ya, Mançurya, Moğolistan, Kore ve Kuzey Çin'e dönecekti. Basit bir karşılaştırma yapmak bile, Yakındoğu'da Rusya'nın önünde açık olan fırsatların ne kadar sınırlı ve etkin bir biçimde değerlendirilmesi ne kadar güç fırsatlar olduğunu gösteriyordu.

Francis Joseph ve Goluchowskii 1895-1896 döneminde Rusya'nın güç kullanma olasılığından tedirginlik duymuşlar ve İngiltere'nin Yakındoğu'daki geleneksel yükümlülüklerden vazgeçme eğiliminden dolayı hayal kırıklığı yaşamışlardı. Habsburg İmparatorluğu'nun kronik iç sorunları da, Balkanlar'daki durumun geçici bir süre için de olsa istikrara kavuşturulmasını arzu edilir bir gelişme hâline getiriyordu. 1897 Nisan'ının sonunda Francis Joseph ve Goluchowski St. Petersburg'a ulaştıklarında, Yakındoğu'daki statükoyu korumak için Rusya ile şaşılacak bir kolaylıkla anlaşma sağlayabilmişlerdi. 1897 Mayıs'ında iki ülke Balkanlar'da varolan durumu bozmama ve başka ülkelerin durumu değiştirme girişimlerine et-

kin bir biçimde karşı koyma konusunda anlaşmışlardı. İstanbul ve Boğazlar sorununun "ağırlıkla Avrupalı bir nitelik taşıdığı" ve bu konunun kendi aralarında ayrı bir antlaşmaya konu edilemeyeceği konusunda da anlaşma sağlanmıştı. Rus hükümeti Boğazlar ve Çanakkale'nin kapalı tutulması ilkesinin değiştirilmesini kabul edemeyeceğini açıklamış, Avusturya da bu tavrın "tartışmasız meşruiyetini" tanımıştı. Bölgede istikran güçlendirmek için atılan adımlar bile gelecekte yaşanacak olan değişimin belirtilerini taşıyordu. 8 Mayıs'ta St. Petersburg'daki Avusturya elçisi Prens Liechtenstein'a yazdığı mektupta, Goluchowskii Avusturya'nın gelecekte bir tarihte Bosna-Hersek ve Yenipazar Sancağı'nı ilhak etme hakkının ve eninde sonunda bağımsız bir Arnavutluk'un kurulacağı gerçeğinin Rusya tarafından tanınması gerektiğini yazıyordu; Balkanlar'ın kalan kısmı da Balkanlar'daki küçük devletler arasındaki eşitçe bölünmeli ve hiçbirinin baskın konuma geçmesine izin verilmemeliydi. Goluchowski'nin yeteneksiz meslektaşı Kont Muraviev ise bu önerilere bağlayıcı olmayan bir cevap verecekti, Rusya'nın Avusturya'nın ilhak edeceği topraklar konusunu kabul etmeye istekli olmadığı açıktı. Yine de izleyen altı yıl boyunca, Avrupalı devlet adamları Yakındoğu'yu unutmasalar bile, geçmişte olduğu gibi Yakındoğu sorunlarıyla yoğun bir biçimde uğraşmaktan kurtulabileceklerdi.

Ancak bölgede gerçek barış ve istikrar her zamankinden daha da uzaklardaydı. Avusturya-Rusya Antlaşması'nın imzalanmasından önce, 1897 Şubat'ında Yunan kabinesinin, Osmanlı yönetimine karşı süregelen bir başka ayaklanmayı desteklemek için Girit'e asker çıkarması kriz yaratmıştı. Sultan'ın 19 Nisan'da savaş ilân etmesiyle başlayan Osmanlı-Yunan savaşı, Yunanlılar için felaketle sonuçlanacaktı.[1] Trakya'da utanç verici yenilgilere uğradıktan sonra 19 Mayıs'ta ateşkesi kabul etmek zorunda kalacaklardı. Avrupa'nın büyük devletlerinin hiçbiri, Osmanlıların zaferlerini sonuna kadar götürmesine izin vermeye niyetli değildi. Aralık ayında imzalanan barış antlaşması Yunan hükümetinin dört milyon liralık savaş tazminatı ödemesi karşılığında, Osmanlıların Teselya'yı boşaltmasını öngörüyordu. Büyük Güçler'in koruması, askerî hiçbir başarı kazanamamasına karşın, Yunanistan'ın savaş sırasında kaybettiği topraklan elde tutmasını sağlamıştı.

Çatışma ciddi bir uluslararası sorun yaratmadı. Bunun nedeni kısmen çatışmanın çok kısa sürmesi ve eşit olmayan güçler arasında gerçekleşmesiydi. Bir başka neden ise Büyük Güçler'in değişik ölçüde de olsa Yakındoğu sorunlarından bıkmış olmasıydı. Hiç kimse Girit'in kötü yönetimi gibi önemsiz detaylar yüzünden Avrupa barışının tehdit edilmesine izin vermeye niyetli değildi, öte yandan Osmanlıların başarıları Abdülhamid'in 1895-1896 döneminde inanılmayacak kadar azalan prestijini arttırmıştı. Büyük Güçler'in savaşa karşı tavrı kaçınılmaz ola-

rak birbirinden farklıydı, ancak hepsi de Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü önlemeye kararlıydı. Salisbury'nin muhalefetine rağmen İngiliz kabinesinde Yunan yanlısı unsurlar baskın çıkmış ve İngiltere, Almanya ve Rusya'nın, Yunanistan'ın Girit'ten çekilmesi için uluslararası kuvvetlerce kuşatılması önerisini kabul etmemişti. Yine de Büyük Güçler 2 Mart 1897 tarihinde savaşan taraflara tıpatıp aynı notalar sunarak, Girit'in Osmanlı egemenliği altında özerkleştirilmesini önermişlerdi. Kamuoyu baskısı Yunan hükümetinin bu öneriyi reddetmesine yol açacaktı, ancak bu önerinin ana hatlan Yunanistan'ın Eylül ayında Bâbıâli ile imzalayacağı antlaşmayla aynıydı. Ama Girit sorunu konusunda Büyük Güçler'in sağladığı hassas ortak tavır savaşın sonuna kadar sürememişti. 1898 Kasım'ına kadar Yunanistan Prensi George, İngiltere'nin komisyon görevlisi olarak atanmamıştı. Bu gelişme kıyı kentlerinde garnizonları olan Almanya ve Avusturya Macaristan, diğer ülkelerin Yunan yanlısı tutumlarını protesto ederek adadan işgâl kuvvetlerini çekene kadar sağlanamamıştı.

Osmanlı-Yunan savaşının 1896-1897 yılları sonrasında daha da önemli olacak olan sonucu, siyasî açıdan dondurulan Yakındoğu'da, Büyük Güçler'in ekonomik faaliyetlerinin artması ve ülkeler arasındaki ticarî rekabetin yoğunlaşmasıydı. Bu faaliyetin kapsamı ve yeniliği ise abartılmamalıdır. Batı Avrupa ve Yakındoğu arasında ticaret asırlardan beri sürmekteydi. Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yatırımları 1850'lerden beri siyasî açıdan önemliydi. Genellikle gerçekleştirmesi imkânsız olacak kadar iddialı olan demiryolu planları, onlarca yıldır yatırımcıları ve mühendisleri çekmeye devam ediyordu. Petrol kullanımının emekleme döneminde olduğu, Kerkük ve Kuveyt petrol sahalarının potansiyelinin hayal bile edilmediği bir dönemde, hiçbir Avrupa ülkesi, ulusal servetine marjinal bir katkı sağlamanın dışında, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı değildi. Yine de demiryolu ve diğer ticarî ödünler için uluslararası rekabet, imparatorlukla ticaret ve yatırım fırsatları için mücadele, rakip ülkelerin duyguları üzerinde söz konusu planlann gerçek değeriyle orantısız bir etki yaratmaya başlamıştı. 1914 yılından önceki yirmi yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu uluslararası ekonomik rekabet açısından en önemli bölge değildi. Ama bu tür bölgelerin en aşikâr ve haşmetli olanlarından biriydi, ve bütün Batı Avrupa ülkelerinde yayımcılar vatandaşlarını buradaki fırsatlar için yarışta geri kalmanın tehlikeleri konusunda uyarmaya hevesliydi.

1890'lardan itibaren Almanya Yakındoğu'daki ekonomik etkisini arttırmaya başlamıştı, Almanya'nın etkisinin arttığının en önemli simgesi, Bağdat demiryolu gibiydi. 1888 Ekim'inde bir Alman ortaklığına İstanbul'dan Ankara'ya demiryolu hattı inşa etmesi ayncalığının tanınmasına, Bâbıâli'deki İngiliz, Avusturya ve İtal-

ya temsilcileri de destek vermişti. Demiryolu beş seneden kısa bir süre içinde tamamlanacaktı. 1899 Aralığında imzalanan ve bir başka Alman ortaklığına (Deutsche Bank ve Anadolu Demiryolu Şirketi) Konya'dan Bağdat'a ve daha sonra da İran Körfezi'ne demiryolu döşeme ayrıcalığı tanıyan karara başlangıçta çok az karşı çıkan olmuştu. Söz konusu girişimde yer alan Alman şirketleri ana rakipleri olan Fransızlarla anlaşmak için büyük bir çaba sarfetmişti; büyük Alman sanayici Georg von Siemens bu planın arkasındaki itici güçtü ve İngiltere'nin malî olarak bu plana katılmasını sağlamayı arzuluyordu. Ancak daha şimdiden muhalefetin ilk işaretleri hafifçe duyulur hâle gelmeye başlamıştı. Almanya'nın Anadolu'daki faaliyetleri, İngiltere'nin konumunu çok az etkiliyordu. Ancak söz konusu olan demiryolu hattının Mezopotamya ve İran körfezine kadar uzatılması ise bambaşka bir konuydu. 1899 yılının Ocak ayında en enerjik Genel Valilerden biri Lord Curzon başkanlığında Hint hükümeti Kuveyt Şeyhi ile bir antlaşma yapacaktı. Bu antlaşmaya göre Şeyh, saraydaki İngiliz temsilcinin rızası olmadan topraklarının hiçbir bölümünü vermemeyi ve yabancı bir ülkenin temsilcisini kabul etmemeyi kabul ediyordu. Bu antlaşmayı, Umman Sultanı'nın Fransız hükümetine kısa bir süre önce verdiği kömür istasyonu ayrıcalığını geri çekmeye zorlanması izleyecekti. Bağdat demiryolu için antlaşma taslağı imzalanmadan önce bile, İngiltere'nin Avrupalı rakiplerini İran Körfezi'nden dışlamak için elinden geleni yapacağı açıktı.

Rusya da 1899 yılında Almanya'nın demiryolu inşaat planlarını hoş karşılamadığının işaretlerini veriyordu; Nisan ve Haziran ayları arasında Osmanlı İmparatorluğu içinde her ülkenin elde etmeyi umduğu etki alanları konusunda Rusya-Almanya arasında anlaşma sağlamak için sonuçsuz müzakereler yürütülecekti. Almanlar kısmen bu tip bir antlaşmanın hem Osmanlı hem de İngiliz hükümetini düşman edeceğinden korktuğu için müzakerelerden bir sonuç çıkmadı. Sonuç olarak 1900 Mart'ında Rusya Bâbıâli'yi "Karadeniz Antlaşması" denilen antlaşmayı kabule zorladı. Bu antlaşma ile Bâbıâli, Çar tarafından onaylanacak Rus şirketleri ve ortaklıkları dışında Kuzey Anadolu ve Ermenistan'da demiryolu inşaatı imtiyazı vermemeye söz veriyordu, Rusya'ya tanınacak ayrıcalıklar da en az Bağdat Demiryolu Sendikası'na verilenler kadar iyi olacaktı. Bu antlaşmaya karşın, St. Petersburg'da yeni bir demiryolunun Osmanlıları güçlendireceği ve Kafkaslar'da daha hızlı harekete geçmesini sağlayarak Rusya'ya karşı etkili bir silah hâline geleceği korkusu da vardı.

Bağdat demiryolu planının, İngiliz kamuoyu, ya da en azından bazı İngiliz gazeteleri ve Parlamento üyeleri üzerinde ne tür bir etki yarattığı, 1903 yılında ortaya çıkacaktı. Aynı yılın Mart ayında Bâbıâli, Almanların hakim olduğu Bağ-

dat Demiryolu Şirketi'ne İran Körfezi hattı için yeni ve kesin bir ayrıcalık tanıyacaktı. Bu ayrıcalık 1899'da tanınan imtiyazın yerini alıyor ve birçok açıdan şirket için daha olumlu bir hâle sokuyordu. Yeni imtiyazlarını kullanmak için paraya gerek duyan ve Alman kapitalistlerinin hattın kârlılığından şüphe duyduğunu gören şirket,[2] gereken toplamın bir kısmını İngiltere'den sağlama girişiminde bulunacaktı. İngiliz kabinesinin birçok üyesi, özellikle Başbakan Balfour ve Dışişleri Bakanı Lord Lansdowne bu fikre başlangıçta sıcak bakıyorlardı. Demiryoluna hâlâ Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya'ya karşı güçlendirmek açısından bakıyor ve demiryolunun bu yolda bir araç olduğunu düşünüyorlardı. İngiltere'nin katılımı bu girişimin, bütün tehlikeleriyle birlikte tümüyle Alman veya Alman egemenliğinde bir girişim olmasını da engelleyecekti. Ama hükümet kısa sürede tavrını değiştirmeye zorlanacaktı. Bunun da nedeni, İngiltere'nin bu yolla potansiyel bir rakibi güçlendirmesinin tehlikeli olduğunu iddia eden basının ve Parlemonto'nun baskısı ve Sömürgeler Bakanı, güçlü bir Alman karşıtı olan Joseph Chamberlein'in İngiltere'nin demiryolu inşaatında payı olmasına şiddetle karşı olmasıydı.[3] İngiliz kapitalistlerinin bu öneriye gösterdiği soğuk veya düşmanca tavır da bu karar üzerinde etkili olmuş olabilir.[4] Alman önerileri bu nedenle geri çevrilmişti, her ne kadar bütün bu dönem 1920 ve 1930'lardaki tarihçilerin inandığı kadar önemli olmasa da, İngiltere'de giderek yaygınlaşan Almanya korkusu ve Almanya'ya duyulan güvensizliğin bir göstergesiydi.

Şirketin ihtiyaç duyduğu para diğer kaynaklardan, ağırlıkla Fransız kaynaklarından sağlanacak ve kısa sürede demiryolu inşaatına başlanacaktı. İstanbul'daki 1908-1909 devrimleri[5] inşaatı bir ölçüde engelleyecekti, zafer kazanan Jön Türkler iktidarlarının ilk birkaç ayında, kendilerini destekleyenlere malî ayrıcalıklar ve garantiler vermek konusunda Abdülhamid'den daha az istekli olduklarını göstereceklerdi. Malî sorunlarn yeniden ortaya çıkması yüzünden Toros dağlarından geçen Amanos tünelinin inşaatına ancak 1913 yılında başlanabilecekti. Bu dönemde demiryolunun Büyük Güçler'de yarattığı şüpheler silinmek üzereydi ve Alman hükümeti demiryoluna karşı siyasî muhalefeti oldukça ucuza satın alabilecek durumdaydı. Rus Dışişleri Bakanı İsvolski, 1906 Ekim'inde, Almanya'nın Rusya'nın İran'daki konumunu garanti etmesine karşılık Rusya'nın demiryoluna karşı sergilediği düşmanca tutumdan vazgeçebileceğini belirtmişti. 1911 Ağustos'unda Postdam'da bu yönde bir antlaşma imzalanacaktı. Rus hükümeti demiryolu inşaatının tamamlanmasına karşı çıkmamaya söz verdi, buna karşılık Almanya da Rusya'nın Kuzey İran'da demiryolu inşa etme tekeline saygı göstermeye söz verdi. Bağdat demiryolu daha sonra İran demiryolu sistemi ile birleştirilecek, bu da Alman mallarının İran'daki rekabet durumunu olumlu etkileyecekti.

Bu antlaşma, Üçlü İtilâf ülkelerinin önceki iki yıl boyunca Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki demiryolu inşaat planlanna karşı sergilediği ortak muhalefetin sona erdiğini gösteriyordu.1914 Şubat'ında Fransa gizli bir antlaşma ile Orta ve Güney Anadolu, Kuzey Suriye ve Mezapotamya'yı (bir başka deyişle Bağdat demiryolunun geçtiği veya doğrudan etkilediği bölgeleri), demiryolu inşaatı açısından Almanya'nın etki alanında görmeye söz veriyordu. Buna karşılık Almanya da, Kuzey Anadolu ve Suriye'nin büyük bir bölümünü (Filistin de dahil olmak üzere) aynı açıdan Fransa'nın etki alanı olarak görmeyi kabul ediyordu.

Londra ne derse desin veya ne yaparsa yapsın demiryolunun inşa edileceği ortaya çıktığı için İngiltere'nin demiryoluna muhalefeti de erimeye başlamıştı. 1911'de başlayan bir dizi müzakerenin sonucunda 1913 Temmuz'u ve 1914 Haziran'ı arasında imzalanan bir dizi Osmanlı-İngiliz antlaşması ile, İngiltere konumunu tam olarak güvenceye alan imtiyazlar almıştı. Bağdat demiryolu ile taşınacak olan İngiliz mallarına diğer ülkelerin mallanyla eş muamele yapılması güvencesi veriliyordu. Osmanlı hükümeti Bağdat Demiryolu Şirketi'nin yönetimine iki İngiliz yönetici koymak için gücünü kullanacaktı. İngiltere'nin Fırat ve Dicle ve Şattülarab'ın ağzındaki seyrüsefer hakları da tanımlanmıştı. Ayrıca Osmanlı hükümeti Kuveyt'in iç işlerine karışmamaya razı oluyor (İngiltere de şeyhliğin Osmanlı İmparatorluğu'na tabi olduğunu kabul ediyordu) ve İngilizlerin onayı olmadan Bağdat demiryolu hattını İran Körfezi'ne doğru uzatmamaya razı oluyordu. Aynı zamanda 1914 Mart'ında Almanya ile yapılan bir antlaşmayla İngiltere'nin durumu daha da güçleniyordu, bu antlaşma ile Almanya 1909 yılında kurulan İngiliz-İran Petrol Şirketi'nin Güney Mezopotamya, Orta ve Güney İran'daki petrol kaynakları üzerindeki tekel haklannı tanıyordu. 15 Haziran tarihinde imzalanan diğer bir İngiliz-Alman Antlaşması ile İngiltere bir kere daha Bağdat demiryoluna muhalefetinden vazgeçiyordu, muhalefetten vazgeçmenin şartı demiryolu hattının Basra'da bitmesi ve İran Körfezi'ne devam etmemesiydi. Her iki ülke de Osmanlı İmparatorluğu Asyasında "açık kapı" ilkesini kabul etmişlerdi. Bu tarihte demiryolu hattı Halep'in 200 kilometre yakınına Resülayn'a kadar ulaşmamıştı.

Heyecanlı konuşmalar ve ateşli makalelere konu olan Bağdat demiryolu aslında hiçbir zaman Avrupa barışına tehdit oluşturmamış ya da gerçekten önemli bir uluslararası gerilim kaynağı olmamıştı. 1914 yılından önceki olaylar dizisinde Büyük Güçler'in ekonomik çıkarlan uğruna gerçekten ciddi bir çekişmeye girmeye istekli olmadığının en iyi örneklerinden biri Bağdat demiryoludur.

Demiryolu 1880'lerden itibaren, Almanya'nın Güneydoğu Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ekonomik faaliyetlerinin büyüdüğünün sadece en çar-

pıcı örneğiydi. 1889 yılında *Deutsche Levant Linie*'nin kurulması ile Almanya ve Yakındoğu arasında doğrudan buharlı gemi hattı açılmıştı. 1906 yılında Hamburg-Amerika hattı İran Körfezi'ne düzenli sefer düzenlenmeye başladı. 1881 yılında Muharrem Kararnâmesi yayınlandığında Osmanlı kamu borçlan içinde Almanların payı %5'ti, 1914 yılında ise bu oran %20'ye çıkmıştı. Alman-Osmanlı ticareti de özellikle savaştan önceki on yılda hızla artmıştı. Tüm önemine karşın, bu konunun hükümetlerin politikası üzerindeki etkisini de abartmamak gerekir. 1914 yılında Osmanlı İmparatorluğu Almanya'nın yabancı ülkelerdeki yatırımlarının ancak onda birini oluşturmaktadır. 1910 kadar ileri bir tarihte bile ihracaatının sadece %1.4'ü Osmanlı İmparatorluğu'na gitmekte, ithalatının da sadece %0.7'si Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelmekteydi. 1914 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz ticareti diğer tüm devletlerinkinden daha büyük bir öneme sahipti. Almanlann Balkanlar'daki ekonomik faaliyetlerini değerlendirmek için de durum, bu oranlar göz önüne alınarak incelenmelidir. Berlin'de Almanya, Avusturya-Macaristan, Balkanlar ve muhtemelen Osmanlı İmparatorluğu'nu da kapsayan bir tür ekonomik ve hatta siyasî birlik *Mitteleurope* (Orta Avrupa) görüşünün giderek daha çok ilgi çektiği kesindir. Ancak işadamlarından çok profesörler ve yayımcıların dikkatini çeken bu tip şemalar, Almanya'dan çok Habsburg İmparatorluğu'nda popülerdi. Almanya'da kapitalistlerin dikkati giderek Amerika kıtası ve Uzakdoğu'daki fırsatlara çevriliyordu. Savaştan önceki yirmi yıl süresince Romanya ile yapılan ticaret, Almanya'nın toplam ithalat ve ihracatının sadece %1-2'sini oluşturuyordu. Yunanistan ve Sırbistan ile ticaret de büyümesine karşın, hâlâ önemsiz boyutlardaydı; her hâl ve şartta Almanya'nın toplam ticaretinin %0.2'sinden fazlasını oluşturmuyordu. Almanya'nın rakiplerinin korkusu, Almanya'nın yaptıklarından çok gelecekte yapabileceklerinden kaynaklanıyordu. Almanya'nın çıkarlarına karşı oluşturduğu tehdit göz ardı edilecek kadar küçük değildi, ancak kısa dönemli aciliyet de taşımıyordu.

Dolayısıyla Yakındoğu'daki uluslararası ekonomik rekabet bu dönemde daha karmaşık ve keskin bir hâle geliyordu. Ancak tehlikede olan çıkarlar hâlâ görece küçüktü. Osmanlı kamu borçları içinde, Avrupa ülkeleri içinde bir tek Fransa'nın borçları gerçekten önemli miktarlardaydı. Ancak bu dönemdeki olaylar da, Fransa'nın ekonomik çıkarlarını tehdit etmiyordu.[6] Anadolu, Suriye ve Mezopotamya'daki ekonomik fırsatlar gazetecilere, spekülatörlere ve siyasî düşünmeye eğilimli profesörlere potansiyel olarak sonsuz gibi gözükebilirdi. Devlet adamları ise duruma çok daha gerçekçi bir açıdan bakıyorlardı. Yakındoğu'da bu dönemin istikrarsızlığının ve tanık olunan Büyük Güçler arası rekabetin, siyasî terimlerle açıklanması mümkündür.

Balkan devletlerinin ulusal rekabetleri en keskin ve ödünsüz biçimiyle Makedonya sorununda gözlenmiş, Büyük Güçler de ayaklarını sürüyerek Makedonya sorununun karmaşıklığına sürüklenmişlerdi. Özü itibariyle basit gibi gözüken Makedonya sorunu, uygulamada çözülemeyecek gibi gözükmeye başlamıştı. Kaba hatlarıyla Osmanlıların Kosova, Manastır ve Selanik vilayetlerine tekabül eden Makedonya eyaleti, oldukça kötü tanımlanmış sınırlara ve dil ve etnik köken açısından umutsuzluk yaratacak ölçüde karmaşık bir nüfusa sahipti. 19. yüzyılın sonunda eyalette yaşayanlar belli bir milliyet bağlamında düşünülecek olursa çoğunluğu, kendini Bulgar olarak addedenler oluşturuyordu; ama eyalette Sırplar, Yunanlılar (Selanik'te), Türkler, Çingeneler, Arnavutlar ve Romenlerle yakından akraba olup, dağınık gruplar hâlinde yaşıyan, etnografik açıdan çok ilginç bir grup olan Kutzo-Vlach azınlığı gibi gruplar da vardı. Yüzyılın oldukça ileri bir dönemine kadar Makedonya'da iç sorunlar yüzünden çok az problem yaşanmıştı. Kilise Rum Ortodoks Kilisesi'ydi ve 1767 yılında Ohri Patrikliği'nin fesh edilmesinden beri, Fener Patrikhanesi'ne bağlıydı. 19. yüzyılın ortasına kadar Bulgaristan'da olduğu gibi kültürünün okumuş ve kendini ifade edebilen yönleri Yunanlıydı, öte yandan "Yunanlı" sakinler de aslında Helenleşmiş Vlahlar ve Arnavutlardan oluşuyordu. Eyalette milliyet veya dil rekabetinden ziyade, halkın dinî görevliler tarafından sömürülmesi ve Osmanlıların kötü yönetiminden kaynaklanan sorunlar yaşanıyordu. Bulgar milliyetçiliğinin gelişmesi eninde sonunda bu görece istikrarlı durumun sona ermesine yol açacaktı ama 1870 yılında Bâbıâli'in Bulgar Kilisesi'ni oluşturması ve Makedonya'nın Slav halklarına Yunan etkisinden kaçmak için bir yol sağlamasıyla olayların akışı hızlanmıştı. 1895 tarihinde öldürülene kadar Bulgar siyasetinin önde gelen kişilerinden biri olan Stefan Stambulov, politikalarını büyük ölçüde Bâbıâli ile işbirliğine dayandırıyordu; Stambulov'un ölümüne kadar Osmanlı yetkilileri Bulgar etkisini teşvik ederek Makedonya'daki Yunan etkisini kontrol etmeye istekli olmuşlardı. Osmanlı tebaası olsun olmasınlar, Yunanlıların yeni gelişmelere gösterdiği tepki, eyalette durumlarının ne kadar büyük bir tehlikeye açık olduğunu düşündüklerini gösteriyordu. 1880'li yıllarda Yunan ve Bulgar din adamları, propaganda, ekonomik baskı ve gerekli olduğunda da fiziksel güç kullanarak üstünlüğü ele geçirmeye çalışıyorlardı.[7] 1890'lı yılların başında Bâbıâli'nin Makedonya'da dört piskoposluk kurulmasına izin vermesiyle birlikte Bulgarlann durumu daha da güçlenmişti, 1897'de üç tane daha kurulacaktı.

Sırbistan'ın bu trajik rekabet dizisine dahil olması birkaç yıl için ertelenmişti. Rum Ortodoks Kilisesi veya Bulgar Kilisesi'ne benzer dinî bir örgütü olmaması Sırbistan'ın durumunu zayıflatmıştı; Sırbistan ancak 1896 yılında Bâbıâli'den

Makedonya'da Sırp bir patrik aday gösterme hakkını elde edecekti. Ayrıca Bosna ve Hersek'teki toprak talepleri için önemli bir alternatifi de vardı. 1881 Haziran'ında imzalanan gizli Avusturya-Sırbistan ittifak antlaşmasıyla, Sırbistan'ın ilgisini Bosna ve Hersek'ten uzaklara çekmek isteyen Avusturya, Yenipazar Sancağı'nı kapsamadığı takdirde Sırbistan'ın Makedonya'da kazanabileceği topraklar için diplomatik destek sözü vermişti. Beş yıl sonra, eyalette Sırp propagandası yürütmek ve Sırp eğitimini geliştirmek için (uygulamada her iki faaliyetin de fonksiyonu aynıydı) St. Sava Derneği kurulmuştu.

1890'ların başında ulusal rekabetler hızla sertleşmeye başlamıştı. 1894 yılında gizli bir Yunan cemiyeti, *Etniki Eterya* Makedonya'da Bulgar karşıtı propaganda örgütlemeye başlamıştı, ancak Osmanlıların 1897 yılında Yunanlıları kesin bir yenilgiye uğratması, Yunan amaçlarına onarılmaz bir zarar verecekti. 1890-1898 döneminde Sırp ve Yunan hükümetlerinin eyalete ilişkin karşılıklı talepleri üzerinde anlaşma sağlama çabaları tümüyle başarısızlığa uğramıştı. Konuyla ilgili diğer gruplar da ödün vermeye daha istekli gözükmüyorlardı. Bulgaristan'ın Makedonya'daki durumunun ne kadar güçlü olduğunu farkeden Stambulov ve halefleri, Yunan ve Sırpların eyaletin bölünmesi önerilerini tutarlı biçimde reddetmeye devam ediyorlardı. 1897 yılında da Romen hükümeti Osmanlılara, Vlahların ayrı bir *millet* olarak tanınması için başarısızlıkla sonuçlanan bir talepte bulunmuştu.

1893 yılında Selanik'de İç Makedonya Devrimci Örgütü (İMDÖ) kurulmuştu. Bir çok Makedon siyasî kulübü ve cemaati gibi bu örgüt de, 1880'lerde Bulgaristan'da kurulmuştu. Diğerleri gibi bu örgüt de, 1878 sonrasında Makedonya'dan gelen büyük ölçekli göçün ve Bulgar okullarında durumundan memnun olmayan, yarı eğitimli entellektüel proleterlerin ortaya çıkmasının bir sonucuydu. Başlangıçta Makedonya sorununun muhtemelen tek yapıcı çözümünü destekleyen gerçekten Makedon bir örgüttü. Tek yapıcı çözüm, eyaletin muhtemelen büyük bir Balkan federasyonunun parçası olarak özerkliğine kavuşmasıydı. Oysa kuruluşundan iki sene sonra örgüt, Makedonya'nın eninde sonunda Bulgaristan'a katılmasını öngören ve daha şiddet yüklü metotlar kullanan, Bulgaristan merkezli yeni kurulan bir örgütün (Yüksek Komite veya Dış Örgüt) rekabetiyle karşı karşıya gelecekti. İki örgüt de kısa bir süre sonra fraksiyonlara bölünecekti, iki örgüt arasındaki ilişki de muğlaklığını koruyacaktı. 1895 Mayıs'ında bir ayaklanma başlatmak umuduyla, Yüksek Komite taraftarları taraftarları Makedonya topraklarına ilk büyük ölçekli baskını düzenleyeceklerdi. 1897 sonrasında eyaletteki kamu düzeni hızla çökmeye başlayacak[8] ve İMDÖ ile komitacılar arasındaki şiddetli düşmanlık da yoğunlaşacaktı. Bunu 1893 Nisan'ında Selanik'te bir dizi bombalama

eylemi ve Ağustos ayında İMDÖ'nün başlattığı oldukça büyük bir ayaklanma izleyecekti. Ekim sonunda Osmanlılar ayaklanmayı bastırmışlardı, ayaklanmanın başansızlığı farklı Makedon fraksiyonlan arasındaki rekabeti daha da keskinleştirecekti.[9]

Bu olaylar kaçınılmaz olarak Büyük Güçler'in dikkatini çekmişti. 1902 yılında Makedonya'da yapılması muhtemel reformlar konusunda bir dizi sonuçsuz tartışma yapılmıştı. 1903 ayaklanması da büyük oranda Büyük Güçler'in müdahalesini sağlamak ve onları Osmanlı yönetimini sona erdirmeye zorlamak amacını taşıyordu. Bâbıâli ile ilişkileri oldukça iyi durumda olan ve hükümeti her tür devrimci hareketten rahatsız olan Rusya ayaklanmaya karşı düşmanca bir tavır takınıp, Bulgar hükümetine ayaklanmaya destek vermemesi uyarısında bulundu. İstanbul'daki Rus elçisi Zinoviev, Rusya'nın isyancılara karşı tavrını sertleştirmesine katkıda bulunmuştu. Almanya ve Avusturya da özerk Makedonya fikrine hiç sıcak bakmıyorlardı, ayaklanmadan önce, 21 Şubat 1903 tarihinde Rusya ve Avusturya hükümetleri birlikte, Bâbıâli'ye eyaletin yönetiminin yeniden yapılanması için çok sınırlı ve muhafazakâr bir reform programı sunmuşlardı. İngiltere ise daha liberal bir tavır almıştı. Dışişleri Bakanı Lord Landsowne 29 Eylül tarihli bir notada, eyalete Hıristiyan bir vali atanmasını veya Osmanlı valisinin en azından Hıristiyan yardımcıları olmasını, eyaletin jandarma kuvvetleri içinde Hıristiyan subayların da olmasını, ve düzensiz Osmanlı birliklerinin eyaletten geri çekilmesini önerecekti. Üç gün sonra, Viyana'dan birkaç km. uzakta Mürzsteg'de bir araya gelen II. Nicholas, Francis Joseph ve Dışişleri Bakanlan Kont Lamsdorff ve Kont Goluchowski de bir ölçüde İngiliz notasına dayanan bir Makedonya reform programı hazırlayacaklardı. Ama bu program Landsowne'un önerilerini büyük ölçüde sulandırıyordu. Osmanlı valisine biri Rus biri de Avusturyalı iki "memur" yardımcı olacak, bunların da sadece danışmanlık kapasitesi olacaktı. Jandarmanın başında bir Avrupalı bulunacak ve Büyük Güçler'in her biri eyaletin belli bir bölümünün denetiminden sorumlu olacaklardı. Makedonya'daki idarî sınırlar milliyetlere bağlı olarak yeniden belirlenecek ve farklı bölümlerin özerkliği teşvik edilecekti. Ancak İngiltere dışında hiçbir ülke desteklemeye hazır olmadığı için Lansdowne'un Osmanlı birliklerinin geri çekilmesi önerisi terk edilmişti.

Sultan 24 Kasım'da büyük bir isteksizlikle Mürzsteg önerilerini kabul etti; ama bu reformların uygulanmasına ilişkin müzakereler senelerce sürdü. Yasal sisteme ilişkin reform önerileri sonuçsuz kaldı. Jandarmanın başına bir İtalyan komutan ve onun altına da her biri büyük güçlerden birini temsil eden beş üst düzey subay getirilmişti. Bu sistemin yürütülmesinin çok zor olduğu kısa zamanda ortaya çıktı. Fransa Fas, Rusya Uzakdoğu ile meşguldu. Osmanlılar erteleme ve en-

gellemedeki alışılagelmiş yeteneklerini sergilediler. Bu tavrın nedeni Makedonya'nın kaybının, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupadaki varlığına Girit ve hatta Ermeni eyaletlerinin kaybından çok daha ağır bir darbe indirecek olmasıydı. Avusturya ve özellikle de Almanya Osmanlı otoritesini mümkün olduğu kadar çok desteklemek istiyordu. Büyük Güçler arasında sadece İngiltere ciddi olarak Makedonların durumunu iyileştirmekle ilgileniyordu. 1905 yılının Aralık ayında Büyük Güçler'in Midilli ve Limni adasında yaptığı donanma gösterisinden sonra, Abdülhamid en sonunda eyaletin malî durumunu denetlemek üzere uluslararası bir komisyon kurulmasına razı olmuştu, ancak bu komisyonun idarî yetkisi olmayacaktı. Makedonya kötü yönetilen ve olağanüstü güvensiz bir eyalet olmayı sürdürdü. 1904 Nisan'ında Bâbıâli Bulgar hükümetini, topraklarında konuşlanmış olan çeteci gruplan dağıtmaya razı etmişti, ama Sofya'daki bakanlar bu sözü tutma arzusundan ve gücünden uzaktılar. 1903 yılındaki Belgrad devrimi[10] Makedonya'da, daha önce oldukça küçük ölçekli olan Sırp gerilla faaliyetlerinin büyük ölçüde artmasına yol açacaktı.

1908 yılı başlannda İngiliz hükümeti Makedonya sorununu bir kere daha ele almaya hazır olacaktı, 1904 Nisan'ında Fransa ve 1907 Ağustos'unda Rusya ile sağlanan antant, bu girişimin öncesine kıyasla daha çok başarı şansına sahip olmasına yol açıyordu.[11] İngiltere Mart ayında Makedonya valisinin Osmanlı tebaası olmasına karşın Büyük Güçler'in onayı ile atanmasını ve eyaletin idaresinde, maaşlan eyaletin gelirinden ödenen Avrupalı memurlar bulunmasını önerdi. Bu öneriler biraz tereddütten sonra Rus Dışişleri Bakanı İsvolski ve Fransız hükümeti tarafından da kabul edildi. Reval'de 1908 Mayıs'ında Çar ve VIII. Edward arasında yapılan bir toplantıdan, İsvolski-Harding proje önerisi çıktı.

Makedonya'daki durumu düzeltmek için yapılan bütün reform önerileri, Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın şiddetli muhalefetiyle karşılaşmıştı. İkili Monarşi'deki bazı çevreler, özellikle askerî çevrelerde, Makedonya'nın ileride Avusturya'nın etkisini Ege'ye doğru genişletmekte önemli bir rol oynayabileceği görüşü hakimdi. 1908 yılının başında Avusturya Dışişleri Bakanı Aehrenthal, Bâbıâli'nin Avusturya'ya, Kosova ve Selanik vilayetlerindeki ekonomik imtiyazlara ilişkin bir çeşit tekel hakkı vermesini talep etti. Bu ödün ve Yenipazar Sancağı'ndan geçen bir demiryolu hattı inşa etme izni karşılığında Avusturya, Avrupalılann reform baskısı karşısında Osmanlılara destek olma ve "Balkan yanmadasını etkileyen bütün sorunlarda" yardımcı olma sözü verdi. İstanbul'daki yetenekli Alman elçisi Baron Marschall von Bieberstein sayesinde Alman yönetiminin Osmanlı yanlısı duygular güçleniyordu[12]. Her iki hükümet de, Makedonya'da etkili bir uluslararası rejim kurulması yerine Bâbıâli'nin kokuşmuş ve etkisiz yönetimi-

nin ömrünü uzatmayı arzu ediyordu. Pratik sonuçlan ne kadar az olursa olsun, yabancıların sürekli Makedonya'ya müdahale etmesi, 1908 yılında büyük bir kısmı orduda görevli, oldukça önemli sayıda vatanperver Türk'ü dehşete ve öfkeye boğmuştu. Mısır gibi bir eyaletin daha fiilen (de facto) kaybedilmesi tehdidiyle karşı karşıya kalan Türkler, rejiminin kokuşmuşluğu ile olduğu kadar artık görünür hâle gelen zayıflığıyla da birçok kişinin nefretini kazanan Sultan'ı devirmeye giderek daha hazır bir hâle geliyorlardı.

Onlarca yıldır Osmanlı İmparatorluğu'nda çeşitli sorunlar patlamak için güç topluyordu. En tehlikeli ve en baskın duygu, Abdülhamid yönetiminin devam etmesinin Osmanlı İmparatorluğu'nun sürekliliği açısından ölümcül sonuçları olacağı ve Sultan ve bakanlarının giderek Büyük Güçler'in özellikle de Almanya'nın kuklası hâline dönüştükleri inancıydı. İmparatorluğun son yüzyılda yaşadığı yenilgi ve kayıplar, birçok Türk'ün kafasında birikmiş bir etki yaratmış ve otokrasinin etkisiz yönetiminin karşı konulamaz lanetinin, bu kayıp ve yenilgilere yol açtığı düşüncesini doğurmuştu. Yabancı baskısı ve tehditinin yarattığı nefret çok anlaşılır bir duyguydu. İmparatorluk sadece Yunanistan, Sırbistan, Romanya, Bulgaristan, Kıbrıs ve Mısır'ı fiilen kaybetmemiş, Rusya Kafkaslar'a sokulmuş, Osmanlılar'ın Tunus ve Cezayir üzerindeki pek de sağlam olmayan hakimiyeti de ortadan kalkmıştı; ancak hepsinden önemlisi Büyük Güçler, imparatorluğun küçülen sınırları içinde bile Sultan'ın otoritesini göz ardı etmeye ve sıfırlamaya başlamıştı. 1832 yılından beri Sisam özerk bir eyaletti. Lübnan 1861 yılından bu yana özel bir statüye sahipti ve Lübnan'a Büyük Güçler'in onayıyla Hıristiyan bir vali atanıyordu. 1898'den beri Girit, Yunan Kralı tarafından atanan bir vali yönetiminde özerkliğine kavuşmuştu. Osmanlı kamu borçlarının 1881 yılında yabancıların kontrolüne geçmesi, imparatorluğun gelirlerinin önemli bir bölümünün Sultan ve bakanları tarafından kontrol edilmediği anlamına geliyordu. Başka bir Ermeni ayaklanması[13] olması durumunda yabancıların duruma müdahale etmesi tehlikesinin yanısıra, Makedonya da kaybedilecek gibi duruyordu. Bu kayıpların hükümetin zayıflığı ve etkisizliğinin sonucu olduğu ve Sultan'ın tahtını kaybetmemek için bu durumu düzeltmeye çalışmayacağına inanılıyordu. Avrupa teknik bilgi ve düşüncelerinin imparatorluğa sızması, Avrupa'nın etkinlik, özellikle de askerî etkinlikteki üstünlüğünün giderek daha çok ayırdına varılması, katlanılmaz bir durum gibi görünüyordu.

Daha güçlü ve etkin olma talebi ile birlikte, mantıksal açıdan bağlantılı olmamasına rağmen, daha çok siyasî özgürlük talebi de getiriliyordu. Daha sonra Jöntürk hareketine dönüşecek olan bu görüşlerin 1860'larda ortaya çıkışına daha önce değinmiştik. Başlangıçta oldukça sessiz olan siyasî değişim talebi, 1880 ve

1890'lara giderek daha çok duyulur olmuştu. Abdülhamid karşıtı mülteciler özellikle Paris'te birkaç gazete çıkartıyorlardı, 1896 yılında İstanbul'da askerî bir ayaklanma için başarısız planlar bile yapılmıştı. Abdülhamid ertesi yıl ödün ve reform sözleriyle mültecilerin muhalefetini zayıflatmayı başardı, reform ve ödün önerileri Batı Avrupa'daki Jöntürk liderlerinin bir çoğunun rejimle uzlaşmasına yol açtı, 1902 Şubat'ında Paris'te toplanan Osmanlı liberallerinin kongresinden hiçbir sonuç çıkmadı. Kongrenin Türk olmayan üyeleri (Yunanlılar, Araplar, Museviler ve Ermeniler) Batı müdahalesiyle amaçlanna ulaşmayı umut ederken, kongreye katılan Türklerin çoğu bu olasılığı düşünmeyi bile reddediyorlardı. 1907 yılının Aralık ayında Paris'te toplanan ikinci kongre de aynı derecede etkisizdi. Daha da önemlisi, Osmanlı mültecileri hükümetin ırk ve dile bağlı sınırlar boyunca adem-i merkeziyetçi bir yapıya kavuşturulmasını amaçlayanlarla, güçlü bir merkezî hükümet isteyenler arasında ikiye bölünmüşlerdi. Sultan Batı Avrupa'dan yönetilen propaganda ile değil, sadece içerde ayaklanmayla devrilebilirdi. Subayları imparatorluğun en Avrupalılaşmış gruplarından biri olan ve maaşlan daima geç ödenen ordu, doğal olarak bu hareketin başını çekiyordu. Subaylar başlangıçtan bu yana Osmanlı İmparatorluğundaki devrimci harekette önemli bir rol oynamışlardı ve 1906-1908 döneminde geç ödenen maaşlar yüzünden sık sık isyan çıkıyordu. 1906 yılında genç bir yüzbaşı, Mustafa Kemal, Şam'da gizli bir cemiyet olan *Vatan*'ı kurmuştu, kısa bir süre sonra bu cemiyet, merkezi Selanik'te olan daha önemli bir örgüt İttihat ve Terraki Cemiyeti ile birleşecekti.[14] Abdülhamid'in kayda değer hayatta kalma gücünün önemli bir sınavdan geçeceği aşikârdı.

1908 Temmuz'unda Makedonya'da, Selanik'ten talimat almaksızın, önderlik olmadan ani bir askerî isyan başladı. Aynı ayın 6'sında Manastır'ın batısındaki küçük Resne kasabasında bir binbaşı ve emrindekiler isyan başlatıp, 1876 Anayasası'nın tekrar geçerli kılınmasını talep ettiler. Ertesi gün Sultan'ın bölgedeki birlikler arasındaki huzursuzluğu bastırmak için gönderdiği memur Şemsi Paşa, emrindeki subaylardan biri tarafından katledildi. İsyan hızla yayıldı ve ayın 21'inde Osmanlı Avrupası'ndan geride kalan toprakları kontrollerinde tutan ayaklanmanın liderleri, Anayasa tekrar devreye sokulmadığı takdirde İstanbul'a yürüyecekleri tehditini savurdular. Ayın 24'ünde Abdülhamid isyancıların bütün taleplerini kabul etti. 1878 yılında feshedilen Meclis toplantıya çağırıldı ve Kasım ayında yapılan seçimlerde (seçmenler bolca tehdit edildikten ve oylarda sahtecilik yapıldıktan sonra) Batı Avrupa'da Jöntürkler olarak tanımlanmaya başlayan isyancılar ezici bir çoğunluk kazandılar.

İmparatorluk ideal bir demokrasi değilse bile en azından bir tür demokrasiye dönüşüyor gibi gözüküyordu. En sonunda Türklerin, Türk olmayanlann, Müslü-

manlar ve gayrî Müslimlerin gerçek eşitlik temelinde bir arada yaşabilecekleri umudu belirmişti. Kamuoyunda siyasî özgürlük ile özdeşleşen İngiltere'nin İstanbul'daki etkisi ve popülerliği bir anda artmış, Almanya ve Rusya'nınki de aynı derecede azalmıştı.Yeni rejim devasa sorunlarla karşı karşıyaydı. Hâlâ çok güçlü olan dinî muhafazakârlardan destek alabilecek olan Sultan'ın açık düşmanlığıyla karşı karşıyaydılar. Avusturya'nın Bosna ve Hersek'i ilhak etmesine, Bulgaristan Kralı Ferdinand'ın bağımsızlık ilânına direnemedikleri için ciddi dış sorunlarla karşı karşıya gelmişlerdi.[15] Hepsinden önemlisi hareketin liderlerinin siyasî deneyimi ve liderler arasında birlik de yoktu.[16] Adem-i merkeziyetçiler ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temsil ettiği merkezî ve kaçınılmaz olarak Türk kontrolündeki hükümet modeli arasındaki uçurum hâlâ kapanmamıştı. 1909 baharında devrimciler karşılarında hem Sultan'ı hem de liberalleri buldular. 12 Kasım'da başkentte muhafazakâr dindarların körüklediği bir ayaklanma başladı. Anadolu'da aynı anda başlayan Ermeni ayaklanmalan sonucunda üzacü olaylar meydana geldi. Ayaklanma başlar başlamaz, Mahmud Şevket Paşa komutasında bir ordu Makedonya'dan devrimi korumak üzere İstanbul'a doğru ilerlemeye başladı. Ayın 23'ünde ordu İstanbul'u işgâl etti. Abdülhamid tahttan indirildi ve Selanik'e sürgüne gönderildi. Yerine geçen Mehmed Reşad olayların akışını etkileyecek durumda değildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti, kendi kendilerini atamış devrimci liderler cuntası, ülkenin kontrolünü ele geçirmişti. Bir iki kısa kesintinin dışında, imparatorluk 1918 yılında çökene kadar da, iktidarda kalmaya devam edecekti.

1909 yılında devrimcilerin kazandığı başan Osmanlı İmparatorluğu'nun sorunlarını çözemedi, çözemezdi de. Bazı açılardan durumu daha da kötüleştirdi. Devrimcilerin savunduklan ve bazılannın da inandıkları, ırkı, dini ve dili ne olursa olsun imparatorluğa sadakat demek olan "Osmanlılık"ın hiçbir zaman başan şansı olamazdı. 1909 yılında etnik ve milliyet temelinde siyasî örgütlenmeleri yasaklayan Dernekler Kanunu, imparatorluğu parçalanmakla tehdit eden milliyetçiliğin gelişimini engellemeyi başaramazdı. Makedonya'da milletler arasındaki nefret kazanı hâlâ kaynıyordu, devrim yabancı subayların geri çağrılmasına, Makedonya'da Uluslararası Malî Komisyon'un kapanmasına, Avusturya ve Rusya'nın danışmanlarını geri çekmesine yol açmıştı. Ermenistan ise hâlâ bağımsızlık veya en azından özerklikten umutluydu.[17] 1908 Kasım'ında Müslüman, Katolik ve Ortodoksları temsil eden Arnavut Ulusal Kongresi Manastır'da toplandı, kongrenin Jöntürkleri desteklemesine karşın, Jöntürklerin politikası 1910 ve 1911 yıllannda Arnavutluk'ta iki önemli ayaklanmaya yol açacaktı.

Arap bölgelerinde basının oldukça hızlı gelişmesinin etkisiyle, Arap milliyetçiliği de yavaş yavaş güçlenmeye başlamıştı. 1908-1914 döneminde Beyrut'ta

yaklaşık 60, Bağdat'ta 40 tane (aşağı yukan hepsi kısa ömürlü) gazete yayınlanmıştı. 19. yüzyılın son on yılında, Arabistan'ın çıkardığı en önemli entelektüel olan Cemaleddin Afganî (1838-1897) Türklere kıyasla Arapların tarihte oynadığı uygarlaştırıcı ve yaratıcı rolü vurgulamaya başlamış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük özerk bölgelere bölünmesini talep etmeye başlamıştı. Daha sonra gelen milliyetçi Arap liderleri ise Halifeliğin artık Osmanlı hükümdarlarının elinde olmaması ve Halifeliğin Hicaz üzerinde de hakim olacak olan Mekke'de olması gerektiğini belirtmeye başlamışlardı. 1905 yılında Filistinli bir Arap, Necib Azuri tarafından kurulan *Ligue de la Patrie Arabe,* (Arap Vatanı Birliği) liberal bir hükümet yönetiminde Mezopotamya'dan Süveyş'e, Doğu Akdeniz'den Umman'a uzanan birleşik bir Arap devleti kurmayı hayal ediyordu. Çok az Arap bu hayalleri paylaşıyordu. İslam dini sayesinde Türkler ve Araplar arasında oluşan dini bağ bir çok kişi için hâlâ çok önemliydi. Çok az Arap lideri Arap eyaletlerine daha fazla özerklikten başka bir hak verilmesini arzu ediyordu. 1913 kadar ileri bir tarihte Paris'te yapılan (ve delegelerin aşağı yukan tümü Suriye'den gelen) Arap Kongresi bağımsızlık değil, reform ve adem-i merkeziyetçilik talep etmişti. Az sayıda entelektüelin dile getirmeye devam ettiği tam bağımsızlık talebi, yine durmaksızın öne sürülmeye devam ediyordu. 1911 yılında bağımsızlık amacıyla Paris'te gizli bir örgüt kurulmuştu. Aynı yıl İstanbul'dan bir grup Arap delege Mekke Şerifi'ne mektup yazarak, Osmanlı yönetimine karşı isyan ettiği takdirde kendisine destek olma sözü vermişlerdi.

Türkler de tabî halklarının çoğunu etkileyen milliyetçilikten kaçamamışlardı.Çok uluslu Osmanlı devletinden ve dünyaya yayılmış Müslümanlardan ayrı bir Türk halkı görüşünü kayda değer bir yavaşlıkla geliştirmişlerdi. Ama Osmanlılığın aşikâr başansızlığı ve 1908-1909 döneminin umut ve ideallerinin yıkılması, milliyetçi duyguların hızla büyümesine ve imparatorluğun halklarını Türkleştirme çabalarının yoğunlaşmasına yol açmıştı. Türk milliyetçiliği Avrupa'nın kültürel etkisine, özellikle de Avrupalı bilim adamlannın Türklerin ilk dönem tarihi üzerine araştırmalarına çok şey borçluydu. Türk milliyetçiliği, Rus İmparatorluğu'nun Tatar ve Türk bölgeleri, Volga havzası, Kırım, Orta Asya ve Kafkaslar'dan gelen mülteci ve sürgünlerden de etkilenmişti. Bu etkiler, Osmanlı, Rus İmparatorlukları, İran, Afganistan ve hatta batı Çin'in Türkçe konuşan halklarını bir tür siyasî birlik altında toplamayı hedefleyen pantürkist veya Turan ideallerinin gelişmesine yol açacaktı, ancak bu uygulanması imkânsız hayaller sıradan Türkler arasında çok az etki yaratmıştı.

Dolayısıyla 1914'den önceki yıllarda, sadece imparatorluğun halkları, Araplar, Ermeniler, Slavlar ve bir ölçüde Arnavutlar Osmanlı geçmişlerine sırtlarını

dönmüyorlardı. Hakim ırk da yeni siyasî idealler ve modellere uyum sağlamaya çalışıyordu. Hanedana karşı duyulan zayıf bir sadakat duygusu ve fiziksel güçle bir arada tutulan imparatorluğun parçalanmaya devam edeceği kesindi.

Türk devriminin Osmanlı ve Yakındoğu'dan ayrı olarak, Avrupa siyaseti açısından önemi, Avusturya'ya Bosna ve Hersek'i işgâl ederek, Balkanlar'daki konumunu güçlendirme fırsatı tanımasında yatıyordu. 1914 öncesindeki on yıl boyunca Balkan politikası karmaşasının en tehlikeli unsuru Avusturya politikasıydı.1897 yılındaki Rusya-Avusturya Antlaşması'nın ve 1903 Ekim'indeki Mürzsteg toplantısının görece temkinli ve müdahaleci olmayan politikasını değiştiren olaylar dizisi 1903 Haziran'ında başlamıştı. 10-11 Haziran'da Sırbistan Kralı Alexander ve karısı bir grup subay tarafından katledilmişti. Cinayete büyük ölçüde, önemsiz kişisel unsurlar, yani Alexander'ın despotça yönetimi, kişi olarak sevilmiyor olması, karısının asilzade olmaması ve bu nedenle birçok Sırp tarafından kraliçe olarak kabul edilmemesi, sürgündeki Karagoergeviç hanedanının faaliyetleri neden olmuştu; ancak cinayetin çok önemli sonuçları olacaktı. Babası gibi Alexander da Avusturya'nın adamıydı ve Avusturya'nın himayesindeydi. Ölümünden birkaç ay önce, Avusturya'nın Sırbistan'ın Makedonya üzerindeki iddialarını desteklemesine karşılık olarak, Sırp demir yollarını Avusturya'ya devretmeyi ve askerî ittifak ve gümrük antlaşması imzalamayı, bir başka deyişle Sırbistan'ı Avusturya himayesine sokmayı önermişti. 15 Haziran'da *Skupshchina* tarafından Kral ilân edilen Peter Karagregorovich, bu tür bir politika izlemeye isteksiz olduğunu göstermişti. En azından teoride liberal görüşlere sempati duyan (kendisi John Stuart Mill'in bazı eserlerini Sırpça ve Hırvatçaya çevirmişti) Peter dış politikada Rus yanlısı olmaya, içişlerinde ise Radikal Parti'ye sıcak bakmaya eğilimliydi. Hepsinden önemlisi, bir kuşaktır Sırbistan'a hakim olan Avusturya'nın, Sırbistan üzerindeki ekonomik etkisini azaltmayı arzu ediyordu. Ayrıca 1904-1905 döneminde Bulgaristan ile ekonomik ilişkileri geliştirmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştı.

Sırbistan'ın değişen tutumu, Viyana'da birçok nedenden ötürü hakaret-âmiz ve tehlikeli bir tavır olarak algılanmıştı. Sırbistan, Avusturya etkisinden kurtulmayı başarırsa bu Habsburg Monarşisi'nin prestijine önemli bir darbe indirecekti. Ayrıca Balkanlar'ın herhangi bir köşesinde Rus etkisinin artması hiçbir zaman Avusturya hükümetinin hoş karşılayacağı bir gelişme olmazdı. Her şeyden önce gerçekten bağımsız Sırbistan fikri, ülkenin Habsburg İmparatorluğu'nun varoluşunu tehdit edecek kadar büyük bir Güney Slav devletinin çekirdeği olabileceği korkusunu uyandırıyordu. Bu da çok haklı bir korkuydu. 1905 sonbaharında Avusturya ve Macaristan parlamentolarından bir grup Hırvat delege Fiume'de

toplandı ve Hırvatistan'ın birliğini onaylayan ve Almanlar ile Macarlann hakimiyetine karşı çıkan bir bildiri yayınladılar. Kısa bir süre sonra Zara'da toplanan Sırp Meclisi 1867 yılından beri imparatorluğun yönetim biçimi olan düalizmi kınadılar. Hayatlarından mutsuz olan Güney Slavlann kolaylıkla desteğini ve sadakatini kazanabilecek olan bağımsız bir Sırbistan, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu için ciddi bir tehlike oluşturuyordu.

İki devlet arasındaki düşmanlık, 1906 yılının Ocak ayında Avusturya'nın Sırbistan'dan canlı hayvan ithalatını yasaklamasıyla açığa çıkmıştı. Bu yasaklama karan, 1905 Haziran'ında imzalanan Sırbistan-Bulgaristan gümrük antlaşmasına karşı alınmıştı. Sırbistan'ın kısa bir süre sonra Belgrad-Viyana arasındaki ilişkileri değiştirmeyi önermesine karşın ilişkiler kötü olmaya devam etti. 1906 sonunda Sırbistan'ın Avusturya'nın Skoda şirketi yerine Fransız Schneider-Creusot firmasından silah sipariş etmesi ilişkilerin daha da kötüleşmesine yol açtı. Sırbistan 1870'lerde önerilen Tuna-Adriyatik demiryolu fikrini 1905-1906 döneminde bir kere daha dile getirerek, yeni keşfettiği bağımsızlığın bir örneğini daha vermişti. Artık kredi almada Avusturya yerine Fransız bankalar lider rolü oynuyorlardı. Avusturya ambargosu bu nedenlerden dolayı devam etti, "domuz savaşını" sona erdirme çabaları 1911 yılına kadar başarılı olamamıştı. Canlı hayvan ve özellikle domuz Sırbistan'ın en önemli ihracat maddesiydi. Oldukça önemli bir ekonomik baskıya karşı direnmesi, Sırbistan'ın kendine güvenini ve Viyana'da uyandırdığı nefret ve korkuyu arttırmıştı.

1906 sonbaharında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun oldukça ılımlı Dışişleri Bakanı Goluchowski'nin yerini daha az tavizkar ve saldırgan olan Baron Aehrenthal almıştı. İşe başladığı andan beri politikasının nihaî amacı, Sırbistan'ın zayıflatılması, mümkünse yıkılması olmuştu. Bosna ve Hersek'in Monarşi'ye katılmasının ve Sırbistan'ın Bulgaristan ve Avusturya arasında paylaşılmasının Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun güney sınınnn güvenli olmasını sağlayacağını düşünüyordu. 1908 yılının başında Sırbistan'ın kuşatılması ve zayıflatılmasının ilk adımı olarak, Avusturya Yenipazar Sancağı'ndan Osmanlı topraklannndaki Mitrovitza'ya uzanan bir demiryolu hattı inşa edeceğini duyurdu, demiryolu Mitrovitza'daki hatla birleşerek Selanik'e kadar uzanacaktı. Birkaç ay içinde, bu projeden vazgeçilmiş ve daha geniş kapsamlı bir projeye karar verilmişti. Rus politikasının anlaşılmazlığı ve Almanya'nın desteği sayesinde, Avusturya-Macaristan Sırp karşıtı programının önemli bir bölümünü gerçekleştirebilmişti. Yeni göreve atanan Rus Dışişleri Bakanı İsvolski, muhtemelen düşünüldüğünden daha yetenekli bir adamdı. Ancak hırslı bir tipti ve gerçekçi değildi. 1908 yılının Ocak ayında Aehrenthal Yenipazar Sancağı demiryolu inşaatı için planlarını duyurunca, İs-

volski şiddetle tepki gösterdi. Aynı yılın ilk aylarında Rus Bakanlar Kurulu'na Avusturya'nın projelerine karşı çıkması için Osmanlılar üzerinde baskı uygulamak amacıyla İngiltere'nin ikna edilmesini önerdi. Planda İngiltere ve Rusya'nın Osmanlılara saldırması bile öngörülüyordu. Rusya'nın 1904-1905 döneminde Japonya ile yaptığı feci savaşın Rusya'yı zayıflatıcı etkisi, İngiltere ile anlaşmanın olanaksızlığı bu öneriyi cezalandırılması gereken bir deliliğe dönüştürüyordu. Rus Başbakan Stolypin de öneriye hak ettiği şekilde davranıyor ve bu zamanda "pasifist ve bütünüyle savunmaya yönelik olmayan bir anlaşmanın, mantığını kaybeden bir hükümetin delilik nöbeti" olacağına dikkati çekiyordu.[19] Bakanlar Kurulu'nun diğer üyeleri, özellikle Donanma Bakanı Dikov, ordu temsilcileri General Polivanov ve Palitsyn de aynı görüşteydiler. İsvolski ise cesaretini kaybetmemişti. Nisan sonundan itibaren Balkanlar'a ilişkin değişik konularda anlaşma sağlamak ve bir Rus-Avusturya antlaşması gerçekleştirmek için Aehrenthal nezdinde bir dizi girişimde bulundu. Oysa demiryolu, Makedonya ve Yenipazar Sancağı'nın hâlâ belirsiz sınırları gibi belli Balkan sorunlan çözümsüz duruyordu. Rusya Boğazlar'ın Rus savaş gemilerine açılmasını desteklemesi hâlinde, Avusturya'nın Bosna ve Hersek'i ilhak etmesini kabul etmeye istekli gözüküyordu.

Boğazlar rejimini Rusya'nın lehine değiştirme fikri hiç de mantıksız değildi. 1906-1907 yılında İngiltere-Rusya ittifakı için yapılan müzakerelerde İngiliz hükümeti bu tür bir değişikliğe muhalif olmayacağını göstermişti, ancak kamuoyunun muhalefeti ve bu konuda resmi bir anlaşma yapmanın diğer güçleri korkutması riski yüzünden, öneriyi reddetmişti.[19] Yine de, o dönemin uluslararası ilişkilerinin durumuna göre İsvolski'nin önerisi gerçekçi değildi. Rusya, Avusturya'nın Balkanlar'daki durumunu güçlendirmesine destek veriyor ve dolayısıyla Sırplann iyi niyetini kaybetmeyi ve hatta Sırbistan'ın parçalanması riskini, yetersiz bir karşılık adına göze alıyordu; Rusya'nın Karadeniz filosu zayıf durumdaydı ve Boğazlar'dan serbest geçiş imkânı çok az değer taşıyordu. 1904-1905 yıllannda Rus Dışişleri Bakanlığı'nda hazırlanan memorandumlar Boğazlar rejiminin genel olarak Rusya açısından avantajlı olduğunu, özellikle de daha güçlü donanmaları olan ülkelerin saldırısından koruyarak Karadeniz'deki durumunu güvenceye aldığını vurguluyordu. Yine de İsvolski, Viyana'ya 2 Temmuz tarihinde yollanan bir hatırlatma notunda, bu eşitsiz yarar ticaretine razı olabileceğini açık ediyordu, 19 Ağustos'ta Aehrenthal Viyana'daki Bakanlar Kurulu'nun Bosna ve Hersek'in ilhakına onay vermesini sağlamıştı. 15 Eylül'de İki Devlet adamı Moravya'daki bir av köşkünde Buchlau'da buluştu.

Buchlau'da yazılı bir antlaşma yapılmamıştı. Antlaşma olmaması bile buluşmanın yol açtığı şiddetli tartışmaların göstergesidir. Aehrenthal, İsvolski'nin iki

eyaletin ilhakına prensip olarak sıcak bakmaya hazır olduğunu ilân ettiğini, buna karşılık kendisinin de İkili Monarşi adına prensipte Karadeniz'in Rusya ve diğer Karadeniz ülkelerinin savaş gemilerine açık olmasına benzer tutumla yaklaşmaya söz verdiğini iddia etmişti. İsvolski bu öykünün temel taşlanna itiraz etmedi, ancak bu antlaşmanın 1878 tarihli Berlin belgesinin ihlali anlamına geldiği ve bu nedenle uluslararası kongrenin tüm taraflannca onaylanması gerektiğini belirtiğini söylemişti. Aehrenthal, İsvolski'nin antlaşmanın Berlin Kongresi kararlarının ihlali anlamına geldiğini hiç söylemediğinde ısrar edecekti. Aynca Bosna ve Hersek'in ilhakının zamanlaması konusunda da şiddetli anlaşmazlıklar söz konusuydu. İsvolski, Aehrenthal'in Viyana'da ilhak kararının alındığını ve yakında da uygulanacağını hiç belirtmediğinde ısrarlıydı. Aehrenthal ise Rus bakana ilhakın Ekim başında gerçekleşebileceğini söylediğini iddia ediyordu. İsvolski kendi politikalarının Rusya'da ne kadar çok muhalefete yol açtığını farkettikten sonra Aehrenthal'ın harekete geçme hızından şikâyet etmeye başlamıştı.

İster ikiyüzlülük, ister yanlış anlaşmadan olsun, iki devlet adamı âdeta toplandıklan andan itibaren karşıt amaçlar peşindeydi.[20] Aehrenthal'ın hemen harekete geçmeyi düşünmediğine inanan veya inanıyor gibi yapan İsvolski, Buchlau'daki toplantısını izleyen günleri, Boğazlar'daki yeni rejimin önünü açmak için İtalyan, Alman, Fransız ve Osmanlı hükümetinin temsilcileri ile birlikte geçirdi. Ama toplantıdan on beş gün sonra Avusturya Dışişleri Bakanı'ndan, iki eyaletin 7 Ekim'de ilhak edeceğini açıklayan bir mektup aldı. Aslında ilhak 5 Ekim'de gerçekleşmişti. Aehrenthal'ın programında olmamasına karşın, Bulgar Kralı Ferdinand da Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını ilân etti.

Aehrenthal Bosna ve Hersek konusunda İsvolski'yi bilerek aldatmış olsun olmasın, olaylar Rus Dışişleri Bakanı'nı çok zor bir durumda bırakmıştı. Stolypin, Buchlau Antlaşması'na ve antlaşmanın öngördüğü gibi Slav topraklarının yabancılara terk edilmesine şiddetle karşıydı. Rusya antlaşmaya uyduğu takdirde istifa etme tehditini savurdu. II. Nicholas da Dışişleri Bakanı'nın oynadığı rolden hoşnut değildi ve bakanın anlaşma yaparak yetkilerini aştığı ve Çar'ın Slav halklannı Avusturya yönetimine bırakmaya istekli olduğu izlenimini verdiğinden şikâyet ediyordu. Tek müttefiki Fransa, Boğazlar'daki durumun değişmesini desteklemeye istekli değildi; Fransa, Fas yüzünden yeterince meşguldü. İngiltere de İsvolski'nin planlarını desteklemeyi reddediyordu. Jöntürk hükümeti İngliz yanlısı, son on yılda İstanbul'da çok etkili olan Alman etkisinden kurtulmuş gibi gözüküyordu. Dolayısıyla İngiliz kabinesi, yeni hükümet için sorun yaratacak durumlara girmek istemiyordu. Daha da önemlisi İngiliz kamuoyu Rus savaş gemilerine Boğazlar'dan serbest geçiş sağlanması fikrine karşıydı, veya kabine kamuoyunun

öyle düşündüğüne inanıyordu. İngiliz kabinesi bu fikri kabul etmeye hazırdı. İsvolski'nin tüm yapabileceği kendinin ve Rusya'nın şerefini kurtarmaya çalışmaktı. Bu amaçla Bosna ve Hersek'in ilhakının uluslararası bir konferans tarafından onaylanmasını talep etti. Bu tür bir konferansın Boğazlar konusunu da tartışabileceğini düşünüyordu, ama kısa bir süre sonra bu öneriden vazgeçildi.

Aehrenthal de sorunlardan uzak ve rahat bir durumda değildi. Alman hükümetine danışmadan ilhaka karar verilmesi, Berlin'de sıkıntı yaratmıştı. II. William "Bir müttefik olarak daha önce Majesteleri (Francis Joseph) bana güvenip bilgi vermediği için incindim" diye şikâyet edecekti.[21] İstanbul'daki etkili Alman Elçisi Mareşal von Bieberstein ilhak fikrinden hiç hoşlanmayacak ve Habsburg Monarşisi ne yaparsa yapsın Almanya'nın kendi siyasetini izlemesi çağrısında bulunacaktı. Avusturya'nın müttefiki olarak Almanya'nın da İstanbul'da ilhaka duyulan öfkeden payını alacağından korkuyordu, 8 Ekim'de Bâbıâli'ye, ilhaka Alman hükümetinin bilgisi dahilinde karar verilmediğini açıkladı.[22] Ama Avusturya-Macaristan Almanya'nın tek müttefikiydi.1905-1906 Fas krizinde ve krizi takip eden Algeciras konferansında sadece Avusturya, kimi zaman gönülsüzce de olsa Almanya'yı desteklemişti. Avusturya'nın dostluğu Berlin'de giderek değer kazanıyordu, Alman Başbakanı Prens von Bülow, başlangıçtan bu yana Avusturya'nın desteklenmesini savunmuştu. Her hal ve şartta Rusya'nın savaşa girecek durumda olmadığını ve dolayısıyla Rusya'nın tavrının Almanya açısından gerçek bir tehlike oluşturmadığını biliyordu. Çok sıkıntı çekmeden Kayzeri kendi bakış açısını kabul etmeye ikna etmişti. En azından bir süre için Avusturya-Macaristan hükümeti zora düşmeyecek bir durumdaydı. Bosna ve Hersek'i ele geçirmişti, Alman desteğine güvenebilirdi. Rusya ise zayıf ve görece tecrit edilmiş durumdaydı.

Aehrenthal Alman desteğiyle, ilhak konusunu tartışmak için herhangi bir konferansa katılmayı reddetti. Büyük Güçler Osmanlı İmparatorluğu'nun bu oldu bittiyi kabul etmesinde ısrar etti, Avrupalı Güçler bir araya geldikleri zaman Karabağ'ın sınırları, Ermenilerin durumları, Tuna'da seyrüsefer ve kapitülasyonlar gibi görece önemsiz konuları tartışmalıydılar. Bu tavrı takınarak ve İsvolski'nin önerilerini reddederek, krizin kapsamını tümüyle değiştirdi. İlhak Sırbistan'a karşı bir hamle olmuş, ve Sırbistan'da büyük bir infial uyandırmıştı. Sırp ordusu kısmen teyakkuza geçirilmiş, hükümet Avusturya'nın hareketini protesto etmişti, savaş için kamuoyu desteği de oluşmuştu. Sırbistan'ın tazminat[23] taleplerinin körüklediği Avusturya-Sırp çatışması, Avusturya Genelkurmay Başkanı Conrad von Hötzendorff ve muhtemelen Aehrenthal tarafından, Sırbistan'ı bütünüyle yok etme fırsatı olarak hoş karşılanabilirdi. Ancak Aehrenthal Rusya'yı küçük düşürmek istemiyordu, yine de Rusya'nın aşağılanması krizin en önemli sonucu olmuştu.

1909 yılının ilk ayları, gerekli olduğunda Almanya'nın Avusturya'ya silahlı destek vereceğini, Fransa ve İngiltere'nin ise aynısını Rusya için yapmayacağını eskisine oranla çok daha açıkça ortaya çıkarmıştı. 21 Ocak'ta Alman Genelkurmay Başkanı Moltke, Conrad'a "Rusya'nın ordularını harekete geçirdiği anda, Almanya'nın da tüm ordularını harekete geçireceğini" söylemişti.[24] Buna karşılık 9 Şubat tarihinde Fransız hükümeti Almanya ile bir antlaşma yapacak ve Almanya Fransa'nın Fas'taki siyasî üstünlüğünü kabul edecekti. Aynı gün VII. Edward, Almanya'ya resmî bir ziyarete çıkmıştı. Ayın 26'sında Fransa St.Petersburg'a, Sırbistan'ın taleplerini desteklemek için yapılacak bir savaşta Rusya'yı Avusturya-Macaristan ve Almanya'ya karşı desteklemeyeceğini açıkça ifade etmişti; aynı anda Osmanlı Hükümeti, hanedan topraklarının kaybına karşılık 2,5 milyon sterlin karşılığında Bosna ve Hersek'in ilhakını tanıyan bir antlaşma imzalamıştı. Daha da önemlisi, tanımlanmamış ekonomik tazminat karşılığında Sırbistan'ın taleplerini desteklemeye razı olan İngiliz ve Fransız hükümetleri toprak taleplerinin savaş çıkarmaya kadar gitmesine izin vermeyeceklerini Belgrad'a açıkça ifade etmişlerdi.

Dolayısıyla Sırbistan ve Rusya'nın yeni durumu kabul etmekten başka seçenekleri yoktu. 27 Şubat tarihinde İsvolski Belgrad'daki Rus elçisi Nelidov'a Sırbistan'ın toprak taleplerinden vazgeçmesini ve kışkırtıcı hareketlerden kaçınması gerektiğini söyleyecekti. Aehrenthal ise sonuna kadar zaferinin tadını çıkarmaya kararlıydı. Sırbistan'ın 26 Şubat tarihli Osmanlı-Avusturya Antlaşması'nı ve iki eyaletin ilhakını resmen tanımasını ve Avusturya'ya "doğru ve barışsever" bir politika izleyeceği garantisi vermesini talep edecekti. Alman hükümetine, talepleri Mart sonuna kadar kabul edilmediği takdirde Avusturya'nın Belgrad'a ultimatom vereceği ve ultimatom reddedildiği takdirde Sırbistan'ı işgâl edeceğini anlatmıştı. Artık Sırbistan'ı Bulgaristan ile paylaşmak fikrinden vazgeçmişti, bunun "Avrupa'da büyük infial yaratacağını ve bunun sonuçlarını kestirmenin zor olacağını" düşünüyordu. Bütün bir ülkeyi Habsburg İmparatorluğu'na katmanın, imparatorluğun hakimiyeti altında bulunan ve halinden hoşnutsuz olan Slavlara birkaç milyon daha katacağını ve bu durumunda milliyetler sorununu daha da çözülmez bir hâle sokacağının farkına varmıştı. Dolayısıyla Sırbistan ile savaşı, Sırbistan'ı büyük bir savaş tazminatı yükümlülüğü altında bırakmak için kullanmak ve Belgrad'ı ödeme garantisi için elinde tutmaya karar vermişti. Ülkenin eninde sonunda bir cumhuriyet olacağını ümit ediyordu, bir çok muhafazakar devlet adamının 1909 kadar ileri bir tarihte inandığı gibi cumhuriyetlerin içsel zayıflıklarla yüklü bir devlet biçimi olduğuna inanıyordu.

Conrad ve Viyana'daki savaş yanlılarını hayal kınklığına uğratmasına karşın, Sırbistan'la savaş çıkmadı. 13 Mart'ta Tsarskoe Selo'da toplanan Çarlık Konseyi

Rusya'nın Sırbistan'ı savunmak için savaşa giremeyeceğine karar verdi, bu toplantıda Çar çekimser kaldı ve fikrini belirtmedi. 21 Mart'ta Alman hükümeti, St.Petersburg'a krizin en önemli belgesini sundu, Almanya verdiği bir notayla Rusya'nın Bosna ve Hersek'in ilhakını açıkça ve net bir biçimde kabul etmesini talep etti. Bu yapılmadığı takdirde, "Almanya'nın geri çekileceği ve olayları doğal akışına bırakacağı (yani Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'ı işgâline izin vereceği)" belirtiliyordu. Aslında nota bir ultimatom değildi. Bülow notayı göndererek, Rusya'nın ilhakı kabul etmesinin Almanya'nın gücü sayesinde sağlandığını vurgulamak ve krizin ilk aşamalannda sergilediği bağımsız tavırdan dolayı Aehrenthal'i cezalandırmak istemiş olabilir, her halükârda Avusturya Dışişleri Bakanı ve Alman hükümeti arasındaki ilişkiler Aehrenthal'in 1912 Şubat'ındaki ölümüne kadar gergin kalacaktı. Ruslar büyük bir nefretle de olsa Alman taleplerine karşı çıkmak zorunda kalacaklardı. Ayın 31'inde Sırbistan "geçen sonbahardan beri takındığı protesto ve muhalefet tavrını" terketmeye ve "iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmek için Avusturya-Macaristan'a karşı izlediği politikasının yönünü değiştirmeye" söz veriyordu. Ayrıca ordusunu küçültmeye ve topraklarında Avusturya'ya düşman düzensiz birlikler kurulmasını önlemeye de razı oluyordu. Kriz sona eriyordu. Mihver Devletleri (Birinci Dünya Savaşı öncesinde İtalya, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın oluşturduğu üçlü ittifak) kazanmıştı.

Kaçınılmaz olarak zaferlerinin bedelini de ödemek zorunda kalacaklardı. Kriz Avusturya'nın kendine güveninde geçici ve hak edilmemiş bir artış sağlamış, ancak Rusya'nın Habsburg Monarşisi'ne ve özellikle de Almanya'ya karşı düşmanlığını arttırmıştı. Daha önce St. Petersburg'da Rusya içinde devrime karşı mücadeleyi yoğunlaştırmak isteyen muhafazakâr gruplar olmuştu. Bu gruplar en azından Avrupa'da maceracılıktan uzak bir dış politikayı ve Rusya'nın batı sınırlarını güvenceye almak için Almanya ile iyi ilişkileri savunmuşlardı. Varolmaya devam etmelerine karşın bu grupların durumu, 1908-1909 yılının olayları ve Rusya'nın Almanya'nın tehditlerine boyun eğmesinin yol açtığı "diplomatik Tsushima"nın etkisiyle zayıflayacaktı.[25] 1909 Mayıs'ında Alman hükümeti kazanmış olduğuna inandığı avantajlı durumu değerlendirme ve Rusya'yı İngiltere ve Fransa'dan ayırma girişiminde bulundu. Almanya, Avusturya ve Rusya'nın (Avusturya'nın Bosna ve Hersek'i ilhakı da dahil olmak üzere) Balkanlar'daki yeni statükoyu garantilemek için bir araya gelmesini önerdi. Avusturya'nın bölgede daha fazla ilerlememeye söz vermesi öneriliyordu, Avusturya sözünü tutmadığı takdirde, Almanya Rusya'nın Avusturya'ya saldırısını 1879 tarihli Avusturya-Almanya Antlaşması bağlamında savaş nedeni (casus foederis) olarak kabul etmeyecekti. Ayrıca Rusya'ya Boğazlar rejimini değiştirmek için yapacağı girişimlerde de Al-

man desteği sözü veriliyor, buna karşılık İngiltere'nin Almanya'ya saldırması durumunda Rusya'nın tarafsız kalması isteniyordu. 1881 döneminin Üç İmparator Birliği'ni yeniden oluşturma girişimi ertesi yıl Rusya-Almanya antlaşması için getirilen diğer öneriler gibi başansızlıkla sonuçlandı. Alman önerilerine sıcak bakmak bir yana, Bosna krizini izleyen yıllarda St. Petersburg'da Rusya'nın askerî gücünü arttırmak ve İngiltere ve Fransa ile işbirliğini arttırmaya yönelik girişimlerin yoğunlaşmasına yol açtı. Rusya'nın İran'da ve Uzakdoğu'da İngiltere ile rekabet içinde olması ise bu girişimlerin pratik sonuçlanını kısıtlamaya yeterliydi.

Krizin daha da ciddi bir başka sonucu da, Güney Slavlan sorununun yarattığı zorluklan çözmekten çok arttırması olmuştu. Avusturya yönetimi, Bosna ve Hersek'te asla popüler olmamıştı. Sırp milliyetçileri sınır ötesindeki akrabalannın üstünde Habsburg hakimiyeti kurulmasından ve bunun Büyük Güney Slavları Devleti hayaline indirdiği darbeden nefret ediyorlardı. Belgrad'daki Avusturya temsilcisi Forgach, 3 Nisan 1909 tarihinde "burada, herkes intikam düşünüyor, sadece Rusya'nın yardımıyla intikam alabileceklerini düşünüyorlar" şeklinde bir rapor yazacaktı.[26] 1908-1909 yılının olaylan Balkanlar'ı bir kere daha Avrupa'nın barut fıçısı hâline getirmişti. Yirmi yıldır Balkan sorunlan Avrupa banşını tehdit etmiyordu. Ancak bu tarihten sonra Büyük Güçler ve sömürgelerdeki rekabetler sona ermediyse bile küllenmeye yüz tuttuğundan, Avrupalı güçler bu istikarsız yanmadanın işlerine daha fazla kanşmaya başlamışlardı. Habsburg İmparatorluğu ne eritebildiği, ne yok edebildiği, intihar etmeden ulusal özgürlük ve birliğine izin veremeyeceği devasa bir Güney Slav nüfusuyla baş etmeye çalışıyordu. Rusya hâlâ Asya'ya ilgi duyuyordu. Ama prestij ve strateji kaygıları, Panslav duygular ve hatta ekonomik çıkarlar (Boğazlar üzerinden gerçekleşen ticaretin artması)[27] yüzünden Balkanlar'la giderek daha çok ilgilenmeye devam ediyordu. Avusturya Macaristan'ın arkasında Almanya, Rusya'nın arkasında ise daha az kararlılık ve tutarlılıkla ile İngiltere ve Fransa yer alıyordu. 1914 yılının son felaketine kadar, Büyük Güçler'in Yakındoğu sorunlarına ilgisi sürekli olacak ve artacaktı.

Notlar

1 Ülkenin zaaflarının farkında olan Yunan hükümeti Girit'e Osmanlı egemenliğinde sadece özerklik tanınmasını kabul etmeye hazırdı ancak milliyetçi kamuoyu baskısı karşısında çaresiz kalmıştı. Hükümet özellikle Yunan subaylarının çoğunun üyesi olduğu milliyetçi Etniki Eterya Cemiyeti'nin taleplerine karşı koyamıyordu.

2 Hisseler 1906-1914 döneminde arasıra %5-6 kâr getiriyordu, ancak hiçbir zaman sıradan yatırımcı için çekici bir seçenek oluşturmamştı, E. R. Brunner, *De Bagdadspoorweg* (Gröningen-Jakarta,

1957), kitabının eklerinde 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancıların mülkiyetinde olan demiryollarının operasyonları ve kârları üzerine istatistiki bilgiler veriyor.

3 Almanya'nın bundan sağlayacağı siyasî ve ekonomik avantajlara ilişkin iyimser tahminler (örneğin Paul Rohrbach, *Die Bagdadbahn*, Berlin, 1902) de bu tür duyguları körüklüyordu.

4 İngiliz denizcilik şirketleri özellikle Fırat Nehri'nde taşımacılık yapan Lynch Brothers, demiryolunun işlerine zarar vereceği korkusuyla demiryolu fikrine karşı çıkıyorlardı. Ama İngiltere'nin demiryolu projesine katılmasına karşı muhalefet, kimi zaman iddia edildiği gibi, sadece bu tür bazı kesimlerin çabalarının sonucunda ortaya çıkmamıştı.

5 Bkz., s. 285-286.

6 1914 yılında borcun %58'ini Fransızlar ellerinde tutuyorlardı. Süveyş Kanalı'nın Avrupa'nın ekonomik çıkarı açısından çok önemli olduğu doğrudur, ancak bu dönemde Mısır sadece biçimsel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasıydı.

7 Yüzyıl sonunda Makedonya'da 250.000'den az gerçek Yunanlı ve yaklaşık 1.250.000 Slav vardı. Yunanlıların eyaletteki konumu sayılara değil, Yunanistan'ın etkisine dayanıyordu. Yunanlıların konumu okullarında, Makedonya'nın kıyı bölgelerinde yaygın olarak kullanılan Romaik lehçesinin değil, pratik bir yarar sağlamayan Klasik Yunanca öğretilmesinden dolayı da zayıflıyordu.

8 Bu durum özellikle 1901 Eylül'ünde İMDÖ'nun Amerikalı bir misyoneri kaçırmasıyla daha da ortaya çıkmıştı. Misyoner Ellen Stone'un serbest bırakılması için ABD hükümeti 66.000 dolar fidye ödemişti.

9 Bu çatışmaların en çarpıcı örneği 1907 yılının Aralık ayında Yüksek Komite'nin eski ve önemli üyelerinden biri olan Sarafov'un aşırılık yanlısı lider Sandanski'nin takipçileri tarafından öldürülmesiydi.

10 Bkz., s. 278.

11 İngiltere-Fransa Antlaşması'nın temel koşulları şunlardı. Fransa 1882 yılından beri İngiltere'nin Mısır'da elde ettiği konumu tanıyacak, İngiltere ise Fransa'nın Fas'taki lider konumunu (dolayısıyla da ileride Fransa'nın burada ilân edeceği manda yönetimini) tanıyacaktı. Antlaşma Siyam sınırları konusundaki bazı antlaşmazlıklar, Batı Afrika'daki İngiliz ve Fransız sömürgeleri, St. Lawrence Körfezi'ndeki balıkçılık hakları gibi konuları da içeriyordu. İngiltere-Rusya Antlaşması Kuzey İran'ın Rusya'nın, Güneydoğu İran'ın ise İngiltere'nin etki alanı altında olduğunu kabul ediyordu. İki ülkenin etki alanları arasında tarafsız bir bölge olacak, İngiltere ise Afganistan'daki egemen konumunu korumaya devam edecekti.

12 Abdülhamid'in "Almanlar bana izin verdiğim kadar iyilik ediyorlar, Avrupa'nın geri kalanı ise bana yapabildikleri ölçüde zarar veriyor" dediği söylenir. A. Vambery, "Personal Recollections of Abdul Hamid and His Court", *Nineteenth Century*, LXVI (Temmuz 1909), s. 81.

13 Fransa'da Clemenceau gibi etkili insanlar, büyük Sosyalist lider Jaures ve yazar Anatole France, 1900 yılında birleşerek Ermenilerin bağımsızlığını desteklemek için iki haftada bir çıkan *Pro-Armenia*'yı kurmuşlardı.

14 Bu ünlü cemiyetin kurulmasında etkili olan unsurlar sık sık tartışılmasına rağmen, hâlâ bir ölçüde belirsizliğini korumaktadır. Bu bağlamda Selanik'te önemli bir Yahudi kolonisi bulunmasının önemi daha önce düşünüldüğünden daha azdır, ancak cemiyetin ne ölçüde İMDÖ modeline dayandığı, veya Mason locaları ve Bektaşi tarikatından ne kadar destek aldığı konusu hâlâ belirsizdir.

15 Bkz., s. 284.

16 Yeni atanan İngilz Elçisi Sir Gerard Lowther biraz üstten bakar bir tavır içinde bunları "iyi niyetli çocuklar topluluğu" olarak tanımlamaktadır. G. P. Gooch ve H. W. V. Temperley (ed), *British Documents on the Origins of the War*, V, London, 1926-1938), s. 267.

17 1913 yılında Ermeni lideri Bogos Nubar Paşa Rusya'nın da desteğiyle, Bâbıâli'nin atayacağı bir Avrupalı komiserin yöneteceği özerk bir Ermenistan kurulmasını güvenceye almak için batı başkentlerini dolaşıyorlardı.

19 B. Schmitt, *The Annexation of Bosnia*, Cambridge, 1937, s. 8. İsvolski ve meslektaşlarının çelişen görüşleri için bkz V. I. Bovykin, *Ocherk istorii vneshnei politiki Rossii*; konets XIX veka-1917 god (Moskova, 1960), s. 73-5.

19 1903 Şubat'ında Balfour'un yazdığı bir memorandum durumu kesin olarak belirlemişti, burada Balfour "İstanbul'da statükonun korunması, bu ülkenin temel askerî çıkarlarından biri değil" diye yazıyordu. G. Monger, *The End of Isolation: British Foreign Policy, 1900-1907*, London, 1963, s. 117.

20 Asıl dokümanlardan alıntılarla Buchlau'da ne olduğuna dair çelişen açıklamaların bir incelemesi için bkz., A. N. Mandelstam, "La Politique Russe d'access a la Mediterranee au XXe siècle", *Academie de Droit International, Receuil des Cours*, I, (1934), s. 667-674.

21 Schmitt, *a.g.e.*, s. 41-42; E. Lindow, *Freiherr Marschall von Bieberstein als Botschafter in Konstantinopel, 1897-1912*, Danzig, 1934, s. 111.

22 Lindow, *a.g.e.*, s. 115-119.

23 Tazminat olarak Sırbistan'a, Karadağ ile ortak sınır olması için Bosna ve Hersek'in bir kısmının veya Yenipazar Sancağı'nın bir bölümünün veya Adriyatik kıyısında bir limana demiryolu koridorunun verilmesi isteniyordu.

24 Schmitt, *a.g.e.*, s. 96.

25 Genel bilgi için bkz., I. V. Bestuzhev, *Borba v Rossii po voprosom vneshnei politiki, 1906-1910*, Moskova, 1961. Kitapta Bosna krizi üzerine uzun bir de bölüm yer almaktadır.

26 L. Albertini, *The Origins of the War of 1914*, I, London, 1952-57, s. 296.

27 Bkz., s. 301.

X

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN ÖNCE YAKINDOĞU 1909 - 1914

1881 yılında Fransa'nın Tunus'u işgâl etmesinden sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuzey Afrika'daki son toprağı olan Trablus, birçok İtalyan'a doğal genişleme alanı gibi gözüküyordu. Fakir ve verimsiz bir yerdi, ama İtalya'ya yakın oluşu, Roma egemenliğinin anıları, Trablus'un Kuzey Afrika'da olması ve Avrupalı güçlerin istemediği tek yer olması, İtalya'nın eline düşmeye mukadder olduğu izlenimini uyandırıyordu. 1890 yılında İtalyan Başbakanı Crispi, İtalya'nın Trablus'a ilişkin amaçlarını gerçekleştirmek için, Almanya ve İngiltere'nin desteğini sağlamaya çalışmış ancak başanlı olamamıştı. 20. yüzyılın ilk yıllannda, halefleri, İtalya'nın sadece kendi çıkarlarını düşünecek kadar güçlü olmadığının bilinciyle temkinli davranmış ve tüm önemli Avrupa Güçleri'nin Trablus eyaletinin ilhakına onay vermesini sağlamışlardı. 1900 yılında Fransız hükümeti, Fransa Fas'ı ele geçirdikten sonra İtalya'nın Trablus'u ele geçirmesine izin vermeyi önerdi. 1902 yılında Avusturya-Macaristan, eyaletin ele geçirilmesinde İtalya'yı özgür bırakmayı kabul etti, İngiltere ise İtalya'nın Trablus'taki eylemlerine karşı çıkmamaya söz verdi. 1909 Ekim'inde Rakonigi Antlaşması ile Rusya'nın Boğazlar rejimini değiştirme girişimlerine karşı çıkmama sözü karşılığında, Trablus'taki emellerini gerçekleştirmek için Rusya'nın onayını sağlandı. Bosna krizi döneminde yaşanan yenilgi Boğazlar'ın Rus savaş gemilerine açılması planını ortadan kaldırmamıştı. Aynı yılın Kasım ayında İtalya hükümeti Avusturya ile antlaşma yaparak durumunu daha da güçlendirdi, bu antlaşma ile iki ülke, Balkanlar'da işbirliği yapma sözü veriyorlardı. Fas'ın fiilen Fransa'nın himayesinde olduğu aşikârdı ve İtalyan milliyetçilerinin Trablus'u tazn.inat olarak alma talebi giderek şiddetleni-

yor, Osmanlı İmparatorluğu-İtalya arasındaki küçük çekişmeler artıyordu. Alman ve Avusturya hükümetlerinin iki ülke arasında iyi ilişkileri koruma çabaları başarısız kalmıştı. Almanya ve Avusturya, Üçlü İttifak'ın hâlâ üyesi olan İtalya ile korumak ve güçlendirmek istedikleri Osmanlı İmparatorluğu arasında utanç verici bir seçim yapmaktan kaçınmaya çalışıyorlardı. 28 Eylül 1911 tarihinde İtalya hükümeti, yerel yetkililerin kışkırtıcı hareketleri yüzünden Trablus'ta yaşayan İtalyanların hayatının tehlikede olduğu gerekçesiyle Trablus'u işgâl edeceğini belirten bir ultimatomu İstanbul'a sundu. Osmanlı hükümetine işgâle razı olması için yirmi dört saat veriliyordu, Osmanlıların uzlaşmacı bir yanıt vermelerine karşın ertesi gün savaş ilân edildi.

Avrupa tarihinin en haksız savaşlarından biri olan bu savaşın çıkması,[1] Osmanlı İmparatorluğu'nun tam olarak çökmesi olasılığını ve bu çöküşün yaratacağı sorunları bir kere daha gündeme getirdi. Kaçınılmaz olarak Yakındoğu'da gerekebilecek yeni bir düzenlemeden sorumlu olacak olan Büyük Güçler'in çoğu, çöküşün yol açacağı sorunlar yüzünden savaşa karşıydı. Küçük Balkan başkentlerinde savaş, hem korku hem de umut yaratmıştı. Belgrad'da Avusturya'nın bu durumdan faydalanıp, Yenipazar Sancağı'nı ele geçireceği korkusu, Sofya'da Osmanlı saldırısı endişesi, Çetince'de* (Cettinje) Arnavutluk'tan toprak kazanma, Atina'da Girit'in en sonunda resmen Yunanistan'a dahil edilebileceği umudu vardı. Savaş Boğazlar'ın Rus savaş gemilerine açılması için Rusya'nın daha doğrusu bir grup Rus diplomatının beceriksizce bir girişimde daha bulunmasına yol açmıştı. Mayıs-Ağustos 1911 döneminde St. Petersburg'da bu olasılık uzun uzun tartışılmıştı.

1911 Kasım'ında İtalyan hükümeti. Trablus'daki mücadele kötü gittiği için Osmanlı İmparatorluğu'na, Selanik, Boğazlar ve Suriye kıyılarında saldırarak mücadelenin kapsamını genişletecek gibi gözüküyordu.[2] Bu girişim Osmanlıları korkutmak veya Büyük Güçler'in Osmanlıları barışa zorlamak için baskı yapmasını amaçlayan bir blöftü. Ama bu girişim St. Petersburg'da ciddi bir kaygı yarattı. Rusya'nın dış ticaretinin büyük bir bölümü, örneğin 1903-1912 döneminde ihracatının %37'si Boğazlar üzerinden gerçekleştiriliyordu. Rusya'nın buğday ihracatının çok büyük bir kısmı bu yolu izliyordu ve Rusya, Batı Avrupa'ya buğday ihraç edererek dış borçlarının faizini ödeyebiliyordu. Ayrıca son dönemde Boğazlar üzerinden buğday ihracaatı çok hızla artmaya başlamıştı, 1908-1910 döneminde ikiye katlanmıştı. Rusya için yaşamsal önem taşıyan bu yolun İtalyan filosu tarafından kapatılması kabul edilemezdi.

Ayın 22'sinde, Dışişleri Bakanı Sazanov hasta olduğu için Bakan Yardımcısı Neratov, ticarî gemicilik açısından büyük önem taşıyan bu su yoluna müdahale

* Karadağ'ın eski başkenti. (ç.n)

edilmesini önlemek için Avrupalı güçlerin, Roma ve İstanbul'da ortak bir tavır almasını önerdi. Öneriden sonuç elde edilemedi, bu da İstanbul'daki Rus elçisi Charykov'un daha da iddialı bir plan önermesine yaradı.

Ekim başında Neratov, Charykov'a durum müsait gözüküyorsa, Boğazlar'ın Rus savaş gemilerine açılması için Osmanlılarla müzakerelere başlaması talimatını vermiş ve İtalyan ve Fransız hükümetlerinin onayını sağlamak için kendisi de girişimlerde bulunmuştu. 12 Ekim'de Charykov Bâbıâli'ye Osmanlı İmparatorluğu ve Balkan devletleri arasındaki ilişkilerin statüko temelinde istikrara kavuşturulması ve Kapitülasyonlann Osmanlı İmparatorluğu lehine değiştirilmesi için olasılıkların değerlendirilmesine ilişkin bir taslak sunmuştu. Bu girişimle elçinin Neratov'un amaçladığından ileri gittiği kesindir. 27 Kasım'da Charykov, Bâbıâli'ye Boğazlar'ın Rus savaş gemilerine açılması karşılığında, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü koruyacağı sözüyle bir kere daha gelerek, saldınya devam etti. Bu öneri Ekim ayındaki öneri ve sene içinde daha önce St. Petersburg'da yapılan diğer tartışmalar gibi Osmanlıların Karadeniz filosunun Rusya'dan daha güçlü olduğunun farkına varılmasına ve dolayısıyla Rus Baltık donanmasını Boğazlar'dan Karadeniz'e geçirilmesi dileğinin ortaya çıkmasına yol açtı. Charykov ayrıca Osmanlı İmparatorluğu ve Balkan ülkeleri arasında bir tür ittifak oluşturmayı ve Avusturya'nın yarımadadaki ilerlemesinin önünü kesmeyi arzuluyordu.

Bütün bu öneriler başlangıçtan beri sonuçsuz kalmaya mahkumdu. Öneriler, İran'da İngiltere-Rusya ilişkilerinin çok gergin olduğu bir dönemde gelmişti, bu nedenle de İngiltere bu önerileri desteklemek istemiyordu. 1905 yılının Aralık ayından beri, Dışişleri Bakanı olan Sir Edward Grey, Londra'daki Rus Elçisi Kont Benckendorff'a barış zamanlannda Boğazlar'dan Rus savaş gemilerinin geçmesinin kabul edilebileceğini ancak savaş zamanında Rusya'nın rakiplerini zayıf duruma düşüreceği için bu önerinin kabul edilemeyeceğini söylemişti. Rus hükümeti ise İngiltere'nin Boğazlar konusundaki desteğini kazanmak için İran'daki emellerinden vazgeçmeyi reddediyordu, muhtemelen böyle yapmakta da çok haklıydı, İngilizler Rusya ne kadar büyük bir bedel ödemeyi kabul ederse etsin, Rusya'yı tam olarak desteklemeyi reddedeceklerdi.Yıl sonunda iki ülke arasındaki ilişkiler o kadar kötü duruma gelmişti ki, Grey İngiltere-Rusya ittifakını iptal etmeyi düşünüyordu. Almanya ise kendi adına son yirmi yıldır Yakındoğu'da izlediği genelde Osmanlı yanlısı politkayı terk etmeden Charykov'un önerilerine nza gösteremezdi. Charykov, Rusya'da isteklerini yaparsa, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda Hünkar İskelesi Antlaşması'ndan sonraki durumuna benzer bir konumu olacağından korkan Marschall von Bieberstein, bu duruma dikkat çekiyordu.

Kayzer'in bu bakış açısını kabul etmesi, başlangıçta Rusya'nın önerilerin kabul etmeye hazır gözüken Dışişleri bakanı Kiderlen-Wachter ve Başbakan Bethmann-Holweg'i tavırlarını değiştirmeye zorlamıştı. İngiltere ile Boğazlar sorunu konusunda ortak bir cephe görüntüsünü koruma arzusuyla Fransa, 1912 yılının Ocak ayına kadar Rusya'nın taleplerine resmen destek vermeyecekti. Bu tarihte de Boğazlar sorunu akademik araştırma konusu hâline gelmişti. Avusturya-Macaristan da net bir politika izlemek konusunda isteksiz davranmıştı.

Charykov'un Osmanlı İmparatorluğu ve Balkan devletleri arasında kurmayı amaçlayan muğlak planlan, Boğazlar konusundaki planlarına göre gerçekçilikten daha da uzaktı. Böyle bir ittifakın nasıl kurulacağı hiç dile getirilmemişti ve bu tür bir ittifaka sadece Balkan devletleri değil, Balkan ülkelerinin sadece Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir ittifaka ilgi duyduğunu belirten Rusya'nın Sırbistan ve Bulgaristan elçileri Hartwig ve Nekhlyudov da karşıydı. En sonunda 9 Aralık'ta müzakerelerden bir iki gün önce haberdar olan Sazanov, müzakerelerin sona ermesini sağlayacaktı. En önemli Fransız gazetelerinden biri olan *Le Matin*'e verdiği röportajda Rusya'nın Boğazlar'da her hangi bir harekete geçmeyi düşündüğünü reddediyor ve Rusya'nın Boğazlar'a ilgisinin ticaret için Boğazlar'ı açık tutmakla sınırlı olduğunu söylüyordu. Ayın 15'inde Charykov'a Osmanlılarla görüşmelere son vermesi talimatı verilecekti, 1912 Martında geri çağırılacak ve emekliye ayrılacaktı. Bütün bu olaylar Rus dış politikalarının tutarsızlığının, gerçek bir plan veya yönden yoksun oluşunun göstergesiydi.

Libya'daki savaşın bir türlü bitmemesi, savaşı sona erdirmek için İtalyanlann Avrupa'da Osmanlılara karşı harekete geçmesine neden oldu. 18 Nisan 1912'de Çanakkale Boğazı'nı koruyan iki kaleyi topa tuttular, Osmanlılar da mayınlarla döşedikleri Boğazlar'ı kısa bir süre trafiğe kapatarak, tarafsız ülkelerin duyduğu sıkıntıyı arttırdı. İtalya Çanakkale Boğazı'na saldırırsa, Rusya'nın bu fırsatı İstanbul Boğazı'nı ele geçirmek için kullanacağı korkusu vardı, İtalyan hükümeti Mayıs sonunda St. Petersburg'a bu tür bir ortak saldırı önerisini getirmiş, ama öneri kabul görmemişti. Bu tarihte İtalyanlar Oniki Ada'yı işgâl etmiş ve savaşı kazanmıştı. Avusturya karşı çıktığı için İtalya, Kuzey Ege'de Boğazlar'a yakın adalara saldırmamıştı. Osmanlılar en sonunda 15 Ekim'de Uşi Antlaşması ile İtalya'yla barış yapacaklardı. Bu antlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu, Trablus'u İtalya'ya bırakıyor, İtalya ayrıca Oniki Ada'nın geçici mülkiyetini de ele geçiriyordu.

İtalya-Osmanlı savaşı, İtalya'nın sallantılı askerî ününe yarardan çok zarar veren önemsiz bir savaştı. Ama savaş dolaylı olarak önemli sonuçlar da doğurdu. 1908-1909 devriminin, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim etkinliğini veya askerî gücünü arttırmadığı ortaya çıkmıştı. Balkan devletlerinin toprak kazanma

emellerinin ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak kazanmanın oldukça kolay olacağı inancının artmasına yol açacaktı. Savaş 1912 yılındaki Balkan Birliği'nin kurulmasına yol açacak ve bunu izleyen Balkan Savaşlarını kışkırtacaktı.

1909 yılının Nisan ayından beri, Sırp hükümeti dönem dönem bir tür ittifak için Bulgaristan'a öneriler getiriyordu. Makedonya sorununun iki ülke arasında derin bir uçurum oluşturmasına karşın, 1911 Ekim'inde ciddi müzakerelere başlanacaktı. 1912 baharının başında Hartwig ve Nekhlyudov, birkaç ay önce Charykov'un yaptığı gibi büyük ölçüde kendi insiyatifleriyle hareket ederek, iki ülkeyi bir ittifak imzalama noktasına getiriyorlardı. 13 Mart tarihli antlaşma ile Sırbistan ve Bulgaristan, Avrupalı güçlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki topraklarını işgâl etme girişimlerine karşı bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini korumak için birleşmeyi kabul ediyorlardı. Antlaşmanın gizli eki ise, iki ülkenin de Osmanlılara karşı zafer kazanması hâlinde, Sırbistan'ın Kuzey Makedonya'yı, Bulgaristan'ın ise eyaletin kalan bölümünü ele geçirmesini öngörüyordu. Anlaşmazlık konusu olan bölgenin durumuna ise Rus Çarı II. Nicholas karar verecekti. Bu madde Sırbistan'a hak ettiğinden fazla toprak vermek, bu arada da Bulgaristan'ın da şerefini korumak için bir araçtı, Çar'ın Sırplar lehine karar vereceği konusunda iki taraf da hemfikirdi.

Başlangıçtan itibaren ittifak, tarafların görüş ayrılıkları yüzünden zayıflatılmıştı. Sırplar için antlaşma Osmanlı İmparatorluğu'na karşı olduğu kadar Avusturya-Macaristan'a karşı da kullanılacak bir silahtı. Sırplar sadece Makedonya'da değil Arnavutluk'ta da toprak kazanmayı arzu ediyorlardı, Arnavutluk'taki karışıklık büyük fırsatlar sunuyor gibiydi. Bulgarlar için antlaşma tümüyle Osmanlılara karşı yönetilmişti, Kral Ferdinand İstanbul'a zaferle girme hayalleri kuruyordu. Makedonya'yı paylaşma antlaşması büyük bir zorlukla gerçekleştirilmişti. İttifakın kurulmasında, temsilcilerinin büyük bir rol oynadığı Rusya için, antlaşmanın tek işlevi Avusturya'nın Balkanlar'daki etkisinin artmasını engellemesiydi. Rusya Osmanlı İmparatorluğu'nun daha fazla toprak kaybetmesini arzulamıyordu, St. Petersburg eninde sonunda Osmanlıların da, Sırp-Bulgar ittifakına dahil olacağını umut ediyordu. 1911 Haziran'ında Rus hükümeti, Karadağ kralı Nicholas'ı, Bâbıâli'ye karşı gelen Arnavut milliyetçilerine verdiği desteği kesmeye zorlamıştı. St. Petersburg için Boğazlar'ın yönetiminin Alman bir hükümdarın yönetiminde güçlenmiş bir Bulgaristan yerine Osmanlıların elinde olması tercih nedeniydi. Bulgaristan'ın 1912 Nisan'ında Rusya ile askerî antlaşma imzalama girişimi bu nedenle sonuçsuz kalmıştı. Bulgaristan'ın İstanbul'u ele geçirmesine sıcak bakmak bir yana, Rusya Bulgarların karadan saldırılara karşı, Boğazlar'ın korunması için gerekli gördüğü Edirne'den bile uzak tutulmasını arzuluyordu.

Temeli ne kadar zayıf olursa olsun, Sırp-Bulgar ittifakı Balkan koalisyonunun da çekirdeğini oluşturacaktı. Gelecek kuşak boyunca Yunan siyasetinin en önemli kişisi olan Giritli Eleutherios Venizelos'un önderliğinde Yunanistan, 1911 baharından itibaren Bulgaristan'la Osmanlı karşıtı bir ittifak için görüşmeler yürütüyordu. 1912 Mayıs'ında *The Times*'ın Balkan muhabiri J. B. Bourchier'in de yardımıyla, müzakereler antlaşmayla sonuçlanacaktı. Biçim itibariyle tümüyle savunmaya yönelik olan antlaşma aslında her iki taraf için de, Osmanlılara karşı saldın amacını taşıyordu. Her iki tarafın da Makedonyalılar için birlikte hareket etmesini ve Girit yüzünden Osmanlı-Yunan savaşı çıkması durumunda, Bulgaristan'ın tarafsız kalmasını hedefliyordu. Bulgaristan ve Yunanistan arasındaki bir ittifakın, işlerin doğasına göre Türk karşıtı olması doğaldı, böyle bir antlaşma asla Habsburg İmparatorluğu'na karşı bir silah olamazdı. Bu nedenle imzalandığı andan itibaren antlaşma Rusya'da şüphe ve kuşku yaratacaktı. Aynı yılın yazında Yunanistan ve Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ arasında birlikte hareket etmek için sözlü anlaşma da sağlanmıştı. 1912 Eylül'ü ortalarında Karadağ ile Bulgaristan arasında askerî bir antlaşma hazırlanacak, ama antlaşma hiçbir zaman onaylanmayacaktı, Ekim başında Karadağ-Sırbistan arasında bir antlaşma imzalanacak ve onaylanacaktı. Dolayısıyla 1912 sonbahannda Sofya merkezli, değişik süreli ve karmaşıklıkta ittifaklar ve antlaşmalar zinciriyle Osmanlı İmparatorluğu'na düşman olan Balkan devletleri arasında bir ittifak ağı kurulmuştu.

Silahlı çatışmalar Karadağ'ın 8 Ekim'de Bâbıâli'ye savaş ilân etmesiyle başladı. En zayıf Balkan devletinin girişime öncülük etmesinin nedeni, Kral Nicholas'ın hanedanın prestijini arttırmayı ve Güney Slavların lideri olarak Sırbistan'ın yerini almayı umut etmesiydi. Muhtemelen Osmanlılara karşı hızlı bir zafer kazanmayı ve Büyük Güçler'i bir oldu bitti (fait accompli) ile karşı karşıya getirerek, Balkan savaşını önlemek için yapılan girişimleri sonuçsuz bırakmak istiyordu. Çarpışmanın başladığı gün Rusya ve Avusturya statükonun bozulmasına karşı Balkan devletlerini uyaran ortak bir bildiri yayınladılar, savaşın Karadağ açısından ilk sonucu senelerdir Rusya'dan aldığı askerî ve malî desteğin kesilmesi oldu. Ancak birkaç gün içinde Büyük Güçler'in savaşa karşı tutumlannı göz ardı eden diğer Balkan devletleri de çatışmaya girdiler. Hem Sırbistan hem de Bulgaristan'da Osmanlılara karşı savaş için kamuoyu desteği o kadar güçlüydü ki, söz konusu ülke hükümetleri savaşı ancak devrim riskini göze alarak göz ardı edebilirlerdi.

Osmanlılar eşit koşullarla rakipleriyle karşı karşıya gelmeyi umut edecek durumda değildiler. Balkan devletlerinin ordulan, Osmanlı ordusundan sayısal olarak üstündü ve İstanbul'a hakim olan reformculann, güvenilmeyen subayları geçen üç sene içinde ordudan atması sonucunda Osmanlı ordusu daha da zayıflamıştı. İmpa-

ratorluktaki iç siyasal çatışmalar da ciddi boyutlara ulaşmıştı. 1912 Temmuz'unda Said Paşa yönetimindeki Jöntürk kabinesi bir grup subaydan gelen baskı sonucunda istifa etmek zorunda kalmıştı. Said Paşa kabinesini izleyen daha liberal yönetim ise güçlü muhalifleri yüzünden kurulduğundan beri zayıf bir durumdaydı. Ekim sonunda Kırklareli ve Lüleburgaz'da Bulgarlar, Kumanovo'da Sırplar tarafından yenilgiye uğradıktan sonra Osmanlılar İstanbul'a doğru geri çekilmeye başlamışlardı. Kasım'ın ilk haftasında başkenti çevreleyen Çatalca hattında geri çekilişi durdurmayı başardılar, ama ay sonunda birkaç kale dışında Avrupa'daki bütün topraklarını kaybetmişlerdi. 3 Aralık'ta Sırplar ve Bulgarlarla ateşkes imzaladılar.

Bu tarihte Büyük Güçler'in savaşa karşı farklı tavırları daha net ortaya çıkmıştı. Savaşa en çok Avusturya-Macaristan ve Rusya karışmıştı. Habsburg İmparatorluğu en çok savaş öncesi duruma dönülmesini tercih ederdi. Devlet adamlarının hiçbiri Balkanlar'da genişlemeci bir siyaset izlenmesi yanlısı değildi. Habsburg İmparatorluğu Genelkurmay Başkanı olarak kısa bir süre için Conrad von Hötzendorff'un yerini alan General Schemua ve Bosna-Hersek Valisi General Potiorek'in teşviklerine karşın Yenipazar Sancağı'nı işgâl etmeyi reddettiler. Sancak saldırıya çok açık, garnizonla güçlendirilmesi çok zor bir yerdi ve işgâl edilmesi yöneticilerine kâbus dolu anlar yaşatan Güney Slav nüfusunun artmasına yol açacaktı. Almanlar, Avusturya'nın Balkanlar'da maceracı bir politika izlemesini desteklemek konusunda isteksizdi. Dışişleri Bakanı olarak Aehrenthal'ın yerini alan Kont Berchtold bir konuda ödün vermemeye kararlıydı. Her halükârda, Makedonya'daki kazanımları ne olursa olsun Sırbistan'ın Adriyatik'e çıkış noktası elde etmesine izin verilmemeliydi. Sırbistan, Adriyatik kıyısında bir liman elde ettiği takdirde, Avusturya-Macaristan'a karşı daha da bağımsız bir politika izleyecekti. Sırplarının çoğunun doğal koruyucuları olarak gördükleri Rusya da bu limanı üs olarak kullanabilirdi (bu çok gerçekdışı bir korkuydu) veya Sırbistan limanı İtalya ile birlikte Adriyatik Denizi'ni Avusturya gemilerine karşı kapatmak için kullanabilirdi. Sırp Başbakanı Pashich'in, 1912 Kasım'ında Avusturya'ya verilecek ekonomik tavizler karşılığında Adriyatik kıyısında bir liman ve koridor elde etmek için yürüttüğü gizli görüşmeler tam anlamıyla başarısız olacaktı. 22 Kasım'da Arşidük Francis Ferdinand ve Schemva, Berlin'i ziyaret edecek ve Almanya'nın bu konuda kendilerini destekleyeceği güvencesini alacaklardı. Sırbistan'ı Adriyatik'ten uzak tutmak için Berchtold, Arnavutların güçlenen milli duygularını kullanacaktı. Bağımsız bir Arnavutluk, Sırbistan'ın batıya doğru ilerleyişini durdurmak için en güvenilir ve etkili araç gibi gözüküyordu, Alman hükümetine verilen 30 Ekim tarihli nota ile Arnavutluk devletinin kurulmasını talep edecekti, daha sonra bu nota diğer Avrupa devletlerine de verilecekti.[3]

Balkanlar'da milliyetçiliğin tam olarak zafer kazanması, Rusya için Avusturya-Macaristan kadar güçlü bir tehdit oluşturmuyordu, ancak Osmanlıların kayıpları St. Petersburg'da da, Viyana'daki kadar güçlü bir hoşnutsuzluk yaratacaktı. Sazonov Bulgarların İstanbul'un işgâlini öngörür gibi gözüken erken başarılarından dehşete düşmüştü. 2 Kasım tarihli bir sirkülerde, kentin ve kentin arka bölgelerinin, Osmanlıların elinde kalması için Büyük Güçler'in duruma müdahalesini olası görülüyordu. Osmanlılar Çatalca hattında ilerlemeyi durdurmayı başaramasalardı, Rusya Osmanlı başkentinin korunmasına yardım için Karadeniz filosunu göndermeye hazırdı, Donanma Bakanlığı İstanbul Boğazı'na el konulmasını önermişti. Başbakan Kokovtsev, Sazanov'un tavrını paylaşırken, Çar İstanbul'daki Rus elçisine gerekli gördüğü takdirde Rusya'nın Karadeniz filosunu çağırma yetkisinin tanınmasından yanaydı. St. Petersburg, Aralık ayından beri Bulgaristan Kralı Ferdinand'ın topraklarını Marmara Denizi'ne doğru genişletme ve Semadirek ve Taşoz adalarını alma taleplerini de duymazdan geliyordu. Savaşı bir an önce sona erdirmek için St. Petersburg, İngiliz ve Fransız hükümetlerine de uluslararası arabuluculuk için de öneri götürdü. Fransızlar ise Rusya'nın Bulgaristan'ın Edirne'yi elde etmemesi için girişimlerini destekleme konusunda çok isteksizdi. Balkanlar'daki Rus diplomatları, özellikle Hartwig ve Sofya'daki Rus askerî ateşesi Romanowski, hükümetlerinin politikasını göz ardı ediyor ve akredite olduklan ülkeleri etkin bir biçimde Osmanlılara karşı teşvik ediyorlardı. 1914'ten önceki yıllarda genellikle olduğu gibi Rusya'nın dış politikası, ülkenin kendi temsilcilerini denetleyememesi yüzünden güç kaybediyordu.

İstanbul'un içinde bulunduğu tehlikenin göründüğü kadar büyük olmadığının ortaya çıkmasıyla, Rus hükümeti müdahale fikrinden uzaklaşmaya başladı. 9 Kasım'da Sazonov, Sırbistan'ın Adriyatik'te bir liman elde etme girişimlerin desteklemeyeceğini netleştirdi, bu durum Avusturya-Rusya çatışması tehlikesini büyük ölçüde azalttı. 3 ve 18 Aralık tarihli Bakanlar Kurulu toplantılarında gönülsüzce de olsa Rusya'nın Habsburg İmparatorluğu ile hesaplaşmak için çok zayıf durumda olduğuna karar verildi. Yine de iki devlet, izleyen aylar boyunca Galiçya sınırlarında büyük ordular tutmaya devam ettiler, Avusturya'nın askerî liderleri Rusya ile savaş çıkmasını umut ediyorlardı, savaş çıkması durumunda çok geniş ölçekli planlar hazırlamışlardı.

Başkan Poincaré 16 Kasım tarihinde İsvolski'ye yolladığı bir mektupta, Fransa'nın Balkanlar'da insiyatifi Rusya'ya bırakacağını açıkça belirtmişti.[4] İtalya, Osmanlılan Libya'yı kendisine teslim etmeye zorladığı için, savaşa sıcak bakıyordu. İtalya, kendi emellerinin olduğu Adriyatik'te Sırbistan'ın genişlemesine karşı Avusturya-Macaristan ile de anlaşma sağlamıştı. İngiltere'nin tavrını ise bağımsız

bir Arnavutluk kurma ve Boğazlar'dan geçen ticarete müdahale edilmemesi arzusu belirlemişti. Almanya ise savaşa karşı ne tür bir politika izleyeceğine daha karar vermemişti. Balkanlar söz konusu olduğunda, izlenecek tavrı Habsburg İmparatorluğu'nun belirlemesini bekliyordu, Avusturya'nın sakin tutumu Alman müttefikinin etkili bir tavır almasını engelliyordu.

3 Aralık tarihli ateşkesten on gün sonra, savaşa taraf ülkelerin İngiltere büyükelçileri barış antlaşması hazırlamak için Londra'da bir araya geldiler. Dört gün sonra Büyük Güçler'in elçileri de Londra'da düzenlenen bir konferansta bir araya geleceklerdi. Büyük Güçler bu antlaşma ile Balkanlar'da yeni bir düzenleme yapmayı, Balkan delvetlerinin kendi başlarına barış yapmasını önleyerek, bir süre kendi denetimleri dışına çıkmış gibi gözüken durumun kontrolünü tekrar ele geçirmeyi hedefliyorlardı. Ancak çok az sonuç elde edebileceklerdi. İstanbul ve Boğazlar'ın Osmanlıların elinde kalması konusunda anlaşma sağlanmıştı. Bağımsız bir Arnavutluk kurulması için de antlaşma sağlanmıştı, ama ülkenin sınırları konusundaki anlaşmazlık sürüyordu. Almanya ve İtalya'nın da desteğiyle Avusturya-Macaristan yeni devlete mümkün olduğu kadar çok toprak, özellikle de İşkodra'yı vermeyi arzuluyordu. Fransa ve bazı çekincelerle birlikte İngiltere'nin de desteklediği Rusya ise Arnavutluk'a daha az cömert davranmayı, Sırbistan ile Yunanistan'a daha fazla toprak vermeyi arzuluyordu. Uzun tartışmalar bu konuda anlaşma sağlanmasını önledi. Diğer önemli toprak sorunları üzerinde de karar alınamadı, Çanakkale Boğazı'nın girişine hakim olan Ege'deki Yunan adalarının (İmroz, Limni, Bozcaada, ve Semadirek) kaderi konusunda da anlaşma sağlanmamıştı.

Londra'daki kitlenme İstanbul'daki olaylar sonucunda çözülecekti. 23 Ocak 1913 tarihinde, Enver Paşa liderliğinde Jöntürkler, kısa ömürlü liberal rejimin iktidarına son vereceklerdi. Ayın 30'unda Avrupalı güçlerin kendilerine kabul ettirmeye çalıştığı koşulları reddedecekler ve bir kere daha savaş başlayacaktı. Osmanlılar'ın elinde kalan Makedonya ve Arnavutluk'taki birkaç kale de kısa sürede düşecek ve 24 Mart'ta birleşik Sırp-Bulgar ordusu Edirne'yi ele geçirecekti. Mayıs sonunda savaştan yorgun düşen Osmanlı İmparatorluğu, Londra'da barış antlaşması imzalayarak Balkan rakiplerine Arnavutluk ve Yunan adaları dışında Enez ve Midye'nin batısında kalan Avrupa'daki bütün topraklarını bırakacaktı, Arnavutluk ve Yunan adalarının kaderine ise Büyük Güçler karar vereceklerdi.

Savaşın ikinci aşamasındaki toplantı daha önce olduğu gibi iki temel konu etrafında dönmüştü; Rusların İstanbul'un Osmanlıların elinde kalması konusundaki kararlılığı ve Avusturya'nın bağımsız bir Arnavutluk yaratmak ve bu ülkeye mümkün olduğu kadar çok toprak verme arzusu. 31 Mart'ta Sazanov'un, Bulgarlar'ın Çatalca hattını zorlaması hâlinde Rusların İstanbul'u korumak için Rus Ka-

radeniz filosunu göndereceği tehditini savurması, bir kere daha Rusların tavrını açıkça ortaya koymuştu, ama Osmanlı başkenti hiçbir zaman ciddi bir tehlike altında olmadığı için bu tehditini gerçekleştirmek zorunda kalmayacaktı. Arnavutluk yüzünden ortaya çıkan sorunlar ise büyük güçlerin başını daha çok ağrıtacaktı. Londra Konferansı'na katılan elçilerin karşı karşıya bulundukları en önemli sorun İşkodra'ydı. Bu kentin Arnavutluk'a verilmesine karar verilmişti, ancak uzun bir kuşatma sonunda İşkodra'nın 22 Nisan'da Karadağ'ın eline geçmesinden sonra[5], Kral Nicholas İşkodra'yı ilhak edeceği tehditini savuracaktı. Nisan ayının başında Karadağ'ı İşkodra'yı topa tutmaktan vazgeçirmek için İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya ve İtalya Karadağ'ın en büyük limanı olan Antivari'ye savaş gemileri göndermek zorunda kalacaklardı.[6] Avusturya'nın doğrudan askerî müdahalede bulunma tehditiyle sonuçlanan Büyük Güçler'in ağır baskısı sonucunda 4 Mayıs'ta Nicholas kente ilişkin taleplerinde geri adım atacaktı. 1913 Temmuz'unun sonunda yeni Arnavutluk devleti yasal varlığına ve en azından teoride temel yönetim yapısına kavuşmuştu. Ülkenin tarafsızlığının Avrupalı güçler tarafından garanti edilmesine ve ülkenin seçecekleri bir prens tarafından yönetilmesine karar verilmişti. Alman Prenslerinden, Wied'li Prens William seçilmişti. Geleneksel olarak tarafsız bir ülkenin askerlerinden oluşturalacak jandarma kuvvetleriyle düzen sağlanacaktı ve uluslararası komisyon idarî yönetim sistemini örgütleyecekti. Jandarma için Hollandalı subaylara karar verilmişti. Rusya yeni devletin doğu sınırındaki bazı küçük arazileri (Sırbistan'ın ele geçirdiği Dibra ve Dkajova kasabalan) elden çıkarmasını sağlayacaktı, ülkenin Yunanistan ile olan güney sınırı ise birçok açıdan Arnavutluk'un lehine çizilmişti. Bu sınırlara karşılık olarak Yunanistan'ın Osmanlılardan aldığı Yunan adalannı elinde tutmasına izin verileceği genel olarak kabul edilen bir görüştü. Arnavutluk devletinin kurulması, uluslararası ilişkilerde Habsburg İmparatorluğu'nun son önemli başansı ve uzun tarihindeki en yapıcı faaliyetiydi.

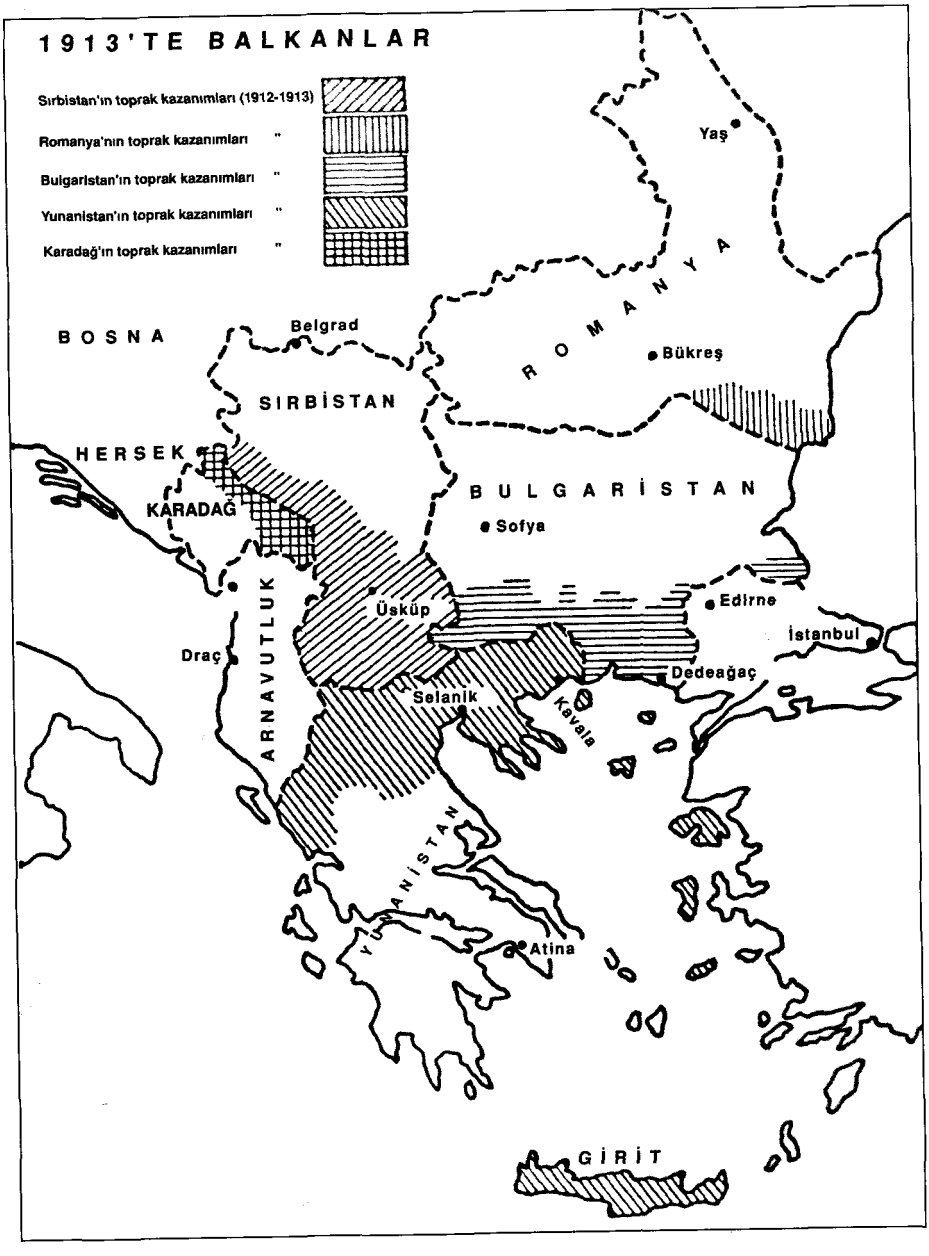
30 Mayıs ateşkesinden uzun zaman önce Balkanlar'daki banşa yeni tehditler ortaya çımıştı. Savaşın başlangıcından itibaren, savaşa katılmamasına karşın Romanya da Osmanlıların yenilgisinden kazanç sağlamaya hevesli gözükmüştü. 1912 Ekim'i kadar erken bir tarihte Bulgaristan'ın kazanımlanna karşı, bu ülkeden tazminat istemeye başlamıştı. 17 Aralık 1912 tarihinde güney sınırlarının düzenlenmesini ve nüfusunun tamamıyla Bulgar olduğu Silistre kalesinin kendisine verilmesini talep etti. 1913 yılının Ocak ayında Romen hükümeti savaş ilân etmeden, talep ettiği topraklara zorla. ancak savaş ilân etmeden el koymayı düşünüyordu. Mayıs ayı başında Bulgaristan çevreleyen küçük bir toprak parçasıyla Silistre'yi vermeye hazırdı, ama Romanya bu teklifi cimrice olduğu gerekçesiyle

reddetti. Daha da önemlisi Osmanlı karşıtı koalisyon çökmek üzereydi. Sırp hükümeti, Balkan ittifakının temel taşı olan 1912 Mart tarihli Bulgaristan ile antlaşmayı feshetmek ve Makedonya'nın büyük bir bölümünü elinde tutmak amacındaydı. Ülkenin nüfusu açısından bu talebi savunmak imkânsızdı. Ancak Sırp hükümeti Edirne'de Bulgarlara yardım etmek için antlaşmanın gerekli gördüğünden daha çok Sırp birliği gönderdiğini oysa Bulgarların Vardar vadisinde Sırplara yardımcı olmak için söz verdiği birlikleri göndermediğini iddia edebilirdi. Ayrıca Sırbistan Adriyatik Denizi'ne çıkış limanı umutları yıkıldığı için tazminat talebinde haklı olduğunu da iddia edebilirdi. Yunanistan, Selanik konusundaki rekabet yüzünden Bulgaristan ile ayrı düşmüştü. 9 Kasım 1912 tarihinde bu büyük Ege limanını ele geçiren Yunanlı askerler, aynı amaçla hareket eden Bulgar askerlere birkaç saatlik üstünlük sağlamışlardı. Dolayısıyla Güney Makedonya sahillerindeki bu kent ciddi bir antlaşmazlık konusu olmuştu. Mart ve Mayıs aylarında Karasu vadisindeki Yunan ve Bulgar birlikleri arasında ani çatışmalar yaşandı.

Balkanlar'daki durum, Sırbistan ve Yunanistan'ın Bulgaristan'a karşı birleşmesi için gerekli koşullara sahipti. Ocak 1913 kadar erken bir tarihte Sırbistan'ın Veliaht Prensi Alexander ve Yunan Prensi Nicholas Selanik'te bir araya gelerek, Bulgaristan'ın iki devletten birine saldırması durumunda ittifak olasılığını görüşmüşlerdi. 1 Haziran'da, yani Osmanlılar ateşkesi kabul ettikten bir gün sonra, Sırp-Yunan Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşma ile üçüncü bir ülkenin saldırısı durumunda antlaşmaya taraf olan ülkeler birbirlerine 150.000 kişilik bir kuvvet gönderme sözü veriyorlardı. Bulgaristan ile başarılı bir savaş yapılması durumunda iki ülkenin sınırları tanımlanıyordu, her iki tarafta Osmanlı İmparatorluğu'nun desteğini sağlamak için hemen girişimde bulundular. Sırp Bulgar sınırındaki Tsaribrod'da Sırp ve Bulgar Başbakanları, Paschich ve Gueshov arasında yapılan toplantı antlaşmazlıkların barışçı yollarla çözülmesi umudunu doğurdu. Ancak birkaç gün sonra Gueshov iktidardan düştü ve yerine daha aşırı olan Danev geldi. Bulgar hükümeti olağanüstü zor bir duruma düşmüştü. Ülkenin tecrit olduğunu ve komşularının saldırgan bir tutum içinde olduğu görülüyordu. Ama Bulgaristan'da büyük ve aktif gruplar oluşturan Makedon mültecilerin Yunan veya Sırp taleplerine boyun eğmeme talepleri, hükümet üzerinde ağır bir baskı oluşturuyordu. Bu durumun yarattığı tehlikelerin farkına varan Rusya, söz konusu ülkelere, kendisinin arabuluculuk yapmasını kabul etmesi için baskı yapmaya koyuldu ama Kral Ferdinand ve Danev öneriyi kabul ettikleri takdirde suikaste kurban gideceklerinden korkuyorlardı. Ayrıca ya Makedonya için savaşmak ya da bir an önce terhis edilmek isteyen Bulgar ordusundaki huzursuzluk da büyüyordu. Ordunun subay ve er kadrosunu oluşturan köylü kökenli askerler daha şimdiden orduyu bırakıp kaçmaya başlamışlardı. Ge-

nelkurmay Başkanı General Savov ülke için feci sonuçlar doğuracak olaylarda başı çekecekti. 11 Haziran'da Rusya'nın arabuluculuk önerisini reddetti ve ayın 15'inde Makedonya'nın tümünün işgâl edilmesini önerdi, ayın 21'inde ise hükümetin on gün içinde savaşa veya terhise karar vermesini talep etti. Sofya'daki bakanlar savaşa razı oldular ve 29-30 akşamında Sırplara karşı sürpriz bir saldın düzenlendi. Saldın tam bir başarısızlıkla sonuçlandı. Temmuz ayının ilk haftasında Bregalnitsa etrafında gerçekleşen çatışmalar Sırplann zaferiyle sonuçlandı, bu arada Yunanlılar Meriç nehrine kadar Trakya'da ilerleme kaydettiler. Romenler bu fırsatı Dobruca'yı ele geçirmek için kullandılar. Yunanistan ve Sırbistan ile savaşta Romanya'nın ne kadar tehlikeli olabileceğinin farkına varan Danev, Romanya'nın müdahalesini önlemek için taviz vermeye hazırdı, ancak Sofya'daki genel hava bu tür bir öneri getiren bakanın hemen iktidardan düşmesine ve muhtemelen de fanatik milliyetçiler tarafından öldürülmesine yol açacaktı. Dolayısıyla hiçbir şey yapmayarak, boşu boşuna Rusya'nın Romen hükümetini kısıtlayabileceğini umut etti. 13 Temmuz'da Romen ordusu Tuna Nehri'ni geçti ve âdeta hiçbir engelle karşılaşmadan Sofya'ya yürüdü. Aynı anda Osmanlılar Çatalca hattından saldırıya geçti ve ayın 20'sinde Edirne'yi aldılar. Sazanov müdahaleye son vermesi için Bâbıâli'ye baskı yapılmasını önerdi ama Almanya ve Avusturya'nın Osmanlılara karşı askeri gösteri yapmayı reddetmesi bu öneriyi baltaladı. Ardarda gelen saldırılar karşısında başarısız kalan Bulgar hükümeti, Savov'u görevden aldı. 7 Temmuz'da Rusya'ya arabuluculuk için başvuruldu. Ayın 14'ünde Bulgaristan Çar'ın önerdiği Makedonya sınırını kabul etti, bu düzenlemeyle eyaletin büyük bir bölümü Sırpların eline bırakılıyordu. Savaşı sona erdiren 10 Ağustos tarihli Bükreş Antlaşması ile Bulgaristan bütün rakiplerine toprak bırakıyordu. Son fetihleri arasında bir tek Strumitsa vadisi ve Trakya kıyısının bir bölümü Bulgaristan'ın elinde kalıyordu. Trakya kıyısının bir bölümü Dedeağaç limanını da içeriyordu, ancak limanın değeri Dimotika'nın Osmanlıların elinde kalması ve dolayısıyla Dedeağaç'ı Sofya'ya bağlayan demiryolu hattının kesilmesi, bu kazanımın değerini büyük ölçüde azaltıyordu. Romanya Dobruca'yı, Sırbistan Makedonya'nın büyük bir bölümünü alıyor ve Yenipazar Sancağı'nı da Karadağ ile paylaşıyordu. Yunanistan ise Makedonya'nın kalan kısmını, oldukça önemli Kavala limanı da dahil olmak üzere Batı Trakya'yı alıyordu. 29 Eylül tarihli İstanbul Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu Edirne'yi geri alıyordu.

Büyük Güçler ve Avrupa'daki güç dengesi açısından ikinci Balkan Savaşı, Avusturya-Macaristan için gerçek bir yenilgiydi. 1913 baharında Avusturya hükümetinin tavn Bulgaristan'dan yana dönmüştü ve Conrad Bulgaristan'la askerî ittifak oluşturulmasını bile talep etmişti. 24 Haziran'da savaşın kapıda olduğu herkes için açık bir hâle geldiğinde, Berchtold Sofya'daki Avusturya temsilcisine

1913'TE BALKANLAR
Sırbistan'ın toprak kazanımları (1912-1913)
Romanya'nın toprak kazanımları "
Bulgaristan'ın toprak kazanımları "
Yunanistan'ın toprak kazanımları "
Karadağ'ın toprak kazanımları "
Yaş
ROMANYA
BOSNA
Belgrad
Bükreş
SIRBİSTAN
HERSEK
KARADAĞ
BULGARİSTAN
Sofya
Üsküp
Edirne
İstanbul
Draç
ARNAVUTLUK
Dedeağaç
Selanik
Kavala
YUNANİSTAN
Atina
GİRİT

"Sırbistan'ın bize karşı açıkça düşmanca tavn düşünüldüğünde, Sırbistan'ın Bulgaristan aleyhine daha fazla moral ve maddî güç toplamasının, bizim çıkanmıza kesinlikle ters düştüğü açık"[7] diyecekti. Buna rağmen Sırbistan daha da güçlenmişti, tutarlı bir biçimde sürekli Bulgaristan'dan yana tavır alan Avusturya ise Sırbistan'ın güç kazanmasını önlemek için etkili hiçbir şey yapmamıştı. Bu kısmen liderlerinin ikinci sınıf olmasından, kısmen de liderlerin İkili Monarşi'nin izleyeceği Balkan politikası konusunda birleşmiş olmasından kaynaklanıyordu. Bir diğer neden de, Romanya'nın 1883'den beri en azından kağıt üzerinde Avusturya-Macaristan imparatorluğu'nun müttefiki olmasından kaynaklanıyordu, Bulgaristan'ı Romanya'ya karşı güçlendirmeden, Sırbistan'a karşı desteklemek âdeta imkânsızdı. En önemli neden ise Habsburg Monarşisi'nin olası müttefikleri, İtalya ve Almanya'nın Balkanlar'da Avusturya'ya yardımcı olmaya hevesli olmaması, özellikle İtalya'nın isteksiz olmasıydı. 1909 Temmuz'unda Bülow'un görevden alınmasından beri Alman Başbakanı olan Bethmann-Hollweg, haleflerine göre Habsburg İmparatorluğu'nun milliyetçilikle ilgili sorunlanna daha az sempatiyle yaklaşıyordu. Öte yandan Edirne'nin yeniden ele geçirilerek, Osmanlıların Avrupa'daki konumunun güçlenmesi, Almanya'da hoş karşılaşılan bir gelişmeydi. Daha da önemlisi II. William Yunan Kralı'nın kayınbiraderiydi, bu yüzden 1912-1913 yılında Almanya genellikle Yunanistan'a sıcak bakan bir politika izliyordu, bu durumun tek istisnası Osmanlı-Yunan çıkarlarının doğrudan çatışma halinde olduğu Ege adalan sorunuydu, Almanya bu konuda güçlü bir Osmanlı İmparatorluğu'ndan yana bir siyaset izliyordu.[8] Alman devlet adamları Sırbistan'a özel bir sevgi beslemiyordu, ancak 1913 düzenlemesi Almanya'nın bakış açısından oldukça tatmin edici bir çözümdü. İtalya ise aktif olarak Balkanlar'a müdahale etmeye niyeti olmadığını başından beri açık etmişti. Avusturya'nın Sırbistan'a karşı Üçlü İttifak'ı harekete geçirme girişimi 9 Temmuz'da İtalyan Başbakanı Giolitti'nin, Avusturya saldırıya uğramadığı için ittifakın öngördüğü savaş nedeninin söz konusu olmadığı, dolayısıyla da Sırbistan'a karşı açılacak savaşın savunma değil saldırı amaçlı olacağı cevabını vermesine yol açacaktı.

Bütün bu nedenlerden ötürü, Avusturya Bükreş Antlaşması'yla Sırbistan'ın güçlenmesine göz yummak zorunda kalmıştı. Ancak bunu bölük pörçük yapacaktı, Avusturya yöneticileri hâlâ Sırplann aniden elde ettiği konumu zayıflatabileceklerinden umutluydu . Ekim ayında bir ultimatomla Sırbistan'ı, ülkenin içinde bulunduğu kaostan yararlanarak, bir bölümünü işgâl ettiği Arnavutluk'tan geri çekilmeye zorladılar. Avusturya hükümeti, Osmanlı İmparatorluğu-Bulgaristan arasında 1913'ün son ayları ve 1914 başında ara ara devam eden görüşmeleri de teşvik ediyordu, görüşmelerin bir ittifakla sonuçlanması olasılığı

giderek güçleniyor gibi gözüküyordu. Düzenli olarak Sırbistan ve Karadağ'ın birleşmesi önerilerine karşı çıkıyor ve İtalya'yı da bu önerilere karşı çıkması için teşvik ediyordu. 1910 Ağustos'unda pek sevilmeyen Nicholas'ın kral ünvanı alması, birleşme fikrini birçok Karadağlı için çekici bir hâle sokuyordu. Oysa saati geriye çevirmek mümkün olmayacaktı. Tarihinde ilk defa Sırbistan, Rusya ve Habsburg İmparatorluğu'ndan gelen baskılara karşı etkili bir biçimde karşı çıkabilecek durumdaydı.

Bükreş Antlaşması, bir dizi rahatsızlık kaynağı ve potansiyel olarak tehlikeli sorunu da çözümsüz bırakmıştı. Antlaşma özellikle Yunanistan'ın ilk Balkan Savaşı sırasında Osmanlılardan aldığı Ege adaları sorununu çözmemişti, 1914 yılının ilk aylarında adalar yüzünden yeni bir Osmanlı-Yunan savaşı çıkması an meselesi gibi gözüküyordu. Ama 1878 yılı ve sonrasında çizilenlere kıyasla antlaşmayla belirlenen Makedonya ve Trakya sınırlan oldukça dayanıklı çıkacaktı. Bulgaristan'ın 1919 yılında Ege Denizi'ne çıkış yolunu kaybetmesi dışında, sınırlar iki dünya savaşı sonrasında bile önemli ölçüde değişmeyecekti.

Büyük Güçler'e ve uluslararası ilişkilere tavrı, savaşla birlikte değişen tek Balkan ülkesi Sırbistan değildi. Yenilginin acısını yaşayan Bulgaristan, bir tek Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun ülkenin çıkarlarını korumak için çaba gösterdiğini hissediyordu. Bu nedenle Habsburg İmparatorluğu'na ve bir ölçüde Habsburglann Alman müttefikine yanaşma eğilimindeydi. 1913 yılının sonbaharında Fransız bankalar grubu tarafından önerilen kredi yerine Almanya'dan kredi almayı tercih edecekti, öte yandan Radoslavov yönetimindeki kabine Mihver Devletleri ile ittifak olasılıklarını değerlendirmeye başlamıştı. Öte yandan Romanya Avrupa'ya ilişkin konularda ülkelerinin yanına doğru kaymaya başlamıştı. Hanedan Alman asılıydı ve Alman parasıyla ülkede yatırımlar yapılmıştı, hâlâ Rusya'dan hiç hoşlanılmıyor ve güvenilmiyordu. Ancak giderek daha baskıcı olan Macar yönetimi altındaki Transilvanya'da büyük bir Romen nüfusu olması, Habsburg Monarşisi ile canı yürekten işbirliğine girilmesini zorlaştırıyordu. Monarşi siyasetinin en güçlü adamı Macar Başbakan Kont Stephen Tisza'nın taviz vermeyen bir Macar miliyetçisi olması işbirliğini olanaksız hâle sokuyordu. Ayrıca Avusturya'nın İkinci Balkan Savaşı sırasına Bulgaristan'a verdiği diplomatik destek, Bükreş'te Habsburglara duyulan hoşnutsuzluğu da arttırmıştı. Bükreş'e yeni atanan Avusturya elçisi Kont Czernin 1913 Aralığında 1883 tarihli Avusturya-Romen ittifakının "antlaşmanın yazıldığı kağıt ve mürekkep kadar bile değeri olmadığını" bildirecekti, II. Nicholas'ın 1914 Haziran'ında Romanya'ya yaptığı resmî ziyaret Romanya'nın uluslararası ilişkiler alanında Fransa-Rusya kampına geçtiği şeklinde algılanacaktı.

En önemlisi 1912-1913 savaşlan İstanbul'daki Alman etkisinin güçlenmesine yol açmıştı. 1913 Şubat'ında darbeyle iktidara gelen Jöntürkler çoğunlukla Alman yanlısıydı. İttihat ve Terakki ileri gelenleri arasında en göze çarpan kişi, cesur ama dengesiz bir subay olan Enver, Berlin'de askerî ateşe olarak görev yapmıştı ve Almanya'nın gücü ve etkinliğine büyük bir hayranlık besliyordu. Harbiye Nazırı İzzet Paşa, Almanya'da eğitim görmüştü. 1908-1909 döneminde öne çıkan İngiliz yanlısı etkiler ise önemini yitirmişti. 1913 Mayıs tarihinde Osmanlı hükümeti ordusunun yeniden organizasyonu için Alman askerî heyetinin gönderilmesini istedi. Konu aylarca askıda kaldı, bir heyet gönderilmesi için antlaşma sonunda Kasım ayında imzalandı. Antlaşma Almanya'nın kırktan fazla subay göndermesini gerektiriyordu, gönderilecek subaylann işlevlerinin siyasî değil, askerî olacağı açıkça belirtilmişti. Askerî heyete Alman General Liman von Sanders başkanlık edecekti. Sadece heyet gönderilmesi ciddi bir sorun çıkarmayabilirdi. Sorun, Liman von Sanders'in İstanbul bölgesinin savunmasından sorumlu olan Birinci Kolordu'nun komutanlığını talep etmesinden kaynaklandı. Alman bir generalin Boğazlar'ın komutasından sorumlu olması, Rus hükümeti için kabul edilemezdi. Kentin daha güçlü ve tehlikeli bir gücün dolaylı denetimine gireceğini görmek için, Bulgaristan'ı Balkan Savaşlan sırasında İstanbul'dan uzak tutmaya bu kadar çaba sarfetmemişti. Alman hükümeti, askerî heyet gönderme talebinin Osmanlılar'dan geldiğine, Boğazlar'ın etkili bir biçimde savunuluyor olmasının Rusya'nın çıkarına olduğuna, Rusya'nın daha önce Osmanlı başkentinde İngiliz donanması bulunmasına hiç itiraz etmediğine dikkat çekti. Ama boşuna. Ruslar Liman von Sanders'in stratejik açıdan daha az önem taşıyan bir yere transfer edilmesini talep ettiler, Berlin'de yürütülen verimsiz birkaç görüşmeden sonra, isteksiz Fransız ve İngiliz hükümetlerini 13 Aralık'ta İstanbul'a sunulan protesto notasını desteklemeye zorladılar. Grey "bu konunun Sazonov'un yarattığı tantanaya değmediğini düşünüyorum" diye yazacaktı, ama "tantana yapmaya devam ettiği sürece konu önemli ve bizim açımızdan utanç verici olacak, çünkü Rusya'ya sırt çeviremeyiz."[9] Rus Dışişleri Bakanı gerekli olursa, Bâbıâli'yi zorlamak için Osmanlı Ermenistanı'nı işgâl etmeyi bile düşünmüş gibi gözüküyor, ancak gerçekten bu kadar ileri gidip gitmeyeceği kuşkuludur. Krizin çözüm yoluna girdiği 13 Ocak tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında, Sanders yerinde kalırsa Almanya ile savaşa girmeyi önermiş ama meslektaşlan bu konuyu düşünmeyi reddetmişlerdi. Meslektaşlan haklı olarak İngiltere'nin bu tür bir savaşta Rusya'yı desteklemeyeceğinden korkuyorlardı.

Aslında Liman von Sanders bu görevi, stratejik veya siyasî değil, askerî nedenlerle talep etmişti. Bu görevin Osmanlı ordusunun eğitiminde gerçekleştirmek

istediği reformlara karşı muhafazakâr direnişi kırmasına yardımcı olacağını düşünüyordu, talebinin Alman hükümetinin etkisi veya yönlendirmesiyle gerçekleştiğine dair hiçbir kanıt da yoktur. 20 Aralık 1913 kadar erken bir tarihte Bethmann-Hollweg Berlin'deki Rus elçisi Sverbeev'e, Almanya'nın Rus bakış açısına taviz verebileceğini, ancak Alman kamuoyu yüzünden bunun çok dikkatle yapılması gerektiğini söyleyecekti. 1914 yılının Ocak ayında, sorun için herkesin yüzünü kurtaran bir çözüm bulunmuştu. Liman von Sanders acilen Alman ordusunda Süvari Birliği orgenerali rütbesine terfi ettirilmişti. Almanya-Osmanlı İmparatorluğu arasındaki antlaşmaya göre heyet üyelerinin Osmanlı ordusundaki rütbeleri, Alman ordusundaki rütbelerinden bir üst rütbe olacaktı. Bu durumda Osmanlı ordusunda Liman von Sanders otomatikman mareşal rütbesine yükselmiş, böylece ordu komutanı olmak için çok üst bir rütbeye sahip olmuş oluyordu. Bu sayede Birinci Kolordu komutanlığından alınıp, Osmanlı ordusunun Genel Müfetttişi konumuna getirildi. Bu çözümle ne Almanya ne de Osmanlı İmparatorluğu Rus baskısına açıkça teslim olmamış oluyordu. Aynı anda Enver Paşa da Harbiye Nazırı oluyordu. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman etkisi azalmaktan çok artıyordu.

Liman von Sanders krizinin, Alman-Rus ilişkilerinin bozulmasına büyük katkısı olmuştu. Kriz, St. Petersburg'ta 21 Şubat 1913 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında 1895 yılından beri, Boğazlar'ın zorla ele geçirilmesi yönünde en ciddi tartışmalara yol açacaktı. Toplantıda isteksizce, Osmanlı filosunun Rus filosundan daha üstün olduğu gerçeği kabul edilip, güvenilir ulaşım gemilerinin olmayışı ve askerî güçlerin yetersiz oluşunun bu tür bir öldürücü darbe indirmeyi uygulanamaz hâle getirdiğine karar verilecekti. Boğazlar'ın zorla ele geçirilmesinin genel bir Avrupa savaşı bağlamı dışında imkânsız olacağı, böyle bir savaşta Rusya için zafer ya da yenilgi dolayısıyla da Boğazlar'ı ele geçirme olasılığının bütünüyle batı cephesindeki ordulannın performansına bağlı olacağı öne sürülecekti. Bakanlar Kurulu toplantısında Boğazlar'a karşı gerçekleştirilecek olası bir saldırıda görev yapması planlanan kara kuvvetlerini ve Karadeniz filosunu güçlendirmeye karar verilecekti.[10] 1913-1914 krizi Rusya'yı eskisine göre Fransa ve İngiltere'ye çok daha yakınlaştıracak ve Boğazlar'ın Alman denetimine geçmesi Rusya'ya Üçlü İttifak'ın diğer üyelerinden daha fazla zarar vereceği için Yakındoğu ile ilgili konularda Rusya'yı da onlara karşı dezavantajlı bir konuma sokacaktı. 1914 Haziran'ında Sazanov, Yakındoğu'daki muhtemel Alman tehditine karşı İngiltere'nin desteğini sağlamak için 1907 Antlaşması'yla oluşturulan İran tarafsız bölgesini İngiltere'ye teslim etmeye hazır olacaktı. Ama bu konunun barışa karşı oluşturduğu tehdit, yeni boyutlara yükselen Sırbistan-Habsburg İmparatorluğu düşmanlığı yanında hiç kalıyordu.

Bu düşmanlığın keskinliği ve Avrupa barışı için oluşturduğu tehdit, 1914 yılından önce Sırbistan ve Bosna'da kurulan pansırp ve Güney Slav cemiyetlerinin faaliyetleri yüzünden de artacaktı. En önemli derneklerden biri *Narodna Odbrana* (Milli Savunma) cemiyeti, Avusturya'nın Bosna ve Hersek'i ilhakından iki gün sonra, ilhaka tepki olarak kurulmuştu. Kurulduğunda resmi bir kimliği olan, kuruculan arasında Sırp bakanlar, generaller ve üst düzey memurlar bulunan cemiyetin doğrudan eylemle Güney Slavların birliğini hedefleyen gerçekten devrimci bir örgüt olarak yaşamı oldukça kısa sürmüştü. 1909 yılından sonra, Avusturya'nın cemiyetin faaliyetlerini protesto etmesi sonucunda, cemiyet giderek daha az açık ve görece ılımlı bir örgüt hâline gelmişti. Cemiyetle yan yana *Ujedinenje ili Smrt* (Birlik ya da Ölüm) veya *Crna Ruka* (Kara El) olarak da tanınan güçlü bir terörist örgüt de gelişmişti. 1911 Mayıs'ında kurulan derneğin, 1914 yılında 2.500'e yakın üyesi olmuştu, Sırbistan'dan gelen üyelerin yanısıra Habsburg İmparatorluğu'ndan gelen küçük bir Güney Slav grubu da üyeler arasında yer alıyordu. Üyelerin çoğu kendilerini davaya adamış ve dikkatle-seçilmiş adamlardı, özellikle Habsburg topraklarından gelen üyelerin sayısı büyük bir olasılıkla otuzdan fazla olmamıştı. Sırp üyeler arasında 1903 devrimine katılmış subaylar da vardı, derneğin Sırp devleti ile ilişkileri daima muğlak olmuştu. Pashich ve meslektaşları şiddet düşkünü aşırılık yanlılanndan hem korkuyor hem de hoşlanmıyorlardı. Hükümet sempati duyduğu davalar açısından Güney Slavlarından çok daha dar kapsamlı pansırp taraftarıydı ve haklı olarak Sırbistan siyasetine gereğinden fazla askerî müdahale olduğunu düşünüyordu. Derneği bastırmak popüler bir girişim olmayacağından ve kapatma kararını veren bakanlan suikast tehlikesiyle karşı karşıya getirebileceğinden, hükümet derneği kapatmaya cesaret edemedi ve derneğin Niş yakınlarında gerila ve sabotajcılar için bir eğitim merkezi açmasına izin verdi. Bakanlar sadece *Ujedinenje ili Smrt*'i gözlem altında tutmaya çalıştılar. Cemiyetin önemli üyelerinden biri Milan Chicaganovich de Pashich'in ajanlarından biriydi ve hükümeti derneğin faaliyetleri konusunda bilgilendirmek için derneğe sokulmuştu.

1914 yazında *Ujedinenje ili Smrt*, başlangıçtaki birkaç başarısından sonra, en büyük eylemi Habsburg tahtının varisi Arşidük Francis Ferdinand'ın suikastı için artık hazırdı. 28 Haziran'da Saraybosna'da yapılacak olan suikast başarılı olacaktı. Suikastın hedefi olarak Arşidük'ün seçilmesinin nedeni, Arşidük'ün Güney Slavları'na, ya da en azından Hırvatlara 1867 yılından itibaren Alman ve Macarlara tanınan siyasî statüye benzer bir statü tanımaya sıcak bakıyor olmasıydı. Bu planın gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceği çok şüphelidir. Bu fikre yönetimi altındaki birçok Sırp, Hırvat ve Sloven bulunan Macarlann şiddetle karşı

çıkacağı kesindir; Tisza ve yandaşları Macar çıkarlarını korumak için İmparatorluğun kırılgan yapısını parçalamaya tereddüt etmezlerdi. Ayrıca Francis Ferdinand Güney Slavları'nı sadece, nefret ettiği Macarlara karşı kullanabileceği bir silah olarak görüyordu, onlara kendi kimliklerinden dolayı sevgi ya da ilgi beslemiyordu. Ama aşırı Güney Slav militanları Güney Slav tebaasını yatıştırarak, Güney Slav devletinin kuruluşunu erteleyebilecek veya geciktirebilecek bir imparatorun tahta geçmesini göze alamazlardı. Suikastı gerçekleştiren Gavrilo Princip'in dava sırasında söylediği gibi Francis Ferdinand, "geleceğin hükümdarı olarak birliğimizi engelleyebileceği ve çıkarlarımıza aykırı bazı reformları gerçekleştirebileceği"[11] için öldürülmüştü.

Sırp hükümetinin suikast ile ilişkisi hoş olmayacak kadar yakın, hatta o günlerde düşünüldüğünden çok daha yakındı. Suikast, *Ujedinenje ili Smrt*'in önde gelen üyelerinden biri ve bir önceki seneden itibaren Sırp Genelkurmayı'nın İstihbarat Dairesi'nin başındaki kişi olan Albay Dragutin Dimitrievich tarafından planlanmıştı. Arşidük'ün öldürülmesi planında görev yapan yaşları 16-20 arasında değişen bir grup genç adama Bosna sınırını geçmelerinde Sırp gümrük yetkilileri yardımcı olmuştu. *Narodna Odbrana*'nın Başkanı General Jankovich aracılığıyla Pashich bir grup silahlı adamın sınırı geçtiğini biliyordu; Avusturya ile sorunlardan kaçınmayı arzulayan Pashich bu adamların Avusturya topraklarına geçmesini engellemeye çalıştı. Başarılı olamayınca da Avusturya hükümetini Arşidük'ün yaşamına bir teşebbüs yapılacağı konusunda uyarmaya çalıştı. Haziran ayı başlarında Viyana'daki Sırp temsilcisi Jovanovich konuyu Bosna ve Hersek'in yönetiminden sorumlu olan Avusturya Maliye Bakanı Bilinski'ye çıtlattı. Maalesef uyarı oldukça muğlak ve yanlış yönlendirici bir biçimde ifade edilmişti ve çok az dikkat çekti. Dimitrievich'in kendisi Sırp hükümetinin üyeleri tarafından sorguya çekildikten sonra suikastı önlemeye çalıştı ve tarihin en dikkat çekici cilvelerinden biriyle 14 Haziran'da toplanan *Ujedinenje ili Smert* Merkez Yürütme Komitesi, Arşidük'e suikast teklifini geri çevirdi.[12] Ancak bu tarihte suikastçılar Bosna'ya ulaşmıştı bile ve onları geri çağırmak için etkili bir girişimde bulunulmamıştı. Dimitrievich'in adamları Princip'e suikast planından vazgeçmesini emretmişler ancak Princip bunu yapmayı reddetmişti. Çağdaş bir tarihçinin "modern tarihin en amatörce siyasî cinayeti"[13] olarak nitelendirdiği bu suikastın gerçekleşmesine izin verilecekti. Sırbistan'ın milli bayramlarından biri olan Kosova savaşının yıldönümünde Arşidük'ün Saraybosna'yı ziyaret etmesine izin vererek Avusturya devletinin çok provakatif bir siyaset izlediği doğrudur, ayrıca Avusturya Arşidük'ü suikast girişimlerine karşı korumada çok yetersiz ve etkisiz önlemler alınmıştı. Ama Sırp hükümetinin kendi topraklarındaki ve devlet içindeki şiddet yan-

lısı aşırılık taraftarlarını kontrol etmedeki başansızlığı yüzünden sorumluluğu çok daha fazla ve doğrudandı.

Saraybosna trajedisini izleyen beş hafta içindeki olaylar modern tarihin herhangi bir dönemindeki olaylardan çok daha sıkça ve çok daha detaylı bir içimde tanımlanmıştır. Bu sürece, Yakındoğu siyasetinin gereklerinden çok Avrupa siyasetinin güçleri, strateji avantaj ve askerî gereklilik düşünceleri hakim olmuştu. Birinci Dünya Savaşı'nın kökenlerinden biri Balkanlar'da yatmaktadır, ama savaşın başka nedenleri de vardı ve savaşın çıkışına burada sadece ana hatlanyla değinilecektir.

Başlangıçta Arşidük'ün öldürülmesinin yerel bir Avusturya-Sırbistan savaşına bile yol açmaması olasılığı vardı. Avusturya-Macaristan'ın siyasî liderlerinin çoğu sadece Sırbistan'a karşı başarılı bir savaşın, çözümsüz milliyetçilik sorunları ile parçalanan Monarşi'yi hızlı bir çöküşten kurtarabileceğine inanmaya başlamışlardı. Berthold'un kendisi savaştan kaçınmayı ve Balkanlar'da Rusya ile işbirliği yapmayı istiyordu. Ama Rusya ile ilişkileri geliştirmeyi isteyen Francis Ferdinand'ın ölümü, Berthold'un konumunu zayıflatmıştı. Aehrenthal'ın ölümünden sonra 1912 yılında tekrar Genelkurmay Başkanlığı'na atanan Conrad von Hötzendorff savaştan yana baskı yapıyordu. Öte yanda Tisza, İmparatorluğun doğu yarısında yaklaşık elli yıldan beri süren Sırplar, Slovenler ve Romenlerin zorla Macarlaştırılması sürecini tamamlamak istiyordu. Dolayısıyla Tisza Macarların başına yönetilmesi gereken daha fazla huzursuz Slav katmaya isteksizdi ve şiddetle savaşa karşıydı. 23 Temmuz'a kadar savaşa yol açan Avusturya ültimatomu Belgrad'a verilmemişti.[14] Aradaki zamanda II. William ve Bethmann-Hollweg 5 Temmuz'da Avusturya hükümetine destek vereceklerini belirtmişlerdi ancak her ikisinin de gerçekten bir Avrupa savaşı çıkacağını beklemedikleri açıktır. Rusya'nın Sırbistan'ın savunmasına kalkışmayacak kadar zayıf olduğuna inanıyorlardı. Berchtold da savaşı düşünüyorsa, sadece Sırplara karşı kısa ve başarılı bir savaş düşünüyordu. Ancak hem Viyana hem de Berlin'de Avrupa savaşı kaçınılmazsa savaşın bir an önce, ekonomik gelişme ve stratejik demiryolu inşaatı Rusya'yı devasa insan gücünü silahlandırma ve kullanma fırsatı tanımadan önce gerçekleşmesi gerektiği inancı güçlenmeye başlıyordu. Mümkün olsa savaşı en azından 1917 yılına kadar ertelemeyi arzulayan Rus devleti de Sırbistan'ın ezilmesine izin vermemek konusunda kararlı olmaya başlamıştı. Ayın 21'inde Sazanov St. Petersburg'daki Alman elçisine bu yönde bir uyarı yaptı. Berthold'un ısrarla üzerinde durduğu Berlin ve St. Petersburg'daki diplomatik girişimler Conrad'ın öngördüğü gibi Sırbistan'a başarılı bir sürpriz saldırı ihtimalini azaltıyordu.

23 Temmuz'da Sırbistan'a verilen Avusturya ültimatomunda yer alan temel talepler Sırbistan hükümetinin Güney Slavlan'na ilişkin işgâlci amaçlarından vazgeçmesi ve *Narodna Odbrana*'nın dağıtılmasıydı.[15] Bu talepler, büyük oranda bilinmese de Sırplann Saraybosna suikastine kanşmasının mazur kıldığı taleplerdi, ama hiçbir zaman ültimatomun savaşın resmî girişinden başka bir amaca hizmet etmesi hedeflenmemişti. İki gün sonra Belgrad'ın gönderdiği uzlaşmacı cevap Avusturya hükümeti tarafından reddedilmiş ve Avusturya ayın 28'inde Sırbistan'a savaş ilân etmişti. Böylece kasıtlı olarak İngiltere'nin diğer Büyük Güçler'in arabuluculuğunu organize etme çabalannı ve son dakikada Alman hükümeti'nin Avusturya'yı sınırlamak için sarfettiği şaşkın ve zayıf girişimleri de sabote ediliyordu. İkili Monarşi'nin önünde açık olan tek gelecek artık varolmak için askerî çatışmalara girmekti. Bundan sonra ülkenin kaderi kendi ve müttefiklerinin askerlerinin elinde olacaktı.

Savaşın başlaması ile birlikte diplomatik kaygılann yerini askerî kaygılar aldı. Ayın 25'inde Rusya ordusunu kısmî alarama geçirdi, tereddütlü bir dönemden sonra Çar ayın 31'inde genel seferberlik ilân etti. Savaşın gelişiminde bu en ciddi adım olacaktı. Alman Genelkurmayı, Almanya Rusya'nın ordusunda genel seferberlik ilân etmesine izin verilmemesi için ısrar etti, bu durum Almanya'nın savaşın ilk aşamalarında doğudaki komşusuna karşı hızla ve etkin bir biçimde seferberlik ilân etme avantajını sıfıra indirecekti. Alman askerî liderleri daha şimdiden genel seferberlik ilân edilmesi için baskı yapıyorlardı. Almanya'nın St. Petersburg'a ültimatomu Rusya'nın savaş hazırlıklannın durdurulmasını talep ediyordu. Ertesi gün Almanya Rusya'ya savaş ilân etti. Ama Schlieffen planı denen Alman savaş planı Rusya ve Fransa'ya karşı aynı anda savaş yürütüleceği varsayımına dayanıyordu; savaş batıda Belçika üzerinden hızla ilerleyerek Fransız ordusunun sol kanadının kuşatılması ve Paris'in ele geçirilmesi ile kazanılacaktı. Alman stratejik planlamasının hepsi bu varsayım kümesine göre düzenlenmişti, alternatif bir plan yoktu ve alternafin olmaması hızlı ve kesin bir zafer beklendiğinin göstergesiydi. Berlin'de yükselişe geçen askerler sahip oldukları tek operasyon planını işleme sokmuşlardı, Belçika'dan geçmenin İngiliz müdahalesi anlamına geleceği artık açık bir hâle gelmişti. Bethmann-Hollweg askerlere ciddi bir muhalefet sergilememişti. Fransa ile kolayca savaş çıkarılabilirdi. 31 Temmuz tarihli ültimatomla Fransa'nın başlayacak olan Almanya-Rusya savaşında tarafsız kalması talep edildi. Bu talep reddedildi, zaten reddedilmesi de bekleniyordu. Almanya ve Fransa arasında savaş kısa bir gecikmeden sonra 3 Ağustos'ta başladı. Alman birlikleri bir gün önce Lüksemburg'u işgâl etmişlerdi, bir sonraki günde Belçika'nın işgâli başladı. Bu durum, kriz süresince daha önce temkinli ve taraf tutmaktan uzak

bir politika izleyen İngiltere'nin ahlakî prensiplerle siyasî çıkarlan birleştirmesine imkân sağlıyordu.[16] 1839 Londra Antlaşması'nın taraflarından biri olarak İngiltere Belçika'nın tarafsızlığını korumak ve siyasî nedenlerle Avrupa'nın Almanya'nın hakimiyetine geçmesine karşı çıkmak durumundaydı. İngiltere, Berlin'e Belçika'nın işgâlinin hemen durdurulmasını talep eden bir ültimatom sundu. Ültimatomun reddini, İngiltere'nin Almanya'ya 4 Ağustos'ta savaş ilân etmesi izledi.

Notlar

1 Bâbıâli çatışmalar başlamadan önce, İtalya'nın Trablusgarp'taki hak iddiaları konusunun çözüme kavuşturulmasını önermişti.

2 Aerenthal savaş başladıktan sonra İtalya'nın Adriyatik Denizi'ndeki askerî operasyonlarının hepsinin sona erdirilmesinde ısrar etmiş ve ısrarı da başarıyla sonuçlanmıştı.

3 Habsburg hükümeti birkaç seneden beri okullara ve gazetelere para yardımı yaparak Arnavutluk'ta milliyetçi duyguları uyandırmaya çalışıyor. Modern tarihin en büyük çokuluslu imparatorluğunun bu şekilde davranmak zorunda kalması, döneme ilişkin çok aydınlatıcı bir çelişkidir.

4 R. Poincaré, *Au Service de la France*, II, Paris, 1926-1933, s. 336-38. İsvolski 1910 yılından beri Rusya'nın Paris'teki elçisiydi.

5 Osmanlı garnizonunun komutanı Esad Paşa, yeni Arnavutluk devletinin hükümdarı olma umuduyla, garnizonu teslim etmiş gibi gözükmektedir.

6 Karadağ'ın geleneksel koruyucusu Rusya bu gösteriye katılmadı ama İngiltere ve Fransa'nın bu gövde gösterisine katılmasını istedi.

7 E. C. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars*, Cambridge, Mass., 1938, s. 372.

8 Almanya'nın genelde Yunan yanlısı tutumunu gösteren en iyi örnek, Almanya'nın Bükreş müzakereleri esnasında Fransa'nın da desteğiyle Yunanistan'ın Kavala konusundaki hak iddialarına verdiği destektir. Yunan iddialarıyla çelişen Bulgaristan'ın hak iddialarına ise Rusya ve Avusturya arka çıkıyordu, her iki ülkenin de Bulgaristan'ın güçlenmesini istemek için farklı nedenleri vardı. Avusturya, Sırbistan'ın gücünü denetlemek için Bulgaristan'ın güçlenmesini, Rusya ise Bulgaristan'ın Yunanistan'a karşı güçlenmesini istiyordu. Rusya, Yunanistan'ın başkenti Konstantinopolis olan Bizans İmparatorluğu'nu canlandırmaya çalışarak Osmanlı İmparatorluğu'nun Boğazlar üzerindeki denetimini tehdit edebileceğinden korkuyordu.

9 *British Documents on the Origins of the World War*, X, Bölüm I. s. 407

10 Bu konferansta geçen çok ilginç konuşmaların iyi bir özeti için bkz., Bovykin, *a.g.e.*, s. 141-143 ve Mandelstam, *a.g.m.*, s. 757-759.

11 Albertini, *a.g.e.*, II, s. 49.

12 Dimitrievich suikast düzenlemelerini komiteye danışmadan yapmış ve suikast planını komiteye ancak bu tarihte açıklamıştı.

13 V. Dedijer, "Sarajevo Fifty Years After", *Foreign Affairs,* (Temmuz 1964), s. 578 .

14 Bu gecikmenin nedeni kısmen Fransa Başkanı ve Başbakanı, Poincaré ve Viviani'nin 20-23'ü arasında St. Petersburg'u ziyaret ediyor olmasıydı. Viyana, Fransız devlet adamları ülkelerine gitmek üzere denize açılmışken ültimatomu vermenin Fransa-Rusya işbirliğini önleyeceğine inanıyordu.

15 Çok kötü haber alan Avusturya hükümeti görece zararsız *Narodna Odbrana* ile çok daha tehlikeli bir örgüt olan *Ujedinenje ili Smrt'i* karıştırmıştı.

16 Kabine ve Parlamento'da çoğunluk savaşa aktif olarak müdahale etmeyi reddettiği için bu, kaçınılmazdı.

XI

1914-1918 SAVAŞI

Savaşın ilk nedenleri arasında Sırbistan'ın Balkanlar'da büyümesi, pansırp ve Güney Slav duyguların güçlenmesi ve bunlann Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na karşı oluşturduğu tehdit yer alıyordu. Başlangıçtan itibaren savaşın önemli çarpışmaları, kıtanın başka bölgelerinde, Fransa, Polonya ve Doğu Prusya'da gerçekleşse de, savaşın siyasî sonuçlarının hâlâ tarafsız olan Güneydoğu Avrupa ülkeleri üzerinde önemli etkileri olacağı açıktı. Balkan devletlerinden hiçbirinin birinci sınıf ordusu yoktu ve Büyük Güçler'in ülkelerinin birinden para ve silah yardımı olmadan uzun süre savaşa devam edemeyecekleri de belliydi. Ama bu ülkelerin desteği ve hatta tarafsızlığı bile her iki tarafın da göz ardı edemeyeceği kadar büyük bir ödüldü. Uzun deniz sahili ve güçlü ticari deniz filoları ile Yunanistan, Sırbistan-Yunanistan-Osmanlı İmparatorluğu ve Romanya arasındaki merkezî konumu ile Bulgaristan ve hepsinden önemlisi Boğazlar'ı denetleme ve Süveyş Kanalı'nı tehdit etme yeteneğiyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun konumları stratejik açısından önemliydi. Romanya ve Osmanlı İmparatorluğu, savaşan Mihver Devletleri ve müttefik kuşatması altındaki ülkeler açısından, önemi giderek artan hammadde kaynaklarına sahipti veya sahip gibi gözüküyordu. Aynca askerî açıdan bu ülkelerin bir kısmını tam olarak göz ardı etmek de mümkün değildi. Yunan ordusu 1897 yılında utanç verici bir yenilgiye uğramıştı ve 1912-1913 savaşında da özel bir başan kazanmamıştı. Romanya'nın da övünebileceği çok az başarısı vardı. Ama yakın geçmişte Sırplar, Bulgarlar ve Osmanlılar uygun bir biçimde yönetildikleri ve donatıldıklan takdirde, mükemmel bir savaş malzemesi olduklarını göstermişlerdi. 1914 Ağustos ve Eylül'ünde Avrupa'da çok az kişi savaşın uzun süre devam etmesini bekliyordu. Bu aşamada hiç kimse Balkanlar'da müttefik kazanmak için önemli ödünler vermeye hazır değildi. Ama savaş çıktığı

günden beri ve hatta barışın son günlerinde, Balkan devletlerinin desteğini kazanmak için önemli bir mücadele sürüyordu. Rekabet bütün bölgenin savaşa girmesi ve ülkeleri bölen düşmanlıkların daha da keskinleşmesiyle sona erdi.

İtilaf Devletleri ile Avusturya-Almanya bloğunun ve Balkanlar'daki diplomatik girişimleri arasında en önemli güç denemesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleşti. Burada birçok etken Mihver Devletlerinden yanaydı. Osmanlı ordusunda Alman etkisi güçlüydü ve giderek güçleniyordu. Osmanlı donanmasındaki İngiliz etkisi, Alman etkisini kısmen bertaraf ediyordu. İstanbul'da zaten önemli bir güç olan ve gelecekte etkisi daha da artacak olan Enver Paşa, Alman askerî etkinliğine hak ettiği saygıyı duyuyordu. 22 Temmuz kadar erken bir tarihte, İstanbul'daki Alman Elçisi Wangenheim, Enver'in Almanya ile ittifaktan yana olduğunu bildirmişti. Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun ticaret hayatı ve ekonomisi üzerindeki etkisi artıyordu, ama Alman yatırımları hâlâ Fransa'dan azdı. Osmanlıların gözünde Rusya geleneksel düşmandı. Kırım'ın, Kafkaslar'da kaybedilen topraklar ve hatta Volga havzasının yeniden kazanılması rüyalanyla, 1914 öncesinde İstanbul'da taraftar kazanmaya başlayan pantürk duygular ve Turan ideolojisi, Rusya'ya karşı yöneltilmişti. Batılı Güçler, Osmanlı İmparatorluğu'nun sorunlarına ve emellerine pek de sıcak bakmadıkları için 1908-1909 döneminde çok belirgin olan İngiliz yanlısı duygular ortadan kalkmıştı. Bahriye Nazırı ve Osmanlı kabinesinin en güçlü adamlarından biri olan Cemal Paşa, Temmuz başında Paris'i ziyaret etmiş ve 1911-1912 savaşında İtalya'nın ele geçirdiği Ege adalarının geri verilmesi konusunu gündeme getirmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun güvenliği için haklı olarak en azından İmroz, Bozcaada ve Midilli adalarının imparatorluğa geri verilmesini talep etmişti. Ancak bu talepler sessizlik duvanyla karşılanmıştı. Savaş çıkmadan önce imparatorlukta, Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere ve Fransa ile ittifaktan çok az kazanç sağlayacağı inancı vardı. Öte yandan Avusturya Hükümeti, bir süredir Osmanlı-Bulgar ittifakı kurmak ve ileride de muhtemelen Yunanistanı da bu ittifaka katmak düşüncesiyle oyunuyordu. İttifak, bu ülkeleri Mihver Devletlerinin etkisinde birleştirecekti. Savaşın kaçınılmaz olduğu ortaya çıktığından beri, II. William Osmanlı İmparatorluğu'nun desteğini kazanmaya çalışmıştı.

Bütün bunlar Osmanlı İmparatorluğu'nun bir an önce Mihver Devletleri'nin yanında savaşa girmeye hazır olduğu anlamına gelmiyordu. Cemal Paşa gibi bazı liderler hâlâ İtilaf Devletleri'nden yanaydı. Osmanlı ordusu kötü durumundaydı ve ülke son üç yılda yaptığı savaşlardan zayıf düşmüştü. Kabine ve halkın büyük bir bölümü tarafsızlıktan yanaydı.[1] Sonuç olarak Ağustos ve Eylül ayında da, hükümet her iki tarafla da flört etti ve geri dönüşü olmayacak bir biçimde taraf tutmaktan kaçındı.

Savaşın ilk günleri, Almanya ile ittifaktan yana olan güçlerin gücünü gösterdi. 2 Ağustos'ta gizli bir antlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya-Sırbistan savaşına Rusya'nın müdahale etmesi durumunda, savaşa Mihver Devletleri safında girmeye söz verdi. Yunanistan savaşa İtilaf Devletleri yanında girerse, Osmanlı İmparatorluğu Girit de dahil olmak üzere Ege adalarını geri alacaktı. Bu antlaşma, Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen savaşa gireceği anlamına gelmiyordu. Almanya, Mihver Devletleri'nin yanında yer alması durumunda Osmanlı İmparatorluğu'nu Akdeniz'de İngiliz ve Fransız veya İtilaf Devletleri'nin desteğinde Yunanistan ve Bulgaristan'ın saldırılarına karşı koruyamazdı. Osmanlı nazırlan da bu gerçeğin farkındaydılar. 2 Ağustos Antlaşması müzakere edilirken bile, Enver Paşa görünüşte kendi insiyatifiyle, İstanbul'daki Rus elçisi Giers'e yanaşmış ve Balkan sınırlarının Batı Trakya ve Ege adalarının imparatorluğa verilecek biçimde yeniden çizilmesi karşılığında Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya ile müttefik olmasını önermişti. Bu öneri muhtemelen içten bir öneri değildi, her halükârda önerinin başarı şansı yoktu. İtilaf Devletleri'nin başındaki liderlerin hiçbiri Balkan devletlerini harcayıp, Osmanlı İmparatorluğu ile ittifak kurmaya istekli değildi. Özellikle Sazonov, politikasını, 1912 dönemindeki gibi Avusturya-Macaristan'ı hedef alan bir Balkan bloku oluşturmak üzerine kuruyordu. Bu nedenle Giers'in Enver Paşa'nın taleplerinin bir an önce kabul edilmesi uyarısına karşın, Sazanov zaman kaybedecekti. Sazanov, Osmanlıların düşmanca duygularını hissediyor ve Boğazlar'ın kapatılmasının Rusya'nın durumunu zayıflatacağını biliyor ve İtilaf Devletleri kesin bir biçimde düşmanlarını yenilgiye uğratana kadar Osmanlılan tarafsız tutma endişesi taşıyordu. Sazanov, 16 Ağustos'ta İngiltere, Fransa ve Rusya'nın müştereken Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü ve tarafsızlığını garanti etmesini önerdi. Bir çok Osmanlı'nın katlanılamaz bir aşağılanma olarak görmeye başladığı kapitülasyonların değiştirilebileceğini düşünüyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman işletmelerine tanınan haklara son verilebilirdi ve Osmanlı İmparatorluğu Limni adasını geri alabilir, Yunanistan ise Epir ile tazmin edilebilirdi. Bu öneri sonuçsuz kaldı. Osmanlılar daha fazla ödün talep eden bir cevap verdiler. Tarafsız kalacaklarına dair garanti yazılı olarak verilmeliydi. Kapitülasyonlar değiştirilmekle kalmamalı tümüyle kaldırılmalıydı. Osmanlı donanması için İngiltere'de inşa edilen ve İngiliz hükümetinin el koyarak (Osmanlı kamuoyunu kendisine düşman ettiği) iki savaş gemisi Osmanlılara verilmeliydi. Müttefikler, Osmanlıların iç işlerine karışmaktan vazgeçtiklerini açıklamalı ve Bulgaristan, Mihver Devletleri safında savaşa girerse, Batı Trakya'yı Osmanlılara vereceklerine dair söz vermeliydiler. Ege adaları da Bâbıâli'ye geri verilmeliydi.

Rusya'nın önerisi ve Osmanlıların uzlaşmaz cevabı, savaş süresince İtilaf Devletleri'nin başına sorun olacak olan, birlikten yoksunluğun ilk ciddi göstergesiydi. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ekonomik çıkarlan görece az olan Rusya kapitülasyonlar konusunda büyük ödünler vermeye istekliydi. Yakındoğu'daki ticarî ve daha da önemlisi malî çıkarları çok büyük olan Fransa ise, yeterli biçimde ikame edilmedikleri takdirde, kapitülasyonlardan vazgeçmek istemiyordu. Fransız hükümeti Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Balkan bloku oluşturmayı hedefliyordu ve Osmanlı desteği için ağır bir bedel ödemeye niyetli değildi. İngiliz kabinesi de Osmanlılara iki savaş gemisini vermeye istekli değildi. Savaş başladığında Akdeniz'de seyreden Alman savaş gemisi Goben ve hafif zırhlı Breslau'nun Osmanlı sularına kaçması, İngiliz tavrını belirlemişti. Kendisinden çok daha üstün İngiliz savaş gemilerinin takip ettiği Goben ve Breslau, 10 Ağustos'ta İstanbul'a sığınmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu gemileri kabul etmesi, tarafsızlığın çiğnenmesi anlamına geliyordu, izleyen haftalarda İngiltere gemilere el konulması ve mürettebatlannın kendilerine teslim edilmesi için defalarca başvuruda bulundu. Bu gemiler gelecek iki ay içindeki olaylarda önemli bir rol oynayacaklardı.

İtilaf Devletleri'nin siyasetleri arasında önemli farklar vardı. İtilaf Devletleri'nin birlikten yoksun oluşu da en az Osmanlı İmparatorluğu'nun katılığı Sazanov'un girişiminin altını boşaltıyordu. Rusya, 30 Ağustos'ta bir gece önce yaptığı önerilere benzer bir başka teklifle tekrar atağa geçiyor ama Almanya'nın Fransa'da elde ettiği büyük başarının haberleri, savaşın kısa zamanda sona ereceğinin göstergesi gibi gözüküyordu. Bu başarı, Osmanlılann öneriyi kabul etme ihtimalini sıfıra indirmişti. Eylül başında Osmanlı İmparatorluğu'nun Mihver Devletleri ile ittifaka doğru gittiği açık hâle gelmişti. Bu sürecin detaylarını teker teker açıklamak oldukça güç, durum birkaç hakim kişiliğin kendi aralarındaki ilişkilerine ve birbirlerine karşı tavırlarına dayanıyordu ve geride bunlara ilişkin çok az kanıt kalmıştır. Osmanlı Meclisi'nde ve muhtemelen Osmanlı kabinesinde savaştan yana asla bir çoğunluk olmamıştı. Ama savaşa doğru gidiş olduğu inkâr edilemez. 11 Ağustos'ta Goeben ve Breslau'nun Osmanlı İmparatorluğu'na satıldığı ve bu gemilerin Alman mürettabatları ile birlikte İngiliz hükümetinin el koyduğu savaş gemilerinin yerine, Osmanlı donanmasına katıldığı ilân edilmişti. Osmanlı hükümetinin üyelerinin de kabul ettiği gibi satış formaliteden ibaretti. Birkaç gün sonra Alman Amiral Souchon, donanmasının komutanlığını İngiliz Amiral Limpus'tan aldı. 9 Eylül'de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz donanma temsilcileri görevden alındı. Aynı anda kapitülasyonlara uyulmayacağı ilân edildi. İtilaf Devletleri'nin yanısıra Mihver Devletleri de, Osmanlı İmparatorluğu'nun antlaşma yükümlülüklerini çiğnemesini protesto edecek, ancak Mihver Devletleri bunu sa-

dece bir formalite olarak gördüklerini Bâbıâli'ye ileteceklerdi. Yabancı postahanelerin kapatılması ve yabancı okulların Osmanlı denetimine sokulması da bir sonraki adımdı, 27 Eylül'de İngiltere'nin Osmanlı savaş gemilerinin Boğazlar'dan çıkmasına izin vermeyeceği açık hâle gelmişti, Enver Paşa, Boğazlar'ın yabancı gemilere kapatılmasını emretti. Avusturya ve Alman elçileri Osmanlıların ülkelerine karşı harekete geçmesi için baskı yapmaya başlamışlardı. 11 Ekim'de Enver Paşa ve Dahiliye Nazırı Talat Bey, Osmanlı İmparatorluğu'na külliyatlı miktarda borç verilmesi durumunda Almanya'nın yanında savaşa girmeye söz verdiler. Bu tarihte, İtilaf Devletleri'nin en önemli destekçisi olan Cemal Paşa da, Rusya'ya karşı harekete geçmeyi kabul etmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesini önlemek hâlâ mümkündü. Sadrazam Said Halim Paşa da dahil olmak üzere Osmanlı kabinesinin büyük bir bölümü hâlâ tarafsızlıktan yanaydı ve savaş yanlılarının manevralarından çok az haberdardılar. Ama Jöntürk rejiminin anlaşılmaz politikaları ve barış yanlılarının Enver Paşa'nın konumunda bir lider ortaya çıkartmayı başaramaması, imparatorluk için ölümcül sonuçlar doğuracaktı.

En sonunda Souchon, hükümeti bir karar vermeye zorlayacaktı. 28 Ekim'de manevra yapmak için Karadeniz'e gönderilen Osmanlı filosunu yöneten Souchon, Rusya'nın Odessa, Feodosya ve Novorossisk limanlarına saldıracaktı. Osmanlı kabine üyelerinin büyük bir bölümü, Souchon'un bu tür bir saldırıya niyetli olduğundan haberdardı ve hatta Rusya'nın Karadeniz sahiline saldırma emrini ayın 25'inde Enver Paşa vermişti. Artık savaş kaçınılmazdı. Bazı kabine üyeleri savaşı savuşturmak amacıyla, İstanbul'daki İtilaf Devletleri elçilerine, ne olduğunun araştırılması önerisiyle gidecek ama bu çaba da sonuçsuz kalacaktı. Ancak bakanlar artık kendi evlerinin efendisi olmaktan çıkmışlardı ve İtilaf Devletlerini tatmin edecek tek koşulu, imparatorluktaki Alman asker ve denizcilerin görevden alınmasını yerine getirecek durumda değillerdi. Giers, 31 Ekim'de İstanbul'dan ayrıldı. 5 Kasım'da İngiltere, Fransa ve Rusya Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilân etmişti. İngiltere, Kıbrıs'ı kendi topraklarına kattığını ilân etti ve müttefik filosu Çanakkale'nin dış surlarını topa tuttu. Ertesi gün Hindistan'dan gönderilen İngiliz birlikleri Mezopotamya'da karaya çıktı.

Savaşa girmek Osmanlı İmparatorluğu için bir felaket oldu, ülke az sayıda enerjik ve hırslı adamın umutsuz bir manevrasıyla savaşa girmişti. Teknik açıdan geri kalmışlığı, aşırı yoksul oluşu ve daha da önemlisi çok kötü bir iletişim sistemi, Osmanlıların elini kolunu bağlıyordu.[2] Geçmişteki birkaç senenin kayıplarının üstüne, başarısızlığın bedeli, önemli bir devlet olmaktan çıkmak olabilirdi. Yenilginin muhtemel sonuçları arasında yer alan bağımsız bir Ermenistan'ın kurulması ve otonom Arap eyaletlerinin oluşturulması, imparatorluğu Anadolu'ya hapsol-

muş küçük bir kukla devlet olmaya mahkum edebilirdi. Savaştan sonra Mareşal von Hindenburg "Osmanlı İmparatorluğu için savaşa girmek, bizler için olduğundan daha çok bir varoluş sorunuydu" diye yazacaktı.[3] Osmanlı ordulan genelde pek iyi durumda değillerdi veya düzgün yönetilmiyorlardı. Mükemmel bazı subayları vardı, ama savaşın son günlerinde görevini kaybedene kadar Harbiye Nazırı olan Enver Paşa, gerçekçilikten ve ülkenin kaynaklarının ne kadar sınırlı olduğunu anlamaktan uzak bir tavır sergileyecekti. Pantürk ve panislamcı görüşler, imparatorluğu hızla, edindiği güçlü düşmanlara karşı koruma görevinden uzaklara, Orta Asya, İran ve Kafkaslar'da büyük ve boş hayaller peşinde koşmaya gönderecekti. Enver Paşa, 1914 yılının Aralık ayında Liman von Sanders'e Kafkaslar'da başan elde ettikten sonra, Afganistan üzerinden Hindistan'a ilerleyebileceğini söyleyecekti. Oysa 1915 yılının Ocak ayında kendisinin başında bulunduğu ordu Sankamış'ta Ruslara karşı, savaş sırasında herhangi bir tarafın maruz kaldığı en büyük yenilgiye uğrayacaktı. Savaşın son anlarına kadar, Enver Paşa'nın şüpheye mahal olmayan enerjisi ve cesareti, ülkesini zayıflatmak ve fakirleştirmek için kullanılacaktı.

Balkan devletleri bir sene sonrasına kadar savaşa girmeyeceklerdi. Bulgaristan, 1915 Ekim'inde Mihver Devletleri'ne katılacaktı. Romanya, 1916 Ağustos'unda Almanya karşıtı ittifaka katılacaktı. Birçok utanç verici tereddütten sonra, Yunanistan, İngiltere ve Fransa'nın baskısı altında, 1917 Temmuz'unda İtilaf Devletleri'ne katılacaktı. Bütün bu ülkelerin, birbirinden veya en azından Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan veya Arnavutluk topraklarında yoğunlaşan, büyük toprak kazanma hayalleri vardı. Ancak bütün bu ülkelerin hükümetleri, Osmanlı hükümetine kıyasla kendi hedeflerini yerine getirmek için kayda değer bir temkinlilik göstermişlerdi. Bunun nedeni savaşa girmeleri hâlinde, kazanan tarafta gireceklerinden emin olmak istemeleriydi. Kendilerine ne söz verilir, ne tehdit savurulursa savrulsun, askerî başarı göstergesi kesin olarak bir taraftan yana dönene kadar, geri dönülemez bir adım atmaktan kaçınacaklar, daha sonra elde edebilecekleri en iyi koşullarla kazanan tarafa katılacaklardı. Ciddi bir tehlikeyle karşılaşmadan kâr sağlayabileceklerini düşündükleri zaman, savaşa aktif olarak katılmaya istekliydiler. Bu nedenle izledikleri siyaseti, savaşan tarafların diplomasisinden çok askerî olaylar ve ordulannın hareketi belirliyordu.[4] Her hâlükârda, savaşan ülkelerin hesapları çok yanlış çıktı. 1915 yılında Bulgaristan, ertesi sene Romanya önemli başarıları, kesin bir zafer sanacaklardı. 1917 yılında Yunanistan'ın durumunu ise önemli bir güç belirleyecekti. Yine de savaş çıktığı andan itibaren bu hesaplar yapılacak ve değiştirilecekti. Bu hesaplar, bu dönemde Balkan siyasetine egemen olan korkaklık, açgözlülük ve kaypaklık havasını açık-

layabilir. Bölgenin küçük ve zayıf devletleri, kaybeden tarafta olmayı ve dolayısıyla net ve cesur politikaları göze alacak durumda değillerdi. Aynca bir tarafa katılmadan önce, toprak ve başka kazanımlar sözü almaları ve savaşan tarafları, kendi desteklerini sağlamak için rekabete sokarak fiyatlarını yükseltmeleri de gerekliydi. 1914 yılı sonunda iyi haber alan bir İngiliz gözlemci "Balkan savaşı sırasındaki Romanya örneği, tarafsız ülkeleri hipnotize etmiş; hepsi tüm yapmaları gerekenin, kentler, eyaletler ve ülkelerin içeri düşmesi için ağızlarını açıp beklemeleri gerektiğini düşünüyorlar"[5] diyecekti. Ama özellikle 20. yüzyılda, savaş sırasında açık ve şerefli politikalar izlemek, küçük devletlerin izleyemeyeceği kadar büyük bir lükstü.

Savaşın ilk aylarında Rusya, Balkanlar'a ilgi gösteren tek Üçlü İtilaf ülkesiydi. Rusya'nın imha etmek istediği düşman, Almanya'dan çok Avusturya-Macaristan'dı. Rusya'nın liderliği altında Balkan ülkeleri birliği gerçekleştirmek Habsburg İmparatorluğu'na karşı harekete geçmenin en açık yoluydu. Böyle bir birlik, bir çok Rus'un gerçek bir sorumluluk ve kaygı duyduğu Sırbistan'ı desteklemek için de kullanılabilirdi. Öte yandan İngiltere ve Fransa açısından gerçek ve hatta tek düşman Almanya'ydı. Bu ülkelerin ne hükümetleri ne de kamuoyu, Habsburg İmparatorluğu'na karşı gerçek bir düşmanlık beslemiyordu ve bu ülkelerin generalleri Almanya'nın sadece ve kesin olarak, batı cephesinde yenilgiye uğratılabileceğine muhtemelen haklı bir inanç besliyorlardı. Balkanlar, Londra ve Paris'e uzak ve önemsiz gözüküyordu. Avusturya-Macaristan ve Sırbistan savaşı dışında hiçbirinin, savaşın önemli cephelerinden biri olacağını daha kimse tahmin etmiyordu. Dolayısıyla 1915 yılına girilirken, Yakındoğu'daki İtilaf diplomasisinin hızını Rusya belirliyordu.

Romanya'ya karşı oldukça cömert davranmıştı. 1914 Temmuz'unun son günlerinde, Sazanov, Romanya başbakanı ve izleyen iki yıl boyunca ülke siyasetine hakim olacak olan, Britianu'ya çıkacağı aşikâr olan savaşta kendilerine destek olması durumunda, Transilvanya'yı verme sözü vermişti. Teklif kabul edilmemişti. Britianu kısa bir süre sonra, sadece tarafsız kalması karşılığında Transilvanya'nın kendisine verileceğinin sözünün verilmesini istiyordu, Alman elçisi ise Mihver Devletleri'yle ittifak karşılığında Besarabya'yı öneriyordu. 3 Ağustos'ta Bükreş'te Kraliyet Konseyi tarafsızlık politikasına devam etmeye karar verecekti. Aynı ayın sonunda Rus elçisi Poklevski'nin yardımıyla, Britianu durumdan kendi çıkarına faydalanmaya ne kadar hevesli olduğunu gösteren bir dizi öneriyle ortaya çıkacaktı. İtilaf Devletleri Romanya'nın varolan sınırlarını garantiye almalı, savaş sonunda Romanya'nın Macaristan'da nüfusun çoğunlukla Romen olduğu kısımları ele geçirmesine izin verilmeliydi. Buna karşılık tarafsız kalma dışında bir

söz vermiyordu. Özellikle Eylül ayında Romanya'da Avusturya karşıtı duygular zirveye çıkmışken, Sazanov bile, bunun tek taraflı bir pazarlık olduğunu düşünüyordu. Ancak 2 Ekim'de Petrograd'da imzalanan bir antlaşma ile Sazanov, Britanu'nun taleplerini özde kabul edecekti. Rusya Romanya'nın varolan sınırlarında değişiklik yapılmasına karşı çıkacağını kabul ediyor ve Romanya'nın, Habsburg İmparatorluğu'nda Romenlerin çoğunluğu oluşturduğu bölgeleri ilhak etme hakkını tanıyordu. Rusya, 6 Ekim'de verdiği nota ile Romanya sınırlarındaki değişikliklere sadece diplomatik yöntemlerle karşı çıkacağını ve askerî bir yükümlülük almadığını da açıkça ifade edecekti. Buna karşılık Rusya'ya Romanya'nın tarafsız kalacağı sözü veriliyordu.

Sazanov bu antlaşmayı maliyeti yüksek de olsa, Balkanlar'da Avusturya karşıtı bir blok kurmak için yapmıştı, bir diğer neden ise Almanya'nın Romanya'nın desteğini elde etmek için Rus topraklarını cömertçe (Besarabya, Odessa, Ukrayna'da bağımsız bir ülkenin kurulması) önerdiğinin bilinmesiydi. Harekete geçerken, amaçlarını kesin olarak hangi nedenler belirliyor olursa olsun, Sazanov'un girişimi bir hataydı. Britianu'ya tehlikelerini göze almadan ittifakın avantajlarından çoğunu baştan sağlayarak, İtilaf Devletleri tarafında savaşa sokmak için gerçek bir teşvikten yoksun bırakıyordu. Rusya'nın protestosuna karşın, Romanya hububat ve petrolünün Almanya ve Avusturya'ya satışı durmaksızın sürüyordu. 1914 yılı sonlarında Romanya, Balkanlar'da Rusya ve Slavların hakimiyetine duyduğu husumet temelinde İtalya ile bir ittifak oluşturma eğilimine girmişti bile. İtilaf Devletleri'ne destek vermesi için Dobruca'nın, Bulgaristan'a verilmesi talepleri, Bükreş'te sessizlik duvanna çarpacaktı. 1915 yılının ilk aylannda Romen hükümetini, Sırbistan'ı savunmak için savaşa girmeye ikna çabalan sonuçsuz kalacaktı. Öte yandan Almanya'nın uyguladığı baskı Tisza'yı, Macaristan topraklarından önemli bir ödün vermeye ikna edememiş ve Romanya'nın desteğini satın almayı sağlayamamıştı. Zaman geçtikçe, Romanya savaşa girecekse, bunu İtilaf Devletleri'nin yanında yapacağı açık hâle geliyordu. Ama savaşa girişinin ertelenecegi ve savaşa girmesinin bedelinin yüksek olacağı da açıktı.

Savaşın ilk aylarında Bulgaristan'ın politikası da Romanya'nınki kadar temkinliydi. Almanya ve Avusturya'nın Bulgaristan'ı Mihver Devletleri'ne katmak için bütün girişimlerine karşın Bulgaristan, 12 Ağustos'ta tarafsız kalmaya kararlı olduğunu ilân edecekti. Başbakan Radoslavov, bencillik ve fırsatçılıkta Britianu ile aşık atabilirdi. Ama iki ülkenin tavırları arasında önemli bir fark vardı. Romanya'nın temel amacı Transilvanya'nın ele geçirilmesiydi, bu da Avusturya-Macaristan'ın yenilgiye uğramasını gerektiriyordu. Dolayısıyla açıkça Üçlü İtilaf'a yakın bir tavır izlemese de, Romanya'nın tavrı özünde Mihver Devletleri'ne karşıy-

dı. Öte yandan Bulgaristan'ın toprak kazanma hedefi, Makedonya'nın tamamının ve 1913 yılında Sırbistan'ın kendisine kattığı Makedon topraklarının geri alınması üzerinde odaklanmıştı. Rusya, her ne kadar Bulgaristan'ın desteğine karşılık birkaç kez Makedonya toprakları önermiş olsa da, bu tür öneriler, Avusturya-Macaristan'ın Sırp düşmanı devlet adamlarının elinde çok daha inandırıcı bir hâle geliyordu. Sofya'da varolan Rus yanlısı unsurlar Bulgar geleneğinde hâlâ güçlüydü ama, Bulgaristan'ın konumu ve ülkenin hırslı Alman hükümdarının etkisi, ülkeyi Mihver Devletleri'ne doğru çekiyordu. 6 Eylül 1914 tarihinde Avusturya-Macaristan ile bir antlaşma imzalayarak, yeni bir devlet (örneğin Romanya) tarafından saldırıya uğraması durumunda Avusturya'ya destek sözü veriyordu. Buna karşılık Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da, saldırıya uğraması durumunda Bulgaristan'a destek sözü veriyordu.

Yine de Sazano, 1913 yılının olayları sonucunda Bulgaristan'da duyulan kırgınlığı yatıştırmak ve ülkeyi Habsburg ve Osmanlılara karşı kullanma endişesi içindeydi. Bulgaristan'ın İtilaf Devletleri'ne katılması, çok yalıtılmış ve saldırıya açık bir durumda olan Sırbistan'ın durumunu güçlendirecekti. Aynca Yunanistan'ı kuzey sınırları konusundaki kaygılarından kurtaracak ve Yunanistan'ın Alman karşıtı güçlere katılmasını kolaylaştıracaktı. Savaşın ilk günlerinden itibaren bu iki ülke, Bulgaristan'ın talep ettiği Makedonya topraklarını verme sözü için teşvik edilecekti. Her iki ülkenin de, bunu yapmaya istekli olmadığını söylemek her halde gereksiz. Bir süre direndikten sonra, Pashich 1 Eylül'de Batı Makedonya'nın bir bölümünü Bulgaristan'a bırakmaya razı olacaktı, ama bunu ancak İtilaf Devletleri kesin bir zafer kazandıktan, Sırbistan, Bosna-Hersek ve Dalmaçya'da büyük miktarda toprak aldıktan sonra yapmayı kabul ediyordu. Yunanistan'da Rusya'nın kuzey komşusuna Kavala'yı bırakması önerisini yumuşak başlılıkla kabul etmiyordu. 7 ve 13 Ağustos'ta Venizelos Atina'daki Rus Elçisi Demidov'a Balkan sınırlarının yeniden çizilmesini önerecekti. Romanya Transilvanya'yı, Sırbistan, Bosna ve Hersek'i almalıydı. Arnavutluk Sırbistan, Yunanistan ve İtalya arasında paylaşılmalıydı. Bulgaristan, Manastır'a kadar Sırp Makedonyası'nı, Osmanlılar Mihver Devletleri'ne katılırsa da Osmanlı Trakyası'nın bir bölümünü almalıydı. Öneride belirtilen çözüm, bu koşullar altında umulabileceği kadar adildi. Önerinin büyük bir bölümü, Rusya'nın 14 Eylül'de müttefiklerine ilettiği 12 noktaya dahil edilmişti, bu not müttefiklerin savaş hedeflerinin ilk kez dile getirilişi olarak kabul edilebilir. Not için Sir Edward Grey'in desteği de alınmıştı. Ama hedefler Sazanov'u tatmin edecek kadar Bulgaristan'ın lehine değildi. Eylül'ün ikinci haftasında Venizelos, Rusya'nın Kavala'yı bırakması için baskıya devam etmesi hâlinde, istifa etme ve Yunanistan'daki İtilaf yanlılarını taraftarlarını zayıflatma tehditini savurmaya başlamıştı bile.

Uzun ve detaylı müzakereler, 1914'ün son aylarında durumu değiştirmeye yetmemişti. Osmanlıların savaşa girmesi, Bulgaristan'ı Alman karşıtı kampa katmayı daha çok arzulanan bir gelişme yapmış gibiydi. Sofya'da Osmanlı karşıtı gelenekler ve önyargılar hâlâ güçlü olduğu için, bunu gerçekleştirme ihtimali de artmış gibiydi. İngiltere ve Fransa, Balkanlar'a daha önce gösterdiklerinden daha fazla ilgi göstermeye başlamışlardı ama, bu ilgi Petrograd'da (1914'te St. Petersburg'un adı Petrograd olarak değiştirilmişti) hemen kıskançlık ve güvensizlik duygularına yol açtı. Petrograd'da, Rusya'nın Güneydoğu Avrupa'da, Büyük Güçler'e kıyasla daha büyük bir çıkarı olduğu ve en büyük Slav devleti olarak Balkan halklarının çoğunluğunu kazanmayı başarabileceği düşünülüyordu. Bu duygular, Sazanov'un Grey'in 17 Kasım tarihli önerisini neden soğuk karşıladığını açıklayabilir, bu teklifde Makedonya'nın tümünün Bulgaristan'a verilmesi ve Sırbistan'ın Bosna Hersek ve Adriyatik sahilinde topraklarla tazmin edilmesi öneriliyordu. Bu teklif bir çok açıdan Sazanov'un görüşlerine uyuyordu, teklife soğuk bakmasının nedeni, Sırp-Bulgar yakınlaşmasının İngiltere'nin önderliğinde gerçekleşmesinden duyduğu hoşnutsuzluk olabilir. Aldığı tavır oldukça talihsizdi, çünkü bu tarihte Bulgaristan'a oldukça cömert bir teklif yapılmasının önemli sonuçları olabilirdi. Özellikle Osmanlıların savaşa girmesi, İtilaf Devletleri'ne Osmanlı Trakyası'nı Bulgaristan'a verme olanağını sağlıyordu. Kasım'ın ikinci yarısında Avusturya ordularının kaçınılmaz olarak Sırbistan'ı işgâl etmesiyle birlikte, Bulgaristan'ın Almanya karşıtı ülkelerle ittifak kurma şansı da ortadan kalkmıştı. Sırpların büyük bir Avusturya saldırısını 7-8 Aralık'ta geri püskürtmesi, Sofya'da güçlenen Mihver Devletleri'nin askerî açıdan daha güçlü olduğu yargısını çok az sarsmıştı.

Savaşın ilk aylarında, Bulgaristan ile olan ilişkilerinde, İtilaf Devletleri oldukça etkisiz olduklarını göstermişlerdi. Yaptıklan kapsamlı önerilerle, Bulgaristan'ın tarafsızlık ve stratejik konumundan tam olarak yararlanmasına olanak sağlamışlardı. Rusya'nın ve Batılı ortakların birbirlerine çok az güvendiklerine dair kuşku götürmez işaretler de mevcuttu.

Aynı güvensizlik ve bölünme, İtilaf Devletleri'nin Yunanistan'daki karmaşık duruma karşı izledikleri tavırda da belirgindi. Burada gerçek bir liberal ve Balkan devlet adamları içinde Batılı ülkelerin tek gerçek dostu olan Venizelos, Yunan Kralı Konstantin'in muhalefetiyle karşı karşıyaydı. II. William'ın kayınbiraderi olan Kral Konstantin, haklı olarak, Alman ordusunun düşman ordularından daha güçlü olduğuna inanıyordu. İki adamın kişilikleri, karşılıklı düşmanlıklarının güçlenmesinde önemli bir rol oynamıştı. Hâlâ görece genç bir adam olan, Venizelos'un şimdiden önemli bir kariyeri vardı. Uyguladığı yöntemlerde baskıcı ve kimi

zaman ilkesizdi. Konstantin ise, İngiliz ve Fransız broşürlerinin kendisini tanımladığı gibi hain bir diktatör olmaktan çok uzak olmakla beraber, zayıf, kararsız ve özellikle de çok zeki olmayan bir tipti.[6] Ordunun büyük bir bölümünün ve Venizelos'un siyasî rakiplerinin kendisine destek verdiğinin farkında olduğu için, devlet adamının büyük etkisinden giderek daha çok nefret etmeye başlamıştı.

25 Temmuz 1914 kadar erken bir tarihte Venizelos, Pashich'e Yunanistan'ın, Bulgaristan'ın Sırbistan'a saldırmasına karşı çıkacağı güvencesini vermişti; 18 Ağustos'ta daha da ileri giderek İtilaf Devletleri'ne destek vermeyi önerdi. Bu öneri başarısızlıkla sonuçlandı. Konstantin'in bu öneriye destek vermemesinin nedeni muhtemelen Osmanlıların savaş çıkmasından yararlanarak, Yunanistan'a saldıracaklarından korkmasıydı. Müttefikler de Yunanistan'ın desteğini kabul etmeye hazır değillerdi. İngiltere ve Fransa hâlâ, Balkanlar'da destek sağlamanın yararı konusunda ikna olmamıştı. Yunanistan ile antlaşma Osmanlı İmparatorluğu'nun düşmanlığına neden olabilir ve Osmanlıların düşmanlığı, ülkelerine Yunanistan'ın vereceği destekten çok daha fazla zarar verebilirdi. Osmanlıların Süveyş Kanalı'na saldırma ihtimali, Londra'da büyük bir rahatsızlık yaratıyordu. Bu tarihte büyük miktarda Hint birliği, Fransa'ya Süveyş Kanalı üzerinden gönderiliyordu. Avrupa'nın bütün başkentlerinde geçerli olan ancak hatalı bir başka inanış da, Sultan'ın Halife olarak İngiliz, Fransız ve Rus İmparatorluğu'ndaki Müslümanların tavrını ciddi bir biçimde etkileyebileceği korkusuydu.[7] Bu nedenle sağduyu, Yunan teklifinin reddedilmesini gerektiriyordu. Ayrıca Yunanistan'ın savaşta oynadığı rol ne kadar büyük olursa, savaş sonrasındaki toprak istekleri de o kadar fazla olacaktı. Bu talepler arasında İstanbul'un kendisi olmasa bile, Ege adaları ve Batı Anadolu'nun bir bölümü de yer alabilirdi, bu toprakları ele geçirmek Yunanistan'ı Boğazlar'ın yakınında güçlü bir konuma geçebilirdi. Rusya bu nedenle Yunanistan'ın aktif olarak savaşa katılmasına karşıydı, bu tavır Rusya'nın Balkanlar'daki politikasına oldukça uzun bir süre hakim olacaktı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesi, İngiltere ve Fransa'nın gözünde, Bulgaristan ve Yunanistan ile ittifak kurmanın değerini arttıracak ama, gene de ittifak sağlanamayacaktı. Aralık başında Yunan hükümetine, Avusturya ordularının çok kötü sıkıştırdığı Sırbistan'ın yanında savaşa girmesine karşılık olarak Güney Arnavutluk'un tamamı önerilecekti. Ancak Venizelos, Yunanistan'ın İtilaf Devletleri'ne katılması durumunda, olası bir Bulgar saldırısına karşı garanti isteyecek ve Oniki adanın kaderi konusunu da tartışmaya açmaya çalışacaktı. Birkaç hafta sonra Grey, İzmir bölgesi ve Kıbrıs'ı teklif ederek Yunanlıların desteğini almayı önerdi; Sazanov, Yunanistan'ın İstanbul üzerindeki bütün hak iddialarından resmen vazgeçmesi koşuluyla, teklifin yapılmasını kabul etti. Sazanov'un tem-

kinli tavrının gereksiz olduğu ortaya çıktı, 24 Ocak 1915 tarihinde, müteffik önerileri kendisine sunulduğunda, Venizelos Bulgaristan saldırısına karşı koruma sağlamadığı ve Romanya'nın desteği konusunda güvence vermediği gerekçesiyle öneriyi reddetti.

Savaşın ilk aylarında, İtilaf diplomasisi Balkanlar'da çok az başan kazanmıştı. 1914 sonunda Osmanlı İmparatorluğu, düşman cephesine geçmişti, Bulgaristan Mihver Devletleri'yle ittifaka eğilimliydi, Romanya kesinlikle tarafsızdı ve Yunanistan da hangi tarafı tutacağı konusunda daha çok bölünmüştü.[8] Yine de sonuçsuz kalan bu görüşmeler, önceki sayfalarda kendilerine verilen yeri hak etmiyor değildi. Bu müzakerelerde, Balkan devletlerinin bencilliği ve temkinliliği, askerî kaygıların diplomasiye hakimiyeti, Alman karşıtı unsurların bölünmüşlüğü gibi savaş boyunca varlığını gösterecek olan bazı gerçekler ortaya çıkmıştı.

1915 yılı başında, daha önce herkesin beklediği gibi savaşın çabucak bitmeyeceği ortaya çıkmıştı. Almanya'nın Batı cephesinde başlattığı büyük saldırı, Marne savaşı ile denetim altına alınmıştı. Fransa'nın ağır ilerleyen, malzeme ve insan açısından daha önce bir örneği olmayacak kadar yüksek maliyetli siper savaşı, günün hakimi olmuştu. Savaşın ilk haftalarında Doğu Prusya'yı işgâl eden Rusya, bu cephede açıkça ve kesin olarak yenilmişti. Öte yandan, Avusturya-Macaristan, Sırbistan'ı ezme girişimlerinde utanç verecek ölçüde başarısızdı. Her yerde, savaşan taraflar kaynaklarını harekete geçiriyor ve planlarını uzun süreli bir savaşa göre değiştiriyorlardı. Batı cephesindeki duraklamaya benzer durum, İngiltere, Fransa, ve Almanya'nın Balkanlar'a eğilmesine ve kendilerini içinde buldukları güç eşitliğini kırmak için yeni yollar aramasına yol açıyordu.

İtilaf cephesinde bu tavır değişikliği, İngiltere ve Fransa'nın Gelibolu yanmadasını ve Boğazlar'ı ele geçirmeye çalışması ve 1915 Mart'ında, bu girişim öncesinde Rusya ile antlaşma imzalaması ile doruğa çıkacaktı. Boğazlar'a düzenlenecek başanlı bir saldırı, birçok avantaj sağlayacaktı. İstanbul'un fethine giden yolu açacak, Osmanlı İmparatorluğu'nun âdeta kesinlikle teslim olmasına ve Jöntürk rejiminin çökmesine yol açacaktı. Balkan devletlerinin tavırlarını, İtilaf Devletleri'nden yana değiştirecek, bu ülkelerin Mihver Devletleri'nin yanında tavır alma olasılığını azaltacaktı. Hepsinden önemlisi, Rus ordusunun acilen gerek duyduğu, İngiliz ve Fransız silahlan ve malzemelerinin, buz tutmayan limanlar üzerinden ulaştırılmasını sağlayacaktı. Bu takdirde, malzemelerin Beyaz Deniz sahiline ulaştırılması ve Arhangelsk'den güneye uzanan yetersiz ve uzun demiryolu üzerinden taşınması gerekmeyecekti (daha sonra Rusya, Murmansk'tan güneye uzanan bir demiryolu inşa edecekti). Saldırı planı, yeni bir fikir de değildi. Donanma Bakanı Winston Churchill, 1914 Ağustos'u kadar erken bir tarihte, Gelibolu yarı-

madasının muhtemelen Yunan ordusu tarafından ele geçirebileceğini öngörmüştü. Kasım sonunda Donanma Komutanlığı, Çanakkale'nin ele geçirilmesi için bir plan hazırlamıştı. 13 Ocak 1915 tarihinde kabine, Gelibolu yarımadasına sadece denizden saldın yapılması önerisini onaylamıştı. Kalıcı sonuçlar elde etmek için, önemli sayıda birliğin harekete geçirilmesinin gerektiği hâlâ anlaşılmamıştı. Bir süredir Osmanlı İmparatorluğu'na yapılacak ana müttefik saldırısı, Boğazlar üzerinden değil, Selanik üzerinden gerçekleştirecek gibi gözüküyordu. Ocak ayında, görüş üretmek konusunda her zaman olduğu gibi üretken olan Venizelos, İngiliz-Fransız kuvvetlerinin Yunanistan'ın Selanik limanına indirilmesini önerecek, bu öneriye Romanya'nın savaşa girmesi eşlik edecekti. Şubat başında Fransız kabinesinde çoğunluk, bu fikirden yana dönmüş ve İngiltere ile keşif güçlerinin birleşmesi konusunda anlaşma sağlanmıştı. Sazonov ise, bu öneriye yarım ağızla destek verecekti, Britianu hâlâ, Romanya'nın harekete geçmesi için söz vermeyi reddediyordu. Britianu'nun tavn tüm planların durmasına yol açacaktı, Atina açısından Romanya'nın savaşa girerek, Bulgaristan'ın Yunanistan'ın kuzey sınırına saldırmasını önlemesi gerekliydi. Bu nedenle, 19 Şubat'ta Selanik planının yerini, Çanakkale'ye saldın planı alacaktı.[9]

Yunan destek birlikleriyle birlikte, İngiliz-Fransız ordusunun kısa sürede İstanbul'u ele geçirebileceği olasılığı, Rusya'da büyük kaygı yarattı. Boğazlar'ın denetimi konusu, Rus İmparatorluğu'nu Alman ve Avusturya ordulanna karşı koruma gereğinden dolayı arka plana itilmişti. Yine de birçok Rus için, Boğazlar'ın denetimi dışişleri politikasının temel amaçlanndan biriydi. Rus devlet adamlarının çoğu, planın başarıya ulaşmasının, gelecekte ciddi sorunlar doğurabileceğini öngörüyordu; 1914 Şubat'ında savaş başlamadan önce, Rusya'nın Boğazlar'a saldırı hazırlıklan da yoğunlaşmıştı. Eylül ayında Tanm Bakanı Krivoshein, St. Petersburg'daki Fransız elçisi Paléologue'a İstanbul'un uluslararası hâle getirilebileceğini[10] ve bütün gemiler için Boğazlar'dan mutlak geçiş özgürlüğü sağlanabileceğini ima etmişti, Sazonov en azından bölgede bir ikmal merkezi tutmak istediklerini açıkça belirtmişti. Rusya'nın müttefikleri (Fransa'dan çok İngiltere) Rusya'nın, Boğazlar'a özel bir ilgi duyduğunu ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan bu bölgede alınacak herhangi bir toprak parçasında ilk hak sahibi olacağının farkındaydı. V. George, 13 Kasım'da Londra'daki Rus Elçisi Benckendorff'a, "İstanbul söz konusu olduğunda, şehrin size ait olması gerektiği açık" diyecekti, Grey Boğazlar sorunun çözümünde Rus hükümeti ile işbirliği yapmak istedğini göstermişti. 18 Kasım'da Rus hükümeti *quid pro quo* olarak İngiltere'nin gelecekte Mısır'ı ilhak etme girişimine onay verecekti. Mısır 6 Ağustos'ta İngiltere'nin himayesine girmişti. 21 Kasım'da Paléologue ile yaptığı bir konuşmada II. Nicholas, Suriye'nin

Fransa'nın hakimiyet alanında bulunmasını kabul edecekti. En sonunda uzun süredir görülmeyen sağduyu ortaya çıkmıştı; I. Nicholas'ın Osmanlıları parçalama planları gerçekleşecek gibiydi.

Yine de Rusya'nın müttefiklerine hâlâ güvensizlik duyduğu çok açıktı, savaşın maliyeti ve ciddiyeti daha da bariz bir hâle geldikçe İstanbul'un tam olarak ele geçirilmesi için hem Duma'da (Rus Meclisi) hem de yönetim cephesindeki baskılar artıyordu. Rusya'nın Boğazlar'ı ele geçirmesiyle İngiltere veya Fransa'nın Boğazlar'a hakim olma tehlikesi önlenebilirdi; 1914 yılının Aralık ayında Sazanov, Boğazlar'a saldırılması için baskı yapıyordu. Ama Rus ordusunun, Almanya ve Avusturya-Macaristan savaşından asker çekecek güçte olmaması bu fikre son verdi.

1915 Şubat'ının sonunda, İngiliz-Fransız güçlerinin kısa bir süre içinde Çanakkale'ye saldıracağı kesinleşince, Rus hükümeti harekete geçmek zorunda kalacaktı. 4 Mart tarihli nota ile İngiltere ve Fransa'nın, Rusya'nın sadece İstanbul'u, Boğazlar'ın batı kıyısını ve Asya'daki sahilinin bir kısmını değil aynı zamanda İmroz'u, Bozcaada'yı, Enez-Midye hattına kadar Güney Trakya'yı da alacağının kabul edilmesi isteniyordu. Bu ultimatom kabul edilseydi, bu topraklar Rusya'ya bölgede sarsılmayacak bir konum sağlayacaktı. Rusya, Boğazlar'a saldırı için, müttefiklerinin Yunanistan'ın desteğini almasına karşı düşmanca bir tavır aldı; bu durumun, Yunanistan'ın toprak hak iddiaları için bir temel oluşturabileceğinden korkuluyordu. 1 Mart tarihinde, Venizelos, kendi insiyatifiyle Çanakkale'nin ele geçirilmesine yardımcı olmak için Yunan kuvvetleri göndermeyi teklif etmişti, Sazanov 7 Mart tarihli bir yazı ile İstanbul'a girerken Yunan birliklerinin müttefik kuvvetlerin içinde yer almaması ve Yunanistan'a Boğazlar yakınlarında toprak verilmemesi için ısrar etti. İtilaf Devletleri'nden sadece İngiltere Yunanistan'ın bu saldırıda yer almasını istiyordu. Her halükârda, 3 ve 5 Mart tarihlerinde Atina'da yapılan Kraliyet Konseyi toplantılarında Yunan müdahalesi görüşü reddedilmiş, ayrıca Kral Konstantin de öneriyi reddetmişti. Sonuç olarak, Venizelos 6 Mart'ta istifa etti.

Rusya'nın 4 Mart tarihli notası, iki Batı başkentinde farklı tepkilere yol açtı. Sazanov'un talepleri Paris'te oldukça büyük bir şaşkınlık ve memnuniyetsizlik yaratacaktı; Paris, Boğazlar'ın silahsızlandırılmasından ve Tuna komisyonu gibi uluslararası bir kurum aracılığıyla geçiş özgürlüğünün garanti edilmesinden yanaydı. 7 Mart tarihinde Dışişleri Bakanı Delcasse, kesin bir tavır almaktan kaçınan bir cevap verecek ve sorunun müttefiklerin Paris'te düzenleyeceği bir konferansta tartışılmasını isteyecekti. İngiltere'nin tavrı ise çok daha olumluydu. Ayın 10'unda iktidar partisi liderleri ve Muhafazakâr muhalefet liderleri arasında yapılan bir toplantıda, Rusya'nın taleplerinin kabul edilmesine karar

verilmişti. Ama buna karşılık, kapsamlı karşı tavizler isteniyordu; İngiltere'ye İran tarafsız bölgesinde egemen konum verilmesi, Boğazlar'dan ticari gemilere geçiş özgürlüğü tanınması, İstanbul'un serbest bir limana dönüştürülmesi, Anadolu'da İngiliz ve Fransız çıkarlarının tartışılmasına Rusya'nın razı olması gibi. Rusya'nın taleplerinin karşılanması, İtilaf Devletleri'nin kesin zafer kazanmasına ve Balkan devletleri üzerindeki muhtemel etkisinden dolayı antlaşmanın savaş sonuna kadar gizli tutulmasına bağlanmıştı. 12 Mart tarihli memorandumun içerdiği bu koşullar, ayın 20'sinde bir nota ile Rusya'ya bildirilecekti. Sazanov İngiltere'nin önerilerini kabul edecek, buna karşılık, Rusya'nın İran'da kendi bölgesinde hareket özgürlüğüne sahip olmasını isteyecekti, bu da bölgenin fiilen ilhak edilmesi demekti. Fransız hükümeti de Rusya'nın taleplerini kabul etmesine karşılık olarak, St. Petersburg'un Suriye ve Kilikya'yı Fransa'nın egemenlik alanı olarak kabul etmesini güvenceye almaya çalışıyordu. 15-17 Mart tarihli müzakerelerle Paléolog ve zorlukla da olsa bu amaca ulaşacaktı. Rusların birçoğu, Kilikya'nın Rus devletinin etkisi altında kurulacak olan Bağımsız Ermenistan'ın bir parçası olacağını umut etmişti. Fransa 10 Nisan'da Rusya'nın İstanbul'u ilhak etmesini resmen kabul edecek ve bunu da "İngiltere ve Fransa'nın başka yerlerde olduğu kadar Doğu'da da planlarını başarması" koşuluna bağlıyacaktı.

4 Mart tarihli Rus notasından itibaren birkaç hafta içinde geniş bir alanı kapsayan bölgede, siyasi ve toprak değişimleri için planlar geliştirilmişti. Antlaşma sağlandığında, Rusya'nın gerçek gücünün mazur göstereceğinden daha fazla, Rusya'ya hak tanındığı sık sık dile getirilen bir iddiadır. Bu da doğrudur. İngiltere ve Fransa, Gelibolu'ya büyük miktarlarda birlik sevk edip, bu güçleri orada uzun aylar boyunca tutmayı, kesin bir zafere oldukça yaklaşmayı başarmışlardı. Rus Dışişleri Bakanlığı'nın İstanbul Boğazı'na saldırma planı ise tam aksine, gerçekçilikten tamamiyle uzaktı. Rusya, savaş süresince Karadeniz'de hiç bir zaman Osmanlılara karşı deniz üstünlüğünü ele geçirememişti, 1915 Mart'ında Rusya'nın Boğazlar'a karşı hareket üssü olarak Bulgaristan'ın Burgaz limanını ele geçirme önerisini de hem İngiltere hem de Fransa veto etmişti. Ayrıca Rusya'nın Polonya'da uğradığı fecii yenilgi, üst düzey Rus askeri komutasının, bu tür riskli bir girişim için asıl savaş alanından birlikleri kaydırmaya isteksiz olduğu gerçeğini de teyit etmişti. Ancak Batılı ülkelerin cömertçe davranmalarının nedeni de, Rusya'nın bu kadar zayıf olmasıydı. İngiltere ve Fransa ile ittifaka düşmanca bakan, muhafazakâr güçlerin Petrograd'da güçlenmesi ve Almanya ile ayrı bir barış imzalayarak, Rusya'nın enerjisini Asya'da genişlemeye harcayacağı endişesi, Paris ve Londra'nın gerçek korkularından biriydi.

1880'lerin sonu ve 1890'larda Rus politikasına hakim olan ilkelere dönme olasılığı muhtemelen abartılmıştı. Bu politikanın temel yandaşı, eski Maliye Bakanı Kont Witte 1915 Mart'ında ölmüştü, ve Rusya'daki muhafazakâr ve potansiyel olarak Alman yanlısı çevreler de, kısa bir süre içinde, Almanya'nın görünüşte bağımsız bir Polonya devleti yaratma çabalarından rahatsızlık duymaya başlayacaklardı.Yine de böyle bir olasılık vardı[11] ve birçok açıdan rahatsız edici olmasına karşın Sazanov bu olasılığın gerçekleşmesinin önündeki temel engeldi. Bu yüzden Sazanov'un iktidarda kalması uğruna, İngiliz ve Fransız hükümetleri, önemli fedakârlıklarda bulunmaya hazırdılar. Bunu gerçekleştirmek için Rusya'ya çok önemli toprak tavizleri verip, Yunanistan'a yüz çevirdiler.[12] Sazanov istifa etme ve dolayısıyla Rusya'nın politika değişimine yol açma tehditini savurarak, İngiltere ve Fransa'ya şantaj yapıp, Rusya'nın isteklerini kabul etmeye zorluyordu. Ama İngiliz ve Fransız hükümetleri de bu süreçten, Rusya'nın, İstanbul Boğazı'nın İngiltere ve Fransa tarafından işgâl etmesini kapıda gördüğü zaman, duyduğu kadar hoşnuttular. 1915 Mart müzakereleri, bir kere daha, Rusya ve Batılı ortakları arasındaki güvenin ve ortak bakış açısının gerçekten ne kadar zayıf olduğunu gösteriyordu.

Çanakkale Boğazı'na saldın, Mart-Nisan ayının gizli antlaşmalarından önce, 19 Şubat'ta Çanakkale Boğazı'ndaki kalenin denizden topa tutulmasıyla başlayacaktı. Hâlâ kalelerin imha edilebileceği ve İstanbul'a giden yolun sadece denizden harekâtlar ile açılabileceği umut ediliyordu, bir kara harekâtı hâlâ düşünülmüyordu. Kısa süre içinde bu görüşün çok iyimser olduğu ortaya çıkacaktı. İngiliz donanmasının prestiji çok yüksek olduğu için, İstanbul'a denizden saldırının başarılı olacağına inanılıyordu. Osmanlı hükümeti, kenti boşaltmak ve Eskişehir'e taşınmak için hazırlık yapmıştı, Çanakkale'deki savunma hatları aslında çok zayıftı. Ancak 18 Mart tarihinde İngiliz ve Fransa filolalarının tam kadro saldırısı, mayınlar yüzünden dört savaş gemisinin batmasına yol açacaktı. Dört gün sonra, sadece deniz saldırısı fikrinden vazgeçilecekti. Daha şiddetle saldırılsa ve daha çok sayıda kayıp göze alınsa, 18 Mart saldırısının başarılı olup olmayacağı çok tartışılmıştır. Gün sonunda Osmanlı cephanesinin bitmek üzere olduğu bilinmektedir, müttefik komutanı Amiral Sir John de Robeck de aşırı temkinli davranmış olabilir. Ama saldın başarısız olmuştu, ve saldırının başarısızlığı, Jöntürklerin durumunu büyük ölçüde güçlendirmiş ve İngiliz ve Fransız ordularını, uzun ve pahalı bir kara harekâtına mahkum etmişti.

Bu harekâtın detayları burada pek de gerekli değildir. Müttefikler, ilk olarak, 25 Nisan'da karaya çıkmışlar, ama Osmanlı birliklerinin cesareti ve arazi koşulları, Gelibolu yarımadasında birkaç stratejik nokta dışında toprak kazanmalarını en-

gellemiştir. Ağustos ayındaki çıkartmalar da, kötü liderlik yüzünden daha başarılı olamamış ve harekâtın tam bir başarısızlık olduğu ortaya çıkmaya başlamıştır. Yarımadadan ayrılma karan, Aralık başında alınmış ve geri çekilme işlemi büyük bir başan ve alışılmamamış kadar az bir kayıpla, ay sonunda ve 1916 yılının ilk günlerinde tamamlanmıştır.

Çanakkale seferi, İtilaf Devletleri açısından sadece askerî başarısızlık olarak değil, Balkanlar'daki siyasî sonuçları açısından da tam bir felaketti. Osmanlılar zaferlerinin tadını çıkaracak durumda değillerdi, bunun nedeni kısmen Osmanlıların da müttefikler kadar ağır kayıplar vermiş olması, kısmen de Enver Paşa'nın ülkenin enerjisini, Kafkasya ve Orta Asya'nın fethi gibi boş hayaller peşinde harcıyor olmasıydı.[13] Ama bu yenilgi, Rus ordusunun Polonya'da uğradığı yenilgilerle birlikte açıkça müttefiklerin yanında savaşa giren herhangi bir Balkan devletinin, varlığını tehlikeye attığı anlamına geliyordu. Bu koşullar altında Üçlü İtilaf diplomasisi Balkanlar'da başarısızlığa mahkumdu, Ekim ayında Bulgaristan'ın Mihver Devletleri'ne katılması da bu başarısızlığın bariz bir göstergesiydi.

Müttefikler bunu engellemek için ellerinden geleni yapmışlardı. 1915 yazı boyunca İtilaf Devletleri diplomasisinin ana hedefi Bulgaristan'dı. Ama hâlâ, önceki sene karşılarına dikilen çözümsüz ikilemle karşı karşıyaydılar. Bulgaristan, Sırbistan'a rağmen Makedonya'yı ve Yunanistan'a rağmen, Kavala'yı talep ediyordu. Müttefikler Sırbistan ve Yunanistan'a bu fedakârlıkları yapmaları için çağında bulunabilirlerdi ve bulundular da, ama bu ülkelere yapacakları fedakârlığa karşın sadece söz verebiliyorlardı, Sırbistan'a Bosna-Hersek ve Dalmaçya sahilinin bir kısmı, Yunanistan'a da Batı Anadolu'nun bir kısmını söz verilmişti. Doğal olarak, her iki ülkede, tek taraflı bir pazarlık yapmaya pek hevesli değildi. İtalya'nın Mihver Devletleri'nin yanında savaşa girmesi, durumu daha da karmaşık bir hâle getirmişti. Savaş başladığından beri İtalya, desteği ve hatta tarafsızlığı için olası en yüksek fiyatı elde etmek için savaşan her iki tarafla da ustaca pazarlık etmişti, ama İtalya'nın İtalyan nüfusun çoğunlukta olduğu Trentino ve Trieste bölgelerini ele geçirme arzusunun, ülkeyi İtilaf Devletleri'nin safına iteceği de açıktı. Oysa İtalya'nın toprak konusundaki hırsları bundan çok daha öteye gidiyordu. İtalya'nın düşleri arasında Dalmaçya'nın ilhak edilmesiyle, Adriyatik'in İtalyan gölüne dönmesi ve Anadolu'da bir İtalyan İmparatorluğu kurulması da vardı. 26 Nisan tarihli gizli Londra Antlaşması ile İtalya'ya yardımına karşılık olarak Trentino, Istria ve Dalmaçya'nın büyük bir bölümünü alacağı sözü veriliyordu, Güney Dalmaçya, Sırbistan'a ait olacak ancak "tarafsızlaştırılacaktı". İtalya'ya Anadolu'nun paylaşımında "adil bir pay" sözü veriliyordu, İngiltere veya Fransa Alman kolonilerini ele geçirirse, İtalya'ya tazminat sözü veriliyordu. İtalya'nın Adriya-

tik'teki emellerinin Sırbistan ile çeliştiği aşikârdı, antlaşmanın imzalanması öncesindeki müzakerelerde, Sazanov Sırplara, Dalmaçya sahilinin daha büyük bir kısmının verilmesi için girişimde bulunmuş ancak başarılı olamamıştı. Sırbistan'ın Adriyatik Denizi'ne çıkışının kısıtlanmasının, Sırbistan'ın Makedonya'da fedakârlık yapma arzusunu arttırmayacağı açıktı.[14] İtalya'nın Anadolu'daki muğlak hak iddialarının büyük ölçüde Yunanistan ile çelişeceği de ortadaydı.

1915 Mayıs'ı sonunda İtilaf Devletleri, bu nedenle, Bulgaristan'a Osmanlı İmparatorluğu'na saldırması karşılığında, büyük toprak kazanımlan önerdiler. Öneri içinde Makedonya'nın büyük bir bölümü, Enez-Midye hattına kadar Osmanlı Trakyası ve muhtemelen Dobruca ve Kavala yer alıyordu, bu öneriye Sırbistan ve Yunanistan'ın tepkisi şiddetli oldu. Daha önce sadece tarafsız kalmasına karşılık Avusturya-Macaristan'ın benzer kazanımlar önerdiği Bulgaristan, 5 Haziran'da bu teklife cevap vererek, önerilen toprak kazanımının detaylarını soracaktı. İtilaf Devletleri bu soruya cevap vermekte çok zorlandılar. Balkanlar'da izlenecek politika konusundaki anlaşmazlıklan giderek artıyordu, Temmuz ayında Sırbistan'ın inadı yüzünden duygular alevlenmişti ki, Rusya, müttefiklerin Ragusa ve Split'i işgâl etmesini ve Makedonya'da taviz vermediği takdirde, Sırbistan'ın Adriyatik'e çıkışının önlenmesini önerdi. İngiltere'nin insatifiyle, Ağustos başında Bulgaristan'a sunulan yeni öneriler, sadece Yunanlılan daha da fazla kızdırmaya yaradı. Makedonya'ya karşılık Sırbistan'a Bosna-Hersek ve Adriyatik'te büyük tazminatlar önerilmesi, İtalya'nın muhalefetine yol açtı. Bulgaristan'ın desteğini karşılamak için gösterilen bu çabalar, büyük ölçüde sonuçsuz kaldı. Pashich 1 Eylül'de, Makedonya'nın büyük bir bölümünü Bulgaristan'a vermeyi kabul etti ama, bu savaş sonunda gerçekleştirilecekti. Buna karşılık Sırbistan sadece Bosna, Hersek ve Dalmaçya'da değil Hırvatistan, Slovenya ve Güney Banat'ta da toprak talebinde bulundu. Sırbistan'ın bu bölgelerde toprak kazanması, İtalya ve Romanya'da o kadar büyük bir düşmanlık yaratacaktı ki, Sırbistan'ın önerisi, çözdüğünden çok sorun yaratıyordu. Durmaksızın tekrar tekrar yinelenen bu müzakerelerin ve toprak kavgalarının altında Rusya'nın Polonya'daki yenilgisi ve gerilemesi yatıyordu. On sene sonra Grey, "bütün diğer tersliklerin üstüne, yaz boyunca süren Rus ordusunun yenilgileri geldi. Bu durum, ülkelerinin Bulgaristan ile diplomasi girişimlerini, sonuçsuz bir zaman ve çaba israfına çeviriyordu" diyecekti.[15] Özellikle Ağustos başında Almanların Varşova'yı ele geçirmesi, Bulgar hükümeti için, kazanacak gibi gözüken tarafa katılmak ve hâlâ şansı varken göz diktiği bazı toprakları ele geçirmek için güçlü bir teşvik yaratmıştı. Uzun süren tereddütlerden sonra, Kral Ferdinand muhtemelen Haziran kadar erken bir tarihte, Mihver Devletleri'ne katılmaya karar vermişti, ancak Rus yanlısı gruplar bu tür bir adıma

karşı hâlâ direniyorlardı. İttifak antlaşması, 6 Eylül'de imzalanacaktı. Aynı zamanda imzalanan gizli bir antlaşma ile, Sırbistan'a karşı savaş açması karşılığında, Bulgaristan'a Sırp Makedonyası, Kuzey ve Doğu Sırbistan'ın bir bölümünü alma sözü veriliyordu, bu takdirde Bulgaristan Avusturya-Macaristan ile sınır komşusu olacaktı. Romanya ve Yunanistan'ın İtilaf Devletleri safında savaşa girmeleri hâlinde, Bulgaristan, 1913 yılında bu ülkelere verdiği toprakları da geri alacaktı. Almanya 3 Eylül tarihli bir antlaşma ile Osmanlılan Trakya'nın bir bölümünü, Kral Ferdinand'a bırakmaya ikna etmişti. Almanya'nın bunu ne kadar rahatça başardığı, rakiplerinin Sırbistan'ı Makedonya konusunda ikna etmek için yaşadığı zorluklarla keskin bir çelişki oluşturmaktadır. Bu durum, Almanya'nın Balkan müttefiklerini çok daha etkili bir biçimde kontrol edebildiğini de göstermektedir.

İttifak antlaşmasını izleyen haftalarda Bulgaristan'ın düşman kampına geçmekte olduğunun ortaya çıkmasıyla, İtilaf Devletleri başkentlerinde Bulgaristan'ı sınırlamak veya tarafsız hâle getirmek için değişik öneriler tartışılacaktı. Ancak bu projelerin hepsi de sonuçsuz kalacaktı. Bulgaristan'ı sarmak için Romen-Yunan ittifakı oluşturma önerisi, Britianu'nun, müttefikler Balkanlar'a 400.000 kişilik bir kuvvet yollamadıkça, harekete geçmeyi reddetmesi üzerine havada kaldı.[16] İtilaf Devletleri bu kadar büyük bir kuvvet yollayacak durumda olsalardı, ne Yunan ne de Romen desteğine gerek duymayacaklardı. Bulgaristan kuvvetlerini harekete geçirirken, Sırbistan'ın önleyici bir saldırıda bulunma önerisine de, Bulgaristan'ın düşman kampına geçtiğine inanamayan Sazanov karşı çıkacaktı. Nihayet 4 Ekim'de müttefikler, Bulgaristan'da artık önemli bir sayıya ulaşmış olan Alman subaylarının 24 saat içinde geri gönderilmesini talep edeceklerdi. Bulgar hükümetinin bu talebi yerine getirmemesi, ertesi gün Bulgaristan ile diplomatik ilişkilerin kopmasına yol açacaktı.

Bulgaristan'ın savaşa girmesi, Sırbistan'ın sonu olacaktı. Ekim ayı başlarındaki Alman ve Avusturya saldırılarına Bulgarların Makedonya'ya saldırısı da eklenince, Sırbistan'ın oldukça uzun bir süreden beri, kendisinden önemli miktarda üstün olan düşmanlarına karşı, direnişi kırılacaktı. Alman saldırısının ilk günlerinde Belgrad, Kasım başında da Niş düşecekti. Kral ve ordudan geriye kalanlar, Karadağ ve Kuzey Arnavutluk üzerinden destansı bir yürüyüşten sonra Valona limanına ulaşacaklar, 1916 Nisan'ında Korfu adasına sığınacaklardı. Bulgaristan'ın savaşa müdahalesi, Sırbistan'ı yok etmeye yardımcı olmasının yanısıra, Yunanistan'da ciddi bir siyasî ve hatta ahlaki bir krize de yol açacaktı. 1 Haziran 1913 tarihli Sırp-Yunan antlaşmasına göre[17] Bulgaristan'ın saldırısı açıkça *casus foederis* oluşturuyordu. Bu koşullar altında Sırbistan'ın, antlaşmanın öngördüğü gibi birleşik savaş birliklerine 150.000 asker veremeyeceği de açıktı. Ama İtilaf

Devletleri kendi ülkelerinden bu sayıyı tamamlamak için gerekli gücü sağlarsa, şerefli davranış ilkeleri, Yunanistan'ın Sırbistan'a antlaşmanın öngördüğü gibi yardım etmesini gerekli kılıyordu. Tekrar iktidara dönen Venizelos 22 Eylül 1915 tarihinde, İtilaf Devletleri'ne, her biri antlaşmada belirtildiği miktarda askerle, birleşik orduya katkıda bulunursa, onların safında savaşa girmeyi önerdi. Ne Fransız Genelkurmay başkanı Joffre ne de Kitchener Balkanlar'a daha fazla adam göndermek konusunda istekli değildi, ama öneri kabul edildi. 3 Ekim'de İngiliz-Fransız güçleri Selanik'te karaya çıkmaya başladı. Ama Osmanlıların Çanakkale'de zafer kazanması, güçlü Bulgar ve Alman ordularının Sırbistan'ı çiğneyip geçmeye hazır beklemesi ve Rusya'nın Polonya'da ölümcül yenilgiler alması yüzünden, bir çok Yunanlı, sağduyu ilkelerinin ülkelerin tarafsız kalmasını gerektirdiğini düşünüyordu. Bu ikilem, Venizelos ve Kral Konstantin arasında en ciddi antlaşmazlıklara yol açacaktı. Kral, Yunanistan'ın savaşa girmemesi konusunda ısrarlıydı, Kralın bu tavrı, ülkeyi Bulgaristan ile feci sonuçlan olacak bir savaşa girmekten koruyacak, Venizelos 5 Ekim'de istifa etmek zorunda kalacaktı. Halefi Zaimis Sırplar için hiçbir girişimde bulunmayacağını hemen ortaya koyacaktı. Bu nedenle İngilizlerin, Sırbistan'ı korumak için Yunan-Romen ittifakı kurma önerisi de sonuçsuz kalacaktı, İngiliz-Fransız ordularının 200.000 asker yardımı sözü vermesi, ittifakı mümkün kılabilirdi. Aynı tür bir başka umutsuz teklif de, 17 Ekim'de Yunanistan'ın Sırbistan'a hemen yardım etmesi karşılığında, Kıbrıs'ı Yunanistan'a verme önerisiydi ama bu öneri de üç gün sonra reddedilecekti. Ayın ikinci yansında Yunan ordusunun hareket etmeyeceği aşikâr hâle gelmşti.

Ama Yunan yardımı olmaksızın, Sırplara etkili yardım götürme umudu çok azdı. Selanik'teki İngiliz-Fransız birliği, durumu değiştirecek sayıda değildi. Ancak 20.000 asker Selanik'e gönderilmişti.[18] Selanik'e çıktıktan birkaç gün sonra, birliği burada tutmanın nedeni ortadan kalkmıştı. İngiliz hükümeti mantıksal sonucu çıkanp, birliğin geri çekilmesi ve başka bir yerde kullanılması için baskı yapmaya başladı. Ama Fransa bu büyük Ege limanını elde tutmaktan yanaydı. Fransız bakanları, İtilaf Devletleri'nin bir dizi yenilgisinden sonra geri çekilmenin, Üçlü İttifak'ın Doğu'da ve Balkan ülkelerinde kalan prestiji üzerinde kötü bir etki yaratacağını öne sürdüler ve Fransızların dediği oldu. İzleyen aylarda Selanik'teki İngiliz-Fransız güçlerinin sayısı yavaşça arttı. 1916 yılında Adriyatik kıyısına korkunç geri çekilişten sonra tekrar oluşturulan Sırp ordusundan kalanlar da kendilerine katılacaktı. Daha sonra küçük bir İtalyan birliği ve bazı Yunan birlikleri de onlan güçlendirecekti. Bulgar ordusunun önemli bir bölümünü olduğu yere çivilemenin ötesinde, bu etkileyici karışım, İtilaf Devletleri'nin hedeflerine yardımcı olma konusunda çok az şey gerçekleştirecekti. Yunanistan'daki siyasî durumun belirsizliği ve

muhtemelen komutanı General Sarrail'in girişimcilikten uzak tutumu, savaş bitmeye yüz tutmadan önce birliğin büyük ölçekli ve başanlı saldırılardan uzak durduğu anlamına geliyordu. Mihver Devletleri'nin bakış açısından hiçbir şey daha iyi olamazdı. Hindenburg savaştan sonra "güçlerini Makedonya'dan çekilmeye zorlasaydık, Batı cephesinde ensemizde biterlerdi. Bulgar birliklerinin Balkanlar dışında kullanılmasına izin verip vermeme konusuna hep şüpheyle yaklaştım"[19] diye yazacaktı. Selanik'in İtilaf Devletleri tarafından işgâli hikâyesi, siyasî avantaj elde etmek için yapılan askerî saçmalıkların en iyi örneklerinden biridir.

Sonuç olarak, İtilaf Devletleri'nin ne generalleri ne de diplomatlarının 1915 yılında Balkanlar'daki başanlarından dolayı övünmek için bir nedenleri yoktu. Sırbistan yenilgiye uğratılmış, Bulgaristan düşman cephesine katılmış, Osmanlı İmparatorluğu tahmin edilmeyen bir canlılık göstermiş, Yunanistan ise giderek daha çok bölünme ve sallantı içine girmişti. İngiltere, Fransa ve Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması için birbirlerine bir dizi karmaşık planla bağlanmışlardı, ama ülkeler arasındaki derin görüş farklılıkları giderek daha keskinleşmişti.

Önceki iki yılın kayıp ve yenilgileri, 1916 Ağustos'unda Romanya İtilaf Devletleri yanında savaşa girince tazmin edilebilir gibi gözükmeye başlamıştı. Bu dönemde Romanya'nın tavrı da diğer Balkan ülkeleri gibi, diplomatik kaygılarla değil, savaşan orduların kaderiyle belirleniyordu. 1916 baharı ve yazı başında Fransa, maliyeti yüksek de olsa, Falkenhayn'ın Verdun'e saldırısına inatla karşı koymayı sürdürüyordu. İngilizler 1 Temmuz'da Somme'de büyük bir saldırıya geçtiler. Rusya'nın Haziran'da Bukovina'daki saldırısı büyük bir başan kazanacak ve Rusya 500.000 kişiyi savaş esiri alacaktı. Bu zaferlerin devam etmesi, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun çökmesi anlamına gelebilirdi. Britianu iki yıldır sıkı sıkıya sarıldığı tarafsızlık politikasını terk etmenin ve Transilvanya'yı ele geçirmenin zamanı geldiğine karar verdi. Bu tarihte bile Avrupalı Güçler'in çok iyi tanıdığı hâliyle sıkı bir pazarlığa girişti ve temkinli davranmaya devam etti. Romen hükümeti 4 Temmuz'da, çok ağır koşullarla savaşa girmeyi kabul etti. Romanya müttefiklerden büyük miktarlarda savaş malzemesi alacaktı. Müttefikler, ülkeyi Bulgar saldırısına karşı korumayı garanti etmeliydiler. Müttefikler, hem Batı hem de Doğu cephesinde saldırıya devam etmeli ve Mihver Devletleri'nin kaynaklarını Balkanlar'dan uzak tutmaya devam etmeliydiler. 23 Temmuz'da Chantilly'de İngiltere ve Fransa ile askerî antlaşma imzalandı, ancak Britianu antlaşmayı onaylamayı reddedecek, talepleri Rusya ile antlaşmayı geciktirmeye devam edecekti. Romanya mümkünse sadece Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile savaş yapmayı arzuluyor ve özellikle Bulgaristan'a savaş ilân etmekten kaçınmaya çalışıyordu.[20] Aynca Romanya'nın, İtalya gibi, Üçlü İttifak'a

tam üye olarak katılmasını talep ediyor ve toprak talepleri yerine getirilene kadar diğer müttefiklerinin de koşulsuz olarak barış antlaşmasını reddetmesini istiyordu. Bu küçük ve çok da iyi yönetilmeyen, bir ülkenin Başbakanı için oldukça küstahça bir tavırdı. Yine de Fransa'nın baskısı altında Rusya, Romanya'nın taleplerini kabul etti veya kabul ettiğini söyledi.[21] 17 Ağustos'ta Bükreş'te, Romanya ve müttefikleri arasında antlaşma imzalandı. Antlaşma, ülkenin varolan sınırlarını garanti ediyor ve Romanya'ya Transilvanya, Bukovina ve Temeşvar eyaletinden Banat'ı alma sözü veriyordu. Aynı anda bir de askerî antlaşma imzalanmıştı. En son ana dek Romanya Kraliyet Konseyi'nin muhafazakâr üyeleri, tarafsızlık politikasını desteklemeyi sürdüreceklerdi, ama 27 Ağustos akşamında Romanya, Avusturya-Macaristan'a savaş ilân edecekti. Birkaç gün içinde Almanya, Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu da Romanya'ya karşı savaş ilân edeceklerdi.

İzleyen haftalarda Romenler, direnişle karşılaşmadan Transilvanya'nın büyük bir bölümünü işgâl edeceklerdi, ancak Britianu'nun kendi gücünün sınırlarını aştığı kısa zamanda ortaya çıkacaktı. Haziran ayında Rus saldırısı tam gücüyle devam ederken, orta karar Romen Ordusu, Habsburg İmparatorluğu'nun varlığını tehlikeye düşürebilirdi. Ancak Eylül ayında Rus ilerleyişi kontrol altına alınıp, Rus ordusunun morali kayıplar ve malzeme eksikliğinden dolayı bozulmaya başladığında, Romanya çok az kalıcı zarar verebilirdi. Mareşal von Mackensen komutasındaki birleşik Alman, Bulgar ve Osmanlı ordusu Tuna'yı geçecek ve Alman güçleriyle desteklenen Avusturya birlikleri Transilvanya'da kaybettiği toprakları geri almaya başlayacaktı. Selanik'teki İngiliz-Fransız birliklerinin saldırısı sonucunda, küçük bir önem taşımanın ötesinde bir değeri olmayan çok az toprak elde edilebilecekti. 6 Aralık'ta Bükreş düştü. 1917 yılının Ocak ayında Romanya'nın üçte ikisi düşman işgâli altındaydı. Kral ve hükümet Yaş'a kaçmış ve Bükreş'te Alman yanlısı bir hükümet iktidara getirilmişti. Ordudan geride kalanlar Boğdan'ya çekilecek ve Rusya'nın çöküşü, daha uzun süre direnmeyi imkânsız kılana kadar Boğdan'ı elinde tutmayı da başaracaktı. İşgâl edilen bölge değerli bir ödüldü, ekonomik açıdan Belçika dışında Mihver Devletleri'nin elinde geçen en değerli bölgeydi. Bölgeden umutsuzca gerek duydukları bol miktarda hububat ve petrolü temin edebilirlerdi. Daha Bükreş düşmeden önce bile, işgâl edilen eyaletlerden Almanya'ya hububat ihracatının başlamış olması önemli bir göstergedir, askerî yönetim kurulmadan önce bölgenin ekonomik açıdan sömürülmesi için planlar hazırlanmıştı bile.

1916 sonunda Balkanlar savaşın ilk iki yılındaki uluslararası öneminin büyük bir bölümünü kaybetmişti. Bölge ülkeleri birer birer savaşa çekileceklerdi, siyasî açıdan bölünmüş ve askerî açıdan üçüncü sınıf bir ülke olan Yunanistan ise

hâlâ tarafsızlığına sanlıyordu. Sırbistan ve Romanya'nın çöküşü İtilaf diplomasisinin manevra alanının çok daraldığı anlamına geliyordu. Balkan devletleri arasında büyük birlikler kurma, Balkan ülkelerinin hep birlikte Avusturya-Macaristan veya Osmanlı İmparatorluğu'na saldırması hayalleri ise geçmişte kalmıştı. Savaşan tarafların dikkati çok daha gerçek ve önemli konulara, Rusya'da yaklaşan devrim, ABD'nin tavrı, ülkenin kendi sınırlan içinde artan huzursuzluk ve gerilime çevrilmişti. Savaşın ikinci yarısında, Balkanlar siyasî ve askerî açıdan arka bahçeye dönüşeceklerdi.

Her iki taraf da Yunanistan'da giderek patlamaya hazır gözüken durumu göz ardı edemiyordu. Venizelos'un 1915 Ekimi başlarında istifa etmesi, İtilaf Devletleri ve Venizelos'un halefi monarşist kabineler arasındaki sürtüşmenin artmasına yol açmıştı. İtilaf Devletleri'nin tavn, muhaliflerinin Atina'da güçlendiğini görmeleri veya gördüklerini sanmalannın bir sonucu olarak giderek daha ödün vermez bir hâle geliyordu. Kasım ayı sonunda Yunan hükümetini, Selanik'teki birliklerini geri çekmeye zorlayacaklardı. İzleyen aylarda General Sarrail'in Alman ve Avusturya konsoloslarını Selanik'ten atması, Yunan hükümetinin onayı olmadan Yunan kara sulanna müttefiklerin mayın döşemesi gibi konularda küçük anlaşmazlıklar yaşanmaya devam edecekti. Daha da önemli olan gelişme, Alman yanlısı Skouluodis kabinesinin Korfu'da tekrar düzene sokulan Sırp ordusunun, Selanik'e varmak üzere Yunan topraklarından geçmesine izin vermeyi reddetmesiydi. Karasu vadisinin başında yer alan Rupel Kalesi de 1916 Mayıs'ında her hangi bir direniş olmadan Bulgarlara teslim edilmişti. Bu gelişme, amaçlandığı gibi, müttefik kuvvetlerinin Selanik'teki hareketlerini engelliyor, Londra ve Paris'e Yunanistan'ın fiilen Mihver Devletleri'nin müttefiki olduğunu gösteriyordu.

İngiltere-Fransa'nın cevabı hızlı ve şiddetli oldu. Fransız Generali Moreau yönetimindeki askerî kuvvet Salamis'e gönderildi ve 21 Haziran'da Yunan hükümetine karşı koymaya gücünün yetmeyeceği bir ultimatom sunuldu. Yunan ordusu barış dönemi boyutlarına indirilecek, Skouloudis kabinesi görevden alınacak ve yeniden seçim yapılacaktı. Atina Emniyet Müdürü görevden alınmalı, Alman ajan ve propagandacılar ülkeden kovulmalıydı. Sonuç olarak, İtilaf Devletleri'ne en az düşman olan, Venizelos karşıtı, politikacı Zaimis başbakanlığa atanacak ve İtilaf Devletleri, Atina'da geçici bir süre için eski etkilerine kavuşacaklardı. Ancak Yunanistan bağımsız bir ülke olmaktan çıkmıştı. Artık Yunanistan tehdit ve baskılarla hükümeti isteklerine boyun eğdirtmeye çalışan Mihver Devletleri ve rakiplerinin, egemen olmak için mücadele ettikleri bir arenaya dönüşmüştü. 1916 yazında Alman-Bulgar kuvvetleri çok az direnişle karşılaşarak, Doğu Makedonya'yı ele geçirdiler. Eylül ayında Kavala ele geçirilmiş ve Kavala garnizonu Almanya'da

enterne edilmişti. 4 Ekim'de kabine Bulgaristan'a hemen savaş ilân edilmesine karar verdi, ama Kral buna razı olmayı kabul etmedi ve hükümet düştü. Ülkenin bölünmüşlüğü ve aczi en dibe vurmuştu. Eylül başında İngiliz-Fransız deniz gücü, Yunan posta ve telgraf sisteminin İtilaf Devletleri'nin kontrolüne verilmesi ve Alman ajanlarının kovulması talebiyle Salamis'e gönderilmişti. Aynı zamanda Selanik'te, Kral'ın politikalarına muhalefet için Venizelos yanlısı Ulusal Savunma Birliği de kurulmuştu. Ayın 25'inde Venizelos Girit'e gitmek üzere Atina'dan ayrıldı. Doğduğu adada, hükümete karşı silahlı direniş ilân etti. Venizelos'un tavrı diğer adalarda da hemen destek bulacaktı; 9 Ekim'de Venizelos Selanik'e gitti ve geçici hükümeti kurdu. Aynı anda Salamis'teki müttefik birliğinin kumandanı, Yunan filosunun bir bölümünün kendilerine teslim edilmesini, ülkenin liman ve demiryolu sisteminin İtilaf Devletleri'nin denetimine verilmesini talep etti. Çaresiz Yunan hükümeti resmî bir protesto çektikten sonra, bu koşulları kabul etti. Ülkeyi ziyaret eden Fransız temsilcisi ile yapılan bir dizi görüşmeden sonra, 23-24 Ekim tarihinde Kral Konstantin birliklerini Peleponez'e geri çekmeyi önerdi ve Venizelos'un Selanik'te topladığı ordunun sadece Bulgarlara karşı kullanılacağı güvencesi verilirse, ordusunu silahsızlandırmayı da önerdi.

Modern tarihte hiçbir devlet, 1916 yılının ikinci yarısında Yunanistan'ın yaşadığı kadar utanç verici olaylar yaşamamıştı ve bu olaylara tepki gösterilmesi de kaçınılmazdı. Tepki Aralık ayının başında geldi. 1 Aralık'ta Salamis'ten gelen, İngiliz ve Fransız birliklerinden oluşan küçük bir kuvvet, Yunan hükümetinin iyi niyetinin garantisi olarak, Yunanistan'ın İtilaf Devletleri'ne teslim etmeyi kabul ettiği bir miktar savaş malzemesini almaya geldi. Bu birliklere Yunan askerleri ateş açtı ve grup tekrar gemiye çıkmak zorunda kaldı. İtilaf Devletleri bu duruma, Selanik'teki Venizelos yanlısı hükümeti tanıyarak ve Yunanistan'ın kuşatma altına alındığını ilân ederek tepki gösterdiler. Ayın 14'ünde Yunan ordusunun müttefik denetimi altında Peleponez'e geri çekilmesini talep ettiler. Zayıf durumda olanın doğal silahları olan erteleme ve dalavere ile Yunan hükümeti, bu taleplere tam olarak uymamayı başardı. Tarafsız ülkelerde, ve özellikle de ABD'deki kamuoyu, ülkelerinin Kral Konstantin ve destekçilerine karşı aşırıya kaçmasını engelliyordu, zaten İngiltere savaşa Belçika'nın tarafsızlığını korumak için girmemiş miydi? İtilaf Devletleri başka konularda olduğu gibi Yunan sorunu konusunda da bölünmüş durumdaydı. İngiltere, müttefiklerine kıyasla, Venizelos'a daha sıcak bakıyordu. İtalya ve Rusya ise İtilaf Devletleri'ne sıcak bakan Yunan hükümetinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun yağmasında kendilerine rakip olabileceğinden korkuyorlardı. Fransa ise ortada tavır almıştı. Yeni müttefik kuvvetleri komutanı Fransız Jonnart'ın 1917 Haziran'ında Atina'ya gelişinin arkasında, kısmen müttefikler

arasında daha çok birlik sağlamak arzusu yatıyordu. Rusya'da monarşinin çöküşü ve İtalya'ya Anadolu'da[22] geniş bir egemenlik alanı söz verilmiş olması, bu ülkelerin Yunanistan'da oldukça sert önlemler alınmasına istekli olmasına yol açmıştı. Jonnart, mümkünse barışçı yöntemlerle kralın tahttan feragat etmesini sağlama emrini almıştı. Bunu da başardı. 11 Haziran'da Kral Konstantin'e 24 saat içinde tahttan feragat etmediği takdirde Atina'nın topa tutulacağını belirten bir ültimatom sundu. Kral kent dışındaki evine çekildi ve birkaç gün içinde de İsviçre'ye gitmek üzere ülkeden ayrıldı. İkinci oğulu Alexander, onun yerine tahta geçti.[23] İtilaf Devletleri'nin zaferi resmen tamamlanmıştı. Yunan sahillerindeki kuşatma ayın 17'sinde kaldırıldı ve Venizelos ayın 27'sinde bakanlığı kurdu. 2 Temmuz'da Yunanistan müttefiklerin cephesinde resmen savaşa girdi.

Yunanistan 1914-1917 döneminde çok zor durumda kalmıştı. Ancak Yunanistan'ın bu dönem tarihini harcanan fırsatlar dönemi olarak değerlendirmemek de imkânsızdır. Ülkenin coğrafyası, Yunanistan'ı Balkan yanmadasının diğer bölgelerine göre müttefiklerin baskısına çok daha açık bir hâle sokuyordu ve Yunanistan'ı İtilaf Devletleri'ne doğru iten gruplar daima güçlü olmuştu. Yunanistan, savaşa Çanakkale seferinin başında girmiş veya Sırbistan'ın savunmasına katkıda bulunmuş olsaydı, varoluşunu tehlikeye sokmadan savaşta şerefli bir rol oynayabilirdi, İngiliz ve Fransız deniz gücü her zaman Yunan adalarını ve büyük bir olasılıkla Peleponez'i de koruyabilirdi. Buna karşılık kendisine büyük toprak kazanımları sözü verilmiş ve hatta kendisine muhtemelen Kıbns ön ödeme olarak verilmiş bile olabilirdi. Ancak Yunanistan bölünmüş bir durumda savaşa girdiğinde, savaşa katılışı ABD müdahalesinin gölgesinde kalacaktı.

Venizelos yanlılarının başan kazanmasından çok önce Ortadoğu'daki bütün durum iki yeni gelişme ile baştan aşağı değişmişti: Arap isyanı ve Rusya'nın çöküşü.

1914 yılında bilinçli milliyetçilik hâlâ Arap dünyasının birkaç bölgesiyle (özellikle Suriye) ve bazı toplumsal kesimlerle (subaylar ve entelektüeller) sınırlıydı. Ancak Osmanlı yönetiminden duyulan huzursuzluk yaygındı. Savaşın gerilimi, özellikle de Suriye valisi olan Cemal Paşa'nın 1915 baharı sonrasında, ülkedeki milliyetçi örgütleri ezme çabalan da hoşnutsuzluğu arttınyordu. 1914 Şubat'ı kadar erken bir tarihte, izleyen senelerde milliyetçi Arap hareketinde önemli bir rol oynayacak olan, Mekke Şerifi Hüseyin, Osmanlı yönetimine karşı İngiliz desteği sağlama olasılığını görüşmek için o tarihlerde Mısır Başkonsolosu ve İngiliz ajanı olan Kitchener'e yanaşmıştı. Hüseyin yaşlı bir adamdı ve Batılı görüşlerle pek de teması olmamıştı. Sadece Hicaz'a yeni Osmanlı valisi atanmasıyla tehdit edildiğine inandığı otoritesini korumak ve Mekke Emirliği'nin kendi ailesinin elin-

de kalmasını güvenceye almak istiyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nu yok etmeyi istemiyordu; Osmanlıların savaşa girmesinden birkaç hafta önce Sultan ve Enver Paşa'yı, savaşa karışmak feci sonuçlar doğurabileceği için tarafsız kalmak konusunda uyarmıştı.[24] Ayrıca etkili olması açısından otoritesi oldukça sınırlıydı. Orta Arabistan'ın hakimi olan İbni Suud ve Yemen İmamı ile ilişkileri kötüydü. İngiltere her iki kişi ile müzakerelerde bulunuyordu. Suriye'nin görece gelişmiş ve eğitimli Arapları kendi tebaalarını barbarlar olarak görüyorlardı. Yine de onları, Osmanlılara karşı silah olarak kullanma olasılığı göz ardı edilemezdi. Eylül ayında Savaş Bakanı olan Kitchener, Osmanlı İmparatorluğu Mihver Devletleri'ne katılırsa, Hüseyin'in tavrının ne olacağını kolaçan etmeye koyuldu. Ekim sonunda, İngiltere'den yana tavır alırsa Hüseyin'in konumunu ve onu dış saldırılara karşı korumayı garanti etti.

İzleyen birkaç ay içinde Şerif temkinli bir biçimde, Osmanlılara karşı savaş konusunda komşularının tavırlarını değerlendirmeye çalıştı ve İngilizlerin missilemesinden korktuğu gerekçesiyle, Sultan'ın Kasım ayında ilân ettiği Cihad çağrısını desteklemeyi reddetti. Suriye ve Irak'taki Osmanlı ordusunda görev yapan bazı Arap subaylar 1915 yılının Ocak ayında ona, Osmanlılara karşı isyan hareketine önderlik etmesini önerdi. Kısa bir süre sonra milliyetçi gruplarla temas kurması için oğlu Faysal'ı Şam'a gönderdi, ancak büyük bir temkinlilikle hareket etmeyi sürdürdü, Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Henry MacMahon ile sürdürdüğü görüşmeler 1915 Temmuz'undan 1916 Şubat'ına kadar uzadı. 1915 Ağustos'unda Hüseyin kendi yönetimi altında kurulacak olan Arabistan, (Filistin de dahil olmak üzere) Suriye ve Irak'ın bağımsızlığının, İngiltere tarafından tanınması koşuluyla savaşa girmeyi önerdi. Ayrıca bir Arap Halife ilân edilirse, İngiltere onu da tanımaya hazır olmalıydı. Doğal olarak Şerif bu görev.için kendisini düşünüyordu. MacMahon cevabında kesin bir yanıt vermekten kaçınıyordu, ancak 24 Ekim'de İngiltere'nin, nüfusun tam olarak Arap olmadığı bazı Batı bölgeleri dışında, Suriye'nin bağımsızlığını tanımaya hazır olduğunu belirtecekti.[25] Bu söz, Fransa'nın çıkarları göz önüne alınmadan verilmişti. Ayrıca Araplar, bağımsızlıklarını elde ettikten sonra İngiltere'nin Basra ve Bağdat vilayetlerindeki özel durumunu tanıyacak ve sadece İngiliz danışmanlar kullanacaklardı. Bu teklifin yapıldığı nota, daha sonra öngörülmemiş bir önem kazanacak, Arapların çok uygunsuz ve çılgınca bazı hak iddialarının temelini oluşturacaktı. Bu olayların en fazla tanınan tarihçisi bu belgenin "Arap milliyetçiliği hareketi tarihinde en önemli uluslararası belge olarak görülebileceğini" ilân edecekti.[26] Hüseyin ise, İngiltere'nin tanımayı reddettiği Halep ve Beyrut üzerindeki hak iddialarını sürdürecekti. İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu ile ayrıca barış antlaşması imzalamama ve

barış antlaşmasının nihaî müzakerelerinde kendisine destek vermeye söz vermesini de isteyecekti. 21 Aralık'ta Fransız hükümeti, Şam, Hums ve Halep'in (yani Suriye'nin büyük bir bölümünün) Araplar tarafından yönetilmesine, Fransız etkisi altında olması şartıyla razı olacacaktı. 1916 başında Hüseyin ve MacMahon arasındaki müzakereler, barış yapılana kadar Suriye sorunun ertelenmesi konusunda anlaşma sağlanmasıyla sonuçlanacaktı. Öte yandan 1915 Aralık ayında İngiltere İbni Suud'un konumunu ve bağımsızlığını kabul etmişti, bu antlaşma Şerif'in emelleri ile çelişiyordu.[27]

Hüseyin, 1916 Ağustos'unda isyan başlatmayı amaçlıyordu ama, bazı Alman uzmanlarla birlikte Suriye'den güçlü bir Osmanlı ordusunun Hicaz demiryolu ile Medine'ye gönderilmesiyle bir an önce harekete geçmek zorunda kalacaktı. Haklı gerekçelerle, bu adımın, kendisine karşı bir hareketin başlangıcı olmasından korkarak, 10 Haziran'da Mekke ayaklanması ile Arap isyanını başlatacaktı. 5 Ekim'de kendini Arabistan Kralı ilân edecek ve Aralık ayında İngiliz hükümeti, Hüseyin'i bağımsız Hicaz'ın hakimi olarak tanıyacaktı. Başlangıçta hareket çok ağır ilerliyordu. Gerçekten de 1916 yılında, Osmanlı İmparatorluğu Doğu ve Güney cephelerinde önemli başarılar kazanmıştı. Mezapotamya'da, Basra'da konuşlandırılmış olan İngiliz kuvvetlerinin Bağdat'ı fethetme girişimleri, 1915 Kasım'ında kontrol altına alınmıştı; ertesi yılın Nisan ayında, söz konusu İngiliz birliklerinin bir bölümü, Kutü'l-Amare'de teslim olmak zorunda kalacaktı. 1916 Nisan'ında Osmanlıların Mısır'a saldırısı kolayca geri püskürtülmüştü ama (Osmanlı İmparatorluğu'na karşı girişilen bütün harekâtların temel sorunu olan) ulaşım problemleri, İngilizler'in Sina çölü dışında, fazla bir yer almasını önlemişti. Suriye ve Lübnan'da yaşanan ciddi kıtlık, Osmanlıların durumunu sarsmakta, İngilizler ve Araplardan çok daha etkili olacaktı.

Ayrıca Hüseyin'in takipçilerinin, sistematik ve sürekli, askerî harekât kapasitesi oldukça düşüktü. Deneyimli bir Sudan subayı, onlan, 1916 Ekim'inde belki biraz abartıyla "korkak ve disiplinsiz bir güruh"[28] diye tanımlıyordu. Ayaklanma, Arap ülkeleri kadar dış dünyada da, psikolojik ve siyasî açıdan önemli sonuçlar doğuracaktı, ancak olayın romantik yönünün çekiciliğine kapılan birçok tarihçi, ayaklanmanın askerî önemini abartma eğilimindedir. Ayaklanma ve ayaklanmanın başanlarına olumlu bakan bir yazar bile, 1917 yılı başında ayaklanmanın silah gücünü 28.000 olarak tahmin etmektedir.[29] İngiliz malzemeleri ve teknisyenlerinin yardımıyla Araplar, Vech ve Akabe'nın ele geçirilmesi gibi bazı başanlar elde etmiştir. Hicaz demiryolu defalarca kesilmiş ve demiryolundaki trenler yok edilmiştir. Arap kuvvetleri içinde görev yapan Albay T. E. Lawrence'ında dahil olduğu İngiliz subay grubu, bu faaliyetlerde büyük bir rol oynamışlardı. Ama

bu faaliyetler, Filistin'de Osmanlıların durumunun sarsılmasından çok önce gerçekleşmişti. 1917 Nisan'ında Mısır'dan saldırıya geçen İngiliz kuvvetleri, Gazze'da yenilmişlerdi, ama Mezopotamya'da kazanılan önemli bir başarı ,bu yenilginin etkisini ortadan kaldıracak, Bağdat Mart ayında İngilizlerin eline geçecekti. Aynı yılın Kasım ayına kadar, General Allenby'nin desteklediği ve yönettiği Mısır Keşif Kuvvetleri, Beer-Şeba ve Gazze arasındaki Osmanlı hatlarını yaramayacaktı. Hattı yarmayı başarınca, kuvvetler biraz daha hızlı ilerlemeye başlayacaklardı. Aralık ayında Kudüs düşecekti, ama bunu Osmanlı karşı saldırılan ve İngiliz güçlerinin yeniden düzenlemesi için uzun bir ara dönem izleyecekti. 1918 yılının Ekim ayına, yani savaşın son günlerine kadar, Şam alınamayacaktı.[30]

Müttefikler arasında Suriye ve Mezopotamya'nın siyasî geleceği, en azından temel ilkeler açısından kararlaştırılmıştı. Fransa'nın Suriye'de iyi bilinen geleneksel çıkarları vardı; Rusya'nın 1915 Mart'ında Boğazlar bölgesinde büyük hak iddialarında bulunarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasının önünü açmasıyla birlikte bazı Fransız devlet adamları İngiltere ile bir antlaşma yapılarak, bu iddiaların güvenceye alınmasını önermeye başlamışlardı. 23 Mart'ta Delcassé iki ülkenin bir araya gelerek, Anadolu ve Doğu'daki emellerini açıklığa kavuşturmalarını önerdi ama Grey bu öneri için zamanın erken olduğunu düşünüyordu. Grey, Ortadoğu'da, Mekke ve Medine'deki Kutsal Yerler'in etrafında yoğunlaşan, büyük ve bağımsız bir İslam devleti kalmasını istiyordu, bu amaç da, Fransa'da pek sıcak karşılanmıyordu. Ancak 21 Ekim 1915 tarihinde, Osmanlı yönetimine karşı Arap ayaklanması ihtimali ve Hindistan Dairesi'nin, Mezopotamya'nın İngiltere'nin himayesine girmesi arzusu arttınca İngiltere, Fransa hükümetine müttefiklerin zaferi sonarsında Anadolu ve Arap ülkelerinde yeniden çizilecek olan sınırlar konusunu görüşmek üzere, Londra'ya bir temsilci göndermesini önerdi. Kasım ayında Fransa'nın eski Beyrut Başkonsolosu Georges Picot Londra'ya geldi, izleyen haftalar boyunca İngiltere'nin temsilcisi olarak görev yapan Savaş Kabinesi Bakan Yardımcısı Sir Mark Sykes ile bir dizi görüşme yaptı.

Bu görüşmelerin sonucu, bütünü itibariyle İngiltere'nin bakış açısına uygudu. Sykes'in görüşmelerin ilk aşamalarında teklif ettiği, Beyrut'un Suriye'de kurulacak olan Arap devletinin içinde yer alması önerisinden vazgeçilecekti. Ancak 3 Ocak 1916 tarihinde imzalanacak olan antlaşma ile Fransa, İngiltere'nin Bağdat'a kadar uzanan bölge içinde, Mezopotamya'yı kontrolü altına almasını ve Hayfa ve Akkâ limanlarını almasını kabul etmişti. İngiltere'nin denetlediği veya egemen olduğu hilal biçimindeki bölge, Basra'dan Filistin sahiline kadar uzanacaktı. Picot, Filistin'in bir tür uluslararası rejim altına alınmasını da kabul edecekti. Bu koşullar, Fransa için önemli ödünlerdi. Fransa, Filistin'in Suriye'nin bir parçası olarak

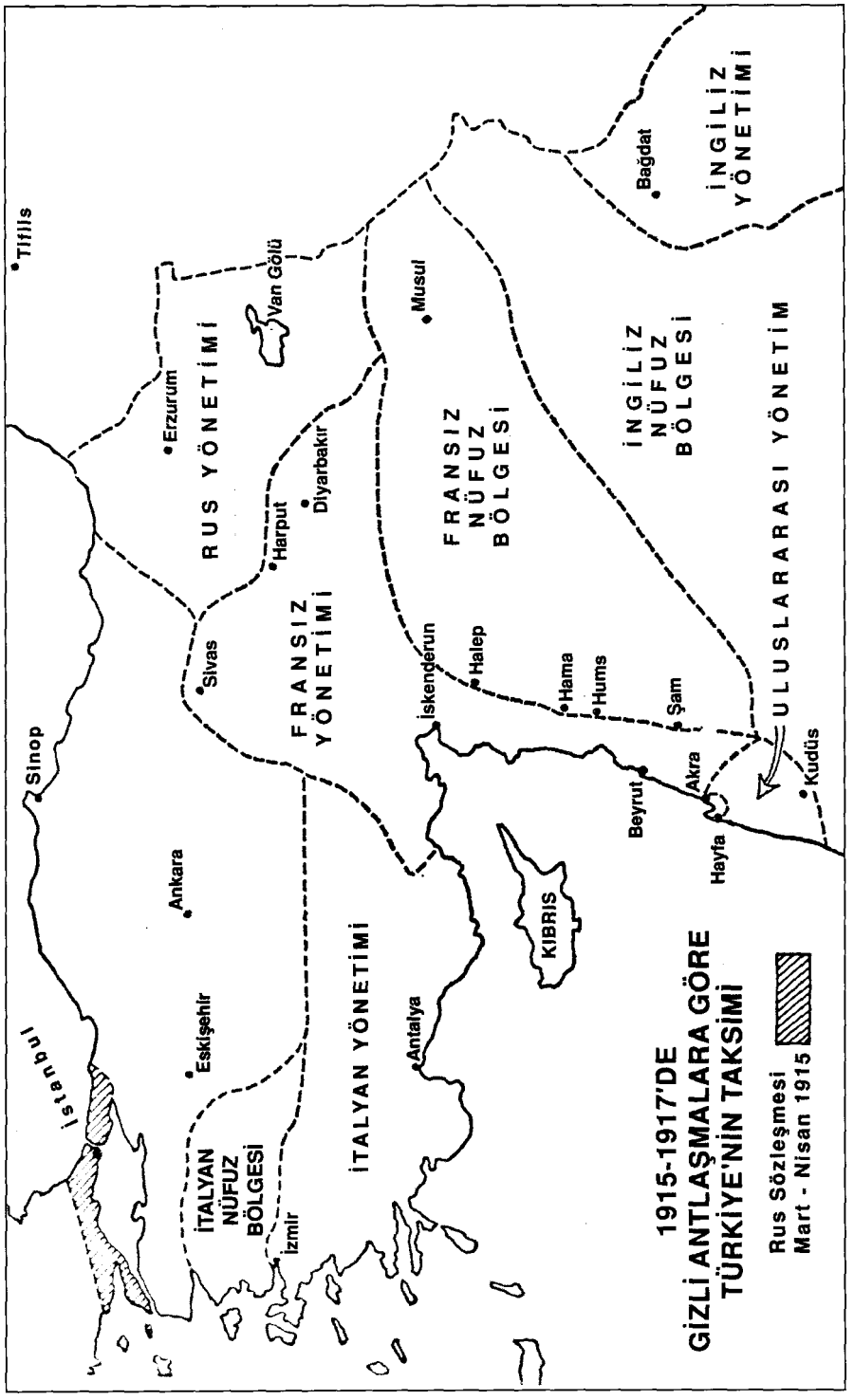
görülmesi ve dolayısıyla da bölgenin sadece Fransa'nın egemenliği altında bulunması iddiasından vazgeçiyordu. Fransa, İngiltere'ye doğu Suriye'de büyük ancak çok da değerli olmayan bir kuşak sözü de veriyordu, bu da Fransa'nın geleneksel hak iddialarında bir başka değişiklik demekti. Bu ödünlere karşılık, Fransa'ya verilen arazi çok büyüktü. Fransa doğrudan veya dolaylı olarak, Suriye'nin sahil bölgesini ve Kilikya'nın tümünü, denetimi altında tutacaktı. İran sınırına kadar uzanan Suriye'nin arka bölgesi de Fransa'nın etki alanı içinde yer alacaktı.

3 Ocak antlaşması sadece İngiltere ve Fransa'yı ilgilendiren bir antlaşmaydı. Gelecek dört ay süresince bu antlaşmanın Rusya tarafından da kabul edilmesi için uzun süren müzakeler yapıldı. Müzakerelerin ilerlemesinin önündeki engel, Rus hükümetinin, Ermenistan'ın bir bölümünün, Fransız etki alanında bulunmasına itirazıydı. Petrograd'da Rusya'nın himayesi altında, bağımsız Ermenistan görüşü hâlâ revaçtaydı. Bir başka sorun ise, Fransa'nın etki alanının İran sınırına kadar uzanmasıydı. Rusya bu durumu haklı olarak, Rusya'nın Kafkaslar'dan güneye doğru genişlemesinin önünde duran bir engel olarak görüyordu. Rusya'nın Anadolu'da talep edeceği sınırlar konusunu değerlendirmek üzere, 14 Mart'ta uzmanlardan oluşan bir komite kurulacaktı. Komitede görev yapan donanma temsilcisinin Sinop limanının da Rus etki alanında yer almasını talep etmesi, Fransa-Rusya anlaşmazlığında yeni bir sorun oluşturacaktı. Fransa'nın, 3 Ocak tarihinde İngiltere ile yaptığı antlaşmayı değiştirilemez bir antlaşma olarak kabul ettirtme çabalarına karşın, oldukça sorunlu da olsa uzlaşma sağlanacaktı. 11 Mart tarihinde, Picot ile görüşmelere katılmak için Rusya'ya giden Sykes, Fransa'nın Kerkük vilayeti üzerindeki iddialarından vazgeçmesi karşılığında, Sivas-Harput-Kayseri bölgesinde ek toprak önerecekti. Bu öneri, 26 Nisan tarihli Rus-Fransız Antlaşması ve 16 Mayıs 1916 tarihli İngiliz-Fransız ve 23 Mayıs tarihli İngiliz-Rus antlaşmalarının da parçası olacaktı. Bu antlaşmalar, Rusya'ya Van, Bitlis, Erzurum ve Trabzon eyaletlerini, bir başka değişle Ermenistan ve Kürt bölgelerinin önemli bir kısmını verme sözü veriyordu. Bu bölgenin büyük bir kısmı, yaz sonundan önce Rus ordusu tarafından fethedilmişti bile. Bu antlaşmalar, İngiltere ve Fransa'ya, Mezopotamya ve Batı Suriye'de doğrudan yönetecekleri bölgelere ek olarak, devasa etki alanlan da sağlıyordu. Fransa'nın etki alanı Suriye'nin kalan bölümünü, Musul vilayetini kapsayacak ve İran sınırına kadar uzanacaktı. İngiltere'nin etki alanı, uluslararası denetime bağlı olan Filistin ve Mezopotamya arasında daha değersiz olan toprakları da içerdiğinden, daha da büyüktü. Bu etki alanlarında bir Arap devleti veya devletler konfederasyonu kurulacaktı. Rusya'nın Sinop üzerindeki hak iddiası boşlukta bırakılmıştı. Rusya'nın sınırlarının Trabzon'un batısına, Karadeniz kıyısına doğru ilerletilmesine karar verilmişti. Rus-

ya'nın Karadeniz'de İngiltere'ye ticaret serbestisi tanıması konusundaki müzakereler Eylül ayına kadar sürmüş ancak çok az sonuç elde edilmişti. 1915 Kasım'ı ve 1916 Mayıs'ı arasında, müttefiklerin kendi aralannda yaptığı müzakereler, ülkeler arasındaki bölünmeleri olduğu kadar bu ülkelerin işbirliği yapma isteklerini de göstermekteydi.

Her iki ülkede yaşayan birçok kişi, İngiltere ve Fransa'nın Yakındoğu konusundaki düşmanlıklannı çok daha açık görmeye başlamıştı.[31] Paris'te, savaş sona erince İngiliz kuvvetlerinin Fransa'ya ayrılan etki alanı ve toprakları denetliyor olacak olmasının yarattığı endişe artıyordu. Rusya ve Batılı güçleri bölen karşılıklı güvensizlik eskisine oranla daha da artmıştı, Çar rejiminin giderek çözülmekte oluşu Rus devlet adamlarının gizli antlaşmalarda belirlenen haklannda noktasına kadar inat etmelerine yol açıyordu. Son tahlilde Almanya kendi görüşlerini, artık kendi uydusu hâline gelen müttefiklerine kabul ettirebiliyor, bu da Mihver Devletleri'ne birlik ve tutarlılık kazandırıyordu. Ama ne Fransa ne de İngiltere, birbirlerine ve hatta çözülmekte olan Rusya'ya, Almanya'nın Avusturya-Macaristan, Osmanlı İmparatorluğu veya Bulgaristan'a davrandığı gibi davranabilirdi.

1916 yılının ikinci yarısı, uluslararası duruma, yeni ve önemli bir başka ögenin de katıldığı dönemdi. İlk defa İtalya'nın Anadolu'daki hak iddiaları, müttefiklerin başına ciddi bir dert olmaya başlamıştı. Londra Antlaşması ile İtalya'ya Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması durumunda, Anadolu'nun Antalya bölgesinde etki alanı sözü verilmişti. İtalya'nın bu bölge üzerinde tarihi, ekonomik veya etnik hiçbir iddiası yoktu. Ancak İtalya yukarıda anlatılan müzakerelerde hiç rol almamıştı. 1916 Ağustos'unun sonunda, İtalya Almanya'ya savaş ilân edecekti. 1915 Mayıs'ında sadece Avusturya-Macaristan'a savaş ilân edilmişti. İtalya başbakanı Sonnino savaş ilânını, Anadolu'nun geleceği konusunda müttefiklerin yapmış oldukları antlaşmaların kendisine bildirilmesini talep etmenin mazereti olarak kullandı. İtalya'nın kendi hak iddialarına muhalefet edeceğini öngören Fransa sorun çıkardı, ama Ekim başında Sir Edward Grey, bu antlaşmaları Londra'daki İtalyan elçisine iletecekti. Fransa'nın korkularının haklı olduğu ortaya çıkacaktı. Kasım başında Sonnino, Londra Antlaşması'nın IX. maddesine dayanarak büyük taleplerde bulunacaktı. Sonnino, Konya, Adana ve büyük İzmir limanı da dahil olmak üzere Aydın vilayetinin İtalyan etki alanında yer alması gerektiğini iddia edecekti. Bu kadar fazla kazanç, ancak Fransa'nın kaybıyla sağlanabilirdi. Acil önem taşımasa da bu talepler, Yunanistan'ın Batı Anadolu'nun büyük bir bölümünü topraklarına katma hayalini de engelleyecekti. Dolayısıyla izleyen aylarda, bu sefer ağırlıkla İtalya ve Fransa arasındaki toprak kavgası devam edecekti. 2 Aralık'ta İtalyan hükümeti, 1915 Mart-Nisan tarihli Boğazlar Antlaşması'nı

Tiflis
Van Gölü
Erzurum
Musul
Bağdat
İNGİLİZ YÖNETİMİ
RUS YÖNETİMİ
Harput
Diyarbakır
İNGİLİZ NÜFUZ BÖLGESİ
FRANSIZ NÜFUZ BÖLGESİ
Sivas
FRANSIZ YÖNETİMİ
İskenderun
Halep
Hama
Hums
Şam
ULUSLARARASI YÖNETİM
Sinop
Ankara
Eskişehir
İTALYAN NÜFUZ BÖLGESİ
İzmir
İTALYAN YÖNETİMİ
Antalya
KIBRIS
Beyrut
Akra
Hayfa
Kudüs
İstanbul
1915-1917'DE GİZLİ ANTLAŞMALARA GÖRE TÜRKİYE'NİN TAKSİMİ
Rus Sözleşmesi Mart - Nisan 1915

kabul edecek, bunu da "İtalya'nın Doğu ve diğer yerlerdeki amaçlarına ulaşması" koşuluna bağlayacaktı. 29 Ocak 1917 tarihinde Londra'da düzenlenen, İtalya'nın Anadolu'daki hak iddiaları konusundaki konferans, Mart başında başarısızlıkla sonuçlanacaktı, bunun da nedeni Rusya'nın İtalya'nın İzmir'i kontrol etmesine karşı çıkmasıydı.

Çarlık rejiminin tartışılmaz biçimde çözülüyor olması, Rusya'nın müttefikleri üzerindeki etkisini büyük ölçüde azaltıyordu. Mart devrimi ve monarşinin çöküşü de, bu süreci hızlandıracaktı. 11 Nisan'da İngiliz ve Fransız başbakanları Lloyd George ve Ribot, Folkestone'da biraraya gelecek ve İzmir'i İtalya'ya bırakmaya karar vereceklerdi. Birkaç gün sonra 19-21 Nisan tarihleri arasında St. Jean de Maurienne'de Sonnino ile yaptıkları toplantıda, İtalya'ya sadece İzmir ve Aydın vilayetini söz vermekle kalmayacak, kuzeye âdeta Marmara Denizi'ne kadar uzanan büyük bir etki alanı sözü de vereceklerdi. Özü itibariyle bu girişim İtalya'nın büyüme emellerini, Fransa'nın emelleri ile çeliştiği Kilikya'dan uzaklara çekmek ve İtalya'yı Rusya ve direnemeyecek kadar aciz durumda olan Yunanistan zararına, Batı Anadolu ile tatmin etmekti.[32] Antlaşma, Ağustos ayında İngiltere, Fransa, İtalya arasında yapılan nota değişimi ile onaylanacaktı. 1915 ve 1916 yıllarına göre bu antlaşma, çelişen amaçların üstünkörü ödünlerle uzlaştırılmasıydı. Bu antlaşmayı uygulamak için ciddi bir girişimde bulunulmuş olsaydı, antlaşmanın Kilikya'daki Fransa-İtalya rekabeti yüzünden çökeceği kesindi. Daha da önemlisi, bu antlaşma önceki antlaşmalarla birlikte uygulanmış olsaydı, Osmanlı yönetimini yoksul, az gelişmiş ve âdeta limanı olmayan Kuzey ve Orta Anadolu'nun bir bölümüyle sınırlanmış olacaktı. Bu düzenleme, varlığını sürdürebilecek bir devletin temelini oluşturamazdı.

St. Jean de Maurinne Antlaşması ile müttefikler arasındaki gizli antlaşmalar ağı sona ermişti. 1917 baharından sonra gerçek sorun, bu antlaşmaların uygulanıp uygulanamayacağı veya ne kadar uygulanabileceğiydi. Rusya'nın çöküşü ile bütün tablo kökten değişmeye başlamıştı. Arap milliyetçiliğinin gelişimi ve buna bağlı olarak İngiltere'nin tavrının değişmesi de, daha küçük ölçekte de olsa tabloyu değiştiriyordu. 1917 Mart Devrimi'yle iktidara gelen Prens Lvov yönetimindeki hükümet, Çarlık rejiminin Yakındoğu'daki emellerinin büyük bir bölümünü paylaşıyordu. Yeni rejim selefi gibi özellikle Boğazlar'ın, Rusya'nın kontrolüne girmesini istiyordu. Dışişleri Bakanı Milyukov, Sazanov'un 1914-1916 döneminde belirlediği politikaları uygulayacak ve hatta Şubat ayından beri Rusya'nın elinde olan Trabzon limanından İstanbul'a kara saldırısı düzenlenmesi için baskı bile yapacaktı. Ama ülkenin içinde bulunduğu durum, burada veya başka bir yerde başarılı bir saldırı yapılmasını sadece bir hayale dönüştürüyordu. Milyukov'un

gizli antlaşmaları koruma ve uygulama siyasetine gösterilen şiddetli muhalefet dolayısıyla Mayıs ortasında istifa etmesi, Rusya'nın üç yıldır uygulamakta olduğu yayılmacı siyasetin terk edildiğini gösteriyordu. Temmuz'da Lvov'un yerini alan Alexander Kerenski ve Dışişleri Bakanı Tereshchenko daha gerçekçi bir tavır alacaklardı. Gizli antlaşmalardan bütünüyle kurtulmak istemiyorlardı, ama bu antlaşmaların değiştirilmesini istediler ve bu amaçla müttefikler arası bir konferans düzenlenmesini önerdiler. Ancak Rusya'nın çöküşü, İngiltere, Fransa ve İtalya üzerindeki etkisini yok etmişti. Halkının morali hızla bozuluyor ve ordularının savaş ruhu uçup gidiyordu. Artık ekmek ve barış, İstanbul'dan çok daha önemli ve çekici geliyordu. Bolşeviklerin Kasım ayında iktidarı ele geçirmelerinden önce bile, Rusya müttefiklerin diplomasi oyunlarında dikkate alınmaz hâle gelmişti. Toprak kazanımı ve tazminatı olmadan savaşa son verilmesini talep eden, 8 Kasım tarihli "Barış İlânı" ve gizli antlaşmalann basılması ve reddedilmesi sadece, zaten oldukça uzun bir mesafe katetmiş olan Rusya'nın, Batılı Güçler'den ayrılması sürecini tamamlayacaktı. 3 Mart 1918 tarihli Brest-Litovsk Antlaşması ile Rusya, Polonya'daki geniş topraklarını, Baltık eyaletlerini ve Ukrayna'yı Almanya'ya teslim edecekti. Bu antlaşma ve ülkeyi sarmaya başlayan iç savaş, sınırları ötesinde toplumsal devrimler yaratmak için boş çabaların dışında, Rusya'nın, Yakındoğu olaylarında sadece bir gözlemci konumuna geldiğini gösterecekti. Nisan ayında Osmanlılar, son üç senede Anadolu ve Ermenistan'da kaybettikleri bütün toprakları direnişle karşılaşmadan tekrar geri alacaklardı. Daha da önemlisi , Rusya'nın Yakındoğu'da hâlâ sahip olduğu etki giderek, eski müttefiklerine karşı kullanılmaya başlamıştı.

Uzun ve sorunlu bir süreç sonunda inşa edilen gizli bir antlaşmalar yapısı, 1917 baharından sonra İngiliz hükümetinin en azından bazı kurumlarının, Sykes-Picot Antlaşması'nı bütünüyle uygulamaya duyduklan isteksizlikten dolayı zayıflamaya başlamıştı. Bir tür Arap birliği gerçekleştirme arzusu, Londra'da güç kazanmaya başlamıştı. Antlaşmanın, (Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmak için İngiltere'den çok daha az çaba sarfetmiş olan) Fransa'ya çok fazla şey kazandırdığına inanılıyor ve antlaşmanın uygulanacağı eyaletlerin halkının haklarını, kolayca çiğnediğine inanılıyordu. 1915 ve hatta 1916 yılında, Arap milliyetçiliğinin varlığı Batılı devlet adamlarınca bilinmiyordu. 1917 yılında söz konusu eyaletlerde ne olup bittiğine dair muğlak bir fikir oluşmaya başlamıştı. Özellikle Suriye, Arap dünyasında yabancı denetiminin en çok nefret yaratacağı bölgeydi. İngiltere'nin tavrının değişmesinde siyasî idealizmin oynadığı rol abartılmamalıdır, ama İngiltere'nin tavrında bir değişim olduğu da şüphesizdir. Mısır Yüksek Komiseri Sir Reginald Wingate'in, Şerif Hüseyin'e gönderdiği 8 Haziran 1917 tarihli telg-

rafta, İngiltere'nin Sykes-Picot Antlaşması'nı uygulamasının çok düşük bir olasılık olduğu açıkça belirtilmektedir. 5 Ocak 1918 tarihli konuşmasında Lloyd George, Rusya'nın çöküşünün, Yakındoğu'daki durumu tümüyle değiştirdiğini öne sürmüştür. Ermenistan, Arabistan, Suriye ve Filistin'in "farklı ulusal durumları tanınmalıydı", daha önce imzalanan bölüşme antlaşmalarını ise "müttefiklerimizle tartışmaya hazır"dı. Fransa'da ise Bakanlar Kurulu'nda, Flandin ve Franklin-Boullion'in başını çektiği bir Suriye grubu vardı, bu grup Akdeniz ile Fırat Nehri arasındaki bütün bölgeyi ve Sina yarımadasını, Fransız denetimine sokmayı arzu ediyordu.

1917 Kasım'ında Balfour Bildirisi'yle İngiliz hükümetinin Filistin'de "Yahudi halkının milli yurdu" oluşturulmasını desteklediğini ve bunu "Filistin'de varolan Yahudi olmayan grupların sivil ve dinî haklarını tehlikeye düşürecek hiçbir şey yapılmayacağı inancıyla" yaptığını açıklamasıyla, denkleme yepyeni bir değer daha katılıyordu. İngiltere'nin himayesi altında, Filistin'de bir Yahudi yerleşimi kurulması, kendi de Musevi olan, İngiltere İçişleri Bakanı Herbert Samuel'in kabineye bir memorandumla bu öneriyi götürmesi üzerine, 1915 yılı başlarında şekillenmeye başlamıştı. Başbakan Asquith bu öneriye sıcak bakmamıştı, ama bu görüş, Haldane, Byrce ve daha sonra Lord Milner gibi bazı meslektaşlarına cazip gelmişti. Ancak Filistin'de "milli yurt" oluşturulması görüşü, geleceklerinin yaşadıkları ülkelerin halklarına asimile olmaktan geçtiğine inanan, Yahudilerin muhalefetiyle karşılaşacaktı. Hindistan'dan Sorumlu Bakan olan Edwin Montagu'nün kişiliğinde kabineye sunulan bu asimilasyoncu muhalif görüş, İngiliz hükümetini tereddüte düşürecek kadar güçlüydü; ancak 1917 Ekim'inde görüşü sorulan İngiltere Yahudi Cemaati'nin Baş Hahamı'nın "milli yurt" görüşünden yana fikir beyan etmesi, terazinin dengesini değiştirecekti.

İngiliz hükümetinin, bu bildiriyi yayınlamadaki amacının, Yahudilere iyilik yapmak olmadığı açıktı. Bu bildirinin, savaşın kritik bir noktasında Amerikan Yahudilerinin desteğini sağlamak için atılmış bir adım olduğu iddiası, büyük bir gerçeklik payı taşımaktaydı. İngiltere özellikle, Almanya'nın Amerikan Yahudilerinin sempatisini kazanma girişiminde bulunulacağından korkuyordu. Alman Dışişleri Bakanı Zimmermann, 1917 baharında Alman ve Osmanlı hükümetlerinin ortak bir Siyonizm yanlısı bildiri yayınlamasına çalışmış ancak başarılı olamamıştı.[33] Londra, Süveyş Kanalı'nın doğu yakasında İngiltere'nin koruduğu bir ülke olmasının stratejik avantajlarının da farkındaydı. 1917 bahan ve yazında Siyonistlere verilecek desteğin, savaştan sonra Filistin'i İngiliz denetimi altına sokmakta ve Fransa'nın buradaki hak iddialarının önünü kesmede de kullanılabileceği görüşü vardı. Samuel'in 1915 yılındaki önerisine ilham kaynağı olan ve Balfour Bildiri-

si'nin arkasındaki itici güç olan Siyonist Chaim Weizman, "yeniden kurulacak olan Filistin devletinin İngiliz İmparatorluğu için büyük bir değer"[34] oluşturacağını vurguluyordu. Daha da önemlisi, kritik anda, Rusya'da sallanan Kerenski rejiminin büyük ölçüde Yahudi etkisi altında olduğu ve Yahudi yanlısı bir jestin Rusya'yı savaşta tutmaya yardımcı olabileceğine dair hatalı bir inanç vardı. Ama bunlar, İngiltere'nin açıklamayla elde etmeyi düşündüğü kazanımların tümü değildi. Ezilmiş bir ırka yardım etme arzusu[35] ve kuşaklar boyunca İncil okumakla beslenen, Kutsal Topraklan elinde tutmanın İngiltere'ye özel yükümlülükler getireceği ve yeni ahlakî fırsatlar[36] yaratacağı düşüncesinin de Balfour Bildirisi'nde önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Yine de çağdaş bir tarihçinin de söylediği gibi, "Bildirinin çıkışını, tarihimizde bir devletin yaptığı en beklenmedik davranışın kaynağını, bir esrar perdesi gizlemektedir, belki de hep gizlemeye devam edecektir."[37] Açıklama, beklendiği gibi hemen Arapların muhalefetine yol açtı, Araplar açıklamanın, Filistin'in Yahudi hakimiyetine geçmesinin ön adımı olarak görüyorlardı. Bu açıklamanın, kendilerine verilen sözlerle çelişip çelişmediği veya ne kadar çeliştiği, karmaşık ve tartışmalı bir konudur ve bu konunun burada tartışılmasına gerek yoktur.[38] Yarattığı sonuçlar ise, uluslarası ilişkilerde idealizmin ne kadar yetersiz kaldığının en açık örneklerinden birini ve iyi niyetin yeterli olmadığının en çarpıcı kanıtlarını oluşturmaktadır.

Jöntürk rejiminin zaafları ve Osmanlı savaş harekâtlannın ne kadar verimsiz olduğu, 1918'den çok önce belli olmuştu. Kabine o kadar önemsiz bir hâle gelmişti ki, savaşın büyük bir kısmında, Kabine'de boşalan yerlere, aylarca kimse atanmamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nda Kabine veya Meclis'le yönetim görüntü ve iddiası tümüyle terk edilmişti. Enver Paşa, savaş harekâtını bir diktatör olarak yönetiyordu, imparatorluğun içişlerine ise devletten maaş alan ve nazırları gölgede bırakan, İttihat ve Terakki Partisi'nin Merkez-i Umumî'si hakim olmuştu. 1908 Devrimi'nin arkasında yatan gerçek, reform yapma dürtüsü, bu aşamada bile tam olarak tükenmemişti. İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde kullanılan değişik ağırlık ve uzunluk ölçülerini ve para birimlerini birleştirmek ve Gregoryen takviminin kullanımını yaygınlaştırmak için girişimler yapılacaktı. Ancak ekonomik sorunlar ve yönetimdeki becerisizlik, yapıcı değişimleri olanaksız kılıyordu. Ordu, son ana kadar çok iyi savaşmıştı. Ancak ordunun örgütlenmesi ve lojistik destek sistemi giderek daha kaotik bir hâle geliyor, ordunun saflan kayıplar ve asker kaçakları yüzünden hızla küçülüyordu. 1917 yılı başında yaklaşık 300.000 kişi asker kaçağıydı, 1918 yazında bu sayı 500.000 kişiye çıkmıştı. Liman von Sanders, "1918 yılında Filistin cephesindeki üç ordudan hiç birinde, savaşın başındaki Osmanlı piyade bölüğündeki kadar çok asker yoktu"[39] diye yazacaktı. Ülkenin

zaten zayıf olan ekonomisi, katlanabileceğinden çok daha fazla yük altına girmişti. İstanbul ve diğer büyük şehirlerdeki yiyecek kıtlığı sürekliydi ve giderek daha da şiddetleniyordu. Ulaşım sistemi çökmek üzereydi. 1918 yılında elde edilebilecek kömür olmadığı ve ulaşılabilen bütün kereste tükendiği için, Filistin'de zeytin ve hatta asma ağaçları lokomotiflerde yakacak olarak kullanılmaya başlamıştı. Devlet kendi memurlarını bile kontrol etmeyi başaramıyordu. Eyaletlerdeki büyük memurlar, İstanbul'dan gelen talimatları uygulamayı aylarca geciktirebiliyor ve tümüyle engelleyebiliyordu. Suriye valisi ve Filistin'deki askerî kuvvetlerin komutanı, Cemal Paşa daha da ileri gidiyordu. 1915 yılının Aralık ayında, Rusya ile yaptığı görüşmelerde, Sultan'ı ve bakanları devirmeyi önerdi. Daha sonra kendisi, Osmanlı Asyası'nın hükümdan olacak, Suriye, Filistin, Mezopotamya, Arabistan, Kilikya ve Kürt bölgelerinde otonom devletler kuracaktı. Bu durum, Jöntürk rejiminin hep altında yatan, kişisel hırs ve yönetimde uyuşmazlığın çarpıcı örneklerinden biriydi.

1918 yazında Almanya ve diğer müttefiklerine ne olursa olsun, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşmaya devam edemeyeceğinin tartışılmaz işaretleri görülmeye başlamıştı. En aşırı Türk milliyetçilerinden bazıları bile, Osmanlı yönetimini korumak için çaba gösterildiği takdirde, Arap eyaletlerinin bir güçten çok bir zaaf kaynağı olacağının farkına varmışlardı. Hariciye Nazırı Halil Bey Şubat ayında, ABD Başkanı Wilson'un 14 Nokta'sına cevaben, imparatorlukta varolan milliyetlerin kendi idarî kurumlarına sahip olması talebini kabul etmişti. Mart ayında yayınlanan bir gazete makalesinde, savaş boyunca entelektüel etkisi çok büyük olan Ziya Gökalp, Arap bağımsızlığından yana tavır koyuyor ve bağımsız Arap ve Türk devletlerinin katılabileceği bir federasyon oluşturulmasını öneriyordu. Haziran ayında basındaki sansür biraz hafifletilmişti, Temmuz ayında savaş karşıtı olduğu bilinen kişilerden biri Dahiliye Nazırı oldu. Ağustos ayında siyasî sürgünlerin İstanbul'a dönmesine izin verildi. Aynı anda hükümet destekçilerin bir bölümünün Sosyalist Parti kurmasını istedi. Bu partinin Batı Avrupa'da giderek güçlenen sol kanat güçlerle bir tür ilişki kurulmasına olanak sağlayacağı umut ediliyordu. Bütün bu manevraların teslim olmanın girişi olduğu açıktı. Kabine 7 Ekim'de istifa etti ve iki gün sonra İzzet Paşa başkanlığında yeni bir kabine kuruldu. İttihat ve Terakki Partisi, Osmanlı tarihinin en feci on yılından sonra, iktidardan düşmüştü. Ayın 30'unda İngiliz kuvvetleri Halep'ten kuzeye doğru ilerler ve ilk kez etnik olarak Türk olan bölgeleri tehdit etmeye başlamışken, Mondros limanında İtilaf Devletleri'yle ateşkes imzalanacaktı.

Bulgaristan bir ay önce teslim olmuş ve İstanbul'u Selanik'te konuşlandırılmış olan müttefik kuvvetlerin saldırısına açık bırakmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'ndan

daha az olsa da, Bulgaristan da çok sıkıntı çekmişti. 1916 ve 1917 yılının mahsulü kötüydü. Savaşta verdiği kayıplar çok yüksek olmasa da, erkek nüfusunun daha önce örneği görülmemiş kadar büyük bir kısmı askere alınmış, bu da, ülkenin ilkel ekonomisi üzerinde çok ağır bir yük oluşturmuştu. 1917 baharında Alman desteğiyle ordunun liderleri, ülkenin savaş çabalarını yoğunlaştırmak için, sivil yönetimi denetim altına almışlardı. Rus yanlısı duygular hâlâ yaygındı ve Alman hükümetinin tepeden bakan tavrına karşı derin bir nefret hissediliyordu. 1916 yılının sonunda, Romanya'nın çökmesi ile birlikte, Bulgaristan umut ettiği gibi, Dobruca'nın bütününü de ele geçirememişti. Mihver Devletleri, 1918 Mayıs'ında imzalanan Bükreş Antlaşması'yla, Romanya'ya çok ağır barış koşulları getirdiği zaman, Dobruca eyaletinin sadece güneyi Bulgaristan'a verilmişti. Eyaletin kalan bölümü Mihver Devletleri'nin ortak denetimi altında kalmıştı, Bulgaristan'ın amaçlarının bu şekilde engellenmesi, ülkenin Başbakanı Radoslavov ve hatta kralın konumunun sarsılmasında önemli bir rol oynayacaktı.

Haziran ayında Radoslavov istifa edecek ve onun yerine göreve, İtilaf Devletleri'ne sıcak baktığı bilinen Malinov gelecekti. Eşzamanlı olarak basın üzerinde ordunun uyguladığı sansür de kalkacaktı. Eylül ayında Selanik'teki müttefik kuvvetler Vardar vadisi üzerinden kuzeye doğru saldırınca, Bulgar direnişi hızla çökecekti. Ayın 26'sında Alman hükümeti nihayet, Bulgaristan'ın Dobruca'nın tamamı üzerindeki hak iddialarını kabul edecekti, ancak çok geç kalınmıştı. İsyancılar Küstendil'deki ordu karargâhına saldırırken ve hatta başkenti tehdit ederken, direnmek mümkün değildi. 28 Eylül'de ateşkes imzalanmıştı. 3 Ekim'de kabinenin kimi üyeleriyle birlikte, ateşkes koşullarını kabul etmeyi reddeden Kral Ferdinand tahttan feragat edecekti. Savaşın sonuna gelindiğinde Yakındoğu büyük bir karmaşa içindeydi. Balkanlar'da savaşın yol açtığı toprak kavgaları ve nefretin, eskisinden daha da keskinleştiği ortaya çıkmaya başlamıştı. 1915 sonunda silinen Sırbistan yeniden kuruluyordu. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun çöküşü sayesinde, topraklarının çoğu serbest kalmıştı. Selanik'ten ilerleyen Sırp birlikleri, kısa sürede Makedonya'yı Bulgar birliklerinden temizleyecekti. Sırbistan'ın hayata dönüşü beklenen bir gelişmeydi, müttefik ülkelerden hiçbiri Sırbistan kadar cesurca dövüşmemiş ve onun kadar acı çekmemişti; Sırbistan'ın özgürlüğüne kavuşması, müttefiklerin savaş amaçlarından birine dönüşmüştü. Çekirdiğini Sırbistan'ın oluşturduğu yeni Güney Slav devletini öngörmek çok daha zordu. Bu tür bir devlet fikri, Sırplardan çok Avusturya-Macaristan'ın Güney Slav nüfusu arasında destek bulmuştu. Sırp liderleri ve özellikle Pashich, geleceği genişlemiş bir Sırbistan bağlamında düşünüyor, Rus hükümeti de onun bu tavrını destekliyordu. Pashich, Ortodoks Sırpların, Katolik Hırvatlara ve Dalmaçyalılara hakim olmasını

amaçlıyordu. Yugoslavya görüşünün en önemli destekçisi Turmbich, Dalmaçyalıydı. Roma'da oluşturduğu ve İtalya'nın düşmanca tavrı yüzünden Londra'ya taşımak zorunda kaldığı Yugoslav komitesi, Habsburg İmparatorluğu'ndan gelen Güney Slavlarından oluşuyordu. Komitenin, mülteci Sırp hükümeti ile ilişkileri genelde gergindi. 1917 Temmuz'una, Korfu Deklarasyonu'na kadar Pashich ve diğer hükümet üyeleri, tartışmasız bir biçimde, Yugoslav devleti görüşünden yana tavır almamışlardı. Bu tarihte bile federal bir devlet yapısından söz etmemişlerdi. 1918 yılının Ocak ayı kadar geç bir tarihte bile, Sırp Başbakanı zaman zaman, zafer kazanıldıktan sonra sadece daha büyük bir Sırp devleti kurma fikrine dönüyordu. Ancak 1 Aralık 1918 tarihinde Sırbistan, Karadağ,40 Hırvatistan, Bosna'dan oluşan Yugoslav devleti ilân edilecek ve müttefikler bir oldu bitti (fait accompli) ile karşı karşıya kalacaklardı. Yeni ülkenin doğumu kolay olmamıştı ve geleceği de güvence altında değildi. Sırpların çoğunun Karadağ ile bir tür birlik oluşturmak istemesine karşın, kaderlerini Katolik Hırvatlar ve yüzlerce yıllık Habsburg yönetiminin damgasını vurduğu Slovenler ile birleştirmeye hevesli olduklan söylenemezdi. Yeni Yugoslavya'nın bir fedearasyon mu yoksa üniter (ve dolayısıyla Sırplann hakim olduğu) bir devlet yapısına mı bir sahip olacağı konusu daha çözümlenmemişti. Bu çözümsüzlük gelecek yirmi yıl boyunca ülkenin siyasî hayatını zehirlemeye devam edecekti.

Mihver Devletleri'nin yenilgisi Romanya'nın Bükreş Antlaşması'yla kaybettiği toprakları geri almasının ve 1916 Ağustos'unda İtilaf Devletleri'yle yaptığı antlaşmada kendisine söz verilen kazanımları ele geçirmesinin yolunu açacaktı. Savaş sona ermeden önce bile aşırı zayıflık ve aşağılanma anında, aşırı miktarda toprak kazanmaya başlamıştı. 1917 Bolşevik devrimi, doğal olarak Besarabya'nın yönetici sınıfları arasında düşmanca bir tepki yaratacaktı. Mayıs ayında Ulusal Boğdan Komitesi kurulmuştu, Ekim ayında bu komitenin yerini, Besarabya Yüksek Konseyi alacaktı. Aralık ayında bu komite, Boğdan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilân edecekti. 8 Nisan 1918 tarihinde, Besarabya'nın Romanya ile birleşmesi için oylama yapılıyordu, Romanya daha sonra eyaleti işgâl etmeye koyulacaktı. Bolşevikler ülkenin ilhak edilmesini tanımayı reddettiler, yapılan seçimin Besarabya halkının gerçek iradesini yansıtmadığını öne sürdüler.[41] Ne İngiltere ne de Fransa, 1920 Ekim'ine kadar ülkeyi tanımaya yanaşmayacaklardı. Ama bu gelişmeyi önleyecek durumda da değillerdi. Tam bir askerî yenilgiye uğradıktan sonra Romanya, eski bir müttefiğinin zaranna da olsa, kayıplarının bir bölümünü telafi etmek ve Dobruca gibi kayıplarını Besarabya ile tazmin etme olanağına kavuşmuştu. İzleyen yirmi yıl içinde Rus-Romen ilişkilerine Besarabya sorunu egemen olacaktı.

Balkanlar'daki savaşın sonunda müttefikler, Yugoslavya ve Besarabya'daki oldu bittilerin yanısıra çözüm bulmaya çabalamaları gereken bir sürü toprak antlaşmazlığı ile de karşı karşıya kalmışlardı. Osmanlı İmparatorluğu tam anlamıyla çökmüş ve kendisine yöneltilen toprak taleplerine pek karşı koyamayacak bir hâle gelmişti. Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın duygularının ise ciddi biçimde ele alınması gerekmiyordu. En keskin çıkar çatışmaları ise muzzaffer cephenin üyeleri arasında yaşanıyordu, İtalya ve Yugoslavya[42] Dalmaçya sahili, Yugoslavya ve Romanya, Banat; İtalya ve Yunanistan, Oniki ada, Arnavutluk ve Anadolu'da çelişen çıkarları yüzünden tartışıyorlardı.

Doğu ve Anadolu'daki durum da karmaşık, değişken ve potansiyel olarak patlamaya açıktı. 4 Ekim'de Şerif Hüseyin'in ikinci oğlu Emir Faysal Suriye'nin bağımsızlığına ilân etmişti. Şam'da kurduğu hükümet General Allenby'nin el altından onayını almıştı; ama bir kere daha Fransa ve yeni devlet arasında sürtüşme yaşanmasının kaçınılmaz olduğu ortaya çıkmıştı. 7 Kasım'da İngiliz ve Fransız hükümetleri "Suriye ve Mezapotamya'da ve bağımsızlığını elde etmek için çaba sarfeden yerel hakların devlet kurmasını teşvik edeceklerini" açıkladılar. Arap liderler bu sözü, Sykes-Picot Antlaşması'nın hükümsüz olduğu şeklinde yorumladılar, Paris ise bu şekilde yorumlamıyordu. St. Jean de Maurienne'deki düzenleme çabalarına rağmen, Anadolu'da çelişen hedefleri yüzünden Fransa ve İtalya tekrar antlaşmazlığa mı düşeceklerdi? Bu ülkelerin ikisi de artık hissedilmeye başlayan savaş kayıpları ve savaş çabalarının yarattığı tepkiyle iddialarını gerçekleştirebilecek durumda olabilecek veya buna istekli olacaklar mıydı? Hepsinin ötesinde İngiltere'nin bölgede elde ettiği egemen konumu kabul etmeye istekli olacaklar mıydı? Savaş sonunda İngiliz birlikleri Filistin, Suriye ve Mezopotamya'nın denetimini ele geçirmişti. Musul'a doğru ilerliyorlardı ve pek de güvenli bir durumda olmasa da Bakü'de de küçük bir İngiliz garnizonu kurulmuştu. Mudanya Ateşkesi, İngiliz donanma subayı (Akdeniz filosu kumandanı, Amiral Calthorpe) tarafından imzalanmış, ateşkes imzalandıktan sonra Fransız ve İtalyan hükümetleri antlaşma koşullarından haberdar edilmişti. İzlemesi güç bir sorunlar yumağı durumu daha da karmaşık bir hâle getiriyordu, Mısır'da güçlenen milliyetçilik ve İngiliz-karşıtı hava, Osmanlı Ermenilerinin ya da en azından Ermeni liderlerinin bağımsızlık arzusu, 1917 Rus Devrimi sonrasında Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın istikrarsız ve bağımsız devletler olarak ortaya çıkışı, Kürtlerin ayrılıkçılık eğilimi, Bolşeviklerin yaydığı İtilaf karşıtı ve özellikle de İngiliz karşıtı propaganda durumu zorlaştırıyordu.

Boğazları'na kadar sorunun içine gömülmüş olan Büyük Güçler, Fransa, İtalya ve İngiltere'nin durumu başka nedenlerle de giderek zorlaşıyordu. 1915 baha-

rından itibaren sarfedilen yoğun diplomatik çabalarla hazırlanan gizli antlaşmalarla birbirlerine sıkı sıkıya bağlanmışlardı, hiçbiri de bu antlaşmaları inkâr etmeye istekli değildi. Ama bu antlaşmalar savaş sırasında verdikleri sözlerle, özellikle de Arap bağımsızlığını destekleyen 9 Kasım 1918 tarihli İngiliz-Fransız açıklaması ile çelişiyor gibiydi. Bu antlaşmaların Başkan Wilson'un 14 Noktası'nda özetlenen ve ilke olarak Amerikan'ın müttefikleri tarafından da benimsenen, bütün uluslann kendi kaderini belirleme hakkı ile uzlaştırılması mümkün değildi. Aynca, Müttefik hükümetler, halklannın ordunun hemen terhis edilmesi yönündeki baskısıyla da karşı karşıyaydılar. Bu talepleri siyasî olarak geri çevirmek mümkün değildi. Ancak bu taleplere teslim olarak, söz konusu hükümetler stratejik veya tartışmalı bölgelerin fiziksel olarak denetlenmesi olasılığını ve dolayısıyla kendi seçtikleri çözümleri dayatma güçlerini de yok ediyorlardı. Generaller görevlerini yapmıştı, diplomatlar ise kendi görevlerine başlamak üzereydiler, bir çok açıdan diplomatlann işi çok daha zordu.

Notlar

1 En azından Fransa ve İngiltere ile savaş söz konusu olduğunda, sadece Rusya ile savaşa girmek çok daha popüler olurdu.

2 1914 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün topraklarında sadece 100 küçük trene yetecek kadar lokomotif ve vagon vardı. A. Emin, *Turkey in the World War*, New Haven, 1930, s. 86.

3 *Out of My Life*, London, 1920, s. 124.

4 Lord Grey'in bu konudaki yorumları için bkz., *Twenty Five Years, 1892-1916,* II, London, 1925, s. 154-155.

5 R. Storrs, *Orientations*, London, 1945, s. 144.

6 Kendisiyle oldukça sık görüşen Fransız Amirali Dartige onu "zayıf ve tutarsız, tereddütlü ve koşulların esiri" olarak tanımlayacaktı. A. Pingaud, *Histoire diplomatique de la France pendant la grand guerre* , I, Paris, 1938-1940, s. 157.

7 Kasım ayında İtilaf Devletleri'ne karşı Cihad (Kutsal Savaş) ilân etmesinin çok az etkisi oldu. Osmanlı nazırları, imparatorluğun geri kalan Hıristiyan cemaatlerinde yol açabileceği olası tepkilerden dolayı savaşın dinî yönünü çok fazla vurgulamak istemiyorlardı.

8 Hikâyenin bütünlüğünü bozmamak adına, Arnavutluk'un ortadan kalktığını eklemek yerinde olacaktır. Prens William ülkeyi Eylül ayında terk etmişti (daha doğrusu kaçmıştı). Yılın son haftalarında Yunanlılar ülkenin güneyini işgâl ederken, İtalyanlar da Noel günü Valona'yı ele geçirecekti.

9 1915 başında Osmanlı devletinin demiryolu şebekesinde önemli bir kesişme noktası olan İskenderun'a saldırı önerileri de olacaktı. Bu öneriyi İngiliz Savaş Bakanı Lord Kitchener ve Donanma Bakanı Sir John Fisher da destekleyecekti. Bu saldırı fikri tekrar tekrar getirilecekti, aslında öneri uygulama açısından pek de önem taşımıyordu.

10 II. Nicholas bu öneriyi 21 Kasım'da Paléologue ile yaptığı görüşmede de tekrarlayacaktı.

11 Artık Rusya'nın Stockholm elçisi olan Nekhlyudov 1915 Temmuz'unda Almanya'nın ayrı barış antlaşması yapması halinde Boğazlar ve İstanbul'u Rusya'ya sunmaya hazır olduğunu söyleyecekti. H. Howard, *The Partition of Turkey: A Study in Diplomatic History, 1913-1923,* Norman, 1931, s. 133.

12 Sir Edward Grey, Yunanlılar İstanbul'u işgâl etseydi, "[bunun] Rusya üzerindeki etkisi felaket olurdu. İzleyen felaketin sınırları olmazdı. Çar'ın ve Sazanov'un otoritesi ve müttefiklerine sadakatları bile Rusya'yı savaşta tutmaya yetmeyebilirdi." diye yazmıştı. Bkz., *a.g.e.*, II, s. 179-180.

13 Enver Paşa 1915 kışında Rusya'ya karşı kullanılmak üzere İran ordusu kurmak için büyük bir Alman askerî heyetinin İran'a gönderilmesinden de sorumluydu. Beşinci Osmanlı Ordusu'nun komutanı olan Liman von Sanders İran'a müdahale etmeye kaynak israfı olduğu gerekçesiyle şiddetle karşı çıksa da başarılı olamadı.

14 Öte yandan Londra Antlaşması, gücünü İtalya'ya karşı toplamak isteyen Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan ile oldukça cömert koşullarla barış yapmaya hazır olduğu anlamına da geliyordu. Kuzeydoğu Sırbistan'ın kendisine verilmesine karşı, Sırbistan'ın Kuzey Arnavutluk'u ilhak etmesine ve Karadağ'ı yutmasına izin vermeye istekliydi.

15 Bkz., *a.g.e.*, II, s. 194.

16 Mayıs-Haziran ayları arasında Rusya ile yapılan uzun müzakerelerden sonra, Bükreş'teki Kraliyet Konseyi 9 Ağustos'ta İtilaf Devletleri'ne yakın bir tavır izlemeyi sürdürmeye, ama kesin bir bağlantıya girmemeye karar verdi.

17 Bkz., s. 309-310.

18 Fransızların İtalyanların bir bölük göndermesi önerisi İtalyan Genelkurmay Başkanı, General Cadorna tarafından geri çevirilecekti. Cadorna da İngiliz ve Fransız meslektaşları gibi bu plana pek güvenmiyordu.

19 *Out of my Life*, s. 181.

20 Britianu Bulgaristan'ın tarafsızlığını korumak için girişimlerde bulundu, Kral Ferdinand'a Makedonya'yı ele geçirmesi için Romen desteği ve hanedanının Bulgar tahtına sahip olmaya devam edeceği sözüyle Habsburglarla antlaşma yapmak üzereydi.

21 İtilaf Devletleri kendi aralarında gizli notalar değiş tokuş ederek, Romanya'ya söz verilen toprak kazanımlarının savaş sonunda ancak genel durumun müsade ettiği ölçüde gerçekleştirileceğine karar verdiler. Barış konferansında Romanya'ya eşit statü tanımadan önce temel sorunların çözülmesi gerektiği konusunda da anlaştılar.

22 Bkz., s. 352.

23 Ancak Konstantin tahttan resmen feragat etmemişti, bu husus daha sonra çok önem kazanacaktı.

24 Z. N. Zeine, *The Struggle for Arab Independence: Western Diplomacy and the Rise and Fall of Feisal's Kingdom in Syria*, Beyrut, 1960, s. 212.

25 Suriye'nin güney sınırları ise tanımlanmadan bırakılmıştı. Bu belirsizlik daha sonra, İngiliz hükümetinin çok da ikna edici olmayan bir şekilde, MacMahon'un sözünün Filistini içermediğini iddia etmesine zemin yaratacaktı.

26 G. Antonius, *The Arap Awakening*, London, 1938, s. 169.

27 İbni Suud ile müzakereleri Hindistan Dairesi, Hüseyin ile görüşmeleri ise Dışişleri Bakanlığı ve Mısır Yüksek Komiseri yürütüyordu. Bu durum, Arabistan ile haberleşmenin ağırlığı ve sorunlarına eklenince, bölgedeki İngiliz politikasını biraz anlaşılmaz ve saçma kılıyordu. İngiltere'nin Mezopotamya'daki çıkarları açısında İbni Suud ile ilişkilerin, Suriye ve Filistin'deki çıkarlar yüzünden Şerif ile iyi ilişkiler kadar önemli olduğu unutulmamalıdır.

28 Storrs, *a.g.e.*, s. 176.

29 Antonius, *a.g.e.*, s. 214.

30 Şam en sonunda, en azından resmî olarak Arap birlikleri tarafından ele geçirilecekti, Allenby'nin birlikleri Arap birliklerine öncelik tanımak için geride bekletileceklerdi. Bu iyi niyetli jest bazı tarihçilere ve o dönem yaşıyanların bazılarında Arap isyanının askerî gücü konusunda abartılı bir izlenim vermiştir. Bu dönem için bkz., E. Kedourie, "The Capture of Damascus, 1 October, 1918", *Middle Eastern Studies*, I, 1964-1965, s. 66-83.

31 Mart 1915 kadar erken bir tarihte Lawrence "Suriye söz konusu olduğunda düşman Osmanlı İmparatorluğu değil, Fransa'dır" diye yazacaktı. E. Kedourie, *England and the Near East: The Destruction of the Ottoman Empire, 1914-1921*, London, 1955, s. 98.

32 Her iki ülkede antlaşmayı kabul etmedi, Rusya'nın antlaşmaya onay vermemesi, barış konferansında İngiltere ve Fransa'nın antlaşmanın bağlayıcı olmadığını iddia etmesine yol açtı.
33 Cemal Paşa ve İstanbul'daki Alman elçisi ve askerî ateşesinin muhalefeti yüzünden öneri sonuçsuz kaldı.
34 L. J. Stein, *Weizmann and the Balfour Declaration*, Rehovoth, 1964, s. 24.
35 Dışişleri Bakanı Balfour 1918 Şubat'ında özel bir toplantıda kendisi ve Lloyd George'un "Yahudilere dünyada hak ettikleri yeri vermek" arzusuyla hareket ettiklerini ve "büyük bir ulusun vatansız olmasının doğru olmadığını" söyleyecekti. R. Meinertzhagen, *Middle East Diary, 1917-1956,* London, 1959, s. 9.
36 V. George da bir ölçüde bu tavrı paylaşıyor gibidir. Bkz., *a.g.e.*, s. 11.
37 C. Sykes, *Two Studies in Virtue*, London, 1953, s. 224.
38 Bu konuya kısaca Sykes'in kitabında Ek B'de değinilmektedir.
39 Liman von Sanders, *a.g.e.*, s. 25.
40 Karadağ Kralı Nicholas'ın, tebaasının çoğunun Avusturyalılara utanç verici bir teslimiyet olarak yorumladığı, 1915'teki İtalya'ya kaçışından sonra Karadağ'ın Sırbistan ile birleşmesi kaçınılmaz hâle gelmişti.
41 Yüksek Konsey üyelerinin seçimle geldiği bir kurum değildi. Ordu, köylü kongreleri ve profesyonel meslek örgütlerinin önerdikleri temsilcilerden oluşuyordu.
42 Yugoslavya adı 1929 yılına kadar resmen kullanılmayacaktı. Bu tarihe kadar ülke, Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı olarak bilinecekti.

XII

BARIŞ ANTLAŞMASI
1918 - 1923

Ele alınan konulan basite indirgemek için, vanlan çözümler üç coğrafi başlık altında ele alınabilir. Balkanlar, Türk veya Türklerin çoğunlukta olduğu bölgeler (Doğu Trakya, İstanbul ve Boğazlar, Anadolu) ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap bölgeleri.

Balkanlar'da çözüm üç antlaşmayla sağlanmıştı; Müttefiklerin Avusturya ile barış yaptığı St. Germain (10 Eylül 1919) Antlaşması, Bulgaristan ile banş imzaladıklan Neuilly (27 Kasım 1919) Antlaşması ve Macaristan ile yaptıklan Trianon (4 Haziran 1920) Antlaşması. Bu antlaşmalar, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya'nın büyük miktarda toprak kazanmasını sağlıyordu. Avusturya ile yapılan antlaşmada Yugoslavya, Styria ve Carniola'yı alıyordu. Yugoslavya, Neuilly Antlaşması ile Bulgaristan'dan, küçük ama stratejik değeri yüksek (Karasu, Tsaribrod ve Bosiligrad) bölgelerini alıyor, bu sayede, doğu sınırı çok daha kolay savunulabilir bir hâle geliyordu. Trianon Antlaşması ile de Macaristan'dan, Bachka olarak bilinen bölgeyi, Temeşvar ve Banat'ın batısındaki toprakların üçte birini alıyordu. Romanya Macaristan'dan Transilvanya, Bukovina ve Banat'ın kalan kısmını, Bulgaristan'dan ise Dobruca'yı alıyor, bu kazanımlarla topraklarını yaklaşık iki katına çıkartıyordu. Romanya, hayal kınklığı uğratan askerî performansına kıyasla, oransız ölçüde fazla toprak kazanmıştı. Yunanistan ise, Bulgaristan'dan Neuilly Antlaşması'nın bir ölçüde gecikmiş sonucu olarak, Batı Trakya'nın tümünü alıyordu.

Balkanlar'da çözüm, yenilgiye uğrayan devletlerin ricaları ve protestolarına rağmen gerçekleştirilecekti. Müttefikler kendilerini haklı gördükleri zaman, pro-

testo ve dilekleri kolayca göz ardı edebiliyorlardı. Bu nedenle, Macaristan ve Bulgaristan'ın kaybetmeye mahkum oldukları bölgelerde, plebisit düzenlenmesi taleplerini rahatça reddedecekler, bunu yaparken de ciddi bir adaletsizlik yapmamış olacaklardı. Barış antlaşmasının koşullarını belirleme sürecinde ise, müttefikler arasındaki yoğun çatışmalar yüzünden çok daha ciddi sorunlar yaşanmıştı. Bunlar arasında en ciddi ve uzun süren sorun, İtalya ve Yugoslavya'nın Fiume limanı, Adriyatik sahilinin kimi bölümleri ve kimi adalar konusunda anlaşamamalarıydı. Romanya'nın Banat'ın tümünü almak istemesi, Romanya ile müttefikleri arasında, kısa süreli ama şiddetli bir anlaşmazlığa yol açmıştı. Batı Trakya ve Arnavutluk'un kaderi ise, müttefikler arasında daha önemsiz bazı tartışmalara yol açacaktı.

İtalyan hükümeti, Adriyatik'in doğu kıyılannda büyük bir Slav devleti oluşturulması fikrine hiçbir zaman sıcak bakmamıştı. Böyle bir devlet, Londra Antlaşmasına göre İtalyan himayesine alınacak olan Arnavutluk'un denetiminde ve Dalmaçya sahilinde İtalya'ya ciddi bir rakip olabilirdi. Savaşın son aşamalarına kadar Güney Slavlarının siyasî birliği, Roma'da ciddi bir olasılık olarak görülmemişti. O döneme kadar, Londra ve Paris'te olduğu gibi Roma'da da, bir şekilde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun savaştan sonra da varlığını sürdüreceği varsayılmıştı. Yugoslav devleti kurulması olası görüldüğünde, bu görüş İtalya'da açık düşmanlıkla karşılanmamıştı. Resmî bir Ezilen Halklar Kongresi çoğunlukla Habsburg İmparatorluğu'ndan gelen Slav halklarının temsilcilerinden oluşuyordu. Kongrenin 1918 Nisan'ında İtalya'da toplanmasına izin verilmişti, kongreden çıkan gayrî resmî "Roma Paktı"nda muğlak ifadelerle, zafer kazanıldığı zaman İtalyan ve Güney Slav halklannın birliğinin ve kendi kaderini belirleme haklarının sağlanması talep ediliyordu. Daha sonra 8 Eylül'de, İtalyan hükümeti "İtalya, Yugoslav halkının özgürlük ve bağımsız devlet kuruluşu yönündeki hareketinin, müttefiklerin uğrunda savaştığı amaçlara, kalıcı ve adil banş hedeflerine uygun olduğunu düşünmektedir" açıklamasını yapacaktı.

Bu uyum görüntüsü oldukça yanıltıcıydı. İtalyan hükümetinin Kongre'ye izin vermesinin nedeni, İtalya'nın kongreyi Alpler'de İtalyan ordusu ile karşı karşıya gelen Hırvat bölüklerinin, Habsburglara sadakatini sarsmak için kullanmak istemesiydi. Kongre'nin faaliyetlerinde resmî bir rol üstlenmeyi ise reddetmişti. Güney Slav savaş esirlerinin çoğunun arzu ettiği gibi, Sırp ordusuna katılmasına da izin vermemişti. 8 Eylül bildirisi, İtalyan hükümetinin Güney Slav Birliği amacını desteklemekten çok, ülke içi liberal muhalefeti yatıştırma ihtiyacı hissetmesinin bir sonucuydu. 1919 yılının Ocak ayında, Paris'te banş konferansı yapıldığında İtalya, inatla yeni Yugoslav devletini tanımayı ve bu ülkenin Sırp, Hırvat

ve Slovenleri temsil ettiğini kabul etmeyi reddetti. Güney Slav Birliği, giderek İtalyan politikacılarına atlatılamıyacaksa, en azından kuzeydoğu da İtalya'ya olası en stratejik sınırı sağlayarak, korunulması gereken bir tehlike gibi gözükmeye başlamıştı.

Ortaya yeni bir sürtüşme kaynağı daha çıkmıştı. İtalya Paris Konferansı'nda, Londra Antlaşması'yla kendisine söz verilen büyük miktarlarda toprak talep etmekle kalmıyor, İtalyan şehri olduğunu iddia ettiği Fiume limanını da istiyordu. Fiume'de, varolduğu şüpheli bir İtalyan çoğunluk olduğu iddia ediliyordu, oysa kenti, arka bölgesi ve banliyösü Susak'tan ayırmak mümkün değildi, burada da nüfusun ezici çoğunluğu, Slavdı. İtalya'nın konumu diğer açılardan da zayıftı. İtalya'nın Fiume üzerindeki iddiaları, kentin İtalyan halkının İtalya ile birlik olma, bir başka deyişle bir çok insanın hâlâ acıklı bir biçimde, dünya barışının anahtarı olduğuna inandığı, ulusların kendi kaderini belirleme hakkına dayandırılıyordu. Ancak İtalya işine geldiği zaman, başka yerlerde bu hakkı göz ardı etmekte tereddüt etmediğini göstermişti, örneğin Güney Tirollerde, nüfusun çoğunluğunu Almanlar oluşturuyordu. İtalya İngiltere ve Fransa'yı kendisini kazançlı çıkaracak gizli antlaşmalara sadık kalmaya zorluyor; aynı zamanda Fiume örneğinde olduğu gibi, bu antlaşmalarla uzlaştırılamayacak bir ilkeyi de öne sürüyordu. Tavrı mantıksızdı; müttefiklerinin kendisine neden sempati göstermediğini anlamak zor olmasa gerek.[1]

Fiume konusundaki anlaşmazlığın detaylarını, burada uzun uzun ele almamız gerekmiyor. Paris'teki baş Yugoslav delegesi Trumbich, 1919 Şubat'ında İtalya-Yugoslavya sınır anlaşmazlığının, Başkan Wilson'un hakemliğinde çözülmesini önerdi ama İtalya bu teklifi hemen red etti. Bu da şaşırtıcı değildi, Güney Tiroller konusunda İtalya'nın baskısına teslim olmuş olmasına rağmen, Başkan Wilson'un İtalya'nın Adriyatik'teki taleplerine sıcak bakmadığı biliniyordu. Yaz boyunca süren ve giderek tersleşen müzakereler sonuçsuz kalacaktı. 23 Nisan'da Wilson İtalyan hükümetini pas geçip, İtalyan halkına seslenerek, çözümü dayatmaya çalışacaktı. Bu manevra tam bir başarısızlıkla sonuçlandı. Paris'teki İtalyan delegeleri hesaplı bir öfke gösterisiyle birkaç gün için konferanstan çekildi; İtalyan basını, delegelerin yardımına koştu ve Başkan'a hakeretler yağdırmaya başladı. Daha sonra Fiume sorunundaki kilitlenme, şiddetle kınlacaktı. Temmuz başında Fiume'de başlayan isyanda birleşik müttefik ordusuna mensup bir grup Fransız askeri öldürülecekti. 12 Eylül'de, İtalyan şair ve aşırı milliyetçi Gabriele D'Annunzio, gönüllü destekçilerinden oluşan bir çeteyle kenti ele geçirecekti. İzleyen üç yıl boyunca ardı ardına gelen zayıf ve popülerlikten uzak İtalyan hükümetlerinin isteseler bile, kenti Yugoslavya'ya bırakmaları mümkün değildi. Bu durumun bir

sonucu olarak, Saint Germain ve Trianon antlaşmalarıyla, Avusturya-Macaristan'ın söz konusu tartışmalı topraklan, bölgelerin kaderi hâlâ belirsiz olduğu için tek bir devlet yerine müttefiklerin tümüne bırakılacaktı.

Zamanla, Yugoslavya'nın durumu zayıflayacaktı. 1920 Mayıs'ında Trumbich ve İtalyan Başbakanı Nitti arasında yapılan müzakereler, Nitti kabinesinin görüşmelerin hemen akabinde düşmesiyle sonuçsuz kaldı. 1920 yılının Kasım ayında ABD'de yapılan Başkanlık seçimlerinde, Amerikan halkının Wilson'un politikalarını onaylamaması, zaten bariz olan gerçeği bir kere daha vurgulayacaktı, Yugoslavya ABD'den destek bekleyemezdi. 12 Kasım'da İtalya-Yugoslavya arasında imzalanan Rapallo Antlaşması, her iki tarafın da ödün vermesiyle bir tür çözüme ulaşılabileceği ümidini doğurdu. İtalya Rapallo antlaşmasıyle, İstria'nın büyük bir bölümünü, Zara'yı ve Dalmaçya adalarının bir bölümünü, bir başka deyişle Wilson'un izin vermeye niyetli olduğundan çok daha büyük bir Slav bölgesini topraklarına katacaktı. Kaderi çok tartışılan Fiume, serbest şehir olacak; D'Annunzio gösterişli bir dizi jestten sonra, kenti 1921'nin Ocak ayında boşaltmak zorunda kalacaktı. Ancak tartışmayı saran, şahlanmış milliyetçi duygularla, antlaşmayı uygulamanın mümkün olmadığı da ortaya çıkacaktı. İtalya-Yugoslavya arasındaki anlaşmazlık, keskinliğini 1924 yılına kadar koruyacaktı. Bu tarihte Yugoslavlar dirençlerini yitirmiş ve yenilgiyi kabul etmişlerdi. 27 Ocak'ta İtalya ile imzalanan antlaşma, Fiume'yi İtalya'ya verecek, Yugoslavya sadece Susak banliyösünü alacaktı. Bu çözümün pek çok kötü yanı vardı. Çözüm, Yugoslavlar'ı devasa ve büyük ölçüde haklı bir adaletsizliğe uğramışlık duygusuyla bırakacaktı. Yönetim açısından kötü bir çözümdü, Susak ve Fiume arasında net bir sınır yoktu. Çözüm, siyasî bir sınırla doğal arka bölgesinden kopanlan ve ticarî çıkarlan da, İtalya tarafından rakibi Trieste limanına kurban edilen Fiume için de zararlıydı. Yine de bir çözümdü, ama bulunan çözümün kalıcı olması pek de olası değildi.

Temeşvar-Banat'a sahip olmak için yaşanan tartışmalann yol açtığı sürtüşme de Fiume'ninki kadar şiddetli, ancak çok daha kısa ömürlüydü. 1916 Ağustos'unda yapılan gizli bir antlaşma ile Romanya'ya, Banat'ın tümü söz verilmişti. Paris'teki Romen heyetinin başında Britianu, müttefikleri, sözlerini yerine getirmeye zorlamak için inatla mücadele edecekti. Bir çok nedenden dolayı bunu başaramayacaktı. Romanya'nın talebinin gerçekleşmesinin önünde duran en büyük engel, bölgenin etnik açıdan çok karışık olmasıydı, bölge muhtemelen Makedonya'dan bile daha kanşıktı. Bölge nüfusu içinde sadece Romenler değil, çok sayıda Sırp, Macar ve Alman da yer alıyordu. Romenler bölge bütün olarak ele alındığında en büyük grubu oluşturuyorlardı, ama mutlak çoğunluğu oluşturmaktan çok uzaktılar. Amerika, 1916 antlaşmasına taraf olmadığı ve antlaşmayı hiçbir za-

man resmen tanımadığı için, Başkan Wilson için bu, önemli bir iddiaydı. Antlaşmayı imzalayan Fransa ve İngiltere bile antlaşmayı uygulamayı reddetmek için saygıdeğer nedenler bulabiliyorlardı. Antlaşma maddelerinden biri, tarafların Mihver Devletleri ile ayrı ayrı barış antlaşması imzalamasını engelliyordu. Romanya, 1918 Mayıs'ında Bükreş Antlaşması'nı imzalayarak bu maddeyi çiğnemişti. Romen hükümetinin bu antlaşmayı onaylamadığı da doğruydu. Yine de hükümet savaşın sona ermesinden iki gün önce 9 Kasım'da, Almanya'nın Romanya'da, Bükreş Antlaşması'nın izin verdiğinden daha büyük bir işgâl ordusu bulundurduğu gerekçesiyle, Almanya'ya savaş ilân etmişti. Bu ciddi bir hataydı. Savaş ilânını, Bükreş Antlaşması'nın koşullanna dayandırmakla, Romanya antlaşmanın geçerli olduğunu kabul etmiş oluyordu. Düşmanla geçerli bir barış antlaşması yapmışsa, 1916 antlaşmasının en önemli maddelerinden birini çiğnemiş, dolayısıyla antlaşmanın sağladığı haklardan da vazgeçmiş demekti. Bu nedenle, Paris'teki müzakereler süresince Romanya'nın yasal durumu oldukça zayıftı. Fransız generali Franchet D'Esperey'nin, 3 Kasım 1918'de Belgrad'da Macaristan ile imzaladığı ateşkesin Sırp ordusunun Banat ve Bachka'nın tümünü işgâl etmesine izin veriyor olması da, Romanya'nın emellerine ulaşmasını engelliyordu. Tartışmalı bölgenin fiziki kontrolünün ellerinde olması, Sırplara önemli bir avantaj sağlıyordu.

1919'un Ocak ayında Paris'te barış konferansı açılmadan önce, Romanya'nın Banat'ın tümünü alamayacağını anlayan Romen politikacı Také Jonescu, Banat'ın paylaşılması için Pashich ile gayrî resmî bir centilmenlik antlaşması yapmıştı. Romen basını bunu haber aldı ve antlaşmaya o kadar şiddetle karşı çıktı ki, antlaşmadan vazgeçmek zorunda kalındı. Romen siyasetinin belki de en yetenekli adam olan Jonescu, Paris'e gönderilen Romen heyetine dahil edilmedi. Konferansta Britianu'nun inatçılığı ve kişisel olarak kötü bir izlenim bırakıyor olması[2] kısa sürede müttefik temsilcilerinin düşmanlığını kazanmasını sağladı. Olaylar, müttefik temsilcilerinin duydukları antipatinin daha da artmasına yol açacaktı. 1919 Mart'ında bir önceki hükümetin Ekim ayında düşmesi üzerine Kont Michael Karolyi'nin Macaristan'da kurduğu hükümet de düşecekti. Bu hükümetin yerine, Macar Kızıl Ordusu'nu kuran ve Macaristan'a ait olduğuna inandığı topraklar için dövüşmeye hazır olduğunu gösteren Bela Kun'un liderliğinde komünist bir rejim kurulacaktı. Transilvanya'daki Romen kuvvetleri hemen Kun'un birliklerini Tisza nehrine geri püskürtecek ve Ağustos ayında müttefiklerden gelen talimatlara rağmen Budapeşte'yi işgâl edeceklerdi. Romanya ve Batı ülkeleri arasındaki ilişki çok kötüleşmişti. Haziran ayında, Banat'ın bir bölümünü Sırbistan'ın alacağı ilân edildiğinde, Britianu birkaç hafta önce İtalyan delegelerin izlediği yolu izledi ve barış konferansından çekildi. Saint Germain Antlaşması'nı imzalamayı reddetti

ve antlaşmayı protesto etmek için Başbakanlıktan istifa etti. Müttefiklerin, Osmanlı ve Habsburg İmparatorluğu'nun varisi olan tüm devletlere imzalatmaya çalıştıklan, azınlıklann haklarını koruyan antlaşmayı da imzalamayı reddedecekti. Romanya'nın Macaristan'dan çekilmekte gösterdikleri isteksizlik ve Macaristan'da sergileği herşeyi isteyen tavır, antlaşmayı imzalamayı reddetmesi ile birleşince, Paris'te yoğun bir öfke yaratacaktı. Nihayet 24 Kasım'da, müttefikler Bükreş'e bir ültimatom sundular. Bu kadar çaba sarfedip geliştirdikleri çözüm kabul edilmediği takdirde, Romanya ile diplomatik ilişkilerini keseceklerini açıkladılar. Bu tavır, istenen sonucu sağladı. 9 Aralık'ta azınlık hakları antlaşması imzalandı ve Britianu'nun halefi genç ve görece liberal Vaida Voevod'un yönetimi altında Batılı Güçler'le ilişkiler hızla düzelmeye başladı. Banat sorununun yol açtığı sürtüşmeler ve buna bağlı sorunlar, uzun ömürlü olmaktan çok şiddetliydi.

Batı Trakya ve Arnavutluk, Fiume ve Banat'ın yol açtığı yoğun tutkulara yol açmamıştı, ama her iki bölge de, müttefikler arasında anlaşmazlıklara yol açacak ve çözülmesi zaman alacak sorunlar doğuracaktı.

Batı Trakya sorununu kısaca ele alabiliriz. İngiltere, Fransa ve İtalya Batı Trakya'yı Yunanistan'a vermekten yanaydı, barış konferansının kurduğu Yunan Topraklan Sorunu Komitesi, 6 Mart 1919 tarihinde bölgenin Yunanistan'a devredilmesini tavsiye etti. Bu gelişme, Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne çıkış yolunun kalmayacağı anlamına geliyordu, ABD ise bu sonucu kabul etmeye istekli değildi. ABD'nin ne Bulgaristan ne de Osmanlı İmparatorluğu ile savaş yapmadığı anımsanmalıdır. Bölgenin nüfusu içinde Yunanlı ve Bulgarlar kadar Türkler, Pomaklar (Müslüman Bulgarlar) da vardı ve bölgenin etnik açıdan karışık bir karaktere sahip olması sorunu daha da karmaşıklaştırıyordu. Osmanlılann, Avrupa'da toprakları olmasına izin verilip verilmeyeceği konusunda daha karar verilmemişti. Bu sorunlar, 6 Mart raporundan sonra konunun, dört ay boyunca konferansta ele alınmamasına yol açacaktı. Konu bir kez daha gündeme geldiğinde, Amerikalılar, İtalya'nın bir ölçüde desteğiyle, bölgenin Bulgaristan'ın elinde kalmasını önereceklerdi. Daha sonra Wilson, bölgenin İstanbul etrafında yaratılacak olan serbest bölgeye dahil edilmesini önerecekti. Bu çözümler de, İngiltere ve Fransa tarafından kabul edilemez bulunacaktı.

Dedeağaç limanında Bulgaristan'a özel bir konum tanınması önerisi, Wilson'un tavrını değiştirmeyi başaramadı. Boğazlar uluslararası denetim altına verildiği zaman, Bulgaristan'ın Karadeniz sahiliyle kısıtlanmasının ülke açısından gerçek bir zorluk yaratmayacağı iddiası da öyle. Sonuçta, Bulgaristan ile imzalanan antlaşmada, Fiume ve Dalmaçya'da kullanılan yönteme başvuruldu. Neuilly Antlaşması'na göre, Bulgaristan Trakya'daki topraklannı müttefiklere bütünüyle

teslim etmişti ve müttefik kuvvetleri (ağırlıkla Fransız) bölgede tutulmaya devam edildi. Bölge nihayet, Amerika'nın Avrupa sorunlan üzerindeki etkisi göz ardı edilebilir düzeye indiği zaman, 1920 Ağustos'unda Yunanistan'a verilecekti.

Arnavutluk'un kaderi ise müttefikler arasında çok daha yoğun anlaşmazlıklara yol açacaktı. Roma, uzun süreden beri bu ülkeyi kendi etki alanında ve hatta İtalyan himayesinde görüyordu. 1914 sonunda ülkenin en önemli limanı Valona İtalyan birlikleri tarafından işgâl edilmişti. Ancak diğer ülkelerin de burada bazı emelleri vardı. Sırbistan ve Karadağ'ın da bölgede hak iddialan vardı, hepsinden önemlisi Yunanistan ülkenin güney bölümü üzerinde hak iddia ediyordu. Atina'nın tercih ettiği tabirle Yunanistan, "Kuzey Epir"in nüfusunun Yunanlı olduğunu ve bölgenin kendisine verilmesi gerektiğini savunuyordu. 1916 Nisan'ında Kral Konstantin, bölgeyi ilhak ettiklerini açıklamıştı, ama birkaç ay sonra bölgeyi, İtalyan ve Fransız birliklerinden oluşan müttefik kuvvetleri işgâl etmişti. Savaş sona erdiğinde birlikler hâlâ ülkedeydi. Dolayısıyla Arnavutluk çelişen iddiaların alanı haline gelmişti ve iletişim sorunları ve gerikalmışlık ülke halkının gerçekte ne istediğinin anlaşılmasını güçleştiriyordu.[3]

Arnavutluk'un banş konferansının geriliminden ve karmaşasından bağımsız bir ülke olarak çıkması, ABD'nin ve Arnavutların çabasının sonucuydu. Onlar olmasa, İtalya ve Yunanistan rekabeti en doğal biçimde, yani ülkeyi aralannda ikiye bölerek çözeceklerdi. Venizelos ve banş konferansındaki İtalyan heyetinin baş delegesi Tittoni, 1919 Temmuz'unda bir antlaşma yaparak, böyle bir paylaşmayı öngörmüşlerdi. Bu antlaşma ile İtalya, Yunanistan'ın Kuzey Epir'deki hak iddialarını desteklemeyi kabul ediyordu. Buna karşılık Yunanistan da İtalya'nın Valona kentini ilhak etmesini ve ülkenin kalan bölümünün de İtalyan himayesine girmesini destekleyecekti. 1920 yılının Ocak ayında Clemenceau, Lloyd George ile Nitti başka bir bölme planı üzerinde anlaşacaklardı, bu antlaşmaya göre kuzey Arnavutluk Yugoslavya'ya veriliyordu. Bu bölme projelerine karşı Wilson, Arnavut milliyetçiliğinin gelişmesiyle de güç bulan, ulusların kendi kaderini tayin etmesi hakkına dayalı, güçlü ve ikna edici karşı tezler sunacaktı. 1870 yılından beri ülkede yavaş, acılı ve tereddüt dolu bir süreç içinde gelişen Arnavut milliyetçiliği meyvalarını toplamaya başlamıştı. 1920 Mart'ında Tiran'da bir Ulusal Yasama Meclisi toplandı ve izleyen aylarda temel hatlanyla Arnavutluk hükümeti ortaya çıkmaya başladı. Efendileri olmaya hevesli ülkelerin zayıflıkları ve başka yerlerle meşgul olmaları da Arnavutlara yardımcı olacaktı. Yunanistan felaketle sonuçlanacak olan Anadolu macerası ile meşguldu.[4] Yugoslavlar, Fiume'yi almaya çalışıyorladı. İtalya yoğun bir savaş sonrası yorgunluğu ve ciddi ekonomik sorunlar yaşıyordu. 1920 yazında ülkedeki İtalyan kuvvetleri, Valona'yla sınırlıydı. Ağus-

tos ayında İtalya Arnavutluk'u tümüyle boşaltmayı kabul edecekti, Eylül'de geri çekilme tamamlanmıştı. Yunan ve Yugoslav birlikleri bir sonraki seneye kadar çekilmeyecek ve Arnavutluk'un sınırları 1926 yılına kadar kesin olarak belirlenmeyecekti, ama resmen bağımsız bir ülke olduğu artık şüphe göstürmezdi.[5]

Balkan devletlerinin 1920 yılındaki siyasî sınırları, 1913 yılının sınırları ile karşılaştırılırsa, bu kadar uzun ve acı bir savaştan sonra, bekleneceği kadar çok değişim yaşanmadığı görülür. Gerçekten büyük sınır değişiklikleri Balkanlar'dan çok Orta ve Ortadoğu Avrupa'ya ait topraklarda (Besarabya, Bukovina, Transilvanya, Banat, Hırvatistan, Styria, Carniola, Dalmaçya) gerçekleşmişti. Balkan yarımadasında 1918-1920 döneminde yaşanan değişiklikler, temelde 1913 sınırlarını bir kere daha vurgulamıştı. Bölge, aynı dili ve dünyaya bakış açısını paylaşan nüfusun bulunduğu topraklara dayanan, küçük ve orta büyüklükte devletlerden oluşuyordu. "Ulusal" topraklar olduğu tartışılamaz bu bölgeler arasında, kimi çok önemli, tartışmalı bazı bölgeler (Makedonya, Dobruca, Trakya) yer alıyordu. Her yerde tatmin edilmemiş toprak taleplerine rastlanabiliyordu. Bunun en iyi örneği, savaşta yenilen ve Balkan devletleri arasında toprak kazanma açısından en şanssız ülke olan Bulgaristan'dı. Ama bu yerine oturmuş, varlığının bilincinde, kimi zaman yabancı düşmanı ve genellikle uzlaşmaz ulusal gruplar, artık sınırların kolayca ve sürekli olarak değiştirilebilmesine de ciddi bir engel oluşturuyorlardı.

Ekonomik bakış açısından savaşın şaha kaldırdığı aşırı milliyetçilik ile ulusların kendi kaderini belirleme hakkına dayanan barış antlaşmaları, aynı derecede zararlıydı. Yeni gümrük duvarları ticareti, sınırlar iletişimi engelliyor,[6] geleneksel kinler, genellikle "düşmanım fakir olsun" politikalarıyla ifade ediliyor, yoksulluktan perişan olan köylülerin suyu çıkartılarak, sağlanan sermaye ile kurulan ve kalitesiz ürünler üreten verimsiz sanayiler milli gurur vesilesi oluyorlardı.

Osmanlı İmparatorluğu, 1918 Ekim'inde Mondros Ateşkesi'ni kabul etti, müttefikler 1920 Ağustos'unda Osmanlı temsilcilerini Sevr Antlaşması'nı kabüle zorlayacaklardı. Barış antlaşmasının ateşkesten bu kadar uzun süre sonra imzalanması, antlaşmanın neden başarısız olduğunu ve müttefiklerin neden kısmî yenilgiye uğradığını açıklamaktadır.

Ertelenmenin birçok nedeni vardı. 1919 yılında müttefikler, Almanya ile barış antlaşmasının şartlarını belirlemekle meşguldüler, Versailles Antlaşması imzalandıktan sonra da, antlaşmanın uygulamaya konulması, özellikle de savaş tazminatları konusu, müttefiklerin büyük zamanını almıştı. Habsburg İmparatorluğu'nun parçalanması ve Balkan ülkelerinin sınırlarının belirlenmesi de Osmanlı antlaşmasına harcanacak olan çaba ve zamanı almıştı. Ama gecikmenin en önemli nedeni ABD'nin veya yeni oluşturulan Milletler Cemiyeti'nin, herkesin ku-

rulması gerektiği konusunda anlaştığı Ermenistan'ı ve İstanbul-Boğazlar bölgesini mandası altına almayı kabul edebileceğine ilişkin boş umuttu. Wilson 6 Mayıs 1919 tarihinde, Lloyd George'un, Osmanlı İmparatorluğu'nun işgâli için Amerikan birlikleri gönderme önerisini reddedecek; 14 Mayıs'ta ise Senato'nun onaylaması hâlinde İstanbul ve Ermenistan'ın Amerikan mandasına alınmasını kabul edeceğini söyleyecekti. Ancak Wilson Amerikan kamuoyunun, Yakındoğu da sorumluluklar alınmasına ne kadar karşı olduğunu, hiçbir zaman Avrupalı müttefiklerine anlatmayacaktı. 1919 Haziran'ı sonunda ülkesine dönmek üzere Paris'ten ayrılırken bile, barış konferansına Amerika'nın Yakındoğu'da manda yönetimi kabul edip etmeyeceğini en geç Ağustos veya Eylül ayında bildirmeyi umut ediyordu. Amerika'nın Avrupa'nın sorunlarına karışmaktan daha çok kaçınması, Senato'nun Versailles Antlaşmasını reddetmesi ve Başkan'ın hastalığı, Amerikan mandası olasılığının olmadığını ortaya koyacaktı. 1920 Haziran'ında Kongre, resmen mandayı reddedecek; ancak ABD'nin Yakındoğu'daki yükümlülüklerinden çekileceği de bundan çok daha önce ortaya çıkacaktı.

Başka bölgelerle ilgileniyor olmak ve Amerika'ya bağlanan umutlar, Osmanlı İmparatorluğu'na barış koşullarını dayatmadaki gecikmeyi açıklamada yetersiz kalmaktadır. 1919 sonbaharında ABD'den çok az şey umut edilebileceği ortaya çıkmıştı, ancak Sevr Antlaşması, imzalatılmadan yaklaşık iki sene önce Osmanlı delegelerine sunulmuştu. Gecikmeden üç unsur sorumluydu: Anadolu ve Boğazlar bölgesindeki sorunun karmaşık yapısı, müttefikleri bölen rekabet ve çıkar çelişkileri, Türklerin kendilerine dayatılan tüm koşulları kabul etmek zorunda olacakları ve dolayısıyla aceleye gerek olmadığına dair yaygın inanç.

Çözüm açısından en karmaşık sorun, Doğu Anadolu ve Kafkaslar'da ortaya çıkıyordu. Burada ilk önce Rusya, sonra da Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü, hepsi zayıf, yoksul, müttefiklerin desteğine muhtaç ve baskısına açık bir sürü küçük devlet veya büyüyünce devlet olacak oluşumun ortaya çıkmasına yol açmıştı. Rus Kafkasyası'nda 1918 Nisan'ında bağımsız bir Transkafkasya Cumhuriyeti kurulmuş, ama birkaç hafta içinde bu cumhuriyet Gürcistan, Azerbeycan ve Ermenistan cumhuriyetlerine dönüşmüştü. Osmanlı ordusu, bir kez Azerbaycan ve Ermenistan'ı çiğneyip geçmiş, sene sonunda cumhuriyetler bir kere daha ortaya çıkmışlardı, her üç ülkede çıkarlarını korumak ve destek sağlamak üzere Paris'e temsilcilerini göndermişlerdi.

Bu temsilcilerin varlığı müttefikler için bazı sorunlar yaratmıştı. Bu ülkeleri bağımsız devletler olarak tanımalı mıydı? O tarihte Rusya'da Bolşevik karşıtı mücadelenin önderleri Amiral Kolçak ve General Denikin buna şiddetle karşıydı.[7] Büyük ölçüde bu nedenle 1920 yılının Ocak ayına kadar Kafkas Cumhuriyetleri

müttefikler tarafından resmen tanınmamıştı. Bu cumhuriyetler bağımsız ülkeler olarak kurulmuşsa, sınırları nasıl belirlenecekti? 1915-1916 yıllarında 1895-1896 döneminden çok daha elverişsiz şartlar altında Anadolu'daki Ermeni nüfus dengesi bozulmuştu. Paris'te Ermenilerin, orduları ve kurumları olan kendi devletleri dışında, hiçbir yerde tam güvende olmayacağı hissediliyordu. Son kuşak boyunca içine düştükleri elverişsiz şartlan gidermek amacıyla onlara bir tür tazminat verilmesi gerektiği düşünülüyordu. Ancak sınırları içinde çok sayıda Türk veya Kürt bulunmayan, kendi başına ayakta durabilir ve savunulabilir bir Ermenistan kurmak mümkün değil gibi gözüküyordu. Paris'teki Ermeni heyeti başkanı Bogos Nubar Paşa'nın, Karadeniz'e ve İran sınırından, Akdeniz'deki Hatay limanına kadar uzanan bir Ermenistan devleti yaratma önerisi hiçbir zaman ciddi biçimde dikkate alınmamıştı. Bu önerinin aşırılıklan törpülendiğinde bile, ortaya yine de ciddi sorunlar çıkıyordu. Ezici çoğunlukla Türk nüfusuna sahip olmasına rağmen kale kenti Erzurum, yeni devlete daha fazla güvenlik sağlamak için Ermenistan sınırları içine mi katılmalıydı? Kuzeydoğu Anadolu'da Lazistan olarak bilinen bölge Ermenistan'a bağlı özerk bir cumhuriyet mi olmalıydı? Versailles Antlaşması'yla Danzig'e verildiği gibi, Batum'a da Milletler Cemiyeti denetiminde serbest şehir statüsü mü verilmeliydi? Kürtlere bir tür özerklik verilecek miydi? Bütün bu soruların cevapları, bölgenin etnik ve dilsel yapısı ve bölge halkının gerçek istekleri hakkında yanıltıcı, yanıltıcı değilse bile yetersiz bilgiler ışığında bulunmaya çalışılıyordu.

Bu sorularla birlikte Batı Anadolu'yu etkileyecek başka sorular da vardı. Türklerin Avrupa'da toprak sahibi olmasına izin verilecek miydi? Bu soruna ilişkin uzun süren tartışmalar, Sultan'ın başkenti olarak İstanbul'u elinde tutmasına izin verilmesi kararıyla, Ocak 1920'de sonuçlandı. Boğazlar İngiltere ve Fransa'nın 1919 yılının Aralık ayında anlaştıkları gibi bir tür uluslararası rejimle denetlenecekse, uluslararası rejim nasıl uygulanacaktı? İzmir kentinin egemenlik hakları Yunanistan'a mı verilecekti? Müttefiklerin bu kadar zor sorunları hızla çözmekte isteksiz olmalarını anlamak kolaydır.

Müttefiklerin her biri, diğerinin Yakındoğu'daki faaliyetlerini şüpheyle izlediği için sorunlar daha da artıyordu. Suriye'deki durum yüzünden, ilişkileri uzun süreden beri gergin olan İngiltere ve Fransa, İstanbul'da uyumlu bir işbirliği sağlamakda zorluk çekiyorlardı. 1919 Temmuz'u kadar erken bir tarihte İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Fransızlar'ın Türkiye'de egemen bir konuma gelmeye çalıştıklarından, İtalyanların da İngilizlerin zararına küçük entrikalar çevirdiğinden şüpheleniyordu.[8] Aynı zamanda demiryolları ve madencilik hakları için yeni bir kapışmanın da gündeme geleceğinin işaretleri vardı.

Osmanlı İmparatorluğu hakkında anlaşmaya varmakta gösterilen yavaşlık, 1919 baharı ve yazından itibaren, Türk milliyetçiliğinin kayda değer bir hızla gelişmesine olanak sağladığı için önemliydi. Bu gecikme sayesinde, tekrar toparlanamayacak kadar ezilmiş gibi gözüken Türkiye, gücünü toplayacak ve Sevr Antlaşması'yla kendisine dayatılan barış koşullarını reddedecek ve 1923'te müttefiklerle eşit koşullarda Lozan Barış Antlaşması'nı imzalayacaktı. Türkiye'nin hayata dönüşü 20. yüzyılın en kayda değer olaylarından biriydi. 1918 yılı sonunda Sultan güçsüz bir hükümdara dönüşmüş, İstanbul'da müttefik yanlısı zayıf bir hükümet kurulmuş, ülke bütünüyle yorgun düşmüş, halk derin bir umutsuzluk ve kayıtsızlığa gömülmüşken, müttefikler kendi seçtikleri her türlü koşulu dayatacak durumdaydılar.[9] Bir sene, belki de altı ay sonra, bu fırsat sonsuza dek kaçmıştı. 1919 Kasım'ında, hızla büyüyen milliyetçi hareketle karşı karşıya gelen Curzon, düşmanlarının en zayıf ve en kötü durumda olanının en büyük zaferi elde edeceğinden korkmaya başlamıştı.[10] Kısa bir süre içinde, Curzon'un kehanet yeteneklerinin gelişmiş olduğu ortaya çıkacaktı.

Türk milliyetçiliğinin aniden yükselmesinin nedeni,1918 Ekim'inde imparatorluğun çökmesi değil, 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlıların İzmir'e çıkmasıydı. Nisan ayında da İtalyanlar Antalya'ya çıkmışlardı, bu girişim, Londra Antlaşması'na göre İtalya'nın Güney Anadolu'daki egemenlik alanı iddialarını gerçekleştirmeye yönelik bir girişimdi. Yunanlıların harekete geçmesine izin verilmezse, İtalyanların İzmir'e el koyacağı korkusuyla, İngiliz, Fransız ve Amerikan hükümetleri, kendi savaş gemilerinin korumasında Yunanlıların İzmir'e çıkmasına izin vermişlerdi. Venizelos'un ortaya çıkardığı, gerçekliği had safhada kuşku götürür istatistikler de, Avrupalı ülkelerin bu kararını etkilemişti. Üçlü İtilaf'ın kişisel bir dostu olduğunu gösteren geçmişiyle, kişisel prestiji çok yüksek olan Venizelos, İzmir bölgesinin nüfusunun çoğunlukla Yunanlı (Rum) olduğunu iddia ediyordu.[11] Ama müttefikler, harekete geçerken amaçları ne olursa olsun, bilmeden Anadolu'da devrime yol açmışlardı. Birçok Türk için İngiliz ve Fransız orduları tarafından yenilgiye uğrayıp, işgâl edilmek felaketti; ama bu utanç verici veya şerefsiz bir durum değildi. Nefret ettikleri, geçmişte defalarca yenilgiye uğrattıkları reayaları Yunanlılar tarafından işgâl edilmek ise kabul edilemiyecek kadar büyük bir hakaretti. Korkuyla karışık öfke, Anadolu halkını yeni işgâlcilere ve Batı Avrupa'daki destekçilerine karşı birleştirmeye başlamıştı.[12] Sultan ve bakanları giderek daha çok müttefiklerin kuklası gibi görülmeye başlamıştı, ülkenin içlerinde güvencede olmayan, Osmanlı yönetiminin otoritesi de ortadan kalkıyordu. Durumun belirsizliği, hangi barış koşullarının dayatılacağının belli olmaması da, Türklerin duyduğu endişeyi artırıyor ve kendi durumlarını güçlendirmek için şiddet kullanmayı daha da çekici bir seçeneğe dönüştürüyordu.

20. yüzyıl Türkiye tarihinin önde gelen kişisi, Mustafa Kemal, bu hareketin öncüsü olacaktı. Mustafa Kemal, muhtemelen 17. yüzyılda Köprülü ailesinden Vezirler veya Kanunî Sultan Süleyman'dan beri, ülke tarihinin gerçekten en önemli kişisiydi. Subay olarak 1915 yılında Çanakkale, daha sonra Filistin ve Suriye'de savaşmış ve savaştaki başarısıyla öne çıkmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman etkisinin ve Enver Paşa'nın çılgınca genişleme düşlerinin karşısında olan biri olarak, kamuoyunun gözünde 1918 yılında çöken rejimle bağlantılı bir kişi değildi. Savaş sona erdikten kısa bir süre sonra, İzzet Paşa tarafından çağrıldığı İstanbul'daydı. Yunanlılar 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'e çıkarken, Sultan VI. Mehmed Vahdeddin, Mustafa Kemal'i Üçüncü Ordu Müfettişi olarak, Doğu Anadolu'ya gönderdi. Mustafa Kemal, burada İstanbul'daki hükümetten bağımsız hareket etmeye ve kendisini milliyetçi ve İtilaf karşıtı hareketin merkezi yapmaya başladı. Daha önce müttefiklere karşı ulusal direniş fikrine sıcak baktığının işaretlerini veren, Erzurum'daki 15. Kolordu Kumandanı General Kâzım Karabekir ile de görüşmeye başladı.

Olaylar hızla gelişiyordu. Sultan 8 Temmuz'da, Mustafa Kemal'i görevden aldı. 23 Temmmuz'da Doğu Anadolu vilayetlerini temsil eden delegeler, Erzurum'da bir kongrede bir araya geldiler. Erzurum Kongresi, milliyetçi hareketin düzenli ve kurumsal bir şekil aldığının işaretiydi; Kongre başkanlığına Mustafa Kemal seçildi. Eylül başında Sivas'ta ikinci bir kongre düzenlendi. Bu kongre bir öncekine göre önemli bir farkla, Avrupa'daki toprakları da dahil olmak üzere Türkiye'nin hepsini temsil ettiği iddiasındaydı. Bir kere daha, kongre başkanlığına Mustafa Kemal seçildi ve 9 Eylül'de delegeler müttefiklerin, ateşkes koşullanyla belirlenen sınırlarla Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımasını talep ettiler. Bu Ermeni devleti oluşturma çabalannın, müttefik ve Yunan ordulannın işgâlinin sonu demeki. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulurken ve başkanının Mustafa Kemal olduğu bir Heyet-i Temsiliye oluşturulacaktı. Anadolu'da, Sultan'ın İstanbul'daki hükümetiyle rekabet eden alternatif bir rejim kuruluyordu. 11 Eylül'de Mustafa Kemal, müttefiklere İstanbul Hükümeti'nin Türkiye'yi temsil etmediğini ve gayrî meşru bir diktatörlük olduğunu bildirecekti. İstanbul hükümetine vergi ödenmemesini, İstanbul'a sadık kalan memurların yerine güvenilir milliyetçi subayların getirilmesini emretti.

Sadrazam Damat Ferid Paşa doğal olarak, kendi kuvvetlerini Kemalistlere karşı savaşmaya göndermek istiyordu. Müttefikler kendi aralarında bir süre tartıştıktan sonra buna izin vermemeye karar verdiler. Anadolu'da bir iç savaşa yol açmak istemiyorlardı, iç savaş bölgede yaşayan Hıristiyanların katledilmesine yol açabilirdi. Daha da önemlisi, Mustafa Kemal'e karşı gönderilen askerlerin, Musta-

fa Kemal'e katılması gibi ciddi bir tehlike de mevcuttu. Müttefiklerin tavrı anlaşılabilirdi, ama bu tavır Damat Ferid Paşa'yı çok rahatsız bir durumda bırakıyordu. 1 Ekim'de Damat Ferid Paşa istifa edecek, yerine Sadrazam Ali Rıza Paşa gelecekti. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri, yeni hükümet "dış ve iç politikada milliyetçi hareketin mimarlarının çaldığı şarkıya uygun dansettiği sürece iktidarda" kalacaktır diye yazıyordu.[13] Aralık ayında yeni meclis için seçimler yapıldığı zaman, çoğunluk milliyetçilerin eline geçecekti. Olayların, müttefiklerin kontrolünden çıkmaya başladığı açıktı. Anadolu'nun kolayca erişilemeyen iç kısımlarında, İngiliz ve Fransız deniz gücü doğrudan çok az etkili olabilirdi. Sadece geniş kapsamlı bir askerî harekât, Mustafa Kemal ve takipçilerini yok edebilirdi, milliyetçiler o zaman bile bağımsızlık için uzun bir gerilla savaşına girişeceklerdi. Müttefiklerin bu tür bir harekât için, hem araçlan hem de arzusu yoktu. Savaşın son aylannda Batum ve Bakü'de kurulan zayıf İngiliz garnizonunu ayakta tutmak bile İngiliz devletini zorlamaya başlamıştı. Çarlık Rusyası savaştan çıkmayı başarsaydı, Doğu Anadolu'yu kontrol altında tutan Rus ordusu, Türklerin buradaki milliyetçi amaçlarını yıkabilirdi. Ama Rusya bir süre için, büyük bir askerî güç olmaktan çıkmıştı. Bolşevikler ülkelerine karşı, Mustafa Kemal'den çok daha düşmanca bir tavır içindeydi. Türkiye'nin tekrar siyaset sahnesine çıkışı, 1917 devriminin dolaylı sonuçlanndan biriydi.

Konumunun gücü aşikâr bir hâle geldikçe, Mustafa Kemal düşmanlarıyla uzlaşmaya giderek daha isteksiz bir hâle geliyordu. 1919 yılının sonlarına kadar en tehlikeli düşmanları Yunanlılar ve İngilizlere karşı destek almak için, Türkiye'nin Amerika ve hatta Fransız mandasına girmesini düşünmeye istekli olabilirdi. Ancak milliyetçi hareket ivme kazandıkça, hızla bu fikirlerden vazgeçilecekti. Yıl sonunda komuta merkezini Sivas'tan Ankara'ya taşıyacak, yeni Meclis'in üyeleri Ankara'da Misak-ı Milli'yi saptayacaklardı. Milli Meclis Sivas'ta yayınlanan bildiriyi özü itibariyle tekrarlayacaktı. Sivas'ta yayınlanan bildiriye ek olarak, Doğu Anadolu'nun Kürt bölgelerinin de Türkiye'ye dahil edilmesini, Trakya'nın Türk bölümü, Kars, Batum ve Ardahan'ın kaderinin belirlenmesi için referandum yapılmasını talep edecekti. 28 Ocak 1920 tarihinde yeni seçilen ve İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan, Misak-ı Milli'yi büyük bir farkla onaylayacaktı. Bu gelişme, müttefikler durumu değiştirmek için hızla adım atmadıkları takdirde, müttefiklerin etkisinin yol olacağını ortaya çıkarıyordu. Müttefikler 3 Mart'ta, Ali Rıza Paşa'yı istifa etmeye zorlayacaklardı, birkaç gün sonra Bahriye Nazırı Salih Paşa Sadrazamlığa atanacaktı. 16 Mart tarihinde, müttefikler hep birlikte İstanbul'u işgâl ettiler ve 150 milliyetçi ve milliyetçi sempatizanını tutukladılar. 5 Nisan'da Damat Ferid Paşa bir kere daha Sadrazam oldu. 11 Nisan'da Şeyhülislam'ın Mus-

tafa Kemal ve takipçileri asi ilân etmesi sağlanacaktı. Ertesi gün Sultan meclisi fesh etti. Milletvekillerinin çoğu Mustafa Kemal'in Ankara'da kurduğu merkeze kaçtı ve Mart sonunda seçilen Kemalist temsilcilerle birlikte, ayın 23'ünde Büyük Millet Meclisi olarak toplandılar. Birkaç gün sonra Meclis, Mustafa Kemal'i İcra Vekilleri Heyeti'nin başkanlığına seçti. Bu durum, milliyetçilerin ayrı bir hükümete dönüşmesi için gerekli son adımdı. Sultan ve İstanbul'daki bakanları tam olarak müttefiklerin kuklası hâline dönüşmüşlerdi. Sultan ve Şeyhülislam'ın prestiji hâlâ, muhafazakâr Müslümanları Mustafa Kemal ve takipçilerine karşı harekete geçirecek kadar yüksekti. Az çok İstanbul'daki hükümetin denetiminde olan düzensiz birlikler, haftalarca milliyetçileri zor duruma düşürmeye devam edecek, Ankara'ya komşu yerleri bile yağmalayacaktı. Sultan'ın ahlakî otoritesine son darbeyi, müttefiklerin Sultan'ı kabule zorladıkları barış antlaşmasının koşulları vuracaktı.

Osmanlı İmparatorluğu ile barış antlaşmasının koşullan sonunda belirlenmişti. 1920 Şubat ve Mart aylannda Londra'da yapılan konferansta banş antlaşmasının koşulları ağır ağır ortaya çıkmıştı. Nisan ayında San Remo'da yapılan son konferansta koşullar nihaî biçimine kavuşacaktı. Uzun tartışmalar ve Türk düşmanı Lloyd George'un muhalefetine rağmen, İstanbul ve Çatalca hattına kadar Trakya'nın Sultan'a bırakılmasına karar verilmişti. Ancak Boğazlar, Osmanlıların sadece küçük bir rol alacağı uluslararası bir komisyon tarafından yönetilecek ve Boğazlar (savaş gemileri de dahil olmak üzere) bütün ülkelerin gemilerine açık tutulacaktı. Denizde kıyısı olan bir Ermeni devleti oluşturulacak, bu devletin Osmanlı devleti ile sınırları Başkan Wilson'un hakemliğiyle belirlenecekti. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1914 yılında elinde tuttuğu Arap bölgeleri (Suriye, Filistin, Mezopotamya ve Hicaz) ise teslim edilecekti. İmralı ve Bozcaada ise Yunanistan'a verilecekti. İzmir bölgesi, resmen Osmanlı devletinin egemenliğinde olacak, ancak gelecek beş sene boyunca Yunanistan tarafından yönetilecekti. İzmir'in yerel bir bölge meclisi olacak, beş sene sonunda bu meclis veya yapılacak referandumla, bölge halkı arzu ederse, kent Yunanistan'ın bir parçası olabilecekti. Toprak kayıplarının yanısıra, Osmanlı devletinin egemenlik haklarına da ciddi kısıtlamalar getiriliyordu. Osmanlı maliyesi, Düyûn-ı Umumiye'de temsil edilen ülkeler, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın denetimine bırakılıyordu. Ülkenin ekonomik yaşamının her yönü yabancı etkisi altında olacaktı. 11 Mayıs'ta, İstanbul hükümetini temsil eden heyete bu çok ağır koşullar sunulacak, protesto etmesine karşın heyet, 10 Ağustos'ta şartları kabul edecekti.

Bu koşulların uygulanmasının çok zor olacağı açıktı. Nisan ayında Londra Konferansı'nın danışmak için başvurduğu Marshal Foch, Türkleri bu aşağılanma

ve fedakârlıklara zorlamak için 27 tabura gerek olduğunu bildirecekti. Yunanistan bu kadar büyük miktarda tabur vermeye istekli olsa bile, bu kadar büyük bir ordu oluşturmak mümkün gibi gözükmüyordu. Şubat ayında milliyetçiler, Fransızların Kilikya'da işgâl ettiği kentlerden biri olan Maraş'tan, Fransızları çıkararak güçlerini göstermişlerdi. Barış koşullarının çok ağır olması, Türk kamuoyunun Mustafa Kemal'in arkasına koşmasına büyük katkı sağlayacaktı. İtalyan ve Fransız meslektaşlarıyla arasındaki kopukluk giderek aratan Lloyd George, Türklerin bazı limanlann ve Anadolu'daki bazı stratejik noktalann ele geçirilmesiyle teslim olmaya zorlanabileceklerini ve "Türklerin artık korkulacak bir halk olmadıklannı" savunuyordu. Ama bu iddialar pek inandırıcı değildi.

Olayların gelişimi düzenli olarak, Mustafa Kemal ve takipçilerinin durumunu güçlendiriyordu. 1920 Haziran'ında Venizelos, milliyetçileri ezmek için Yunan ordusunu kullanmayı önerdiğinde, İtalyanlann Anadolu'da Yunan etkisinin artmasından duyduğu korku, İngiliz hükümetinin bu öneriyi kabul etmeye istekli olmasına karşın, müttefiklerin öneriyi reddetmesine yol açacaktı. Daha da önemlisi, Kasım başında Yunanistan'da yapılan seçimler, Venizelos yanlılarının beklenmedik ve kesin yenilgisiyle sonuçlanacaktı. Ertesi ay, Kral Konstantin'in tahta dönmesinin yolu açılmıştı.[14] Bu durum Paris ve Londra'da hiç de hoş karşılanmayan bir gelişme olacaktı, Kral Konstantin'in 1914-1917 döneminde müttefiklere düşmanca değilse bile soğuk tavırlarının anılan hâlâ tazeydi. Atina'daki olaylar, Türk milliyetçiliğinin güçlenmesiyle birlikte, Atina'nın Anadolu'daki emellerinin geçmişe kıyasla Londra ve Paris'in gözüne eskisi kadar hoş görünmemesine yol açacaktı. Kasım ayında müttefikler tekrar Londra'da toplandıklannda, Fransız Başbakanı Leygues, Türk egemenliği altında İzmir'e bölgesel özerlik verilmesini savunacak ve Fransa'nın eski hâliyle Sevr Antlaşması'nı onaylamayacağını belirtecekti. Bu arada Doğu Anadolu'da kurulan hayalet devlet Ermenistan, Ekim ve Kasım aylarında Bolşevik ve Kemalistlerin saldırılarının ağırlığı altında çok az direniş göstererek çökmüştü. 2 Aralık'ta Dedeağaç Antlaşması ile birlikte Kemalistler, Türkiye'nin Doğu illerini geri almakla kalmayacak, 1878 yılında kaybettikleri Kars ve Ardahan'ı da geri kazanacaklardı. Kasım başında, Bolşeviklerin kurduğu yeni Ermenistan Sosyalist Cumhuriyeti de bunu onaylayacaktı.

Ermenistan'a yapılan ortak saldın, Bolşevikler ve Kemalistler arasındaki işbirliği eğiliminin bir başka vurucu örneğiydi. İdeolojik olarak iki hareketin çok az ortak noktası vardı, Marksizmin Anadolu'nun cahil ve dindar Müslüman köylüleri üzerindeki etkisi göz ardı edilebilecek kadar azdı. Yine de iki ülke, en azından bir süre için, Batılı güçler, özellikle de İngiltere'ye duydukları korku ve Sevr Antlaşması'na duyulan ortak nefretle birleşmişlerdi. Karadeniz'e bütün ülkelerin savaş

gemilerinin serbestçe girmesi koşulu, Bolşeviklerde endişe uyandırmıştı; bu maddenin ülkenin güney sahilini yabancı donanmaların saldırısına açık hâle getirdiğine inanıyorlardı. Sonuçta 1920 Mayıs'ında, Mustafa Kemal ve Bolşevikler arasında yarı resmî ilişkiler başlayacak ve Kasım ayında Ankara'da Bolşevik temsilci resmen kabul edilecekti. İki ay önce, 1 Eylül'de Bakü'de toplanan ve Bolşevikler tarafından İngiliz karşıtı propaganda yapmak için bir araç olarak kullanılan Birinci Doğu Halklan Kongresi'ne katılan 1900 kişiden 235'i Türktü. 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Türk-Sovyet Antlaşması ile işbirliği doruğa varacaktı. Bu antlaşmayla, Gürcistan Cumhuriyeti'nin çökmesinden sonra Rusya-Türkiye sınır sorunu çözülüyor, Kars ve Ardahan Türkiye'ye veriliyor, Batum ise Rus-Türk ortak yönetiminde kalıyordu. Daha da önemlisi antlaşma, Karadeniz'de kıyısı bulunan ülkelerin Boğazlar rejimini denetlemek için uluslararası bir yasa hazırlanmasını da öngörüyordu. Bu maddenin uygulamaya konabilmesi, Karadeniz ve Boğazlar'ın, antlaşmayı imzalayan iki ülkenin de hoşlanmadığı Batı etkisinden kurtulması anlamına gelecekti.

Türk milliyetçilerinin artan gücü, 1921 Şubat ve Mart aylarında Londra'da düzenlenen yeni müttefik konferansının çalışmalarında da görülüyordu. Konferansa Ankara hükümetinin Hariciye Nazın Bekir Sami Bey, Sultan ve nazırlarının temsilcisi olarak da katılacaktı; bu gelişme milliyetçi hükümetinin uluslararası kabul görmesinin yolunda atılan yeni bir adımdı. Bu konferansta müttefikler, tam olarak uygulanması gündemden düşen Sevr Antlaşması'nda önemli değişikler yapmayı önereceklerdi. Özellikle İzmir bölgesine ait düzenlemelerin Türkler lehine değiştirilebileceği belirtiliyordu. Bir Yunan garnizonun bulunacağı kent dışında, bölgenin emniyeti, 1903 yılında Makedonya'da oluşturulan biçimde müttefikler tarafından denetlenecek jandarma güçleri tarafından sağlanabilirdi. Milliyetçilerin bu önerileri reddetmesi, kendilerine güvenlerinin artmakta olduğunu gösteriyordu. Kısa bir süre sonra daha da artacaktı. Hem İtalya hem de Fransa bir an önce barış antlaşması imzalayıp, Kilikya ve Antalya'daki işgâl ordusunun sayısını küçültmelerine imkân sağlayacak bir çözüm bulmayı arzu ediyordu, İngiltere'nin kendilerini Türk karşıtı bir haçlı seferine sürüklemesine istekli değillerdi. Konferans sırasında Fransız Dışişleri Bakanı Briand ve İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Sforza, Bekir Sami Bey'le ayrı ayrı antlaşma görüşmeleri yürüttüler. Bu görüşmelerle Fransız ve İtalyan kuvvetleri, Anadolu'da ellerinde tuttuklan toprakları ekonomik ödünler karşılığında boşaltmayı kabul ediyorlardı. Bu antlaşmalar, müttefiklerin gerçekten işbirliği yapıyor gibi davranmaktan açıkça vazgeçtiklerinin de göstergesiydi. Destek için sadece Bolşeviklere dayanmayı tercih eden "doğululaın" çoğunlukta olduğu Ankara'daki Meclis, antlaşmaları onaylamayı reddetti. Yi-

ne de Haziran ayında, kendi ülkesinde zor duruma düşen İtalyan hükümeti, herhangi bir tazminat almadan işgâl altında tuttuğu bölgeleri boşaltmaya başladı.

Anadolu'da İngiltere-Fransa işbirliğinin çöküşü, Ankara Antlaşması'yla tamamlanacaktı. Bu antlaşma ile Fransa örtük bir biçimde de olsa, milliyetçi hükümeti tanıyordu. Bu antlaşma ile Kilikya'yı da geri veriyordu. Buna karşılık, İskenderun limanı Fransa mandası altındaki Suriye'ye verilecekti, milliyetçi hükümet ise Fransa'nın maden ve benzeri konulardaki taleplerine sıcak bakmaya söz veriyordu. Antlaşma birçok açıdan Fransa'nın aleyhineydi, antlaşma Paris'teki siyasilerin arzu ettiği gibi Fransa'ya ekonomik ayrıcalıklar veya ülke hukukuna bağlı olmamak gibi haklar tanımıyordu. Bu antlaşma, Türk milliyetçilerin şimdiye kadar kazandığı en büyük diplomatik başarıydı ve Lord Curzon'un Fransız hükümetine şiddetli ancak sonuçsuz protestolar göndermesine yol açacaktı.

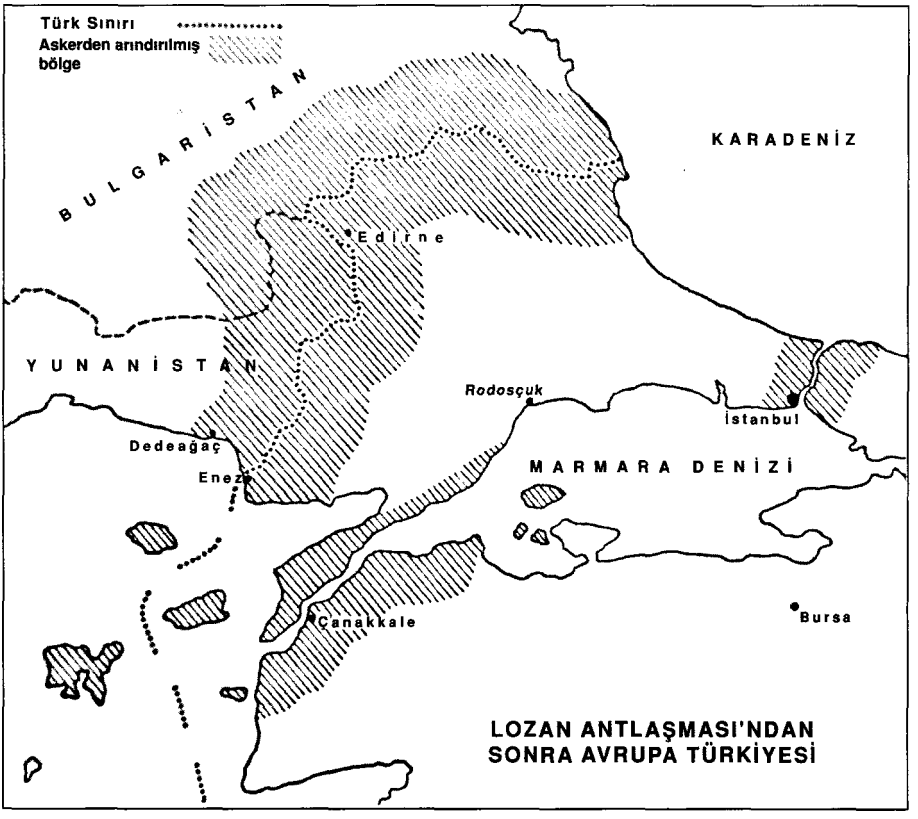
Zaten kırılgan olan birliklerinin kırılması, müttefiklerin yeni ödünler vermesine yol açacaktı. Müttefikler 1922 Şubat ve Mart'ında Paris'te yapılan konferansta, İzmir bölgesini, Boğazlar'ın Doğu kıyısını ve Doğu Trakya'nın bir bölümünü Türk egemenliğine vermeyi önerdiler. Yunan hükümeti bu şartları kabul etti. Ama Kemalistler Yunanlılar Anadolu'yu hemen boşaltmasını talep ettiler, bu talebin reddedilmesiyle birlikte konferans sona erdi.

Türk milliyetçiliğinin zaferi, Yunan kuvvetlerinin Anadolu'dan kovulmasıyla doruğa çıkacaktı. Yunanlıların Anadolu'daki durumunun zayıf olduğu daha önce ortaya çıkmıştı. Yunanlılar 1920 Ekim'inde Eskişehir ve Afyonkarahisarı ve dolayısıyla Anadolu'da kuzeyden güneye doğru giden demiryolunun kontrolünü ele geçirmek için bir saldırı başlatmışlardı. Saldırılar 1921 yılının Ocak ve Nisan aylarında, İnönü'de iki kere durdurulmuştu. Bir başka saldırı girişimi Sakarya nehrinde verilen uzun bir savaş sonucu durdurulmuştu. Merkezi İzmir'de olan ve iletişim sağlaması çok uzun süren, haberleşme sistemi kötü örgütlenen Yunan ordusu, başarı kazanmış olsa bile bölgeyi elinde tutmakta büyük zorluklar yaşayabilirdi. Mustafa Kemal'in 1921-1922 kışında taze kuvvetler temin etmede gösterdiği başarı, Yunanlıların durumunu daha da zayıflatacaktı. 1921 yılı Ekim'inde Fransa ile yapılan antlaşma da, daha önce Kilikya'daki Fransız garnizonlan yüzünden meşgul olan birliklerin de Batı Anadolu'da kullanılmasına olanak sağlıyordu. Bu koşullar sayesinde güçlenen Türkler, 26 Ağustos 1922 tarihinde büyük bir saldırı başlatacaklardı. Bu saldırı karşısında Yunan ordusu tümüyle çözülecekti. Bir gün sonra, başkomutanı esir düşmüş olan Yunan ordusundan geriye kalanlar İzmir'e moralleri bozulmuş bir kaçak çetesi olarak varacaktı. Onlan izleyen Türkler kente birkaç gün sonra girecek, Yunan işgâlinin işareti hâline gelen aşırı davranışlara karşılık olarak şehir halkı mağdur durumda kalacaktı.

Yunan ordusunun yenilgisiyle birlikte, Türk birliği ve bağımsızlığını tamamlamak için son olarak, İstanbul ve Boğazlar bölgesini işgâl altında tutan küçük müttefik ordusunu da ülkeden atmak gerekiyordu. Bunu başarmak mümkün gibi gözüküyordu. Fransız hükümeti, 1921 Ekim'inde imzalanan antlaşma ile Mustafa Kemal ile anlaşmıştı. Faşistler tarafından ele geçirilmek üzere olan İtalya ise Türkiye'deki kayıplarını bu noktada bitirmek istiyordu. 19 Eylül'de iki ülke de, Boğazlar'dan garnizonlarını çekecek ve Kemalistlerle karşı karşıya gelmek üzere sadece İngilizler kalacaktı. Birkaç hafta süresince İngiltere-Fransa ilişkileri, 1940 yılına kadar tekrarlanmayacak ölçüde kötüleşecekti. Lloyd George eskisi gibi Türk düşmanıydı, ama kabinesinin birçok üyesi, özellikle de Curzon uzun süreden beri, Lloyd George'un politikalarının uygulabilirliği ve sağduyusundan şüphe etmeye başlamıştı. Koalisyon hükümetine destek veren Muhafazakârların huzursuzluğunun artması da kabinenin geleceğini tehlikeye sokmaya başlamıştı. Kabine, Türkiye'deki İngiliz kuvvetlerinin komutanı Sir Charles Harington'a askerî ve ödün verilemez emirler yağdırdı, Harington beceriyle bu emirleri kısmen göz ardı edecekti. Bir süre için İngiliz ve Türk birlikleri arasında çatışma kaçınılmaz gibiydi, İngiliz birliklerinin Çanak'ta Türk birliklerine ateş açmalanna bir saat kala ateşkes koşullan üzerinde anlaşma sağlanacaktı.[15] Üç gün sonra Yunanistan'ın da kabul edeceği 11 Ekim Mudanya Ateşkesi ile Doğu Trakya ve Edirne, Türk milliyetçilerine teslim ediliyor (üç gün sonra Yunanistan Doğu Trakya ve Edirne'yi verecekti), hâlâ İngilizlerin elinde olan İstanbul ve Boğazlar'ın Türkiye'ye ait olduğu kabul ediliyordu.

Çanak krizi, Mustafa Kemal ve izleyicileri için tam olmasa bile oldukça önemli bir başanya yol açmıştı. Zaferin simgesi birkaç gün içinde, en ortalıkta olan düşmanları, İngilizlerin ortadan kalkmasıydı. 19 Ekim'de Lloyd George istifa edecekti. 1 Kasım tarihinde, Millet Meclisi Mustafa Kemal'in baskısıyla Saltanatı kaldıracaktı. 17 Ekim'de Sultan, İngiliz savaş gemisiyle Malta'ya kaçtı. Sultan'ın gizlice kaçışı, Osmanlı hanedanına sadakatten geri kalanların da yok olmasına büyük katkı sağlayacak ve Mustafa Kemal'in simgelediği cumhuriyet rejiminin önünü açacaktı. VI. Mehmed Vahdeddin ile 13. yüzyıldan beri kesintisiz olarak süren Osmanlı hanedanın da sonu gelecekti.[16]

Olaylar, 21 Kasım 1922 tarihinde Sevr Antlaşması'nı değiştirmek için Lozan'da toplanan konferansın görevini, bazı açılardan basitleştirmişti. İzmir'in Türklerin elinde kalacağına şüphe yoktu. Bağımsız Ermenistan kurma olasılığının varolmadığı da ortaya çıkmıştı.[17] Doğu Trakya ve Musul konusu gibi, iki toprak meselesi büyük sorunlar doğuracaktı; ama Lozan Konferansı toprak dışında iki konu etrafında dönüyordu. Bu konular Boğazlar rejimi ve kapitülasyonlardı.

Boğazlar sorunu, Türkler ve eski düşmanlarından çok, Batılı Güçler ve konferansta temsil edilen Sovyet hükümeti arasında bir konuydu. Boğazlar'dan bütün ulusların savaş gemilerine serbest geçiş hakkı tanınması, Rusya'yı derin bir endişeye sokmuştu. Sovyet heyetine başkanlık eden Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin, bu açıdan Türk egemenliğinin yılmaz bir savunucusu olmuştu. Boğazlar'ın Türkiye'ninkiler dışında bütün ülkelerin savaş gemilerine kapalı tutulmasını savundu. Uluslararası bir rejim kurulacaksa, bu rejim, Boğazlar'ın hayatî önem taşıdığı Karadeniz ülkelerinin denetiminde olmalıydı. Rusya'nın tavrı, bir asır önceki tavrının tam zıttıydı. Daha önce genişleme, Akdeniz'e ulaşma bağlamında düşünüyordu. Şimdi ise barış içinde rahat bırakılmak, güney kıyısından gelebilecek saldırılara karşı korunmak istiyordu. Sovyet hükümetinde hâlâ Lenin'den sonra gelen adam olan Troçki, 1922 Kasım başlarında bir gazete mülâkatında, Sovyetlerin tezini kısaca şöyle ifade ediyordu: "Boğazlar'dan geçiş özgürlüğü, en büyük askerî filoya sahip ülke için Karadeniz'de askerî diktatörlük demektir."[18] Bu görüş açısı, kazanan görüş olmayacaktı. Kendi konumunu güvenceye almış olan Mustafa Ke-

mal'in, iki sene önceki kadar Sovyet desteğine ihtiyacı yoktu. 1922 yılının Eylül ve Ekim aylanndaki başarısı, minik Türkiye Komünist Parti üyelerine uygulanan baskının hemen artmasına yol açmıştı. Geleneksel Rus düşmanlığı bir ölçüde devam ettiği için Türkiye geçmişte çok şey borçlu olduğu Batılı Güçler'i sonsuza dek Karadeniz'den atıp, Rusya ile sonsuza dek karşı karşıya kalmaya istekli değildi. Dolayısıyla Çiçerin'in büyük gayretlerine rağmen, 1 Şubat 1923 tarihli Boğazlar Antlaşması taslağı, Batılı ülkeler özellikle de İngiliz bakış açısı açısından bir zafer olacaktı. Antlaşma, Boğazlar'ın Asya ve Avrupa yakalarında silahsızlandırılmış bölgeler öngörüyordu, ancak bu bölgeler Sevr Antlaşması'nda öngörüldüğünden çok daha küçüktü. Türkiye'nin İstanbul'da bir garnizonu bulunacak ve Boğazlar'dan geçiş özgürlüğü ve silahsızlandırılmış bölgelerin güvenliği, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'nın ortak garantisi altında olacaktı. Buna karşılık Türkiye, barış zamanlarında, yabancı savaş gemilerine kısıtlı geçiş hakkı tanıyacaktı. Geçen gemiler 10.000 tondan büyük olmayacak ve en güçlü Karadeniz ülkesinin donanmasından daha büyük hiçbir donanma, Karadeniz'e gönderilmeyecekti. İstanbul'da Uluslararası Boğazlar Komisyonu oluşturulacaktı. Bu koşullar 24 Temmuz Antlaşması'nı oluşturacaktı. Antlaşma konferansa katılan bütün ülke temsilcileri tarafından imzalanacak, ancak hiçbir zaman Sovyet hükümeti tarafından onaylanmayacaktı. 2 Ekim'de son İngiliz birlikleri de İstanbul'dan ayrılacaktı.

Türkiye'de yabancı etkisi ve yabancıların haklan konusunu çözmek ise çok daha zor olacaktı. Batılı Güçler özellikle de Fransa, Türkiye'nin etkili bir yönetim veya gerçekten adil bir hukuk sistemi kuramayacağını düşünüyordu. Bu nedenle de yabancı vatandaşların ve yabancılara ait mülklere ilişkin güvencelerin de antlaşmaya katılması için baskı yapıyordu. Yunanlılarla savaşın kahramanlarından biri ve Türk heyetinin başkanı olan İsmet İnönü, nefret edilen kapitülasyonların geri getirilmesini veya Türkleri aşağı kabul eden herhangi bir koşulu kabul etmeyi reddetti. Bu iki bakış açısı arasındaki farklılıklar, konferansın 4 Şubat 1923 tarihinde geçici bir süre için dağılmasına yol açacak, konferans 23 Nisan'a kadar tekrar toplanmayacaktı. Konferans toplandığında, müzakereler üç ay daha sürecekti. Konferans Türk bakış açısının zaferiyle sonuçlanacaktı. Kapitülasyonlar sona ermişti, ancak Türkiye yabancıların ekonomik denetiminden hemen çıkmıyordu. Her ne kadar belli bir süre boyunca gümrük duvarlarını belli bir oranın üstüne çıkarmamak gibi bazı şartları kabul etmiş olsa da, özünde talep ettiği hakları kazanmıştı. Bu durum, Paris'te bir yenilgi olarak görülmüştü. Fransa'nın Türkiye'deki ekonomik çıkarlan diğer ülkelerden çok daha fazla olduğu için, kapitülasyonların sona erdirilmesiyle en çok kaybeden ülke Fransa oluyordu. Fransa İngiltere'nin siyasî açıdan önemli bir yenilgiye uğramasına yol açmıştı ama İngiltere

bu antlaşmayla önemli bir şey kaybetmemişti. Lozan'da Yunanistan istisna olmak üzere en çok fedakarlık yapan ülke, Fransa olacaktı.

Konferans, Türkiye açısından tam bir başan olmuştu. Boğazlar'ın uluslararası rejime bağlı olması, Ankara'nın tam olarak istediği bir şey değildi, ama buna karşılık Anadolu'nun hepsini, Meriç nehrine kadar Trakya'yı, Bozcaada ve Gökçeadayı geri almıştı. Yabancı yönetimin altında yaşayan Türk ve Yunan nüfuslarının zorunlu mübadelesi de antlaşmada da öngörülmüştü. İstanbul'da yaşayan Rumlar ve Batı Trakya'da yaşayan Türkler bu mübadelenin dışında bırakılıyordu. Bu antlaşmayla, Batı Anadolu'da yaşayan Rumların bir kez daha sürtüşme kaynağı olması da engelleniyordu. 1918 yılında teslim olan ülkeler arasında sadece Türkiye, savaş tazminatı ödemekten kurtuluyordu.

Antlaşma imzalandıktan sonra da İngiltere ve Türkiye arasında, Musul konusu anlaşmazlık yaratmaya devam edecekti. İngiliz birlikleri 1918 sonunda, Mondros Ateşkesi ile Musul'u işgâl etmişlerdi. Vilayetin nüfusu çoğunlukla Kürtlerden oluşuyordu, bölge halkı, kentin İngiliz hükümetinin öngördüğü gibi Irak devletinin bir parçası olmasını istemiyordu. Yine de 1925 yılının Aralık ayında, anlaşmazlığa hakem olması için başvurulan Cemiyet-i Akvam, İngiltere lehinde karar verecekti. Karar Türkiye'de büyük hoşnutsuzluk uyandıracak, ancak 1926 Haziran'ında yapılan bir antlaşma ile Türkiye, Musul'un İngiliz kontrolündeki Irak Krallığı'na ait olduğunu kabul edecekti.

Türklerle banşın uzun süren hikâyesi sonuçta, Yunanlılar, Ruslar ve bir ölçüde Fransızlar hariç olmak üzere bütün taraflar için oldukça tatminkâr bir biçimde çözüme ulaşmıştı. Lozan Antlaşması'nın etkilediği nüfus açısından ciddi sorunlan vardı. Antlaşma yüzbinlerce Rumun Türkiye'den ayrılmasına uluslararası onay vermiş, bu kişilerin Trakya ve Yunanistan'ın diğer bölgelerine yerleştirilmesi, yoksul Yunan hükümeti açısından büyük sorunlar doğurmuştu. Antlaşma özgür Ermenistan veya Kürtlere özerklik hayallerini de yıkacaktı.[19] Musul'u fiilen Irak'ın, Hatay'ı fiilen Suriye'nin parçası yaparak, aşın Türk milliyetçilerini kızdırmıştı. Ama antlaşmanın kendisine kalıcılık ve geçerlilik kazandıran çok önemli bir meziyeti de vardı: antlaşma gerçeklerle yüzyüze gelmişti. Antlaşma, İyonya'nın asla Yunan olmayacağı, Ermenilerin bir devlet oluşturmak için çok az sayıda ve dağınık oldukları, büyük devletlerin Boğazlar'ı uluslararası denetime sokmak istediği gerçeğini kabul ediyordu. Daha da önemlisi antlaşma, etnik nüfusu çoğunlukla Türk olan Anadolu'ya küçülmüş olan Türkiye'nin artık daha da fazla küçülemeyeceğini, ülkenin güçlü ve daha etkili rakiplerinin zavallı kurbanı olmadığı gerçeğini kabul ediyordu. 1924 yılında bir gözlemci, "Lozan antlaşması ve ekleri büyük bir olasılıkla sadece Sevr Antlaşması'ndan değil, Saint Germain, Versailles,

Trianon ve Neulliy antlaşmalarından da daha kalıcı bir çözüm olacak gibi gözüküyor"[20] diye yazacaktı. Bir sonraki kuşak, onun bu yargısını teyit edecekti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap eyaletlerindeki durum ise, savaş sona erdiğinde çok değişken ve istikrarsızdı. Bu durumun en az üç nedeni vardı. İlk olarak bölgenin halkı ya da onlan yöneten eğitimli veya yan eğitimli gruplar eskisinden daha da milliyetçiydi ve bağımsızlık ve birlik için yeni taleplerle ortaya çıkıyorlardı. Yabancı düşmanlığından ayrı olarak milliyetçilik, Arap dünyasını daha çok derinden etkilemeye başlamamıştı, ama miliyetçilik akımı hızla büyüyor ve gürültülü bir hâle geliyordu. Giderek daha çok sayıda Arap milliyetçisi, egemen uluslara, ulusların kaderini belirleme hakkı bağlamında, geçerliliğini inkâr etmesi zor taleplerle geliyorlardı. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir John de Robeck 1919 yılının Aralık ayında "genel olarak konuşmak gerekirse, Yakın ve Orta Doğu'daki bütün Müslüman ülkelerinde değişik düzeylerde Avrupa egemenliğine ve denetimine karşı çıkma eğilimi gözleniyor... Tam olarak anlaşılmıyor olabilir ama, kendi kaderini tayin hakkı Yakındoğu'da duyuluyor, her siyaset yazarının ve kamuoyunu yönlendiren herkesin ana malzemesini oluşturuyor" diye yazacaktı.[21] İkinci olarak, zafer kazanan müttefikler savaş sırasında birbirlerine, Siyonistlere, Araplara açıkça veya örtülü bir sürü söz vermişlerdi. Bu sözlerin bir bölümünü tutmak olanaksız hâle gelmişti, bazı sözler ise, madde madde olmasa bile özü itibariyle çelişkili veya uzlaştıramaz durumdaydı. Savaş zamanı zorunluluklarını banş dönemi idealleriyle uzlaştırmak için umutsuzca bir mücadele başlarken, anlaşmazlık çıkmasına da uygun bir ortam doğmuştu. Avrupalı Güçler'in çıkarlan ve amaçlan, Suriye, Filistin ve Mezopotamya'da Balkanlar veya Anadolu'dan çok daha fazla çelişiyordu. Arap bölgelerinin, özellikle de geleneksel olarak, Fransa'nın kültürel ve ekonomik etki alanında yer alan Suriye'yi işgâl eden kuvvetlerin âdeta tümüyle İngiliz birliklerinden oluşuyor olması, Paris'te ciddi bir hoşnutsuzluk yaratmıştı.[22] İngiltere'ye karşı duyulan bu kıskançlık, Fransızlann Suriye ve Kilikya'da savaş dönemi gizli antlaşmalarından kaynaklanan hak iddialarından vazgeçmekte isteksiz davranmasına yol açacaktı. İngiliz Dışişleri Bakanı A. J. Balfour, 1919 Haziran'ında "Doğu Akdeniz'de Fransızların her kazanımı, İtalya'nın yeni bir hak iddiasının temelini oluşturuyor" diye yazıyordu.[23] İngiltere-Fransa arasındaki bazı farklar oldukça dostça çözülecekti. 1918 yılının Aralık ayında Clemenceau, Londra'yı ziyaret edecek ve zengin petrol kaynaklanna sahip olduğu bilinen ve Sykes-Picot Antlaşması'na göre Fransa'nın etki alanına giren Musul kentinin İngiliz denetimine girmesini kabul edeckti. Sykes-Picot Antlaşması'na göre, bir tür uluslararası rejimle yönetilecek olan Filistin de İngiliz denetimine veriliyordu. 15 Ocak 1919 tarihinde onaylanan bu düzenleme, Fransa'nın

önemli ödünler vermesiyle gerçekleşecekti. Bu ödünler, İngiltere'nin Türklere karşı verilen mücadelede daha büyük bir yük üstlenmiş olması ve Fransa'nın Almanya'ya karşı taleplerinde İngiltere'nin desteğini sağlama çabasından kaynaklanıyordu. Nisan ayında imzalanan Long-Berenger Antlaşması, Fransa'nın yutacağı hapı tatlandırıyor, İngiltere bu antlaşma ile Mezopotamya petrollerinin %25'ini Fransa'ya vermeyi kabul ediyordu. Bu antlaşma, iki devletin bir sene sonra San Remo'da yapacağı çok daha kalıcı bir petrol antlaşmasının da temelini oluşturacaktı. Ama petrol kaynakları genelde İngiltere-Fransa arasında önemli bir çatışma kaynağı değildi. Bu tür antlaşmalar, Fransa'nın Yakındoğu'daki İngiliz politikalarından duyduğu kuşkuyu pek azaltmıyordu. Ayrıca ülke içi kaynakların kısa süre içinde bitebileceği korkusuyla gereksiz bir endişeye kapılan ABD de, Amerikan şirketlerini Yakındoğu'daki petrol sahalarının dışında tutma girişimi gibi gözüken her gelişmeye şüpheyle yaklaşıyordu. ABD hükümeti, 1919 Nisan antlaşmasını protesto edecek, İngiliz işgâl kuvvetlerinin Standart Oil Şirketi'nin Mezopotamya'da petrol arama girişimlerini reddetmesi Amerika'nın duyduğu rahatsızlığı daha da arttıracaktı.[24]

Bütün bu eğilimler, milliyetçi arzular, çelişen sözler ve rakip emperyalist güçler, Suriye sorununda da kendini gösterecekti. Suriye, barışçı çözümler arayan ülkelerin Arap ülkelerinde karşılaştığı en tehlikeli ve zor sorun olacaktı. Suriye, modern Arap milliyetçiliğinin beşiği olmuştu. Suriye'nin bağımsızlık arzusu, muhtemelen Mısır dışında Arap dünyasının diğer bölgelerinden çok daha güçlü olmuştu. Genç Araplar Cemiyeti (El-Cemiyyeti'l-Arabiyyeti'l-fetat) ve 1914 öncesinden beri gelişmekte olan bir tür gizli askeri örgüt olan El-Ahd, 1919-1920 döneminde ülkenin gerçek liderleri olmuşlardı. Şerif Hüseyin'in sevimli ve oldukça etkisiz bir idareci olan oğlu Emir Faysal, 7 Ekim 1918 tarihinde Şam'da, Suriye'nin tümünü kapsayan bağımsız bir Arap devleti ilân etmişti. Bu süre içinde Suriyelilerin tartışmasız lideri gibi davranmasına karşın, milliyetçi örgütlerin kendi amaçları doğrultusunda yönlendirdiği göstermelik bir liderden başka bir şey değildi. 1919 Ocak'ında toplanan Suriye Kongresi'ne de hakim olan milliyetçi örgütler, Emir'e danışmadan kendisini, Suriye Kralı ilân edeceklerdi. Bağımsızlık talep ederken bir çok kaynaktan destek sağlayabiliyorlardı. Bağımsızlık sözü olarak yorumlanabilecek 9 Kasım 1918 tarihli İngiltere-Fransa deklerasyonuna[25] atıfta bulunabilir ve Wilson'un bütün uluslararası sorunların çözümü olarak popülerlik kazandırdığı ulusların kendi kaderini tayin hakkından söz edebilirlerdi. Yakındoğu'da görev yapan İngiliz memurların da bir miktar sempatisini kazanmışlardı ve barış antlaşmasında İngiltere ve Fransa'yı karşı karşıya getirip, onların rekabetinden yarar sağlamayı umut edebilirlerdi. Buna karşın, ne Fransa ne de İngiltere'nin resmen

reddetmediği Sykes-Picot Antlaşması vardı. Bu antlaşma Fransa'ya, Suriye'nin doğrudan veya etki alanı şeklinde dolaylı kontrolünü veriyordu. İtalyan kamuoyu gibi Fransız kamuoyu da, bu kadar pahalıya mal olan zaferin toprak kazanımı şeklinde bazı meyvaları olması gerektiğine inanıyordu. Savaş sonucunda kazanılan yağmanın (Almanya'nın Pasifik veya Afrika'daki eski sömürgelerinin çoğu gibi) değersiz veya (Anadolu veya Arap ülkelerinin çoğu gibi) elde tutması çok zor olduğu için tutmaya değmeyeceği gerçeği, hâlâ kabul edilemeyecek kadar acı veriyordu. Aynca Filistin ve Musul konusunda İngiliz hükümetine boyun eğdikleri için, hem Fransız hükümeti hem de Fransız kamuoyu, Yakındoğu'da başka birine biraz daha ödün verecek ruh hâli içinde değildi. 6 Şubat 1919 tarihinde Paris'te toplanan devlet adamlarına Arap ülkelerinin durumunu tanıtan Faysal, Hatay'dan güneye uzanan bütün Arap toprakları için bağımsızlık istediği zaman, Fransa bu görüşü kabul etmeye yanaşmayacaktı. Faysal'ın bağımsızlık istediği bölge içinde, tek istisna Filistin'di. Bu bölgede "Yahudi ve Araplar arasındaki dengeyi korumak için geçici olarak büyük ve etkili bir vasinin atanması" isteniyordu. Altı hafta sonra Şam, Hama, Hums ve Halep'in bağımsız Arap devletinin parçası olmasını talep eden ve Fransa'nın etki alanının Suriye'nin kıyı bölgesiyle sınırlandırılmasını isteyen Lloyd George, Paris'te büyük şüphe ve kuşku uyandıracaktı.

Yılın geri kalan bölümünde, Fransa-Suriye, Fransa-İngiltere ilişkileri düzenli biçimde bozulmaya devam edecekti. Mart ayında İngiltere, Suriye için manda yönetimini kabul etmeyeceğini resmen açıklayınca, bir grup Fransız ve İngiliz uzman, Fransa'nın Suriye'de, İngiltere'nin Mısır'da sahip olduğuna benzer bir konumu olmasını, Lübnan ve Cebel-i Dürz bölgesine de Faysal yönetimi altında özerklik tanınabileceğini önerdi. Bu öneriden bir sonuç çıkmadı. Nisan ayında Faysal, Clemenceau'ya Fransız mandasını kabul ettirmek için Suriye'de kişisel etkisini kullanmaya söz vermiş gbi gözüküyor. Ama Faysal'ın kendisi de bu sözü tutmaya niyetli olmadığını ifade etmişti ve isteseydi bile Fransa'ya çok fazla yardımcı olamazdı. Temmuz ayında Suriye Kongresi, Sykes-Picot Antlaşmasını ve Balfour Deklarasyonu'nu kabul etmeyi reddederek ve Faysal'ın hükümdar olacağı bağımsız devletin Suriye ve Filistin'in tamamını kapsamasını talep ederek, Fransız ve Arap bakış açılan arasındaki farklılığı daha da keskinleştirecekti. Temmuz ayında Wilson'un Yakındoğu halklarının, altına girecekleri manda yönetimleri hakkındaki arzularını öğrenmek için gönderdiği Amerikan komisyonu (King-Crane komisyonu) Suriye'yi Fransız mandası altına vermenin, Suriye'de büyük hoşnutsuzluk yaratacağını ortaya koymuştu. Ancak bu raporun duruma etkisi olmayacaktı, rapor ABD'ye sunulduğu zaman ABD içine çekiliyor ve dünyanın sorunlanndan elini ayağını çekiyordu.

Suriye ve Kilikya'nın hâlâ İngiliz birliklerinin işgâli altında olması durumu daha da karmaşık bir hâle getiriyordu. İngiliz birlikleri daha sonra 13 Eylül 1919 tarihinde Fransa ile yapılan antlaşma sonucunda bölgeden çekilecek, ancak Fransız birlikleri Suriye'nin kıyı bölgelerinde İngiliz birliklerinin yerini alacaktı. Şam, Hama, Hums ve Halep ve bu kentlerin doğusunda bulunan gelişmemiş, kocaman bölge Arap hükümetinin yönetmine verilecek, ancak bu hükümete Fransa danışmanlık edecek ve destek verecekti. Bu koşulların ortaya koyduğu Arap bakış açısına duyulan sempati, Fransa'da İngiltere'nin amaçlarına ilişkin derin bir kuşku yaratacaktı. Fransız basınında şiddetle suçlanmak Londra'da endişe uyandıracak, Clemenceau ise giderek Suriye sorununun, İngiltere'nin dışanda tutulacağı Faysal ile doğrudan müzakerelerle çözümlenmesi konusunda ısrarcı davranacaktı. Balfour'dan sonra Dışişleri Bakanı olan Lord Curzon 14 Ekim tarihli bir notda, bu tavn "âdeta küstahça" olarak nitelendirecek ve Londra'da İngiliz temsilciler ve Emir Faysal arasında süren müzakerelere katılmak üzere, Suriye Fransız Yüksek Komiseri olarak atanan General Gouraud'un müzakerelere katılmasını reddedecekti. Faysal'ın Amerikan temsilcisinin de tartışmalarda yer alması önerisine de karşı çıkacaktı. Bu arada Suriye'deki milliyetçilerin Türkiye'deki Kemalistlerle bir tür işbirliğine girmeye itilebilecekleri korkusu da artıyordu. Şam'daki İngiliz siyasî komiseri Ekim ayında "Halep vilayetindeki Müslümanlann çoğunluğu ve Şam eyaletindeki Müslümanların önemli bir kısmının Türkiye'nin emellerine sıcak baktığını ve sevilmeyen bir Avrupalı Güç'ün yönetimi altına girmek yerine Türkiye ile birleşmeyi tercih edeceğini söylemek doğru bir tahmin olacaktır" diye yazıyordu.[26]

Kasım başında Faysal, sorunu Paris'teki Müttefikler Yüksek Konsey'ine götürecekti. Ancak Faysal, konumunun yarattığı sorunların ve İngiltere ile ABD'nin Fransa'ya karşı etkili destek vermeye istekli olmadıklarının giderek daha çok farkına vanyordu. Dolayısıyla taviz politikasına itilmesine ve Fransa'ya giderek daha çok ödün vermeye yönlendirlmesine izin verecekti. Kasım ayı sonunda Clemenceau ile uzlaşarak, Fransa'nın Lübnan'ı ve İskenderun'a kadar Suriye'nin kıyı bölgelerini işgâl etmesine razı olacaktı. Bir ay sonra Fransa'nın ülkenin bütünü üzerinde manda kurması anlamına gelen önerilerini reddedecek ve ertesi ay yeni Suriye devletinin danışman ve teknik uzmanlarını sadece Fransa'dan temin edeceği koşuluna razı olacaktı.

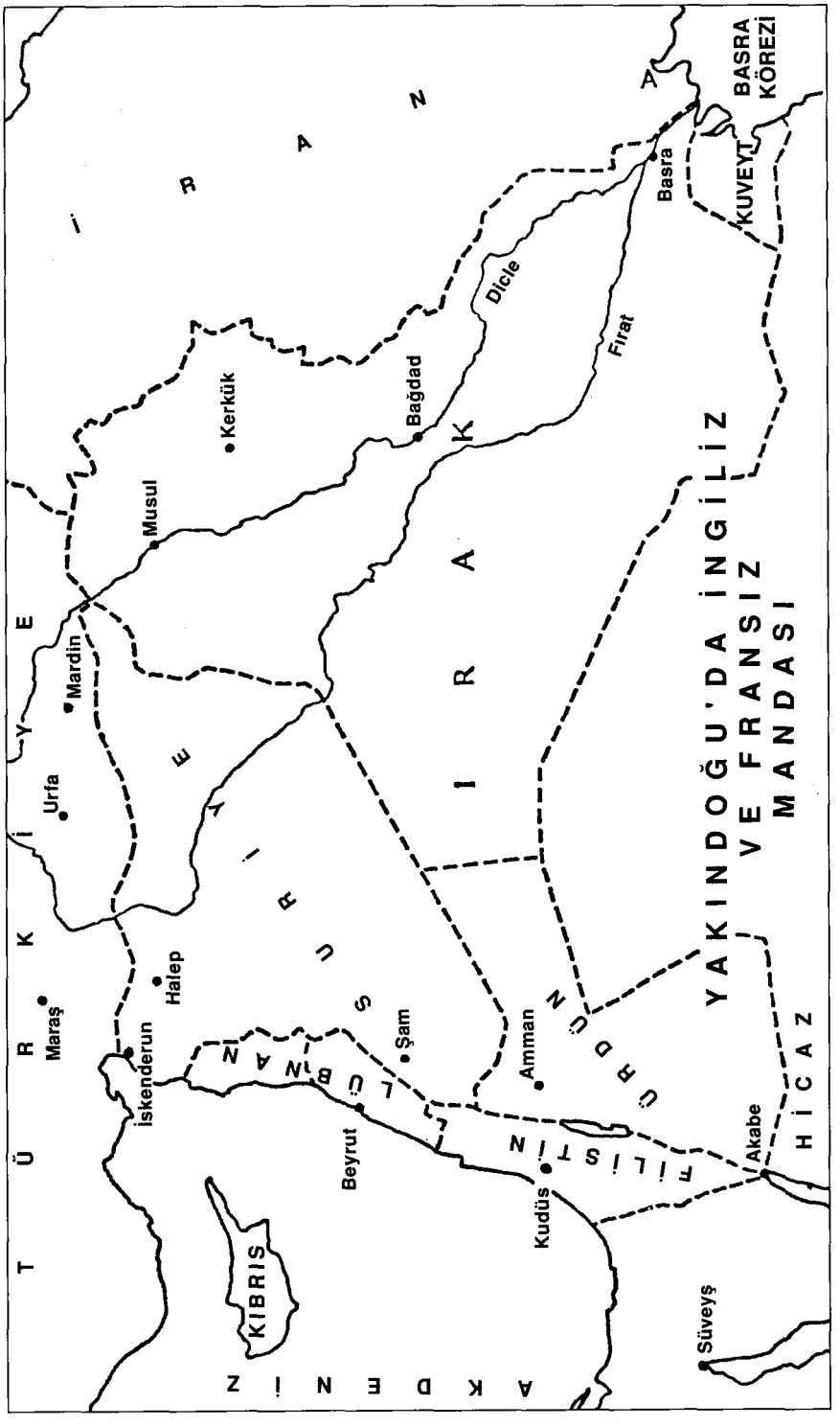
Suriyeli milliyetçilerin algıladığı biçimiyle bu yüreksiz politika, milliyetçilerin hiç hoşuna gitmeyecek ve Faysal'ın sahip olduğu otoritenin büyük bir bölümünü yitirmesine yol açacaktı. 1919 yılının sonlarından itibaren, Fransız birlikleri ve Hıristiyan Araplara yönelik silahlı saldırıların sayısı giderek artacaktı. Milliyetçilerin Kemalistlere duyduğu sempatinin açık bir işbirliğine dönüşme ihtimali de gide-

rek artıyordu. 1920'lerin ilk günlerinde önde gelen iki Suriyeli, İstanbul'a gelerek Mustafa Kemal'i temsil eden bir komite ile Batılı güçlere karşı ortak hareket için antlaşma koşullarını tartışacaktı. Bu görüşmeden bir sonuç çıkmadı ama bu durum Fransa ve İngiltere'nin bakış açısından hiç de hoş olmayan olasılıklan içeriyordu. Fransa ve Suriyeliler arasında büyük ölçekli bir çatışmanın kaçınılmaz olduğu artık açıkça ortaya çıkmıştı. Mart 1920 başlarında Şam'da toplanan Suriye kongresi Faysal'ı Suriye Kralı seçecek ve ülkenin tam bağımsızlığını ilân edecekti. Bu feci bir hataydı. Bu deklarasyon, Faysal'ın Avrupa'daki dost ve destekçilerini büyük ölçüde yabancılaştaracaktı. Deklarasyon Lübnanlı Marunileri de çoğunluğu Müslüman milliyetçilerden oluşan bir kesimin egemenliğine girme endişesine sürükleyecek ve Lübnan'ın 22 Martta bağımsızlığını ilân etmesine yol açacaktı. Ertesi ay San Remo konferansı, Suriye'nin tümü için Fransa'ya manda hakkı vererek, Fransa'nın konumunu güçlendirecekti. Şam ve bazı Suriye kentlerinde başlayan şiddet dolu protestolar konferansın ilk sonucu olacaktı.

Haziran ayı ortasında patlama an meselesi haline gelmişti. Ayın 14'ünde Gouraud Faysal'a bir ultimatom vererek, Fransız mandası ve bazı tavizlerin kabul edilmesini isteyecekti. Yeni hükümdar ilân edilen Kral, ordusunun Fransızlara karşı direnecek durumda olmadığının farkına vararak, boyun eğmekten yana karar alacaktı. Ama kamuoyunun da desteğiyle Suriye Kongresi, Fransa'ya karşı direnmekten yana tavır alacaktı. Suriye hükümetinin ayın 20'sinde Gouraud'un koşullarını kabul etmesine karşın, kuvvetlerini harekete geçiren Fransız komutanın, Fransız güçlerinin ilerlemesini durdurmaya niyeti olmadığı açıktı. Gouraud ayın 25'inde Şam'ı işgâl edecekti. Başkenti düştükten ve umutsuz duruma geldikten sonra bile Faysal'ın Fransız ile müzakerelere girmeyi düşündüğü anlaşılmaktadır. Ancak Faysal, ay sonunda Filistin'e sığınmak zorunda kalacaktı.

Ancak Suriye yeteri derecede pasifleştirilememişti. Büyük bir Hristiyan nüfusu ve köklü bir Katolik misyoner etkisi geleneği olan Lübnan dışında, Fransız yönetimine çok az destek vardı. 1926 yılında Dürzi kabilesinin ayaklanması, Şam'daki Fransız garnizonunun geçici bir süre için kentten atılmasına yol açacaktı.

Daha sonra en büyük ve en çözümsüz uluslararası sorunlardan birine dönüşen bir konunun ışığında bakıldığına, 1918-1920 döneminde, Filistin konusunun herkes için Suriye sorunun en önemsiz kısmı olarak görüldüğünü anlamak önemlidir. Filistin, komşusundan çok daha küçük ve yoksuldu. Halkı çok daha az eğitimli ve dolayısıyla da daha az milliyetçiydi. Balfour Bildirisi'nin öngördüğü gibi büyük ölçekli Yahudi yerleşimine şiddetle karşı oldukları açıktı ama bu çok önemli gibi görülmüyordu. Özellikle de ABD ve Fransa destek sözü vermişken, İngiltere'nin Yahudilerin "Milli Yurdu" politikasını terk etmesi veya değiştirmesi söz ko-

İRAN
BASRA KÖREZİ
KUVEYT
Basra
Dicle
Fırat
Bağdad
Kerkük
Musul
Mardin
Urfa
Halep
Maraş
İskenderun
Şam
Amman
Beyrut
Kudüs
Akabe
Süveyş
KIBRIS
TÜRKİYE
SURİYE
IRAK
LÜBNAN
FİLİSTİN
ÇÖLÜ
YAKINDOĞU'DA İNGİLİZ VE FRANSIZ MANDASI
HİCAZ
AKDENİZ

nusu bile olamazdı. Siyonizme en çok destek veren İngiliz devlet adamlarından biri olmadığı kesin olan Curzon, "çözüm Araplara dayatılmalı... bu nihaî hükümdür, tahriklere devam etmek sonuçsuz kalacak ve zararlı olacaktır" diye yazacaktı. [27] Entelektüel açıdan daha dürüst İngiliz devlet adamları ise, ülkelerinin, şerefli bir biçimde kaçmaya olanak tanımayacak şekilde çelişen sözler ve yükümlülüklerle kendi kendini bağladığını ve 1915-1916 döneminde Şerif Hüseyin'e verilen sözler ve 1918 Kasım tarihli İngiliz-Fransız deklarasyonunun kolayca veya hiçbir zaman Sykes-Picot Antlaşması ve Balfour Bildirisi ile uzlaştırılamayacağının farkındaydılar. Balfour 1919 Ağustos'unda biraz mübalağaya kaçarak, "Filistin söz konusu olduğunda Büyük Güçler hiçbir zaman açıkça hatalı bir açıklamada bulunmamış, en azından ifade olarak çiğnemeyi düşündükleri bir siyaseti ilân etmemişlerdir" diye yazacaktı.[28] Ancak konuyla ilgili birçok devlet adamı, Yahudilerin dağınıklığı ve vatansızlıklarını sona erdirme olasılığıyla karşılaştırıldığında bu ahlakî ikilemi önemsiz buluyordu. Balfour aynı memorandumda, "Siyonizm köklerini doğru ya da yanlış, iyi ya da kötü, asırlar süren gelenekler, güncel gerekler ve gelecek umutlardan almaktadır ve bu durum, halihazırda bu tarihî topraklarda yaşayan 700.000 Arabın arzu ve önyargılarından çok daha derin bir önemi haizdir" diyordu. Meslektaşlarının çok azı Siyonist hak iddialarının sıradan meşruiyete ilişkin ve hatta ahlakî kaygıların üstünde olduğu varsayımını kabul ederdi, ancak meslektaşlarının aşağı yukarı tümü Siyonist hak iddialarının, bölgede yaşayan Filistin halkının hak iddialarından üstün olduğunu kabul etmekdeydi. Daha da önemlisi, Araplar Yahudi sermayesinin akışından ve bilgisinden de fayda sağlayabilirdi, Afrika yerlileri ya da Afrika'nın bazı yerlileri Avrupa'nın yatırımlarından ve bilgisinden fayda sağlamamış mıydı?

Bir süre için olaylar bu görüşlere destek veriyor gibi gözüküyordu. Şerif Hüseyin veya yeni ünvanıyla Hicaz Kralı Hüseyin, Arap milliyetçiliğinin hâlâ önde gelen temsilcisiydi, Balfour Bildirisi'nin koşulları kendisine açıldığında endişe belirtisi göstermemişti. Ocak 1919'da Emir Faysal, Weizmann ile bir antlaşma yaprak, deklarasyonunun hayata geçirilmesinde işbirliği yapmayı ve Yahudilerin Filistin'e göçüne yardımcı olmayı kabul edecekti. Ancak antlaşmanın ekinde, antlaşma koşullarına uymayı Barış Konferansı'na sunduğu Arap taleplerinin kabul edilmesine bağlı hâle getirecekti. Weizmann ise kayda değer ölçüde ılımlı bir tavır sergilemişti. 27 Şubat tarihinde konferansa Siyonistlerin durumunu sunduğu zaman "Filistin'e her sene 70-80.000 Yahudi göçmenin gönderilmesini olanaklı kılacak, Yahudi olması bile gerekmeyen bir yönetim biçimi" talep edecekti.

Ama kısa sürede Araplar ve Yahudiler arasında gerçek bir işbirliği olasılığının olmadığı ortaya çıkacaktı. 20 Haziran'da Kudüs'ten gelen King-Crane Komisyo-

nu, ABD Başkanı Wilson'a Filistin'deki Müslüman ve Hıristiyanların Yahudi göçmenlere karşı çok düşmanca bir tavır aldıklarını ve Siyonistlerin düşlerinin ancak silahlı güç kullanımıyla gerçekleştirilebileceğini ifade edecekti.[30] Filistin'deki İngiliz subaylardan biri 12 Ağustos tarihli raporunda "Dr. Weizmann'ın Emir Faysal ile antlaşması, antlaşmanın yazıldığı kağıt veya konuşmak için harcanan enerjiye değmeyecek kadar değersiz" diye yazacaktı.[31] Siyonistlerin Faysal'ın Suriye'ye ilişkin taleplerine oldukça olumlu bir tavır almalarına karşın, Suriye Kongresi antlaşmayı hemen reddedecekti. 1920 yılı Nisan'ında San Remo Konferansı, Filistin'i İngiliz mandasına verdiğinde, Filistin gelecek kuşaklar boyunca katliamlarla kesilen gerilimli bir düzene girmeye başlamıştı. İlk ciddi Yahudi karşıtı ayaklanmalar 1921 Mayıs'ında başlayacaktı.

İngiltere, Mezopotamya'da da büyük sorunlarla karşı karşıya gelmişti. Potansiyel olarak Arap dünyasının geri kalan bölümlerinden çok daha zengin olmasına rağmen, bölge ekonomik açıdan çok geri, iletişim alt yapısı zayıf ve eğitim düzeyi çok düşüktü. Bölge düşman aşiretlerin husumetleri, Süryani ve Kürtler gibi azınlık gruplarının varlığı, nüfusun büyük bir bölümünün mensup olduğu Şii mezhebi ve Sünni mezhepleri arasındaki farklılıklar yüzünden bölünmüştü. Suriye'den daha az gelişmiş olmasına karşın milliyetçilik de etkili bir güç olmaya başlıyordu. Kral Hüseyin'in yönettiği Şerif ailesi, Suriye ve Hicaz'ın yanısıra Mezopotamya'yı da egemenliği altına sokmayı umut ediyordu. 1919 yılının son aylarında bir tür Suriye-Mezopotamya birliği için girişimler olacaktı. İngiltere'nin manda yönetimi için hazırlıklarının 1920 Mayıs'ından evvel tamamlanmaması ve Türkiye ile barış antlaşmasının uzun süre ertelenmesi, bağımsızlık arzusunun gelişmesi için yeterli süre sağlayacaktı. 1920 Ağustos'unda bu arzu, ağırlıkla aşiretlere dayanan ciddi bir ayaklanmayla kendini gösterecekti. Bu ayaklanma güçlükle de olsa bastırılacaktı, ancak bunu başarmanın maliyeti oldukça yüksek olacaktı. Ertesi yıl bile İngiltere ülkede 100.000 kişilik bir garnizon bulunduracaktı. (1914 yılından önce Osmanlılar bölgeyi kontrol altında tutmak için sadece 16.000 kişilik bir kuvvet bulunduruyorlardı). Ancak 1921 sonunda ülkedeki durum çok daha istikrarlı bir hâle gelecekti. 1921 yılı sonunda Mezopotamya, Irak Krallığı'na dönüşmüş ve Suriye'de tahttan indirilen Emir Faysal, Fransa'nın şiddetli protestolarına karşın Irak Kralı olmuştu. Halkın arzusunu öğrenmek için yapılan bir referandumda oldukça şüpheli bir zafer kazandıktan sonra Ağustos ayı sonunda Kral olarak ilân edilmişti. Çoğunluğu Şiilerden oluşan bir ülkede bir Sünni olarak oldukça ciddi bir muhalefetle karşı karşıyaydı. Ancak İngiliz yetkililer oldukça etkili bir yönetimin temellerini atıyor, Musul ve Kerkük'deki petrol kuyuları üretken bir hâle gelmeye, ülke, uzun bir süredir içine gömüldüğü ekonomik durgunluktan zorla çıkarılmaya

başlıyordu. 10 Ekim 1922 tarihli bir antlaşma ile İngiltere yeni devlete gerekli olduğu takdirde silahlı destek verme sözü veriyordu, öte yandan malî ve uluslararası konularda İngiliz Yüksek Komiseri'nin önerileri Irak hükümeti üzerinde bağlayıcı olacaktı. Suriye'deki Fransız mandasından daha çok kabul edilebilir görülmesine karşın, İngiliz mandası asla gerçekten popüler bir rejim olmayacaktı. Arka arkaya gelen İngiliz hükümetlerinin Irak Krallığı'na verdiği tavizler, yerel halktan gelen kişilerin artan taleplerini karşılamaya yetmeyecek ve bu tavizleri iyi niyetten çok zaaf işareti olarak göstermek de mümkün olacaktı. 1920'li yıllarda halkın incinen gururu ve kırılan hayalleri bir ölçüde hafiflemiş veya yeraltına inmişti, ancak zayıflamış veya yok edilmiş değildi.

Savaş, Mısır'da zaten varolan milliyetçi (ve doğal olarak da İngiliz karşıtı) duyguları yoğunlaştırmaya yarayacaktı. 1914 yılının Aralık ayında ülkenin İngiliz mandası altına sokulması milliyetçi husumetleri körüklemiş ve ülkede gelecekte bağımsızlığını kazanacağı umutlarını uyandırmıştı. 9 Kasım 1918 tarihli İngiltere-Fransa deklarasyonu bu duyguları daha da yoğunlaştırmış, savaşın etkisiyle dengesi bozulan ekonomi ise İngiliz yönetimine duyulan düşmanlığı daha da arttırmıştı. 1918 yılında Zaglul Paşa yönetimde, uzun süreden beri Mısır milliyetçiliği ile eşanlamlı olan *Vafd* partisi kurulmuştu. Ertesi yılın Mart ayında Zaglul Paşa'nın İngiliz subaylarca tutuklanması, büyük ölçekli askerî birlik kullanımıyla bastırılabilecek yaygın bir karmaşa ve ayaklanmaya yok açacaktı. Malta'da kısa bir süre gözetim altında tutulduktan sonra serbest bırakılması da, birçok Mısırlı'ya hatalı olsa da, İngilizlerin zayıflığının işareti gibi gözükecekti. General Allenby'nin Mısır Yüksek Komiseri olarak atanması durumun biraz düzelmesine yol açacaktı, ancak Mısırlıların duyguları artık coşmuştu ve 1919 yılı boyunca istikrarsızlık sürecekti. Sömürgeler Bakanı Lord Milner'in başkanlığında bir heyet Aralık ayında Kahire'ye gelecekti. Heyetin görevi yeni bir anayasa hazırlamaktı, ama Allenby'nin daha önce yayınladığı bir açıklama, yeni anayasanın amacının İngiliz korumasını bir biçimde sürdürmek olduğunu açıkça ortaya koymuştu. Açıklamanın sonucu, heyetin milliyetçiler tarafından boykot edilmesi olacaktı. Heyet, 1920 Mart'ında ülkeden ayrıldıktan sonra, Paris'te olan Zaglul'un bizzat kendisi Milner ile müzakereleri başlatacaktı. Görüşmeler Kasım sonuna kadar sonuçsuz devam edecek, ancak görüşmeler sırasında Milner, Mısır'ın bağımsız ve egemen bir devlet olarak tanınmasını kabul edecekti. Bu, daha sonra hiçbir İngiliz hükümetinin geri almayı düşünmeyeceği çok önemli ve köklü bir ödündü. 1921 Şubat'ında antlaşma, temeli olarak manda yönetimin fesh edilmesinin Londra'da kabul edileceğini açıkça belirtilmişti. Ancak Curzon ve Zaglul'un en önemli rakibi olan Adli Paşa başkanlığındaki Mısır heyeti arasında, yeniden başlayan görüşmeler Kasım

ayında kesilecekti. Bunu Adli Paşa'nın istifası, ve Zaglul Paşa'nın ikinci defa tutuklanması ve sürgüne gönderilmesi izleyecekti. Bu gelişmeyi kaçınılmaz olarak yeni bir terörizm dalgası izleyecekti. Nihayet 28 Şubat 1922 tarihinde, Allenby'nin insiyatifiyle İngiliz hükümeti manda yönetimine son veren ve Mısır'ı bağımsız bir devlet yapan bir deklarasyon yayınlayacaktı. Bu şekilde İngiltere en azından bir süre için, Mısır üzerinden imparatorluk topraklan ile iletişimini, Mısır'ı yabancıların silahlı müdahalelerinden, yabancılann çıkarlanndan ve ülke içindeki yabancı azınlıkları koruyabiliyordu. Daha da önemlisi, Sudan bu deklarasyonun kapsamı dışında tutulmuş ve en azından teorik olarak İngiliz-Mısır'ın ortak egemenliğinde kalmıştı.

Mısırlılara verilen kendi kendini yönetim hakkı ciddi biçimde sınırlanmıştı. Bu yönetim biçimi İngiltere'nin, Zaglul'un aşırılıklanndan korkan ve kişisel gücünü kıskanan Mısırlı toprak sahipleriyle antlaşarak taviz verdiği bir ara çözümdü. Ara çözümünün sonucunda, Vafd deklarasyonu reddedecek ve İngiliz subay ve memurlarına saldınlar devam edecekti. 15 Mart tarihinde, 1914 yılından önce selefferinin sahip olduğu kişisel otoritenin bir bölümünü kazanması için Kral ilân edilen I. Fuad, yani Mısır Hıdivi'nin girişimleri de durumu daha da karmaşık bir hâle getirecekti. Zaglul Mart ayı sonunda bir kere daha serbest bırakılacak ve 1923 Kasım'ında Zaglul liderliğinde Vafd partisi milletvekili seçimlerinde büyük çoğunlukla seçimi kazanacaktı. Zaglul, 22 Şubat tarihli deklarasyonda muhalefet ettiği dört nokta, özellikle de Sudan konusunda, taviz vermez tutumunu sürdürecekti. 1924 Eylül ve Ekim aylarında Zaglul ve yeni İşçi Partisi kabinesinin Başbakanı Ramsay MacDonald arasında yeniden başlayan görüşmeler de, bu nedenle hemen kesilecekti, Zaglul'un 19 Kasım'da Kahire'ye dönüşünü Sudan Genel Valisi Sir Lee Stack'ın Kahire'de bir suikasta kurban gitmesi izleyecekti. Duruma çok öfkelenen Allenby, Mısır hükümetinin hemen özür dilemesini, büyük bir tazminat ödemesini, Sudan'daki bütün Mısırlı subayların hemen ülkeden geri çeklimesini ve birkaç diğer ödün daha talep eden bir ultimatomu Zaglul'a sunacaktı. Ultimatom Zaglul'un istifasına yol açacaktı. Mısır'ı Vafd yönetmeyecekse, ülkenin otoriter bir Kral ve kişisel danışmanları tarafından yönetilmesi gerektiği belli olmaya başlamıştı. Allenby 1925 Haziran'ında Yüksek Komiserlik görevinden ayrılıp, İngiltere'ye döndükten sonra savaş sonrası dönemin krizi de sona erecekti. Ancak Mısır'ın sorunları ve düş kınklıkları sona ermekten çok uzaktı. 1923 yılında oldukça liberal bir anayasa çıkanlmasına karşın ülkede hâlâ büyük miktarda İngiliz birlikleri bulunduğu için Mısır halkının büyük bir çoğunluğu için bağımsızlık bir farstan ibaretti. Sudan, Mısır'dan her zamankinden de uzaktaydı. Birkaç istisna dışında liderlerinin çoğu entrikacı, sorumsuz ve genellikle de yozlamış kişilerdi.

Herşeyin ötesinde, İngiliz yönetiminin alevlenmesine katkıda bulunduğu Vafd ve Mısır monarşisi arasındaki düşmanlık daha da keskinleşiyordu. 1952 devrimine kadar bu düşmanlık Mısır'ın iç polikasının en önemli ve tek gerçek konusu olarak varlığını sürdürecekti. Ama bu düşmanlık olmasaydı, İngiliz yönetimin Mısır'daki kalıntıları çok daha çabuk çökerdi. Düşmanlığın devam ettiği süre içinde, ülkenin siyasî enerjisinin çok önemli bir bölümü, idarî ve ekonomik yaşamı geliştirmenin yeknesak işleri yerine parti entrikalarına, milliyetçi gösterilere gidiyordu. Türkiye'nin aksine Mısır, Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Yakındoğu'da yaşanan değişimde temel sorunlarının hiçbirine çözüm bulamayacaktı.

Notlar

1 İtalya, Fiume'nin Hırvatistan ve Sırbistan arasındaki birlik 1915 yılında öngörülmediği için Londra Antlaşması'nda Hırvatistan'ın bir parçası olarak bırakıldığını iddia ediyordu. Artık birlik gerçekleştiğine göre Hırvatistan, Sırbistan üzerinden Adriyatik Denizi'ne ulaşabilirdi. İtalyan Başbakanı Tittoni'nin Lloyd George'a yolladığı 7 Temmuz 1919 tarihli yazı için bkz., E. L.Woodward ve R. Butler (ed), *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939,* IV, 1. Dizi, London, 1952, s. 16-26. Bundan sonra *Documents on British Foreign Policy* (B.D.F.P) olarak anılacaktır.

2 O tarihte İngiliz heyetine bağlı Dışişleri Bakanlığı yetkilisi olan Harold Nicholson "Britianu sakallı bir kadın, küstah bir zorba, Bükreşli bir entelektüel ve çok sevimsiz bir adam" diye yazacaktı. *Peacemaking, 1919*, London, 1945, s. 202.

3 En yaygın görülen duygu İtalyanlara karşı duyulan düşmanlık gibi gözüküyor. Bkz., Sir H. Lamb'ın raporu, *B.D. F.P.* IV, 1. Dizi, s. 29-32.

4 Bkz., s. 373.

5 Ancak İtalya'nın etkisi Kasım 1926 ve Kasım 1927 tarihlerinde imzalanan iki antlaşma ile tekrar kurulacaktı.

6 Savaş sonrasında sınırların yeniden çizilmesiyle yaşanan ekonomik sıkıntılar için bkz., D. Mitrany, *The Effect of the War in Southeastern Europe*, New Haven, 1936, s. 172-183.

7 O tarihte Güney Rusya'nın büyük bir bölümünü kontrolü altında tutan Denikin, 1919 Kasım'ında Gürcistan ve Azerbaycan'a ambargo koymuştu.

8 *B.D.F.P.*, IV, 1. Dizi, s. 661-662.

9 Yeni kurulan Türk Wilsoncu Cemiyeti, 15 seneden az 25 seneden çok olmamak kaydıyla Amerika'nın Türkiye'nin içişlerini gözetim altında tutmasını, yani bir tür Amerikan mandası talebinde bulunmuştu. H. N. Howar, *An American Inquiry in the Middle East: the King-Crane Commission*, Beyrut, 1963, s. 28.

10 *B.D.F.P.*, IV, 1. Dizi, s. 880.

11 Kentte Türkler çoğunluğu oluşturuyor gibi gözükmektedir. En büyük şehrini İzmir'in oluşturduğu Aydın vilayetinde, oldukça büyük bir Yunan azınlığı da vardı.

12 İstanbul'daki İngiliz temsilcilerinden biri Yunanlılar ve Türkler arasındaki düşmanlığı, 17 Ağustos 1919 tarihinde, "boyutlarına inanmak için görülmesi gereken, delilik kadar mantıksız ve giderek doymaz hâle gelen bir düşmanlık" olarak tanımlayacaktı. *B.D.F.P.*, IV, 1. Dizi, s. 733.

13 *B.D.F.P.*, IV, 1. Dizi, s. 806.

14 Oğlu Kral Alexander 25 Ekim'de ölmüştü. Üç sene önce ülkeden ayrılırken, Konstantin'in tahttan resmen feragat etmediğini anımsayınız.

15 Ateşkes görüşmelerinde temel tartışma konusu Türklerin Yunanistan'ın doğu Trakya'yı hemen boşaltmasıydı. Bu talep en sonunda kabul edilecekti.
16 Erkek kardeşi Abdülmecid (1924 yılında Halifelik fesh edilinceye kadar) Halife olarak onun yerini alacak , ancak Sultan olamayacaktı.
17 Ermenilerin "Milli Yurdu" için bazı öneriler Lozan'da sunulacak ancak Türkler tarafından reddedilecek, Avrupalı Güçler de bu konuyu bir kere daha gündeme getirmeyeceklerdi.
18 J. Degras (ed.), *Soviet Documents on Foreign Policy,* I, Oxford, 1951-1953, s. 345.
19 1925 yılındaki Kürt isyanı Türkler tarafından sert bir şekilde bastırılacaktı. Daha sonra 1929 ve 1930 yıllarında da daha küçük ölçekli isyanlar görülecekti.
20 H. W. V. Temperley (ed), *A History of the Peace Conference of Paris*, VI, London, 1924, s. 115.
21 *B.D.F.P.*, IV, 1. Dizi, s. 975.
22 Allenby'nin komutası altındaki küçük İngiliz ve Fransız birlikleri çok az önem taşıyordu.
23 *B.D.F.P.*, IV, 1. Dizi, s. 301.
24 Amerika'nın şüpheleri için bkz., J. A. DeNovo, "The Movement for an Aggressive American Oil Policy Abroad, 1918-1920", *American Historical Review*, LXI (1955-1956), s. 854-876.
25 Bkz., s. 358-359.
26 *B.D.F.P.*, IV, 1. Dizi, s. 566.
27 *B.D.F.P.*, IV, 1. Dizi, s. 329.
28 *B.D.F.P.*, IV, 1. Dizi, s. 345.
30 *Foreign Relations of the United States, 1919, The Paris Peace Conference*, XII, s. 748.
31 *B.D.F.P.*, IV, 1. Dizi , s. 364.

SONUÇ

Lozan Antlaşması ile Doğu Sorunu ortadan kalktı. Doğu sorunu, bir zamanların büyük devleti Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyılda çökmeye başlamasından ve bu çöküşün büyük Avrupa devletleri arasında yarattığı rekabet ve Avrupalı devletlerin emelleri yüzünden ortaya çıkmıştı. 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başlarında, imparatorluk çökmeye ve Avrupa ülkeleri çekişmeye devam ettiler. Balkanlar'da açgözlü ve yaygaracı ulus devletlerin ortaya çıkması ve Osmanlı yönetimi altındaki Arap topraklarında da ulus devletlerin ortaya çıkması olasılığı, durumu daha da karmaşık ve tehlikeli bir hâle sokuyordu.

1923 yılı sonunda durum tümüyle değişmişti. Habsburg İmparatorluğu'nun dağılması, Alman etkisinin yok edilmesi, Rusya'nın zayıflaması ve buradaki yeni rejimin Yakındoğu'ya oldukça az ilgi göstermesi, son yüz elli yıldan beri ilk defa, Avrupalı güçlerin rekabetini oldukça sınırlı ve zararsız bir hâle sokmuştu. Balkanlar'ın 1918 yılı sonrasındaki sınırları oldukça pratik ve adildi ve iki savaş arasındaki dönemde yaşanan olaylar[1] da bu sınırların oturmasına katkıda bulundu. Balkan devletlerinin aşağı yukarı hepsi, karşılanmayan toprak talepleri hakkında hayal kurmaya devam edecekler ancak artık bu umutlar geçmişte sık sık olduğu gibi Büyük Güçler'i anlaşmazlıklara karıştırma ve Avrupa barışına zarar verme tehlikesi yaratmayacaklardı. (Bulgaristan Batı Trakya ve Makedonya'nın bazı bölgeleri, Yunanistan Güney Arnavutluk, Yugoslavya Fiume'de hak iddia etmeyi sürdürüyordu.) Arap ülkelerinde milliyetçiliğin yeterince gelişmemiş olması, uluslararası ilişkilerde ikincil önem taşıyordu ve buna benzer örnekler ve modellere Avrupa'dan çok Asya'da rastlanıyordu. Arap devletleri veya devletçikleri arasında en gelişmişi olan Mısır'daki milliyetçi duygular gelişimini, İtalya ve Balkanlar'da milliyetçiliğin kazandığı zaferlerden çok Rus-Japon savaşına ve büyük bir Avrupalı gücün, Asyalı bir ülke tarafından yenilgiye uğratılmasının yarattığı tatmin edici gösteriye borçluydu.

1923 yılında, kuşaklardır devam eden, kimi zaman yavaşlayan, kimi zaman geçici olarak duran ama kaçınılmaz bir biçimde devam eden Türk gücünün etki alanının küçülmesi olgusu sona ermişti. 1920'ler ve 1930'lar boyunca süren, sıkıcı ama oldukça etkin bir biçimde işleyen ve modern bir devlet olma ümidi uyandıran, cumhuriyetin inşa süreci devam etti.[2] Büyük iç sorunlarla uğraşan Mustafa Kemal ve arkadaşları, tutarlı bir biçimde temkinli ve muhafazakâr bir dış politika izlediler. 1926 yılından, Musul sorununun çözüme ulaşmasından sonra, yavaş yavaş İngiltere ile sorunlar çözülmeye başladı. 1930 yılında Yunanistan ile imzalanan antlaşma, iki ülke arasında varolan bazı önemli sorunlann çözülmesini sağladı. 1934 yılında Türkiye Yugoslavya, Romanya ve Yunanistan'dan oluşan Balkan Paktı'na katıldı, antlaşmaya taraf olan ülkeler karşılıklı olarak birbirlerinin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını garanti ediyorlardı. 1936 yılında imzalanan Montreux Antlaşması, 1923 yılında kurulan Boğazlar Komisyonu'nu kaldırdı ve Türkiye'ye bir kez daha İstanbul ve Çanakkale Boğazı'nı tahkim etme hakkını verdi, bu hak Kemalist rejime ve onun sorumluluk anlayışına verilen uluslararası güvenoyunun göstergesiydi. 1939 yılından sonra Türk hükümeti büyük bir beceriyle, Almanya ve düşmanları arasında bir denge kurmayı başaracaktı.[3] İlk olarak 1943 Haziran'ında öne sürülen ve 1946 Ağustos'unda, Boğazlar'ın Türkiye-Rusya tarafından birlikte korunması önerisiyle genişletilen Rusya'nın talepleri sonuçsuz kaldı. Birinci Dünya Savaşı'na kadar, Osmanlı İmparatorluğu sadece varlığıyla istikrarsızlık kaynağı, Avrupa ve dünya için tehlikeli bir sorun olmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntılarını miras alan Türkiye Cumhuriyeti ise yaşamının ilk yirmi yılında, Yakındoğu'daki en istikrarlı siyasî birim olacaktı. 1923 yılının Yakındoğu sorunlarında bir dönemin sonu olduğunu, hiçbir şey bu fark kadar net gösteremez.

En azından 1830 yılından itibaren Yakındoğu sorunları ile yakından ilgilenen Büyük Güçler, İngiltere ve Rusya'ydı. 19. yüzyılın büyük bir kısmında bu ülkeler için Yakındoğu birinci dereceden önem taşımayı sürdürecekti. Sadece bu ülkeler Doğu Sorunu'nun son yüzyılında istikrarlı bir biçimde faaliyet göstermeyi sürdüreceklerdi. Habsburg İmparatorluğu, Tuna Prenslikleri ve Balkanlar'ın batısı ile ister istemez ilgilenmeye devam edecekti. Ancak Habsburg İmparatorluğu'nun politikalan 19. yüzyılın ilk yansında kayda değer biçimde olumsuz olacak, sadece 1859-1866 döneminde İtalya ve Almanya'da uğradığı büyük yenilgiler sonucunda Balkanlar'da faal bir ülke olmaya yönelecekti. Suriye, Mısır ve Anadolu ile diğer Avrupalı ülkelerden daha uzun süreli bir çıkar ilişkisi geleneği olan Fransa, 1870'lerden itibaren ve bir ölçüde III. Napoleon döneminde, Avrupa'daki gücünün azalmasıyla, bölgedeki ekonomik öneminin sürmesine rağmen Yakındoğu siyasetinde lider rolü oynamasının giderek imkânsız bir hâle geldiğini fark edecekti. Prusya ve Prus-

ya'nın 1871 sonrasında egemen olduğu Alman İmparatorluğu, 19. yüzyılın sonlarına kadar, tutarlı bir biçimde Balkanlar ve Osmanlı İmparatorluğu'na ilgi göstermeyecekti. Yakındoğu'daki Alman faaliyetleri daima biraz zorlama ve yapay olmuştu. Bölgenin kaderi hiçbir zaman Alsace-Lorraine bölgesinin geri alınması, Polonya'nın bölünmüş bir ülke olmaya devam etmesi, Habsburg İmparatorluğu'nun varlığının korunması gibi, Almanya'nın temel çıkar ve ilgi alanında yer almamıştı.

Rusya ve İngiltere'nin Yakındoğu'ya gösterdiği ilgi ve bunun sonucunda iki ülke arasında en azından 1830'lar ve 1880'ler arasında yaşanan düşmanlığın gerçek çıkarların gerektirdiğinden daha abartılı olduğu da söylenemez mi? İngiltere'nin ticaret ve yatırımlarla, bölgeden doğrudan ekonomik çıkan, ABD, Hindistan, Latin Amerika veya Avusturalya'daki çıkarlanna göre çok daha küçüktü. Ayrıca Rusya'nın Yakındoğu'daki gücünün artması, İngiltere'nin çıkarlarına karşı en azından deniz gücünü koruduğu sürece, ciddi bir tehlike teşkil etmiyordu. Mısır'ın işgâli ve I. Napoleon'un Yakındoğu'daki emelleri de, İngiltere denizdeki üstünlüğünü koruduğu sürece asla gerçek bir tehlike oluşturmamıştı. Şurası bir gerçek ki, Rusya'nın Yakındoğu'daki kazanımlan, Fransa'nınkinden çok daha kalıcı ve değişik biçimlerde gerçekleşecekti. Rusya'nın Balkanlar ve Anadolu'nun Ortodokslarına hitabı, Fransa'nın bölgenin görece önemsiz Katolik azınlıklarının sempatisine hitap edişinden çok daha güçlü ve siyasî açıdan çok daha önemliydi. Herşeyin ötesinde Fransa'nın aksine, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile Asya ve Avrupa'da sınırları vardı. Yine de 19. yüzyılın büyük bir kısmında ve 20. yüzyılın başında Rusya, İngiltere'nin çıkarları için, I. Napoleon ve Beşler Heyeti döneminde Fransa'dan daha büyük bir tehdit mi oluşturuyordu? Kafkaslar'da genişlemeye devam ederek Rusya, İran'daki etkisini artırabilirdi, zaten arttırdı da. Ama İngiltere kendisi (1838 yılında İran Körfezine keşif kuvvetlerini göndermek gibi) doğrudan askeri baskı uygulayarak veya Rusya'nın Avrupa'daki ilgi alanlannı kullanarak (1907 Rusya-İngiltere Antlaşması'nda olduğu gibi) Rusya'nın İran ile ilgili emellerini sınırlandırmak gibi yöntemler kullanarak, ülkenin tümüyle Rus etkisi altına girme tehlikesini savuşturmayı başarmıştı. Her halükârda İngiltere'nin hayati çıkarları için İran'dan çok İran Körfezi önem taşıyordu. Rus devlet adamları ise ancak istisnai durumlarda İran Körfezi'ne askerî müdaheleyi düşünmeye başlıyorlardı.[4] İngiltere'nin bölgedeki konumu, körfezin güney kıyılarındaki küçük Arap şeyhlikleriyle yapılan antlaşmalarla daha da güçlenmişti.[5] Rusya'nın İran'daki etkisi, 1820'lerin sonundan itibaren yayıncıların korktuğu gibi hiç bir zaman İngiltere'nin Hindistan'daki egemenliğine karşı dolaylı bir tehlike oluşturmadı.

Rusya'nın Balkanlar'da toprak kazanmaya devam etmesi ve etkisini arttırması, Rusya için o kadar çok sorun yaratmış ve Rusya'ya karşı o kadar yoğun bir

düşmanlık uyandırmıştı ki, İngiltere'yi doğrudan sadece, Rusya'nın Boğazlar'a daha da yakınlaşması ve Rusya'nın savaş gemilerini Boğazlar'dan serbestçe geçirme şansını arttırması ve hatta Boğazlar'ın denetimini ele geçirmesi açısından etkiliyordu. Rus askerlerinin Boğazlar'dan serbestçe geçmesi İngiltere'nin önemli çıkarlarını ciddi bir biçimde etkiler miydi? 1799 ve 1805 tarihli Osmanlı-Rus antlaşmalarına Londra'nın düşmanca bir tepki vermemesi, 19. yüzyıla kadar İngiliz hükümetlerinin bu olasılığa inanmadığını göstermektedir. Aynca Rus donanmasının ciddi rakiplerine karşı etkili bir güç olmaması, Boğazlar'dan serbestçe geçebilseydi bile Akdeniz'deki İngiliz deniz gücüne karşı ciddi bir tehlike uyandıracağı ihtimalini de azaltmaktadır. Kaldı ki, Rusya bölgede, 1850'lerden sonra İngiltere'nin farkında vardığından çok daha fazla savunmaya yönelik bir siyaset izlemiştir. Sorumluluk sahibi Rus devlet adamları nadiren Rusya'nın İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın fiziksel denetimini ele geçireceğini düşünmüşlerdir, 1915 Mart'ında İngiltere ve Fransa ile yapılan müzakerelerde dile getirilen talepler bile gerçekte, Batılı Güçler'in insiyatifine karşı bir tepki olmuştur.[6] Çarlık rejiminin sorunları ve zaaflan daha da açık bir hâle geldikçe, Rusya'nın politikasına diğer büyük ülkelerin filolannı Karadeniz dışında tutma arzusu hakim olmaya başlamıştır. Boğazlar'ın ele geçirilmesi fikrinin önemi korumasının nedeni, savunma amaçlı olmasından kaynaklanmaktadır. Çiçerin'in Lozan'daki tavrı, onlarca yıldır yavaş yavaş değişme gösteren Rus siyasetindeki değişmenin mantıksal sonucudur.

İngiltere'nin Yakındoğu'da Rusya'dan duyduğu korku, daima abartılı ve hatta gerçekdışı olmuştur. 1850'lere kadar İngiltere'deki Rus karşıtı duyguların, Yakındoğu'ya ilişkin konulardan çok Polonya'nın baskı altına alınmasından duyulan düşmanlık ve Rusya'nın Avrupa'daki etkisine duyulan korkudan kaynaklandığı anımsanmalıdır. Kınm Savaşı sonrasına kadar, Rusya'nın Yakındoğu'da yayılmaya devam etmesinin İngiltere'de tehlikeli bir gelişme olarak görülmemesinin nedeni, bu durumun Rusya'nın Avrupa'daki gücünü arttırmasına ve dolayısıyla Avrupa'daki güçler dengesini bozma, özgürlük ve anayasal hükümet güçlerinin zayıflamasına neden olacak olmasıdır. Savaş, I. Nicholas'ın korumak için büyük mücadele verdiği Habsburg İmparatorluğu ile muhafazakâr birliği parçalamıştı. 1859-1871 yılları arasında Avrupa siyasî arenasında yaşanan büyük değişiklikler, 1815 yılından sonraki kırk yıl boyunca tehlikeli bir olasılık gibi gözüken, Rusya'nın Avrupa'ya hakim olma olasılığını da ortadan kaldırmıştı. Bu nedenle, 1870'li yıllarda tehlikeli boyutlara tırmanan İngiltere-Rusya düşmanlığı eski husumetlere göre sadece ve Yakındoğu üzerinde yoğunlaşmıştı, 1877-1878 döneminde İngiltere'de yaşanan Rus karşıtı duygular da, antlaşmazlığa konu olan gerçek önemi ile mazur gösterilemeyecek kadar yoğundu.

Rusya açısından bakıldığında da, Yakındoğu'ya gösterilen ilgi en azından bazı zamanlar, aşırı ve gerçekdışıydı. Rusya'nın durumu, bölgeye birkaç farklı düzeyde ilgi duymasından dolayı daha da karmaşıktı. Daha önce sözünü ettiğimiz gibi bölgede, Boğazlar ve giderek artan Rusya'nın güney kıyılarını saldırıdan koruma gerekliliği üzerinde yoğunlaşan, stratejik çıkarları söz konusuydu. Rusya'nın tekrar Boğazlar'da yoğunlaşan ve ticaretinin serbestçe Boğazlar'dan geçmesini güvenceye almaya dayanan ekonomik çıkarları da söz konusuydu. Odessa limanından hububat ihracaatı, Don bölgesinde ağır sanayi ve Kafkaslar'da petrol üretiminin önemi arttıkça, Rusya'nın ekonomik ağırlık merkezi ağır ağır güneye kaymaya başladı ve Akdeniz'e ticarî bir çıkış kapısı sağlama gereği giderek artmaya başladı Bu kitapta anlatılan dönemde Rus politikasına, Müslümanların esareti altında bulunan Ortodoks halkları korumak, Ortodoksinin eski başkenti Konstantinopolis'i ele geçirmek, zengin, sofistike ama nihaî olarak aşağıda olan Batının karşısında Kutsal Rusya'nın gücünü göstermek gibi güçlü bir duygusal itki de hakimdi. Rusya'nın Yakındoğu'daki etkisi, 1850'lerden sonra değişik yollar ve kanallar aracılığıyla kendini gösterecekti. Bir yanda Rus hükümetinin profesyonel diplomatlar aracılığıyla yürütülen, genelde Avrupalı bakış açısına sahip, resmî politikası; öte yanda Panslav cemiyetler ve gazeteler aracılığıyla ve başka bir şekilde de olsa Balkanlar'ın kimi bölgelerinde, doktrinleri oldukça önemli bir kitleye hitap eden Rus popülist ve sosyalistlerinin görüşleriyle ifade edilen Rusya'nın gayrî resmî görüşleri vardı. Kınm Savaşı'nın sona ermesinden 1917 Devrimi'ne kadar, bu yazarlar ve siyasî eylemciler, Rus diplomatları ve askerleri kadar Balkan halklarında Rusya'nın imajının oluşmasında etkili olacaklardı. Diğer güçlerle karşılaştırıldığında, Rusya'nın Yakındoğu politikası, çok daha karmaşık ve birbiriyle çelişen karşı akıntılann çok daha fazla etkisindeydi.

Rusya'nın Yakındoğu'daki gerçek çıkarlan ve bölgede Rusya'nın önünde gerçekten açık olan fırsatlar, en azından 19. yüzyıl ortasından sonra, Rusya'nın bölgeye gösterdiği ilgiyi ve bölgeye duyduğu duygusal bağlılığın derinliğini mazur göstermeye yetecek kadar fazla değildi. 1841 sonrasında Boğazlar rejimi Rusya'ya, Osmanlı İmparatorluğu'nun taraf olmadığı savaşlarda, Karadeniz'de mutlak olmasa bile oldukça büyük bir güvenlik sağlıyordu. Yine de savaş gemilerinin Boğazlar ve Çanakkale'den geçebilmesi veya Boğazlar'ın fiziksel denetimini ele geçirmek, Rusya için stratejik bir avantaj olurdu. Ama bu hedef başarılsaydı bile, Rusya'nın Boğazlar konsunda saldırganca olduğu iddia edilen emellerini gerçekleştirmesinin, bu başarının Batı Avrupa ve özellikle de İngiltere'de yaratacağı düşmanlık ve kuşkuya değeceği de şüphelidir. Rusya'nın Yakındoğu'daki stratejik konumunu güçlendirmesi ve güney kıyılarını savunma kabiliyetini arttırması, bü-

yük ölçüde Rusya'nın Karadeniz filosunu güçlendirmesine bağlıydı. St. Petersburg ise bu amaca dönem dönem ve yetersiz ilgi göstermişti. Ayrıca Rusya'nın Boğazlar'ın fiziksel denetimine sahip olmamasının, Boğazlar üzerinden gerçekleştirilen Rus ticaretinin hacminin büyümesini engellediğine dair hiçbir kanıt yoktur; Sound limanının, Rusya'nın elinde olmamasının, Rusya'nın Baltık üzerinden ticaretini azalttığına dair bir kanıt olmadığı gibi.

Rusya'nın Balkanlar'a ve Balkan halklarına gösterdiği ilgi de, bölgede kazandığı zaferlerin toprak kazanımı veya kalıcı etki anlamında Rusya'ya kazanç sağlamaması nedeniyle akıldışıdır. 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarında, Rusya daima Balkan yarımadasında varolamaya çalışan Balkan halkları tarafından sömürülmüş, bu halkların kendisini sömürmesine izin vermiştir. Arnavutluk dışında her Balkan ülkesinin bağımsızlığına çok önemli bir katkıda bulunmuştur. Bulgaristan'ın 1878 sonrasında özerkliği bile, aşağı yukarı tümüyle Rusya'nın eseridir. Ancak bütün bunlara karşılık, siyasî destek anlamında çok yetersiz bir karşılık almıştır. Bir ölçüde bu durum, özellikle Romanya'da Rusya'nın kendi sakarlığının, dayatmacı politikalarının ve toprak konusundaki açgözlülüğünün bir sonucudur. Balkan halklarının büyük bir bölümünde Rusya'ya karşı duyulan dostluk hisleri ve saygı, bağımsızlık elde edildikten sonra da gücünü korumuştur. Örneğin 1904 yılında Sırbistan kiliselerinde, Rusya'nın Japonya ile savaşta zafer kazanması için dualar okunuyordu. Ama yeni Balkan devletlerinde işlerin doğası, bu devletlerin kendi çıkarlarının peşinde koşmaya başlamasını kaçınılmaz kılıyordu. Minnet uluslararası ilişkilerde asla kalıcı bir güç olamaz, Rusya 19. yüzyılda bu tatsız gerçek yüzünden, diğer ülkelerden daha çok zarar görmüştür. Ayrıca Balkanlar'daki faaliyetleri ve etkisinin diğer Avrupa ülkelerinde husumet ve şüphe uyandırması ve Rusya'yı, Birinci Dünya Savaşı'nın temellerini atan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile, rekabete sürüklemesi de kaçınılmazdı. Ekonomik zaafları yüzünden 19. yüzyılın sonlarına doğru, bölge politikasını etkilemenin daha da önemli bir aracı hâline gelen, demiryolu inşaatı, devletlere borç ve silah temini gibi konularda da, Balkanlar'da rakipleri ile baş edemiyordu.

Yüzyılın ortası, belki de daha öncesinden itibaren Rusya'nın yayılmacı emelleri için asıl fırsatların Asya'da, Türkistan'da, Uzakdoğu'da ve belki de İran'da olduğu ortaya çıkmıştı. Bu durum, Rusya'nın 1858 yılında Doğu Sibirya'da ve 1860'larda Çin aleyhine Asya'da ve 1860'lar ve 1870'lerde Orta Asya'da hızla ve büyük miktarlarda toprak kazanmasıyla daha da aşikâr bir hâle gelmişti. Yüzyılın sonuna gelinip, Rusya'nın Mançurya'daki üstünlüğü görünürde oturmuş bir nitelik kazandığında bu durum, Witte ve takipçileri için netlik kazanmıştı. Rusya'nın feci bir yenilgiye uğradığı 1904-1905 savaşından sonra, Yakındoğu'ya

duyulan ilginin canlanması kolayca anlaşılabilir, enerjisinin Mançurya ve Kore'de denetim altına alınmasıyla birlikte, Rusya'nın ilgisi geçici bir süre için tekrar Balkanlar ve Boğazlar'a yönelmişti. Ama bu geleneğin gerçeklere üstün gelmesinden daha başka bir şey değildi.[7] 1829 yılında Rusya, Balkanlar'da elde edebileceğini umduğu ve gerçekten de elde etmesi gereken bütün kazanımları elde etmişti. 1860'larda Kafkaslar'da da benzer bir duruma gelinmişti. Her iki bölgede de gelecek kuşakların çalışmalarına rağmen, Rusya'nın bu tarihe kadar olan kazanımlarının ötesinde, kalıcı bir başarı kazanması söz konusu olmayacaktı.

Büyük Güçler'in Yakındoğu'ya gösterdiği ilgi, birçok açıdan bölge halkı için acı verici sonuçlar doğuracaktı. Avrupalı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğine ilişkin iki ayrı tavır alması söz konusu olabilirdi. İlk olarak imparatorluğun siyasî ve toprak bütünlüğünü mümkün olduğunca koruyup, imparatorlukta reform yapmaya ve devleti modernleştirmeye çalışabilirlerdi. Bir başka tavır, imparatorluğun bir dizi yeni ulus devlete bölünmesine izin vermek veya bu süreci teşvik etmekti, ikinci seçenekte ülkelerin kendileri de toprak kazanabilirlerdi. İngiltere, 1830 yılından itibaren elli yıl süre ile bu politikaların ilkini, kayda değer bir tutarlılıkla uygulamaya çalışmıştı. Ama bu siyaset, temel ve son tahlilde, çözümsüz bir ikilemi de içeriyrdu. Sultan ve nazırlarının yapacakları reformlar, imparatorluğun tarih ve geleneklerine dayanabilir ve bir anlamda Osmanlı Devleti'nin 15. ve 16. yüzyılın birinci yarısındaki altın çağına geri dönüşü sağlayabilirdi. 18. yüzyılda, orduya ilişkin olanlar dışında, bütün reformların bu bağlamda gerçekleştirileceği öngörülüyordu.[8] Bunun alternatifi ise, reformların tam anlamıyla Batılı bir karaktere sahip olmasıydı. Reformlar Batılı Güçler veya onların gözetiminde gerçekleştirilirse, imparatorluk gerçek bir Avrupa devleti olabilirdi.

Bu olasılıkların herbirinin kendine özgü yararları vardı. Birinci politika, birçok açıdan imparatorluğun gelişimini yavaşlatmasına karşın, geçmişle şiddetli bir kopuşu önleyebilir ve Batıdan adalet, yönetim ve malî kurumlar konusunda yalan yanlış anlaşılmış yabancı fikirlerin bütünüyle ithal edilmesini önleyebilirdi. Bu olasılık, Osmanlı koşulları ve gereksinimlerine bir cevap olarak, uzun bir zaman dilimi içinde geliştirilmiş eski cemaat ve millet sisteminin korunmasını ve zamana uyarlanmasını gerektirecekti. Bütün zaaflarına ve hatalarına karşın, Osmanlı kurumları, geçmişte bireyleri baskıcı ve haris idarecilere ve memurlara karşı korumakta oldukça başarılı olmuştu. Düzgün çalışmalan sağlanıp, modern haberleşme ve muhasebe yöntemlerini kullanacak hâle sokulmaları durumunda, Osmanlı kurumlan da imparatorluğun sorunlarına en azından Avrupa liberalizmi ve milliyetçiliği kadar iyi bir cevap olabilirdi. Öte yandan, Stratford Canning'in öngördüğü ve Cromer'in Mısır'da uyguladığı gibi Büyük Güçler'in dayattığı Batı türü reform-

ların da, başka yararları vardı. Reformlardan etkilenenlerin, reformlara düşmanlık duyacağı kesindi. Ancak bu tür reformlar, imparatorluğa, Hindistan'ın 19. yüzyılın ortalarında bir dizi reformcu yetkilinin elinde gerçekleştirdiği gibi köklü bir modernleşmenin faydalarını da, sağlabilirdi. Uygulamada ise, ne Osmanlı geleneklerine dayanan kademeli bir değişim, ne de dışarıdan dayatılan kökten reformlar gerçekleştirilebildi. 18. yüzyılın sonlarında, Osmanlı hükümetinin dayandığı gelenek ve görüşler çürümüş ve zayıflamıştı. Bu dönemi izleyen yüz elli yıl içinde, Osmanlı gelenek ve görüşleri, Osmanlılan anlamayan ve genelde haksız olarak kendisinden nefret eden Avrupa'nın etkisi ve örnek alınmasıyla daha da etkisizleşmişti. II. Mahmud'un saltanatından itibaren ilerleme, Avrupa yöntemlerinin ve giderek Avrupa düşüncelerinin alınması anlamına gelecekti. Gerekli değişiklikler, imparatorluğa, yabancı baskısıyla ve Osmanlıların askerî gücünün arttırılmasının gerekliliği yüzünden dışarıdan dayatılmıştı. Göze hemen çarpan zaaflarına karşın, en azından yerel bir ürün olan idarî ve yasal çerçeve, geriye dönülemez biçimde tahrip edilmişti. Demiryolları, telgraf ve modern ordu, merkezî bir hükümetin imparatorluğu dış saldırılara karşı etkin bir biçimde koruyamamasına karşın, tebaasına daha önce görülmemiş bir kapsamda baskı uygulamasını getirecekti. Abdülhamid ve Jöntürklerin yönetimi altında bireyler ve azınlık grupları, 15. ve 16. yüzyıla kıyasla, yöneticilerin baskılarından çok daha az korunmuştu.

Osmanlı hükümetinin bu zayıf ve baskıcı karakterinden, Batılı Güçler'in doğrudan kökten reformlar uygulamasıyla kaçınılabilirdi. Ama bunu gerçekleştirmek, Avrupa'nın maddî çıkarlarının doğrudan söz konusu olduğu yerler dışında imkansızdı. Bunun en iyi örneği, 1881 sonrasında kurulan yabancıların denetimindeki Düyûn-ı Umumiye'dir. Bu tip birkaç örnek dışında, Avrupalı güçlerin kendi aralarındaki rekabeti ve imparatorluğun kolay kolay çözülemeyecek iç sorunları için doğrudan sorumluluk almaktan kaçınması, birlikte hareket etmelerini önleyecekti. 1878 yılında İngiltere'nin Anadolu için önerdiği gibi, Avrupalı güçlerden biri, Avrupa'nın denetiminde köklü reformlar önerdiği zaman, diğer güçler yani o ülkenin gerçek ya da potansiyel rakipleri bu öneriye destek olmuyordu. Sonuç, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün olasılıklar içinde en kötüsüyle karşılaşmasıydı. Reform süreci, sürekli ve istenmeyen bir taviz verme süreciydi. Osmanlılar kısmen koşullar, kısmen de Avrupalılar ve özellikle de İngilizlerin itelemesiyle, sadece eğitimli bir azınlığın inandığı reformları uygulamaya zorlanıyordu. 19. yüzyılda bu azınlık büyümeye başladı, 1850 ve 1870 yılında şüphesiz, bu azınlık 1830 yılında olduğundan hiç şüphesiz çok daha büyüktü. Yine de reform girişimleri başarısız olacaktı. II. Mahmud, Reşid Paşa, Âli, Fuad ve Midhat paşaların çabalarına, teknik ve idarî düzeyde Abdülhamid'in çabalarına karşın, üretim gücü, askerî güç, devletin

verimliliği ve etkinliği alanında, Osmanlı İmparatorluğu ve Batı Avrupa arasındaki uçurum, 1908 yılında da en az 1774 yılındaki kadar büyüktü.

Dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun yeterli derecede reform yapması ve imparatorluğun varolan sınırlanyla korunması mümkün değildi. Süreç içinde, imparatorluğun bir dizi ulus devlete dönüşmesi seçeneği kazandı, belki de kazanması kaçınılmazdı. Ama bu süreç, kaçınılmaz olarak yeni sorunlar yaratan acılı bir süreçti. Balkanlar'ın bazı bölümleri (Makedonya, Banat, Dobruca) konuşulan diller ve etnik kimlik açısından o kadar karışık bir yapıya sahipti ki, kaderlerinin rakip ülkeler arasında şiddetli anlaşmazlıklar doğurması kaçınılmazdı. Batılı devlet adamları Balkan devletlerinin sınırlarını çizerken, kendi hatalan olmamasına rağmen, adil ve rasyonel kararlar vermek için, yeterince bilgi sahibi olmadan karar almışlardı. Sir Henry Elliot, 1876-1877 döneminde İstanbul Konferansı'na, "Müdürlük, vilayet, nahiye, sancakların sınırları, Kaymakam ve Muttassarıflann yetkileri konulannda karar alacak olan diplomatlann, bir hafta öncesine kadar buraların adını duymamış, bölgenin etnik ve dinî yapısını bilmeyen kişiler olmasından" şikâyet edecekti.[8] Bu şikâyet, Batılı Güçler'in sürekli olarak boğuşmak zorunda olduklan bir soruna ilişkin güçlü bir ifadedir. Bu karmaşıklık, cehalet ve önyargı bileşiminin sonucu, Balkanlar'da ülkeler arasında en az Batı Avrupa'daki kadar kalıcı ve kimi zaman daha da şiddetli düşmanlıkların ortaya çıkması oldu. Milliyetçi hisleri, Osmanlı tebaasıyla da sınırlamak mümkün değildi. Kaçınılmaz olarak, bu akım yöneticilere de sıçradı. Türk milliyetçiliğinin doğuşu, çok zayıf veya etkili bir biçimde direnmek için Batı yardımına ulaşamayan, diğer milli grupların bastınlması anlamına gelecekti. Anadolu Rumları ve Ermenileri için bu tam bir çöküştü. Kuşkusuz Ermeniler Türklerin nefretini kışkırtmak için çok çaba sarfettiler, bir ölçüde çektikleri acıların bir bölümünü hak ettikleri de söylenebilir; ama kaderleri hâlâ modern Yakındoğu tarihinin en büyük trajedisidir. Milliyetçiliğin yayılması kaçınılmaz olabilir, birçok kişi için milliyetçiliğin getirdiği ölçülemez ancak gerçek tatmin, ödenen bedele de değmiş olabilir. Ama bir bedel vardı ve kimi zaman da bu bedel çok ağırdı.

Doğu Sorunu'nu inceleyen bir kişi, konunun birçok yönünü ele aldıktan sonra bir kısır döngü hissine kapılmaktan kendini alamaz. Doğu Sorunu onlarca yıl boyunca uluslararası ilişkilerin önemli bir bölümünü oluşturmuştur. Ancak konuyla ilgili diplomatik faaliyetlerin çoğu, konuya harcanan siyasî ve duygusal enerji, boşa harcanmıştır. Büyük Güçler birbirinin etkisini yok etmeye çaba sarfetmişler ve Yakındoğu'da kendileri arasında işler bir denge yaratmayı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü ertlemeyi başarmışlardır. Bunun ötesinde bir başarı sağlayamamışlardır. 18. yüzyılın sonlanndan itibaren bölge giderek daha sıkı bir

biçimde, Avrupa devlet sisteminin bir parçası hâline gelmiştir. Hiçbir ülkenin bölgeye hakim olmasına ve dolayısıyla da İngiltere'nin Mısır'a hakimiyeti istisna olmak üzere bölgede gerçekten yapıcı bir iş başarmasına izin verilmemiştir. Hindistan'da İngilizler, Orta Asya'da Rusların eli kolu serbest bırakılmıştı. Sonuç olarak her iki bölgede de, idarî ve ekonomik alanda büyük aşama kaydedilmiştir. Yakındoğu'nun büyük bir kısmında Büyük Güçler'in birbirlerine duydukları karşılıklı şüphe, gerçek bir ilerlemeyi imkânsız kılmıştır. İngiltere, Rusya, Fransa ve en azından 19. yüzyılın sonlarında Avusturya-Macaristan'ın Yakındoğu'da gerçek çıkarları söz konusuydu. Ama her durumda bu çıkarlar, uluslararası rekabetler ve devralınan gelenekler, hükümetlerin düşünce ve hareket tarzında, halkların imgeleminde büyümüş ve çarpılmıştır. Büyük uluslararası gerilimlere sahne olduğu için, Yakındoğu'nun gerçek önemini abartmak kolay olmuştur. Rusya, Balkan halklarının özgürlüğe kavuşmasına yardımcı olmaktan, İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nda reform yapmak için içten ancak sınırlı girişimlerinden ve Mısır'daki yapıcı çalışmalarından gurur duyabilir. Ama bu ülkeler ve diğer Avrupa ülkeleri arasındaki rekabet, Yakındoğu'yu bir yüzyıldan uzun bir süredir uluslararası sorunların en önemli kaynağı ve Avrupa'nın siyasî sorunlarının en zor çözülebilir olanı hâline getirmiştir. Ülkeler arası rekabet de, söz konusu ülkelerin çıkarları açısından genellikle anlamsız olmuş, sık sık da sonuçsuz kalmıştır.

Notlar

1 Örneğin Yunan ve Bulgar hükümetleri arasında 1927 yılında yapılan antlaşma ile Batı Trakya'dan gelen 70.000 Bulgarın Bulgaristan'a göç etmesi ve Anadolu'dan gelen Yunanlı (Rum) mültecilerin Güney Makedonya'ya yerleştirilmesi ilk defa bölge nüfusunun ilk defa bütünüyle Yunanlılardan oluşmasından yol açacaktı.

2 Bu süreci anlatan en iyi İngilizce kitap için bkz., B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey,* London, 1961, Bölüm VIII-IX.

3 Bkz., Anette Baker Fox, *The Power of Small States: Diplomacy in the World War II,* Chicago, 1959. Bölüm II; G. Lenczowski, *The Middle East in World Affairs,* Ithaca, 3. bs., 1962, s. 134 vd.

4 Bu olasılık sadece 1900 yılında ciddi bir biçimde tartışılmış gibi gözüküyor. "Tsarskaya diplomatiya o zadachakh Rossii na Vostoke v 1900g", *Krasnyi Arkhiv,* XVIII (1926), s. 3-29.

5 J. B. Kelly, "The Legal and Historical Basis of the British Position in the Persian Gulf", *St. Anthony's Papers, No. 4: Middle Eastern Affairs,* No.1 (London, 1958).

6 Bkz., s. 330-334.

7 Bu noktayı daha detaylı incelemek için bkz., R. Wittram, "Das Russische Imperium und sein Gestaltwandel", *Historische Zeitschrift,* CLXXXVI (1959), s. 591

8 N. Berkes, "Historical Background of Turkish Secularism", R. N. Frye (ed.), *Islam and the West,* Hague, 1967, s. 53

9 *Some Revolution and other Diplomatic Experiences,* London, 1922, s. 280.

KAYNAKÇA

Kaynakça, temel Avrupa dillerinde yayınlanan makaleler, kitaplar ve ikincil kaynaklardan derlenmiş olup bu konudaki tüm eserleri kapsamamaktadır. İşlenen konu açısından çok değerli bilgiler içermelerine karşın anılara, Yakındoğu'yu ziyaret eden kişilerin seyahatnamelerine veya tek bir istisna dışında basılmış dokümanlara yer verilmemiştir. Kaynakçada son dönemde yayınlanan eserlere ve özellikle de kitaplara oranla öğrencilerin dikkatinden kaçması olasılığı çok daha yüksek bulunan makalelere ağırlık verilmiştir. Kitap, öncelikle İngilizce konuşan okurlar için yazıldığından, kaynakçada alışılagelmiş olandan daha fazla sayıda İngilizce esere yer verilmiştir.

Genel Eserler

Stavrianos'un kitabı kaçınılmaz olarak bir ölçüde güncelliğini yitirmiş olsa da, şaşırtıcı biçimde eksiksiz bir kaynakça içeren, büyük ölçekli bir ders kitabıdır; hâlâ bölgenin genel tarihini anlatan en iyi kitap olma özelliğini korumaktadır; bu kitap Balkan devletlerindeki iç gelişmeleri, uluslararası ilişkileri ve özellikle 20. yüzyılı bütün gelişmeleriyle anlatmaktadır: L. S. STAVRIANOS, *The Balkans since 1453*, New York 1958. Miller'ın kitabı ise özellikle Balkan Devletleri'nin tarihi açısından yararlı bir kaynaktır: W. MILLER, *The Ottoman Empire and its Successors 1801-1927*, Cambridge, 4. bs., 1936. S. J. Shaw ve E. K. Shaw'un kitabı ise İngiliz dilinde Osmanlı tarihini anlatan en kapsamlı ve detaylı eserdir. Kitap özellikle siyaset ve diplomasiye ilişkin bilgilerle doludur, ama konunun hatları her zaman olması gereken kadar açıkça çizilmemiştir ve bakış açısı bariz biçimde Türk yanlısıdır: S. J. SHAW - E. K. SHAW, A *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, I-II, Cambridge 1976-1977. Sovyetler Birliği'nin konuya yaklaşımı için bkz., A. D. NOVICHEV, *Istoriya Turtsii*, I-IV, Leningrad, 1963-1978. Rusça basımı 1963 yılında yapılan Lutsky'nin İngilizce tercümesi, Sovyetlerin konuya bakış açısını detaylı, ama biraz sıkıcı bir dille anlatır: V. LUTSKY, *Modern History of the Arab Countries*, Moskova, 1969. Owen'in eseri konuyu sistematik bir şekilde inceleyen ilk kitaptır, detaylı bilgiler, ilginç yorumlar ve fikirler içerir; R. OWEN, *The Middle East in the World Economy, 1800-1914*, London, 1981. Hershlag'ın kitabı da yararlı bir kaynaktır: Z. Y. HERSHLAG, *Introduction to the Modern Economic History of the Middle East*, Leyden, 1964. Doğu Sorunu konusunda her ikisi de kaçınılmaz olarak güncelliğini yitirmiş, ama değerli veriler içeren iki yararlı başvuru

kaynağı daha mevcuttur: J. ANCEL, *Manuel historique de la question d'Orient, 1792-1923*, Paris, 1923 ve J. A. R. MARRIOTT, *The Eastern Question: An Historical Study in European Diplomacy*, Oxford, 4. bs., 1940. Hurewitz'in eseri iki ciltte, konuya ilişkin bütün önemli antlaşmaları ve diğer diplomatik belgeleri bir araya getirmiştir: J. C. HUREWITZ, *Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record*, Princeton, 1956. Boğazlar konusuna eğilen en işe yarar genel başvuru kaynakları için bakınız: C. PHILLIPSON, ve N. BUXTON, *The Question of the Bosphorus and Dardanelles*, London, 1917 ve N. DASCOVICI, *La Question du Bosphore et des Dardanelles*, Cenevre, 1915. E. ANCHIERI, *Constantinopoli e gli Stretti nella politica russa ed europea dal Trattato di Qüciük Rainardgi [sic] alla Convenzione di Montreux*, Milano 1948. Anchieri'nin kitabı Boğazlar'ın 20. yüzyıldaki tarihine ağırlık vermektedir. Hem Shotwell ve Deak, hem de Dranov konuyu büyük oranda uluslararası hukuk açısından ele almaktadır ama, ikinci kitap konuyu çok daha iyi ve detaylı bir biçimde anlatmaktadır; J. T. SHOTWELL ve F. DEAK, *Turkey at the Straits: A Short History*, New York, 1941; B. A. DRANOV, *Chernomosrskie prolivy: mezhdunarodno-pravovoi rezhim*, Moskova, 1948. Osmanlı İmparatorluğu'nun Kemalist cumhuriyete dönüşmesini inceleyen en etkileyici çalışma için bkz., B. LEWIS, *The Emergence of Modern Turkey*, London, 1961. Polk ve Chambers'ın kitabı toplumsal gelişme, ekonomik, siyasî ve entelektüel değişim hakkında ilginç makaleler içermektedir: W. R. POLK ve R. L. CHAMBERS, (ed), *Begininnings of Modernization in the Middle East: The Nineteenth Century*, Chicago-London, 1968. Karpat'ın eseri geleneksel yapıdan, milliyetçiliğin hakim olduğu ve kesintiye uğrattığı yapıya dönüşümü anlatması açısından ilginçtir. Benzer konular yazarın başka bir eserinde de ele alınmaktadır, bkz., K. KARPAT, *An Inquiry into the Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State: From Social Estates to Classes; From Millets to Nations*, Princeton, 1973; ve ayrıca bkz., K. KARPAT, "The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908", *International Journal of Middle East Studies*, III/3 (July 1972). Olağanüstü detaylı bir kaynakça için bkz., H. J. KORNRUMF, *Osmanische Bibliographie, mit besonderer Berücksichtigung der Turkei in Europe*, Leiden-Köln, 1973. Gall'in makalesi ise kısaca yakın dönemde yayınlanan eserleri ele almıştır: L. GALL, "Die Europaischen Mächte und der Balkan im 19 Jahrhundert", *Historische Zeitschrift*, 228/3, (June 1979). Kaynakça konusunda yararlı olabilecek diğer makaleler için bkz., J. R BROADUS, "Soviet Historians and the Eastern Question of the Eighteenth Century", *East European Quarterly*, XV/3 (September 1981); J. R. BROADUS, "Soviet Historical Literature on the Last Years of the Ottoman Empire", *Middle Eastern Studies*, 18/1, (January 1982); B. JELAVICH, "Recent Soviet Publications on the Eastern Question", *Russian Review*, XXXVII (1978).

Giriş

18. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'nda farklı yönleriyle yaşamı anlatan en iyi eser Gibb ve Bowen'in kitabıdır. H. A. R. GIBB, ve H. BOWEN, *Islamic Society and the West: Islamic Society in the Eighteenth Century*, 2 Bölüm (diğer bölümler basılmadı), London, 1950-1957. Arap eyaletlerinde yaşam, Balkan eyaletlerine kıyasla daha kapsamlı bir biçimde ele alınmıştır. *Slavic Review* dergisinin Aralık 1962 tarihli sayısında, Balkanlar'da Osmanlı yönetiminin değişik yönlerine eğilen çok sayıda makale mevcuttur. Stoianovich'in makalesi ise başlığının işaret ettiğinden çok daha geniş bir konuyu inceleyen, uzun bir yazıdır, bkz., T. STOIANOVICH, "The Conqu-

ering Balkan Orthodox Merchant", *Journal of Economic History*, XX (1960). Arap eyaletleri hakkında daha fazla bilgi edinmek için bkz., A. HOURANI, "The Changing Face of the Fertile Crescent in the Eighteenth Century", *Studia Islamica*, VIII (1957); CEMALEDDİN El-SHAYYAL, "Some Aspects of Intellectual and Social Life in Eighteenth Century Egypt", *Political and Social Change in Modern Egypt*, P. M. Holt (ed), London, 1968; I. F. HARIK, *Politics and Change in a Traditional Society: Lebanon, 1711-1845*, Princeton, 1968. Batı'dan gelen fikir ve tekniklerin Osmanlı İmparatorluğu üzerinde yavaş yavaş artan etkisi için bkz., B. LEWIS, *a.g.e.*, ve E. Z. KARAL, "La Transformation de la Turquie d'un empire oriental en un état moderne et national", *Journal of World History*, IV, 1958. Sadat'ın makalesinde ise Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa eyaletlerindeki toplumsal gerilimler, özellikle de ayan sınıfının yükselişi incelenmektedir; D. R. SADAT, "Rumeli Ayanlari: The Eighteenth Century", *Journal of Modern History*, 44/3 (September 1974).

I. Bölüm

Küçük Kaynarca antlaşması konusunda yapılan tek derinlemesine inceleme Druzhinina'nın kitabıdır, bkz., E. I. DRUZHININA, *Kyuchuk-Kainardzhiiskii mir 1774 goda*, Moskova 1955. Bu çalışma Rus bakış açısından 1768-1774 yılları arasında süren diplomasi savaşının öyküsünü anlatır. İlginç bazı yorumlar için bkz., R. H. DAVISON, "Russian Skill and Turkish Imbecility. The Treaty of Kutchuk Kainardji Reconsidered", *Slavic Review*, XXXV/3 (1976). 1792'deki Yaş Antlaşması'na kadar Rusya'nın Yakındoğu politikasını genel olarak anlatan en iyi eser Uebersberger'in kitabıdır, bkz., UEBERSBERGER, *Russlands Orientpolitik in den letzten zwei Jahrhundertein*, I, Stutgart 1913. Nolde'nin eseri de Rusya'nın güneye doğru yayılması üzerine bol bilgi içermektedir, bkz., B. NOLDE, *La Formation de l'empire Russe*, II, Paris 1953. M. S. Anderson'un makalesinde Rusya'nın bu dönemde gerçekleştirdiği en önemli toprak kazanımlarından biri, Kınm diplomasisi tartışılmaktadır, bkz., M. S. ANDERSON, "The Great Powers and the Russian Annexation of the Crimea, 1783-1784", *Slavonic and East European Review*, XXXVII (1958). Rusya'nın Kafkasya'da yayılması için bkz., N. A. SMIRNOV, *Politika Rossii na Kavkaz'e v XVI-XIX vekakh*, Moskova, 1958; O. P. MARKOVA, *Rossiya, Zakavkaz'e i mezhdunarodnie otnosheniya v XVIIIv.*, Moskova, 1966. Çariçe İkinci Katerina'nın "Yunan Projesi" üzerine yapılan tartışmalar için bakınız E. HÖSCH, "Das sogennante 'Griechische Projekt' Katharinas II", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, XII (1964). Isabel de Madariaga'nın eserinin Dördüncü ve Sekizinci bölümlerinde Rusya'nın 1768-1774 ve 1787-1792 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı savaşlardaki politikası anlatılmaktadır, bkz., I. De MADARIAGA, *Russia in the Age of Catherine the Great*, London, 1981. Fransa'nın bu dönemdeki Yakındoğu politikası üzerine yazılmış en iyi kitap Pingaud'un eseridir, bkz., L. PINGAUD, *Choiseul-Gouffier: La France en Orient sous Louis XVI*, Paris, 1887. Beer'in eserinin birinci bölümü Avusturya-Macaristan İmparatorluğu politikasını ele alan tek geniş kapsamlı çalışmadır; A. BEER, *Die orientalische Politik Österreichs seit 1774*, Prag 1883. 1787-1792 tarihli Osmanlı-Rus savaşı üzerine Lord'un eserinde çok şey bulunabilir; daha sınırlı da olsa Rose'un eseri de yararlıdır. R. H. LORD, *The Second Partition of Poland*, Cambridge Mass. 1915 ve H. J. ROSE, *William Pittt and National Revival*, London, 1912. 1791 krizini en iyi anlatan eser Gerhard'ın kitabının yedinci bölümüdür; D. GERHARD, *England und der Aufsteig Russlands*, Münih-Berlin, 1933. İngiltere'nin

Pitt'in politikasına gösterdiği direnç konusunu ele alan eserler için bkz., M. S. ANDERSON, *Britain's Discovery of Russia, 1553-1815*, Altıncı Bölüm, London, 1958 ve A. CUNNINGHAM, "The Cozakov Debate", *Middle Eastern Studies*, I (1964-1965). Sultan III. Selim'in reform girişimleri için bkz., S. J. SHOW, *Between Old and New. The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789-1807*, Cambridge Mass, 1971. Show'un kitabı Osmanlı arşivlerinden kapsamlı bir biçimde yararlanarak yapılmış detaylı bir siyaset ve diplomasi incelemesidir. Kitap yazarın daha önce *Journal of Modern History*, 37 (1965) ve *Der Islam*, 40 (1965) gibi dergilerde yayınlanan ve III. Selim'in askerî reform girişimleri üzerine görüşlerini bir araya toplamaktadır. Yararlı bir başka eser de Bernard Lewis'in makalesidir, bkz., B. LEWIS, "The Impact of the French Revolution on Turkey", *Journal of World History*, I (1953-1954). Fransa'nın Mısır'ı işgâlinin arka planını işleyen eser ise Charles-Roux'ya aittir, bkz., F. CHARLES-ROUX, *Les Origines de l'expédition d'Égypte*, Paris, 1910.

II. Bölüm

İngiltere'nin Fransa'nın MısırÈı işgâline gösterdiği tepki Charles-Roux'nun oldukça eski bir eserinde ele alınmıştır, aynı konuya ilişkin daha yakın döneme ait ve incelikli bir tartışma Ingram'ın eserinde bulunabilir, bkz., F. CHARLES-ROUX, *L'Angleterre et l'expédition française en Égypte*, I-II, Kahire, 1925 ve E. INGRAM, *Commitment to Empire: Prophecies of the Great Game in Asia*, Oxford, 1981. Aynı konuda yapılmış daha küçük ölçekli araştırmalar için bkz., J. H. ROSE, "The Political Reactions of Bonaparte's Eastern Expedition", *English Historical Review*, XLIV (1929). Ghorbal'ın eseri 1811 yılına kadar Mısır üzerine uluslararası rekabeti anlatır; S. GHORBAL, *The Beginnings of the Egyptian Question and The Rise of Mehemet Ali*, London, 1928. Konunun arka planını işleyen, strateji ve diplomasi arasındaki bağlantıları ele alan iki faydalı eser ise Mackesy ve Rodger'ın kitaplarıdır; P. MACKESY, *The War in the Mediterranean, 1803-1810*, London, 1957 ve A. B. RODGER, *The War of the Second Coalition, 1798-1801: A Strategic Commentary*, London, 1964. Rus polikasının değişik yönlerini inceleyen uzmanlaşmış araştırmalar için bkz., I. S. DOSTYAN, *Rossiya i balkanskii vopros; iz istorii russo-balkanskikh svyazei v pervoi tretii XIXv*, Moskova, 1972 ve A. R. IOANISSIAN, *Prisoedinenie Zavkavkazya k Rossii i mezhdunarodnie otnosheniya v nachale XIX stoletiya*, Erivan, 1958. Ionassian'ın eserinin bir kopyasını görmeyi başaramadım. Rusya'nın Akdeniz ve Boğazlar'daki faaliyetlerinin detalı bir öyküsü için bkz., A. L. SHAPIRO, "Sredizemnomorski problemy politiki Rossii v nachale XIXv", *Istoricheskie Zapiski*, LV (1956) ve A. M. STANISLAVSKAYA, *Russko-Angliiskie otnosheniya i problemy sredizemnomor'ya (1798-1807gg.)*, Moskova, 1963 ve A. M. STANISLAVSKAYA, "Grecheskii vopros vo vneshenei politike Rossii v nachale XIXv (1798-1807gg.), *Istoricheskie Zapiski*, LXVIII (1961). Aynı konuyu İngilizce'de ayrıntılı işleyen bir eser için bkz., N. E SAUL, *Russia and the Mediterranean, 1797-1807*, Chicago-London, 1971. Hurewitz'in makalesi de atlanmaması gereken, önemli bir çalışmadır, bkz., J. C. HUREWITZ, "Russia and the Turkish Straits: A Revaluation of the Origins of the Problem", *World Politics*, XIV (1961-1962). Rusya'nın Balkanlar'da yayılması konusunu işleyen eserler için bkz., G. F. JEWSBURY, *The Russian Annexation of Bessarabia: 1774-1828*, Boulder, 1976; G. S. GROSUL, *Dunaiskie knyazhestva v politike Rossii, 1774-1806gg*, Moskova, 1974 ve F. ISMAIL, "The Making of the Treaty of Bucharest, 1811-1812", *Middle East Studies*, 15/2 (May

1979). Puryear'ın kitabı Napoleon döneminde Fransa'nın Yakındoğu politikasını anlatan, bilgilendirici ama kötü yazılmış bir eserdir; V. J. PURYEAR, *Napoleon and the Dardanelles*, Berkeley-Los Angeles 1951. Shupp'un kitabı ise çok kapsamlı bir konuyu incelemek için yapılmış saygıdeğer ama günümüzde kaçınılmaz olarak güncelliğini yitirmiş bir çalışmadır; F. SHUPP, *The European Powers and the Near Eastern Question, 1806-1807*, New York, 1931. Osmanlı Devleti'nin 1807-1808 döneminde yaşadığı kriz için bkz., A. F. MILLER, *Mustafa Pasha Bairaktar: Ottomanskaya Imperiya v nachale XIX veka*, Moskova 1947. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın en iyi biyografisi, İstanbul'daki Fransız Elçiliği'nin arşivine dayanılarak yazılmıştır, bkz., G. RÉMÉRAND, *Ali de Tébélen, Pasha de Jannina (1744-1822)*. Bagally'nin kitabı da ele aldığı sınırlı konuyu oldukça iyi işlemektedir; J. W. BAGALLY, *Ali Pasha and Great Britain*, Oxford, 1938. Sırp isyanı üzerine Batı Avrupa dillerinde oldukça çok sayıda eser yayınlanmıştır. Eski tarihli ama hâlâ kullanışlı bazı kaynakalr için bkz., G. YAKCHITCH, *L'Europe et la résurrection de la Serbie (1804-1834)*, Oxford, 1938 ve E. HUMANT, *La formation de la Yougoslavie*, Paris, 1917. Gopcevic'in eseri ise başlığının aksine aşağı yukarı sadece 19. yüzyılın başını ele almakta ve Rus arşivlerinden gelen belgeleri de kapsamaktadır; S. GOPCEVIC, *Russland und Serbien von 1804-1915*, Münih, 1915. Bu konudaki Sovyet görüşü için bkz., V. V. ZELENIN, "Iz istorii agrarnykh otnoshenii v Serbii vo vremya pervogo vostaniya", *Novaya i Noveishaya Istoriya*, 5 (1958). İngilizce'de yakın dönemde yayınlanan eserler için bkz., R. V. PAXTON, "Nationalism and Revolution: A Re-examination of the Origins of the First Serbian Insurrection, 1804-1807", *East European Quarterly*, VI/3 (September 1978) ve L. P. MERIAGE, "The First Serbian Uprising (1804-1813) and the Origins of the Eastern Question", *Slavic Review*, 37/3 (September 1978). Meriage'm eseri basılmış belgelere dayanan ve oldukça detaylı bir diplomasi öyküsüdür. Petrovich'in kitabı ise kapsamlı ve güncel bir eser olup bu konuda herhangi bir dilde yazılmış en iyi eserdir, bkz., A. PETROVICH, *History of Modern Serbia, 1804-1918*, I-II, New York, 1976. Yunan isyanının kökeni ve arka planı konusunda da görece kapsamlı bir literatür bulunmaktadır, bkz., R. R. CLOGG, (ed.), *Balkan Society in the Age of Greek Independence*, London, 1981. Bu kitapta yakın dönemli araştırmalara dayanan çok sayıda önemli makale mevcuttur. Zakythinos'un kitabının son bölümleri de kısa bir özet vermesi açısından yararlıdır; D. A. ZAKYTHINOS, *The Making of Modern Greece: From Byzantium to Independence*, Oxford, 1976. Demos ise Yunan milliyetçiliğinin entelektüel gelişim sürecini anlatmaktadır; R. DEMOS, "The Neo-Hellenic Enlightenment, 1750-1821", *Journal of the History of Ideas*, XIX (1958). Bir başka ilginç makale için bkz., L. S. STAVRIANOS, "Antecedents to the Balkan Revolutions of the Nineteenth Century", *Journal of Modern History*, XXIX (1957). Botzaris'in kitabı ise ayaklanma liderlerinin başlangıçta, sadece Yunanistan'ı Osmanlı egemenliğinden kurtarmayı hedeflemediğini ve Balkan yarımadasının tamamını Osmanlılardan kurtarmayı amaçladığını göstermektedir; N. BOTZARIS, *Visions balkaniques dans la prépartion de la révolution Grècque*, Paris-Cenevre, 1962. Farklı ama daha az ikna edici bir Sovyet yaklaşımı için bkz., G. L. ARSH, *Tainoe obshchestvo 'Filiki Etarya'*, Moskova, 1965 ve G. L. ARSH, "Deyatel'nost 'Filiki Etarii' v Rossii v period vostaniya Ipsilanti", *Novaya i Noveishaya Istoriya*, 2 (1969). İlgi çekici bir başka makale için bkz., C. W. CRAWLEY, "John Capodistrias and the Greeks before 1821", *Cambridge Historical Journal*, XIII (1957).

III. Bölüm

Yunan Bağımsızlık Savaşı'nın diplomatik cephesi konusunda kapsamlı bilgi edinmek için bkz., E. DRIAULT, ve M. LHÉRITIER, *Histoire diplomatique de la Grèce*, I, Paris, 1925-1926. Aynı konuyu İngilizce işleyen mükemmel bir kaynak da Crawley'nin kitabıdır, bkz., C. W. CRAWLEY, *The Question of Greek Independence, 1821-1833*, Cambridge 1930. Woodhouse'un eseri daha kısa ve işin daha çok askerî bölümü ile ilgilidir, ama giriş bölümünden yararlanılabilir, C. M. WOODHOUSE, *The Greek War of Independence*, London, 1952. Woodhouse'un Navarin savaşının diplomatik cephesini ve savaşın askerî boyutunu anlatan bir eseri daha vardır; C. M. WOODHOUSE, *The Battle of Navarino*, London, 1965. Ayrıca bkz., C. M. WOODHOUSE, *Capodistria, The Founder of Greek Independence*, London, 1973. Clogg'un editörü olduğu kitapta ise çok önemli bazı makaleler bulunmaktadır; R. R. CLOGG, (ed); *The Struggle for Greek Independence*, London, 1973. Bağımsızlığı izleyen yıllardaki Yunan politikası hakkında bilgi edinmek için bkz., J. A. PETROPULOS, *Politics and Statecraft in the Kingdom of Greece, 1833-1843*, Princeton, 1968. Crawley'nin eserinde İngiliz politikası detaylı bir biçimde incelenmektedir. Temperley'nin kitabının konuyla ilgili bölümlerinde de İngiliz politikası hakkında bilgi bulunabilir; H. W. V. TEMPERLEY, *The Foreign Policy of Canning 1822-1827*, London, 1925. Puryear'ın kitabı ise Fransız politikasını kapsamlı ama sıkıcı bir biçimde anlatır; V. J. PURYEAR, *France and the Levant from the Bourbon Restoration to the Peace of Kutiah*, Berkeley-Los Angeles 1941. Avusturya konusunda yazılan tek monografi Molden'in eseri gibi gözükmektektedir; E. MOLDEN, *Die Orientpolitik des Fürsten Metternich, 1829-1833*, Viyana-Leipzig, 1913. Hellenizm için bir çok önemli araştırma mevcuttur: D. DAKIN, *British and Merican Philhellenes during the War of Greek Independence, 1821-1833*, Selanik, 1955; C. M. WOODHOUSE, *The Philhellenes*, Rutherford N.J., 1971; W. St. CLAIR, *That Greece might still be Free: The Philhellens in the War of Independence*, London, 1971. St. Clair'in eseri Yunanlılara ve onların yabancı destekçilerine oldukça soğuk bakmaktadır. Yunanistan'ın bağımsızlığında Rusya'nın payı konusunu inceleyen en iyi kitap, kapsamlı bir araştırmaya ve ağırlıkla Rus arşivlerine dayanan Fadeev'in eseridir; A. V. FADEEV, *Rossiya i vostochnyi krizis 20-x godov XIX veka*, Moskova, 1958. Tatishchev'in kitabı resmî tarihçi gözüyle yazılmış eski ve önemli bir kitaptır; S. S. TATISHCHEV, *Vneshnaya politika Nikolaya pervogo*, St. Petersburg, 1887. Schiemann'ın eseri ise özellikle birinci cildin eklerinde dönemin Rus politikasını yansıtan pek çok belgeyi içerdiği için yararlı bir kaynaktır; T. SCHIEMANN, *Geschichte Russlands unter Nikolaus I*, I-IV, Berlin, 1904-1919. Aşırı bazı iddialar, aynı zamanda bazı ilginç bilgiler de içeren bir makale için bkz., O. SHPARO, "Rol Rossii v borbe Gretsii za nevavisimost", *Voprosy Istorii*, 8 (1949). Shütz'ün kitabı ise büyük ölçüde 1820-1821 dönemiyle sınırlıdır; E. SCHÜTZ, *Die europäische Allianzpolitik Alexanders I und der griechische Unabhängingkeitskampf 1820-1830,* Wiesbaden, 1975. Dodwell'ın Kavalalı Mehmed Ali Paşa üzerine yazdığı kitap eski ama hâlâ yararlı bir kaynaktır; ama şu anda mazur görülebileceğinin ötesinde Paşa yanlısıdır; H. DODWELL, *The Founder of Modern Egypt: A Study of Muhammed 'Ali,* Cambridge, 1931. Safran'ın kitabının ilk sayfalarında rejim çok daha eleştirel bir açıdan ele alınmaktadır; N. SAFRAN, *Egypt in Search of Political Community*, Cambridge Mass, 1961. Gran'ın eseri ise konuyu derinlemesine inceleyen ve konu hakkında bilgi sahibi biri tarafından yazılmış bir eserdir, ama kitabın yarısından çoğu Mehmed Ali Paşa'nın yönetime gelmesinden önceki dönemi ele aldığı için Doğu Sorunu açısından periferik bir kaynaktır; P. GRAN, *Islamic Roots of Capitalism: Egypt 1760-1840*, Austin, 1940. Dış politikayı eksiksiz anlatan bir

eser muhtemelen Sabry'nin eseridir ama ara sıra rastlanan dikkatsizlik ürünü hatalar ve güçlü İngiliz karşıtı önyargı kitaba zarar vermektedir; M. SABRY, *L'Empire égyptien sous Mohamed-Ali et la question d'Orient (1811-1849)*, Paris, 1930. 1832-1833 krizi Sabry'nin, Sir Charles Webster'ın ve Goriainov'un kitabında izlenebilir; bu arada Goriainov'un kitabının ününü pek de hak etmediğini kaydedelim, Bkz., C. WEBSTER, *The Foreign Policy of Palmerston 1830-1841*, London, 1951 ve S. GORIAINOV, *Le Bosphore et les Dardanelles,* Paris, 1910. Kinyapina'nın eseri temelde diğer kaynaklardan faydalanan, ancak hayal kırıklığı yaratan bir derlemedir ama Hünkar İskelesi Antlaşması'nın imzalanması konusunda Rus arşivlerinden gelen ilgi çekici bilgiler de içermektedir; N. S. KINYAPINA, *Vneshnaya politika Rossii pervoi poloviny XIXv.*, Moskova, 1963. Dulina'nın kısa kitabı, Reşid Paşa hakkında basılmış Türkçe eserlerden yaygın biçimde yararlanmıştır; N. A. DULINA, *Osmanskaya imperiya v mezhdunarodnyk otnosheniyakh (30-40e gody XIXv)*, Moskova, 1980. Bir başka önemli eser de Vereté'nin makalesidir; M. VERETÉ, "Palmerston and the Levant Crisis, 1832", *Journal of Modern History*, XXIV (1952).

IV. Bölüm

Bir önceki bölümde sözünü ettiğimiz Sabry'nin ve özellikle de Webster'ın kitabı, bu bölümde anlatılan konular açısından önemli kaynaklardır. Puryear'ın eseri taraflı ama önemli bilgiler içeren bir kitaptır; bkz., V. J. PURYEAR, *International Economics and Diplomacy in the Near East, 1834-1853*, Stanford, 1935. İngiltere-Osmanlı İmparatorluğu ilişkisinin değişik yönleri için bkz., F. S. RODKEY, "Lord Palmerston and the Rejuvenation of Turkey", *Journal of Modern History*, I (1929); G. H. BOLSOVER, "David Urquhart and the Eastern Question, 1833-1837", *Journal of Modern History*, VIII (1936); N. LUXENBURG, "England und die Ursprünge der Tscherkessenkriege", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, XIII (1965); H. L. HOSKINS, *British Routes to India*, New York, 1928. Bailey'nin kitabı tezini savunurken biraz aşırıya kaçar ve tezini kanıtlamayı başaramaz, ama yine de ilginç bir kitaptır, bkz., F. E. BAILEY, *British Policy and the Turkish Reform Movement*, Cambridge Mass, 1942. Ingle'ın eseri ise 1839-1840 yıllarındaki Rus politikası hakkında bazı yararlı bilgiler içermektedir, bkz., H. N. INGLE, *Nesselrode and the Russian Rapproachment with Britain, 1836-1844*, Berkeley-Los Angeles-London, 1976. Bolsover'in makalesi, büyük oranda Avusturya-Macaristan arşivlerinden gelen belgelere dayanan önemli bir araştırmadır; G. H. BOLSOVER, "Nicholas I and the Partition of Turkey", *Slavonic and East European Review*, XXVII (1948-1949). Mosely'nin makalesi ise Rus arşivlerinden gelen belgelere dayanan, yayınlandığı zamanda yeni tartışmalar açan öncü bir incelemedir; P. E. MOSELY, *Russian Diplomacy and the Opening of the Eastern Question in 1838 and 1839,* Cambridge Mass, 1934. Georgiev'in eseri Rusça yazılmış, oldukça yakın dönemli ve maalesef hayal kırıklığı yaratan bir kitaptır, Grosul'un eseri ise oldukça dar bir konuyu ele almaktadır; V. A. GEORGIEV, *Vneshnaya politika Rossii na Blizhnem Vostoke v kontse 30-nachale 40 godov XIXv.*, Moskova, 1975; V. Ya GROSUL, *Reformy v Dunaiskikh knyazhestvakh i Rossiya (20-30 gody XIX veka)*, Moskova, 1966. Gleason'un eseri İngiliz kamuoyunun görüşlerindeki değişimi, İngiliz politikasındaki değişikliklere bağlama girişiminde bulunmuştur; J. H. GLEASON, *The Genesis of Russophobia in Great Britain, 1815-1841*, Cambridge Mass, 1950. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Suriye rejimi konusunda daha fazla bilgi edinmek için bkz., W. R. POLK, *The Opening of South Lebanon, 1788-1840*, Cambridge Mass, 1963. 1839-1841 krizi için daha önce sözü edilen kay-

naklar dışında başka kaynaklara da başvurulabilir, bkz., C. H. POUTHAS, "La Politique de Thiers pendant la crise orientale de 1840", *Revue Historique*, CLXXXII (1938); F. CHARLES-ROUX, *Thiers et Méhemet-Ali: la grande crise orientale et européenne de 1840-1841,* Paris, 1951; H. W. V. TEMPERLEY, *England and the Near East: The Crimea,* II, London, 1936. Driault'un kitabı büyük oranda Fransa'nın diplomatik yazışmalarının içerdiği için yararlı bir kaynaktır; E. DRIAULT, *L'Égypte et L'Europe: la crise orientale de 1839-41*, I-V, Kahire 1930-1934. Hurewitz'in makalesi özellikle bu bölümün konusu olan olayların arka planı konusunda ilginç bilgiler içermektedir; J. C. HUREWITZ, "Ottoman Diplomacy and the European State System", *Middle East Journal*, (Spring 1961). Sultan II. Mahmud'un askerî reformları hakkında detaylı bir araştırma için bkz., J. M. BASTELBERGER, *Die militärischen Reformen unter Mahmud II*, Gotha, 1974. Aynı konuyu daha küçük ölçekte inceleyen başka bir araştırma için bkz., A. LEVY, "The Officer Corps in Sultan Mahmud II's New Ottoman Army, 1826-1839", *International Journal of Middle Eastern Studies*, II (January 1971). Findlay'in kitabı yönetimde modernleşme konusunu inceleyen ve 19. yüzyılın tamamını içeren, kapsamlı bir araştırmadır ama kolayca okunan bir eser değildir; C. V. FINDLAY, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire*, Princeton, 1980.

V. Bölüm

Akademik dünyanın şaşırtıcı oranda büyük ilgisine mazhar olan Kırım Savaşı'nın bibliyografyası üzerine çok sayıda makale mevcuttur: E. HÖSCH, "Neuere Literatur über den Krimkrieg", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, IX (1961); B. D. GOOCH, "A Century of Historiography on the Origins of Crimean War", *American Historical Review*, LXII (1956) ve B. D. GOOCH, "The Crimean War in Selected Documents and Secondary Works since 1940"; *Victorian Studies*, II (1958) ve W. BAUMGART, "Probleme der Krimkriegsforschung: Eine Studie über der Literatur der letzen Jahrzebnts", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, I (Mart 1971), III (Eylül 1971). Sovyetler'in bu konuda yaptıklan büyük ölçekli bir çalışma için bkz., E. V. TARLÉ, *Krimskaya Voina*, I-II, Moskova-Leningrad 1941-1943. Tarlé'nin eseri savaşın ekonomik olduğu öne sürülen nedenlerini vurgular, oldukça ciddi biçimde İngiliz karşıtıdır ve savaşın askerî yönlerine ağırlık verir. Bu kitap üzerine bir tartışma için bkz., M. E. SHAW, E. V. TARLÉ, "Krymskaya Voina. Visions and Revisions", *Canadian-American Slavic Studies*, VII (1973). Curtis'in kitabı ise konuyu ele alması açısından dengesiz kimi zaman da naiftir; ama Sovyet arşivlerinden alınan çok sayıda belgeyi de içermektedir; J. S. CURTIS, *Russia's Crimean War*, Durham, 1979. İngiltere'nin bakış açısından savaşın çıkışını anlatan en kapsamlı eser, Temperley'nin bir önceki bölümde sözü edilen kitabıdır. Conacher'in kitabının ikinci bölümü ise hükümetteki fikir ayrılıklarını işlemektedir; J. B. CONACHER, *The Aberdeen Coalition, 1852-1855*, Cambridge, 1968. Bu konuyu işleyen yakın dönemde yapılmış bir araştırma için bkz., J. L. HERKLESS, "Stratford, The Cabinet and the Outbreak of the Crimean War", *Historical Journal,* XVIII (1975). Puryear'ın kitabı ise ikinci kitabının Kırım Savaşı'nı ele alan bölümü ile birlikte desteklenebilir, bkz., V. J. PURYEAR, *International Economics and Diplomacy in the Near East, 1834-1853* ve V. J. PURYEAR, *England, Russia and the Straits Question, 1844-1856,* Berkeley, 1931. Fransa'nın savaşla sonuçlanan olaylardaki payı için Bapst'ın kitabından yararlanılabilir. Bu kitap sınırlı ve bir ölçüde güncelliğini yitirmiş olsa da Fransız arşivlerinde yapılan kapsamlı bir araştırmaya dayanması bakımından önemlidir; E. BAPST, *Les Origines de la Guerre de Crimée: la France et la Russie de 1848 à*

1854, Paris, 1912. Thouvenel'in kitabı ise daha sonra İstanbul'da büyükelçi olan önemli bir Fransız diplomatının dokümanlarına dayanarak, yazılmıştır: L. THOUVENEL, *Nicolas Ier et Napoleon III: le préliminaires de la Guerre de Crimée, 1852-1854*, Paris, 1891. Monnier'in eseri ise, Fransız arşivleri ve daha az oranda Avusturya ve Sakson arşivlerindeki belgelere ve III. Napoleon'un belgelerinde yer alan bilgilere dayanan kısa bir çalışmadır: L. MONNIER,*Étude sur les origines de la Guerre de Crimée*, Cenevre, 1977. 1853-1854 yılları arasında İngiliz kamuoyuna hakim olan Rus korkusu (Rusofobi) Martin'in kitabında renkli bir dille anlatılmaktadır; K. MARTIN, *The Triumph of Lord Palmerston*, genişletilmiş basım, London, 1963. Taylor'un makalesi ise aynı konunun önemli başka bir boyutunu ele alması açısından önemlidir: A. J. P. TAYLOR, "John Bright and the Crimean War", *Bulletin of John Rylands Library*, XXXVI (1954). Henderson'un kitabı ise savaş diplomasisinin değişik yönleri üzerine konuya nüfuz eden makalelerden oluşmaktadır, Saab'ın eseri ise bir ölçüde Osmanlı arşivlerinden gelen belgelere dayanan yakın dönemli bir çalışmadır, bkz., G. B. HENDERSON, *Crimean War Diplomacy and other Historical Essays*, Glasgow, 1947; A. P. SAAB, *The Origins of the Crimean Alliance*, Charlottesville, 1977. Mosse'ın kitabı kapsamlı bir araştırmaya dayanan, barış antlaşması ve barışı sürdürmekte gösterilen başarısızlığı ele alan makalelerden oluşmaktadır: W. E. MOSSE, *The Rise and Fall of the Crimean System, 1855-1871*, London, 1963. Aynı yazarın başka bir kitabında da savaşın arka planı hakkında yararlı bilgiler bulunmaktadır: W. E. MOSSE, *The European Powers and the German Question, 1848-1871*, Cambridge, 1958. Guichen'in kitabı önemli ama yapısı oldukça zayıf kurulmuş bir eserdir: V. E. de GUICHEN, *La Guerre de Crimée (1854-1856) et l'attitude des puissances européenes*, Paris, 1936. Friedjung ve Eckhart'ın kitapları ise bir ölçüde güncelliğini yitirmiştir, bkz., H. FRIEDJUNG, *Der Krimkrieg und die östterreicheische Politik*, Stuttgart-Berlin, 1911; F. ECKHART, *Die deutsche Frage und der Krimkrieg*, Berlin-Königsberg, 1931. Avusturya-Macaristan'ın savaş konusunda sürekli değişen ama aynı derecede de önemli tavrı hakkında yazılmış en iyi eser Schroeder'in kitabıdır; bkz., P. W. SCHROEDER, *Austria, Great Britain and the Crimean War: The Destruction of the European Concert*, Ithaca, 1972. Schroeder, makalesinde kitabında vardığı bazı sonuçları özetlemektedir, bkz., P. W. SCHROEDER, "Bruck versus Buol: The Dispute over Austrian Eastern Policy, 1853-1855", *Journal of Modern History*, XL (1968). Yakın dönemde yazılmış bir başka önemli eser ise Unckel'in kitabıdır, bkz., B. UNCKEL, *Österreich und der Krimkrieg*, Lübeck-Hamburg, 1969. Avusturya Politikası Valsecchi'nin kitabında da ele alınmıştır: F. VALSECCHI, *Il Risorgimento e l'Europa: L'Allenza di Crimea*, Milano, 1948. Prusya konusu ise Borries'in kısmen arşiv belgelerine dayanan kitabında işlenmiştir; K. BORRIES, *Preussen im Krimkrieg (1853-1856)*. 1856 Barışı için yukanda sıralanan kitaplar dışında bkz., H. W. V. TEMPERLEY, "The Treaty of Paris of 1856 and its Execution", *Journal of Modern History*, IV (1932) ve W. E. MOSSE, "The Negotiations for a Franco-Russian Convention, 1856", *Cambridge Historical Journal*, X (1950-1952).

VI. Bölüm

Ele alınan dönemde Fransa-Rusya arasındaki ilişkiler Charles-Roux'nun kitabında anlatılmaktadır: F. CHARLES-ROUX, *Alexandre II, Gortchakoff et Napoleon III*, Paris, 2. bs., 1913. Fransa-Rusya ilişkilerinin ilk yılları için ayrıca bkz., E. SCHÜLE, *Russland und Frankreich, 1856-1859*, Berlin, 1935. Tuna boyu eyaletleri sorunu üzerine yazılmış oldukça külliyatlı bir li-

teratür mevcuttur. Seton-Watson'un kitabının konuyla ilgili bölümleri verdiği genel bilgiler açısından faydalıdır: W. SETON-WATSON, *A History of Rumanians*, Cambridge, 1934. Bu konuda yazılmış en detaylı eser, geniş bir araştırmaya dayanan Riker'in eseridir: T. W. RIKER, *The Making of Rumania: A Study of an International Problem, 1856-1866*, Oxford, 1931. East'ın kitabı da yararlı bir kaynaktır ama daha dar kapsamlıdır: W. G. EAST, *The Union of Moldavia and Wallachia, 1859: An Episode in Diplomatic History*, Cambridge, 1929. Vinogradov'un eseri de önemli bir kaynaktır, sadece 1859'a kadarki dönemi ele almasına rağmen, kitapta Rus arşivlerinden gelen belgeler kullanılmıştır: V. N. VINOGRADOV; *Rossiya i obedinen'e rumynskikh knyazhestv*, Moskova, 1961. Mosse'nin makalesi de önemli kaynaklardan biridir: W. E. MOSSE, "England, Russia and the Rumaninan Revolution of 1866", *Slavonic and East European Review*, XXXIX (1960-1961). 1859-1860 yılları arasındaki Suriye krizi ve krizin sonuçları konusunda oldukça çok yazı yazılmıştır. Konuyu genel olarak için işleyen eserler için bkz., J. NANTET, *Historie du Liban*, Paris, 1963 ve M. MA'OZ, *Ottoman Reform in Syria and Palestine, 1840-1861*, Oxford, 1968. Spagnolo'nun eseri ise 1861 tarihli Kararname (*Règlement*) ile yönetilen Lübnan'ın karmaşık yönetim tarihi konusunda detaylı bilgi vermektedir: J. P. SPAGNOLO, *France and Ottoman Lebanon, 1861-1915*, London, 1977. Aynı yazarın bir başka makalesinde, aynı konu çok daha kısa bir biçimde işlenmiştir: J. P. SPAGNOLO, "Constitutional Change in Mount Lebanon, 1861-1864", *Middle Eastern Studies*, VII (1971). Emerit'in makalesi de Fransız politikasının bazı yönlerine ışık tutmaktadır; Raccagani'nin incelemesi de aynı konuyu daha geniş bir çerçeve içinde ele almaktadır; M. EMERIT, "La Crise Syrienne et l'Expansion économique francais en 1860", *Revue Historique*, CCVII (1952); M. RACCAGANI, "The French Economic Interests in the Ottoman Empire", *International Journal of Middle East Studies*, 11 (1980). Racaggani'nin makalesinde İkinci İmparatorluk döneminde Fransa'nın Yakındoğu'daki ekonomik faaliyetleri detaylı bir biçimde incelenmektedir. Girit krizi hakkında daha fazla bilgi edinmek için bkz., K. BOURNE, "Great Britain and the Cretan Revolt, 1866-1869", *Slavonic and East European Review*, XXXV (1956-1957) ve M. M. ROBSON, "Lord Clarendon and the Cretan Question", *Historical Journal*, III (1960). Orga'nın yazısı bu dönemde Balkan milliyetçiliğinin gelişimi hakkında ilginç hususlara değinmektedir: N. ORGA, "L'Origine des idées d'indépendence balkanique", *Le Monde Slave*, IV (1927). Bulgar milliyetçiliği konusunda yazılmış en iyi kitap hâlâ Hajek'in eseri, özellikle de kitabın altıncı, yedinci, onuncu ve onbirinci bölümleridir: A. HAJEK, *Bulgarien unter der Türkenherrschaft*, Berlin-Leipzig, 1925. Sovyet görüşü için bkz., *Istoriya Bolgarii*, Moskova, 1954. Black'ın makalesi de önemli kaynaklardan biridir: C. E. BLACK, "The Influence of Western Political Thought in Bulgaria, 1850-1885", *American Historical Review*, XLVIII (1942-1943). Meininger'in yazısı ise bir konu üzerinde yoğunlaşmış bir araştırmadır: T. A. MEININGER, *Ignatiev and the Establishment of the Bulgarian Exarchate, 1864-1872*, Madison, 1970. Wilkinson'un eseri Makedonya sorununun karmaşık yapısı ve yol açtığı keskin ve acı rekabeti orijinal bir biçimde sergilemektedir: H. R. WILKINSON, *Maps and Politics: A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia*, Liverpool, 1951. Haumant'n eseri ise sorunun bu dönemde ortaya konuşunu başarıyla inceleyen bir makaledir; E. HAUMANT, "Les origines de la lutte pour la Macédoine (1855-1972)", *Le Monde Slave*, III (1926). Osmanlı İmparatorluğu'nda esen siyasî değişim rüzgarları için bkz., Ş. MARDİN, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, Princeton, 1962; Yu. A. PETROSYAN, *'Novye Osmany' i borba za konstitutsiyu 1876g. v Turtsii*, Moskova, 1958; ve hepsinden önemlisi R. H. DAVISON, *Reform in the Ottoman Empire*, 1856-1876, Princeton, 1963. Her üç kitapta büyük oranda basılı Türkçe belgelerden yararlanıl-

mıştır. Daha küçük ölçekli bir başka kaynak ise Shaw'ın makalesidir: S. J. SHAW, "The Central Legislative Councils in the Nineteenth-Century Ottoman Reform Movement before 1876", *International Journal of Middle East Studies,* I (1970). Rusya'da Panslavizm konusunu işleyen iki önemli İngilizce kaynak mevcuttur: M. B. PETROVICH, *The Emergence of Russian Panslavism, 1856-1870,* New York, 1956; ve F. FADNER, *Seventy Years of Panslavism in Russia: Karamzin to Danilevskii 1800-1870,* Washington, 1962. Daha eski bir eser olan Fischel'in kitabının dokuzuncu bölümü ise anlatılan konular açısından önemlidir; A. FISCHEL, *Der Panslavismus bis zum Weltkrieg,* Stuttgart-Berlin, 1919. Detaylı bir Rusça kaynak ise Nikitin'in kitabıdır; S. A. NIKITIN, *Slavyanskie komitety v Rossii v 1858-1876 godakh,* Moskova, 1960. Hallberg'in kitabı ise hâlâ Süveyş Kanalı üzerine yazılan temel eser olma özelliğini korumaktadır; C. W. HALLBERG, *The Suez Canal; its History and Diplomatic Importance,* New York, 1931. Bu kitabın 10-12. bölümleri kanalın inşaatı ile ilgidir; bu konuda bir başka kaynak ise Hoskins'in kitabının onikinci ve ondördüncü bölümleridir; HOSKINS, *British Routes to India.* Landes kanal projesinin Mısır'daki arka planını muhteşem bir şekilde anlatmaktadır; D. S. LANDES, *Bankers and Pashas: International Finance and Economic Imperialism in Egypt,* London, 1958. Sumner'in makalesi 1860'lı yılların sonu ve 1870'li yılların başında Rus politikası için yararlı bir kaynaktır: B. H. SUMNER, "Ignatyev at Constantinople, 1864-1874", *Slavonic and East European Review,* IX (1932-1933). Mosse'nin makalesi de önemlidir: W. E. MOSSE, "The End of the Crimean System: England, Russia and the Neutrality of the Black Sea, 1870-1871", *Historical Journal,* IV (1961). Beyrau'nun eseri ise Balkanlar'daki olayları Orta Avrupa'dakilere bağlayan önemli bir çalışmadır: D. BEYRAU, *Russische Orientpolitik und die Entstehung des deutschen Kaiserreiches, 1866-1871,* Wiesbaden, 1974.

VII. Bölüm

1875-1878 krizi üzerine Doğu Sorunu'nun diğer boyutlarına kıyasla çok daha fazla sayıda iyi kaynak mevcuttur. Stoyanovich'in eseri konuyu görece kısa ama kapsamlı bir biçimde ele aldığı için yararlı bir kaynaktır; M. D. STOYANOVICH, *The Great Powers and the Balkans, 1875-1878,* Cambridge, 1939. Langer'in kitabında da konu genel hatlarıyla, doğru dürüst bir biçimde, özellikle kitabın 3-5. bölümlerinde anlatılmaktadır: W. L. LANGER, *European Alliances and Alignments, 1871-1890,* New York, 1950. Novotny'nin kitabının 1. bölümü de kongre çalışmalarını mükemmel bir biçimde anlatır: A. NOVOTNY, *Quellen und Studien zur Geschichte des Berlines Kongresses 1878,* I. *Österreich, die Turkei und das Balkanproblem im Jahre des Berliner Kongresses,* Graz-Köln, 1957. Aynı yazarın bir başka çalışması da ilginç imalarla doludur: A. NOVOTNY, "Das Berliner Kongress und das Problem einer europaischen Politik", *Historische Zeitschrift,* CLXXXVI (1958). Daha büyük ölçekli bir çalışma ise Harris'in eseridir, bu kitap İngiliz ve Avusturya arşivlerinden derinlemesine yararlanılarak yazılmıştır ve 1875-1876 olaylarını olağanüstü detaylı anlatır: A. HARRIS, *Diplomatic History of the Balkan Crisis of 1875-1878; The First Year,* Stanford, 1936. Medlicott'un kitabı ise kongreyi ve 1878 antlaşmasına nasıl varıldığını anlatır: W. N. MEDLICOTT, *The Congress of Berlin and After,* London, 1938. Rus politikası konusunda önde gelen bir eser Sumner'in kitabıdır: B. H. SUMNER, *Russia and the Balkans, 1870-1880,* London, 1962. Gorianov'un Rus arşivlerine dayanan kitabı da 1878'e kadar gitmektedir: S. GORIANOV, *La Question d'Orient a la vellie du traite de Berlin (1870-76),* Paris, 1948. Mac-

Kenzie'nin kitabı ise aynı yazarın *Journal of Modern History* dergisinde yayınlanan makalesinin içeriğini de kapsayan detaylı bir çalışmadır: D. MACKENZIE, *The Serbs and Russian Pan-Slavism, 1875-1878*, Ithaca 1967; D. MACKENZIE, "Panslavism in Practice: Chernaiev in Serbia (1876)", *Journal of Modern History*, XXXVI (1964). Hünigen'in eseri, krizde hakim rol oynayan bir kişinin yaşamı üzerine yapılmış detaylı bir araştırmadır: G. HUNIGEN, *Nikolaj Pavlovic Ignat'ev und die russische Balkanpolitik, 1875-1878*, Göttingen-Zürih-Frankfurt, 1968. Rupp'un kitabı da önemlidir; Bridge'in kitabı ise Viyana arşivlerine dayanan ve ele aldığı dönemde Habsburg İmparatorluğu'nun politikalarını inceleyen mükemmel bir araştırmadır: G. H. RUPP, *A Wavering Friendship: Russia and Austria, 1876-1878*, Cambridge Mass., 1941; F. R. BRIDGE, *From Sadowa to Sarajewo: the Foreign Policy of Austria-Hungary, 1866-1914*, London, 1972. Krizin İtalya'nın toprak elde etme iştahını nasıl kabarttığını incelemek için bkz., M. GABRIELE, "Sulla possibilita de una espansione strategica Italiana nel basso Adriatico e nello Ionio durante la crisi d'oriente del 1875-1878", *Storia e Politica*, 4/3 (1965). İngiliz politikası üzerine ise daha önce sözünü ettiğimiz bir çok kaynak, özellikle Harris ve Medlicott'un kitaplarından yararlanılabilir, ayrıca bkz., G. WIRTHWEIN, *Britain and the Balkan Crisis, 1875-1878*, New York, 1935; D. HARRIS, *Britain and the Bulgarian Horrors of 1876*, Chicago, 1939; R. W. SETON-WATSON, *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question*, Londra, 1933. Shannon'un kitabı İngiliz kamuoyunun nasıl oluştuğunu ve nasıl hareket ettiğini inceleyen muhteşem bir eserdir: R. T. SHANNON, *Gladstone and the Bulgarian Agitation, 1876*, London 1936, (yeni basım Hamden Conn., 1975). Medlicott'un makalesi önemlidir; Lee'nin kitabı ise başlığının düşündürdüğünden çok daha geniş kapsamlı ve faydalı bir eserdir; W. N. MEDLICOTT, "Bismarck and Beaconsfield", *Studies in Diplomatic History and Historio-graphy in Hounour of G.P.Gooch, Ch.H.*, ed. E. O. Sarkissian, London, 1961; D. E. LEE, *Great Britain and the Cyprus Convention Policy of 1878*, Cambridge Mass., 1934. İki ünlü biyografi de olağanüstü önemli kaynaklardır: L. G. CECIL, *Life of Robert, Marquis of Salisbury*, II, London, 1921-1932; W. F. MONYPENNY ve G. E. BUCKLE, *The Life of Benjamin Disraeli*, VI, 1876-1881, London, 1920. Millman'ın kitabı ise alışılmamış oranda basılmamış belgelerden yararlanan eksiksiz bir çalışmadır, bkz., R. MILLMAN, *Britain and the Eastern Crisis, 1875-1878*, Oxford, 1979. Jelavish'in kitabı ise Osmanlı arşivlerinden gelen bazı belgeleri kullanan ama bildiklerimize çok yeni bir şeyler katmayan kısa bir çalışmadır; B. JELAVICH, *The Ottoman Empire, the Great Powers and the Straits Question 1870-1887*, Bloomington-London, 1973. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan gelişmeler için daha önce Davison'un sözünü ettiğimiz kitabı dışında Deveraux'un derinlemesine araştırmasına bakılabilir: R. DEVEREUX, *The First Ottoman Constitutional Period: A Study of the Midhat Constitution and Parliament*, Baltimore, 1963. Burks'un makalesi bu yıllarda yaşanan olaylara Romanya'nın katkısını anlatan en iyi kısa çalışmadır; Jelavich'in makalesi de aynı konuya daha detaylı olarak değinmektedir: R. V. BURKS, "Romania and the Balkan Crisis of 1875-78", *Journal of Central European Affairs*, II 1942-1943; B. JELAVICH, "Russia and the Reacquisition of Southern Bessarabia", *Südost-Forshungen*, XXVII (1969). Sovyet görüşünü yansıtan, yakın dönemden bir inceleme için bkz., M. M. ZALYSHKIN, *Vneshnaya politika Rumynii ii rumyno-russkie otnosheniya, 1875-1878gg.*, Moskova, 1974. Ado'nun makalesi ise 1878 çözümünün Rus kamuoyunda nasıl algılandığını sergilemesi açısından ilginçtir: V. I. ADO, "Berlinskii kongress 1878g. ii pomeshchiche-burzhyaznoe obshchestvennoe mnenie Rossii", *Istoricheskie Zapiski*, LXIX (1961). Seton-Watson'un makalesi de hâlâ ilgi çekebilir: R. W. SETON-WATSON, "The Rule of Bosnia in International Politics (1875-1914)", *Proceedings of the British Academy*, XVII (1931).

VIII. Bölüm

Bu bölümde ele alınan konular için Langer'in daha önce bahsi geçen *European Alliances and Alignments* ve *Diplomacy of Imperialism, 1890-1902* kitabı, Yakındoğu'da yaşanan diplomatik gelişmelerin resmini oldukça iyi çizer; W. L. LANGER, *European Alliances and Alignments*; W. L. LANGER, *The Diplomacy of Imperialism, 1890-1902*, New York, 1952. 1878'den sonraki dönem için Medlicott'un çok kapsamlı ve içgörüyle dolu kitabından veya Windelmand'ın olağanüstü kitabından yararlanılabilir; N. MEDLICOTT, *Bismarck, Gladstone and the Concert of* Europe, London, 1956; W. WINDELBAND, *Bismarck und die europaischen Grossmachte, 1879-1885*, Essen, 1942. 1878 barışını izleyen dönemin tarihi hakkında daha fazla bilgi edinmek için bkz., B. JELAVICH, "Great Britain and the Russian Acquisition of Batum, 1878-1886", *Slavonic and East European Review*, XLVIII (1970); C. JELAVICH, "The Revolt in Bosnia-Herzegovina, 1881-1882", *Slavonic and East European Review*, XXX (1952-1953); S. SKENDI, "The Beginnings of Albanian Nationalist and Autonomist Trends: the Albanian League, 1878-1881", *American Slavic and East European Review*, XII (1953); S. SKENDI, "The Gladstone Government and the Cyprus Convention, 1880-1885", *Journal of Modern History*, XII (1940). Osmanlı borçları konusu ve sonuçlan için bakınız A. du VELAY, *Essai sur l'histoire financiere de la Turquie,* Paris, 1903 ve D. C. BLAISDELL, *European Financial Control in the Ottoman Empire*, New York, 1929. Genel anlamda Avrupa'nın etkisi için bkz., A. SCHOLCH, "Durchdringung und politsche Kontrolle durch die europaischen Machte im Osmanischen Reich (Konstantinopel, Kairo, Tunis)", *Geschichte und Gesellschaft*, I/4 (1975). Bulgaristan'daki olaylar için Jelavich'in kitabı yararlı bir kaynaktır. Kitap Giers'in şahsî yazışmalarından, Rusça ve Bulgarca basılı kaynaklardan yararlanılarak yazılmıştır: C. JELAVICH, *Tsarist Russia and Balkan Nationalism: Russian Influence in the Internal Affairs of Bulgaria and Serbia, 1879-1886,* Berkeley-Los Angeles, 1958. Rus politikasını anlatan bir başka kaynak ise Skazkin'in eserleridir, bkz., S. SKAZKIN, *Konets Avstro-Russko-Germanskogo soyuza 1879-1884,* I, Moskova, 1928 ve S. SKAZKIN, "Diplomatiya A. M. Gorchakova v poslednie goy ego kantslerstva", *Izbrannye trudy po istorii,* Moskova, 1973. Hajek'n kitabı ise 1877'den Battenbergli Alexander'ın düşüşüne kadar olan dönemi ele alan önemli bir kaynaktır, aynı dönem Black'ın kitabında da gayet güzel anlatılmaktadır: A. HAJEK, *Bulgariens Befreiung und staatliche Entwicklung unter seinen ersten Fürsten*, Münih-Berlin, 1939 ve C. E. BLACK, *The Establishment of Constitutional Government in Bulgaria*, Princeton, 1943. 1885-1887 döneminin karmaşık krizleri için bkz., C. L. SMITH, *The Embassy of Sir William White at Constantinople, 1886-1891*, Oxford, 1957; W. N. MEDLICOTT, "The Powers and the Unification of the two Bulgarias, 1885", *English Historical Review*, LIV (1939); W. N. MEDLICOTT, "The Mediterranean Agreements of 1887", *Slavonic and East European Review*, V (1926); V. M. KHOSTOV, "Rossiya i germanskaya aggresiya v dni evropeiskogo krizisa 1887g", *Istoricheskie Zapiski*, XVIII (1946). İngiltere'nin Mısır'ı işgâlini en iyi anlatan kaynak Robinson ve Gallagher'ın kitabının 8., 9. ve 10. bölümleridir; 12. bölüm işgâlin sonuçlannı ele alır: R. ROBINSON, ve J. GALLAGHER, *Africa and the Victorians*, London, 1961. Mısır'ın işgâlinin İngiliz siyasî yaşamı üzerindeki etkileri için bkz., R. C. MOWAT, "From Liberalism to Imperialism: the Case of Egypt, 1875-1887", *Historical Journal*, XVI/1 (March 1872) ve M. E. CHAMBERLEIN, "Sir Charles Dilke and the British Intervention in Egypt, 1882: Decision-Making in a Nineteenth-Century Cabinet", *British Journal of International Studies*, II/3 (October 1976). Mısır devletinin 1870'li yıllarda iflasını en iyi anlatan yazılardan biri Bouvier'in makalesidir; Ro-

berts"n makalesi ise konumuz açısından ikincil önem taşıyan bir konuyu işlemektedir: J. BOUVIER, "Les interets financiers et la question d'Egypte (1875-1876)", *Revue Historique*, CCXXIV (1960) ve L. E. ROBERT, "Italy and the Egyptian Question, 1876-1882", *Journal of Modern History*, XVIII (1946). Hornik'in makalesi de yararlı kaynaklardan biridir: M. P. HORNIK, "The Mission of Sir Henry Drummond-Wolff to Constantinople, 1885-1887", *English Historical Review*, LV (1940). Berque'nin kitabı Mısır'daki İngiliz rejimi üzerine yazılan önemli ve çağdaş bir eserdir; kitabın 2. ve 3. bölümleri işgâlden 1920'li yıllara kadarki durumu sempatik bir gözle ve derinlemesine incelemektedir; kitabın odak noktası uluslararası ilişkilerden ziyade Mısır toplumu ve ekonomisidir; J. BERQUE, *Egypt: Imperialism and Revolution*, London, 1972. Al-Sayyid'in kitabı da işgâlin ilk yıllarına değinmektedir; A. L. Al-SAYYID, *Egypt and Cromer; A Study in Anglo-Egyptian Relations*, London, 1968. Batı dillerinde bu dönemin Ermenistan'ını en iyi anlatan kitap muhtemelen Pasdermadjian'ın eseridir: H. PASDERMADJIAN, *Histore de l'Armenia depuis les origines jusqu'au traite de Lausanne*, Paris, 1949. Ermenistan milliyetçiliğinin ilk yıllardaki gelişimi ve tarihi Sarkissian'ın kitabında bulunabilir, Nalbandian'ın kitabı da iyi bir kaynaktır: A. O. SARKISSIAN, *History of Armenian Question to 1885*, Urbana, 1938 ve L. NALBANDIAN, *The Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties throughout the Nineteenth Century*, Berkeley-Los Angeles, 1963. Atamian'ın kitabı da ilginçtir ama polemik yaptığı için dikkatle kullanılması gereken kaynaklardan biridir; S. ATAMIAN, *The Armenian Community: The Historical Development of a Social and Ideological Conflict*, New York, 1955. 1890'larda Ermeni olaylarına gösterilen uluslararası tepkilerin kısa bir öyküsü Sarkissian'ın makalesinde bulunabilir: A. O. SARKISSIAN, "Concert Diplomacy and the Armenians, 1890-1897", *Studies in Diplomatic History and Historiography in Honour of G. P. Gooch*, London, 1961. Yüzyılın son yıllarında Yakındoğu'da Avrupa diplomasisinin diğer yönleri için Jefferson'un makalesi ve Khvostov'un kitabının giriş bölümüne bakılabilir: M. M. JEFFERSON, "Lord Salisbury and the Eastern Question, 1890-1898", *Slavonic and East European Review*, XXXIX (1960-1961) ve V. KHOSTOV, (ed.), "Proekti zahkvata Bosfora v 1896g", *Krasnyi Archiv*, 47-48 (1931). Grenville'in makalesi de ilginçtir; Grenville'in kitabı yüzyılın son yıllarında İngiliz diplomasisinin en bütünlüklü resmini çizen kaynaktır: J. A. S. GRENVILLE, "Glouchowski, Salisbury and the Mediterranean Agreements, 1895-1897", *Slavonic and East European Review*, XXXVI (1957-1958); J. A. S. GRENVILLE, *Lord Salisbury and Foreign Policy: The Close of the Nineteenth Century*, London, 1964. Abdülhamid rejimine muhalefetin öyküsü Mardin'in makalesinde bulunabilir, Kushner'in makalesi ise bu dönemde yaşanan entelektüel değişimin kısa ama etkileyici bir öyküsünü sunar: Ş. MARDİN, "Libertarian Movements in the Ottoman Empire, 1878-1895", *Middle East Journal*, XVI (1962) ve D. KUSHNER, *The Rise of Turkish Nationalism, 1876-1908*, London, 1977.

IX. Bölüm

Almanya'nın Balkanlar ve Yakındoğu'daki faaliyetleri hakkında Meyer'in kitabı ve makalesinde oldukça kapsamlı bilgi bulunabilir: H. C. MEYER, *Mitteleuropa in German Thought and Action*, Lahey, 1955 ve H. C. MEYER, "German Economic Relations with South-Eastern Europe, 1870-1914", *American Historical Review*, LXVII (1951-1952). Diğer faydalı kaynaklar için bkz., M. L. FLANINGAM, "German Eastward Expansion, Fact and Fiction", *Journal of Central*

European Affairs, XIV (1954-1955); O. W. HENDERSON, "German Economic Penetration of the Near East, 1870-1914", *Economic History Review*, XVIII (1948). Wallach'ın editörlüğünü yaptığı kitapta önemli makaleler içermektedir; J. L. WALLACH (ed), *Germany and the Middle East, 1835-1939*, Tel Aviv, 1975. Lindow'un kitabı ise basılı belgelere dayanan basılmış bir tezdir; Zurrer'in kitabı ise Avustralya ve Fransız arşivlerinde yapılan detaylı ve uzun bir çalışmanın ürünüdür: E. LINDOW, *Frieherr Marschall von Bieberstein als Botschafter in Konstantinopel, 1897-1898*, Danzig, 1934 ve W. ZURRER, *Die Naheostpolitik Frankreichs und Russlands, 1891-1898*,Wisebaden, 1970. Büyük Güçler'in Yakındoğu'da yürüttüğü ekonomik faaliyetlerin öyküsü Feis'in kitabının ilgili bölümlerinde bulunabilir: H. FEIS, *Europe the World's Banker 1870-1914*, New Haven, 1930. Bu konuda yazılan doktora tezlerine dayanan daha uzmanlaşmış kaynaklar için bkz., S. A. COHEN, *British Policy in Mesopotamia 1903-1914*, London, 1976; W. I. SHORROCK, *French Imperialism in the Middle East: The Failure of Policy in Syria and Lebanon, 1900-1914*, Madison, 1976. Bir başka ölçekte Tobie'nin eseri de önemlidir, şirket ve resmî arşivlerde yapılan derin bir araştırmaya dayanan önemli bir kaynaktır: J. TOBIE, *Interets et imperialisme français dans l'Empire Ottoman (1895-1914)*, Paris, 1977. Bağdat demiryolu üzerine yazılmış oldukça çok sayıda kaynak mevcuttur; Chapman, Wolf ve Ragey'in kitapları iyi ve görece kısa yazılardır: M. K. CHAPMAN, *Great Britain and the Baghdad Railway*, Northampton Mass., 1948; L. RAGEY, *La Question du chemin de fer de Baghdad, 1893-1914*, Paris, 1936; J. B. WOLF, *The Diplomatic History of Baghdad Railroad*, New York, 1936. Rathmann'ın kitabı, Bağdat demiryolunu Doğu Alman arşivlerine dayanarak, Marksist bakış açısından anlatır. Francis'in kitabı oldukça uzmanlaşmış bir araştırmadır: L. RATHMANN, *Berlin-Baghdad: die imperialistische Nahostpolitik des kaiserlichen Deutschlands*, Berlin, 1962 ve R. M. FRANCIS, "The British Withdrawal from the Baghdad Railway Project in April 1930", *Historical Journal*, XVI/1 (Mach 1972). Kumar'ın makalesi de ilginç bilgiler içermektedir: R. KUMAR, "The Records of the Government of India on the Berlin-Baghdad Railway Question", *Historical Journal*, V (1962). Daha eski bir kitap olan Earle'nin kitaı da hâlâ yararlı bir kaynaktır; E. M. EARLE, *Turkey, the Great Powers and the Baghdad Railway*, New York, 1923. Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yatırımları konusunda genel bilgi edinmek için bkz., J. DUCRUET, *Les Capitaux europeens au Proche-Orient*, Paris, 1964. Yakın dönemde Makedonya sorunu üzerine yazılmış en iyi eser Adanır'ın kitabıdır: F. ADANIR, *Die Makeonische Frage. Ihre Entstehung und Entwicklung bis 1908*, Wiesbaden, 1979. Dakin'in kitabı da konunun bütün yönlerini ele almaktadır: D. DAKIN, *The Greek Struggle in Macedonia, 1987-1913*, Selanik, 1966. Konuyu daha geniş bir çerçevede tartışan makalelerden birini de Fischer-Galati yazmıştır, bkz., S. FISCHER-GALATI, "The International Macedonian Revolutionary Organization, its Significance in Wars of National Liberation", *East European Quarterly*, VI/4 (January 1973). 1903 sonrasında Habsburg İmparatorluğu ve Sırbistan arasındaki gerilimin yükselişi, Sırpça-Hırvatça belgelerden bolca yararlanan Vucinich'in kitabında izlenebilir: W. S. VUCINICH, *Serbia between East and West: the Event of 1903-1908*, Stanford, 1954. Bosna krizi üzerine yazılmış en iyi başvuru kaynaklarından biri Schmitt'in kitabıdır: B. SCHMITT, *The Annexation of Bosnia*, Cambridge, 1937. Calgren'in kitabı ise kapsamlı ve detaylı bir incelemedir: W. M. CALGREN, *Iswolsky un Aehrenthal vor der boshische Anneationskrise*, Uppsala, 1955. Mükemmel ve güncel bir makale olan Bridge'in yazısının ekinde dokümanların bir listesi de bulunmaktadır: F. R. BRIDGE, "Izvolsky, Aehrenthal, and the End of the Austro-Russian Entente, 1906-1908", *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, XXIX (1976). Wank'ın makalesi ise Avusturya Dışişleri Bakanı'nın iz-

lediği politikalara ışık tutmaktadır: S. WANK, "Aehrenthal and the Sanjak of Novibazar Railway Project", *Slavonic and East European Review*, XLII (1963-1964). 1908-1909 Krizi'nde Rusya'nın politikası hakkında daha fazla bilgi edinmek için bkz., A. N. MANDELSTAM, "La Politique russe d'access au Mediterranee au XXe siècle", *Academie de Droit International, Receuil des Cours*, 1934. Basılı belgelere dayanan bir araştırma olan Bovykin'in kitabı da yararlıdır: V. I. BOVYKIN, *Ocherki istorii vneshnei politiki Rossii: konets XIX veka -1917 god*, Moskova, 1960. Efremov'un sadece basılı belgelere dayanan kitabının 3. bölümü de yararlı olablir: P. N. EFREMOV, *Vneshnaya politiki Rossii: 1907-1914gg*, Moskova, 1961. Bestuzhev'in kitabı ise o yıllarda Rus kamuoyunun görüşü üzerine önemli belgeler içermektedir: I. V. BESTUZHEV, *Borba v Rossii po voprosam vneshnei politiki, 1906-1910gg*, Moskova, 1961. Genç Türkler üzerine İngilizce yazılmış iki kaynak mevcuttur: E. E. RAMSAUER, *The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908*, Princeton, 1957 ve F. AHMAD, *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-1914*, Oxford, 1969. Dr. Ahmad'ın bu konuda yazılmış başka makaleleri de mevcuttur: F. AHMAD, "The Young Turk Revolution", *Journal of Contemporary History*, III (1968); F. AHMAD, "Great Britain's Relations with Young Turks, 1908-1914", *Middle Eastern Studies*, II/4 (1966). 1914'ten önce Arap milliyetçiliğin gelişimi üzerine de oldukça geniş bir literatür mevcuttur, Clements'in kitabında bu konuda yazılmış eserler üzerine bir bibliyografik rehber bulunmaktadır: F. CLEMENTS, *The Emergence of Arap Nationalism from the Nineteenth Century to 1921*, London, 1976. Kaynakçada sadece İngilizce yayınlanmış kitaplar ve makaleler bulunmaktadır; ama kaynakçada yer alan eserler hakkında kısa özetler de verilmiştir. Antonious'un konusunda öncü olan eseri artık güncelliğini yitirmiştir, Zeine ve Colombe'un eserleri çok daha yakın döneme değinmektedir: G. ANTONIUS, *The Arab Awakening*, London, 1938; Z. N. ZEINE, *Anglo-Turkish Relations and the Emergence of Arab Nationalism*, Beyrut, 1958, (gözden geçirilmiş basım 1966); M. COLOMBE, "Islam et nationalisme arabe a la veille de la premiere guerre mondiale", *Revue Historique*, CCCXXIII (1960). Dawn'ın kitabı yazarın daha önce basılmış makalelerini bir araya getirmiştir: E. C. DAWN, *From Ottomanism to Arabism: Essays on the Origins of Arab Nationalism*, Urbana-Chicago-London, 1973. Bir başka başvuru kaynağı Hourani'nin kitabıdır: A. HOURANI, *Arabic Thought in the Liberal Age*, London, 1962. Slyvia Haim'in kitabında basılan belgelerin çoğu daha sonraki bir döneme aittir, ama kitabın tarihsel giriş bölümü yararlı olabilir: G. S. HAIM, G. *Arab Nationalism: An Anthology*, Berkeley-Los Angeles, 1962. Sharabi'nin kitabı, kısa ve eleştirel bir toplumsal ve psikolojik analiz sunmaktadır: H. SHARABI, *Arab Intellectuals and the West: The Formative Years, 1875-1914*, Baltimore-London, 1970. Lazarev'in kitabı ise daha az gelişmiş bir milletin üzerine eğilmektedir: M. S. LAZAREV, *Kurdistan i kurdskaya problema (90x gody XIX veka - 1917 g.)*, Moskova, 1964.

X. Bölüm

Askew'in kitabı faydalıdır; Torre'nin kitabı ise gerçek verilere dayanarak yazılmış bir anlatıdır, kitabın 6. bölümü 1911-1912 savaşına ayrılmıştır: W. C. ASKEW, *Europe and Italy's Acquisition of Libya, 1911-1912*, Durham N.C., 1942 ve A. TORRE, *La Politica estera dell'Italia dal 1869 al 1914*, Bologna, 1960. Allain'in makalesi ise savaşın nasıl çıktığına değinmektedir: J. C. ALLAIN, "Les Debuts du conflit italo-turc 1911-1912", *Revue d'Histoire Moderne et Contempo-*

raine, XVIII (1971). 1911 yılı sonunda Charykov'un Osmanlı başkentindeki faaliyetlerini öğrenmek için bkz., P. E. MOSELEY, "Russian Policy in 1911-1912", *Journal of Modern History*, XXII (1940); E. C. THADEN, "Charykov and Russian Foreign Policy at Constantinople in 1911", *Journal of Central European Affairs*, XVI (1956-1957) ve bir önceki bölümün kaynakçasında sözü edilen Efremov'un kitabının 4. bölümüne de bakınız. Balkan savaşları üzerine ayakları yere basan ama güncelliğini biraz yitirmiş olan Helmrecih'ın kitabına bakılabilir: E. C. HELMREICH, *The Diplomacy of the Balkan Wars*, Cambridge Mass., 1938. Rossos'un çok daha yakın dönemde yazılmış olan kitabı, bazı Balkan ülkelerinde yapılan araştırmalar da dahil olmak üzere kapsamlı bir arşiv çalışmasının ürünüdür: A. ROSSOS, *Russia and the Balkans: Inter-Balkan Rivalries and Russian Foreign Policy, 1908-1914*, Toronto, 1981. İlginç bilgiler içeren başka başvuru kaynakları için ayrıca bkz., E. C. THADEN, "Montenegro: Russia's Troublesome Ally, 1910-1912", *Journal of Central European Affairs*, XVIII (1958-1959); H. HEILBRONNER, "The Merger Attempts of Serbia and Montenegro, 1913-1914", *Journal of Central European Affairs*, XVIII (1958-1959); G. B. ZOTIADES, "Russia and the Question of Constantinople and the Turkish Straits during the Balkan Wars", *Balkan Studies*, II (1970). Ignatiev'in kitabı ise oldukça sıkıcı, ama yine de kullanışlı bir kaynaktır: A. V. IGNATIEV, *Russko-Angliiskie ontnosheniya nakanune pervoi mirovoi voiny (1908-1914gg)*, Moskova, 1962. Yakın dönemde yazılmış bir başka kısa yazı ise Macfie'nin makalesidir: A. L. MACFIE, "The Straits Question, 1908-1914", *Balkan Studies*, XXII (1981). Liman von Sanders dönemini en iyi anlatan yazı ise Trumpener'in makalesidir: U. TRUMPENER, "Liman von Sanders and the German-Ottoman Alliance", *Journal of Contemporary History*, II (1966). Hinsley'in kitabı ise 1905-1916 döneminde Yakındoğu tarihi açısından önem taşıyan konularda uzmanların yazdığı bir çok makaleyi içermektedir: F. HINSLEY (ed), *British Foreign Policy under Sir Edward Grey*, Cambridge, 1977. Daha küçük ölçekte de olsa Lowe ve Dockrill'in kitabı da 1902-1922 döneminde İngiltere'nin bölgede izlediği politikalar hakkında bilgi vermektedir: C. J. LOWE, ve M. L. DOCKRILL, *The Mirage of Power*, I-II, London, 1970. 1914 savaşının nasıl çıktığını anlatan devasa literatürün detaylarına bile burada girmemiz mümkün değil, Remak ve Dedijer'in yazılarında Saraybosna suikastı üzerine ilginç görüşlerin bulunabileceğini söylemekle yetinelim: J. REMAK, *Sarajevo, the Story of a Political Murder*, London, 1959 ve V. DEDIJER, "Sarajevo Fifty Years After", *Foreign Affairs*, (July 1964).

XI. Bölüm

Kötü yazılmış olmasına ve bazı açılardan güncelliğini yitirmesine karşın Howard'ın kitabı, Birinci Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında Yakındoğu'da Büyük Güç diplomasisi hakkında bilgi vermesi açısından hâlâ yararlı bir kaynaktır: N. H. HOWARD, *The Partititon of Turkey: A Diplomatic History, 1913-1923*. Pingaud'un kitabı olayları Fransa'nın bakış açısından detaylı bir şekilde anlatır: A. PINGAUD, *Histoire diplomatique de la France pendant la grande guerre*, I-III, Paris, 1938-1940. Smith'in kitabı ise Rusya'nın bakış açısını öğrenmek açısından çok yararlıdır: J. C. SMITH, *The Russian Struggle for Power, 1914-1917*, New York, 1956. Gottlieb'in kitabı 1914-1914 yılları arasında Rusya'nın Fransa ve İngiltere ile ilişkilerine değindiği için ilginçtir: W. W. GOTTLIEB, *Studies in Secret Diplomacy during the First World War*, London, 1957. Aynı konuda yazılmış daha eski tarihli ve yeni makaleler için bkz., R. J. KERNER, "Russia, the Straits and Constantinople, 1914-1915", *Journal of Modern History*, I (1929); R. J.

KERNER, "Russia and the Straits Question, 1915-1917", *Slavonic and East European Review*, VIII (1929-1930); W. M. RENZI, "Great Britain, Russia and the Straits, 1914-1915", *Journal of Modern History*, 42 (1979). Türkiye'nin savaşa girişi konusunda çok sayıda makale vardır, bkz., Y. T. KURAT, "How Turkey Drifted into World War I", *Studies in International History*, K. Bourne-D. C. Watt (ed), London, 1967; U. TRUMPENER, "Turkey's Entry into World War I: An Assessment of Responsibilities", *Journal of Modern History*, XXXIX (1962); U. TRUMPENER, "German Military Aid to Turkey in 1914: An Historical Re-evaluation", *Journal of Modern History*, XXII (1960). Trumpener'in kitabı iki ülke arasındaki gergin ilişkinin portresini çizer; Weber'in kitabı da aynı konuyu işlemektedir: U. TRUMPENER, *Germany and the Ottoman Empire, 1914-1918*, Princeton, 1968 ve F. G. WEBER, *Eagles on the Crescent. Germany, Austria and the Diplomacy of the Turkish Alliance, 1914-1918*, Ithaca, 1970. Bulgaristan'ın savaşa girişi için bkz., K. ROBBINS, "British Policy and Bulgaria, 1914-1915", *Slavonic and East European Review*, XLIX (1971); J. M. POTTS, "The Loss of Bulgaria", *Russian Diplomacy in Eastern Europe*, New York, 1963; S. S. GREENBERG, "Pervaya mirovaya voina ii bolgarskii narod", *Istoricheski Zapiski*, XXI (1947). Romanya'nın savaşa girişi için bkz., A. J. RIEBER, "Russian Diplomacy and Rumania", *Russian Diplomacy in Eastern Europe*, New York, 1963; V. A. EMETS, "Protivorechiya mezhdu Rossiei i soyuznikmai po voprosy o vstuplenie Rumynii vo voiny (1915-1916gg)", *Istoricheskie Zapiski*, LVI (1956) ve G. E. TORREY, "Rumania and the Belligerents, 1914-1916", *Journal of Contemporary History*, I/3 (1966). Sırp politikalarını inceleyen Jelavich ve Sepic'in makalesi ilginçtir: Silberstein'ın makalesi ise Alman ve Avusturya politikalarına ışık tutmaktadır: C. JELAVICH, "Nicholas P. Pasic; Greater Serbia or Yugoslavia", *Journal of Central European Affairs*, XI (1951); D. SEPIC, "The Question of Yugoslav Unity in 1918", *Journal of Contemporary History*, III (1968); G. E. SILBERSTEIN, "The Serbian Campaign of 1915: Its Diplomatic Background", *American Historical Review*, LXXII (1967-1968). Johnston'un makalesi kısa ama ustaca yazılmış bir doktora tezine dayanır: R. H. JOHNTSON, *Tradition versus Revolution: Russia and the Balkans in 1917*, Boulder, 1977. Savaş esnasında ve sonrasında Arnavutluk hakkında bilgi edinmek için oldukça eski tarihli ama detaylı bir kaynak olan Swire'in kitabına bakılabilir: J. SWIRE, *Albania, the Rise of a Kingdom*, London, 1929. İngiltere'nin Araplarla ve Arap isyanıyla ilişkisini anlatan Kedourie'nin kitabı hâlâ önemini korumaktadır: E. KEDOURIE, *England and the Middle East: The Destruction of the Ottoman Empire, 1914-1921*, London, 1956. Kedourie'nin bir diğer kitabı da üzerinde çok polemik yapılan bir konuyu en kapsamlı ve detaylı bilgi veren eserdir: E. KEDOURIE, *In the Anglo-Arab Labyrinth: The McMahon-Husayn Correspondence and its Interpretations, 1914-1918*, Cambridge, 1976. Kedourie'nin makalesi de entellektüel açıdan uyarıcı bir başvuru kaynağıdır: E. KEDOURIE, "Cairo and Khartoum on the Arap Question, 1915-1918", *Historical Journal*, VII (1964). Busch'un kitabı da kapsamlı bir inceleme olmasına karşın, Irak, İran Körfezi ve Arap yarımadası üzerinde odaklanmıştır: B. C. BUSCH, *Britain, India and the Arabs, 1914-1921*, Berkeley, 1971. Balfour Deklarasyonu da oldukça kapsamlı bir literatürün doğmasına yol açmıştır. Stein'in bu konuda yazılmış iki kitabı mevcuttur: L. J. STEIN, *Weizmann and the Balfour Declaration*, Rehovoth, 1964 ve L. J. STEIN, *The Balfour Declaration*, London, 1961. Yaygın bir araştırmaya dayanan Friedmann'm kitabı ise deklarasyonun öyküsünü eksiksiz anlatmaktadır, Verete'nin makalesi de önemli kaynaklardan biridir: I. FRIEDMANN, *The Question of Palestine, 1914-1918: British-Jewish-Arab Relations*, London, 1973 ve M. VERETE, "The Balfour Declaration and its Makers", *Middle Eastern Studies*, VI (1970). Hovannissian'ın trajik Ermenistan konusu üzerine yazılmış

kitabı ilginçtir, aynı yazarın diğer kitabı da 1918'e kadar gelişen olayların detaylı bir tartışmasını sunmaktadır, bkz., R. G. HOVANISSIAN, "The Allies and Armenia, 1915-1918", *Journal of Contemporary History*, III (1968) ve R. G. HOVANISSIAN, *Armenia on the Road to Independence*, Berkeley-Los Angeles, 1967.

XII. Bölüm

Günümüzde kaçınılmaz olarak gözden geçirilmesi ve yeni bilgilerle desteklenmesi gerekse de, Yakındoğu barış antlaşması hakkında detaylı bilgi Temperley'nin kitabında bulunabilir: H. W. A. TEMPERLEY, *A History of the Peace Conference of Paris*, VI, London, 1924. Ülkeler konusunda daha fazla bilgi edinmek için bkz., S. O. SPECTOR, *Rumania at the Paris Peace Conference*, New York, 1962; R. ALBERT-CARRIE, *Italy at the Paris Peace Conference: The Diplomatic History of the Treaty of Trianon*, New York, 1942; F. DEAK, Hungary at the Peace Conference: The Diplomatic History of the Treaty of Trianon, New York, 1942; I. J. LEDERER, *Yugoslavia at the Paris Peace Conference,* New Haven 1963. Dockrill ve Gould'un kitabının son iki bölümü de İngiliz bakış açısından Yakındoğu ve Türkiye çözümlerinin nasıl görüldüğünü açıklamaktadır: M. L. DOCKRILL ve D. J. GOULD, *Peace without Promise: Britain and the Peace Conferences, 1919-1923*, London, 1981. Busch'un kitabı daha büyük ölçekli, kapsamlı ve detaylıdır: B. C. BUSCH, *Mudros to Lausanne: Britain's Frontier in West Asia, 1918-1923*, Albany, 1978. Evans'ın kitabı da geniş bir resmî ve özel belge araştırmasına dayanan, dolu ve kapsamlı bir eserdir; L. EVANS, *United States Policy and the Partition of Turkey 1914-1924*, Baltimore, 1965. Balkanlar'daki savaşın toplumsal ve ekonomik etkileri için bkz., D. MITRANY, *The Effects of the War in Southeastern Europe*, New Haven, 1936. Yakındoğu çözümünün ilk aşamaları üzerine yazılmış en iyi eser Helmreich'ın kitabıdır, temiz bir dille yazılan bu kitap basılı ve basılmamış (ağırlıkla İngiliz ve Amerikan) belgelere dayanır: P. C. HELMREICH, *From Paris to Sevres: the Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-20*, Columbus, 1974. Gilbert'in kitabı ise Churchill'in belgelerinden alınmış, konuyu aydınlatacak birçok alıntı içermektedir: M. GILBERT, *Winston S. Churchill*, IV, London, 1916-1922. Cumming'in kitabı sadece basılı belgelere dayanan ama hâlâ yararlı bir incelemedir: H. H. CUMMING, *Franco-British Rivalry in the Post-War Near East*, London, 1938. Andrew ve Kanya-Forstener'ın kitabı daha günceldir; kitabın konuyla ilgili bölümleri Fransızların umutlarının nasıl boşa çıktığını özetlemektedir: C. ANDREW ve A. S. KANYA-FORSTNER, *The Climax of French Imperial Expansion, 1914-1924*, Stanford, 1981. İçerdikleri konu daha kısıtlı olan iki yararlı kaynak ise Zeine ve Klieman'ın kitaplarıdır: Z. N. ZEINE, *The Struggle for Arab Independence: Western Diplomacy and the Rise and Fall of Feisal's Kingdom in Syria*, Beyrut, 1960 ve A. S. KLIEMAN, *Foundations of British Policy in the Arab World: The Cairo Conference of 1921*, Baltimore-London, 1970. Filistin konusu üzerine üretilen literatür de kapsamlıdır; burada İngiliz bakış açısına göre iki önemli tartışma konusuna değinmek yeterli olacaktır: J. MARLOWE, *The Seat of Pilate: An Account of the Palestine Mandate*, London, 1959 ve C. SYKES, *Cross Roads to Israel,* London, 1965. Howard'ın kitabı daha önce basılmamış yazmalara dayanmakta ve Arap ülkelerindeki genel hissiyatı büyük ölçüde aydınlatmaktadır: H. N. HOWARD, *An American Enquiry in the Middle East: The King-Crane Commission*, Beyrut, 1963. Batı dillerinde Kemalist hareket konusunda yayınlanmış en iyi kitap muhtemelen Elaine Smith'in kitabıdır; kötü yazılmış olmasına karşın, yazımında basılı

Türkçe kaynaklardan yaygın bir biçimde faydalanılmıştır: E. D. SMITH, *Turkey: Origins of the Kemalist Movement and the Government of the Grand National Assembly (1919-1923)*, Washington, 1959. Benoist-Mechin'in kitabı ise popüler bir tarzda yazılmış olmasına göre gene de yararlı bir kaynaktır: J. BENOIST-MECHIN, *Mustapha Kemal, ou la mort d'un empire*, Paris, 1954. En iyi Mustafa Kemal biyografisi ise Lord Kinross'un kitabıdır, kitabın üçte ikisi 1923'e kadarki dönemi kapsamaktadır: L. KINROSS, *Ataturk: The Rebirth of a Nation*, London, 1964. Rustow'un makalesi ise Türk liderinin kişiliği ve başarısının bazı yönleri üzerinde durmaktadır: D. A. RUSTOW, "Atatürk as Founder on a State", *Daedalus*, (Summer 1968). Davison'un makalesi de konu hakkında yazılmış, kısa ama mükemmel incelemelerden biridir: R. H. DAVISON, "Turkish Diplomacy from Mudros to Lausanne", *The Diplomats*, ed. G. A. Craig-F. Gilbert, Princeton, 1953. Sonyel'in kitabı da Türk ve İngiliz arşivlerinden yararlanan detaylı bir çalışmadır: S. R. SONYEL, *Turkish Diplomacy, 1919-1923: Mustafa Kemal and the Turkish National Movement*, New York-London, 1974. Türk-Yunan Savaşı üzerine yazılmış en iyi kitap Llewellyn Smith'in eseridir; bu kitap bir doktora tezine dayanan bir kitap için şaşırtıcı derecede rahat okunan, detaylı ve tarafsız bir eserdir: M. L. SMITH, *Ionanian Vision: Greece in Asia Minor, 1919-1922*, London, 1973. Bu konuda yapılacak araştırmalara destek olabilecek başka kaynaklar için bkz., P. K. JENSEN, "The Greco-Turkish War, 1920-1922", *International Journal of Middle East Studies*, 10/4 (November 1979) ve A. E. MONTGOMERY, "Lloyd Goerge and the Greek Question, 1918-1922", *Lloyd George: Twelve Essays*, ed. A. J. P. Taylor, London, 1971. Lozan Konferansı'nın öyküsü için bkz., EARL Of RONALDSHAY, *The Life of Lord Curzon*, III, London, 1929 ve H. NICOLSON, *Curzon: The Last Phase*, London, 1934. Bu kitapta işlenen bir konuyu ele alan faydalı bir başka makale de Macfie'ye aittir: A. L. MACFIE, "The Straits Question: The Conference of Lausanne, (November 1922-July 1923), *Middle Eastern Studies*, 15/2 (May 1979). Rusya'nın Kafkasya ve Türk çözümüne ilişkin politikası için bkz., E. H. CARR, *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, II, London, 1950 ve F. KAZEMZADEH, *The Struggle for Transcaucassia 1917-1921*, New York, 1951. Gidney'in kitabında Ermenilerin ümitlerinin nasıl kırıldığı anlatılmaktadır; Walker'ın kitabı ise Amerikan yanlısı bir bakış açısından yazılmıştır: J. B. GIDNEY, *A Mandate for Armenia*, Kent Ohio, 1967 ve C. J. WALKER, *Armenia: The Survival of a Nation*, London, 1980. Mısır konusunda yazılmış kullanışlı bir makale de Kedourie'ye aittir: E. KEDOURIE, "Sa'ad Zaghlul and the British", *St. Anthony's Papers*, XI, *Middle Eastern Affairs*, 2, London, 1961. Ama bu konuda yazılmış en iyi kaynak, daha önce J. Berque'un sözünü ettiğimiz kitabıdır.

DİZİN

Abbas II (Hıdiv) 262
Abdullah al-Nadim 255
Abdülaziz 163, 189, 201, 210, 212
Abdülhamid I 41
Abdülhamid II 201, 207, 223, 227, 235, 236, 237, 240, 256, 258, 261, 263, 264, 267, 268, 274, 284, 285, 286, 404
Abdülmecid 114, 119, 121
Aberdeen, Georg Gordon 92, 93, 130, 131, 136, 137, 145, 146, 147, 153
Abhazya 79
Abukir Savaşı 48
Acerbi (Avusturya Konsolosu) 99
Adair, Robert 61, 62
Adana 99, 101, 107, 114, 350
Adriyatik 64, 65, 138, 225, 305, 309, 337, 340, 364
Adriyatik Denizi 49
Aehrenthal, Alois 283, 289, 290, 291, 292, 293
Afganistan 110, 240, 326
Afyonkarahisar 379
Ahmed III 18
Ahmed Paşa (Giritli) 114
Ahmed Paşa 20
Ahmed Resmî Efendi 21
Ainslie, Robert (İngiliz elçisi) 36
Akabe 347
Akdeniz 27, 36, 42, 43, 48, 53, 54, 56, 57, 58, 68, 91, 96, 114, 120, 139, 149, 190, 211, 216, 222, 249, 251, 262, 263, 323, 324, 354, 372, 381, 401
Akdeniz Antlaşması 269
Akkâ 96, 108, 348
Akkâ Kalesi 118
Akkerman 32, 84, 85
Akkerman Antlaşması 84, 85, 87
Aksakov, I. S 184
Aland adaları 156
Alaşkirt 221
Albert (Prens) 152
Aleko Paşa 244
Alexander (Prens) 242, 244
Alexander I 49, 51, 52, 53, 58, 59, 60, 61, 62, 65, 69, 73, 73, 79, 80, 81, 82, 83
Alexander II 155, 156, 157, 176, 177, 187, 196, 198, 214, 218, 239
Alexander III 244, 246, 248, 251, 263
Ali Bey (el-Kebîr) 16
Ali Paşa (Yanyalı) 49, 55, 59, 74, 75, 95
Ali Rıza Paşa (Sadrazam) 375
Ali Suavî 184
Âli Paşa 163, 169, 183, 184, 404
Allenby, Edmund 348, 359, 393
Almanya 28, 65, 93, 181, 203, 205, 207, 239, 248, 249, 250, 261, 262, 277, 278, 279, 282, 283, 284, 286, 289, 292, 293, 295, 299, 300, 305, 307, 312, 319, 323, 328, 330, 332, 339, 342, 350, 354, 367, 385

Alopeus, M. M 33
Anadolu 15, 19, 95, 97, 115, 116, 120, 184, 222, 223, 227, 228, 264, 276, 278, 331, 345, 348, 349, 359, 363, 371, 372, 373, 375, 379, 383, 398
Anadolu Demiryolu Şirketi 276
Anadolu Müdafa-i Hukuk Cemiyeti 374
Anapa 32, 63, 91
Andrassy, Julius 196, 198, 200, 201, 211, 213, 217, 219, 221, 225, 231
Ankara 275, 375, 376, 378
Ankara Antlaşması 379
Antivari 225
Arabistan 43, 52, 237, 347, 354, 356
Arbuthnot, Charles (İngiliz elçisi) 56
Ardahan 223, 375, 378
Arhangelsk 332
Arnavutluk 15, 49, 60, 90, 208, 307, 331, 339, 369, 370, 397, 402
Arta 53
Arta körfezi 92
Asquith, Herbert Henry 354
Atatürk, Mustafa Kemal 285, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380
Atina 75, 181, 300, 329, 334, 344, 345, 369
Austerlitz 54
Avam Kamarası 153
Avusturya 22, 25, 26, 27, 30, 31, 34, 35, 39, 40, 41, 51, 54, 55, 61, 66, 78, 84, 85, 88, 90, 103, 113, 129, 130, 137, 142, 143, 145, 148, 150, 151, 152, 154, 155, 157, 160, 161, 170, 171, 177, 180, 182, 185, 186, 188, 197, 198, 199, 201, 202, 205, 209, 219, 225, 230, 231, 235, 236, 243, 245, 248, 249, 274, 282, 283, 288, 289, 290, 292, 295, 300, 301, 304, 308, 316, 319, 328
Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 60, 117, 216, 274, 283, 294, 299, 303, 305, 306, 307, 313, 321, 329, 338, 341, 350, 357, 364, 366, 402, 406
Ayastefanos Antlaşması 218, 219, 224, 225, 229, 230
Aydın 350
Aynalıkavak Antlaşması 26, 27
Azerbaycan 31
Azov (Azak) Denizi 11
Azov (Azak) limanı 11

Bâbıâli 12, 15, 17, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 38, 42, 44, 48, 49, 51, 54, 55, 56, 61, 63, 64, 65, 66, 69, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 95, 97, 99, 101, 102, 103, 111, 114, 118, 120, 122, 123, 125, 135, 138, 139, 140, 141, 142, 144, 145, 146, 148, 158, 159, 169, 170, 171, 174, 177, 178, 180, 181, 188, 190, 195, 199, 205, 206, 207, 212, 218, 222, 237, 239, 240, 244, 246, 253, 260, 261, 264, 275, 276, 280, 282, 283, 292, 301, 314, 325
Bachka 367
Bagration (General) 66
Bağdat 15, 52, 227, 278, 287, 346, 347, 348
Bağdat Demiryolu 269, 275, 276, 278
Bağdat Demiryolu Sendikası 276
Bağdat Demiryolu Şirketi 277, 278
Bakü 359, 375, 378
Balfour, Arthur 277
Balkan Birliği 303, 304
Balkan eyaletleri 19
Balkan halkları 39
Balkan Paktı 398
Balkan Savaşı 303, 313
Balkanlar 16, 17, 24, 25, 28, 53, 55, 57, 65, 90, 99, 174, 180, 185, 197, 198, 202, 203, 204, 209, 211, 215, 219, 221, 222, 230, 236, 247, 248, 249, 251, 273, 279, 288, 295, 305, 306, 318, 321, 327, 331, 332, 337, 338, 341, 342, 359, 363, 399, 401, 402, 403, 405
Balmoral 267
Baltık 34, 155
Baltık Denizi 12, 36, 38
Baltık eyaletleri 33
Banat 35, 342, 363, 364, 366, 367, 368, 370, 405
Barker (İngiliz Konsolosu) 96

Basra 278, 346
Batum 32, 201, 221, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 372, 375, 378
Bavyera 26
Beaconsfield 207, 210, 211, 221, 223, 224, 224, 227, 229
Bekir Sami Bey 378
Belchev 252
Belçika 94, 97, 116, 136, 260, 344
Belgrad 28, 65, 67, 180, 181, 200, 203, 245, 283, 293, 318, 319
Benckendorff, A. K 301, 333
Bengal 43
Berchtold, Leopold von 305, 310
Berlin 33, 36, 82, 157, 196, 208, 224, 227, 230, 231, 235, 241, 266, 314, 318, 319, 320
Berlin Kongresi 223, 231, 238, 240, 269, 291
Berlin Memorandumu 201
Besarabya 32, 33, 139, 156, 158, 160, 161, 188, 199, 201, 208, 216, 221, 225, 327, 359, 370
Beşir (Emir) 120
Beşler Heyeti 42, 43
Beust, Ferdinand Friedrich von 158
Beyazıt 221
Beyrut 118, 120, 286, 346, 348
Beyt Hannis 120
Beytü'l-lahm 133, 136
Bezborodko, A. A 28
Bieberstein (Mareşal) 292, 301
Birinci Doğu Halkları Kongresi 378
Birinci Dünya Savaşı 318, 394, 398, 402
Biscay körfezi 12
Bischoffswerder 37
Bismarck, Otto von 178, 187, 203, 204, 205, 220, 224, 230, 231, 247, 248, 249, 252, 263
Boğazlar 12, 27, 31, 79, 80, 86, 87, 90, 102, 103, 110, 116, 117, 123, 124, 148, 161, 186, 188, 210, 212, 220, 228, 229, 230, 249, 262, 266, 267, 267, 269, 273, 274, 291, 294, 299, 300, 301, 302, 303, 307, 314, 315, 325, 332, 333, 334, 352, 363, 372, 376, 380, 381, 398, 400, 401, 402
Boğazlar Antlaşması (1841) 124, 132, 151, 153, 229, 350
Boğazlar Komisyonu 382, 398
Boğazlar rejimi 124, 378, 380
Boğdan 12, 15, 25, 27, 28, 52, 55, 56, 57, 63, 64, 73, 81, 82, 150, 156, 158, 160, 161, 168, 170, 342
Bohemya 34, 103, 112, 145
Bonaparte, Napoleon 30, 42, 43, 47, 48, 52, 53, 55, 58, 59, 60, 61, 63, 66, 135
Bosna 15, 51. 59, 60, 90, 138, 142, 181, 189, 195, 197, 198, 199, 200, 202, 204, 206, 208, 209, 213, 217, 223, 225, 235, 236, 238, 245, 281, 299, 316, 317
Bosna-Hersek 288, 289, 290, 292, 294, 295, 337
Boulanger, Georges (General) 248, 249
Boullion, Franklin 354
Bourbon hanedanı 49
Bourchier, J. B 304
Bourne, Kenneth 9
Bourqueney, François Adolphe 123, 156, 168
Boyarlar 15
Bozcaada 57, 322, 383
Braila (İbrail) 88
Breslau 324
Brest-Litovsk Antlaşması 353
Briand, Aristide (Franssız Dışişleri Bakanı) 378
Bright, John 168
Britianu 209, 333, 339, 341, 367
Brune, G. M. A (Fransız elçisi) 52
Brunnov, E P 116, 117, 132
Buchlau 290
Budapeşte 12
Bug 11, 26, 28, 32
Bukovina 25, 341, 363, 370
Bulgakov, Y. I (Rus elçisi) 31, 32
Bulgaristan 11, 28, 35, 89, 179, 197, 200, 203, 210, 214, 217, 218, 220, 221, 224, 225, 230, 236, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 260, 281, 288, 289, 293, 303, 304,

309, 310, 312, 328, 329, 330, 332, 337, 339, 356, 357, 363, 364, 368, 397
Bulwer, Henry 190
Buol, Karl Ferdinand von 136, 143, 146, 149, 150, 152, 153, 155, 157, 158, 160, 169, 190
Butenev, A. P 98, 101
Butrinto 49
Bükreş 32, 73, 79, 80, 91, 142, 148, 172, 200, 209, 213, 216, 313, 342
Bükreş Antlaşması 64, 84, 312, 357, 358
Bülow, Bernhard von 292, 312
Byrce 354

Calthrope, Somerset (Amiral) 359
Campbell, Patrick (İngiliz Konsolosu) 112
Campo Formio 48
Canning, George 78, 81, 83, 85, 87, 88
Canning, Stratford 92, 95, 97, 132, 139, 140, 141, 142, 144, 145, 147, 149, 155, 171, 190, 267, 403
Capodistrias, John 69, 80, 86, 90, 93, 94
Carnarvon, Henry Herbert 207, 210, 213
Carniola 363, 370
Castlereagh, Robert Stewart 58, 65, 77, 78, 81
Catargi 169
Cattaro 58, 59
Caulaincourt, A. A. L (Fransız Elçisi) 60
Cavour, Camillo di 154, 159
Cemal Paşa 322, 325, 345, 356
Cemaleddin Afganî 287
Cemiyet-i Akvam 383
Cenevre 264
Cenova 44, 76
Cezayir 15, 95, 284
Chamberlein, Joseph 277
Champagny, J. B. N (Fransız Dışişleri Bakanı 63
Chantilly 341
Charles (Prens) 181, 209, 212, 213, 216
Charles V 185
Charles X 85
Charykov, N. V (Rus Elçisi) 301, 302, 303
Chicaganovich, Milan 316
Chichagov, P (Amiral) 54, 65, 67
Choiseul-Gouffier (Fransız Elçisi) 31
Churchill, Randolph 247
Churchill, Winston 332
Cidde 266
Cisalpina Cumhuriyeti 42
Clanricarde, Ulick John de Burgh 113
Clarendon, George Villiers 119, 121, 140, 145, 147, 153, 158, 159, 167, 169, 170
Clemenceau, Georges 258, 369
Cobden, Richard 168
Cochelet (Fransız konsolosu) 119, 122
Codrington, Edward (Amiral) 86, 87
Collingwood, Cuthbert 62
Conrad, Franz 293
Corry, Montagu 217
Cowes 266
Cowley, Henry Wellesley (İngiliz elçisi) 153, 169
Crispi, Francesco (İtalya Başbakanı) 299
Cromer 259
Currie, Phillip 267
Curzon, George 276, 372, 373, 379, 387, 389, 392
Cuza, Alexander 170, 171, 172
Czartoryski, Adam 51, 53, 146

Çanakkale 57, 61, 91, 267, 268, 273, 274, 333, 334, 337, 340, 345, 401
Çanakkale Barışı 61
Çanakkale Boğazı 11, 56, 86, 102, 109, 124, 132, 135, 142, 145, 210, 222, 223, 230, 250, 263, 266, 302, 336, 398, 400
Çatalca 305, 306, 307, 310
Çerkezistan 91, 110, 158
Çeşme 12
Çiçerin (Sovyet Dışişleri Bakanı) 381, 382, 400

D'Annunzio, Gabriele 365, 366
D'Esperey, Franchet 367
Dabormida, Vittorio 155
Daçya 90
Dağıstan 31, 51

Dalmaçya 28, 54, 59, 65, 219, 329, 337, 338, 368, 370
Danev, Stoian 309
Danilievski, N. Y 186
Danimarka 34, 36, 58
Danzig 33, 35, 372
Darayyah 76
Darmstadt 244
Dashkov, D. V 90
Davidov, A (Rus Başkonsolosu) 242
de Broglie 97
de Lesseps, Ferdinand 190, 191
de Lhuys, Drouyn 154
de Tolly, Barclay (General) 64
Dedeağaç 217, 368
Dedeağaç Antlaşması 377
Delcasse, Théophile 334
Delyannis, T 224
Demidov (Rus elçisi) 329
Demirkapı 35
Denikin, A. I (General) 371
Derby, Edward Stanley 204, 205, 206, 210, 211, 212, 213, 215, 241
Deutsche Bank 276
Devlet Giray 25
Dibra 308
Dicle 278
Diebitsch, I. I 89, 91
Dikov 290
Dilke 257
Dimitrievich, Dragutin 317
Dinyeper Nehri 11
Dinyester Nehri 26, 32, 38, 84
Disraeli, Benjamin 39, 200
Dkajova 308
Dobrovski 185
Dobruca 218, 310, 338, 357, 363, 370, 405
Doğu Hindistan Kumpanyası 47
Don Nehri 11, 401
Dost Muhammed ((Afganistan Emiri) 110
Downing Street 149
Dönhoff (Kontes) 37
Dört Nokta 151, 152, 153
Drovetti (Fransız başkonsolosu) 57, 95, 96
Drummond-Wolf, Henry 260, 261, 262
Dubayet, Aubert (Fransa elçisi) 41
Duckworth, John (Amiral) 56, 57
Dulcigno 225
Dumouriez, C. F. du P 41
Dürzîler 129, 173
Dürzi İsyanı 75
Düyûn-ı Umumiye 240, 241, 376, 404

Edirne 89, 109, 303, 307, 310, 312, 380
Edirne Antlaşması 91, 92
Edward VII 293
Edward VIII 283
Eflak 15, 28, 40, 51, 52, 56, 57, 63, 64, 73, 81, 82, 129, 150, 158, 160, 170, 171
Ege 12, 14, 24, 283, 323
Ege Adaları Birliği 49
Ege adaları 15, 42, 48, 49, 53, 54, 58, 65, 95, 313
Ege Denizi 130
Eğriboz 53, 92
Elliot, Henry 206, 207, 210, 405
Elston, Sumarokov 205
Emmanuel II 155
Enez 307, 334, 338
Enver Paşa 307, 314, 315, 322, 323, 325, 326, 346, 355, 374
Epir 49, 90, 202, 209, 212, 218, 224, 236, 323, 369
Ermeni Krallığı 30
Ernroth (General) 242, 250
Erzurum 89, 372, 374
Erzurum Kongresi 374
Eskişehir 379
Esterhazy, P. A (Macaristan elçisi) 112, 156
Etniki Eterya 281
Ewart, Joseph 36

Falkenhayn, Erich von 341
Fanshawe 122
Fas 130, 282, 291, 293, 299
Faysal 346, 387, 391
Fener Patrikhanesi 280
Feodosya 325

Ferdinand (Prens) 250, 251, 252
Ferdinand IV 49
Ferdinand, Francis (Arşidük) 305, 316, 317
Ferid Paşa (Sadrazam) 374, 375
Ferry, Jules 259, 260
Fırat 278, 354
Ficquelmont (Baron) 130
Filibe 244, 246, 247
Filistin 108, 121, 135, 346, 348, 349, 354, 355, 356, 359, 374, 376, 384, 386, 388, 390
Finlandiya 33, 34
Fiume 364, 365, 366, 368, 369, 397
Flandin, Pierre-Étienne 354
Fleet Street 149
Foch, Ferdinand Marshal 376
Focşani 12, 170
Folkestone 352
Forgach 295
Fould, Achille 146
Fox, Charles James 29
Francis II 81, 87, 103
Fransa 17, 21, 24, 22, 26, 28, 29, 30, 31, 34, 35, 36, 37, 39, 41, 42, 43, 44, 47, 48, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 59, 60, 61, 63, 80, 85, 88, 89, 94, 96, 99, 104, 109, 113, 117, 118, 120, 121, 122, 123, 130, 135, 136, 142, 145, 149, 150, 151, 152, 154, 155, 160, 161, 169, 170, 175, 176, 181, 182, 188, 190, 199, 203, 207, 236, 243, 247, 248, 249, 256, 258, 260, 261, 262, 263, 267, 268, 278, 282, 291, 293, 295, 299, 302, 308, 315, 319, 322, 327, 330, 331, 332, 336, 340, 341, 342, 348, 349, 352, 353, 359, 365, 367, 368, 376, 378, 379, 382, 385, 386, 387, 388, 399, 400, 404
Fransız Devrimi 40, 68
Fraser, Alexander (General) 58
Frederick II 22, 28, 29, 30, 35
Frederick III 18
Frederick IV 150, 156
Freycinet, Charles 257
Fuad Paşa 136, 138, 139, 163, 174, 183, 184, 404
Gabrovo 179
Gaj, Lyudevit 185
Galiçya 12, 35, 61, 152, 186, 205, 306
Gambetta, Leon 255, 256, 257
Ganj 43
Garashanin, M 181, 245
Gazza 121
Gelibolu 211, 332, 333, 335, 336
Genç Araplar Cemiyeti 385
George IV 85
George, Lloyd 352, 354, 369, 371, 376, 377, 380, 386
Giers, N. K 236, 240, 251, 265, 323
Girit 28, 42, 76, 92, 93, 95, 137, 168, 176, 177, 186, 218, 223, 224, 269, 274, 275, 283, 300
Girit İsyanı 77, 175, 178
Giurgevo 63, 64, 200
Gladstone, William Ewart 187, 191, 200, 231, 238, 239, 255, 256, 258, 259
Goben 324
Goeschen 239
Goltz, von der 239
Goluchowski, Agenor 266, 273, 274
Gorchakov, A. M 154, 157, 161, 162, 172, 174, 176, 178, 180, 182, 186, 187, 188, 198, 202, 205, 210, 213, 214, 218, 227, 229
Gorchakov, M. D 142, 145
Gordon, Charles 255
Gordon, Robert 90, 91, 93
Gouraud (General) 387, 388
Gökalp, Ziya 356
Gökçeada 383
Gregory (Rum Patriği) 74
Grenville, William Wyndham (İçişleri Bakanı) 38, 152
Grey, Charles 94
Grey, Edward 301, 329, 330, 338, 348, 350
Guilleminot (General) 90, 91, 92
Guizot, F. E. P 118, 119, 121, 123
Gurija 79
Gustav III 33, 34, 37
Gülhane Hatt-ı Hümayunu 125

Gürcistan 30, 31, 49, 91
Gyulay (Kont) 143

Habsburg İmparatorluğu 24, 34, 138, 158, 162, 167, 205, 225, 273, 279, 295, 308, 312, 342, 368, 397, 399
Habsburglar 17, 22, 25, 35, 38, 41, 48, 143, 149
Haldane, Richard Burdon 354
Halep 52, 346, 347, 356, 387
Hâlet Efendi 74
Halil Bey (Hariciye Nazırı) 356
Halil Paşa (Sadrazam) 19
Halil Rıfat Paşa 99, 139
Hannover 43
Hanotaux, Gabriel 265, 268
Harbiye Nezareti 238
Harcourt, William 257, 258
Harington, Charles 380
Harput 349
Hartington, Charles 260
Hartwig, N 302, 303, 306
Hasan Paşa 15
Hatay 372
Hatzfeldt, Paul von 265, 266
Heiden (Amiral) 87
Heliopolis 48
Herat 222
Herkel, Jan 185
Hersek 90, 142, 181, 195, 197, 198, 199, 200, 202, 203, 204, 206, 208, 209, 213, 223, 235, 236, 281
Herson limanı 27
Herzberg, Ewald Friedrich von 33, 37
Hetairia Philike 74
Heyet-i Temsiliye 374
Heytesburg, William 90
Hınçak 264
Hırvatistan 202, 289, 370
Hicaz 16, 76, 87, 345, 347, 376, 391
Hindenburg, Paul von 326
Hindistan 43, 43, 47, 190, 191, 220, 222, 238, 240, 325, 406
Holland (Lord) 119
Hollanda 24, 34, 36, 52, 65, 94, 97
Holstein, Friedrich von 266
Holweg, Bethmann 302
Home 222
Hornby, Edmund, 163
Hotin 25
Hötzendorff, Conrad von 292
Hudson, James 110
Hums 96, 347, 387
Hünkâr İskelesi Antlaşması 102, 104, 109, 112, 116, 130
Hüseyin (Şerif) 345, 346, 347, 353, 359, 385, 389
Hüseyin Avni Paşa 201
Hüsrev Paşa 114, 118

Iddesleigh (Lord) 252
İmeretya 79
Irak 346, 391, 392
Istria 28, 337
Italinski, A. Ya (Rus elçisi) 53, 55

İberya 97
İbni Suud 346
İbrahim Paşa 19, 76, 82, 83, 86, 88, 96, 97, 99, 101, 114, 116, 120, 121, 123
İgnatiev, N. P 176, 180, 186, 198, 199, 200, 206, 207, 208, 218, 219, 220
İmroz 322, 334
İngiliz-İran Petrol Şirketi 278
İngiltere 24, 29, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 43, 48, 51, 55, 56, 57, 58, 61, 62, 88, 89, 90, 94, 104, 108, 109, 110, 111, 114, 117, 123, 130, 132, 137, 142, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 156, 158, 161, 174, 180, 189, 190, 198, 199, 200, 203, 212, 213, 214, 216, 219, 221, 222, 228, 229, 235, 236, 241, 249, 258, 259, 260, 262, 263, 265, 266, 267, 268, 269, 282, 286, 290, 295, 299, 301, 307, 323, 326, 331, 334, 335, 341, 344, 346, 349, 353, 354, 355, 359, 368, 379, 384, 387, 391, 398, 400, 404
İnguşlar 31

İpsilantis, Alexander 69, 73
İran 24, 47, 110, 277, 326, 335, 402
İran Körfezi 15, 276, 279, 399
İskenderiye 32, 44, 48, 57, 99, 114, 256, 257, 258
İskenderun 223
İsmail Paşa (Hıdiv) 222, 253, 254
İspanya 29
İstanbul 11, 14, 15, 16, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 36, 45, 49, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 66, 74, 81, 84, 87, 90, 92, 95, 99, 101, 110, 114, 123, 125, 131, 133, 138, 140, 141, 143, 144, 145, 147, 148, 150, 155, 169, 175, 180, 188, 198, 201, 205, 211, 212, 215, 221, 239, 240, 242, 261, 262, 263, 264, 266, 273, 274, 275, 286, 301, 303, 305, 306, 307, 314, 325, 332, 336, 356, 363, 371, 372, 374, 375, 376, 380, 388
İstanbul Boğazı 11, 25, 48, 109, 132, 142, 146, 147, 250, 268, 306, 335, 336
İstanbul Konferansı 206, 208, 213, 218, 257, 405
İsveç 21, 33, 34, 36, 58, 156
İsviçre 52
İsvolski, A. P (Rus Dışişleri Bakanı) 277, 283, 289, 290, 291, 293
İşkodra 55, 307, 308
İtalya 42, 49, 52, 58, 65, 69, 149, 155, 158, 161, 162, 171, 177, 199, 237, 248, 249, 251, 262, 266, 294, 300, 306, 337, 344, 350, 352, 358, 359, 364, 365, 369, 370, 373, 378, 382
İthaka 49, 62
İtilaf Devletleri 322, 323, 324, 325, 328, 329, 331, 334, 335, 337, 340, 341, 343, 344, 345, 356, 357
İttifâk-ı Hamiyyet 184
İttihat ve Terakki 286, 314, 355, 356
İyonya Cumhuriyeti 49
İzmir 61, 139, 237, 331, 373, 376, 378, 379
İzzet Mehmed Paşa (Sadrazam) 45, 314
Jankovich (General) 317
Japonya 266, 402
Jellachich, Joseph 149
Joffre, Joseph Marshal 340
Jonescu, Také 367
Joseph, Francis 24, 25, 27, 32, 34, 143, 149, 152, 177, 196, 197, 214, 273
Jöntürkler 285, 291, 355, 404
Jutland 34

Kabartaylar 31
Kafkaslar 15, 30, 32, 63, 109, 110, 115, 228, 284, 287, 322, 326, 371, 401, 403
Kafkasya 49, 79, 80, 84, 102, 146, 155, 337
Kahire 190
Kalnoky, Gustav (Avusturya Dışişleri Bakanı) 245, 247
Kamenski, N. M 66
Karabekir, Kâzım 374
Karadağ 53, 66, 138, 201, 202, 206, 208, 210, 218, 219, 224, 236, 304, 313, 358
Karadeniz 11, 12, 18, 24, 27, 31, 32, 37, 38, 42, 48, 52, 53, 54, 62, 79, 89, 102, 124, 139, 142, 147, 148, 151, 153, 154, 160, 161, 167, 173, 188, 210, 212, 228, 249, 267, 268, 290, 291, 301, 315, 325, 349, 372, 377, 378, 381, 382, 400, 402
Karagregorovich, Peter 288
Karakhozov 176
Karam, Joseph 175
Karasu 363
Karateodori Paşa 224
Karavelov, L 246
Kars 221, 223, 375, 378
Kars kalesi 88
Katerina II 12, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 41
Katkov, M. N 247
Kaulbars (General) 243
Kaunitz, Wenzel Anton (Avusturya Şansölyesi) 29
Kavala 329, 338, 343
Kayseri 349
Kazak ayaklanması 14

Kefalonya 42, 49, 62
Kerç 22, 25
Kerenski, Alexander 353
Kerkük 275, 349, 391
Khevenhüller (Kont) 245
Khomyakov, A. S 184
Kıbrıs 28, 223, 284, 331
Kıbrıs Sözleşmesi 227
Kırım 12, 22, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 38, 55, 151, 152, 153, 154, 155, 287, 322
Kırım Hanlığı 11, 26
Kırım Savaşı 133, 144, 149, 159, 160, 161, 162, 163, 184, 185
Kırklareli 305
Kızıldeniz 43, 44, 115, 190
Kiev 185
Kilia 64
Kilikya 335, 349, 352, 356, 377, 378, 379, 387
Kirchovski, H. J 179
Kiselev, P. D 129, 157, 170
Kitchener, Herbert 346
Kleber, J. B (General) 48
Koçubey, V. P 51, 89
Koiander, A. I 243
Kokovtsev, V. N 306
Kolçak, A (Amiral) 371
Koloktrones, Theodore 75
Kolychev 51
Kondouriotis, George 75
Konstantin (Grandük) 28
Konstantin (Kral) 330, 331, 334, 340, 344, 345, 377
Konya 99, 114, 121, 350
Kopenhag 34
Kore 403
Korfu 42, 59, 62, 343
Korfu Deklarasyonu "58
Korint 75
Korint kanalı 74
Korsakov (General) 241
Kosova 280, 317, 318
Krivoshein, A. W 333
Kronstadt 12
Krupp 210
Kuban 11, 28, 30, 32, 38
Kudüs 133, 136
Kuleli Olayı 184
Kumanovo 305
Kun, Bela 367
Kutuzov, M (General) 64, 66
Kutü'l-Amare 347
Kuveyt 275, 278
Küçük Kaynarca Antlaşması 11, 19, 21, 24, 25, 26, 27, 91
Kythera 62

La Cour (Fransız elçisi) 141
La révellière 43
Lamsdorff, V. N (Kont) 282
Lansdowne, Henry Petty 277, 282
Lavalette, Charles Jean 135
Lawrence, T. E 347
Layard, Henry 211, 212, 222, 223, 227, 239
Leiningen, Westerburg 138
Lenin, V. İ 381
Leopold (Prens) 93
Leopold I 172
Leopold II 32, 34, 35
Leskovac 218
Leygues, Georges (Fransa Başbakanı) 377
Lhuys, Drouyn (Fransa Dışişleri Bakanı) 147
Libya 302, 306
Liechtenstein (Prens) 274
Lieven, C. A (Prens) 82, 83, 84, 87, 88
Limni 223, 283
Livorno 68
Londra 29, 35, 37, 43, 54, 58, 77, 84, 98, 113, 116, 117, 118, 123, 124, 130, 131, 136, 137, 147, 148, 152, 153, 154, 155, 163, 174, 187, 190, 207, 208, 210, 220, 222, 223, 228, 238, 239, 247, 256, 265, 278, 307, 348, 352, 354, 364, 376, 384, 387
Londra Antlaşması 85, 260, 320, 350
Londra Konferansı 308, 376
Long-Berenger Antlaşması 385

Louis XIV 21
Louis XVI 40, 41
Louis XVIII 133
Lozan 383
Lozan Barış Antlaşması 373, 397, 400
Lozan Barış Konferansı 380
Lübnan 120, 121, 173, 174, 175, 284, 386
Lüleburgaz 305
Lvov, G. E 353
Lytton, Edward Robert Bulwer 222

Macar Krallığı 17
Macaristan 16, 17, 132, 364, 367, 368
MacDonald, Ramsay 393
Mahmud II 64, 67, 74, 80, 85, 86, 95, 96, 97, 98, 99, 102, 104, 107, 109, 112, 114, 195, 404
Mahmud Nedim Paşa 201
Mahmud Paşa (Sadrazam) 184
Mahmud Şevket Paşa 286
Makedonya 28, 59, 89, 90, 179, 183, 245, 269, 280, 281, 282, 283, 285, 288, 290, 303, 309, 329, 330, 338, 341, 343, 370, 378, 397, 405
Malcom, John 47
Malet, Edward (İngiliz elçisi) 252
Malmersbury (Lord) 136, 171
Malta 44, 53, 119, 139, 142, 211
Manastır 280, 286
Mançurya 402, 403
Mandeville, J. H 101
Mansur (Şeyh) 32
Manş Denizi 15, 263
Marathonisi 68
Marmont, A. F. L. V (General) 59
Marne Savaşı 332
Marriot. J. A. R., 9
Marschall (Baron) 283, 301
Marsilya 52, 68, 76
Maruzzi (Boğdan Voyvodası) 56
Mavrocordatos, Alexander 32, 75
Mavroyeni 97, 99
Meclis-i Âli-i Tanzimat 163
Medem (Rus Konsolosu) 112
Medine 76, 348
Medlicott, W. N., 9
Mehmed Ali Paşa 55, 57, 75, 76, 77, 87, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 103, 104, 107, 108, 112, 113, 114, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 144, 253, 258
Mehmed Elfî Bey 57
Mehmed V 286
Mehmed VI 374, 380
Mekke 76, 287, 347, 348
Memluklar 15
Menou, J. F de (General) 48
Menshikov, A. S 102, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 148
Meriç 310
Metternich, Clemens von 81, 82, 87, 88, 92, 97, 98, 103, 109, 112, 113, 117, 126, 130
Meyendorff, Peter von 149, 150, 157
Mezopotamya 15, 19, 43, 98, 115, 189, 222, 227, 276, 278, 325, 347, 348, 349, 356, 359, 376, 391
Mısır 15, 16, 19, 30, 42, 43, 47, 48, 49, 53, 55, 57, 58, 69, 76, 82, 87, 95, 96, 97, 101, 102, 108, 109, 112, 116, 118, 119, 121, 123, 125, 137, 189, 190, 203, 222, 241, 249, 253, 254, 255, 256, 258, 259, 260, 261, 262, 273, 284, 333, 346, 347, 348, 353, 393, 394, 398, 399
Midhat Paşa 207, 237, 404
Midilli 223, 283
Midye 307, 334, 338
Mihver Devletleri 322, 323, 324, 326, 328, 329, 330, 337, 338, 341, 343, 346, 350, 357, 358, 367
Milan (Prens) 182, 196, 245
Mill, John Stuart 288
Milner, Alfred 354, 392
Milyukov, P. N 352
Milyutin, D. A 182, 198, 205, 230
Mingrelya 79
Misak-ı Milli 375
Mocenigo, G. D 49
Moltke, Helmuth Karl 252, 293

Mondros 356
Mondros Ateşkesi 370
Montagu, Edwin 354
Montebello (Fransız elçisi) 261
Moore, Niven 120
Mora 15, 28, 53, 74, 75, 82, 83, 86, 88, 89, 94
Morava 221
Moravya 290
Moreau (General) 343
Morkov, A. I (Rus elçisi) 53
Moskova 53, 185, 206
Moustier, Marquis de (Fransız Dışişleri Bakanı) 176
Möllendorf (General) 37
Muharrem Kararnâmesi 240, 241, 279
Murad V 201
Muraviev N. N 99, 274
Mustafa Fazıl Paşa 184
Mustafa III 18
Mustafa IV 66, 67
Mustafa Paşa (Alemdar) 67
Mustafa Reşid Paşa 125, 126, 140, 141, 144, 145, 183, 184, 404
Musul 15, 349, 359, 380, 383, 386, 391, 398
Müffling (General) 91
Münchengratz 103

Nablus 108
Namık Kemal 184
Namık Paşa 97
Napier, Charles (Amiral) 120, 122
Napoleon III 145, 146, 148, 152, 153, 154, 155, 158, 160, 161, 162, 168, 169, 170, 173, 174, 176, 178, 191, 398
Napoli 49, 53
Narodna Odrana 316
Nasıra 133
Navarin 86, 87, 94
Necib Azurî 287
Negrelli 190
Nekhlyudov, A 302, 303
Nelidov, A. I 214, 266, 268, 269
Nelson (Amiral) 45
Nesselrode, Karl Robert 69, 81, 82, 87, 88, 90, 101, 102, 103, 113, 116, 120, 124, 131, 136, 137, 138, 145, 151, 155, 161, 162
Neuilly Antlaşması 363, 384
Neumann (Baron) 117
Nice 174
Nicholas (Karadağ Kralı) 303, 304
Nicholas I 83, 85, 89, 99, 102, 103, 112, 113, 116, 129, 130, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 138, 142, 143, 144, 145, 146, 148, 149, 154, 155, 162, 163, 185, 400
Nicholas II 267, 291, 303, 333
Nil 58
Nil savaşı 47
Niş 218, 225, 242
Nitti, Francesco 369
Nizip 113, 121
Nogaylar 25
Northcote, Stafford 207
Novikov, E. P 198
Novorossisk 325
Nubar Paşa 254, 255, 372
Nuri Efendi 118

Obrenoviç, Milosh 67, 73, 180, 183
Obruchev, N. N (General) 205, 249, 251
Ochakov 32, 33, 37, 38, 39
Odessa 68, 79, 101, 129, 325
Odyan Efendi 207
Olmutz 146
Oniki Ada 302
Oppenheim 253
Orlov, A. F 101, 102, 130, 149
Orsova 35
Ortodoks kilisesi 11
Osborne 170
Osman Paşa (Vidinli) 55
Osmanlı Bankası 267
Osmanlı İmparatorluğu 11, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 28, 29, 30, 31, 34, 37, 38, 40, 41, 47, 51, 54, 59, 60, 61, 62, 65, 67, 75, 78, 80, 81, 84, 90, 91, 95, 96, 101, 102, 103, 104, 107, 108, 109,

111, 113, 114, 116, 118, 124, 125, 129, 130, 131, 137, 138, 140, 141, 148, 150, 156, 158, 159, 160, 163, 167, 168, 175, 176, 179, 182, 183, 184, 188, 189, 190, 191, 195, 197, 198, 200, 201, 203; 205, 208, 209, 212, 214, 221, 222, 237, 238, 241, 251, 255, 259, 263, 264, 266, 268, 269, 275, 277, 278, 283, 286, 299, 300, 301, 302, 303, 312, 321, 322, 323, 324, 331, 342, 348, 359, 370, 371, 373, 376, 384, 401, 403, 405, 406
Osmanlı-Avusturya Antlaşması 150
Otto (Prens) 94
Ozerov, M 136

Ömer Paşa 138, 146

Paget, Arthur 58
Palitsyn 290
Palmerston, Henry John Temple 39, 94, 97, 98, 102, 103, 108, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 131, 132, 136, 147, 161
Parensov (General) 242
Parga 49
Paris 30, 31, 44, 53, 62, 80, 82, 119, 133, 148, 151, 152, 154, 155, 177, 179, 184, 188, 207, 208, 248, 285, 334, 364, 367, 382
Paris Antlaşması 173, 187
Paris Konferansı 175, 365, 367
Parker, William 132
Pashich, N (Sırp Başbakanı) 305, 309, 331, 357
Peel, Robert 108, 130, 131, 146
Peleponez 344, 345
Perge 59
Persigny 169
Philike Hetairia 69
Philippe, Louis 121, 130
Picot, Georges 348, 349
Pirochanats 245
Pitt, William (İngiltere Başbakanı) 36, 37, 38, 39
Plevne 210, 211, 212, 213
Pogodin, M. P 185
Poincaré, Raymond 306
Polivanov (General) 290
Polonya 16, 21, 25, 28, 33, 35, 36, 37, 41, 61, 104, 132, 155, 162, 204, 321, 338, 340, 353, 399, 400
Poniatowski, Stanislas 22
Ponsonby, John (İngiliz elçisi) 108, 109, 110, 111, 115, 118, 122, 190, 267
Poros adası 92
Portekiz 58, 97
Potemkin, G. A 28, 30, 32
Poti 32, 63, 91
Prag 185
Presburg Antlaşması 54
Preveze 49, 53
Princip, Gavrilo 317
Prozorovski, A. A (Prens) 63
Prusya 18, 25, 26, 29, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 51, 58, 84, 91, 111, 119, 136, 144, 150, 152, 158, 162, 177, 181, 188, 332, 398
Prut Nehri 69
Puchinovich, K 179
Pugaçev ayaklanması 14, 22
Purut 142

Radetsky, Josef 149
Radoslavov, Vasil 313, 357
Rakonigi Antlaşması 299
Rapallo Antlaşması 366
Ratib Efendi 41
Redern (Rus elçisi) 37
Reichenbach Antlaşması 35
Reichstadt 208
Ren 258
Repnin, N. V 25
Reubell, J. F 42
Reuss (Prens) 187
Reutern (Baron) 198, 205, 216
Rıfat Bey 121
Ribeaupierre 92
Ribot, Alexandre 352

Robeck, John 336, 384
Roma 301, 364, 369
Romanya 162, 169, 172, 181, 182, 196, 203, 209, 212, 216, 218, 224, 225, 279, 312, 326, 327, 328, 332, 333, 341, 342, 357, 364, 367, 368, 398, 402
Rose, H. H 139
Rosetta 58
Rosetti 209
Rostopchin, F. V 51, 63
Rostovski, Lobanov 265
Roussin (Fransız elçisi) 99, 101
Ruffin, Pierre 44
Rumeli 58, 224
Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti 374
Rumyantsev, N. P (Mareşal) 21, 25, 60, 63
Rus İmparatorluğu 11
Rusçuk 63
Russell, John 131, 137, 147, 154, 160, 173
Rusya 11, 14, 16, 18, 21, 22, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 49, 51, 53, 54, 55, 58, 59, 60, 61, 66, 69, 73, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 94, 98, 104, 109, 111, 113, 115, 119, 120, 123, 124, 130, 132, 133, 136, 139, 140, 142, 143, 144, 147, 149, 150, 152, 154, 155, 156, 157, 161, 162, 167, 169, 172, 173, 177, 180, 185, 186, 188, 196, 198, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 210, 211, 215, 216, 218, 219, 220, 221, 222, 224, 225, 226, 228, 236, 238, 241, 242, 244, 245, 247, 248, 251, 261, 262, 263, 264, 265, 267, 268, 269, 275, 276, 282, 283, 284, 286, 290, 291, 292, 294, 295, 299, 302, 304, 306, 310, 315, 322, 323, 324, 328, 329, 330, 333, 335, 338, 341, 342, 345, 349, 350, 353, 354, 356, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404

Saburov, P. A (Rus elçisi) 231
Saffet Paşa 206
Said Halim Paşa 325
Said Paşa 124, 144, 253, 305
Saint Priest 26, 30
Sakharov 246
Sakız adası 74
Salamis 139, 142, 148, 343, 344
Salisbury, Robert 206, 207, 210, 217, 219, 221, 222, 224, 224, 227, 228, 229, 244, 246, 247, 250, 266, 267, 273, 275
Samarin, Yu 184
Sami Bey 118
Samuel, Herbert 354
San Remo 376
Sanders, Liman von 314, 326
Saraybosna 317, 319
Sardinya 154, 155, 158, 159, 162
Sarıkamış 326
Sarım Efendi 108
Savov (General) 310
Sazanov, S. D (Rus Dışişleri Bakanı) 300, 302, 306, 310, 318, 323, 328, 330, 331, 333, 334, 336, 338, 352
Schemua (General) 305
Schlick (General) 149
Schwarzenburg (Prens) 136
Schweinitz (General) 204, 249
Sebastiani (General) 52, 55, 56, 97, 117
Sedan 187
Selanik 53, 68, 217, 219, 285, 286, 300, 333, 340, 341, 342, 343, 344
Selim III 40, 41, 47, 55, 66, 67, 107
Semedria 180
Senyavin, D. N (Amiral) 54, 57, 59
Serez 64
Serpents adaları 161
Sevr Antlaşması 371, 373, 377, 378, 383
Seymour, George Hamilton 137, 147, 256
Sforza (İtalya Dışişleri Bakanı) 378
Shabatz 180
Shelburne (Lord) 29
Shiskin 268
Shuvalov, P. A 198, 210, 211, 215, 220
Sırbistan 51, 64, 65, 90, 91, 151, 154, 160, 168, 175, 180, 182, 196, 197, 200, 201, 202, 203, 206, 208, 209, 212, 218, 220, 224, 225, 230, 245, 279, 280, 288, 289,

290, 292, 293, 294, 303, 304, 306, 309, 312, 313, 316, 319, 321, 327, 329, 331, 332, 337, 338, 339, 340, 358, 402
Sırbistan-Karadağ Antlaşması 181
Sırp İsyanı 95
Sicilya 58, 59, 62
Sidon (Sayda) 124
Siemens, Georg von, 276
Silezya 60, 63
Silistre 89, 109, 308
Simmons (General) 223
Sina 354
Sinop 26, 147, 149
Sisam 92, 93, 94, 175
Sistovo 35
Sivas 349, 374, 375
Sivastopol 153, 155, 216
Skoda 289
Skouloudis 343
Slobodzeia 62
Smith, Spencer 47
Smith, W. H 247
Sobolev (General) 243
Sofya 212, 246, 300, 306, 310, 330
Sofya Sancağı 224, 230
Somme 341
Sonnino, Sidney 350, 352, 324, 325
Soult, N. J. de D (Mareşal) 117, 121
St. George 91
St. Jean de Maurinne Antlaşması 352
St. Peters 57
St. Petersburg 21, 24, 25, 26, 31, 32, 33, 34, 37, 38, 51, 53, 54, 55, 60, 66, 79, 80, 82, 89, 90, 98, 113, 117, 132, 135, 136, 138, 142, 143, 144, 148, 151, 155, 156, 157, 161, 173, 177, 185, 186, 187, 196, 204, 207, 210, 214, 215, 220, 227, 228, 229, 231, 239, 241, 251, 265, 268, 273, 294, 295, 302, 319, 335, 402
St. Petersburg Kongresi 82
St. Prie (Fransız elçisi) 83
Stack, Lee 393
Stambulov, Stefan 246, 281
Standtholder 33
Stanley (Lord) 167, 177
Stolypin, P 290
Stopford, Robert (Amiral) 120
Strangford, P. C. S 82
Stroganov, G. A (Rus elçisi) 79
Strumitsa 310
Stuttgart 169
Styria 363, 370
Sucuk Kale 63, 110, 111
Sudan 76, 255, 259, 347, 393
Suhumi 32
Sulina kanalı 129
Suriye 15, 16, 17, 43, 47, 48, 52, 95, 98, 102, 107, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 168, 174, 175, 189, 204, 278, 333, 335, 345, 346, 347, 348, 349, 354, 356, 359, 374, 376, 379, 384, 385, 386, 387, 392, 398
Suriye Kongresi 385, 391
Susak 365
Süveyş 44, 115, 168, 222
Süveyş 287
Süveyş Kanalı 173, 191, 253, 257, 259, 262, 331, 354
Svenskund 34
Sviştov 244
Sykes, Mark 348, 349
Sykes-Picot Antlaşması 353, 354, 359, 384, 386, 390

Şahin Giray 25, 26, 28
Şam 15, 121, 173, 237, 285, 347, 359, 385, 388
Şekib Efendi 118
Şemsi Paşa 285
Şerif Paşa 254
Şumla 89
Şûra-yı Devlet 183

Tahiti 130
Tahran 47
Talabot 190
Talat Paşa 325
Talleyrand, C. M 55

Taman 28, 30
Tanca 131
Tarsus 114
Taşnaktzutyun 264
Tatishchev, D. P (Rus Elçisi) 88
Tel el-Halife 262
Tel el-Kebir 258
Temeşvar 342, 363, 366
Terek 11
Tereshchenko, M 353
Teselya 181, 202, 218, 224, 236, 274
Thiers, Adolphe 117, 118, 121, 124
Thigut 22
Thouvenel, Edouard-Antoine (Fransız Elçisi) 155, 169, 173, 174
Tırnova 241, 242, 243
Tiberia gölü 118
Tiflis 30, 49, 211, 264
Tilsit Antlaşması 58, 59, 60, 62
Tipu Sultan 47
Tiran 369
Tisza, Stephen 313, 317, 318, 328
Tittoni, Tommaso 369
Tondu, Lebrun 41
Torino 155
Torun 33
Totleben, E. I (Mareşal) 216, 217
Toulon 44, 260, 263
Trablus 15, 95, 265, 299, 300
Trabzon 89, 352
Trakya 28, 274, 310, 323, 334, 339, 363, 368, 370, 375, 376, 380, 383, 397
Transilvanya 25, 313, 328, 341, 342, 363, 367, 370
Travnik 55
Trentino 337
Trianon Antlaşması 363, 384
Trieste 68, 337
Trumbich, Anton 358, 365, 366
Tsarskoe Selo 268
Tuna 12, 99, 129, 169, 212, 216, 242, 244, 292, 342
Tuna Nehri 35, 63, 64, 89, 91, 130, 146, 147, 149, 151, 156, 158, 160, 162, 209
Tuna Prenslikleri 25, 29, 32, 34, 40, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 66, 67, 69, 73, 79, 81, 84, 87, 89, 91, 129, 142, 143, 145, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 154, 158, 161, 168, 170, 171, 172, 175, 187, 230, 398
Tuna-Adriyatik Demiryolu 289
Tunus 15, 95, 96, 175, 243, 253, 284, 299
Türk-Sovyet Antlaşması (1921) 378
Türkistan 402
Türkiye Komünist Partisi 382
Türkmençayı Antlaşması 87

Ukhtomski, E (Prens) 273
Ukranya 37
Ulm 54
Urquhart, David 110
Uşi Antlaşması 302

Üç İmparator Birliği 200, 204, 213, 226, 235, 239, 240, 243, 244, 247, 248, 249, 295
Üçlü İtilaf 278, 327
Üçlü İttifak 300
Üçlü İttifak Antlaşması 248

Vahabiler 52
Valona 369
Vardar 309, 357
Varna 150, 222, 224, 250
Varna limanı 88
Varşova 60, 130, 338
Vech 347
Venedik 24, 49, 76, 158
Venelin, Y 179
Venizelos, Eleutherios 304, 329, 331, 332, 334, 340, 344, 345, 369, 377
Verela Antlaşması 34
Vergennes, Charles Gravier (Fransız Dışişleri Bakanı) 29, 30
Versailles Antlaşması 29, 370, 371, 372
Victoria (Kraliçe) 119, 170, 210, 224, 243
Vixen 110

Viyana 27, 39, 41, 65, 82, 97, 98, 138, 143, 144, 148, 149, 150, 152, 156, 197, 208, 213, 247, 252, 290, 293, 306, 318
Viyana Notası 144, 145, 148
Vladimirescu, Tudar 73
Voevod, Vaida 368
Voigires 169
Voinizza 49
Volga 287
Volo körfezi 92
Vorontsov (Kont) 51, 157

Wachter, Kiderlen 302
Waddington, W. H 227
Waldemar (Prens) 246
Walewski, Alexandre Florian 120
Wangenheim, Hans (Alman Elçisi) 322
Weizman, Chaim 355, 390
Wellington, Arthur Wellesley 83, 84, 87, 88, 89, 92, 93, 108
Werther (Prusya Elçisi) 157
Whitworth, Charles (İngiliz Elçisi) 37
Wight adası 170
William I 187, 196, 228, 243
William II 266, 318, 322, 330
Wilson, Woodrow 356, 360, 366, 367, 368, 371, 376, 386, 391
Windischgratz, Alfred von 149
Wingate, Reginald 353
Winsdor kalesi 130
Witte, S. Y (Kont) 268, 336, 402
Wolseley, Garnet (General) 257
Woolwich 130

Yanya 55
Yaş 32, 66, 80
Yeames, James 110
Yedikule Zindanları 32, 45, 56
Yemen 15, 16
Yeniçeri Ocağı 14
Yeniçeriler 14, 55, 65, 67, 85
Yenikale 25
Yenipazar Sancağı 208, 225, 281, 289, 290, 300
Yermolov (General) 79
Yugoslavya 358, 359, 363, 364, 397, 398
Yunan İsyanı (1821) 53, 68, 74, 78
Yunanistan 24, 40, 42, 69, 75, 78, 81, 84, 88, 90, 92, 95, 139, 176, 178, 202, 209, 224, 279, 304, 309, 313, 323, 326, 329, 331, 334, 340, 343, 344, 345, 363, 368, 369, 376, 377, 380, 383, 397, 398

Zanta 42
Zanta adası 62
Zichy, F (Kont) 206
Zimmermann, Arthur (Alman Dışişleri Bakanı) 354
Zinoviev, I. A (Rus Elçisi) 282

Y A P I K R E D İ Y A Y I N L A R I

TARİH

Doğu Sorunu Matthew Smith Anderson

Osmanlı Döneminde İki Dava Yaşar Şahin Anıl

Kayseri Cezaevi Günlüğü Celal Bayar

Osmanlı Kenti Maurice M. Cerasi

On Yıllık Savaşın Günlüğü İzzeddin Çalışlar - Dr. İsmet Görgülü

Atatürk haz. Yücel Demirel

Osmanlıcılık, Ulusçu Akımlar ve Masonluk Paul Dumont

Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi Ahmed Lûtfî Efendi

Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler

Editörler: Hélène Desmet – Grégoire – François Georgeon **Doğu'da Mizah**

Editörler: Irène Fenoglio – François Georgeon

II. Dünya Savaşı Tarihi Liddell Hart

İstanbul'da Gündelik Hayat Ekrem Işın

Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali Haydar Kazgan

Dünya ve Türkiye Açısından Atatürk haz. Suna Kili

Yunanlıların Anadolu Macerası A. A. Pallis

Osmanlı İmparatorluğunun Tarihsel Coğrafyası Donald Edgar Pitcher

Yeniçerilerin Kahiresi André Raymond

Y A P I K R E D İ Y A Y I N L A R I

Y A P I K R E D İ Y A Y I N L A R I

Milli Mücadele Albümü haz. Necdet Sakaoğlu

Türkiye'de Kongre İktidarları Bülent Tanör

Atatürk'te Konular Ansiklopedisi Seyfettin Turhan

İsmet İnönü Necdet Uğur

Cumhuriyetin 75 Yılı

http://www.shop.superonline.com/yky

Y A P I K R E D İ Y A Y I N L A R I

M. S. Anderson, 1917'de yayımlanan J. A. R. Marriot'un *The Eastern Question: An Historical Study in European Diplomacy* başlıklı çalışmasından sonra, Doğu Sorunu üzerine en kapsamlı araştırmaya bu kitabıyla imza atmıştır. Özellikle Rusça kaynaklara geniş yer vermesi, Doğu Sorunu'nun günümüze kadar karanlıkta kalan bu yüzünü aydınlatması bakımından büyük önem taşır. Anderson, modern diplomasi mesleğinin Avrupa'daki doğuşunu âdeta adım adım izlemiş ve uluslararası antlaşmaların ardındaki pek çok bilinmeyene titiz bir tarihçilik yöntemiyle ulaşabilmeyi başarmıştır.

Doğu Sorunu, 18. yüzyıl sonlarından itibaren Avrupalı Büyük Güçler'in, başta Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere Yakındoğu'da uyguladıkları emperyalist siyasetin diğer adıdır. Modern anlamda uluslararası diplomasinin ortaya çıkışını hazırlayan bu siyaset biçimi, hassas dengeleri gözeten gizli antlaşmaların, uzun vadeli çıkarların ve hepsinden önemlisi hırslı politikacıların ortak ürünü olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu, 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Doğu Sorunu'nun merkezindeki yerini alır. İngiltere, Fransa, Avusturya ve özellikle Rusya, modernleşme süreci içinde büyük bir çöküş yaşayan Osmanlı İmparatorluğu'nu siyasî ve ekonomik açıdan kıskaca almaya başlamışlardır. İmparatorluk topraklarına milliyetçilik tohumlarının ekilmesi, bunun sonucunda patlak veren ayaklanmalar, asıl amacı Sevr Antlaşması'yla gün ışığına çıkacak olan Doğu Sorunu'nun, Osmanlı toplumuna ödettiği çok ağır bir fatura olmuştur.

M. S. Anderson, artık kendi konusunda klasikleşmiş bir yapıt sayılan bu kitabında, Doğu Sorunu'nu gizli antlaşma belgeleri, elçilik raporları ve diplomatların anılarından yola çıkarak bütün yönleriyle incelemektedir. Süveyş Kanalı'ndan Bağdat Demiryolu projesine, Balkan milliyetçiliğinden Arap ayaklanmasına kadar Doğu Sorunu içinde yer alan bir dizi siyasî ve ekonomik olay, Anderson'un anlatımıyla günümüzün sorunlarına da ayrıca ışık tutmaktadır.

Kapak Resmi: Divan-ı hümayûn tercümanı, düvel-i ecnebiye elçisi ve reisülküttab (18. yy sonu).

TEMA
TÜRKİYE ÇÖL OLMASIN!
(0212) 281 10 27

ISBN 975-363-778-0

